

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія філологічна

Випуск XIII

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
2016

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58
I-18

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №20173-9973 ПР від 15.07.2013 р.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р.).

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 14 від 3 листопада 2016 р.).

Рецензент:

С. Т. Шабат-Савка, доктор філологічних наук, доцент.

Головний редактор:

Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний редактор:

В. П. Атаманчук, кандидат філологічних наук, доцент.

Відповідальний секретар:

Т. О. Джурбій, кандидат філологічних наук, старший викладач.

Редакційна колегія

С. Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор;

Н. І. Бернадська, доктор філологічних наук, професор;

О. С. Волковинський, доктор філологічних наук, професор;

О. В. Кеба, доктор філологічних наук, професор;

І. О. Кучинська, доктор педагогічних наук, професор;

І. Й. Набитович, доктор філологічних наук, професор;

Г. Й. Насмінчук, кандидат філологічних наук, професор;

О. А. Рарицький, кандидат філологічних наук, доцент;

Н. П. Шеремета, кандидат філологічних наук, доцент.

I-18 **Іван Огієнко і сучасна наука та освіта** : науковий збірник : серія філологічна / [редкол.: Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. — Вип. XIII. — 384 с.

Матеріали збірника репрезентують неповторний феномен державницької, духовно-культурної, наукової діяльності Івана Огієнка. Статті присвячені осмисленню, інтерпретації, дослідженню та розвитку наукових і творчих концепцій Івана Огієнка та їх проєкцій на сучасний освітній простір.

Збірник адресовано науковцям, учителям, студентам, усім, хто цікавиться проблемами української духовності та культури.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
Ohienko Research Centre

IVAN OHIENKO
AND MODERN SCIENCE
AND EDUCATION

SCIENTIFIC COLLECTIONS

Philological Series

Issue XIII

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
2016

Critics:

S. T. Shabat-Savka, Doctor of Philological Sciences, Docent.

Chief Editor:

L. M. Marchuk, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Editors:

V. P. Atamanchuk, Candidate of Philological Sciences, Docent.

Executive Secretary:

T. O. Dzhurbij, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer.

Editorial Board:

S. D. Abramovich, Doctor of Philological Sciences, Professor;

N. I. Bernadska, Doctor of Philological Sciences, Professor;

O. S. Volkovynskyi, Doctor of Philological Sciences, Professor;

O. V. Keba, Doctor of Philological Sciences, Professor;

I. O. Kuchynska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

I. Y. Nabytovych, Doctor of Philological Sciences, Professor;

G. Y. Nasminchuk, Candidate of Philological Sciences, Professor;

O. A. Rarytskyi, Candidate of Philological Sciences, Docent;

N. P. Sheremeta, Candidate of Philological Sciences, Docent.

Ivan Ohienko and modern science and education : Scientific Journal : Philological Series / [editorial board: L. M. Marchuk (chief editor), V. P. Atamanchuk (executive editors). — Kamianets-Podilsky : Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, 2016. — Issue XIII. — 384 p.

The collection contains researches that present the personality of Ivan Ohienko on the background of epoch, highlights different aspects of his political, creative, scientific (historical, philological, pedagogical) activity. The articles are dedicated to comprehension, interpretation, research and development of Ivan Ohienko scientific concepts and their influence on modern educational sphere.

The collection is addressed to scientists, teachers, students, people interested in the issues of the spirit and culture of Ukraine.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Тринадцятий випуск збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» (серія філологічна), підготований та виданий Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка, окрім широкого спектру огієнкознавчих досліджень, містить відомості про події на пошанування імені видатного українського вченого, державного діяча Івана Огієнка, які відбулися в університеті, зокрема створено сайт «Іван Огієнко» (<http://ohienko.kpnu.edu.ua/>) та фільм про Івана Огієнка.

Матеріали XIII випуску наукового збірника демонструють багатоаспектний підхід дослідників до осмислення наукового й творчого доробку Івана Огієнка.

Науковці аналізують художню творчість Івана Огієнка (Атаманчук В.П., Дворницька Н.І., Марчук Л.М., Мозолок О.М.), досліджують його ідеї в українознавчому аспекті (Воропаєва Т.С., Каленюк С.О., Солецький О.М.), в національному дискурсі (Степаненко М.І., Яремчук Н.В.) вивчають науково-педагогічну діяльність Івана Огієнка (Завальнюк О.М., Кучинська І.М., Марушкевич А.А., Франчук Т.Й.), його мовознавчу (Беценко Т.П., Вільчинська Т.П., Дзюбак Н.М., Мацько Л.І., Шуляк С.А.) та літературознавчу (Кметь І.Ф., Тимошук Н.М.) спадщину.

Важливого значення у збірнику набуло дослідження наукових концепцій Івана Огієнка в контексті сучасної гуманітарної науки, що підтверджують наукові розвідки Гайдаєнко І.В., Гудими Н.В., Коваленка Б.О., Коваленко Н.Д., Марченко Н.В., Олексенка В.П., Поворознюк С.І., Погребенника В.Ф., Пентиліук М.І., Попович А.С., Святненка В.Г.

Розділ «Першоджерела» представлений матеріалами з листів Івана Огієнка.

Роздуми лауреата Огієнківської премії Тіменика З.І. про взаємозв'язок філософсько-релігійних ідей в інтерпретації Митрополита Іларіона (Огієнка) і його сучасників репрезентовані у розділі «З редакційної пошти».

Розділ «До історії Огієнківського руху» подає інформацію про сайт науково-дослідного центру огієнкознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, фільм про Івана Огієнка, уміщує інтерв'ю з лауреатом Огієнківської премії Красуцьким М.І., рефлексії щодо відображення ідей Івана Огієнка у творчості лауреатів Огієнківської премії та мистецькі інтерпретації творчості митрополита.

У «Художній Огієнкіані» представлено прозове (Красуцький М.І.), поетичне (Кириловська К.О.), образотворче (Бандуровська Ю.О., Вишневська В.І., Яремійчук У.В.) осмислення образу Івана Огієнка.

Розділ «Творчість лауреатів Огієнківської премії» відображає художні здобутки Поліщука В.Т. та Цимбалюка Г.М.

Тринадцятий випуск збірника свідчить про поглиблення й розширення наукової проблематики та окреслення нових перспектив у дослідженні проблем огієнкознавства.

Редколегія збірника запрошує до подальшої співпраці науковців, діячів культури та мистецтва.

Вікторія Атаманчук,
*керівник науково-дослідного центру огієнкознавства
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка*

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКА

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

УДК 378.4(477.43/44)КПДУ(093.3)

В. Р. Адамський

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У СПОГАДАХ ЙОГО СТУДЕНТІВ

У статті аналізуються спогади студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету, заснованого у добу гетьманату П. Скоропадського. Особливе значення серед них посідають мемуари Б. Сивенка, котрий досить ґрунтовно описує як внутрішнє університетське життя періоду 1918-1919 років, так і загальнополітичну ситуацію на Поділлі. Особливу увагу автор приділяє участі студентства у зміні влади в Кам'янці-Подільському наприкінці 1918 року. У центрі уваги майбутнього літератора перебувають структури та репрезентанти більшовицької моделі державності, а також прихід до міста Української Галицької Армії, внаслідок чого якісно поповнився студентський склад навчального закладу та значно активізувалася громадсько-політична праця.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, спогади, громадсько-політичне життя, самоврядна діяльність, студенти, мемуари.

На початку 1950-х рр. у двох числах літературно-мистецького журналу «Київ», що видавався у Філадельфії, побачили світ спогади Б. Сивенка, присвячені періоду його навчання на історико-філологічному факультеті у Кам'янець-Подільському державному українському університеті впродовж 1918-1920 рр.

У статті ставиться за мету розглянути деякі аспекти самоорганізації студентів, зокрема в питанні патріотичного збереження надбань Української революції 1917-1921 рр., крізь призму спогадів і оцінок безпосередніх учасників тогочасних подій, оскільки у такому вимірі окреслена проблема ще не становила предмет спеціального розгляду.

Передусім необхідно бодай фрагментарно зупинитися на особистості автора матеріалу, позаяк наявна про нього інформація є досить скупою та до недавнього часу вирізнялася суперечливими оцінками. Йдеться про Б. Сивенка. Власне під цим прізвищем були опубліковані спогади «Кам'янецький університет і його студентство в 1918-1919 рр.». Аби почерпнути хоча б якусь інформацію про автора ми звернулися до особових справ студентів КПДУУ, які збе-

рігаються у фонді Р-582 Державного архіву Хмельницької області. Однак слухача з таким прізвищем ми не виявили.

Втім, на цінну, хоча й доволі лапідарну інформацію натрапляємо у коментарях до листування митрополита Іларіона (Огієнка), упорядкованого о. Ю. Мициком: «Кошельнюк (Кошельник) Юрій (псевдонім – А. Юриняк, Б. Сивенко) (1902-?), письменник і публіцист. В роки Другої світової війни емігрував на Захід, з Західної Німеччини переїхав до США» [1, с.546].

Дещо більше змістовного матеріалу можна почерпнути із самого листа Ю. Кошельняка до І. Огієнка, написаного із Нового Ульму (Німеччина) 12 вересня 1947 р. Передусім автор наголосив у кореспонденції про свої незабутні враження, які справили на нього студії представників професорсько-викладацької корпорації КПДУУ, зокрема й ректора навчального закладу. Пізніше, як український інтелігент з тавром «петлюрівського студента», він зазнав чимало поневірянь. За словами самого Ю. Кошельняка, «маючи замолоду замилування до літератури і публіцистики, мусів я, проте, тамувати в собі це внутрішнє покликання, бо першу ж спробу служіння громаді пером диктаторська влада зустріла в багнеті, і ледве виплутався я з халепи» [1, с.295]. Кореспондент вислав І. Огієнку для оцінки свої статті, які ним друкувалися на шпальтах «Українських вістей». Автор відносив себе до європейської української еміграції, але висловив припущення, що з весни прийдеться вимушено шукати «притулку десь у Ваших теперешніх палестинах, ген за океаном». Він висловлював готовність бути корисним українській справі і шукав допомоги в особі Івана Івановича. «Ви ж бо людина з невігаслим громадсько-політичним наставленням і збираєтеся поновити видання «Рідної мови», де філологів і публіцистів напевно місце знайшлося б.

Бо ж самі розумієте, який з мене на старості років лісоруб чи фермер?» [1, с.295].

Лист підписано так: «З правдивою пошаною Ю. Кошельняк (в пресі – Б. Сивенко, а яко літерат[урно]-публіцистичний критик – А. Юриняк)» [1, с.295].

У цьому ж 2006 р. цікавий матеріал про А. Юриняка за авторством В. Горбатюка з'явився в журналі «Вітчизна». Власне стаття називалася «Анатолію Юриняк: таємниця справжнього імені» [2].

Не переповідаючи усіх дослідницьких пошуків та навіть певних випадковостей, зконстатуємо підсумкове твердження В. Горбатюка: насправді усі літературні прізвища автора (Ю. Кошельник, Ю. Кошельняк, Ю. Кошельнюк, Б. Сивенко, А. Юриняк) є лише псевдонімами. Справжнє прізвище та ім'я відомого у літературних колах західного світу митця Юхим Павлович Кошельник [2, с.146]. На думку В. Горбатюка, зміна прізвища була зумовлена жорсткими реаліями радянської дійсності передвоєнного та післявоєнного часу, де в Ю.П. Кошельника залишалася родина. Аби забезпечити їх від ймовірних переслідувань він пішов на такий крок.

Оприлюднена В. Горбатюком інформація цілковито підтверджується комплексом архівних документів. У Державному архіві Хмельницької області зберігається дві справи, які були заведені студентською канцелярією у 1918 р. на слухача історико-філологічного факультету Ю.П. Кошельника. В одній із них містяться прохання студента слов'яно-українського відділу історико-філологічного факультету Ю.П. Кошельника про допуск до здачі іспитів з прослуханих курсів за різні семестри [3], а в іншій – його звернення до ректора навчального закладу І. Огієнка від 30 серпня 1919 р. про призначення на посаду урядовця в канцелярії університету [4, арк.1] та прохання про звільнення з посади у зв'язку із станом здоров'я від 30 січня 1920 р. [4, арк.2].

Власні спогади Б. Сивенко розпочинає із декількох важливих сентенцій, одна з яких не викликає особливих заперечень, а інші – є доволі дискусійни-

ми для загального сприйняття. Перша із них констатує той факт, що за умов радянської дійсності, особливо наприкінці 1920-х – 1930-х рр., колишні співробітники та студенти Кам'янець-Подільської вищої школи змушені були старанно приховувати свою причетність до навчального закладу, маскувати здобуту освіту «пізнішими дипломами советських вузів і втузів», позаяк самий цей факт кваліфікувався як «петлюрівщина», як «політична діяльність і боротьба за самостійну Україну» і виступав рівнозначним фактові служби в урядових установах Української Народної Республіки чи її військових формувань [5, с.278].

Авторські оцінки описаної реальності на сьогодні підтверджуються численними документами, віднайденими в центральних та регіональних архівосховищах України. Зокрема, Ю.Й. Сіцинському, арештованому в серпні 1929 р. за імовірною приналежністю до «Спілки визволення України», як злочин інкримінувалася діяльність за 1919-1920 рр., коли він займав посаду приват-доцента Кам'янець-Подільського державного українського університету [6, арк.32].

Свою безпосередню причетність до контрреволюційної організації змушений був визнати на допиті й М.О. Драй-Хмара. Зародження структури він відносив до осені 1918 р., тобто часу урочистого відкриття вищого навчального закладу на Поділлі, а до її первісного ядра відносив ректора І.І. Огієнка, декана богословського факультету В.О. Біднова, Л.Т. Білецького, М.О. Грінченка, Ю.А. Гудзія, О.З. Неселовського та інших співробітників науково-освітньої інституції [7, арк.15].

Врешті, на підтвердження жорстких реалій радянського інтелектуально-го буття доби тоталітаризму можна навести численні автобіографії, написані у цей час членами професорсько-викладацької корпорації КПДУУ, в яких свідомо опускаються факти приналежності до роботи чи навчання у «петлюрівському» університеті. Як яскравий зразок цього порядку наведемо витяг із документу, автором якого виступав професор Є.Д. Сташевський: «У 1918 р. був обраний членом Інституту з вивчення економічної кон'юнктури України Української Академії Наук. З кінця 1921 р. поєднував обов'язки професора у Києві та в Кам'янці, де займав кафедри політичної економії, економічної політики та сільськогосподарської економії у Сільськогосподарському інституті, економічної історії, російської історії в ІНО» [8, арк.3].

Щодо інших тверджень, то вони не витримали перевірку часом, залишаючись дискусійними, або такими, що потребують відповідних уточнень. Так, Б. Сивенко стверджує, що Кам'янець-Подільський державний український університет проіснував до травня 1922 р., коли випустилась так звана «Ліквідаційна група», тобто група студентів, котрі у свій час поступали на навчання власне до університету. Сучасна історіографія не наводить аргументів на підтвердження цієї тези. Як правило, дискусія триває навколо двох дат. Одна група авторів пов'язує припинення існування інституції з процесом її реорганізації в Інститут теоретичних наук, що сталося у лютому 1921 р. [9, с.77; 10, с.26-27]. Інші науковці дотримуються думки про тяглість університетської структури до літа 1921 р., коли відбулося офіційне розмежування навчального процесу та матеріальної бази між Інститутом народної освіти та Сільськогосподарським інститутом [11, с.30; 12, с.18].

Неоднозначно сприймається й думка Б. Сивенка щодо початкових кроків з реалізації надто амбітного культурно-освітнього проекту. Мемуарист вважає, що це сталося влітку 1917 р. [5, с.279]. Натомість безпосередні учасники подій, які стояли біля витоків університетської ідеї, схильні відносити її до пізньої осені 1917 р. Саме у цей час громадським активістам Кам'яня-Подільського став відомий намір київської професури перенести частину університету св. Володимира до Ялти [13, с.348; 14, с.24].

Врешті, Б. Сивенко доволі жорстко постулює тезу щодо сформованої університетської структури. На його переконання, навчальний заклад постав у складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, природничого та правового, хоча при цьому й зазначив, що останній розпочав працю трохи пізніше [5, с.279]. Свою версію університетської структури подає й невідомий автор. На думку останнього навчальний заклад складався із історико-філологічного, фізико-математичного та юридичного факультетів, і лише невдовзі був заснований богословський підрозділ [15, с.110]. Насправді на сьогодні достеменно доведено, що першими при відкритті Кам'янець-Подільського державного українського університету розпочали діяльність лише історико-філологічний та фізико-математичний структурні підрозділи [16, с.137].

Аналіз академічного життя Б. Сивенко розпочинає із характеристики студентства за національною ознакою. Визнаючи факт рівного доступу до навчання усім бажаючим, незалежно від національної чи релігійної приналежності, він наразі констатує про домінуюче представлення в навчальному закладі українців за походженням, яких було майже 90%. Серед них, що важливо, чимала частина репрезентувала «не так здецидованих свідомих національно-політично українців, як радше «стихійних» українців, що відчули себе українцями з моменту революції 1917 року» [5, с.279]. Однак їхня ідентифікація швидко кристалізувалася завдяки дії двох посутніх чинників: переїзду на початку 1919 р. до Кам'янця-Подільського евакуйованих з Києва центральних урядових структур, що суттєво вплинуло на збільшення у місті національно свідомих українських родин, та переходу влітку цього ж року через Збруч Української Галицької Армії, що мало наслідком якісне поповнення університету викладацькими кадрами та студентським контингентом з числа галичан та буковинців.

Щодо організації навчального процесу, то від самого початку «виклади і лабораторні справи відбувалися з піднесенням, аудиторії і кабінети завжди були повні студентів, які з запалом бралися до науки» [5, с.279]. Особливою популярністю користувалися лекції ректора І.І. Огієнка, професора В.І. Петра, приват-доцентів П.Г. Клепатського та П.В. Клименка.

У полі зору Б. Сивенка перебуває також комплекс питань, пов'язаний із матеріально-побутовим становищем студентства. У цьому контексті він зазначає про організацію студентської їдальні, де обіди значно здешевлювалися в їхній оплаті, та підтриманням найбільш незабезпечених у матеріальному відношенні слухачів шляхом призначення стипендій.

Однак найбільша увага автора спогадів прикута до громадсько-політичного життя студентів. На думку Б. Сивенка, наприкінці 1918 р. воно нічим примітним не виділялося. Єдиною подією, вартою уваги, була заміна губерньського та повітового староств комісаріатами, а державної варті – народною міліцією. У мемуарах ця подія описана таким чином: «Однієї ночі, здається, 17 листопада, до студентського гуртожитку прибув один старший віком студент, старшина армії УНР, і прочитав нам радіограму «Всім, всім, всім...» – за підписом Винниченка й Петлюри – про повстання проти гетьмана. Ми швидко вишукувалися в колону і пройшли до університету, «щоб узяти участь в подіях». Проте за півгодини нас повідомили, що «влада капітулювала» і, отже, ніяких драматичних дій не очікується. Погломонівши трохи, ми затягли пісню і так з пісню рушили назад до свого гуртожитку. Аж другого дня нам стало відомо, що зміна влади в м. Кам'янці, а тим самим і на всьому Поділлі (оскільки Кам'янець був тоді губерніяльним центром Поділля) відбулася, так би мовити телефонним способом: голова Губерніяльної Народної (зем-

ської) Управи В.К. Приходько іменем Управи запропонував телефоном губернiяльному старості п. Кисельову «здати губернію» п. Григорієві Степури, іменованому від Народної Управи на губернiяльного комісара безпеки. За це п. Кисельову і його помічникові обіцяно гарантію особистої безпеки. П. Кисельов, очевидно, вже знаючи про виступ проти гетьмана Січових Стрільців у Білій Церкві, ультимат Управи прийняв і владу в Кам'янці і губернії перебрав вищеназваний Гр. Степура» [5, с.280].

Цій інформації, очевидно, слід довіряти, оскільки вона практично перегукується із спогадами В.К. Приходька щодо обставин зміни влади у Кам'янці-Подільському. Ще у 1923 р. Віктор Кіндратович у спогадах «Одна ніч», що були підготовлені для журналу «Минуле України», писав: «Це було приблизно в двадцятих числах листопаду 1918 року, днів через вісім після виступу Директорії УНР проти Гетьмана і днів через п'ять після повалення гетьманської губернiяльної влади в Кам'янцю на Поділлі.

Ця справа теж була ділом однієї ночі, якій ми присвяtimo в свій час кілька сторінок, тепер-же зазначу лише, що в ту історичну ніч влада на Поділлі була взята і передана лише при допомозі категоричного і лаконичного діялогу по телефону між Республіканською Подільською Губернiяльною Народною Управою і гетьманським Губернiяльним Староством, без єдиної краплі крові.

А гвардією, спиратись на яку dokonано було сеї блискучої побіди, була... сотня студентів Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету. «Сотня» – кількістю з півсотні, серед яких я сам й зараз пам'ятаю кілька милих молодих хлопців, що в ніч «гетьманського перевороту» вперше взяли рушниці в руки...» [17, арк.54 зв.].

Із зміною влади у місті та, зокрема, в університеті помітно поживішало громадсько-політичне життя. З національно активних студентів було утворено Українську громаду, яка відразу набула характеру загальностудентської репрезентації. Прояви громадської активності вилились в реалізацію й інших проєктів: утворення студентського чоловічого хору під керівництвом В. Безядовського, організацію друку на циклостилї курсів лекцій, що читались в навчальному закладі. Частина студентства почала працювати у освітньому та видавничих відділах губернської та повітової народних управ в якості референтів, консультантів, редакторів, коректорів та ін.

На початку січня 1919 р. до Кам'янця-Подільського прибули представники від київського студентського полку з агітацією за створення аналогічного підрозділу у губернському центрі Поділля. Ця ідея мотивувалася тим, що український уряд гостро потребував бойових одиниць, базованих на чіткій національній свідомості, сильних духом та відданих ідеї Української Народної Республіки. Кияни не приховували того факту, що в центрі України військові частини, які брали активну участь у протигетьманському повстанні, самочинно розформовувалися або навіть переходили на бік більшовиків чи «різних «отаманів» українського гуляйпiлля» [5, с.281].

Крім особистих зустрічей та організації сходин у місцевій пресі було розміщене спеціальне звернення до «Українського організованого Студентства, середнєшкільників та слухачів підготовчих курсів», де з патріотичних позицій вмотивувалася необхідність у створенні військового підрозділу [18].

Втім, до створення спеціального студентського полку у Кам'янці-Подільському справа так і не дійшла. На заваді стояло щонайменше три присутніх причини. По-перше, значна кількість національно свідомої молоді працювала в самоврядних та інших інституціях краю, а тому не вважала для себе можливим полишити цю спра-

ву, оскільки брак необхідних кадрів у місті був відчутним. По-друге, вчорашні студенти «малороси» і «общероси» не мали жодного бажання класти свою голову за українську справу, бо їм, як правило, було «всьоравно» [5, с.281]. Врешті, давалися взнаки ще не до кінця скомпрометовані більшовицькі гасла.

Б. Сивенко визнає, що ліворадикальні настрої поволі охоплювали все більше місцевих робітників, особливо кам'янецьких друкарень. Це позначилося й становищі студентства. Багато з них в політико-ідеологічному сенсі також почали «лівіти», що дуже виразно проявилось у створенні «общесоціалістического блока».

У квітні 1919 р. до Кам'янця-Подільського прийшли більшовики. Втім, це не позначилося якось випукло на студентському середовищі. Заняття відбувалися майже нормально. Якось непомітно для загалу одного дня до університету призначили політичного комісара. Ним став студент природничого відділу фізико-математичного факультету А. Волянський. Про нього Б. Сивенко подає достатньо змістовну інформацію. Батько А. Волянського був священником, а сам він свого часу закінчував духовну семінарію. Під час навчання створив український нелегальний гурток. У 1917 р. вступив у партію українських есерів, де згодом пристав до лівого крила, які самоорганізувалися в окрему групу, відому під назвою «боротьбисти». Загалом, на думку Б. Сивенка, А. Волянський «був дуже здібною людиною і добрим організатором, але непогамований амбітник і кар'єрист. Із приходом большевиків до Кам'янця він узяв найдіяльнішу участь у новоствореному міському «Совдепі», репрезентуючи там студентство, а також був членом створеної большевицькою владою міської «трійки», що провадила вилучення для потреб червоної армії харчів і одягових залишків у квартирах «буржуїв» і «петлюрівців». Але в студентськiм середовищі Волянський був, як тоді висловлювались, «не вредним хлопцем», і йому дехто з студентів завдячував своєчасне попередження й уникнення арешту (шляхом негайної «змивки» з Кам'янця)» [5, с.284].

Політичний комісар не наважився на проведення докорінної реорганізації навчального закладу. Тому було щонайменше дві причини. По-перше, комуністи були надто слабкі, аби замислюватись над серйозними структурними змінами вищої школи. Для них ключовим залишалося питання щодо втримання влади як такої. По-друге, як припускає Б. Сивенко, він, «очевидячки, розумів непотрібність і сміхотворність студентського «вгляду» до навчально-педагогічних плянів та «контролю» над професурою» [5, с.284]. Тому в цьому сенсі А. Волянський обмежився реконструкцією загальношкільного органу в «Раду студентських представників», яку й сам очолює.

Досить детально Б. Сивенко описує відвідування університету Народним комісаром освіти В.П. Затонським. В навчальному закладі він поводить себе обережно, розпорядившись лише закрити богословський факультет [19, с.70]. Але у виступі на мітингу в Шевченківському народному домі В.П. Затонський промовляв у дусі звичайної більшовицької демагогії, висловившись про український рух дослівно так: «Так називаємо українське національне двіженіє видумалі семінаристи і поштово-телеграфніє чиновніки» [5, с.285].

Після цього багатьом стала зрозуміло природа більшовицької влади. По суті, це була «справжня окупаційна влада Москви» й українську культурно-освітню справу вона терпіла вимушено, не маючи змоги відразу вдатися до її розгрому.

Інший вражаючий факт, що справив неабияке враження на Б. Сивенка полягав у шценті переповненій в'язниці, куди поміщали усіх підозрілих жителів міста. Особливо автор виділяє постать кам'янецької чекістки Фані, про лютість якої ходили цілі легенди. У ці ж дні був розстріляний студент Ю. Приходько, котрий за дорученням українських есерів проводив антибільшовицьку агітацію в

селах поблизу Кам'яця-Подільського. І звісно ж, усі ці події та обставини прямо та опосередковано впливали на морально-психологічний клімат, який панував у стінах навчального закладу. «В університеті цими днями панував пригноблений настрій, – писав Б. Сивенко, – професори читали без ентузіазму, а студенти слухали й поготів з унілим настроєм. Після 9 години вечора заборонено було показуватися на вулицях, і по них лише проходжувалися большевицькі патрулі. Кожного ранку ми дізнавалися про нові арешти, вчинені вночі» [20, с.19].

Тому й не дивно, що повернення на початку червня 1919 р. до міста Українського війська супроводжувалось надміру позитивними емоціями. У сприйнятті Б. Сивенка це виглядало так: «Радість кам'ячан важко описати. На вулицях увесь день наче свято: веселі обличчя, радісні перегукування – бо ж серед прибулих багато знайомих і кривних. Зразу десь подівся похмурий настрій останніх тижнів і в університеті. Відновилися Студентська Українська Громада, студентський хор і різні гуртки; в місті відновилися «Просвіта» і загальноміський національний хор. Повернулись українські громадські діячі, а з ними і наш ректор» [20, с.19].

Крім іншого, прихід до Кам'яця-Подільського Української Галицької Армії призвів до значного збільшення студентів з числа галичан та буковинців. За ініціативи останніх була заснована нова студентська організація – «Академічний союз», помітну роль в якій відігравали Ю. Каменецький, М. Стрільчук, О. Колодрубський.

Пожвавлення громадського життя знайшло свій вияв у випуску студентського часопису – журналу «Нова думка». Це було об'ємне і солідне за змістом видання, де крім статей на суспільно-політичні, загальнокультурні і професійні студентські теми, був започаткований і чималий літературно-мистецький розділ.

Б. Сивенко називає ще один журнал, якого у 1919-1920 навчальному році вийшло у світ один чи два номери. Це «Буяння», до редколегії якого входили В. Кириленко, Є. Шманкевич та І. Шевченко. Про долю обох журналів автор говорить так: «А загалом «Буяння», якщо брати під розгляд особливо перше число – запевдалось цікавим і оригінальним журналом. Сама назва мала нагадувати читачам буяння молодих студентських сил. На жаль, ні «Буяння», ні трохи довгочаснішої «Нової Думки» мені пізніше ніде не доводилося зустрічати, і можна сказати напевно, що поза Советами примірники цих журналів ні в кого не збереглися. А зважаючи на нищення архівних матеріалів на Україні під час цієї війни, можна побоюватися, що їх взагалі нема ніде, бо всяку публікацію, пов'язану з Кам'янецьким університетом, приватно навряд чи міг хтось зберегти – все те мовою большевиків була «петлюрівська крамола», яку «робітничо-селянська влада» нещадно винищувала» [20, с.20].

Б. Сивенко правий у тому, що багато документів і матеріалів доби Української революції 1917-1920 рр. було втрачено у радянський час. Нам справді не вдалося розшукати журнал «Буяння» ані в бібліотечних, ані в архівних фондах України. Проте з трьома числами «Нової думки», що зберігаються в одиничному примірнику у відділі рідкісної книги фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, можна ознайомитись і сьогодні [21; 22].

На думку автора, 1919 р. був періодом найбільш інтенсивного академічного життя кам'янецького студентства. За планом читалися лекції, активно провадилася гурткова робота. Окремо Б. Сивенко зупиняється на діяльності студентського чоловічого хору, диригентом і керівником якого був В. Бесядоський. Хор нараховував близько 60 осіб, був добре скомпонованим і мав можливість виконувати солідні хорові композиції М. Лисенка, К. Стеценка, О. Кошиця та ін. На погляд автора, особливо студентській аудиторії імпонували у виконанні хору «Прометей», «Іван Гус» («Кругом неправда і неволя»), «Гамалія» («Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі») і «Вкраїно-мати, кат сконав» [20, с.22].

Атмосфера, яка панувала в навчальному закладі серед студентства, проявлялася ознаками дружби і взаємної довіри наддніпрянців і галичан. «Не було і тіні того лиховісного «Збруча», що його так розкопано по цій війні, в УНРРА-ПРО-в-ських таборах, – зазначав Б. Сивенко. – Правда, подеколи до студентів доходили чутки, що десь там «угорі» не все гаразд у взаєминах поміж урядом У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і урядом диктатора Петрушевича, як і між штабами Дієвої Армії і Начальною командою У[країнської] Г[алицької] А[рмії]. Але, оскільки пригадується, на взаєминах у середовище студентства ці неясні поголоски майже не позначалися. Студентський тодішній загал не кохався в сплітках, від яких чувся нездоровий запах, і взагалі не дуже полюбляв аматорів політичного закулісся. Доказом цього може бути хоча б іронічне ставлення до тих окремих студентів, що чванилися своєю повсякчасною поінформованістю і «близькістю до сфер», ставлення, виявилось знов таки в іронічних запитаннях до таких студентів: «Ну, які тепер евентуальності на політичному Олімпі: хто з чого резигнує, хто до кого ставиться з резервою?» [20, с.22].

Щоправда, пізньої осені 1919 р. ця дружельюбність таки дала тріщину. Це сталося після того, як до Кам'янця-Подільського докотилася звістка про перехід частини УГА до Денікіна. З цієї нагоди в університеті були скликані загальні студентські збори, на яких обговорювалася неоднозначна подія. Ю. Каменецький доповідав про вимушеність цього кроку, що був зроблений за досить невідрадних обставин. Подальша дискусія засвідчила жорстку контрверсійність в оцінках події, а відтак більшості розходилася з важкими почуттями та думками, не переконавши один одного.

Після цього зібрання громадсько-політичне життя в навчальному закладі помітно згорнулося. А закінчилося усе тим, що «десь у кінці грудня мешканці Кам'янця побачили на вулицях свого міста вступаючі колони добре спорядженої польської армії ген[ерала] Галлера в блакитно сірих уніформах, з ситим і впевненим виглядом.

На той час українські міністерства і тилові установи армії вже виїхали з Кам'янця. Залишився лише Головноуповноважений уряду – міністр – він же ректор університету, проф[есор] Ів. Огієнко» [20, с.23].

Так, на думку Б. Сивенка, закінчувався бурхливий, сповнений надій та водночас розчарувань 1919 р., а з ним і найцікавіший та найзмістовніший внутрішнім життям період діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Таким чином, спогади Б. Сивенка є свідченням очевидця про знаковий період в історії Кам'янець-Подільського державного українського університету. Попри певні неточності та суб'єктивні оцінки, аналізована праця є цінним джерелом із дослідження різнопланових питань, пов'язаних з діяльністю студентства навчального закладу, особливо коли йдеться про питання його власної самоорганізації та участі у успішно-політичному житті краю революційної доби.

Список використаних джерел:

1. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упорядник о. Ю. Мицик. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 566 с.
2. Горбатюк В. Анатоль Юринок: таємниця справжнього імені / В. Горбатюк // Вітчизна. – 2006. – №7-8. – С. 141-146.
3. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХМО), ф.р.-582, оп.2, спр.675. – 7 арк.
4. ДАХМО, ф.р.-582, оп.2, спр.674. – 2 арк.

5. Сивенко Б. Кам'янецький університет і його студентство в 1918-1919 рр. / Б. Сивенко // Київ (журнал літератури й мистецтва). – Філадельфія, 1951. – Ч. 6. – С. 278-285.
6. ДАХМО, ф.р.-6193, оп.12, спр.п-15162. – 59 арк.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.263, оп.1, спр.48707-ФП. – 132 арк.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВО України), ф.166, оп.12, спр.7364. – 4 арк.
9. Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – початку XX століть) / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – 416 с.
10. Прокопчук В.С. І.Г. Сливка – організатор і перший керівник фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету / В.С. Прокопчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство / редкол.: О.М. Завальнюк (голова), В.С. Прокопчук (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 2. – С. 20-30.
11. Мельник Е.М. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та втрати (1921-1930 рр.) / Е.М. Мельник, А.Г. Філінік // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет. – Т. 1. – С. 28-40.
12. Завальнюк О.М. Радянська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1919, 1920-1921 рр.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет. – Т. 1. – С. 9-20.
13. Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. Пашенко // Матеріали до життєпису / упорядник, автор передмови В. Адамський. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2012. – С. 346-379.
14. Приходько В.К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / В.К. Приходько ; упорядник та автор передмови В.Р. Адамський. – Хмельницький : ПП Заколотний М.І., 2012. – 103 с.
15. Кам'янецький український державний університет (спогади студента) // Пам'ятки України: історія та культура. – 2000. – №3-4. – С. 110-113.
16. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) : монографія / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.
17. ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.38. – 277 арк.
18. Відозва до Українського організованого Студентства, середнєшкільників та слухачів підготовчих курсів // Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 31 грудня.
19. Біднов В. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському. (Уривок із спогадів) / В. Біднов // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – №69-70. – С. 64-74.
20. Сивенко Б. Кам'янецький університет і його студентство в 1918-1919 рр. / Б. Сивенко // Київ (журнал літератури й мистецтва). – Філадельфія, 1952. – Ч. 1. – С. 19-23.
21. Нова думка (Журнал літературно-науковий). – Кам'янець-Подільський, 1920. – Ч. I-II. – 81 с.
22. Нова думка (Орган Студентства Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету). – Кам'янець-Подільський, 1920. – Ч. III. – 76 с.

The memories of students of Kamyanets-Podilskyi State Ukrainian University, founded in days of Hetmanate of P. Skoropadskyi have been analyzed in the article. Of particular importance among them are the memoirs of B. Syvenko, who describes in details the internal academic life of the period of 1918-1919, as well as the general political

situation in Podillia region. Special attention the author pays to participation of students in the change of power in Kamyanets-Podilskyi at the end of 1918. The future writer focuses on the structures and the representatives of the Bolshevik model of statehood and the arrival of the Ukrainian Galician Army to the city, resulting in the qualitatively enriched student body of the educational institution and greatly intensified the public and political work.

Key words: Kamyanets-Podilskyi State Ukrainian University, reminiscence, social and political life, self-governing activity, students, memoirs.

Отримано: 17.10.2016 р.

УДК 821.161.2-23.09(092)

В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОСМИСЛЕННЯ ДУХОВНО-ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ У МІСТЕРІЇ ІВАНА ОГІЄНКА «ОСТАННЯ ХВИЛИНА»

Стаття присвячена вивченню художньої своєрідності твору Івана Огієнка «Остання хвилинка». Увага зосереджується на дослідженні проблематики драми, висвітленні головних засад світогляду митця, які визначають спосіб художньої репрезентації проблем морально-етичного та духовного спрямування. Аналізується образ головного героя твору, який став втіленням художньої ідеї пошуку смислу буття через зовнішні та внутрішні колізії. Досліджуються форми художньої умовності, використані Іваном Огієнком у драмі.

Ключові слова: Іван Огієнко, драма, головний герой, конфлікт, художня умовність, духовно-етичні проблеми.

Іван Огієнко-митець зазвичай вирішує важливі морально-етичні та духовні проблеми. Своєрідність тієї художньої реальності, яку він створює, визначається значною мірою умовності, різноманітних внутрішніх перетворень та контрастних зіставлень. Івана Огієнка передусім цікавлять внутрішні сутнісні імпульси, що визначають стан людської свідомості, спрямованої на пошук та осягнення глибинних сенсів. Художнє зображення у нього часто має різні проєкції розгортання, які, проте, мають точки перетину, взаємного переходу. Це демонстрація тих змін, яких зазнає людська свідомість у земному існуванні, щоби, пройшовши через різні зовнішні перипетії, дійти до тієї межі глибинного розуміння, яке наповнює усе невидимим до того смислом.

У цьому контексті глибоко символічним твором є драма Івана Огієнка «Остання хвилинка». Саме поняття «остання хвилинка» у творі знаменує закінчення земного життя і початок небесного. До цього непростого розуміння йде головний герой твору Микола, переживаючи складний та болісний процес внутрішнього очищення й трансформації. Іван Огієнко показує його у межових станах, коли Микола змушений дивитися на власне життя у зовсім іншій, незвичній перспективі, коли він не може більше тікати від самого себе, як це робив впродовж майже всього життя.

Драма складається з п'яти дій, назви яких промовисто засвідчують еволюцію свідомості головного героя, показують складний шлях до справжнього розуміння: «Людина не думає про смерть», «А Смерть приходиться несподівано», «Покинуть перші вірні друзі», «Надія тільки на Ласку Господню», «Людину спасають Чесноти її». Іван Огієнко показує, що кожен етап для Миколи означає

болісне руйнування ілюзій. Те, що він сприймав, як незаперечну і непорушну істину, виявляється оманною. Те, чому він віддав всі сили, втрачає будь-яке значення. Особистість Миколи, прив'язана до матеріального світу, руйнується, і він зазнає страждань. Але натомість одержує нове розуміння.

Спочатку Микола думає, що призначення людини у примусовій праці, а, оскільки така праця не приносить радості, то потішити свою душу вона може їжею і питвом, що і роблять дійові особи, святкуючи день народження Миколи. Його друзі Денис та Петро в усьому погоджуються з ним, засвідчують свою відданість, але причина – в матеріальній залежності від Миколи. Уже в першій дії І. Огієнко протиставляє Миколу і його дружину Катерину через їхнє ставлення до бідняків, з якими герой готовий поділитися, а Катерина хоче вигнати.

Якщо у першій дії показане святкування, то у другій – хвороба Миколи, через яку відбуваються зміни у настрої та поведінці героя. Микола зовсім не хоче покидати світ, але ніякого вибору у нього немає. Він потроху починає розуміти примарність й ефемерність тих мирських цінностей, яким він присвятив усе своє життя і з якими не хоче розлучатися. Але водночас він зовсім не готовий складати звіт про всі свої земні вчинки на Небесному Суді. У цій частині утверджується ідея цілковитої відповідальності за власне життя, оскільки кожна хвилина може виявитися останньою.

У третій дії герой розуміє, що уникнути призначеного він не зможе і шукає людей, які би засвідчили його добродесність. Проте він залишається самотнім, оскільки ні друзі, ні дружина не погоджуються заради Миколи покинути земне життя. Його прозріння болісні, але свідчать про відмову від ілюзій, якими він жив усе життя:

Живе як та бджола Людина,
Й про земне Щастя вічно дбає,
Й немов трудящая пташина,
Гніздо будує все безкрає.
Та раптом з'явиться Хвилина,
Й у Путь Страшний Сурма заграє.
І ти лишишся, як билина,
Коли гроза кругом ламає...
Покинуть перші вірні друзі,
Що все клялися бути в супрузі,
Покине легко й жінка мила,
І в тебе враз обвиснуть крила...
Й самотній підеш ти до Суду,
Пізнавши пізно всю облуду... [1, с.185].

Тільки Матір Миколи здатна на самопожертву, але це його не рятує. Він починає розуміти, що відповідальність за його життя лежить виключно на ньому, що він самотній у своїй останній подорожі, може сподіватися тільки на те, що його добродесні вчинки переважать гріховні.

І. Огієнко в алегоричній формі показує боротьбу Миколи з Гріхом, який уособлює всі дії та помисли, спрямовані виключно на досягнення земних і матеріальних цілей. Чергове Миколіне прозріння стосується відчуття духовного світу, з яким пов'язана його душа. Але впродовж життя, він мало думав про потреби душі, зосередившись на накопиченні матеріальних благ:

І пазуром коле роздвоєння вічне:
Небесне й буденщина гола,
І б'є нас до крови життя обосічне,
І в лапи бере Зло спроквола...
Усе життя летів я в вирій
Через Житейське пінне Море,
І в цій погоні смілоширій
Згоріло Щастя неозоре... [1, с.189].

Щире каяття Миколи, викликане переосмисленням свого життя, змінює настрій та атмосферу зображуваного: «І тільки Священик відкрив Святі Дари, уся кімната вмент наповнилась Фаворським світлом, і почувся далекий спів Хору» [1, с.190].

Священик розкриває перед Миколою глибини істинного розуміння справжніх цінностей, підтверджуючи його власні відчуття:

З Землі повстало наше Тіло,
І в землю вернеться небаром,
Душа ж полине в Небо сміло,
Діставши крила Божим Даром [1, с.191].

В останній п'ятій дії з'являється Добро, яке буде свідчити на користь Миколи:

А я Добро, що ти Людині
Робив хоч часом з всього серця:
Тобі я свідком стану нині
Й піду з лихим Гріхом до герця [1, с.194].

Розвиток дії у творі підпорядкований показові важливих змін у свідомості героя. Він проходить ряд етапів, які показують поступову внутрішню трансформацію Миколи: радість від безтурботного святкування, пригніченість через хворобу, розчарування у рідних і близьких, усвідомлення своєї гріховності, щире каяття, що дає йому розуміння своєї справжньої сутності: «Видно повне примирення із станом, і повна Віра в Ласку Божу...» [1, с.196].

Митець показує перемогу світлого начала у боротьбі за душу головного героя містерії. Усі випробування у творі необхідні для того, щоби окреслити межі людської особистості через співвіднесення її із мирськими справами, її правом на вибір, відповідальність за свій вибір, і водночас через вихід за ці межі задля того, щоби герой міг зрозуміти істинну сутність і призначення.

Список використаних джерел:

1. Митрополит Іларіон. Твори. Філософські містерії / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Trident Press Ltd, 1957. – Т. 1. – 336 с.
2. Тіменик З. Ідеї філософії релігії у контексті української духовної культури: 30-ті роки XIX ст. – 80-ті роки XX ст. : монографія / З. Тіменик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 312 с.

This article is devoted to studying artistic originality of Ivan Ohienko drama «The Last Minute». Attention focused on the problems complex in drama, highlighting the main principles of the artist's vision, which define the way of the artistic representation in ethical and spiritual issues. The image of the protagonist in drama is analyzed, he has become the embodiment of artistic idea searching the essence of life through internal and external conflicts. Different forms of artistic convention used by Ivan Ohienko in drama are investigated.

Key words: Ivan Ohienko, the drama, the protagonist, conflict, artistic convention, spiritual and ethical issues.

Отримано: 20.10.2016 р.

Н. І. Бернадська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКИЙ РОМАН: ЖАНРОВІ МОДИФІКАЦІЇ І ЇХ ВИВЧЕННЯ

У статті розглянуто здобутки новітнього українського роману останнього десятиліття. Зокрема відзначено побутування його традиційних форм і їх модифікації, наприклад, роману історичного, родинного, «молодіжного», детективного, роману-антиутопії. Водночас в українському культурному просторі з'явилися романи-психобіографії, психотрилери. Така строкатість романних жанрів змусила науковців дослідити проблему жанрових трансформацій і модифікацій, а також вивчити жанрову матрицю ретродетективу й реаліті-роману.

Ключові слова: новітній роман, неканонічний жанр, романні трансформації і модифікації.

Сучасна літературна ситуація промовисто демонструє здобутки українського роману. Більше того, саме роман сьогодні визначає літературне «обличчя» нашого часу, бо навіть кількісно випереджає драматичні й ліричні (ліро-епічні) твори. Маркер популярності у цього жанру також високий, незважаючи на негативні процеси падіння інтересу до читання загалом і паперової книги зокрема.

У змістовній оглядовій статті Я. Поліщука «Українська література періоду незалежності: тенденції розвитку» цілком слушно відзначено кілька моментів щодо побутування жанру роману: по-перше, відновлення його авторитету у сучасній літературі, по-друге, відродження традиційних жанрових форм (історичного, пригодницького, мелодраматичного, сагиричного роману, роману-біографії), а також появу нових його різновидів (кібер-роман, роман-антиутопія); по-третє, запозичення письменниками прийомів та засобів популярного роману [1, с.15].

Отож актуальним залишається питання окреслення жанрової «карти» новітнього українського роману і її наукової рецепції.

Сьогодні досить активно заявляє про себе роман історичний. Скажімо, визначний майстер цього жанру Р. Іваничук подарував читачам твір «Торговиця» (2012), присвячений своєму поколінню в хронологічному періоді від 30-х років ХХ століття до часу Незалежності. Назва роману багатозначна – своєрідний ключ до осягнення його тексту й підтексту, бо Торговиця – це і одне з передмість, «велич» якого «гаїться головно в історії, непорушних традиціях та особливій ментальності мешканців», це й паралель до складного українського минулого: «Назву творові я дав «Торговиця», бо хто тільки не торгував нами», – зазначає автор в анотації.

У 2010 році під одною обкладинкою видаються історичні романи у віршах Л. Горлача «Мамай» і «Мазепа» (останній твір був надрукований ще у 2004 році під назвою «Руїна»). Якщо Л. Горлач творить поетичний епос лицарської честі й національної гідності, художньо відтворюючи легендарні постації, то Р. Іваничук моделює історію крізь призму долі окремої людини, яка пережила численні випробування.

Цікаві своєю реальною основою історичні романи А. Дрофаня «Таїна голубого палацу» та «Музи кохання» (обидва – 2014), присвячені Качанівці, дворянському маєтку, збудованому в XVII столітті, а також роман І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок» (2015), який додає нові художні штрихи до портрету і П. Куліша, й О. Білозерської.

В. Шкляр продовжив нову історичну серію романів, присвячених визвольним змаганням 1917-1922 років, новим твором – «Марусею» (2014). І хоча відгуки на нього досить критичні (найчастіший закид – не досягнуто художнього рівня «Чорного Ворона»), роман заслуговує на схвалення, бо відкриває повчальну в патріотичному сенсі родинну історію польських учителів Соколовських.

Назагал жанрова матриця історичного роману в постмодерністській період зазнала кардинальних модифікацій, і її реформатором виступив В. Кожелянко, автор численних альтернативних історичних оповідей. Оригінально продовжила ці новаторські пошуки Г. Пагутяк, яка у творі «Слуга з Добромиля» (2006) вдало поєднала історичний сюжет із елементами готичного роману – відтак постало художнє словесне полотно про події післявоєнного 1949 року й попередні вісім століть з життя містечка на Старосамбірщині.

У сучасній прозі історична жанрова матриця перетворюється і на своєрідний трамплін, від якого відштовхується автор, щоб поміркувати про приватну долю окремої людини на роздоріжжях минулого. Проте в тандемі історія/людина домінує художнє осмислення особистості, тобто перемагає жанрова матриця родинного, сімейного роману, що є, вочевидь, знаменням часу, оскільки читач, перевтомлений від епічного негативу, прагне оповідей про одвічні людські цінності. До подібних творів належать романи Т. Зарівни «Вербовая дощечка», М. Матіос «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Століття Якова», «Країна гіркої ніжності» В. Лиса, «Вільний світ» Т. Белімової, які об'єднані, крім проблематики, й композиційною стилістикою, позначеною сміливими хронологічними зміщеннями площин сучасного й минулого, філософськими роздумами-вкрапленнями, підтекстовою символікою. Ці художні прийоми підпорядковані зображенню буття окремої людини, інколи – дуже гіркого, інколи – світлого, а найчастіше – з перетіканням одного в інше, проте саме такий підкреслено загальнолюдський вимір актуалізує минуле не з метою його чи то оцінити, чи то поетизувати, а радше ствердити теперішнє і надважливу думку про те, що людська особистість – найбільша цінність у світобудові.

Цікавий своїм історичним тлом роман Ю. Винничука «Танго смерті», у якому особливо колоритно – на рівні запахів, звуків, фарб – змальовано Львів 30-х років минулого століття. І хоча критика зауважила авторові певну ідеалізацію передвоєнного життя міста, насправді це зовсім виправдано, якщо пригадати письменницьку настанову створити роман пам'яті, роман пригадування. Ю. Винничук продовжив творити львівський текст (енциклопедію середньовічного Львова) і в романі «Аптекарь». Його композиція ускладнена готичними елементами, різножанровими вставками – записками, сповідями, трактатами, переплетенням пригод, любовних історій, смертей, медичних фактів. Образ інквізитора інтригує читача, тримає його в напрузі.

Станіславський текст майстерно виписала С. Андрухович у романі «Фелікс Австрія» (2014). Книга інтригує, починаючи із заголовку (частини відомої цитати: «Нехай воюють інші, а ти, шаслива Австріє, укладай шлюби») і до сюжетних сплетінь (історії дружби двох пан, заїжджого ілюзіоніста, несподіваний фінал).

Теми УПА і нашої сучасності вдало поєднала О. Забужко в романі «Музей покинутих секретів». Ці ж теми творять сюжетний мікс роману В. Кожелянка «Діти застою». Твір за основу має жанрову матрицю любовного роману, яка втілена в історії Василя Годюра, учасника національного руху опору, проте не стільки з ідеологічних, політичних переконань, скільки через кохання до шлюбної жінки, і Панька Людинюка, який також нещасливий в особистому житті. Проте під пером автора жанрова матриця любовного роману розширюється за рахунок

художнього осягнення часу – від 40-х років минулого століття до наших днів, переростаючи у проблему, за влучним висловом Леся Белея, фатальної любові до держави: «Амур фаталь – центральна тема роману. І то не тільки амур фаталь до жінки, а й до держави, до зовсім конкретної, нашої – калинової. Ці дві амур фаталь переплітаються у тугу косу, з якої виходить ідеальний зашморг на шию.

Якщо амур фаталь до жінки – тема не нова в літературі, навіть у нашій, то амур фаталь до батьківщини, особливо від часів здобуття незалежності і до помаранчевої революції – ще ніхто не описував. Автор зобразив всю її ефемерність та приреченість» [2]. Україна змальована письменником украї морально знищеною, обдуреною, а головне – без майбутнього (чи, можливо, із сумним майбутнім). У такому змістовому полі подвійно прочитується назва твору, адже застійними завичай називаються роки брежньовського правління, а в романі йдеться про період здобуття нашою державою незалежності. Відтак автор змушує читача міркувати про причини моральної деградації і звородніння українців, які здобули омріяну свободу й державність. Отож жанрова матриця любовного роману доповнюється елементами реалістичного, історичного, філософського, соціального, іронічного твору, а, можливо, й автобіографічного.

Цікавим своїм історичним тлом є роман Є. Кононенко «Останнє бажання» (2015), який «виріс» із новели «Кат». Цей твір примітний кількома рисами: міцно скросною композицією (роман у романі), а також художнім осмисленням одвічної проблеми кат/жертва. Письменниця звернулася до історії радянської епохи і простежила, як працювала її енкаведистська машина, як вербувала у свої ряди співробітників. За цим зовнішнім антуражем – серйозні буттєві питання про добро і зло, злочин і покарання, страх і любов, честь і безчестя, правду і брехню, спроектовані на родину.

Поряд з художнім осмисленням долі окремої людини та історії в їх минулому та сьогодні, досить неоднозначному, складному й бурхливому, закономірним є бажання багатьох авторів зазирнути у майбутнє і рідної країни, і світу. Сплеск читацької уваги викликали романи-антиутопії Ю.Щербак «Час смертохристів. Міражі України 2077 року» (2011) і «Час Великої Гри. Фантоми 2079 року» (2012). У першому з них пригодницький сюжет поєднується із дивовижною історією кохання генерала української розвідки й загадкової американської жінки, із релігійною темою (війна так званих «смертохристів»), а події другого розгортаються також в далекому майбутньому, після ядерного вибуху. Ці твори попереджають про загрозу зникнення української нації і державності, про глобальні світові виклики українській людині й світові загалом. У 2014 році опубліковано заключну частину цієї трилогії – роман «Час тирана. Прозріння 2084 року». Усі три романи об'єднав образ генерала Гайдуга, який зображений і як диктатор, і як людина, котра гостро переживає складність неоднозначного часу. Критики справедливо означили цю антиутопію і як політичний трилер.

Психотрилером назвав свій роман «Астра» (2015) О. Михед. У ньому чітко простежуються проєкції на українські події осені-зими 2013-2014 років, власне, проблематика твору зосереджена навколо пошуків особистої свободи.

Своєрідний футурологічний прогноз запропонував О. Ірванець також у жанрі антиутопії – «Рівне/Ровно» (2002 – перше видання), подієва основа якої – гіпотетична ситуація поділу міста Рівне на дві частини, одна з яких належить Західній Українській Республіці, а інша – Соціалістичній Республіці України. Їх розділяє стіна, котра нагадує Берлінську й символізує роз'єднаність суспільства і його політичний розкол.

Звернувся до жанру антиутопії Т. Антипович, опублікувавши роман «Хронос» (2011), дія якого відбувається у 2040-2047 роках. Автор проєктує

майбутнє – винахід особливого апарату, що збирає і ущільнює час, проте ця футурологічна проекція дозволяє прозаїку осмислити реальність нашої сучасності, її апокаліптичний вияв.

О. Чупа запропонував українському читачеві фантастичний роман «Акваріум» (2015). Ускладненість його сюжету зумовлена рамковою композицією: оповідач купує півку із записами популярної групи, але виявляє, що звучить голос науковця, який розповідає про невідому речовину, здатну перетворити людину на покірну беземоційну тварину. Цих істот він поселяє в акваріумі, так виникає окреме суспільство зі своїми законами, владою, підлом на окремі групи. Метафора досить прозора: втрата самосвідомості веде людину до трагічного передбачуваного фіналу.

Загалом найновіша українська проза поволі повертається обличчям до життєствердних тем і оптимістичних нот, які знаходить у строкатій партитурі людського буття, зокрема в «теплоті родинного інтиму» (С. Чернілевський).

У дискурсі сучасної романістики не можна не згадати про так званий «молодіжний роман», маючи на увазі його тематичний зріз, а не окремий жанр сповідальної прози-маніфесту покоління, як зауважують деякі критики. Це «Дикі квіти», «Жінка зі снігу» В. Слапчука, «БЖД» Сашка Ушкалова, «Депеш Мод», «Ворошиловград» С. Жадана, «Дрозофіла над томом Канта» А. Дністрового. У стильовому плані вони досить різні, проте їх об'єднує прагнення письменників художньо змодельовати портрет сучасної молодої людини, портрет проблемний, навіть непривабливий, і в ньому чітко проступає діагноз сучасному суспільству, яке так немилосердно випробовує молоду людину на міцність духу і моральність у ставленні до себе, свого оточення, світу, гендерних ролей чоловіка та жінки. Зокрема Я. Поліщук переконаний, що «в нашому культурному просторі з'явився ... новий читач, що відзначається культурною відкритістю та неупередженістю. Маю на увазі молодь, для якої вже не промовляє ані соціалістична, ані нацистична патетика, яка прагне впізнавати в літературі сучасні побутові реальності, а не забути атрибутику часів запорозького козацтва та Мазепи з Дорошенком. Поверховий патріотизм та відверта заангажованість самі по собі перестали бути вартістю. Від літератури вимагається певна відстороненість од наріжних істин та наближення до звичайного, буденного в різних формах і виявах. Більше того, нерідко бажаним виявляється поміркований скептицизм, що добре протиставляється поверховій патетиці, маркованій як явище віджилого, спрофанованого стилю» [3, с.12-13].

До читача-інтелектуала апелюють автори біографічного роману – В. Даниленко («Капелюх Сікорського»), Олесь Ільченко («Місто з химерами» – про архітектора Владислава Городецького), М. Слабошпицький («Що записано в книгу життя»), С. Процюк («Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно», «Чорне яблуко»). Твори С. Процюка критики одноставно іменують художніми «психобіографіями», які представляють глибинні дослідження внутрішнього світу відомих українських прозаїків, ґрунтовані на їхньому епістолярії, щоденниках.

Окремі вкраплення в сучасному жанровому «атласі» – такі твори, як роман-спокута Л. Кононовича «Тема для медитації», урбаністичний роман П. Вольвача «Кляса», автобіографічний роман у формі інтерв'ю Ю. Андруховича «Темниці», роман-фесерія Г. Пагутяк «Зачаровані музики», роман у щоденниках і листах Г. Гусейнова «Повернення в Портленд», роман у новеллах М. Лазарука «Посаг для приречених». Активізується новітній український детектив, представлений зокрема романами І. Роздобудько «Подвійна гра в чотири руки», А. Хомі «Репетитор» (психологічний детектив), «Лемберг. Під знаменами сонця» (пригодницький роман на історичному тлі з детективними елементами). Набирає обертів сімейна

сага (сага трьох поколінь О.Забужко «Музей покинутих секретів», лірична сімейна сага Т. Белімової «Вільний світ»). Така строкатість засвідчує, що справді цей жанр визначає обличчя сучасного літературного процесу.

Якщо звернутись до теоретичного осмислення роману, то про його інтенсифікацію в останні десятиліття не доводиться говорити: цей жанр як неканонічний завжди викликав зацікавлення науковців. Найбільш ґрунтовною, на мій погляд, видається монографія Т. Бовсунівської «Жанрові модифікації сучасного роману» (Харків, 2015). Вона є підсумком численних літературознавчих розвідок, у яких фігурували поняття «трансформація» і «модифікація», проте ці поняття – стосовно не лише роману, а й інших жанрів, епічних, ліричних, драматичних – трактувалися або досить довільно, або досить суб'єктивно. Авторка монографії чітко розмежує ці терміни, вважаючи модифікації складнішими за трансформації, відтак іноді вся суть модифікації зводиться до кількох прийомів трансформації. Трансформації ж є видозмінами в межах генологічного парадигматики, вони не визначають жанр, переходять із твору в твір, у різні за жанром тексти, але не створюють нового жанру. Модифікації, на думку авторки, утворюють нову цілісність із суми трансформацій, котрі реалізуються за допомогою численних способів і засобів, реєстр яких із максимальною вичерпністю і багатим ілюстративним матеріалом запропоновано у цій монографії. До нього (реєстру), наприклад, включено вставні жанри, родову суміш, заголовки, позалітературні тексти, реконтекстуалізації тощо). Т. Бовсунівська запропонувала й охарактеризувала такі жанрові різновиди роману, як гіпертекстуальний, параболічний, духовний, філософський, постколоніальний, роман-екфразис, біографічний та автобіографічний (останні два – модифікації на основі нон-фікшн). Серед численних прикладів є й романи українських письменників: Ю. Іздрика «АМ» (гіпертекстуальний), О.Сича «Уроборос» (параболічний роман-алегореза), Г. Пагутяк «Писар Східних Воріт Притулку», «Писар Західних Воріт Притулку» (романи-притчі), В.Даниленка «Кохання в стилі бароко» (роман-алегореза), Л. Дереша «Архе» (роман-метафора), Ю. Щербака «Час Великої Гри. Фантома 2079 року» (постапокаліптичний). Ці тексти засвідчують вписаність українського роману в експериментальний європейський простір. Детальний і фаховий аналіз сучасної романістики природно змусив дослідницю шукати нове визначення поняття «жанр», оскільки, на її переконливий погляд, чотири основні категорії, за якими визначалося це поняття (традиція, культурно-історичні обставини, модальність, структурна і тематична спільність), уже не працюють. Отож запропоновано таке визначення жанру: «сукупність плинних властивостей тексту, нав'язаних пам'яттю про традицію, перетворених автором, урізноманітнених у модифікаціях та трансформаціях, що зросли на спільному жанровому патерні, який проглядає за всіма компонентами структури» [4, с.357]. При цьому варто пам'ятати про два моменти: перший – плинні ознаки домінують над усталеними; другий – жанровий патерн трактується як засадничий жанр, який попри всі зусилля анаморфічної ідеологічної переробки залишається основою художнього твору, на яку додаються інші жанрові форми (повно або притлумлено) [4, с.357-358]. Таким чином, висновок авторки однозначний: трансформації – аристотелівська жанрова норма, а модифікації – закономірність літературного процесу.

Проблематика роману як жанру, зокрема його різновидів, стала об'єктом досліджень кандидатських дисертацій. Так, О. Михед звернувся до такого постмодерного явища початку 2000-х років у літературах Англії, Бельгії, Росії, Франції, як реаліті-роман і проблема трансформації жанрів у сучасній літературі», 2013). Його виникнення він цілком слушно пов'язує із медіа, «новим журналізмом», розважальною літературою, жанром антиутопії. В новітній українській прозі такий різновид не представлений: лише деякі твори набли-

жаються до нього (на думку автора, це проза І. Карпи, роман «Тасмниця» Ю. Андруховича). Г. Кліюк дослідив ретродетектив як явище постмодерної літератури і відмежував його від історичного детективу за способом і метою зображення історії (у ретродетективі історія – лише антураж, а сама епоха реконструюється із художніх текстів («Ретродетектив у системі жанрів постмодерністської літератури: компаративний аспект», 2014). Елементи цього різновиду автор побачив у романах О.Забужко «Музей покинутих секретів», В. Шевчука «Око прірви», а роман В. Кожелянка «Срібний павук» – стилізація під ретродетектив.

Загалом сьогодні простежується особлива увага і критиків, і теоретиків літератури до проблем історичного роману, межі якого розмиваються, відтак назріла необхідність по-новому з врахуванням практики українського роману початку ХХІ століття осмислити співвідношення реального факту і художнього доміслу/вимислу в історичному романі. Свідчення цього – оглядова стаття Н. Герасименко «Сучасний історичний роман: жіночий ракурс». Так, аналізуючи роман Н. Доляк «Чорна дошка», присвячений подіям 1932-1933 років, Н. Герасименко зазначає: «Правдивість описаного підкреслює і фактичний матеріал: авторка згадує історичних осіб (наприклад, Маркса, Сталіна, Леніна), цитує конкретні постанови, пересипає оповідь датами. Робить це майстерно, не переобтяжуючи художній текст фактами. Завважимо: таку ознаку історичного роману не завжди можна зустріти у творах письменників сучасності» [5, с.8]. А в романі М. Гримич «Егоїст» критик убачає симбіоз історичного, суспільно-політичного, любовного, подекуди навіть іронічно-гротескного роману [5, с.8]. Отож критик заторкнула одразу кілька проблем: якщо текст не переобтяжений історичними фактами, то чи це твір історичний? Чи історія у ньому – лише тло для вияскравлення дня сучасного? Коли ж говорити про поєднання у романі кількох жанрових різновидів, то це явище простежується і в модерністському романі, частково – в класичному, тож за яким критерієм визначати його жанрову сутність?

Як відомо, проблема визначення романних різновидів не нова. Сьогодні вона повинна розв'язуватися з врахуванням здобутків української прози в галузі роману.

Список використаних джерел:

1. Поліщук Я. Українська література періоду незалежності: тенденції розвитку / Я. Поліщук // Літературна Україна. – 2015. – 1 жовтня. – С. 14-15.
2. Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/07/20/vid-choho-narodzhujsja-dity-zastoju>.
3. Поліщук Я. Автентизм (Спроба дефініції художнього напрямку ХХІ століття) / Я. Поліщук // Філологічні семінари. Художні стилі, течії, напрями: історико-теоретичний аспект. – К., 2011. – Вип. 15. – С. 11-17.
4. Бовсунівська Т.В. Жанрові модифікації сучасного роману / Т.В. Бовсунівська. – Харків : Діса-плюс, 2015. – 368 с.
5. Герасименко Н. Сучасний історичний роман: жіночий дискурс / Н. Герасименко // Літературна Україна. – 2016. – 20 жовтня. – С. 8-9.

The article reviews the achievements of modern Ukrainian novel last decade. In particular the article depicts the existence of traditional forms and their modifications, such as the historical novel, family novel, «youth» novel, detective novel, dystopian novel. At the same time Ukrainian cultural space presents psychobiography novels and psycho thriller novels. Such diversity of novelistic genres have forced scientists to explore the issue of genre transformation and modifications, and explore the genre matrix retro detektive and reality novel.

Key words: the new novel, non-canonical genre, novel transformation and modification.

Отримано: 31.10.2016 р.

Т. П. Беценко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІДІОСТИЛЮ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена розглядові специфіки манери письма Івана Огієнка. Подана спроба започаткувати дослідження особливостей лінгвістичної організації текстів наукового стилю визначного ученого. Виявлено синтаксичні мовні засоби, що формують самобутній ідіолект І. Огієнка. Окреслено риси мовної майстерності генія світової гуманітарної науки. Означено особливості мовної особистості І. Огієнка.

Ключові слова: ідіостиль, ідіолект, лінгвостиль, мовостиль, синтаксичні засоби, наукова оповідь.

Іван Огієнко – унікальна особистість в історії гуманітарної науки, українськомовних та культурологічних студій. До цього часу наукова спадщина визначного вченого, культурного і громадського діяча, патріота України належно не осмислена, тому що тривалий період була забороненою в нашій державі.

Інтерес до особистості Івана Огієнка і його масштабного доробку повсякчас привертає увагу до себе з часу повернення імені митрополита Іларіона в Україну. Це переконливо засвідчують розвідки вчених, які й започаткували огієнкознавчі студії в Україні. Науковий доробок ученого, його різнобічну діяльність вивчали А. Алексюк, О. Біла, А. Білан, С. Білокінь, А. Богуш, С. Болтвінець, Л. Бондарчук, А. Бурячок, С. Вардеванян, С. Гальченко, Я. Ганіткевич, С. Генік, І. Гирич, В. Головченко, О. Гривнак, Т. Гришенкова, Н. Дічек, Н. Жук, М. Жулинський, Завальнюк О., В. Задорожний, А. Качкан, Т. Ківшар, Ю. Ковалів, В. Коваль, О. Ковтун, А. Колодний, Б. Кобзар, І. Кубинська, Л. Кудрик, І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхоцька, В. Ляхоцький, В. Майборода, Г. Макренко, С. Мартиненко А. Марушкевич, В. Мацько, О. Мишанич, О. Музичук, Н. Нічкало, О. Новак, М. Онуфрійчук, Г. Опанасюк, Л. Орехова, О. Пальоха, В. Пашенко, Л. Підвисоцька, Л. Полнога, Ф. Погребенник, В. Постовий, Л. Рева, Т. Роняк, Г. Сагач, М. Скалецький, Є. Сохацька, Д. Степовик, М. Тимошик, З. Тіменник, І. Тюрменко, І. Федоров, Л. Федорова, Л. Філіпович, І. Шоробура та ін.

Останнім часом з'явилися публікації про богословську, державну, наукову, письменницьку, публіцистичну, редакторсько-видавничу, громадську та іншу діяльність Івана Огієнка. Так, зокрема, викликали інтерес педагогічні та просвітницькі ідеї вченого (А. Алексюк, С. Болтвінець, О. Гривнак, Б. Кобзар, О. Ковтун (Бугайчук), І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхоцька, В. Ляхоцький, В. Майборода, А. Марушкевич, С. Мартиненко, Н. Нічкало, Г. Опанасюк, Л. Орехова, В. Постовий, Т. Роняк, Г. Сагач, М. Скалецький, І. Тюрменко, І. Федоров, Л. Федорова, І. Шоробура), культурологічні студії (В. Качкан), мовознавча спадщина (С. Болтвінець, М. Тимошик), мовно-освітні питання (О. Біла, А. Білан, С. Болтвінець, Я. Ганіткевич, І. Кучинська, В. Ляхоцький, М. Тимошик), епістолярій (С. Гальченко, В. Ляхоцький), церковно-релігійна діяльність (С. Білокінь, І. Гирич, А. Колодний, В. Ляхоцький, А. Марушкевич, Д. Степовик, М. Тимошик, З. Тіменник, Л. Філіпович), мовознавчий (Л. Бондарчук, А. Бурячок, В. Задорожний, В. Коваль, Л. Полнога, Л. Рева, Г. Стрельчук), літературознавчий (С. Вардеванян, В. Мацько, О. Мишанич, Є. Сохацька, М. Тимошик) та ін. Увагу

вчених також привертав джерелознавчий та бібліографічний аспект життєдіяльності українського генія (С. Гальченко, В. Ляхощкий, О. Музичук, З. Тіменник), редакційно-видавничий (Т. Ківшар, Ф. Погребенник, З. Тіменник), філософський (З. Тіменник), громадянсько-політичний (М. Жулинський, А. Качкан, І. Тюрменко) та ін. Мало вивченою є власне мовнокультурна діяльність Івана Огієнка, також літературознавча, публіцистична, не пошановані належним чином його фундаментальні розвідки в галузі історії української мови та перекладацький досвід Святого Письма тощо.

Вважаємо, настав час для студіювання власне мовної майстерності Івана Огієнка як письменника, публіциста, богослова, науковця. Ідіостиль визначної особистості – завжди неповторне, самобутнє явище, надто ж – якщо це мовознавець. У зв'язку з цим докладного вивчення, глибокого аналізу та опису потребує індивідуально-авторська манера письма Івана Огієнка-мовознавця.

Мета дослідження полягає в тому, щоб окреслити ознаки наукового ідіостилу Івана Огієнка та схарактеризувати специфіку його синтаксичної організації.

Основними **завданнями** є розгляд складників наукової мовотворчості вченого та пізнання своєрідності його лінгвістичного мислення, способів і засобів реалізації останнього в науковому доробку.

Предметом нашого спостереження обрано синтаксичну організацію наукових та науково-популярних мовознавчих праць Івана Огієнка.

Матеріалом для здійснення наукових студій слугувало видання: Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова/ Упорядник, автор передмови і коментарів М. Тимошок / Іван Огієнко. – К.: Наша культура і наука, 2010. – 436 с.

Виклад основного матеріалу. Мовостиль Івана Огієнка характеризується точністю та конкретністю висловлення, вишуканою, вираженою структурованістю. Інформація, що її подає вчений, представлена чітко, зрозуміло і вичерпно. З цього приводу замислімося над роздумами та порадами І. Огієнка: «Ясність мови – це дуже важлива вимога до кожного, хто пише. Мусимо дбати писати так, щоб читач докладно зрозумів усе, що хочемо сказати, і щоб зрозумів саме так, як ми розуміємо» [14, с.159]. Учений не тільки проголосував, а й сам дотримувався висловлених зауважень, що стосуються наукового викладу. Пор. його міркування про науковий стиль: «Мова «наукова» – це та ж сама соборна літературна мова, тільки без ознак «поетичної мови» [14, с.74], а також: « Кожний учений мусить пам'ятати, що ясний і простий стиль – то найкращий стиль, а «популярний» виклад – то найцінніший виклад» [14, с.74]. І. Огієнко застерігав, що «нема стилю «наукового» й «ненаукового» – тільки стиль ясний і неясний» [14, с.75]. Вважав, що «популярний» виклад корисніший за виклад науковий» [14, с.75] (Див. «Учений і рідна мова», «Десять заповідей простого писання», «Для одного народу – одна наукова термінологія» [14, с.73-77]). Івана Огієнка можна сміливо та впевнено іменувати фундатором наукового стилю української мови та науково-популярного його різновиду.

Отже, простота форми висловлення, точність змісту, інформаційна наповненість, легкість викладу і його своєрідна задушевність, переконливість – основні риси лінгвостилу мовознавчих розвідок Івана Огієнка. Наукова оповідь І. Огієнка по-особливому тепла, зрозуміла кожному. Учений і читач (академік, вчитель чи звичайний студент або й школяр) міцно зближуються з автором. Доступна для сприйняття і осмислення, особливо зворушлива, емоційно забарвлена, експресивно навантажена форма (спосіб викладу думки) дося-

гається за рахунок простоти і водночас змістового об'єму синтаксичної конструкції, легкості та виняткової прозорості її побудови. Саме синтаксис забезпечує своєрідний лад (порядок) розгортання доказовості, обґрунтування ідеї.

В стилевій системі Івана Огієнка рівномірно, відповідно до змісту повідомлення, потреб передачі думки використано прості та складні речення. Прості речення, згідно з канонами наукового стилю як книжного різновиду мови, передбачають ускладнення конструкцій однорідними членами, дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами. Наприклад: За основу української літературної мови стала київська говірка, почасти полтавська, взявши трохи з говірок і інших [14, с.46], За кожною людиною стоять усі покоління його предків, увесь запас їхнього знання, увесь досвід, зібраний віками його оточенням [14, с.105], Отже, Христос дбає найперше про свій рідний народ, його спасіння – найближче йому [14, с.103], У виданнях, призначених для широкого вжитку, а особливо в часописах та журналах, краще оминайте явлі чужі слова, заступаючи їх своїми рідними [14, с.82], Лікарі, політичні діячі, інженери, працівники кооперації й т. п. – всі мусять пильно вчитися своєї літературної мови [14, с.97], Кожний вчений, пишучи в чужомовних виданнях, мусить краще дотримуватись правд своєї національної науки [14, с.74], Кожний учений, розмовляючи з ученим чужонаціональним, обов'язаний боронити правд своєї національної науки [14, с.74], Ціле громадянство, бажаючи розвитку культури своєї соборної літературної мови й вимови, мусить пильно й однодушно дбати про розвиток свого національного театру [14, с.72].

Примітно, що в наукових працях Івана Огієнка не спостережено тяжіння до слів-речень тощо. Прості речення, як правило, односкладні чи двоскладні, поширені: Багатство мови – це найперша ознака високої культури письменника [14, с.172], Добра літературна мова – то ознака правдивої інтелігентності людини [14, с.47], Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу [14, с.41] (одна з улюблених форм слововираження вченого), Найвища й найміцніша духовна організація єдності народу – то соборна літературна мова [14, с.42], Мати – то найглибший і найреальніший творець літературної мови [14, с.97], Найсильніші й найперші творці соборної літературної мови – то свої письменники [14, с.50], Кожна культура на свідому націю в даний момент має тільки один правопис, обов'язковий для всіх її племен [14, с.47], Кожний учений, пишучи в чужомовних виданнях, мусить краще дотримуватись правд своєї національної науки [14, с.74].

Для побудови наукового викладу І. Огієнко задіює такий своєрідний різновид синтаксично-стилістичних засобів, як приєднувальні конструкції. Наприклад: Але всі культурні народи книжки пишуть і часописи видають тільки однією літературною мовою, тільки одним правописом [14, с.144], Але вікова історія та вікові приклади всього світу навчають нас ... [14, с.102], Але, прийнявши таке гасло, послідовно мусимо прийняти й друге... [14, с.144], А без мови ж уся культура – будова на піску... [14, с.145], Цебто, ми мусимо навчатися самі [14, с.145], Цебто, слухався батька та матері, шанував і любив їх [14, с.120], Цебто – хочеш добра своїй нації – не хеґтуй рідною мовою, вчися її пильно [14, с.99], А в нас нерідко власне так [14, с.145], Але коли батько-мати не навчать своєї дитини української мови, вони тяжко кривдять її на все життя ... [14, с.122], І Господь не зробив так ... [14, с.111], І Христос виховувався весь час тільки своєю рідною мовою [14, с.120], І треба завжди пам'ятати: для українця рідною мовою є тільки одна мова, мова його нації, цебто мова українська! [14, с.119], Бо то гріх і сором найперше служити чужому, забуваючи за свого, коли свій тут же потребує твоєї допомоги [14, с.104], Бо немає знання без науки [14, с.95], Навіть тоді, коли ти набув інше громадянство! [14, с.103], Бо мало зробити сам учитель рідної мови, якщо його не підтримають і вчителі інших предметів [14, с.62], Показну, бо ж розвиток літературної мови – показчик розвитку нації [14, с.95].

Приєднувальні речення – одні з найулюбленіших синтаксичних засобів наукового мовистилу І. Огієнка. Здебільшого активізованими виявляються сполучникові приєднувальні конструкції, зокрема, з сурядними сполучниками: **і, а, але**, підрядним **бо**. Вага таких структур в тому, що вони виділяються логічно, передаючи додаткові повідомлення, що уточнюють, пояснюють і розвивають основне висловлення. Очевидно, мета використання приєднання – надати мовленню особливих смислових та експресивно-стилістичних відтінків.

Складні речення виступають звичними, органічними компонентами ідіостилу Івана Огієнка. Однаково вживаними постають всі різновиди складних речень. З-поміж складносурядних помічаємо функціонування конструкцій з єднальними (Треба завжди пильнувати висловлювати свої думки якнайпростіш, і вже від того наше писання стане ясніше [14, с.159]. Це головні засади нового правопису, і вони відбилися найбільше на правописі іншомовних слів [14, с.357]) та зіставно-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами (Своє найміцніше коріння літературна мова завжди бере з мови живої народної, але вона завжди й далека від неї [14, с.46]. Мовне винародження завжди приводить до морального каліцтва, а воно – найродючіший ґрунт для різних злочинів [14, с.82]. Культуру своєї літературної мови творить увесь свідомий народ, а тому всі дбаймо про створення доброї української літературної мови, однієї для всього українського народу [14,с.176]. Синоніми збагачують мову, а тому треба знати їх і правильно вживати [14, с.173]. Українська мова вже виробилася в усталену мову літературну, але при тому не втратила своєї милозвучності, своєї живої різнобарвності [14, с.151]). Нам видається, що домінують складносурядні конструкції із зіставно-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями. Помітно, що учений повсякчас апелює до пошуку істини, вдаючись до віднайдення відмінностей, виявлення полярних позицій, поглядів, результатів...

Суттєвими для манери письма Івана Огієнка є всілякі різновиди складнопідрядних речень, у тому числі, – й багатокомпонентні. Зокрема, **складнопідрядні** означальні: Театр, що ставить п'єси з нечистою літературною мовою, сильно шкодить тим культурі своєї рідної мови [14, с.73]. Але кожен письменник, що поважно дбає про красу й багатство своєї мови, звичайно пильнує пізнати й уживати якнайбільше число різних прислівників [14, с.47]; **складнопідрядні з'ясувальні**: Мусимо вчитися всі, міцно пам'ятаючи, що без пильної науки знати її не будемо [14, с.95]; **складнопідрядні причини**: Духовенство наше так само мусить добре й глибоко знати свою літературну мову, бо ж воно з природи своєї – всенародний учитель, повсякчасний оратор [14, с.96]; **складнопідрядні умови**: По духовних школах, зачинаючи від академій, мусять навчати української літературної мови як найважливішого предмету, коли хочуть іти врівень з життям [14, с.96] та ін. Мотивованими виступають багатокомпонентні складнопідрядні речення. Наприклад: Коли в недержавного народу не всі діти мають змогу навчатися в початкових рідномовних школах, то цілий народ мусить карно дбати, щоб такі діти одержали початкову рідномовну науку поза школою [14, с.67], Коли маєте змогу, виховуйте дітей своїх тільки соборною літературною мовою, бо вона відразу прищеплює їм почуття одности народу... [14, с.67]. Використання вказаних видів складнопідрядних речень зумовлено специфікою наукового стилю.

Спостерігаємо активне функціонування **безсполучникових** конструкцій. Наприклад: Кожна мова складається з багатьох говірок, кожна говірка знає свою власну вимову тих самих слів, свої власні форми [14, с.46]. Літературна мова в кожного народу постає однаково: за основу її стає одна історично найсильніша говірка, добираючи собі потрібне й цінне з інших говірок [14, с.46]. Тільки мертва мова має навіки закам'янілі форми; мова ж жива творить їх невинно під час усього свого життя [14, с.154]. Органічними, лапідарними по-

стають **багатокомпонентні** безсполучникові речення на зразок: Мова – то серце народу: гине мова – гине народ [14, с.40].

Почасти вчений обирає паралелізм наукового викладу інформації – з метою підкреслення певного лейтмотиву. Наприклад:

Дбаймо, щоб мова наша була приємна для слухача, щоб «не різала йому вух».

Мова наша, як знаємо, дуже гнучка: **зберігаймо** на письмі всі вимоги гнучкості її.

Треба якнайбільшу увагу звертати на літературний наголос – **вимовляймо** слова тільки по-літературному, а не по-місцевому [14, с.174-175]. Як бачимо, використання односкладних конструкцій (означено-особових, з дієсловом-присудком у формі 3 особи множини) дозволяє в такий спосіб підкреслити думку, виділити її. Випадки паралельної побудови тексту – непоодинокі. Наприклад:

Мова – то серце народу: гине мова, гине й народ!

Мова – то як у дерева корінь: усихає корінь, то всихає й воно!

Гине мова – гине й історія, культура, церква ... [14, с.109].

Увиразнюють науковий виклад, емоційно його наповнюють **повтори слів і конструкцій**, розташовані в різних позиціях:

Це найбільший здобуток українського народу! Це найбільший здобуток української культури за останнє століття!

Це найбільше свято українського народу ...

Підстава головна, **підстава** нерушима! **Підстава** віковична!

Підстава, яка найголосніше промовляє до наших ворогів! Хотять вони чи не хотять, а вироблена українська **літературна мова** існує!

Не говірка, не наріччя, а таки окрема **літературна мова**! [14, с.140].

Цитати – наукові та художні тексти – так само природні для ідіостилю І. Огієнка [14, с.147, 153, 175].

У цілому синтаксис мовознавчих праць Івана Огієнка надто живий, імпульсивний, безпосередній. Експресія синтаксичних структур постає як наслідок емоційного переживання автора; при цьому емоційно-експресивний потенціал підтримується лексичним добором компонентів. Наприклад: Це явне непорозуміння, це явний недогляд [14, с.368]. Комусь це потрібне! [14, с.369]. Вся Україна так і пише сьогодні, як і писала це від перших віків [14, с.369] (розділ «Недогляд чи насмішка?»).

Треба особливо наголосити, що лінгвостиль Івана Огієнка відзначається наскрізною науковою афористичністю, крилатістю. Наприклад: Правопис – то необхідне важливе зовнішнє вбрання кожної літературної мови [14, с.47]. Безмовний українець – це порожній горіх! [14, с.127]. Хто забуває українську мову, той усе забуває, навіть матір свою [14, с.121]. Сила нації – в силі її культури [14, с.43]. Іван Огієнко створив свою енциклопедію афористичних висловів, присвячених рідній мові.

Викладене вище аж ніяк не претендує на вичерпність та повноту. Вважаємо, спостереження за ідіостилістикою наукового викладу Івана Огієнка повинні бути продовжені.

Можна сміливо стверджувати, що лінгвостиль Івана Огієнка відзначається особливою науковою експресивністю й естетикою. Його манера письма зорієнтована на те, щоб переконати в певній істині стосовно **рідної мови**. Рідна ж мова для Івана Огієнка – поняття святе, священне, споріднене з божественним началом. Через це, мабуть, виникає урочисто-піднесена позитивність й експресія наукового викладу.

Взірцевими, глибокими, значущими є ідеї, думки, висловлення І. Огієнка. Так само виваженим, вишуканим і до блиску відточеним постає науковий (науково-популярний, науково-публіцистичний) мовостиль ученого.

Список використаних джерел:

1. Болтвівець С.І. Психологічні чинники розвитку мовної свідомості у науковій спадщині Івана Огієнка / С.І. Болтвівець // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №5. – С. 66-67.
2. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка / Н.С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1977. – 439 с.
3. Голянич М.І. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / М.І. Голянич, Н.Я. Іванишин, Р.І. Ріжко, Р.І. Стефурак ; ред. : М.І. Голянич. – Івано-Франківськ : Сімік, 2012. – 391 с.
4. Дічек Н.П. Іван Іванович Огієнко / Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібн. / Н.П. Дічек ; за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – 552 с.
5. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / С. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
6. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура) / С. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
7. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор ; [за ред. С.Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
8. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – М. : Из-во Моск. ун-та, 1961. – 520 с.
9. Калашник В. Духовність рідної мови у концепції Івана Огієнка / В. Калашник // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2006. – №3. – С. 9.
10. Кононенко В.И. Грамматическая стилистика русского языка / В.И. Кононенко. – К. : Рад. школа, 1981. – 240 с.
11. Мацько Л.І. Стилістика української мови : підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
12. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
13. Михно Л.П. Значення заповідей рідномовного обов'язку І.І. Огієнка для становлення мовнокультурної особистості вчителя-філолога / Л.П. Михно // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка 2015. – Вип. XII. – С. 401-406
14. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко ; упорядник, автор передмови і коментарів М. Тимошик. – К., 2010. – 436 с.
15. Тимошик М. Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірць для наслідування / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – №1. – С. 40-44.
16. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови / К.Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2010. – 408 с.

The article is devoted to monitoring by implementing specific manner of writing John James Version. Submitted attempt to launch a study of the linguistic features of scientific style texts prominent scientist. Discovered syntactic language means that form distinctive idiolect I. Ogienko Version. Outlined the features of language skills genius global humanities. Author determined the individual features of language I. Ogienko. Version.

Key words: idiostyle, idiolect, linhvostyl, movostyl syntactic means scientific story.

Отримано: 24.10.2016 р.

Т. П. Білоусова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПИТАННЯ АКЦЕНТУАЦІЙНОЇ НОРМИ У ВИСВІТЛЕННІ ІВАНА ОГІЄНКА

Статтю присвячено питанням норми наголошування слів і словоформ у наукових працях Івана Огієнка. Відстежується формування основних положень його акцентуаційної теорії, підкреслюється визначальна роль науковця в розвитку орфоепічної лексикографії та в унормуванні української літературної вимови.

Ключові слова: Іван Огієнко, літературна вимова, акцентуаційна норма, наголос.

Норми наголошування слів – одна з головних проблем орфоєпії слов'янських мов. Ці норми численні й важкі для засвоєння, що пов'язано з повсюдністю і рухомістю наголосу, наявністю варіантів акцентуації деяких слів і форм, взаємовпливом різних мов, впливом на вимову діалектів і правопису тощо. Хоча акцентуаційні норми в українській мові цілком сформовані, вони залишаються найменш усталеними саме через вказані причини.

Наголос, як відомо, запам'ятовується разом зі словом і стає для людини мовленнєвою навичкою. Засвоєння акцентуаційних норм відбувається завдяки повсякденному спілкуванню, навчанню, зверненню до спеціальних (орфоепічних) та загальних (тлумачних та ін.) словників, що фіксують нормативне наголошування.

Великий внесок у формування української акцентології зробив Іван Огієнко, відзначившись як у галузі мовознавчої науки, так і в галузі практичного застосування літературної мови.

Мовознавчим досягненням ученого присвячено численні наукові доробки, серед них: «Мовознавство Івана Огієнка» (Й. Сележан), «Іван Огієнко про мовну функцію психічного самозбереження нації» (С. Балтвінець), «Давньоруський і староруський періоди в розвитку української літературної мови у висвітленні І. Огієнка» (А. Бурячок), «Мова як елемент національного, релігійно-церковного життя (у світлі поглядів І. Огієнка)» (Т. Біленко), «Внесок вченого-енциклопедиста Івана Івановича Огієнка в мовознавчу науку (за фондами Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України)» (Рева Л.Г.), «Лінгводидактичні ідеї Івана Огієнка» (А.С. Гривнак) тощо. Втім, погляди Івана Огієнка стосовно норм наголошування спеціально не розглядалися.

Мета цієї статті – проаналізувати принципи літературного унормування наголошування слів і форм в українській мові, викладені в його працях.

Серед перших творів ученого «Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения» (1911 р.) обсягом у 176 сторінок, який побачив світ завдог до відомого словника-довідника Р. Аванесова і С. Ожегова «Русское литературное произношение и ударение» (1955 р.), що традиційно вважається першим в історії орфоепічної лексикографії російської мови. Тож можна стверджувати, що біля витоків цієї галузі словникарства стояв саме Іван Огієнко.

У 1912 році в Києві надрукований посібник Івана Огієнка «Об ударении в географических именах» [2], призначений для викладачів географії, учнів та для самоосвіти. У першій частині книги визначені правила наголошування географічних назв, топонімів, запозичених із різних мов; друга частина містить словник топонімів, в якому регламентується їх написання та акцентуація; у тре-

тій частині представлені приклади наголошування географічних назв з російської літератури (поезії та прози).

Того ж року з'являється праця «Об ударении в собственных именах исторических лиц, писателей, деятелей и т. п.» [3]. Роль цього словника в розвитку української лексикографії підкреслив у своїй ґрунтовній статті «Мовознавство Івана Огієнка» Й. Сележан: «Згаданий російський словник, можна сказати, став зародком одразу для кількох українських – правописного, синонімічного, стилістичного й певною мірою етимологічного» [8, с. 270]. Дослідник зауважив, що «певною мірою то був словник українських імен – мала енциклопедія назв видатних українців, державних і громадських діячів, письменників»: *Барабаш, Тетєра, Гонта, Полуботок, Наливайко, Забленко, Опанасенко*. Їх вимова і наголос «подано майже скрізь українськими», тому що Іван Огієнко, на думку науковця, намагався «створити атмосферу рідномовної стихії усіма можливими засобами вже тепер, в умовах царського самодержавства, у найважчих моментах життя» [8, с.282].

Роблячи екскурс в історію лексикографії, відомий російський акцентолог і ономаст О.В. Суперанська справедливо назвала Івана Огієнка «єдиним дослідником, який приділив багато уваги наголосу у власних назвах» [9]. І хоча деякі норми наголошування вона вважає застарілими, сформованими у автора наприкінці XIX ст., тим не менш відзначає копітку роботу вченого над фіксацією варіантних норм: надаючи перевагу наголосу мови-першоджерела (*Шекспір, Стюарт*), Іван Огієнко послідовно фіксував два існуючих варіанти.

До переліку невеличких шкільних словників-посібників увійшов і «Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке» (1912 р.), в якому теж наведені нормативні наголоси. На думку Й. Сележана, «у таких посібниках-словниках автор поступово вводить українського читача в духовний світ рідної мови, наприклад, коли йшлося про українськи – «іншомовні слова» – в російській мові, а також про наголоси й ін.» [8, с.270].

У 2014 році в Києві здійснюється друге видання «Словаря ударений в русском языке» під назвою «Русское литературное ударение: Правила и словарь русского ударения. Пособие при изучении русской речи для учащихся, учащихся и самообразования», до якого доданий список літератури з питань наголосу [4, с.228-237]. Згодом сам автор назвав цей словник «першою повною системою російського наголосу» [1, с.262].

Перші словники, що побачили світ у Києві в період 1910-1914 років, на сьогодні є не лише унікальними історичними пам'ятками, а й цінним матеріалом в слов'язознавчій науці. До них належать також «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи» [5] (у 1911-1915 роках вийшло 4 видання), «Орфографический словарь: Справочная книжка по русскому языку» (К., 1914 р.), «Словарь военно-исторических терминов» (К., 1914 р.). Заголовкові слова статей в цих словниках мають наголоси, подеколи – варіативні, з відповідними поясненнями та рекомендаціями щодо вживання.

З квітня 1915 року Іван Огієнко займає посаду приват-доцента Київського університету Св. Володимира при кафедрі російської мови і літератури, згодом деякий час працює викладачем російської мови і літератури у шостій Київській державній гімназії. Повернувшись у 2016 році до університету, читає свій перший навчальний курс «История восточнославянского ударения».

Питанням акцентології присвячений наступний праці Івана Огієнка: частина курсу української мови «Ударение в украинском языке» (К., 1918), статті «Об ударении в слове музыка» (Русский Филологический Вестник, 1917 р.), «Український церковний наголос» (Львів, 1922), «Наголос, як метод означен-

ня виходу стародрукованих книжок» (Львів, 1925), «Наголос чужих слів в українській літературній мові» (Львів, 1925), «Український наголос на початку XVII віку» (Жовква, 1926), «Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці» (Варшава, 1926), «Український наголос в XVI віці» (стаття у збірнику Російської Академії Наук, 1928 рік) та ін.

Відзначаючи потребу в стабілізації (у одноставиненні) української мови в період після революції 1917 року і ставлячи за мету створення соборної літературної мови, яка стала б «мовою всіх галузок українського народу, де б він не пробував», у 1934 році Іван Огієнко укладає «Словник слів, у літературній мові не вживаних» (вид. оо. Василян, Львів; перевид. у Нью-Йорку, 1973 р.). В основі літературної мови, – вважає автор, – має бути «мова східноукраїнська, головню – ківіво-полтавська, цебто мова Котляревського, Основ'яненка, Шевченка, М. Вовчка, Куліша, Старицького, Грінченка й ін.», а основою словника всеукраїнської літературної мови – «словник східноукраїнський, але з багатьма додатками з інших місцевостей» [7, с.4]. Учений підкреслював неприпустимість застосування у літературній мові «таких місцевих форм і слів, що їх не розуміла б більшість читацької маси» – саме такі слова і форми склали основу Словника, до якого увійшли також іноземні (переважно російські і польські) слова, архаїзми, а також слова, що викликають утруднення при вживанні [7].

Великого значення надавав автор і літературній нормі наголошування. У передмові до «Словника слів, у літературній мові не вживаних» він підкреслив: «На вимову слів звернув я пильну увагу, а тому на словах скрізь зазначаю загальноприйнятий літературний наголос; сподіваюся, що вже цим Словник стане в добрій пригоді не тільки учням і вчителям у школі, але й усім тим, хто мусить прилюдно говорити: артистам, адвокатам, духовенству і ін.» [7, с.6].

Багаторічні спостереження Івана Огієнка за явищем акцентуації мали логічним продовженням написання фундаментальної монографії «Український літературний наголос», виданої у Вінніпегу в 1952 році. У цій праці він уточнив своє знамените гасло *Для одного народу – одна літературна мова!* наступним чином: *Для одного народу – одна літературна вимова!* [1, с.5]. Монографія у популярному викладі представляє суцільний систематизований опис українського наголосу, підпорядкований практичній меті: поширити знання наголосу літературного, тобто унормованого. Як зазначив автор у «передмові», тут вперше подана система українського наголосу, збагачена цінним ілюстративним матеріалом, – підстава для подальшого наукового дослідження наголосових питань.

На думку Івана Огієнка, система українського наголосу розвивалась довгі віки й «займає своє окреме самостійне становище в родині слов'янських мов; рівняючи, скажемо, до мови російської наша українська акцентологічна система займає своє окреме самостійне становище... і вже навіть з акцентологічного погляду українська мова – це самостійна мова, а не говірка» [1, с.6]. Автор послідовно відстоює принципіві положення, що стосуються акцентуаційної норми:

- говіркове розмаїття вимови має бути подолане шляхом унормування;
- наголос у літературній вимові відіграє першорядну роль;
- наголос – це та ділянка літературної вимови, «яку кожний інтелігент мусить знати якнайкраще, бо саме з наголосу відразу пізнаємо ступінь його знання своєї літературної мови»; літературної вимови зобов'язаний навчатися кожен, хто говорить прилюдно: духовенство, учителі, артисти, адвокати, промовці та ін. [1, с.5];
- відсутність одного усталеного соборного наголосу глибоко відбивається на розвоєві духовної культури народу [1, с.28];

- основа літературної вимови – києво-полтавська, «зафіксована й поширена особливо у 50-6-х роках XIX ст. творами Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка і баг. ін., а пізніше – віршами М. Старицького, Б. Грінченка, Л. Українки, О. Олесья, Сп. Черкасенка, М. Рильського й баг. ін.» [1, с.7];
- наголошування в українській мові не довільне; український наголос створює свою особну й послідовну систему, винятки з якої можуть бути пояснені історично (акцентові явища вивчалися автором в історичному освітленні, щоб «установити правдивий погляд на них»). Спостереження за східнослов'янськими наголосами переконали Івана Огієнка в тому, що наголос – єдиний критерій визначення часу походження та національної належності стародруку (книжки або рукопису);
- глибокого дослідження українського наголосу не можна зробити «без досліду наголосу інших слов'янських мов, а цього останнього – без досліду акценту мов зах. європейських» [1, с.257].

Книга розпочинається декількома вступними розділами: «Загальні відомості про наголос», «Основні закони українського наголосу», «Значення наголосу в мові», «Що розбивало стародавню систему нашого наголосу», «Історичний розвій українського наголосу», «Наголос у рукописних та стародрукованих книжках», «Сучасний стан українського наголосу» та «Джерела вивчення українського наголосу».

Друга частина книжки має назву «Український літературний наголос». Представляючи тогочасну літературну норму наголосу, автор дотримувався «головно видань Української Академії Наук, як вона подала його [наголос – Б.Т.] в своїх численних словниках, що вийшли до 1931 року» [1, с.7].

Іван Огієнко послідовно репрезентує акцентуаційні системи іменника, прикметника, числівника, займенника, дієслова, прислівника, вигуку. Окремо описані явища втрати словом наголосу і «передачі» його сусідньому слову, що стоїть перед ним або за ним (енкліза, прокліза). Приділено увагу логічному наголосу, наголошуванню іншомовних слів та географічних назв.

Завершує основний текст монографії розлогії список наукової літератури, в якій порушуються питання наголосу. До списку увійшло й понад 20 авторських праць.

Дослідження містить короткі акцентологічні словники: словничок вимови іменників на *-ик*, порівняльний словничок іменників на *-анин*, *-янин*, словник наголосу іменників середнього роду, словник займенникової енклізи, порівняльний словник дієприкметникових префіксів та ін.

Найбільший серед них «Словник літературних наголосів», поданий поза основним текстом, об'єднав усі ті слова, які «в Західній Україні вимовляються інакше» [1, с.272-299]. Тут виокремлено 3 акцентологічні типи слів: 1) з нерухомим наголосом; 2) в яких наголос при відмінюванні переходить на кінцевий склад (*вояк – вояка, везти – везу, везла, веземо*); 3) дієслова, в яких наголос у 1 особі теперішнього часу падає на кінцевий склад, а в інших формах теперішнього часу переходить на корінь (*блудити – блуджу, блудиш, блудять*). З текстом монографії Словник поєднаний шляхом відсилання кожного слова до сторінки, на якій пояснюється таке наголошування.

Грунтовна наукова праця Івана Огієнка донині залишається взірцем детального і одночасно цілісного історичного та синхронного порівняльного дослідження наголосу в словах і словоформах.

Іван Огієнко був одним із перших українських учених, хто настійно підкреслював необхідність вивчення українських наголосів і дотримання їх у лі-

тературному й народному мовленні. Учений повсякчас дбав про норми наголошування і дотримувався їх у своїй практичній діяльності. Пишучи твори навіть не мовознавчого спрямування, послідовно позначав наголоси у складних, з його погляду, словах. А Огієнків переклад Святого письма українською мовою відзначається тим, що весь лексичний ряд у ньому подано наголосами, «щоб кожний міг читати його справді по-літературному».

Отже, у багатій спадщині Івана Огієнка питання акцентуаційної норми посідають важливе місце і потребують подальшого детального дослідження.

Список використаних джерел:

1. Лларіон, митрополіт. Український літературний наголос : мовознавча монографія / Лларіон, митрополіт. – Вінніпег : Наша культура, 1952. – 304 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3685/file.pdf>
2. Огиенко Иван. Об ударении в географических именах : пособие для преподавателей географии, для учащихся и самообразования / предисл. авт. Иван Огиенко. – [2-е изд.]. – К. : Книгоиздательство И.И. Самоненко. Тип. Акционер. о-ва «П. Барский», 1912. – 64 с.
3. Огиенко И.И. Об ударении в собственных именах исторических лиц, писателей, деятелей и т.п. : пособие для учащихся, учащихся и самообразования / И.И. Огиенко. – К. : Книгоиздательство И.И. Самоненко, Тип. 1-й Артелипец. дела, 1912. – 88 с.
4. Огиенко И.И. Русское литературное ударение: Правила и словарь русского ударения : пособие при изучении рус. речи для учащихся, учащихся и самообразования / И.И. Огиенко. – 2-е изд., знач. доп. и соверш. перераб. – К. : Типография В.П. Бондаренко и П.Ф. Гнездовского, 1914. – 240 с.
5. Огиенко И.И. Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи : пособие по стилистике русской речи для учащихся и самообразования / И.И. Огиенко. – 3-е изд., знач. доп. и сов. перераб. – М. : Книгоиздательство И.И. Самоненко, 1914. – 288 с.
6. Огиенко И.И. Орфографический словарь. Справочная книга по русскому языку / И.И. Огиенко. – М., 1914. – С. 3.
7. Огієнко І. Словник слів, у літературній мові не вживаних [Електронний ресурс] / І. Огієнко. – Нью-Йорк, 1973. – 161 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1777/file.pdf>.
8. Сележан Й. Мовознавство Івана Огієнка / Й. Сележан // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. VIII. – С. 267-290.
9. Суперанская А.В. Ударение в собственных именах в современном русском языке / А.В. Суперанская. – 2-е изд., испр. – М. : Либроком, 2011. – 360 с. – Режим доступа: <http://urss.ru/cgi-bin/db.pl?blang=ru&id=118087&lang=en&page=Book>

The article looks at word and word-form stress in scientific papers by Ivan Ohienko. The author reveals the basic principles of his accentuation theory and his prominent role in development of orthoepic lexicography and establishment of Ukrainian pronunciation literary norm.

Key words: Ivan Ohienko, literary pronunciation, accentuation norm, stress.

Отримано: 20.10.2016 р.

Е. В. Босва, А. І. Горницька

Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

І. І. ОГІЄНКО ПРО РОЛЬ НАГОЛОСУ У ФОНЕТИЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснено аналіз мовознавчої спадщини Івана Огієнка. Розглянуто фундаментальні дослідження вченого, його наукові розвідки з питань акцентології української літературної мови, а також історії наголосу слов'янських мов. Охарактеризовано роль наголосу у фонетичному розвитку мови. Зазначено, що праці І.І. Огієнка, присвячені наголосу, умовно можна поділити на три групи: праці, у яких наголос розглядається як елемент орфоепії, загальної мовної культури; дослідження з історії наголосу української мови; дослідження мовних особливостей старописемних пам'яток і стародруків з вивченням їхніх наголосових систем.

Ключові слова: акцентологія, наголос, акцентна система мови, аналогія, слов'янські мови.

Величезна творча спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона), яка довгий час була забороненою, а тому невідомою українцям, стає предметом все ширших зацікавлень науковців. Поступово повертається до читацького загалу наукова та просвітительська спадщина вченого. Іван Огієнко залишив нащадкам не лише велику наукову, а й художню спадщину, чим сприяв унормуванню української літературної мови, адже у всіх своїх художніх творах він намагався дотримуватися тих засад, які проголошував у мовознавчих працях. Серед художнього доробку Митрополита Іларіона твори різних жанрів – драми, поеми, легенди, релігійна лірика.

Вивчення багатогранної творчої спадщини Івана Огієнка дає підстави вважати його видатним українським просвітником, громадським діячем, одним із найвизначніших українських мовознавців ХХ ст. Провідною ідеєю його світогляду була національна ідея, яка визначила спрямованість, сенс і зміст усього його життя й наукової діяльності.

Свою наукову діяльність І.І. Огієнко розпочав ще будучи студентом Київського університету. Уже в той час з'явилися друком його перші наукові дослідження, наприклад «Огляд українського язикознавства» (1907 р.), «Українська граматична термінологія» (1908 р.) та ін. У цій статті ми не ставимо собі за мету охопити всього наукового доробку цього надзвичайно плідного вченого-філолога, дослідника культури, історика церкви, церковного та культурного діяча, автора кількох збірок релігійної поезії, православного митрополита. Вивчення, наукове засвоєння і виважена оцінка його спадщини – широке поле діяльності для багатьох майбутніх дослідників. Ми ж зупинимося на одній дуже важливій ділянці наукових інтересів І.І. Огієнка-мовознавця: на його дослідженнях з наголосу (як українського, так і слов'янського взагалі), якому вчений присвятив особливо багато уваги [1, с.12]. Зрештою, перший курс, прочитаний Іваном Огієнком в університеті Св. Володимира 1916 року, називався «Історія східнослов'янського наголосу». Глибокий науковий інтерес до наголосу як однієї з ознак фонетичної будови слова не покидав вченого протягом усієї його наукової діяльності. Крім спеціальних досліджень, присвячених проблемам акцентології, у вченого є низка праць, що стосуються ширших наукових проблем, але й у них наголосу приділяється велика увага.

Праці І.І. Огієнка, присвячені наголосу, умовно можна поділити на такі три групи: праці, у яких наголос розглядається як елемент орфоєпії, загальної мовної культури; дослідження з історії наголосу української мови; дослідження мовних особливостей старописемних пам'яток і стародруків з вивченням їхніх наголосових систем.

Одна з ранніх праць дослідника, з якої починається його багатолітня наукова діяльність, — це посібник, що формує навички правильного наголошення. Йдеться про працю «Об ударении в собственных именах исторических лиц, писателей, деятелей и т. п.» (1912 р.), у якій подано широкий фактичний матеріал зі знаками наголосу. Цей своєрідний довідник, безперечно, впливав на усталення і закріплення у мовній практиці мовців норм наголошення прізвищ відомих діячів історії та культури. Тепер ця праця має лише історико-культурне значення, ми згадуємо її лише як таку, що засвідчила напрям наукових пошуків молодого І.І. Огієнка.

Особливо багато уваги наголосу, власне українському літературному наголосу як основі літературної вимови, присвятив учений в часи свого перебування в Галичині. Як відомо, у той час мова галицької інтелігенції мала на собі сильний відбиток народнорозмовної мови західноукраїнського регіону, що позначалося на мові галицької преси, художніх творів і т. ін. Ці регіоналізми, які сприймалися мовцями як норма, шкодили утвердженню єдиної літературної мови в усій Україні. Послідовним борцем проти цих вад розвитку української мови виявив себе І.І. Огієнко. У ході цієї боротьби за утвердження «соборної», як її називав дослідник, української мови він пише низку статей, присвячених проблемі культури української мови, створює ряд наочних таблиць, у яких висвітлюються різні мовні питання. Серед них є і «Наглядна таблица милозвучности української мови», де приділено увагу й наголосу. Розв'язуючи проблему підвищення мовної культури, вчений вивчає особливості акцентної адаптації чужомовних слів в українській мові (стаття «Наголос чужих слів в українській літературній мові»).

Особливо важливим і цінним внеском І.І. Огієнка у боротьбу за культуру української літературної мови була праця «Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови» (1924 р.) у вигляді акцентованого словника з відповідними коментарями і стилістичними ремарками, а також пізніше виданий «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних» (1934 р.). У зв'язку з цими словниками рельєфно проступає знаменна прикмета вченого: пером автора завжди водить не безстороння логіка кабінетного дослідника «словникових холодин», а гаряче почуття патріота, що прагне активно втручатись у суспільні проблеми рідного громадянства і дати як учений вичерпні відповіді на пекучі питання життя, пульс якого легко вловлює небайдужий. Борючись із мовною анархією, цим, за його словами, «найбільшим ворогом недержавного народу», І.І. Огієнко писав: «Licentia poetica» чи т. зв. «поетична воля» — це воля поетові вживати якоїсь однієї форми з тих, що літературна мова допускає їх деколи. Коли ж поет уживає такої форми, наголосу чи слова, що літературна мова їх не допускає, то це не «поетична воля», а недозволений прогріх супроти своєї літературної мови» [4, с.25]. Що й казати, поетичних «вольностей» в українській мові багато хто з мовців і тепер допускає доволі.

Рано звернувся І.І. Огієнко до з'ясування загальнотеоретичних засад акцентології. Слід зазначити, що серед українських мовознавців він першим звернувся до акцентологічних проблем в їх історичному висвітленні. Уже у першій праці, присвяченій цій тоді ще малодослідженій проблемі («Русское литературное ударение. Правила и словарь русского ударения», 1914 р.), вчений висловлює міркування про природу та історичні зміни слов'янського наголосу, які

досі залишаються загальноприйнятими серед мовознавців. На його думку, заміна праслов'янського музичного наголосу на музично-експіраторний, а потім на експіраторний викликала руйнування старої системи і заміни її новою, яка, однак, пов'язана зі старою зв'язками історичної спадкоємності. Причиною історичних змін став занепад редукованих ь, ь і кінцевого и. Занепад редукованих, зруйнувавши стару систему акцентних відношень, викликав при перебудові системи наголосу дію нового могутнього фактору – аналогії, вплив якої на формування нової акцентної системи став визначальним. Суть аналогії полягає у впливі одних мовних форм на інші, механізм аналогічних впливів діє таким чином, що частіше вживані форми впливають на форми рідше вживані, підпорядковуючи їх собі. Аналогія особливо сильно впливає там, де немає впевненості у вимові. Аналогія, що має психологічну основу, діє за певними законами, які, однак, ще остаточно наукою не встановлені. Крім того, велике значення при формуванні нової акцентної системи має семасіологічний фактор, дія якого полягає у прагненні до акцентного виділення тієї морфеми слова, що визначає його семантику (напр.: *око* – *ока́стий*, *го́рло* – *го́рла́стий*, *во́ло́с* – *во́лоса́тий*).

Багато уваги приділив І.І. Огієнко історії вже власне українського наголосу в ранній своїй монографії «Курс українського языка. Из лекций по истории украинского языка» (1918 р.), де автор, вказуючи на відмінності українського наголосу від російського, стверджує, що старий український наголос був значною мірою нерухомим, в основному кореневим, наприклад: *ба́жанне*, *сніда́нне*, *пі́танне*, *оповіда́нне*, *на Пе́тра й Па́вла*, *на Дмі́тра*, *хо́джу*, *ка́жу* і т. п., а це зближує його з наголосом сербським. З часом старий наголос з різних причин зруйнувався, став рухомим, хоч різні українські говори не однаковою мірою втратили старий і по-різному сприйняли новий наголос, відчувається така різниця між різними говорами української мови. Ці ж думки І.І. Огієнко висловлює у пізнішій праці «Нариси з історії української мови» (1927 р.), вказуючи, що новітня «широка рухливість українського наголосу збільшує гнучкість нашої мови й робить її ще придатнішою до тонізації» [3, с.104]. Систематично ці погляди на широкому фактичному матеріалі викладені в третьому томі праці «Історія церковнослов'янської мови», присвяченому фонетиці старослов'янської мови. Автор монографії доводить, що знання старослов'янської мови серед слов'янських народів було обмеженим, в книжну традицію потужним струменем уривалася живомовна стихія. Таким чином, українські пам'ятки XVI ст. мали свою власну послідовну систему наголосу, причому «ця давня система українська була навіть більш послідовною, як система сучасна, бо до сучасної української системи надзвичайно сильно увірвалася жива аналогія й поплутала давню послідовність» [2, с.329]. Проблемі східнослов'янського та українського наголосу присвячена і праця «Східнослов'янський наголос у XIV-м віці. Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 р.» (1937 р.), у якій досліджується наголос однієї з перших акцентованих східнослов'янських пам'яток – Нового Завіту 1355 року, що зберігався в Чудівському монастирі в Москві. Автор доводить, що наголос цієї пам'ятки, будучи в основі своїй церковним московським, зберігає чимало суто українських рис, про що свідчить крім мовного аналізу тексту і той факт, що вона, як твердить стара традиція, переписана власноручно митрополитом Олексієм, нащадком чернігівського боярського роду. На думку І.І. Огієнка, наголос Завіту відбиває стан акцентної системи набагато давнішого часу, ніж того, коли пам'ятка була переписана. Вказуючи на консервативність церковного наголосу, автор вважає наголос Завіту загалом східнослов'янським, не обминаючи, однак, увагою традиційного тоді впливу південнослов'янського, зокрема серб-

ського, наголосу на акцентну систему пам'ятки. Наукова значущість цієї праці полягає ще й у тому, що автор наводить багатий словниковий акцентований матеріал пам'ятки.

Питомою рисою українського наголосу вчений вважає його кореневий характер, ґрунт для такого наголосу в українській мові виник ще в доісторичну добу. На існування окремого наголосу, відмінного від російського і відповідного українському живомовному, в рукописних і стародруківаних українських пам'ятках богослужбового характеру дослідник вказує і в статті «Богослужбова мова в слов'янських церквах». Наголос цей, як і вимова в цілому, зберігся до другої половини XVIII століття; деградація його була викликана цілим рядом заборон і указів з боку царської Росії стосовно української мови, що вели до русифікації українського культурного і церковного життя. У статті «Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці. Нарис з історії української фонетики» автор твердить, що кожний слов'янський народ споконвіку «націоналізував» церковнослов'янську мову богослужбової літератури, вимовляючи церковнослов'янські письмена відповідно до вимог і правил своєї живої мови [5]. Зрозуміло, що на українському мовному терені ця мова значно «українізувалася», особливо це виявилось у низці фонетичних змін, зокрема змін у наголосі.

І.І. Огієнко вважав роль наголосу у фонетичному розвитку мови надзвичайно великою, тому й приділяв йому значну увагу. На його думку, наголос, будучи оригінальною системою в кожній мові, може відігравати поруч з іншими мовними особливостями важливу роль індикатора національної приналежності певної акцентованої пам'ятки. Про це, зокрема, він говорить у статті «Розмежування пам'яток українських від білоруських», ставлячи перед мовознавцями завдання національної атрибуції пам'яток XV-XVIII століть, які створені за умов співжиття українського і білоруського народів в одній державі – Великому Князівстві Литовському.

І.І. Огієнкові належить також кілька спеціальних досліджень, у яких аналізується мова конкретних пам'яток староукраїнської писемності. Назвемо лише деякі з них, головним чином ті, у яких чимало уваги приділено акцентній характеристиці мови пам'ятки. Це, наприклад, «Лисецьська тріодь 1734 року. З історії української мови в XVIII віці». Мовний, у тому числі акцентний, аналіз пам'ятки призводить автора до думки, що на Брацлавщині, звідки походить пам'ятка, у XVIII столітті у церквах панував український наголос. Дослідження «Вербська Євангелія 1560 року» цінне ще й тим, що у ньому крім палеографічного опису та лінгвістичного аналізу пам'ятки докладно висвітлюється історія діакритичних знаків і винесень як способу скорочень слів, прийнятого в кириличному письмі.

Отже, проаналізувавши українські пам'ятки, І. Огієнко зробив низку цікавих висновків про особливості історичного розвитку української акцентуації. Це, по-перше, – близькість мови та акцентуації пам'яток до живої сучасної мови (особливо до західних говорів), по-друге, – єдність староукраїнської мови на всій українській етнічній території, по-третє, – причинами зміни старої системи наголошування є дії граматичної аналогії. Іван Огієнко відзначав, що дані сучасних слов'янських мов, а також церковнослов'янських пам'яток X-XV ст. виразно говорять про те, що наголос в слов'янських мовах був ще на початку історичної доби головню на корінному складі, і вже в історичну добу проста давня система наголосу помалу (під багатьма різними впливами, як наприклад, редукція голосних, аналогія і т. п.) перетворилася в нову сучасну.

У своєму дослідженні ми лише побіжно зупинилися на деяких працях І.І. Огієнка, що стосуються історії наголосу слов'янських мов, головним чи-

ном української. Але багато з цих праць торкаються значно ширшого кола питань, які теж знаходять докладне і аргументоване висвітлення. Тож наукова спадщина І. І. Огієнка ще чекає на свого сумлінного дослідника.

Список використаних джерел:

1. Коровицький І. Чин ученого / І. Коровицький // Науковий збірник в 30-ту річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка. – Варшава, 1937. – С. 10-13.
2. Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови / І. Огієнко. – Варшава, 1926. – 426 с.
3. Огієнко І. Нариси з історії української мови: Система українського правопису / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 216 с.
4. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – Вінніпег, 1970. – 272 с.
5. Сікора Г. Хронологічна схема розвитку української мови в Україні у працях І. Огієнка / Г. Сікора // Українська мова з минулого в майбутнє. – К., 1998. – С. 76-77.

The article presents the analysis of the linguistic heritage of Ivan Ogienko. Considered fundamental research scientist, his scientific research on accentology Ukrainian language and history emphasis Slavic languages. We characterize the role of stress in phonetic speech. Indicated that labor Ivan Ogienko, devoted to stress, can be divided into three groups: work, where the emphasis is seen as part of orthoepy, general language culture; research on the history of Ukrainian accent; staropysennyi study linguistic features of old monuments and the study of their accentuation.

Key words: accentology, accent, accent system of language, analogy, Slavic languages.

Отримано: 03.10.2016 р.

УДК 811.161.2:81'42

Т. П. Вільчинська

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗУ БОГОРОДИЦІ В ПОЕМІ Т. ШЕВЧЕНКА «МАРІЯ» (з коментарями І. Огієнка)

Стаття присвячена аналізу концептуалізованого образу Богородиці у творчості Т. Шевченка. Дослідження виконане на матеріалі поеми «Марія», яка зазнала неоднозначної оцінки з боку критиків, зокрема І. Огієнка. У ході аналізу схарактеризовано семантико-номінативну природу концептуалізованої одиниці. Встановлено, що саме мовна об'єктивація образу Богородиці в сакральному, профанному, етнонаціональному, архетипному та інших вимірах дозволяє інтерпретувати його як полісемантичний етнокультурний когнітивно багатогранний концепт, творчо переосмислений Т. Шевченком у контексті духовно-філософських шукань своєї доби.

Ключові слова: Богородиця, Марія, концептуалізація, сакральний, номінативне поле концепту, семантика концепту, Т. Шевченко, І. Огієнко.

Становлення когнітивної лінгвістики, що досліджує мову як різновид пізнавальної діяльності, а також когнітивні механізми і структуру людської свідомості через мовні явища, дає змогу глибше розкрити взаємозв'язок між мовою і культурою певного народу, вивчити різні сегменти національно-мовної кар-

тини світу, встановити специфіку процесів концептуалізації та категоризації світу, виявити основні етнокультурні домінанти тощо. Загалом же виникнення нових наукових парадигм спричиняє появу нових об'єктів дослідження, застосування нових методів, нових підходів до тлумачення мовних явищ.

Основним завданням когнітивної лінгвістики є дослідження концептів як репрезентантів відповідного мовно-культурного простору, здатних виражати специфіку відношень у межах тріади «мова – культура – мовна особистість». Вивчення мови когнітивна лінгвістика, за словами В. Маслової, доповнює аналізом відповідних концептів у різноманітних контекстах уживання, в тому числі художніх [2, с.25].

Метою запропонованої розвідки є з'ясувати особливості концептуалізації образу Богородиці в поемі Т. Шевченка «Марія».

Актуальність дослідження зумовлена відразу декількома моментами. По-перше, важливістю вивчення семантико-когнітивної природи образу Богородиці для глибшого розуміння національної ментальності українців; по-друге, відсутністю системних досліджень сакральних концептів в українському етнокультурному просторі (праці Т. Космеди, П. Мацьківа, М. Скаб); по-третє, багатовимірністю релігійних мотивів у творчості Т. Шевченка, які й досі тлумачаться неоднозначно.

За словами І. Бетко, розгляд творів Т. Шевченка на мотиви Святого Письма в контексті національної традиції дасть змогу простежити важливі закономірності розвитку української релігійно-філософської поезії загалом [1, с.141-142]. Ще І. Огієнко у свій час зазначав, що «Шевченкова «Марія» – це «камінь спотикання» і для релігійности самого автора, і для всіх його дослідників і критиків» [3, с.256] та що цей твір вивчений «аж надто мало й поверхово» [3, с.263].

Незважаючи на те, що в поемі Т. Шевченка відступив від канонічного образу Матері Божої Марії, на думку митрополита Лларіона, він «повно визнавав її Богородицею і виявляв до неї всю свою гарячу любов та ласку» [3, с.256]. Причину десакралізації образу Марії дослідник вбачає насамперед в агітаційному призначенні твору – заклику до визволення селянства від панщини [3, с.262]. Отець Михайл Шевченків вважає, що «опис «долі Марії» є прагненням ще раз підкреслити жахливу, а то й трагічну долю української матері-покритки» [5, с.164]. А І. Бетко «тенденцію зниження релігійних образів» пояснює, крім того, впливом літературного напрямку реалізму, завданням якого було «наблизити художні образи до повсякденності», акцентувавши увагу на рисах земного буття [1, с.138].

Наслідком цього стало змалювання, з одного боку, непорочної Святої Діви Марії, а з іншого – простої бідної української селянки-матері [3, с.261], що дає змогу дослідникам творчості Т. Шевченка тлумачити його поему як особливий поетичний жанр, довільне оповідання, котре «має на мені показати не стільки повну історичну правду, скільки дійсність української матері» [5, с.164]. Мистецьку неповторність досліджуваного тексту, на думку І. Бетко, значною мірою визначає саме творче натхнення генія українського слова Т. Шевченка, який уміє талановито «обожнювати найбуденніше» [1, с.136]. Усе це засвідчує, яким непростим для розуміння є образ Марії, створений творчою уявою митця, його прагненням бачити українську матір у світі ідеалу Божої Матері, та зумовлює необхідність дослідження особливостей його мовної концептуалізації.

Зауважимо, що в сучасній лінгвістиці побутує багато тлумачень терміна «концепт», що свідчить про його складність. Частіше у визначеннях акцентують увагу на етнокультурній специфіці концепту (С. Воркачов, В. Красних, Г. Огаркова), його семантико-аксіологічній природі (О. Задорожна, В. Карасик, В. Телія) та, головне, на його вираженні засобами мови (В. Колесов, З. Попова,

О. Селіванова, І. Стернін). В. Маслова подає таке робоче визначення концепту: «Це семантичне утворення, позначене лінгвокультурною специфікою, що характеризує носіїв певної етнокультури... Мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному вираженні, вербалізована за допомогою слова» [2, с.35-36]. Щодо концептуального аналізу, то він, на відміну від семантичного, формалізує те, що існує в колективному «несвідомому» і виражається в мові.

Мовна об'єктивація образу Богородиці у вказаному тексті в сакральному, профанному, етнонаціональному, архетипному та інших вимірах дозволяє інтерпретувати його як полісемантичний етнокультурний когнітивно багатограний художній концепт, що характеризується розгалуженими номінативним та інтенціональними полями.

Традиційно основним вербалізатором концепту є слово-ім'я концепту. До таких у поемі належать субстантиви *Марія* та *мати* (*Чи чуєш ти, моя Маріє? / Месія прийде!* [6, с.453] або *Все упованіє моє / На тебе, мати, возлагаю* [6, с.447]). Якщо перший нерідко відображає суто народне (профанне) потрактування образу Марії поетом, то другий, навпаки, здебільшого сакралізується в досліджуваному тексті, звідси синтагми *праведная мати, пренепорочная мати, святая мати* (*Бо за сином / Святая мати всюди йшла* [6, с.460]). І. Огієнко наголошує на Шевченковому задумі описати Діву Марію як Скорбну Матір, тому поет і змальовує її «як просту бідну українську селянку-матір за всіма обставинами вбогого селянського життя і в Назареті, і в Єгипті» [3, с.261]. І. Бетко зазначає, що саме Шевченкова «Марія» творить важливий перехідний етап у потрактуванні образу Божої Матері як Скорботної Матері від поезії давньої до нової, ілюструючи це прикладами з творів П. Тичини, Б. Лепкого, Б.-І. Антонича, Р. Купчинського, П. Штокала та ін. [1, с.140].

За словами митрополита Іларіона, Марію як Богородицю Т. Шевченко «зве найніжнішими словами й епітетами» і коли б у творі поставили великі букви скрізь там, де їх треба ставити, ми б відразу побачили авторове ставлення до персонажів [3, с.258]. До таких, зокрема, належать теоніми Пресвятая, Всесвятая, Пречистая, Пренепорочная, Неповинная, Праведная, Благая, Всеблагая, через які експлікуються такі семантичні ознаки, як «святість», «непорочність», «милосердя», наприклад: *Якби Пречистій не дав ти руку – / Рабами й бідніє раби / І досі мерли би* [6, с.451].

Дослідником творчості Кобзаря неодноразово звертають увагу на те, що основним джерелом для написання «Марії» послужив «Акафіст Пресвятій Богородиці». На думку І. Огієнка, те, що Т. Шевченко «у всьому йде за відомостями, які подає Акафіст», та не використовує інших, визначає «недоробленість» твору [3, с.260]. Водночас митрополит зауважує, що вступ до «Марії» – «це найкраща перлина релігійної поезії» [3, с.258]. Саме у вступі об'єктивується більшість Богородичних номінацій, почерпнутих з «Акафісту Пресвятій Богородиці», на зразок *Пресвітлий раю, Світе незаходимий, Святая сило всіх святих, Царице неба і землі, Пречистая в женах, Великая в женах, Цвіте зельний* та под., наприклад: *Святая сило всіх святих, / Пренепорочная, Благая!* [6, с.447].

До вербалізаторів концепту, спираючись на методику Н. Слухай, суть якої полягає в ідентифікації суб'єктивно-об'єктивної позиції будь-якого актанта мега-ситуації в художньому тексті і яка дає змогу глибше проникнути в семантику образу [4, с.22], зараховуємо і ті назви, що реалізуються в позиції суб'єкта зіставлення. Через них автор виражає насамперед своє ставлення до Марії – або захопливе (*І на порі Марія стала... / Рожевим квітом розцвіла* [6, с.447] чи *Увечері, мов зоря тая, / Марія з гаю виходжає* [6, с.449]), або співчутливе (*І похлилась, мов тополя...* [6, с.448] чи *І ти, як палець той, осталась / Одна-однісінька!* [6, с.446]).

Загалом поет у творі виводить амбівалентний образ Марії. І хоча контекстів, які б засвідчували негативну маркованість аналізованого концепту, не ви-

явлено, певні знижені конотації супроводжують такі номени, як *недобитая* (*І, недобитая, за сином / Повинна будеш перейти / Огонь пекельний!* [6, с.449]); *безталанная* (*Маріє! Ти, безталанная, чого / І ждеши, і ждатимеш од Бога / І од людей його? Нічого...* [6, с.452]). Співчуття, співпереживання конотують також назви *небога, сердега, серденько* (*Такий / Талан твоїй латаний, небого!* [6, с.461] або *Маріє! Горенько з тобою! / Молися, серденько, молися!* [6, с.456]).

Важливою диференційною ознакою концепту є його семантична наповненість. Це повною мірою засвідчує й мовна концептуалізація образу Марії в досліджуваному тексті. Спираючись насамперед на «Акафіст Пресвятей Богородиці», Т. Шевченко доносить до читача думку про те, що найбільша заслуга Богородиці в її народженні Бога. І. Огієнко зауважує, що автор «мав велике й трудне завдання: подати межу Божого й людського в Ісусі, а це завдання – вище людських сил» [3, с.261]. Відповідно й образ Божої Матері у творі насамперед є результатом художнього осмислення цього канонічного образу, чим пояснюємо наявність в інтенціональному полі відповідного концепту, з одного боку, концептуальних смислів, що засвідчують його сакральну природу, а з іншого, за словами І. Огієнка, – «людську».

М. Шевченків зазначає, що уже на початку твору образ Марії демонструє перехід від «небесної» іпостасі до «земної». «Перша Марія – Матір Ісуса Христа, до якої благоговійно і з надією моляться поет, прославляючи її піднесеними словами... Друга Марія – це типовий приклад долі сільської дівчини. Ця інша Марія представлена як сирота, котра є наймишкою у праведного чоловіка Йосифа...» [5, с.169].

Сакральну природу засвідчують передусім ті концептуальні смисли, через які розкриваються Божі ознаки Марії, як-от: «Та, що уособлює чистоту і непорочність»: *А вона, / Пренепорочная Марія, / Сидить собі коло вікна...* [6, с.452]; «взірцем досконалості»: *Ніколи / Такої Божої краси / Ніхто не узрить!* [6, с.448]; «володіє надзвичайними здібностями»: *Тобі вже зазирає в очі / Твоє згрядущє. Не зри! / Сльозу пророчю утри!* [6, с.448]; «глибоко віруюча»: *І помолилася Марія / Перед апостолом* [6, с.448]; «праведна»: *То плаче праведная мати* [6, с.454].

Поет постійно наголошує на святості Марії (за словами І. Огієнка, слово *святий* у творі він ужив 34 рази [3, с.256]), зауважуючи, що в неї *головонька святая, святисє кроткіє очіци, дух святий, святії думоньки, святисє сльози, святє огненне слово, стоїи святисє і сама вона святая матір, всєсвятая святого сина* (*І сидить, / І дивиться, о Всєсвятая!* [6, с.460]).

У численних контекстах об'єктивується зв'язок Марії із Богом-Сином, якою вона навчає (*Як його вчити, навести / На путь святий Святого Сина* [6, с.456]); яким захоплюється (*А радость Матері Марії / Неизреченная. Мєсію, / Самого Бога на землі / Вона вжє зрїла* [6, с.459]); якого у всьому підтримує і заради якого готова на самопожертву (*В старій хатині / В чужій покинула його, / Святого Йосипа свого!* [6, с.459] або *Бо за сином / Святая мати всюди йшла, / Його слова, його діла – / Все чула, й бачила, і мліла, / І мовчки трепетно раділа, / На сина дивлячись* [6, с.460]); справу якого продовжує (*І їх унініє і страх / Розвіяла, мов ту полову, / Своім святим огненным словом! / Ти дух святий свїй пронєсла / В їх душі вбогїї!.. / Мужїє дослїянули святисє, / Любов і правду рєзнєсли / По всьому свїту* [6, с.461]). І хоча дослідники творчості Шевченка звинувачують поета в тому, що він відступив від канонічного тлумачення Богоматері, зобразивши її смерть у злиднях (*Ти жє під тином, / Сумуючи, у бур'яні / Умерла з голоду* [6, с.461]), це не завадило йому показати, як трепетно народ ставить її до Богородиці, як прославляє її (*Хвала! / І похвала тобі, Маріє!* [6, с.461]), як вірить в її незвичайну силу і доброту (*Царцє неба і землі! Вонми їх стону і пошли / Благий конєць, о Всєблагая!* [6, с.447]).

Профанне тлумачення Божої Матері засвідчують передусім ті концептуальні смисли, в яких об'єктивується спочатку розуміння її як звичайної

сироти-дівчини, змушеної працювати в наймах; пізніше – як матері-селянки з властивими їй функціями народжувати, годувати, виховувати, доглядати дітей. У структурі досліджуваного концепту до таких належать: «та, що є бідною сиротою»: *Ані родини! / Ані хатиночки нема, / Одна-однісінька!..* [6, с.447]; «яка змушена працювати в наймах»: *У Йосипа, у тесляра... / Марія в найми-чках росла* [6, с.447]; «здатна широко покохати»: *І словеса його святис / На серце падали Марії, / І серце мерзло і пеклось!* [6, с.450]; «працьовита»: *Марія найнялася пряхти / У копта вовну* [6, с.454]; «дбайлива мати, яка хвилюється за свою дитину, для якої хоче кращої долі»: *На річці прала ті малі / Сорочечки* [6, с.456], або *А де ж дитина? / Побігло десь. Шукає сина / Та плаче мати... У синагогу / Зайшла благоді Богга, / Щоб син її найшовсь* [6, с.458], чи *Взяла / Та в школу хлопця одвела... Доглядала ж / Сама його, сама й навчала / Добру і розуму* [6, с.458]; «жінка, здатна страждати»: *Як розпинать його вели, / Ти на розпутьї стояла... / І упала / На землю трупом* [6, с.460]. Загалом, як зазначає І. Огієнко, твір написаний «за трафаретом, якого Шевченко мав для українських знедолених матерів, ... він не дбав про правдивий і ширший життєпис Марії – ціль його була інша» [3, с.261-262].

На думку І. Бетко, основна загадка Шевченкового потрактування образу Діви Марії криється у сфері архетипів колективної несвідомості, зокрема, архетипу аніми, один з аспектів якого, персоніфікується в іпостасі діви (в Шевченка – ошуканої й покинутої дівчини), другий – в архетипі матері, що також виявляє аніматичні первні (пор. образи Кори, Деметри, Персефони) [1, с.139]. Можна також говорити і про зв'язки аналізованого образу з такою експлікацією архетипу Великої Матері, як матір-земля, зокрема в контексті: *Благоуханний зельний кри-не! / В яких гаях? В яких ярах... / Ти заховаєшся од спеки...* [6, с.448].

Загалом концептуалізований образ Богородиці в контексті поеми «Марія» супроводжують здебільшого позитивні конотації. Це засвідчують не тільки номінації і семантика відповідного концепту, а й різні тропеїчні одиниці як один із його вербалізаторів. До таких, зокрема, належать порівняння *мов тополя, зоря, квіт, дитя* тощо (*Пригорнулась, / Неначе злякане дитя, / До Йосипа свого старого* [6, с.450]); метафори (*Що серце без огню розтопить / І без води прорве, потопить / Святії думоньки твої?* [6, с.448]); епітети на зразок *святая, великая, безталанная, сердешина* (...от і молоко / *Сердешній матері* [6, с.452]); тавтологія (*Вонми їх стону і пошли / Благий кінець, о Всеблага!* [6, с.447]) та ін.

Відомо, що первісну гармонію природи і небес символізує ослиця. Очевидно, саме це дозволяє розкодувати контекст: *Якби де на світі хоть раз / Цариця сіла на ослицю, / То слава б стала про царицю / І про велику ослицю / По всьому світу. Ся ж несла / Живого істинного Бога* [6, с.454].

Водночас можна говорити і про певну зниженість образу Марії. Т. Шевченко вносить за межі трансцендентного ідею зла та розглядає її стосовно людини. Тому таким глибоким трагізмом пройняті рядки, де змальовано убиту горем матір, яка то «падає трупом», коли сина її розп'яли, то самотна гине в кінці твору під плотом, всіма покинута і забута. Подібну кінцівку І. Огієнко пояснює несприйняттям поетом коронації Богородиці, що має місце в католицькій традиції [3, с.262].

За словами І. Бетко, поставивши Марію в один ряд із простими жінками-матерями, Т. Шевченко тим самим посилив трагічний пафос поеми. Загалом же генезу образу Марії, як і інших, дослідниця пояснює художньою силою Шевченкового генія [1, с.140].

Проведений аналіз показав багатомірність концептуалізованого образу Марії в однойменній поемі Т. Шевченка, що забезпечується органічною взаємодією

біблійно-релігійної, історіософської архетипічної, народнописенної та інших складових, які в сукупності надають йому особливі виражальні сили та сугестивної експресії. У досліджуваному творі лінгвалізований образ Богородиці позиціонує себе як позитивно маркований етноконцепт, маніфестований розгорнутою системою номінацій і концептуальних смислів, що засвідчує неперевершений мистецький талант Великого Кобзаря, який створив цю «святу» (за І. Огієнком) поему.

Список використаних джерел:

1. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку / І. Бетко. — Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego, 2003. — 240 с.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В.А. Маслова. — Минск : ТетраСистемс, 2004. — 356 с.
3. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / І. Огієнко ; [упор., автор передмови і коментарів М. Тимошик]. — К. : Наша культура і наука, 2002. — 438 с.
4. Слухай Н.В. (Мологаева) Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко / Н.В. Слухай. — К., 1995. — 486 с.
5. Шевченків М. Бог і Шевченко : Як розуміти імена Божі та віру поета? (філософсько-християнська інтерпретація) / М. Шевченків. — Жовква : Місіонер, 2014. — 448 с.
6. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. — К. : Просвіта, 1993. — 512 с.

The article deals with the conceptualized image of God's mother in T. Shevchenko's literary works. The poem «Maria» is the material of investigation. It was interpreted by critics ambiguously, including I. Ogienko's version. The semantic and nominative nature of the conceptualized unit is determined. It was established that linguistic objectification of the image of God's mother in the sacred, profane, ethnonational, archetypal dimensions allows to interpret it as polysemantic ethnocultural cognitive multifaceted concept, creatively redefined by Taras Shevchenko in the context of spiritual and philosophical quest of that historical period.

Key words: God's mother, Maria, conceptualization, sacred, nominative field of the concept, semantics of the concept, T. Shevchenko, I. Ogienko.

Отримано: 24.10.2016 р.

УДК 811.161:941.Огієнко

Т. С. Воропаєва

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕКОНСТРУКЦІЯ КИЇВСЬКОГО ПАНТЕОНУ НА ОСНОВІ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті аналізуються праці Івана Огієнка, в яких розглядаються фольклорні, міфологічні й архетипові засади, необхідні для реконструкції Київського Пантеону, міфологічного світогляду, етнічної картини світу і язичницьких практик давніх українців. У даному дослідженні використовується комплексний підхід.

Ключові слова: Київський Пантеон, міфологічний світогляд, етнічна картина світу, ідентичність, давні українці.

Питання духовного розвитку українського народу були надзвичайно актуальними на всіх етапах його цивілізаційного поступу. Але у наш час, в умовах гібридної війни, проблема відродження й збереження духовної спадщини українців

набуває першорядного значення. При цьому проблеми духовного розвитку, формування спільної ідентичності давніх українців під впливом міфологічного світогляду, етнічної картини світу та язичницьких практик пов'язані з питаннями реконструкції Київського Пантеону. Ці питання розглядалися у працях багатьох дослідників (зокрема, таких відомих вчених, як М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, В. Топоров, Я. Боровський, М. Попович, Г. Лозко та ін.), присвячених різним баченням язичницьких богів, уведених Великим князем Володимиром Святославичем у Київський Пантеон. Одним з перших розпочав дослідження богів Київського Пантеону та міфологічного світогляду русинів-українців визначний український вчений Іван Огієнко [1]. Проблема реконструкції Київського Пантеону розглядається нами з використанням системного підходу.

Видатний український вчений, громадсько-політичний і церковний діяч Іван Огієнко залишив нащадкам величезну наукову спадщину. Зокрема, праця І. Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія» [1] стоїть в ряду найвидатніших досліджень світоглядних, космологічних та релігійних уявлень праукраїнської людності дохристиянської епохи. Ця фундаментальна розвідка видатного вченого не була втрачена для дослідників і дійшла до наших днів, вона має величезне значення для українознавства, культурології та фольклористики.

Пантеоном (від грецьк. «храм усім богам») називають цілісну групу богів, які мають специфічні функції і належать до певної релігії чи міфології. Іван Огієнко називає Київський Пантеон або Українським Олімпом, або Київським Олімпом, або Володимировими богами [1, с.83-119, 153]. Відомо, що в 980 р. Великий князь Володимир Святославич створив у Києві Пантеон язичницьких богів. Це місце стало релігійним центром Київської Русі. За літописом, капище Володимирових богів знаходилося в центрі давнього Києва, на Бабиному торжку (це міська площа Верхнього Києва Х-ХІІІ ст., яка виконувала і торговельні, і парадні функції). Залишки святилища виявлені при археологічних розкопках 1975 р. біля будинку №3 на Володимирській вулиці [2, с. 109, 475]. І. Огієнко зазначає, що божества Київського Пантеону згадувались у багатьох творах («Повість минулих літ», «Слово про Ігорів похід», апокриф «Бесіда трьох святих», «Слово, як погани кланялися ідолам» (бл. 1060) та ін.). Висновки Івана Огієнка підтверджуються сучасними дослідженнями (Я. Боровського, М. Васильєва, П. Куликовського, Г. Лозко, Л. Попової, М. Поповича, С. Селешникова та інших).

Застосування системного підходу дозволяє довести, що божества Київського Пантеону за своїми функціями є подібними до божеств Давньоримського Пантеону. Зокрема, сім Давньоримських божеств (і планет) дали назви дням тижня: понеділок – день Місяця, вівторок – день Марса, серeda – день Меркурія, Юпітер – день четверга, п'ятниця – день Венери, субота – день Сатурна, неділя – день Сонця [3, с. 176]. Божества Київського Пантеону також були розподілені відповідним чином: понеділок репрезентував Велес, вівторок – Хорс, середу – Дажбог, четвер – Перун, п'ятницю – Мокош, суботу – Семаргл, неділю – Стрибог [4, с.19-27]. При цьому Дажбог «керує» Центром, Перун – Сходом, Стрибог – Півднем, Семаргл – Заходом і Мокош – Північчю; Хорс репрезентує Верх, а Велес – Низ.

Велес, постать якого докладно аналізує І. Огієнко [1, с.84, 88, 93, 104-107, 156, 285, 376], представляє понеділок. Він згадується у давньоруських джерелах, починаючи з угоди русинів із греками 907 р. («Повість минулих літ»), і виступає як бог худоби, багатства і достатку, чередників та музик (до нашого часу збереглося побажання, пов'язане з Велесом, – «Будь багатий, як кожух волохатий!»). В угодах з греками Велес співвідноситься із золотом, а Перун – із

зброєю. Охороняючи худобу Велес міг виступати проти Перуна. Велес вважався опікуном усього тваринного світу, він навчив русинів пасти й лікувати худобу, запрягати тварин, доїти молоко, отримувати м'ясо та шкіру. «Первісно Велес був покровителем духів Предків. Велес – зв'язковий світів живих людей і покійних родичів» [5, с.135]. Велес добре грав на сопілці і навчав цьому людей. «За легендою, коли між полянами і древлянами зчинилася сутічка «за межу», то пролиття крові зупинила Велесова гра» [6, с.441-442]. Іменування Бояна Велесовим онуком в «Слові про Ігорів похід» відображає давній зв'язок культу Велеса з мистецтвом, з обрядовими піснями і поезією. Зв'язок Велеса з давніми землеробськими культурами також очевидний, що підтверджує обряд «Велесової бороди», який зберігся до наших часів.

Оскільки Велес вважався опікуном господарства, ремесла, купецтва і торгівлі, то його статую і було встановлено на Подолі, в районі, де мешкали переважно ремісники, торговці, купці та простий люд. Кумир Велеса стояв на березі річки Почайни, куди у 988 р. його й було скинуто за наказом князя Володимира. Капище Велеса було розташоване на лузі, біля дороги, яка вела на Оболонь з Верхнього міста, до нього йшла стежина, що пізніше трансформувалася у вулицю Волоську (яка існує й нині між вулицями Борисоглебською та Оболонською). Оскільки в християнську добу Велес був асимільований і замінений християнським покровителем худоби Святим Власієм, то на цьому місці пізніше збудували церкву Святого Власія (у літописах під 1187 р. покровителем худоби вже названо саме цього святого), відомо, що вона знаходилась у Києві на вулиці Нижній Вал (в 1651 р. церкву спалили польські шляхтичі [7, с.109]).

Велес, який був пов'язаний з нижнім світом, міг бути розташований лише в межах Нижнього міста (Подолу), а не Верхнього (до речі, на зображеннях Збруцького ідола володар підземного світу Велес тримає на собі землю, де живуть люди). Той факт, що 988 р. були знищені не тільки ідоли Перуна, Дажбога, Хорса, Стрибога, Семаргла і Мокоші (які були розташовані в межах Верхнього міста на Старокіївській горі), але й ідол Велеса (що був розташований в межах Нижнього міста, на Подолі), свідчить про цілісне, системне сприймання князями цих семи богів у X ст. Співвідношення топографічного й географічного розташування київського Пантеону [8, с.56-59] та ідола Велеса на Подолі дозволяє зробити висновок, що ці об'єкти пов'язані в одну систему, цілісність якої базується на засадах міфологічного світогляду праукраїнців. З Велесом пов'язуються витоки уявлень багатьох слов'янських народів про понеділок як про «важкий» день: «символічний зв'язок понеділка з Місяцем, який завжди асоціювався із загробним світом, звичай понеділкувати, тобто поститися в понеділок, а також поминати в цей день померлих» [9, с.163] тощо. Ім'я Велеса залишилось в багатьох географічних назвах України, зокрема, на Вінничині та Тернопільщині.

Вівторок репрезентує сонячне божество іранського походження Хорс, образ якого ретельно досліджує І. Огієнко [1, с.84, 89, 92-94, 99, 103-104, 154, 156, 368, 371, 374-376, 380]. Відомо, що на південних теренах України досить довгий час тривала слов'яно-сармато-аланська взаємодія, що й обумовило «вростання» божеств іранського походження в язичницьку свідомість праукраїнців. Хорс – це бог сонця, «око неба» (відомо, що «око» божества у межах міфологічного світогляду порівнюється із стрілою, випущеною з лука [10, с.12]), символізує обожнене сяюче сонце, перемогти його ніхто не може, адже він піднімається вище за всіх на небі [4, с.200]. Він потрапив на Русь через сарматські впливи (був відомий у Тмутарокані та в інших місцевостях Русі). На теренах сучасної Центральної та Східної України є багато географічних назв, пов'язаних з цим божеством. Теонім «Хорс» є близь-

ким до осетинського божества Хура, мансійського божества «Корс-Торум», до інгуського «кур-харс» (жіночий головний убір), до грузинського слова «хварсакі» (спека), – все це іранізми з явними солярними конотаціями [11, с.594-599].

Середу репрезентує Дажбог, постать якого докладно аналізує І. Огієнко [1, с.84, 89, 92, 96, 101-103]. Дажбог є богом сонця і світла, подателем добра, представником Сонця на Землі, символом чоловічої духовної сили. Відомо, що теонім Бог виник у пізньослов'янську добу і походить від іранського «Бхага» (той, хто розподіляє багатство), репрезентуючи і духовний, і матеріальний смисл. Дажбог розділяє небо і землю, він є заступником природи і людей, законодавцем (започаткував літочислення за сонячним календарем), захисником орачів і сівачів. Він вважається предком русинів-українців, його онуками називають воїнів (руську дружину) із «Слова про Ігорів похід», а також Кия, Щека, Хорива та Либідь.

Отже, Дажбог став прототипом відомої ідентифікаційної формули «Дажбожі внуки», яка стала важливим свідченням започаткування в X ст. спільної ідентичності русинів-українців. Саме у зв'язку з цим Дажбог є Сварожичем, тобто сином Сварога і Лади, які є відомими постаттями української міфологічної генеалогії (оскільки відіграють ролі Прабатька і Праматері). Іван Огієнко абсолютно правий, коли називає Дажбога «сином Неба» [1, с.101]. При цьому варто згадати, що кримськотатарське слово «хохол» також перекладається як «син Неба». Сьогодні ми можемо простежити, як давня міфологічна генеалогія перетворюється на реальну генеалогічну пам'ять, адже в Україні (на відміну від Росії) і сьогодні є дуже багато прізвищ, які семантично споріднені з цим божеством – Божук, Божедай, Боженко, Божич, Дайбоженко та ін.

Верховним богом Київської Русі та головним язичницьким божеством русинів-українців був Перун (особливості його образу ретельно досліджує І. Огієнко [1, с.50, 52, 84, 88-89, 92-95, 97-101, 104, 105, 153, 154, 156, 168, 309, 325, 368, 370, 374-376, 380]), це був бог грому і блискавок, покровитель київського князя та його дружини. Оскільки руських дружинників вважають онуками Дажбога (тобто тут простежується родинна спорідненість), то Перун є тільки їхнім покровителем. Перун вважається богом війни, але його прерогативою є боротьба зі злом. Перун є господарем неба і небесних явищ, він уособлює поєднання небесного Вогню та небесної Води. Його атрибутами є коні, колісниця, молот, лук, стріли і каміння. Відомо, що народна уява наділяла громові стріли («божі стріли») як магічною, так і лікувальною силою. Наші пращури уявляли, що грім та блискавка дає землі плодючу силу. В київському Пантеоні він займав головне місце, яке свідчило про його владу над чотирма сторонами світу, в нього була срібна голова і золоті вуса. Його днем вважався четвер (що відповідає семантиці римського Юпітера, скандинавського Тора та фінно-угорського Укко). Уведення Великим князем Володимиром культу «бога богів», верховного божества держави свідчило про його неусвідомлене прагнення до запровадження державного монотеїзму [12, с.213]. Відомо, що в християнську добу Перуна замінив християнський пророк Ілля.

Якщо другорядні кумири Київського Пантеону були порубані й спалені, то Перун був скинутий у Дніпро [12, с.261]. Тут варто згадати, що противник Перуна Велес також був спущений у річку. Те, що Перуна ні в Києві, ні в Новгороді не рубали й не палили, а просто волокли по землі до річки, відповідно з особливим ритуалом, а потім зіштовхнули у воду і, відштовхуючи від берега, змусили прямувати за межі держави, свідчить про те, що це божество все ще мало силу і досить велике значення для населення [12, с.213-215]. В українських прислів'ях, приказках та повір'ях про грім та блискавку збереглися численні сліди язичницьких вірувань у бога-громовержця Перуна.

П'ятницю репрезентувала Мокош (Макош, Мокуша), єдине жіноче божество Київського Пантеону (постать якої також аналізує І. Огієнко [1, с.84, 92-94, 109-110, 368, 370, 375, 380]). Вона уособлювала жіночу життєву силу, була земле-робським божеством, богиною достатку, матінкою врожаю. Мокош була покровителькою жіночих робіт (прядіння, ткацтво тощо). Вважалося, що вона охороняє вогонь блискавки, пряде палаючу нитку із священних вогнів (ці функції зближують її з іншими індоєвропейськими богинями Долі). Вона репрезентує жіночу життєву силу та уособлює життєтворче поєднання вогню й води. Пізніше Мокош була замінена християнською Параскевою-П'ятницею. В Україні є кілька географічних назв (на Київщині та Чернігівщині), які пов'язані з постаттю Мокоші.

Іван Огієнко коротко аналізує особливості постаті Семаргла, якого він називає Симарегл [1, с.92, 108-109]. Днем Семаргла була субота. Він вважався охоронцем рослин, богом насіння, паростків, озимих посівів, коріння рослин. Сьогодні загальновизнаною є думка, вперше висловлена в 1876 р. А. Петрушевським і детально розроблена К. Тревер, про те, що Семаргл ідентичний давньоіранському Симургу, який виступає або в образі гігантського птаха, або (вже під іменем Сенмурв) в образі птахо-звіра. Семаргл репрезентується крилатим псом (тут поєднані образи собаки та птаха), який сторожить озимі посіви і відповідає за їхнє проростання. Крила Семаргла свідчать про те, що він може панувати на землі, в повітрі і на воді. Він є і благодатною, і демонічною натурою, адже охороняє вхід у потойбічний світ (у давніх іранців собака вважалась нічним охоронцем та «благим створінням» [9, с.163]). Вважається, що саме Семаргл приніс із неба на землю пагінець Дерева життя [4, с.174]. Додавання в кінці імені Симуруг букви «л» можна розшифрувати наступним чином: морфема Сим («сім») означає сім літніх місяців (з березня до вересня включно), а морфема «гл» є скороченням слова «голова» (сучасні вчені схильні виводити ім'я Семаргла від давнього «Семиглав» [11, с.493]). В давнину полікефалія божества означала його всемогутність та невразливість. Про особливий статус Семаргла свідчить сакральне число сім, присутнє в його імені. Образ Семаргла було використано на давньоруських браслетах, колтах, на стінах Борисоглібського собору в Чернігові тощо [8, с.26-27].

Недільо репрезентує Стрибог, який також став об'єктом комплексного аналізу Івана Огієнка [1, с.50, 89, 92, 94, 107-108]. Це бог повітряної стихії з солярними конотаціями, оскільки він репрезентує літо. В єгипетській енноаді богів божество Шу (що уособлює повітря) так само, як і Стрибог, розділяє небо і землю. Потрібно підкреслити, що «повітря містить в собі основні першопринципи і начала життя: асоціюється з диханням і пов'язаною з ним мовою» [13, с.97]. Співвіднесення божества повітря з вітром є більш пізнім явищем, адже лише «переміщення повітря в просторі створює вітер» [13, с.96]. Ще пізніше виникають «морські функції» у такого божества, адже перед виходом у море люди звертались саме до богів, які керують вітрами [13, с.97].

Стрибог є дуже давнім божеством, яке уособлювало літнє небо, вітри, море, явища погоди. Його атрибутами є лук, стріли, сагайдак, гусла. У «Слові про Ігорів похід» вітри названі Стрибожими онуками. Але Стрибог «керує» не тільки вітрами, але й півднем. У зв'язку з цим потрібно згадати висновок І. Франка: «В українців ... хати мають ... одну спільну рису: всі вони вікнами обернені на південь» [14, с.14]. В межах давньоукраїнського міфологічного світогляду оберненість на південь пояснюється дуже просто: в давнину люди уявляли, що саме на півдні розташований Стрибог, який за допомогою своїх стріл розподіляє багатство і благодать (ця функція Стрибога тісно пов'язує його з Дажбогом). Культ Стрибога був доволі поширеним на теренах України, на це вказують деякі географічні назви на Київщині та Чернігівщині [8, с.26].

Відомий російський дослідник М. Васильєв вважає, що Київський Пантеон 980 р. потрібно розглядати не лише як загальнодержавний, але й як суто «южно-руський» (тобто український), адже культи кількох богів «належать до вірувань південної частини східних слов'ян» [12, с.215]. З цим висновком можна погодитись, адже залишки культів усіх божеств Київського Пантеону чітко простежуються саме в українській культурі та на українських теренах.

Відомо, що знаменита «руська система координат» (Червона (тобто південна) Русь, Чорна (тобто північна) Русь та Біла (тобто західна) Русь) утворилась саме відносно «першої» (або «внутрішньої») Русі (як центру цього простору). Відомо також, що така система географічних координат, яка відповідає давній системі кольорової символіки, закріпилася в Середньовічній Європі після проникнення тюркських кочовиків [15, с.35]. Використання системного підходу дозволяє з'ясувати, що основними координатами етнічної картини світу праукраїнців були: Центр (вогнь, жовтий (золотий) колір), Схід (небо, синій колір, ранок, весна, життя, вперед), Південь (повітря, червоний колір, день, літо, праворуч), Захід (земля, білий колір, вечір, осінь, смерть, назад), Північ (вода, чорний колір, ніч, зима, ліворуч). При цьому Захід та Північ вважались «поганими» сторонами світу (хоча саме тут «зустрічалися» минуле й майбутнє), а Схід і Південь – «хорошими» (наприклад, зображення Збруцького ідола чітко співвідносяться зі сторонами світу: дві жіночі постаті – з Північчю і Заходом, а дві чоловічі – з Півднем та Сходом). Вогнь, повітря і небо вважались чоловічими елементами, а вода і земля – жіночими. Між усіма елементами даної системи існують чіткі паралелі та зв'язки, які стають ще більш зрозумілими, якщо увести в цю систему сім охарактеризованих вище божеств Київського Пантеону: Дажбог «керує» Центром, Перун – Сходом, Стрибог – Півднем, Семаргл – Заходом, Мокош – Північчю. Ці божества виконували функції «локапалів-антиків» (відомо, що у давньоіндійській космології та міфології існують такі поняття, як «лока» (що позначає світ як складову частину Всесвіту, при цьому світ має тричленний або семичленний поділ), «локапали» (охоронці світу) та «локапали-антики» (ті, що перебувають на рубежах (кордонах) світу [11, с.320-321] і охороняють 8 сторін світу (Схід, південний схід, Південь, південний захід, Захід, північний захід, Північ, північний схід).

Отже, в даній картині світу репрезентантом Сходу, а також небесного Вогню та небесної Води є Перун, репрезентантом Центру, Вогню, представником Сонця на Землі та сином Неба є Дажбог, а Мокош, яка представляє земну Воду і Північ, відходить на другий план (відомо, що імена жіночих божеств дуже часто «табууються» у подібних ситуаціях [11, с.417]). Тут треба мати на увазі, що Перун, бог грому і блискавок, покровитель київського князя та його дружини, вважався богом війни, господарем неба і небесних явищ, що саме він у той час уособлював поєднання небесного Вогню та небесної Води. Наші давні пращури уявляли, що грім та блискавка дає землі плодючу силу, що саме блискавка дала розум першій людині [16, с.73].

Гармонійна єдність чоловічого і жіночого начал в українській культурі репрезентована в життєтворчих парах давніх язичницьких божеств, які представлені і в Пантеоні князя Володимира, і в зображеннях Збруцького ідола (Святовіда, або Діда-Всевіда). Але потрібно розрізняти процеси Світотворення та Життєтворення. Перший процес приводить до появи Неба, Землі, Сонця, Повітря тощо. А другий приводить до появи людей, він неможливий без участі гармонійних життєтворчих зусиль парних начал – Земного і Небесного, материнського і батьківського, тілесного і духовного. В українській міфології шлюбний союз чоловіка й жінки часто розглядається як явище найвищого, космічного порядку і репрезентується як з'єднання двох небесних світил – Місяця і Сонця.

Процес Світотворення частіше здійснюється з використанням руху «за годинниковою стрілкою», який «представляє чоловічу енергію» [13, с.439], а процес Життєтворення, як правило, здійснюється з використанням руху «проти годинникової стрілки», який «представляє жіночу енергію» [13, с.439]. У міфологіях та весільних ритуалах багатьох народів світу зафіксовано уявлення про те, що запліднення найкраще відбувається при використанні нареченими руху «проти сонця» [17, с.39]. І Київський Пантеон, і Збруцький ідол є репрезентантами обох цих процесів. Наприклад, в міфологічній системі Київського Пантеону пори року розташовані «за годинниковою стрілкою», а дні тижня – «проти годинникової стрілки».

Метафізичний зв'язок автохтонів із власною територією чітко виражений в загальнолюдських архетипах Впорядкованості та Життєтворення, поєднання яких підтверджує наявність глибинної закоріненості автохтонної спільноти та її культури. Зокрема, загальнолюдський архетип Життєтворення розгортається в українській культурі як архетип Священного Шлюбу (репрезентує шлюб Води й Вогню як жіночої й чоловічої енергії) та архетип Матері-землі (репрезентує енергію животворящого лона, родючість, ідею безперервності життя). Ці архетипи української культури підтверджують належність України до ареалу давньої хліборобської культури [18, с.7-10].

Відомо, що Вогонь (земний і небесний (Сонце)) та Вода «виступають у купальських міфах як брат і сестра» [1, с.58, 59, 93, 112, 181, 293-299; 11, с.303]. В основі міфу, що реконструюється «за численими купальськими піснями та іншими фольклорними текстами, лежить мотив кровозмісного шлюбу брата із сестрою, втілюваних двоколірною квіткою... – найважливішим символом купальських обрядів; жовтий колір є втіленням одного з них, синій – іншого» [11, с.303]. Відповідно до давніх міфологічних уявлень, в купальську ніч було укладено сакральний шлюб Бога Сонця, що уособлював чоловіче начало, з Богинею Води, яка репрезентувала жіноче начало. Флороморфним символом цього сакрального шлюбу була квітка брат-і-сестра [1, с.58, 59; 19, с.231] (братки), в якій жовтий колір (вогонь) співвідносився з нареченим (братом), а синій (вода) – із нареченою (сестрою) [1, с.58, 59; 20, с.53-54]. Відомо також, що у міфологіях багатьох індоєвропейських народів найпоширенішими космогонічними версіями були священні шлюби, а міфи про відповідні божественні пари («Небо і Землю», «Вогонь і Воду», «Місяць і Сонце», «День і Ніч») часто інтерпретуються як інцестуальні шлюби близнюків – брата і сестри. «Сюжет кровозмісного шлюбу брата і сестри (першопочатково близнюків), окремі мотиви та імена персонажів... можуть відноситися до часу, який передує праслов'янському, що видно із співпадінь з балтійською міфологією та обрядами Іванового дня (Ліго). Сам сюжет про інцест у своїй найдавнішій формі інтерпретується як втілення у міфі взаємозв'язків основних полярних протилежностей – вогонь/вода і т.п.» [11, с.303]. Отже, давньоукраїнський варіант архетипу Священного Шлюбу містить своєрідну колористичну репрезентацію Життєтворення.

У міфологічних уявленнях праукраїнців репрезентовані не тільки уявлення про Світотворення та Життєтворення, але й надзвичайно важливі категорії – простір і час. При цьому в Київському Пантеоні репрезентується єдність простору (Схід, Південь, Захід, Північ) і часу (весна, літо, осінь, зима, а також минуле, сьогодення і майбутнє).

У Київському Пантеоні представлена тривимірна модель світу, де горизонтальна модель (яку репрезентують чотири божества) поєднується з вертикальною (яку репрезентують три божества). Вертикальну вісь координат (астрономічний простір) у Київському Пантеоні представляють Велес (низ), Дажбог (се-

редина) і Хорс (верх). Це пояснюється давніми уявленнями про поділ Всесвіту на три зони: небо, землю та підземний світ (дуже близькі за семантикою уявлення репрезентовані у міфологемі Світового дерева). Горизонтальну площину (антропогенний простір) в Київському Пантеоні представляють Перун, Стрибог, Смарглі і Мокоші. При цьому саме Дажбог (який репрезентує середину «вертикалі» і центр «горизонталі») поєднує «вертикаль» і «горизонталь» в даній етнічній картині світу, а руські дружинники, які ідентифікуються як «Дажбожі внуки», забезпечують відгороженість, «вкрайність», захищеність, уособленість та безпеку світу людей (Центр уявляється як певна «точка відліку», і саме в скарпальному Центрі розміщене Світове дерево).

Відомо, що за «законами» космогонії у процесі відокремлення неба від землі формується опозиція «верх – низ», а також з'являється повітря, репрезентантом якого виступає Стрибог (в космогоніях індоєвропейських народів повітря вважається одним з перших елементів [13, с.96]) і починається відлік земного часу (неділя, репрезентантом якої був Стрибог, у давнину вважалась першим днем тижня, а отже, якщо вести саме таким чином відлік часу, то Смарглі якраз і буде репрезентувати сьомий день тижня). При цьому в межах горизонтальної моделі світу лінія «Південь (повітря) – Центр (вогню) – Північ (вода)» є доволі обгрунтованою: «конденсація повітря створює воду – джерело життя, при його компресії виникає вогню – умова виникнення усіх форм життя» [13, с.96]. Варто підкреслити, що між повітрям (Стрибогом) та вогнем (Дажбогом) існує повна гармонія: Дажбог накопичує і дає добро, а Стрибог його розподіляє і поширює [11, с.513].

Між вогнем та водою також існують тісні життєтворчі зв'язки. У тих давньооруських апокрифах, де описаний процес сотворіння людини, стверджується, що кров її береться від моря, або ж використовується ідея поєднання в крові стійкої води та вогню, наприклад, підкреслюється, що кров людини створюється з роси та сонця [21, с.225-228], тобто з жіночого та чоловічого (або з «блакитного» та «жовтого»; ця символіка зафіксована і в українському національному прапорі).

До Київського Пантеону входять солярні божества Хорс, Дажбог і Стрибог. Відомо, що сонячне проміння має чоловічу (стріла) та жіночу (веретено) репрезентації. І це також чітко відображено в Київському Пантеоні у постатях Стрибога, який є уособленням повітря, та Мокоші, яка є уособленням води (саме цей аспект семантики образу богині родючості Мокоші перекликається з мотивами індійської космогонії, адже там згадуються «води, вагітні вогнем» [22, с.288-289]).

Проведене дослідження показало, що в X-XII ст. на українських теренах відбувалась етнічна консолідація, яка сприяла виробленню спільних українських рис в етнокультурі, окрім цього, було з'ясовано, що в багатьох елементах давньоукраїнського етнокультурного комплексу чітко проявлялись доволі тісні етнічні зв'язки з іранцями.

Таким чином, проведений аналіз дав змогу не тільки простежити еволюцію уявлень про давніх язичницьких богів Київської Русі, які були ретельно досліджені Іваном Огієнком, але й виявити ключові питання, що розкривають смисловий зміст спільної ідентичності русинів-українців, яка формувалась під впливом етнічної картини світу, міфологічного світогляду та язичницьких практик наших пращурів.

Список використаних джерел:

1. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. Видання друге / Митрополит Іларіон. – К. : Обереги, 1994. – 424 с.
2. Киев. Энциклопедический словарь. – К., 1985. – 760 с.

3. Селешников С.И. История календаря и хронология / С.И. Селешников ; под ред. П.Г. Куликовского. — М. : Наука, 1977. — 420 с.
4. Персонажи славянской мифологии. — К. : Обереги, 1993. — 224 с.
5. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. — Харків, 2005. — 472 с.
6. Україна в словах. — К. : Наукова думка, 2004. — 704 с.
7. Киев. Энциклопедический словарь. — К., 1985. — 760 с.
8. Боровський Я.Є. Світогляд давніх киян / Я.Є. Боровський. — К. : Наукова думка, 1992. — 176 с.
9. Попова Л.Ф. Время и календарь в традиционной культуре / Л.Ф. Попова // Этнографическое обозрение. — 2001. — №2. — С. 161-165.
10. Рахимов Р.Р. «Завеса тайны» (О традиционном женском затворничестве в Средней Азии) / Р.Р. Рахимов // Этнографическое обозрение. — 2005. — №3. — С. 4-19.
11. Мифологический словарь. — М. : Советская энциклопедия, 1991. — 736 с.
12. Васильев М.А. Язычество восточных славян накануне крещения Руси: Религиозно-мифологическое взаимодействие с иранским миром. Языческая реформа князя Владимира / М.А. Васильев. — М. : Наука, 1999. — 328 с.
13. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы. — М. : Наука, 2004. — 556 с.
14. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Літопис Бойківщини. — 1 / 19 (30) червень 1974. — С. 3-14.
15. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. — К. : АртЕк, 1998. — 728 с.
16. Иванов В.В. Исследования в области славянских древностей / В.В. Иванов, В.Н. Топоров. — М. : Наука, 1974. — 320 с.
17. Кызлысов И.Л. Камень дырчатый / И.Л. Кызлысов // Этнографическое обозрение. — 1999. — №4. — С. 37-50.
18. Відейко М. Україна: від Трипілля до Антів; Україна: від Антів до Русі. Сер. «Україна: історія великого народу» / М. Відейко. — К. : Кріон, 2011. — 240 с.
19. Словник української мови : в 11 тт. // АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І.К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1970-1980. — Т. 1. — 827 с.
20. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В.В. Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
21. Мильков В.В. Древнерусские апокрифы / В.В. Мильков. — СПб. : СПбГУ, 1999. — 340 с.
22. Норман Браун У. Индийская мифология / У. Норман Браун // Мифология Древнего мира. — М. : Наука, 1977. — С. 204-289.

This article analyzes the work of Ivan Ohienko, which are considered folklore, mythology and archetypes framework needed for the reconstruction of Kiev Pantheon, mythological world outlook, ethnic world picture and pagan practices of ancient Ukrainian. In this study is used a comprehensive approach.

Key words: Kyiv Pantheon, mythological world outlook, ethnic world picture, identity, ancient Ukrainian.

Отримано: 21.10.2016 р.

Н. В. Гудима

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТИПИ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ У КОНЦЕПЦІЯХ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ВІТЧИЗНЯНИХ МОВОЗНАВЦІВ

Зміни в лексиці сучасної української літературної мови є якісними й кількісними. Посилення ролі художньої літератури (доба Постмодернізму) спричинило зростання в мові питомої ваги запозичень у зв'язку з їхніми високими виражальними можливостями та значним впливом на читача. У статті розглянуто основні типи запозичень в українському та зарубіжному мовознавстві, проаналізовано критерії, за якими лінгвісти виокремлюють іншомовну лексику та подано авторську класифікацію основних типів запозичень у сучасній українській літературній мові на матеріалі творів постмодерністської літератури.

Ключові слова: запозичені лексеми, іншомовні слова, типи запозичених лексем, Іван Огієнко, критерії, класифікації, твори українських постмодерністів.

Тема функціонування й засвоєння слів іншомовного походження в сучасній українській літературній мові залишається актуальною принаймні останнє десятиліття. Природно, що збільшується кількість досліджень, що виникли у зв'язку з новою хвилею іншомовних слів. Запозичення було предметом дослідження як українських, так і зарубіжних учених (В. Акуленко, Л. Баранникова, М. Брицин, А. Бурячок, В. Виноградов, Б. Головін, Ю. Жлуктенко, Л. Крисін, Д. Лотте, А. Марті, І. Огієнко, С. Семчинський). Цій науковій проблемі присвячено чимало праць сучасних дослідників. Це такі, як С. Грищенко, І. Гумовська, Г. Кьорян, О. Лисенко, Д. Мазурик, І. Мрозіцька, О. Павлушенко, С. Рижикова, Г. Сергєєва, В. Сімонок, О. Стишов, О. Тодор, С. Федорець, Л. Чурсіна. Завдання лінгвістів полягає, з одного боку, в об'єктивному вивченні причин, особливостей і наслідків цього явища, а з другого – у виробленні критеріїв і норм функціонування іншомовної лексики, визначенні допустимого рівня кількості іншомовної лексики у мові, який не загрожує функціонуванню мови як єдиної самобутньої системи.

Мета статті – проаналізувати основні типи запозичень як в українському, так і в зарубіжному мовознавстві, розглянути критерії різного характеру, за якими слова вважаються запозиченими, та створити авторську класифікацію основних типів запозичень на матеріалі творів сучасних українських прозаїків.

У праці «Наука про рідномовні обов'язки» [9] Іван Огієнко рішуче виступив проти необдуманого вживання «ялових» слів, тобто іншомовних, у випадках, коли їх можна замінити українськими відповідниками. Проте в лексичній системі його наукових праць іншомовні запозичення (здебільшого старі запозичення з грецької та латини, а також слова термінологічного характеру) посідають значне місце.

У мові творів Івана Огієнка є запозичення з різних мов: латини, французької, грецької, польської, португальської. Запозичені лексеми з окреслених мов представлені різними лексико-семантичними групами.

І. Огієнко виокремив серед запозиченої лексики 3 групи:

- 1) слова, які були запозичені давно і стали загальноживаними, їх іншомовне походження носіями мови не відчувається;
- 2) слова «чисто іншомовні», але які вживаються в нашій мові часто, внаслідок чого вони набули значного поширення в літературному вжитку і навіть проникли у народну мову;

- 3) слова «чисто іноземні», які не часто вживаються в нашій мові; це так звані варваризми, які легко можна замінити відповідниками з мови, що запозичує; народній мові вони, як правило, не відомі [10, с.24].

Уживання запозиченої лексики в наукових творах Івана Огієнка зумовлене термінологічним характером цієї лексики та її незамінністю, відсутністю українських відповідників, звичкою автора до використання певних слів та виразів із суб'єктивних причин.

Основними критеріями «запозиченості» слів, на думку *Д. Лотте*, є такі: звукова відповідність певного слова та загальноприйнятих звукосполучень мови, яка запозичує; морфологічна відповідність; словотворча активність запозиченого слова, а також частоту застосування слів і відсутність у них синонімічних форм [6, с.10].

Л. Крицін пропонує основні необхідні та достатні ознаки для того, щоб слово вважати запозиченням: передання іншомовних слів фонетичними і граматичними засобами мови-реципієнта; співвіднесення слова з граматичними класами і категоріями мови, що запозичує; семантична самостійність слова, відсутність у нього дублетних синонімічних відношень зі словами, що існують у мові-реципієнті; регулярне використання в мові: для слів, не закріплених за якою-небудь спеціальною стилістичною сферою – в різних жанрах літературної мови; для термінів – стійке використання в тій термінологічній галузі, яка його запозичила; наявність парадигматичних відношень із термінами певного термінологічного поля [5, с.35].

Запозичені слова поділяються на:

- 1) слова, що структурно збігаються з іншомовними прототипами, тобто слова, які змінені графічно та передані фонемними засобами мови-реципієнта без будь-яких структурних «додатків»;
- 2) слова, морфологічно оформлені засобами приймаючої мови;
- 3) слова з частковою морфологічною субституцією [5, с.43].

І. Кочан усі слова, запозичені з інших мов, ділить на 2 групи:

- 1) ті, які увійшли в нашу мову без особливих змін;
- 2) ті, що пристосувалися в нашій мові, отримали національну афіксацію або приєдналися до українських слів і вже не сприймаються як запозичені [4, с.15].

О. Мороховський пропонує розглядати два основних типи запозичень:

- 1) запозичені навички чи моделі мовленнєвої діяльності, які застосовуються до засобів рідної мови і певним чином модифікують їх. Цей тип досить рідкісний, причому запозичення навичок пов'язане з запозиченням засобів;
- 2) запозичені засоби, які модифікуються системою навичок, що склалася в мові. Цей тип найпоширеніший, причому запозичення засобів не передбачає запозичення моделей їх використання [8, с.21].

Предметом дослідження *Л. Чурсіної* є іншомовні слова французького походження й тому авторка виокремлює три групи слів французького походження, які функціонують у сучасній українській літературній мові:

- 1) питомі лексеми, що виникли безпосередньо у французькій мові;
- 2) похідні лексеми, що утворилися у французькій мові шляхом деривації від основ іншомовного походження (переважно латинської та грецької мов) і набули значень, відмінних від їхніх етимонів;
- 3) запозичені лексеми, що набули семантичної та фонетико-морфологічної модифікацій у французькій мові [13, с.10].

На нашу думку, таку класифікацію можна вважати універсальною й застосовувати її до аналізу й інших іноземних мов.

Л. Архипенко, вважає, що англізми можна поділити на дві великі групи:

Загальноновживані англізми – до яких належать 4 основних категорій слів: давні англізми; колишні екзотизми; слова, у яких з'явилися на українському ґрунті нові значення; новітні англізми.

До загальноновживаної лексики належать слова, вживання яких є відносно вільним, не є обмеженим територіально, професійною сферою чи рамками тієї чи тієї соціальної групи. Така лексика є ґрунтовною основою будь-якої національної мови.

Англізми з обмеженою сферою вживання – слова, притаманні тим чи іншим територіальним говіркам, діалектам; спеціальна, професійно-термінологічна лексика, а також сленгізми, жаргонізми [1, с.5]. Авторка слова англійського походження називає англізмами, що є тотожним слову англіцизмами. Надалі ми будемо використовувати термін англіцизми на визначення слів, котрі походять із англійської мови.

Д. Лотте виокремлює серед запозичень «оригінальні запозичення» або ж «чисті запозичення» – слова, які запозичені з певної мови у тій формі, в якій лексема вживалася у мові-джерелі на момент запозичення; трансформація в процесі такого запозичення відсутня [6, с.10].

Вважаємо, що серед запозичень можна виокремити *міжнародні слова або слова-інтернаціоналізми*, тобто слова, які походять із різних мов, подібні за формою, тобто за звучанням і написанням, що позначають одне і те ж поняття.

Відомо, що німецькі лінгвісти, а саме: Е. Хауген, А. Марті, Е. Ріхтер увели в науку розрізнення лексичних одиниць на *Lehnwort* (запозичене слово) і *Fremdwort* (іншомовне слово).

Усі іншомовні слова, за *Е. Хаугеном*, поділяються на такі три основні типи:

- 1) слова без морфологічної заміни, що зберегли в мові, яка їх запозичила, свій морфологічний склад (тобто запозичені слова);
- 2) слова з частковою морфологічною субституцією (запозичені морфеми);
- 3) слова з повною морфологічною субституцією, що зберігають лише значення прототипа, кальки [14, с.210-231].

Опрацювавши низку лінгвістичних досліджень, пропонуємо таку класифікацію основних типів запозичень:

- досить *давні запозичення*, й настільки пристосовані до мови, що вже не відчувається їхнє іншомовне походження. Вони часто вживані й мають велику кількість похідних;
- суто слова іншомовного походження, які частотні в мовленні, виходять за межі професійної сфери вживання й поступово стають *загальноновживаними одиницями*;
- *варваризми* – рідковживані іншомовні слова, які легко замінюються питоною лексикою й використовуються у фаховому спілкуванні. У побутовій мові почути їх майже неможливо;
- *інтернаціоналізми* – такі міжнародні слова, які вживаються не менше, ніж у трьох споріднених мовах.

Проаналізуємо основні типи запозичень за різними критеріями.

Іншомовна лексика *за ступенем її засвоєння мовою, яка приймає*, на думку А. Марті, поділяється на:

- 1) запозичені слова, засвоєні іншою лексичною системою;
- 2) іншомовні слова, засвоєні частково;
- 3) чужі слова, що зовсім не засвоєні середовищем, яке їх приймає [15, с.45].

С. Ріхтер виокремлює три типи іншомовних елементів, беручи до уваги при цьому два критерії – *форма і значення*:

- 1) запозичення чужої форми і чужого значення;
- 2) запозичення чужої форми для вираження свого значення;
- 3) запозичення чужого значення в різній формі [16, с.53].

Науковець пропонує також класифікацію іншомовних слів (основних типів) залежно від *ступеня їх освоєння у мові*:

- 1) запозичення чужої форми і чужого значення;
- 2) запозичення чужої форми для вираження свого значення;
- 3) запозичення чужого значення у рідній формі, тобто калькування [16, с.86].

За *характером освоєння іншомовних слів у мові*, існують такі типи іншомовних слів: засвоєння чужих слів без змін (окрім закінчення на вимогу мови); перетворення слова по-своєму; переклад слова, зроблений за чужим зразком.

За *ступенем асиміляції у мові, яка приймає* виокремлюють *три основні типи запозичень*: 1) власне лексичні запозичення; 2) варваризми; 3) екзотизми [2, с.56].

За *критерієм асиміляції* іншомовні слова поділяються на: запозичені слова; екзотичну лексику; іншомовні вкраплення [5, с.18-19].

Цікавою є класифікація запозичень за *критерієм «чужі»-«свої»*:

- 1) стійкі запозичення, що підпорядкувалися мовній системі. Вони мають номінативну, понятійно-диференційну функцію;
- 2) запозичення, які вже підпорядкувалися мовній системі, але стилістично ще обмежені (переважно мовою писемною);
- 3) запозичення тимчасові, недостатньо асимільовані в мові (їх супроводжує тлумачення-опис) [3, с.159].

Е. Хауген висунув ідею *структурної диференціації запозичених слів*, визначивши три граматичні типи іншомовних слів:

- 1) слова без морфологічної субституції, такі, що повністю відповідають своїм прототипам у мові-джерелі;
- 2) слова з частковою морфологічною субституцією, які тільки частково складаються з іншомовних елементів;
- 3) слова з повною морфологічною субституцією, тобто кальки або семантичні запозичення [14, с.57].

У сучасній теорії найбільш поширена класифікація, заснована на *характері запозичуваного матеріалу на різних рівнях*, яка традиційно виокремлює основні види запозичення: пряме запозичення; калькування [12, с.12].

В. Мартинов пропонує класифікацію запозичень, залежно від *характеру мовних контактів і позамовних чинників*. Він протиставляє *запозичення* (можливе завдяки торговельним та культурним зв'язкам між народами) і *проникнення* (наслідок тривалого, суміжного за територією співіснування мов з обов'язковою наявністю білінгвізму принаймні в прикордонному районі) [7, с.53].

М. Орешкіна розробила систему критеріїв (11 пунктів), за якими можна визначити основні типи іншомовних одиниць:

- 1) за генетичною належністю до мов-джерел чи до мовних сімей: *індоєвропейські* (германізми, слов'янізми, англіцизми, русизми тощо), *арабізми, тюркізми та ін.*;
- 2) за поширеністю у мовах світу: *інтернаціоналізми, регіоналізми, локалізми, оказіоналізми*;
- 3) за ступенем засвоєння мовою-реципієнтом: *повністю засвоєні, частково засвоєні, незасвоєні*;

- 4) за структурою запозиченого слова: *чужа* (іншомовна) форма, *змішана* форма (напівкалька), *власне* (рідна) форма (калька);
- 5) за графічним образом запозиченого слова: *власне графічна* форма (іншомовні слова), *чужа графічна* форма (іншомовні вкраплення);
- 6) за наявністю у семантиці запозиченого слова національно-культурного чи культурно-історичного компонента: *екзотизми, варваризми, етнографізми, орієнталізми* тощо;
- 7) за лексико-граматичними класами: *іменники, прикметники, дієслова, вигукки*. Запозичені переважно іменники;
- 8) за тематичними групами;
- 9) за стилістичними відгінками запозиченої лексики: *номінативні та естетичні*;
- 10) за сферою використання: *загальнонавчівані й професійно обмежені* (запозичені терміни);
- 11) за часом запозичення: *ранні* (історичні, етимологічні, старі), *пізні* (сучасні, нові) [11, с.74].

Отже, використання запозичень завжди було і є соціально значимим елементом мовної поведінки того, хто говорить.

Лексика першою реагує на контакт з іншою мовою, хай навіть короткочасний та поверховий. Елементи чужої мови з'являються в ній без будь-яких перешкод. Тому словниковий склад сучасної української літературної мови є найбільш проникливою ділянкою мови. Саме в лексичі відбиті всі великі, а часом і незначні події історії носіїв мови.

Наше дослідження має теоретичний характер, оскільки матеріал у ньому спрямований на перспективне вивчення задекларованої проблеми.

Список використаних джерел:

1. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.М. Архипенко. – Х., 2005. – 20 с.
2. Биржакова Е.Э. Очерки по исторической лексикологии XVIII в.: Языковые контакты и заимствования / Е.Э. Биржакова, Л.А. Войнова, Л.Л. Кутина. – Л.: Наука, 1972. – 431 с.
3. Брагина А.А. Неологизмы в русском языке / А.А.Брагина. – М.: Просвещение, 1973. – 224 с.
4. Кочан І.М. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 / І.М. Кочан. – К., 2006. – 39 с.
5. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин. – М.: Наука, 1968. – 206с.
6. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
7. Мартынов В.В. К лингвистическому обоснованию гипотезы о вислоодерской прародине славян / В.В. Мартынов // Вопросы языкознания. – 1961. – №3. – С. 53.
8. Мороховский О.М. Деякі питання теорії (іншомовних) запозичень / О.М. Мороховський // Мовознавство. – 1984. – №1. – С. 19-25.
9. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / Іван Огієнко. – К.: Обереги, 1994. – 72 с.
10. Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке / И.И. Огиенко. – К., 1915. – 198 с.

11. Орешкина М.В. К вопросу классификации заимствованной лексики / М.В. Орешкина // Функциональная лингвистика. Материалы конференции. — Симферополь, 1994. — Ч. I. — С. 73-75.
12. Степанюк О.В. Стилістичні функції запозичень у поетичній творчості Л. Костенко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Степанюк. — К., 1997. — 20 с.
13. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.В. Федорець. — Х., 1998. — 18 с.
14. Haugen E. The analysis of linguistic borrowing / E. Haugen. — Language, 1950. — Vol. 26. — №2. — P. 210-231.
15. Marty A. Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie / A. Marty. — Halle, 1908.
16. Richter E. Fremdwortkunde / E. Richter. — Leipzig, 1919. — Vol. 403.

Changes in the vocabulary stock of modern Ukrainian literary language are qualitative and quantitative. The strengthening of the role of belles-lettres in the period of Postmodernism caused the raise of importance of borrowings due to their high expressive possibilities and considerable influence on a reader. The article depicts the main types of borrowings in Ukrainian and foreign linguistics and analyses the criteria of foreign vocabulary division. The author gives the classification of main types of borrowings in modern Ukrainian literary language based on the works of postmodern literature.

Key words: borrowed lexemes, foreign words, types of borrowed lexemes, Ivan Ohienko, criteria, classifications, Ukrainian postmodernists' literary works.

Отримано: 19.10.2016 р.

УДК 398.838(=512.145)

О. М. Гуменюк

Кримський інженерно-педагогічний університет

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОЛЬКЛОРНОЇ ЕМІГРАНТСЬКОЇ ЛІРИКИ КРИМСЬКИХ ТАТАР (на прикладі пісні «Шу Вапурнынъ Думаны...» — «Цього пароплава дим...»)

У статті детально розглядається характерний зразок кримськотатарської народної емігрантської лірики — пісня «Шу вапурнынъ думаны...» — «Цього пароплава дим...» Провідний у цьому фольклорному творі означений чіткими колоритними деталями мотив сумної подорожі вимушених мандрівців. Ключовий образ пароплава за всієї своєї конкретики сягає символічних вимірів та мимоволі асоціюється з чимось на кшталт неблаганної тяжкої долі, неминучої скрути, невідворотного лиха. Впливовість поетичної мови посилюється легким невимушеним ритмом, відповідним йому звучним черезрядковим римунанням, іншими вгадливими семантико-звукowymi засобами.

Ключові слова: фольклор кримських татар, лірика, емігрантська пісня, поетика.

Особливу роль в духовному світі кожного народу, в збереженні його ідентичності й цілісності, надто в разі несприятливих суспільно-політичних умов, відіграє фольклор — суттєва складова художньої культури, яка відтак виконує не лише естетичні, а й власне соціальні функції. На цьому слушно наголошує Іван Огієнко

у своїй ґрунтовній праці «Українська культура». На актуальності такого дослідницького підходу, характерного для І. Огієнка, наголошує сучасна фольклористка Оксана Оверчук: «Тоді як усна словесність незалежних народів існувала як природна даність, українське народне слово було і залишається оберегом нації» [3, с.219]. Ведучи мову про український фольклор, І. Огієнко говорить насамперед про ліричну пісню, говорить із неприхованим замилюванням: «Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними» [4, с.13].

Подібну роль національний фольклор і насамперед лірична пісня відіграють у бутті кримськотатарського народу, і в цьому вимірі близького українцям. З усіх жанрів кримськотатарського фольклору, – зазначає, ведучи мову про збирання й дослідження кримськотатарської усної народної творчості, відомий фольклорист Рефік Музафаров, – можна сказати, особливо поталанило пісенному жанру» [2, с.111]. Однак цього аж ніяк не можна сказати про емігрантську пісню, яка активно побутує з кінця XVIII століття, однак досі вкрай мало вивчалася дослідниками. Вперше доволі ґрунтовний збірник, в якому широко представлені народні емігрантські пісні кримських татар, вийшов тільки 2007 року [1].

Завдання цієї статті – розглянути тематичні й жанрово-стильові особливості кримськотатарської фольклорної емігрантської лірики на прикладі одного з найбільш характерних зразків цього жанру, а саме пісні «Шу вапурнынъ думаны...» («Цього пароплава дим...»)

Означений чіткими колоритними деталями мотив сумної подорожі вимушених мандрівців провідний у пісні «Шу вапурнынъ думаны...» [1, с.55]. У мові цього фольклорного твору доволі відчутно дається взнаки степовий (ногайський) діалект. Втім у цій пісні ключове слово «вапур» («пароплав») подається в літературній формі, а не в діалектній («япур»). Образ пароплава за всієї своєї конкретики сягає символічних вимірів та мимоволі асоціюється з чимось на кшталт невблаганної тяжкої долі, неминучої скрути, невідворотного лиха... У першій частині пісні виразно й зворушливо передані очікування корабля в порту, ретроспективно означена суєта приготування в путь, тяжкі переживання з приводу порушення усталених зв'язків та невідомого майбутнього:

Шу вапурнынъ думаны
Будакъ, будакъ,
Кетти Добруджа халкъы,
Къалмады къувнакъ.
Кетеджекни эшитип,
Сатып савдылар,
Къатсын гъарип маджырлар
Порткъа джавдылар.
Пуртлар байлы, биз азыр,
Кятымыз кельмей,
Ичимизден къан таша,
Кимселер бильмей
(Цього пароплава дим
Клубочиться, клубочиться,
Від'їздить добруджинський люд
[налаштований їхати на Добруджу],
Не лишилося радості.

Почувши про відбуття,
Все спродали-збули,
Заціпенілі бідові мандрівці
Скупчилися в порту.
Речі зв'язані, ми напоготові,
Не хочеться їхати,
В середині кров кипить,
Ніхто нічого не тямить).

Впадає в око особлива мальовничість цих поетичних рядків, ознаменована насамперед образом не просто пароплава, а такого, з труби якого клубочиться дим (характерне тут подвоєння «будацьк, будацьк»). Відтак виникає ненав'язлива паралель з подібним звихненням, розвіюванням стражденного людського життя. Досить зримо уявляється стривожений, приголомшений гурт людей, що зібралися в порту. В подібній пісні «Бурса япуры келип...» («З Бурси корабель прибув...») такий людський гурт означено експресивним поєднанням дісприкетникового й прикетникового епітетів – «Шашкѡан гъарип...» («Ошелешені, бідові...») В аналізованій пісні фігурує схожа конструкція: «Къатсын гъарип...» («Заціпенілі бідові...») Поруч з людьми – їхні речі, означені водночас і конкретно-побутовим, і колоритним епітетом – «байлы» («зв'язані»). Означення і щодо людей (*къатсын* – заціпенілі), і щодо речей (*байлы* – зв'язані) кореспондуються між собою.

Промовиста, емоційно насичена зовнішня картина доповнюється безпосереднім окресленням внутрішніх переживань переселенців. Художній психологізм, не раз доволі вишуканий та виразний, загалом постає характерною ознакою емігрантських пісень, сприяє посиленню їхньої ліричної проникливості. У пісні «Бурса япуры келип...» він пов'язаний насамперед зі зворушливим відтворенням переживань за долю полишених старих батьків, за утиски предківської віри. У пісні «Шу вапурнынъ думаны...» сумне відтворення тяжкої морської подорожі помножується та увиразнюється діткливим розкриттям внутрішнього стану її учасників. Містки лаконічні рядки, де присутнє таке розкриття, постають, можна сказати, підсумковими акордами попередніх зовнішніх описів. У наведених вище трьох перших куплетах таким акордом, таким своєрідним психологічним підсумком постають два останні рядки третього куплету. Окреслена зовнішня «заціпенілість» оточених зв'язаними клумаками людей набуває особливої виразності в освітленні «киплячої крові» в середині кожного з них (вочевидь не лише в тілі, а й у душі).

У наступних куплетах додаються, уточнюються образні деталі прибуття безталанного люду в порт та очікування корабля, який невблаганно наближається. Прикметні тут зокрема присутні і в деяких інших емігрантських піснях образи зачинених дверей, які, певно, вже ніколи не доведеться відчиняти, трави, яку вочевидь доводиться топтати востаннє:

От бастырып чыкътыкъ биз
Къапыны шеклеп,
Искеледе турамыз,
Вапур беклеп.
Кельди дувудлап вапур,
Порткъа янашты,
Тувгъан урув топлашып,
Зув-зув джылашты

(Пішли, топчучи траву,
Позамикавши двері,
Стоїмо на пристані
В очікуванні пароплава.
Прибув з гудінням пароплав,
Причалив у порту,
Рідні-близькі зібралися,
Ридма ридають).

А в подальших двох куплетах зовнішній опис знову посилюється промовистими психологічними деталями, які сприяють виразному розкриттю внутрішнього стану подорожніх. Неабияку роль тут відіграють вишукані поетичні паралелі – шовкова хустка, що ненароком випала з рук розтривоженого мандрівця й безповоротно зникає у водній бистрині, асоціюється з його відірваністю від рідних берегів (найбільш імовірно що цю хустку подарувала йому кохана дівчина), а гойдання корабля на хвилях – це лише привід до ще гострішого відчуття власного душевного сум'яття:

Мен вапургъа мингенде
Кондырам къалды,
Ипекли мендилимни
Далгъалар алды.
Мен вапургъа мингенде
Вапур салланды,
Къатеджегим бильмедим,
Башым айланды
(Як я сідав на пароплав,
Відчув, що вороття нема,
Шовкову хустину
Поглинули хвилі.
Як я сідав на пароплав,
Пароплав захитався,
Не знав, що вдіяти,
Голова пішла обертом).

Емоційна інтенсивність цих двох споріднених куплетів підкреслюється строфічною анафорою – їхнім однаковим початком: «Мен вапургъа мингенде...» Звертає на себе увагу також характерне і для інших емігрантських пісень обігрування займенникових форм першої особи – заміна множини («биз азыр», «кятымыз», «ичимизден», «чыкътыкъ биз», «турамыз») на однину («мен»). Таке обігрування кореспондується з посиленням згаданої емоційної інтенсивності, свідчить про вишукану взаємодію в художній стилістиці пісні епічних та ліричних аспектів.

Закінчується ця журлива пісня доволі несподіваним мажорним куплетом. Констатація рвучкого причалювання корабля раптово завершує виразно окреслений у творі мотив безповоротної розлуки з рідним берегом. Але разом з тим загасна в цій констатації енергетика доволі невимушено переростає в окличний вираз вдячності турецькому можновладному благодійникові, котрий опікувався долею кримських переселенців:

Кельди меджалнен вапур,
Къалдырды бизни,
Яшасын Кемал Паша,
Алдырды бизни!

(Стрімко причалив пароплав,
Залишив нас.
Хай живе Кемал Паша,
Котрий прихистив нас!)

Аналізована пісня має своєрідну композицію. Колоритно виписані зовнішні реалії розставання гурту людей з батьківською землею раз-по-раз увиразнюються безпосереднім і притому мальовничо метафоричним окресленням їхніх глибоких душевних переживань. Врешті усвідомлення безповоротності відірваності від рідного берега поєднується з виявом вдячності до того, хто сприяє прихильній зустрічі безталанних мандрівців.

Чіткий невимушений ритм пісні, здебільшого підкреслений симетрично розміщеними цезурами, точне й звучне римування, пружність містких лаконічних фраз – усе це посилює піднесену епічну монументальність фольклорного твору, врешті-решт увиразнює його зворушливу ліричну проникливість.

Рідко яка кримськотатарська народна пісня обходиться без промовистого звукопису, який ефектно узгоджується з римуванням та іншими версифікаційними засобами. Скажімо, в пісні «Бурса япуры келип...» особливу вагу має наскрізне фігурування бентежного звука «дж». Чогось подібного, на перший погляд, немає в пісні «Шу вапурнынъ думаны...» Хіба що тут можна угледіти деякі повтори й перегуки на кшталт «будакъ, будакъ», «эшитип, сатып», «маджырлар – джавдылар», «биз азыр, кятымыз», «тувгъан урув – зув-зув»... Проте вже говорилося, яке значення тут має образ корабля, що лишається в межах чіткої соціально-побутової конкретики, а все ж підноситься до незглибимої символічності. Так-от, приблизно таку ж роль як звук «дж» в одній пісні, в другій виконує наскрізне звучне слово «вапур» («пароплав»), яке з'являється вже в першому рядку, а потім, починаючи з четвертого куплета, фігурує в кожному наступному, чим звичайно, акцентується відзначена символічність.

Чітка соціально-побутова окресленість, яка сягає граней незглибимої символіки, стосується не лише ключового образу пароплава, а загалом належить до характерних поетичних ознак пісні. Ця прикметна риса кримськотатарської емігрантської лірики тут особливо відчутна. Неоднозначний, приміром, тут не лише образ пароплава, а й диму, що клубочиться з його труби (цей дим постає ненав'язливою, але промовистою паралеллю до долі людей, що зібралися в порту, очікуючи відплиття). Колоритні й емоційно-насичені зовнішні описи двічі змінюються в цій пісні безпосереднім окресленням тривожного внутрішнього стану переселенців, що суттєво помножує ліричну проникливість фольклорного твору. Посиленню психологізму сприяє також обігрування граматичних форм першої особи множини й однини. Суб'єкт пісенної оповіді, який до того майже цілковито був злитий з об'єктом, не відділяється від останнього, але все ж дещо вирізняється в ньому, в якісь моменти подається, так би мовити, крупним планом, зосереджується на власних душевних відчуттях і переживаннях, які втім не суперечать загальній епічній панорамності, а ефектно з нею взаємодіють. Впливовість поетичної мови посилюється легким невимушеним ритмом, відповідним йому звучним черезрядковим римуванням, іншими вигадливими семантико-звуковими засобами, серед яких вельми прикметним є наскрізне фігурування звучного ключового слова «вапур».

Список використаних джерел:

1. Велиев А. Къырымтатар муаджир тюркюлері – Кримськотатарські емігрантські пісні / Муэлиф ве тертип этиджилер Аблязиз Велиев, Сервер Какура. – Симферополь : Къырым девокъув педнешир, 2007. – 204 с.

- Музфаров Р. Об изучении фольклора крымских татар / Рефик Музафаров // Советская тюркология : научно-теоретический журнал. – 1979. – №6. – С. 110-113.
- Оверчук О.Л. Фольклористичний дискурс Івана Огієнка / О.Л. Оверчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Серія філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Випуск 12. – С. 218-222.
- Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 142 с.

The authoress of the article investigates in details the typical sample of the folklore emigrant lyrics by the Crimean Tatars – song «Shuvapurnyndumany...» – «A smoke of the steamer...» Marked by the distinct picturesque details motif of a sad constrained travel is the main in this folk poetic work. Key image of a steamship in spite of its concreteness, reality obtains the symbolic measure and involuntarily is associated with anything like inexorable destiny, evil fate, inevitable difficultness. Ah artistic impression of the poetic narration is strengthened by light unconstrained rhythm, resounding rimes and other refined semantic and sound modes.

Key words: folklore by Crimean Tatars, lyrics, emigrant song, poetics.

Отримано: 17.09.2016 р.

УДК 811.161.2'38:001(477)(092)

Н. І. Дворницька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СВОЕРІДНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МОВНО-СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ В ЕПОПЕЇ І. ОГІЄНКА «НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ»

В статті розглядаються основні науково-літературні здобутки Івана Огієнка як науковця, письменника, поета. Акцентується увага на мовно-стилістичних особливостях поеми «Недоспівана пісня». Окремо аналізуються авторські прийоми та текстуальні особливості.

Ключові слова: науково-літературні здобутки, мовно-стилістичні особливості, авторські прийоми, текстуальні особливості.

Державний і церковний діяч, учений Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) (1882-1972) залишив багату творчу спадщина, що налічує близько двох тисяч праць, серед яких дослідження з історії церкви, культури, української мови і літератури.

Вагомим внеском у наукову скарбницю стали такі праці, як «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (К., 1918), «Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII ст.» (Львів, 1925), «Українська церква» (Прага, 1942, у 2-х т.), «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1961) та ін. У своїх творах автор доводив самотність української культури, української церкви, обґрунтовував право українського народу на боротьбу за національне відродження і здобуття власної державності.

Наукова спадщина І. Огієнка потребує ґрунтовного дослідження, адже ця талановита людина надзвичайно гармонійно поєднувала природний хист ученого, педагога, мовознавця, літературознавця, історика та перекладача, міністра та пое-

та. Чекають своїх дослідників наукові рукописи, архіви, що були передані ученим у спадщину консисторії української православної церкви у Канаді (м. Вінніпег), де знаходяться неопубліковані праці «Гебрейсько-українська біблія», «Синтаксис української мови» (в 6-ти томах), «Історія українського чернецтва», рукописи з історії української мови, української церкви. Слід зазначити, що І. Огієнко є автором цілої серії досліджень з історії Української православної церкви. Мислитель вважав за необхідне показати всьому світові, що історія українського народу й історія Української церкви міцно злилися в одне нерозривне ціле. Адже практично з XV століття православна церква в Україні, за словами Огієнка, стає головним суб'єктом і об'єктом української історії, бо за оборону її цілості й чистоти православ'я, її мови, обрядів, її індивідуальності точилася й точиться справжня боротьба. Учений Огієнко вважав її духовним джерелом ідеї незалежності.

Спадщина Огієнка знаходить своїх дослідників у рідній Україні. Зокрема, ідеї просвітництва, на яких зосереджував свою увагу науковець, досліджують в своїх роботах А. Ляхощька, А. Марушкевич, С. Мартиненко. В. Ляхощький, досліджуючи просвітницьку діяльність І. Огієнка, вивчає, зокрема, працю Огієнка-редактора, видавця часописів «Наша культура» та «Рідна мова». Дослідник І. Тюрменко присвятила свої наукові роботи узагальненню та систематизації Огієнкової концепції шкільної освіти. Народознавчі студії Івана Огієнка стали об'єктом ґрунтовного дослідження В. Качкана. Дослідник велику увагу приділив історії перекладу Біблії українською мовою та ролі в цьому процесі І. Огієнка. Дослідник С. Болтівець переконливо доводить вагомий внесок І. Огієнка в розробку психологічного напрямку в українському мовознавстві, розвинутого свого часу видатними українськими лінгвістами О. Потебнею та Б. Гринченком. Дослідженню життєвого шляху та життєдіяльності І.І. Огієнка присвячена монографія науковця А. Тимошика.

Свідченням повернення імені І. Огієнка на Батьківщину є плідна праця вітчизняних науковців та представників громадськості. З ініціативи Інституту філософії НАН України започатковано всеукраїнські Огієнківські читання, з 1992 р. проводяться всеукраїнські науково-практичні конференції, присвячені духовній та науково-педагогічній діяльності І. Огієнка. Перевидаються праці вченого, серед яких «Дохристиянські вірування українського народу», «Українська церква», «Українська культура», «Наука про рідномовні обов'язки» та ін.

У травні 1992 р. почало діяти Всеукраїнське товариство Івана Огієнка з центром у м. Кам'янці-Подільському. Товариство ставить за мету розвиток творчої ініціативи громадян України щодо вивчення і популяризації багатогранної спадщини І.І. Огієнка.

У березні 2000 р. був створений регіональний осередок Товариства Івана Огієнка і в Миколаївській області, до складу якого увійшли студенти, аспіранти, викладачі ВНЗ та вчителі міста.

В Україні засновано (1995 р.) премію І. Огієнка в галузі науки й освіти, миротворчої та церковної діяльності, літератури й мистецтва. Це друга в Україні багатогалузева премія після Шевченківської.

Пізнання й осмислення духовних джерел творчої спадщини І. Огієнка ще чекає своїх дослідників. Глибокого вивчення, зокрема в мовно-стилістичному аспекті заслуговують його драматичні поеми, озаглавлені емко й лаконічно – «Наш бій за державність».

Намір написати масштабну епопею з такою назвою Огієнко виношував давно. І частково зреалізував у Швейцарії, де мав щасливу нагоду попрацювати в унікальній бібліотеці відомого російського революціонера-емігранта М. Рубакіна, в якій було надзвичайно багато рукописів і стародруків ще з часів

Хмельниччини. Тому основну драму – найбільшу за обсягом – з першого тому цього двокнижжя, присвячену Богданові Хмельницькому, Огієнко написав на основі опрацьованих історичних документів. Назву епопеї «Наш бій за державність» автор обґрунтував у передмові до першої частини епопеї:

«Найголовніша і найсвятіша ідея українського народу, від довгих віків унаслідувана, це – незалежна Українська Держава. Вона в нас була... була довгі роки, але року 1240 татари окупували її на 122 роки – і спинили її. Спинили нашу Самостійну Державу, але не спинили нашої самостійницької ідеології. Вона горіла в свідомих українських душах пекучим і ясним полум'ям, і породила наш лицарський Бій за Державність» [9, с.3].

Ця історична епопея ділиться на дві частини. До першої увійшли твори, присвячені великому гетьману Богдану Хмельницькому та його сподвижникам, – «Недоспівана пісня» (Богдан Хмельницький), «За волю» (Хмелеві кобзарі), «Сповідь гетьмана» (Іван Виговський), «Скитальник» (Юрій Хмельниченко), «Туми» (Іван Сірко).

Епопея І. Огієнка «Недоспівана пісня», яку автор писав «кров'ю серця свого» [9, с.7], має не тільки історичну, але й неабияку художню цінність.

Перед нами не спокійний, виважаений опис історичних фактів, а схвильована лірична пісня-розповідь, де ряд окремих ліричних картин, образів змушують читача глибоко пережити, відчутти зображені в творі події, уявити одну із найяскравіших сторінок української історії – Хмельниччину.

Автор демонструє не тільки широку науково-літературну ерудицію через очевидні ремінісценції творів Т. Шевченка, І. Франка, П. Куліша, але й чудове володіння різноманітними мовними засобами. Мова епопеї надзвичайно багата на епітети, метафори, алегорії, ефектні тавтології і гіперболи, має широко розвинуту символіку. Автор напрочуд вдало вплітає в канву твору символи давньоруської поезики, створюючи образи народних месників – козаків та їх лютих ворогів – ляхів і татар: «В Богдана військо – в небі зорі, в Богдана військо – в небі тучі»; «Козаки – всі соколи орлокрилі, як тури, можна рвуться в бій»; «Козаки-орли летять по піднебесню»; «Татарів встала чорна хмара, татари, мов голодна сарана»; «Татари, як шакали, степом біжучи»; «Ляхи біжать хоргами навтьоки».

Страшні битви козаків з ворогами порівнюються, за традицією давньоруської літератури, започаткованою ще в «Слові о полку Ігоревім», з кривавим бенкетом: «Почався бій – кривава тризна»; «Зварили ляхам труйне пиво»; «Ой наварили Польщі пива і на обід отруйні страви».

Широко використовує автор біблійну символіку, старослов'янськи при створенні світлого образу Православної церкви, ідеї Православ'я, як символа душевної ширості, багатства духу, хоробрості та волі українців: «Воля для народу – в Вірі Правій», «со духи гнали тих унітів», «Десниця Божа з нами в Вірі», «Божа манна – за світлу ідею», «не бились за ідею всеує», «За Україну й Віру – хоч на Голготу». До речі, Голгота, місце страждання Ісуса Христа, символ страждання взагалі, зустрічається в епопеї більше двадцяти разів. Біблійну Юдиф нагадує в своїй величч образ красуні Оксани, наложниці Іслам-Гірея. Вона вбила хана, не боячись страшної кари, намагаючись допомогти рідному народові.

Автор чудово володіє прийомами стилістичної дериватології, демонструючи цим неабиякі здібності лінгвіста. Так, при створенні ворожих образів ляхів і татар використовуються іменникові суфікси абстрактності -ОТ(а), -В(а), що приблизно з XVII століття надавали іменникам як в російській, так і в українській мовах дещо негативного, стилістично зниженого характеру. Суфікс -ІСТЬ (-ОСТЬ), навпаки, надавав абстрактним іменникам високого стилістич-

ного забарвлення. Це явище чудово ілюструють приклади з епопеї: «Татарва підла і немита», «Ляхота грізна і несита», «Бучна ляхота», «панота вража», «татари – грізная німота», але – «козаків лицарськість – горда і сміла».

І, нарешті, треба відзначити надзвичайну поетичність, народність, первинність мови твору. Чудовим розмаєм світіться порівняння, епітети, алегорії, метонімії, взяті з українських народних пісень і балад. Цим засобом автор користується найбільш вдало при створенні найдорожчих серцю образів «Нені України» і «бідного сіроми», простого люду. Ніжністю, болем, гордістю сповнюється серце, коли читаєш взяті ніби з уст народу слова: «В нас хоч чумарки й рвані свитки, та маєм в серці хресну рану», «До бою йшли ми, свитки сірі», «Прості люди жертвують собою, як квіти, й вмирають мужні та веселі», «Повстали левом босі й голі». Україна, що змальована так ніжно:

Куди не глянь, лани пшениці,
По них живі, як в морі, хвилі,
Й зорять скрізь Божії зиніці
Пахкі волошки, сині й милі,

яку автор безліч разів називає Матінкою, Ненею, Мамою, – враз в кінці епопеї стає «вродливою сиротиною». Знову чудовий образ матері-сироти, що втратила своїх синів-захисників, взято з самого серця народного, з народних балад.

Надзвичайна образність, різноманітність мовних засобів, історизм надають епопеї І. Огієнка «Недоспівана пісня» право вважатися твором великої літературно-художньої цінності, що демонструє колосальний творчий потенціал мислителя, художника, філософа, високої духовності вічного борця за незалежність І.І. Огієнка, своєрідною епітафією до життя якого могла б слугувати фраза з «Мойсея» І. Франка:

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Список використаних джерел:

1. Болтівець С. Велетні педагогічної думки: Іван Огієнко / С. Болтівець // Освіта України. – 1997. – №34. – С. 8.
2. Болтівець С. Іван Огієнко про деякі особливості української мови / С. Болтівець // Дивослово. – 1996. – №5-6. – С. 14-18.
3. Болтівець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу / С. Болтівець // Дивослово. – 1994. – №7. – С. 23-27.
4. Качкан В. Культурологічні студії Івана Огієнка / В. Качкан // Журналістика: Преса, телебачення, радіо. – К., 1993. – Вип. 25.
5. Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві Нових Актів у Варшаві / М. Ковальський // Український історик. – 1995. – №1-4. – С. 259-267.
6. Краснодарський В. «Готов я нести люті муки за свій народ, за Рідний край...», або неупереджений погляд на особистість Івана Огієнка, на його наукову спадщину / В. Краснодарський // Голос України. – 1997. – 4 січня. – С. 6.
7. Листи Івана Огієнка / вступ і підготовка текстів С. Гальченка // Слово і час. – 1992. – №1.
8. Листи Івана Огієнка до А. Кримського / вступ В. Ляхощька // Слово і час. – 1996. – №7. – С. 15-22.
9. Ляхощька Л. Народ без власної ідеології – мертвий / Л. Ляхощька // Освіта. – 1994. – №80-81. – С. 5.

10. Ляхощька Л. Граматика Івана Огієнка для народної школи / Л. Ляхощька // Початкова школа. – 1997. – №2. – С. 56-58.
11. Ляхощький В. Із педагогічної спадщини Івана Огієнка / В. Ляхощький // Початкова школа. – 1997. – №3. – С. 56.
12. Марушкевич А. Народна педагогіка і українознавство в спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона) і розвиток сучасної національної школи / А. Марушкевич // Директор школи. – 1999. – №4. – С. 2.
13. Митрополит Іларіон. Наш бій за державність. Історична епопея / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1962. – С. 7.
14. Сохацька Є. Ідея соборності в культурологічній спадщині Івана Огієнка / Є. Сохацька // Українське слово. – 1997. – 9 січня. – С. 6-7.
15. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка / М. Тимошик. – К., 1998.
16. Тимошик М. Подвижник української справи / М. Тимошик // Урядовий кур'єр. – 1997. – 14 січня. – С. 9.
17. Тіменник З. Державотворчі й політичні засади Івана Огієнка в контексті сьогодення / З. Тіменник // Шлях перемоги. – 1995. – 1 квітня. – С. 7.
18. Тюрменко І. Іван Огієнко – митрополит Іларіон / І. Тюрменко // Укр. істор. журнал. – 1995. – №2. – С. 79-92.

The article deals with scientific and literary achievements of Ivan Ohienko as a scholar, writer, poet. The linguistic and stylistic peculiarities of the poem «Not Finished Song» are focused on here. The author's stylistic devices and text features are given in the separate analysis.

Key words: scientific and literary achievements, linguistic and stylistic peculiarities, author's stylistic devices.

Отримано: 26.10.2016 р.

УДК 811(477)(092):811/16'0

Н. М. Дзюбак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОНЦЕПЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У СЛОВ'ЯН В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ І. І. ОГІЄНКА

У науковій розвідці розглянуто питання походження літературної мови у слов'ян, що в мовознавстві є першочерговим. На основі аналізу сучасних наукових розвідок подано визначення поняття «літературна мова», простежено зміст цього поняття від його з'яви до наших днів. На основі аналізу концепції походження літературної мови І.І. Огієнка з'ясовано чинники, що зумовили виникнення цього лінгвістичного поняття, особливості його становлення і розвитку.

Ключові слова: літературна мова, старослов'янська мова, староболгарська мова, нова слов'янська літературна мова.

Специфіка лінгвістичного поняття «літературна мова» здавна привертає увагу мовознавців. Як зазначає І.І. Огієнко, «Писано в цій справі надзвичайно багато, – майже кожний із більш-менш видатних філологів слов'янських і неслов'янських писав у цій справі, і пробував додати й своє посилене висвітлення цієї цікавої, але дуже заплутаної й тяжкої до вирішення загадки» [1, с.5]. У сучасному науковому обігу існує багато гіпотез зародження і розвитку літературної мови. Однак через брак писемних доказів це питання залишаєть-

ся відкритим і сьогодні. Його актуальність підігривається низкою патріотичних і політичних тенденцій, притаманних сучасному українському суспільству, коли ми знову намагаємося з'ясувати свої витoki.

Мета нашої наукової розвідки – з'ясувати зміст концепції походження літературної мови, запропонованої І.І. Огієнком.

Завдання статті: проаналізувати зміст поняття «літературна мова», з'ясувати особливості зародження літературної мови у слов'ян відповідно до концепції І.І. Огієнка, визначити мову-праматір слов'янської літературної мови та значення досліджуваної теорії для розвитку сучасного мовознавства.

Упродовж усього періоду існування термін «літературна мова» зазнав переосмислення. Спочатку під літературною розуміли мову писемних джерел, мову літератури.

М.А. Жовтобрюх терміни «література», «літературний» пов'язує з латинським *littera* – «буква». Історію її виникнення він пояснює так: «На певному етапі розвитку суспільства виникає письмо, яке поширює функціонування мови у часі та просторі. Мовою, закріпленою в знаках письма, користуються не лише тоді, коли вона висловлена, а й набагато пізніше, тобто функціонування такої мови не обмежено в часі. Писемна мова виконує роль засобу зносин і з тими членами колективу, які перебувають на будь-якому віддаленні від того, хто висловлює свої думки, отже дія її не обмежена в просторі. На основі писемної мови в процесі історичного розвитку суспільства й виникає літературна мова» [2, с.3].

На думку І.К. Білодіда, «літературна мова – це відшліфована форма загальнонародної мови, яка в своїх різновидах, писемному й усному, обслуговує все культурне життя народу, всі сфери його суспільної діяльності» [3, с.37].

М.Я. Плющ терміном «літературна мова» визначає відшліфовану мову, яка характеризується поліфункціональністю, унормованістю, стандартністю, уніфікованістю, розвиненою системою стилів [4, с.7].

В енциклопедії потрапляємо на таке визначення: «літературна мова – унормована мова суспільного спілкування, загальноприйнята в писемній практиці та усній практиці» [5, с.318].

У останніх розвідках літературною називають унормовану загальнонаціональну мову, що існує в писемній та усній формах, обслуговуючи всі сфери виробничого, суспільного і культурного життя народу, відзначається розгалуженою системою функціонально-стильових різновидів [6, с.318].

На нашу думку, варто чітко розмежовувати поняття «загальнонародна» та «літературна» мова, що неодноразово трапляються у наведених визначеннях. Тому найбільш вдалим вважаємо визначення літературної мови як вищої форми загальнонародної мови, що сформувалася на основі територіальних діалектів і відзначається унормованістю, поліфункціональністю, наявністю стилів.

Початки літературної мови на теренах Європи лінгвісти виводять із епохи Середньовіччя, коли мовою писемної літератури була латинська. Згодом ця функція поширилась і на грецьку мову. У більшості джерел потрапляємо на тезу, що у східних слов'ян роль такої мови виконувала старослов'янська (церковнослов'янська) мова. Точний час її з'яви визначити важко через відсутність відповідних джерел. Залишаються відкритими й питання щодо мови, яка лягла в основу літературної у слов'ян.

Під час вивчення цієї наукової проблеми нашу увагу привернула теорія походження літературної мови І.І. Огієнка, що стала результатом тривалої дослідницької праці упродовж 1925-1932 років. В цей час він працював на кафе-

дрі церковно-слов'янської мови й кирилівської палеографії у Варшавському університеті. Результати цих наукових розвідок висвітлено у книзі «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян», що побачила світ у 1927 році, а згодом була допрацьована і перевидана у Жовкві 1937 року.

І.І. Огієнко з впевненістю констатує, що слов'янська літературна мова «ще до часу Костянтина виробилася вже в до певної міри розвинену мову, таку мову, яка давала змогу інтелігентній людині висловлювати нею свої думки та почування» [1, с.234]. Підставою є той факт, що під час вивчення перших писемних пам'яток дослідник звернув увагу на високий рівень їхньої мови: «скрізь вистачало потрібних слів на переклад найтонших євангельських розумінь» [1, с.235]. На його думку, це не лише говорить про вагомий внесок у переклади богословської літератури Костянтина й Мефодія, яких вчений слушно називає зачинателями старослов'янської літературної мови, а й про те, що «Костянтин мусив уже мати готові спроби подібних праць і до себе» [Там само].

Упродовж XX століття в мовознавстві була поширена гіпотеза, згідно з якою старослов'янську мову визнавали праматір'ю для інших слов'янських мов. Однак детальні розвідки показали, що ця мова була одним із слов'янських наріч IX століття.

Чинниками, що зумовили вихід на історичну арену літературної мови, науковець вважає:

- 1) значний розвиток торговельно-економічних відносин;
- 2) паломництво до чужих країн;
- 3) наявність урядових канцелярій та осіб, на яких покладалися ці обов'язки;
- 4) активне функціонування епічного жанру народної літератури;
- 5) поширення християнства між слов'янами.

Останній чинник, на думку І.І. Огієнка, став визначальним, бо зумовив нагальну потребу перекладів Євангелії, Псалтиря, окремих молитов з мови того народу, який приніс християнство (грецької чи латинської), на слов'янську. Дослідник вважає «геніальною ідею Служби Божої а св. Письма на живій мові людовій, цебто з застосуванням слов'янської мови до церкви, а тим самим і до літератури» [1, с.238].

За припущеннями І.І. Огієнка ідея донесення постулатів християнства народів рідною мовою зародилася ще із початку поширення християнства, доказаним чого є переклади окремих євангельських уривків, писаних «руськими письменами». Свого часу їх знайшов Костянтин у Херсонесі.

Як засвідчує історія, першими, хто приймав християнство, були «одиноці більш культурні, більш розвинені, серед таких, особливо в слов'ян південних, були особи, що добре знали грецьку мову, а тому про нову віру мали можливість довідатися більше; ці особи безумовно мали бажання розповісти про нову віру своїм темним братам, могли для потреб їхніх робити й деякі переклади» [1, с.238]. Одним із таких проповідників був Микита Ремесіяньський, а народ, якому він доносив сказання, називався бєссами. За припущеннями Костянтина, бєсси цілком могли належати до слов'янського роду.

Слов'яни з давніх часів використовували грецьку і латинську азбуки, що разом із першими спробами перекладу св. Письма та окремих праць релігійного змісту, молитов тощо цілком могло бути поштовхом до зародження слов'янської писемності та літературної мови ще до Костянтина (до 855 року). Але ця мова не відзначалася досконалістю, і не могла відповідати терміну «літературна» в сучасному розумінні: «Це була на той час буденна (в наші часи люблять казати «базарна») мова малокультурного народу, це була мова, яку

греки та римляни (німці) називали «варварською» [1, с.241]. До рівня літературної цю мову підніс саме Костянтин. Його переклад Святого Письма був настільки досконалим, що дозволив не лише передати «багато найтонших виразів для філософських розумів та богословських термінів», які містили оригінали, писані глибоко розвиненою грецькою мовою, а й удосконалив «варварську» мову, створивши слов'янам літературну мову.

Значущість епохальної праці Костянтина можна зрозуміти з уривку листа цісаря Михайла до князя Ростислава, який наводить І.І. Огієнко: «Бог, що наказує кожному прийти до розуміння правди й прагнути до вищого стану, бачивши віру твою та ревність, зробив це тепер за нашого часу, подавши св. Письмо вашою мовою, якої не було й перед тим, а не тільки в перші літа, **щоб і вас захищено до великих народів**, що славлять Бога своєю мовою» [1, с.242].

Просвітницьку діяльність Кирила з честю продовжив його брат Мефодій зі своїми учнями: «Увесь час співав він Службу Божу тільки по-слов'янському, а для цього потрібні були переклади відповідних грецьких текстів» [1, с.244]. Мефодія ревно переслідували за вживання народної мови в Богослужінні, він чотири довгих роки (870-874) був під судом і сидів у в'язниці.

Коли кількість церков почала зростати, зростала й потреба у слов'янських священниках, а разом із тим у перекладених богослужбових книгах. Як наслідок, з'явилися окремі індивідуальні переклади, що не відзначалися досконалістю, а почасти були далекі від змісту оригіналу. Нагальною справою стало створення для всіх церков одного апробованого тексту та стилізування і виправлення попередніх перекладів, була ще значна частина текстів, які потребували перекладу. Можемо припустити, що процес стилізування передбачав приведення перекладених текстів до вимог відповідного стилю, що сьогодні ми називаємо унормуванням літературної мови.

Усі визначені вище потреби не під силу було вирішити одній людині, тому Мефодій активно долучав до неї своїх учнів, які також досконало знали грецьку мову й могли займатися перекладами й переписуванням перекладених текстів. Наслідком його праці став «у нас найдавніший біблійний кодекс слов'янською мовою, – найперший в Європі живою мовою» [1, с.251], що сприяло не лише поширенню й утвердженню християнства, а й розвитку літературної мови.

Яка ж саме наріччя стало матір'ю слов'янської літературної мови? Це питання турбує науковців й досі. Потрапляємо на припущення, що перші переклади Костянтина були зроблені на моравське наріччя. Пізніші праці адресовані лише болгарам і перекладені мовою болгарською, про що свідчать Болгарська та Охридська Легенди, а також Життя св. Наума. У різних теоріях походження слов'янської літературної мови наковці відводили цю роль сербській, паннонській чи словінській, паннонсько-моравській, болгарсько-сербській мовам. Окремі давні пам'ятки приписують руське (київське) її походження.

Детально проаналізувавши життя Кирила дослідник з впевненістю говорить, що «найкраще й найбільше знав він, а також брат його Мефодій, ту слов'янську мову, якої навчився був за молодих літ у рідному Солуні. Вже до цього знання пізніш додав він більшого, глибшого, але в основі його все було солунське наріччя», яке належить до македонської говірки [1, с.257]. Тому пропонує назвати мову перекладів Кирила і Мефодія староболгарською, хоча допускає й досить поширену в славістиці назву «старослов'янська мова», яку свого часу вживали прихильники паннонської теорії. Вони вважали, що Кирило-Мефодіївська мова більш-менш зрозуміла для більшості слов'янських народів, через те й називалася старослов'янською.

У сучасному розумінні старослов'янська мова – перша писемно зафіксована слов'янська літературна мова, створена Кирилом і Мефодієм на базі одно-

го з праслов'янських діалектів – солунського – для репрезентації слов'янською мовою богослужбових і канонічних книг. Старослов'янська мова близька до праслов'янської мови і зберігає багато архаїзмів, утрачених іншими слов'янськими мовами. Низка рис цієї мови дає підставу науковцям відносити її до південнослов'янської групи мов.

Окремі мовознавці вважають: через те, що старослов'янська мова обслуговувала переважно культові потреби, її варто називати староцерковнослов'янською. Особливого поширення ця назва набуває упродовж XI-XII століть, коли книги, написані цією першою літературною мовою слов'ян, потрапляють спочатку до східних слов'ян, а від них знову повертаються до південних.

Певний час ця мова, яку згодом стали називати церковнослов'янською, побутувала також у зхадіних слов'ян, про що свідчать «Київські листки» (XX ст.) і «Фрейзінгенські уривки» (XX-XXI ст.), які зберегли моравіزم.

Останні дві назви літературної мови І.І. Огієнко вважає невідповідними, «бо ж Кирило-Мефодіївська мова була не тільки мовою церкви, але й мовою слов'янської літератури аж до нових часів, почасти аж до кінця XVIII-го віку» [1, с.289]. А отже виконувала низку функцій.

Цілком можливо, що старослов'янська мова використовувалась як міжнародна, бо, хоч і мала багато рис, спільних для всіх слов'янських етносів, а тому була зрозумілою для багатьох слов'янських народів, все ж кожен із цих етносів уже усвідомлював себе як окремий народ.

А отже, теорія розвитку літературної мови у слов'ян, запропонована І.І. Огієнком, дає чіткі відповіді на низку питань, що турбують мовознавців. Твердження науковця заслуговують на увагу через велику доказову базу, на якій ґрунтуються його розвідки. Залишається лише жалкувати, що праці науковця дійшли до нас майже через століття, що значно затримало розвиток вітчизняної лінгвістики і славістики зокрема.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І.І. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян / І.І. Огієнко. – Жюквa : Друкарня О.О. Василіян, 1937. – 300 с.
2. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – К. : Вища школа, 1972. – 404 с.
3. Сучасна українська літературна мова / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 436 с.
4. Сучасна українська літературна мова / за ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2001. – 432 с.
5. Українська мова: Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
6. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін. ; за ред. А.К. Мойсієнка. – К. : Знання, 2013. – 340 с.

Science is consider the question of origin of literary language for slavs, that in linguistics is a priority. On the basis of analysis of modern scientific researches determination of concept «literary language» is given, maintenance of this concept is traced from his appearance to our days. The analysis of the concept of the origin of the literary language I.I. Ohiyenka found the factors that led to the emergence of the concept of linguistic peculiarities of its development.

Key words: literary language, Old Church Slavonic language, old Bulgarian, a new Slavic literary language.

Отримано: 27.09.2016 р.

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. І. ОГІЄНКА В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ: ВИКЛАДИ, НАВЧАЛЬНО- МЕТОДИЧНА РОБОТА І НАУКОВІ СТУДІЇ (1915-1920 рр.)

На основі архівних та опублікованих джерел, праць українських вчених досліджується науково-педагогічна діяльність приват-доцента, екстраординарного професора Івана Огієнка в університеті св. Володимира і двох українських університетах – Київському народному і в Кам'янець-Подільському державному в 1917-1920 рр.: виклади історії східнослов'янського наголосу, історії української культури та історії української мови, участь у навчально-методичному забезпеченні навчального процесу, а також наукові студії вченого.

Ключові слова: Іван Огієнко, університети України, навчальні дисципліни, наукові праці, навчальні посібники.

Постать видатного українського вченого, організатора і керівника національної вищої школи, державотворця, невтомного громадського діяча й оборонця українських інтересів Івана Огієнка справедливо увійшла до пантеону самовідданих борців за демократичну, європейську Україну, кращу долю українства, його політичне, етнічне і культурне міжнародне визнання, входження до цивілізованого, культурного світу.

Однією із сторінок біографії вченого на батьківщині стала його науково-педагогічна діяльність, яка, зокрема у кам'янець-подільський період, накладала на складну та пріоритетну державно-управлінську, адміністративно-керівну, а також громадську роботу, що вимагало від нього великого напруження і раціонального розподілу сил, витрачання понад норму часу. Утім від викладацької праці він не відмовлявся, оскільки вважав за необхідне брати безпосередню участь у формуванні наукового світогляду майбутньої української інтелігенції, покликаній служити українському національному відродженню, передавати їй свої знання, сприяти в оволодінні літературною українською мовою.

Дослідники спеціально не з'ясували зазначений аспект Огієнкової професійної діяльності, хоча окремими фрагментами представили його у різних працях [1-4]. Це і спонукало автора взятися за розробку теми про Івана Огієнка як науково-педагогічного працівника різних університетів, що є актуальним для нинішньої України, яка реформує свої виші на європейських засадах, формуючи при цьому новий тип вченого-викладача.

Метою статті є з'ясування основних складових викладацької діяльності вченого у університеті св. Володимира, а також Київському народному та Кам'янець-Подільському державному українських університетах упродовж 1917-1920 рр. – лекційної, навчально-методичної і наукової.

Одними з найбільш характерних рис юного і молодого Івана Огієнка була величезна працелюбність, націленість пізнавати усе нове, активно набувати знань і збагачувати свій світогляд, щоб бути більш освіченим, стати інтелігентом, краще служити своєму малоосвіченому народові. Навчаючись в російському університеті св. Володимира, студент Огієнко виявив неабиякий хист до філології, дослідної роботи, що стало передумовою його подальшого науково-

педагогічного зростання. 1909 року, захистивши кандидатську працю «Ключ Розуміння» Іоанікія Галятковського», закінчив університет з дипломом I ступеня. Як талановитого і перспективного випускника, рада історико-філологічного факультету рекомендувала його для підготовки до викладацької праці. Однак на той час від уже мав тавро «українського сепаратиста», тому Міністерство народної освіти Росії, яке перевіряло кожного претендента на професорського стипендіата, відмовилась затверджувати його у цьому статусі [5]. Не бажаючи втрачати дорогоцінний час, вступив на Вищі педагогічні курси, після закінчення яких у 1912 р. дістав право працювати на учительських посадах у київських середніх навчальних закладах. Під час навчання на ВПК несподівано розв'язалося його питання щодо підготовки до науково-педагогічної діяльності: на початку 1911 р. Міністерство народної освіти Росії переглянуло своє попереднє рішення щодо І. Огієнка як кандидата на професорського стипендіата, і змінило його з негативного на позитивне. Так йому довелося виконувати програму зі спеціальності російська мова і література. Щоправда, як наголошував сам здобувач посади, спочатку йому не надали стипендіального забезпечення, але згодом помилку виправили і призначили щорічну допомогу в розмірі 100 руб. [6, с.449]. Навчання тривало до початку 1914 р. Упродовж 1914-1915 рр. з оцінкою «весьма успішно» склав магістерські іспити з церковно-слов'янської, російської, польської і сербської мов та історії європейської і російської літератури [6, с.450].

Після того, як 33-річний магістрант прочитав у квітні 1915 р. дві вступні лекції («Жидівствуючі й їхня література» й «Наголос в слові музика»), став приват-доцентом університету св. Володимира на кафедрі російської мови і словесності [6, с.451; 7, с.190]. Його російськомовні лекції були сприйняті студентами як високомайстерні, за що нагородили молодого вченого гучними і тривалими оплесками [8, с.389]. Здавалося, перед Огієнком відкрилися серйозні науково-педагогічні перспективи. Однак його викладацька діяльність несподівано перервалася через евакуацію вишу (крім медичного факультету) до Саратова у зв'язку з подіями Першої світової війни. Якоюсь мірою її компенсувала учительська праця спочатку у приватній, згодом у державній гімназіях. А 1916-го, коли історико-філологічний факультет університету св. Володимира повернувся до Києва, відновив свої виклади для студентів, які щосуботи слухали його лекції з історії східнослов'янського наголосу. Цей курс не був обов'язковим, належав до дисциплін, що підлягали вибору слухачів, і не підсумовувався іспитом. Вчений працював ритмічно, доки у зв'язку з лютневими подіями 1917 р. у Петрограді студенти не перервали одну із його лекцій, бо була потреба використати велику аудиторію для мітингу з нагоди революції [6, с.450-451].

Після повалення самодержавства українство прокинулось і відчуло нові політичні віяння, воно скористалося новими свободами, зокрема зняттям заборони на українське друковане слово. Іван Огієнко став його активним науковим пропагандистом, домагався запровадження української мови у навчальний процес шкіл різних типів. Він видав невелику, але змістовну працю «Рідна мова в українській школі», яка стала своєрідним маніфестом відродження своєї мови і потреби вивчення її у суспільстві і навчальних закладах. На весь світ автор патріотично стверджував: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомости. Це форма нашого життя, життя культурного й національного. Це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її скарб. І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності, і вона розпорозиться поміж дужим народом... Ми повинні більше знати свою мову, бо завше в силі того знання і сила національного руху, сила національного самоосвідомлення» [9, с.19-20].

Цією та низкою інших філологічних праць, таких як «Вчімося рідної мови: нариси про мову українську» (К., 1917. — 32 с.; 1918. — 48 с.), «Рідна мова в українській школі: замітки з методики української мови» (К., 1918. — 32 с.), «Українська граMATика» (К., 1918, — 128 с.), «Українська мова: бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» (К., 1918) та ін., І.І. Огієнко зарекомендував себе надзвичайно активним українським вченим-філологом, фактично увів себе до кола щирих патріотів, які взялися за національне відродження українців, починаючи з повернення їм рідної, такої багатотраждальної за царату, мови, надання їй офіційного права бути вживаною скрізь.

Сподіваючись на негайне запровадження української мови, а не «малоросійського говору», до шкільного ужитку, вчений запропонував програму її викладання з покажчиком літератури, виробив закон українського правопису з історичним підтекстом, а також орфографічний словник української мови [2, с.18]. Він був на високому емоційному піднесенні, прочитавши у першій відозві Української Центральної Ради (УЦР) про «заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих». До того ж, Міністерство народної освіти революційної Росії своїм циркуляром висловилося за запровадження у вищих навчальних закладах на території України кафедр українознавства — української мови, літератури, історії й права [10, с.389]. І вже у квітні 1917 р., коли студенти повернулися до аудиторій після участі у довготривалій пропагандистській кампанії з нагоди повалення самодержавства, він, всупереч офіційним настановам, вирішив здійснити свою давню мрію і почав читати україномовні лекції з історії української мови [6, с.451]. Про те, як сприйняли цей, з дозволу сказати, антидержавний демарш, джерел, на жаль, не виявлено. В опублікованих протоколах ради університету про це не має жодної згадки. Та й сам І.І. Огієнко у своїй автобіографічній праці про неї не повідомляє. За М.С. Тимошиком, сміливе починання молодого приват-доцента підтримав маститий професор І.В. Шаровольський, утім інші русифіковані представники професорсько-викладацької корпорації, українці за походженням, не поспішали наслідувати їх, очевидно, чекаючи на відповідні розпорядження з Петрограда (у Міністерстві народної освіти розглядалося питання про запровадження в університеті св. Володимира кафедр українознавства). Зрештою, і цей невеличкий прецедент, який не набув резонансу, незабаром вичерпався, оскільки «великоруська» більшість професури затаврувала його [1, с.53].

І.І. Огієнко з нетерпінням чекав рішення щодо відкриття українських кафедр. 17 серпня 1917 р. він направив УЦР підготовлену ним записку «Про українські кафедри», у якій наголосив на значенні університетського українознавства в житті українців, а можливе відкриття відповідних кафедр розцінив як важливий крок на шляху «українізації університетів на нашій рідній землі» [11]. Він вважав, що навколо кожної із них згуртується українська молодь, а відтак може розпочатися очолювана кафедрами науково-культурна робота як в університеті, так і поза ним (малось на увазі відкриття семінарій і гуртків із вивчення української мови, літератури, історії й права). Аби це сталося якомога швидше, вчений пропонував домогтися відкриття цих кафедр уже в новому навчальному році, допустити до них, крім професорів, ще й приват-доцентів (прецедент мав місце у кількох периферійних російських університетах, і І.І. Огієнко розраховував, що йому, як одному із українознавців, може випасти доля зайняти кафедру української мови) [12]. Але Центральна Рада не відреагувала на звернення вченого. Тим часом голова Тимчасового уряду О.Ф. Керенський і міністр освіти С.С. Салазкін 19 вересня 1917 р. підписали постанову «Про заснування в університеті св. Володимира чо-

тирьох кафедр українознавства», за якою у згаданому вищій мали з часом мали працювати на історико-філологічному факультеті кафедри української мови, української історії й української літератури, а на юридичному – кафедра історії західноноруського права, з обов'язковим україномовним викладанням. У зв'язку з цим запроваджувалися додаткові посади науково-педагогічних працівників – три ординарних та одного екстраординарного професорів. На останню посаду могли претендувати також особи, які мали ступінь магістра і викладали як приват-доценти в одному з російських університетів або в інших вищих навчальних закладах щонайменше три роки [13, с.3]. Отже, І.І. Огієнко не міг брати участі у конкурсі на заміщення вакантної посади, оскільки ще не захистив магістерської дисертації і не мав трирічного стажу викладацької роботи.

Разом з тим він прилучився до процесу заснування у Києві народного українського університету (КНУУ), у якому був лектором української мови й одночасно секретарем історико-філологічного факультету. Заклад відкрили за участі офіційних і духовних осіб, а також широкої громадськості 5 жовтня 1917 р. На офіційному великодушному святі відкриття І.І. Огієнко виголосив заплановану академічну промову «Українська культура», яка справила на присутніх велике враження, стала предметом обговорення в різних громадських колах. За згодою вченого Генеральний секретар військових справ С.В. Петлюра розпорядився видрукувати текст доповіді 100-тисячним накладом й розповсюдити серед українізованих частин російської армії для підвищення рівня національної свідомості солдатів-українців [6, с.452].

Керівництво КНУУ ще до свята відкриття вирішило запровадити для студентів історико-філологічного факультету навчальний курс під назвою «Українська культура», розроблення і викладання якого доручило І.І. Огієнку [14, с.31]. Про зміст цієї дисципліни можна судити із опублікованого у 1918 р. курсу лекцій [15] (як наголосив сучасний фаховий огієнкознавець М.С. Тимошик, поспішність, з якою готувався цей текст до друку, на жаль, спричинила значну кількість помилок як граматичного, так і стилістичного характеру, погрішності у посиланнях [16, с.330]). Він складався з таких розділів: 1. Українська культура за давні віки. 2. Вплив української культури на московську. 3. Українська культура XIX-го віку. 4. Тернистим шляхом (про кривди народів українському). Кожен із них мав невеличкі підрозділи: у 1-му і 2-му – по 10, 3-му – 4 і 4-му – 27. У вступній частині І.І. Огієнко обґрунтував необхідність вивчення цієї дисципліни тим, що у зв'язку з прийняттям у червні 1917 р. І Універсалу УЦР, який націлював українство самим організовувати своє національно-територіальне життя і зумовив «гостру форму» руху українського народу до своєї автономії, висвітлення історичного розвитку культури українців дає змогу з'ясувати, «чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагаємось ось уже більше двох віків? Чи народ наш – окремий народ, чи він же має свою культуру – культуру оригінальну, своєрідну? Чи в минулому єсть у його своя історія, своє життя? Чи справді нам потрібні окремі школи з нашою мовою, окремі університети, чи може це тільки наші вигадки, як про все це тепер кажуть несвідомі люде?» [15, с.3].

Судячи зі структури і змісту навчальної дисципліни, студенти вперше у практиці вищої школи отримували знання з історії культури українського народу. Курс І.І. Огієнка, орієнтований на озброєння студентів сумою історико-культурних знань з довготривалого історичного періоду (XI-XIX ст.), зробив справжній пролив у вищівськомому українознавстві, став відчутним вкладом у підготовку власне українських істориків і філологів, формування їх національного світогляду.

Крім зазначеної початкової дисципліни, І.І. Огієнко викладав на історико-філологічному факультеті один із першорядних та основоположних курсів –

історію української мови, яка також уперше пробилася до вишівської аудиторії і була предметом захоплення студентської молоді (послухати ці лекції приходили студенти з інших київських вишів, де таких дисциплін не викладали). Усі свої напрацювання лектор згодом використовує у значно ширших викладах цієї дисципліни для студентів іншого вищого навчального закладу.

Влітку 1918 р. проводилися офіційні заходи із перетворення народного українського університету в Київський державний український університет. При вирішенні кадрового питання рада лекторів КНУУ запропонувала Міністерству освіти затвердити низку викладачів у штатному розписі нового вишу. Серед новопризначених екстраординарних професорів значився й І.І. Огієнко [17], хоча було зрозуміло, що свою викладацьку діяльність йому згодом доведеться перенести до далекого від столиці Кам'янець-Подільського. Утім щодо вченого, який офіційно входив складу лектури народного університету і мав наукові регалії, було дотримано належної етики як з боку керівного органу закладу, так і міністра освіти М.П. Василенка, який видав відповідний наказ.

Як приват-доцент університету св. Володимира і одночасно лектор КНУУ та екстраординарний професор КДУУ, вчений працював над виконанням своєї власної наукової програми, матеріалізованої як уже в згаданих вище, так й семи інших, переважно невеликих за обсягом працях 1917-1918 рр. Вони мали як суто науковий [18-19], так і практичний для педагогічних кіл характер [20-24], оскільки були орієнтовані на методичне забезпечення навчального процесу з української мови у різних школах.

Нову сторінку науково-педагогічної біографії Івана Огієнка відкрила поява Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ), до заснування якого він прилучився найактивніше і вже з травня 1918 р., за наказом міністра освіти Української держави, виконував обов'язки ректора на той час ще не створеного вишу. Про цю складну і дуже відповідальну діяльність вченого історики незалежної України створили значний масив праць, назвавши його фундатором і організатором цього справді національного і унікального як за мірками того часу закладу.

Активно займаючись вирішенням організаційних, юридичних, кадрових, матеріально-технічних та інших питань, пов'язаних із підготовкою закладу до функціонування, І.І. Огієнко (за наказом міністра освіти й мистецтва, з 12 жовтня 1918 р. повноцінний ректор) працював над виробленням навчальних планів підготовки фахівців спочатку на трьох факультетах – історико-філологічному, фізико-математичному та богословському. На його переконаання, український характер вишу мав позначатися у першу чергу на вивченні у державному університеті групи українознавчих дисциплін, таких як українська мова, українська література, історія України, історія української культури, географія України, українське право тощо. Для цього і підбиралися науково-педагогічні кадри, як правило етнічні українці, що добре володіли рідною мовою, могли викладати українською.

Після відзначення пишного свята відкриття, яке надовго запам'яталося його учасникам, університет приступив до навчальної праці. І.І. Огієнко перші місяці, через брак достатньої кількості науково-педагогічних кадрів, на громадських засадах виконував обов'язки декана історико-філологічного факультету. Академічне навантаження розподіляли на засіданні викладацького колективу цього підрозділу. Огієнкові дістався курс історії української мови, який він викладав раніше, але у меншому обсязі (у народному університеті навчання тривало 3, у державних університетах – 4 роки). Згідно з університетською практикою, професура і приват-доценти, які вперше займали ті чи інші кафедри (обов'язкові навчальні дисциплі-

ни, які завершувалися іспитами) повинні були прочитати вступні лекції перед різношерстою аудиторією (викладачі, студенти, представники громадськості). Свій лекторський дебют у К-ПДУУ екстраординарний професор (за ним зберігся цей статус і в цьому виші) 1 листопада 1918 р. провів з історії української мови (тема лекції, на жаль, не зафіксована), у присутності «запрошеного місцевого громадянства» [25, с.522]. Приват-доцент Л.Т. Білецький, який також побував на цій лекції, згодом писав, що аудиторія, розрахована на 200 осіб, де І.І. Огієнко читав взагалі першу в історії вишу лекцію, «ломила» від слухачів-студентів і приватних осіб та професорського складу університету. ... В гарній промові, з якою ректор звернувся до студентів, і заохочував їх до наукових студій у всіх ділянках українознавства та інших галузів на добро української культури та українського народу. Ця перша лекція була справжнім триумфом того єднання професури і студентства в однім гучнім голосі першого викладу в мурах університету. Спостерігаючи те захоплення студентства, те підняття, той настрій, я був глибоко переконаний, що університетська наука в рідній мові без російських традицій в минулому, без тієї боротьби між реакційною професурою, цією бюрократією офіційної науки, і прогресивним, ідеалістично настроєним студентством, втворює нову традицію, цілком відмінну від тієї, якою хоріла університетська робота в російських університетах. [...] Другу годину свого викладу проф. Огієнко присвятив уже своїй черговій дисципліні по розкладу» [26, с.144-145].

Оскільки для вивчення цієї дисципліни практично не було навчальної літератури, вчений взявся за вироблення курсу лекцій, який мали намір опублікувати. За тижневиком «Освіта», вже у грудні 1918 р. університетська літографія видрукувала перші 3 лекції з історії української мови професора І.І. Огієнка, а студенти почали розповсюджувати їх у своєму середовищі за кошти [27, с.26]. Після закінчення навчального року він видав першу частину його, яка не повністю відповідала навчальній програмі перших двох семестрів [28]. Перешкодою стало призначення ректора К-ПДУУ з 5 січня 1919 р. на посаду міністра освіти УНР (із залишенням на посаді керівника вишу) і, як наслідок, переїзд до столиці для роботи в міністерстві та уряді. Щоправда, у весняному семестрі 1918-1919 навчального року професор таки частково викладав свій курс студентам трьох факультетів. Цьому сприяло те, що, по-перше, під час роботи уряду і міністерства освіти у Вінниці (лютий – початок березня 1919 р.), І.І. Огієнко не раз навідувався до Кам'янка-Подільського, а згодом 11 березня, за рішенням Ради Народних Міністрів (РНМ), міністр зі своїм невеликим міністерським штатом розмістився в будинку К-ПДУУ, де пробув до кінця березня. За цей час, доки не довелося відбути до Галичини, він у пришвидшеному темпі виконував свої ректорські й професорські обов'язки щодо навчання студентів із дорученої дисципліни.

В еміграції опублікований у Кам'янці-Подільському «Вступ до історії української мови» автор увів до більш ґрунтовної праці – «Історії української літературної мови» (Вінніпег, 1949). Власне, з її перших розділів і можна судити про теми лекцій, які І.І.Огієнко читав у 1918-1920 рр. у К-ПДУУ. Це – розділ I «Постання української мови», де розглядалися питання про прайндоевропейську добу, теорію народження мов, їх поділ на різні групи, праслав'янську мову, постання української мови, про українську землю й український народ, українські племена, територію їх розселення, білоруську та російську мови, обґрунтовував відсутність спільної «руської» мови, відмінність української мови й «раси», викривав царську політику «ісхонного єднства руських наречій», доводив необґрунтованість мовних теорій російської школи, переконував що українська мова не є наріччям.

У розділі II аналізуються назви «Русь-Україна-Малоросія», в III розділі «Мова народна й літературна» увага звернена на народну мову як джерело лі-

тературної, мовну базу розвитку літературної мови, вплив говірок на літературну мову та вплив останньої на мову народну.

Невеликі за обсягом розділи IV-XV присвячені початкам української літературної мови як за княжої, так і литовської, польської і московської доби, зменшено чисельності населення України у XVIII ст., добі відродження (І. Котляревський), Т. Шевченку як творцю української літературної мови, ідеологу і творцю цієї мови П. Кулішу, каменярам української літературної мови (М. Вовчок, А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, О. Білозерська, О. Кониський, М. Копивницький, М. Коцюбинський, Б. Грінченко та ін.), розвою національної свідомості й літературній мові в Галичині, державному статусу української мови тощо [29].

Звісно, що сучасні університетські курси з історії української мови більш розлогі і ґрунтовні, утім не треба забувати, що тоді творився перший національний досвід вивчення цієї дисципліни у вищій школі, який з часом мав бути вдосконалений. На жаль, революційний перебіг державотворчих подій не залишив для цього часу. Але розпочате було продовжене у більшовицьку добу, коли влада відразу не наважилася ліквідувати попередні здобутки у мовній політиці.

Про лекційну майстерність І.І. Огієнка один із його слухачів залишив такі рядки: «Особливо імпонували нам лекції самого ректора університету проф. І. Огієнка з української мови. Під його науковою аналізою та цікавою манерою викладів наша мова, така собі звичайна та часами навіть банальна, оживала, на превелике для нас диво, виростала в поважний об'єкт наукового дослідження та аналіз поряд інших братніх (і не дуже братніх) мов слов'янських народів. Цікава порівняла метода розгляду мов, посилення на стародавні санскритські джерела, широкое використання етнічних відмінностей, все нам імпонувало і сповняло гордість за той скарб, що маємо та нічого про нього не знали. Гарячими оплесками винагороджувала аудиторія кожного разу цього улюбленого професора. У захопленні та піднесеному настрої розходилися ми з такої лекції, якось ніби по-іншому вже вимовляючи, вслухаючись та милуючись нашим звичайнісіньким буденним словом. Чарівною музикою звучали нам такі ординарні слова, як, «будь ласка», «дякую», «красно дякую», «прошу вибачення», «моє поважання»...» [30, с.258].

Коли розпочинався третій рік роботи університету, І.І. Огієнка у місті не було (продовжувалася еміграція в Галичині). Утім, ті, що планували навчальний процес, сподівалися, що ректор незабаром повернеться. Тому на історико-філологічному факультеті за ним залишили попередній навчальний курс (4 години на тиждень) [31]. Зрештою, він таки повернувся аж 7 листопада 1920 р., але до викладацької праці вже не приступав. Через 6 днів залишив батьківщину навіки.

У 1919-1920 академічному році вчений не покидав Кам'янець-Подільського, тож викладацьку діяльність проводив за розкладом занять на 5 факультетах (правничий і сільськогосподарський відкрилися у жовтні 1919 р.). Щоправда, розгорнути свою наукову і навчально-методичну активність так, як це було у Києві, вченому не вдалося – цю роботу найбільше стримувало виконання дуже відповідальних посадових обов'язків міністра ісповідань і головноуповноваженого представника РНМ (де-факто, керівника невеликого українського уряду з обмеженими повноваженнями). Була ще й ректорська робота. Доки 11 липня 1920 р. не відбулися евакуація державних установ і від'їзд за Збруч, він зумів опублікувати дві наукові статті, присвячені св. Дмитрію Ростовському [32] і відродженню української церкви, та низку навчальних видань, зокрема: «Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську» (2-е вид.), «Український правопис, його історія і закони», «Рідна мова в українській школі» (2-е вид.), «Історична хрестоматія української мови. Зразки нашої мови з найдавніших часів» [33, с.45],

«Головніші правила українського правопису» [34, с. 18]. Вчений багато працював над словником мови Тараса Шевченка та Івана Котляревського, заповнив багато карток з назвами творів обох діячів. Але довести цю справу до завершення не зміг через розпорошення своїх сил між серйозними державними посадами і роботою в університеті. Крім того, у місті над Смотричем він підготував до друку раніш розпочаті тексти монографій: «Ключ Розуміння Іоанікія Галятовського, українського проповідника XVII віку» (20 авт. аркушів), «Небо Новое» Іоанікія Галятовського» (15 авт. аркушів), а також брошуру «Брусилівське церковне цехове братство» (4 авт. аркуші) [35, с. 56]. Утім, доля цих рукописів сумна. Спішно покидаючи Кам'янець-Подільський 14 листопада 1920 р. і маючи обмежені можливості для вивезення домашньої бібліотеки (нараховувала кілька тисяч томів), у якій містилися і підготовлені матеріали для наукових праць, він не зміг вивезти все це в еміграцію. Їхній слід загубився, хоча автор згодом і робив невдалі спроби повернути собі ці рукописи через Українську академію наук.

Отже, наукова-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в університеті св. Володимира, а особливо у двох українських університетах, залишила досить яскравий слід в історії педагогіки вищої школи України. Вчений уперше у практиці національних вишів викладав історію української культури й історію української мови, які до цього не вводилися до навчальних планів, розробив відповідні програми, підготував і опублікував курси лекцій, які стали базовими навчальними посібниками для студентів. Він займався активною науково-дослідною роботою, зміг видати праці, які в умовах національного відродження, з одного боку, свідчили про його участь у становленні української філологічної науки, а з іншого, збагачували навчально-методичне забезпечення вивчення української мови у загальноосвітній та вищій школі. Частина підготовлених рукописів праць пропала. Якби не дуже широкий спектр діяльності вченого, який упродовж більш майже 15 місяців охоплював різноманітні складові сфери державного управління, що забирали час для творчої праці, його науковий і навчально-методичний доробок на батьківщині був би набагато більший. Та навіть попри це ім'я Огієнка назавжди вписано до історії національної вищої школи.

Список використаних джерел:

1. Тимошик М.С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М.С. Тимошик. – Вінніпег : Укр. правосл. Собор Св. Покрови ; К. : Наук.-видав. центр «Наша культура і наука», 2000. – С. 52-54.
2. Ляхоцький В.П. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В.П. Ляхоцький. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – С. 15-17.
3. Тюрменко І.І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : монографія / І.І. Тюрменко ; передмова Н.І. Миронець. – К., 1998. – С. 35-37.
4. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – С. 62-63, 79.
5. Свято Поділля: Видання Подільського українського тов-ва «Просвіта». – Кам'янець-Подільський, 1918. – 22 жовтня.
6. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура: науково-літературний місячник. – Варшава, 1935. – Кн. 7. – С. 444-453.
7. Історія Київського університету: монографія / І.В. Верба, О.В. Вербовий, Т.Ю. Горбань та ін. ; кер. авт. кол. В.Ф. Колесник. – К. : Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2014. – 895 с.

8. З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2-х кн. / упоряд. В. Короткий, В. Уляновський. — К. : Заповіт, 1994. — Кн. 2. — 453 с.
9. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / І. Огієнко. — К., 1917. — 32 с.
10. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. / Д. Дорошенко. — Ужгород, 1932; Нью-Йорк, 1954. — Т.1: Доба Центральної Ради. — 437, XXI с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.2581, оп.1, спр.10, арк.51.
12. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.10, арк.53зв.-54 зв.
13. Вестник Временного правительства. — 1917. — 26 авг. (8 сент.).
14. Огієнко І. Українська культура. Академічна промова на відкритті Українського Народного Університету в Києві / І. Огієнко. — К., 1917. — 31 с.
15. Огієнко І., прив.-доц. Київськ. ун-ту Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: курс, читаний в Українському Народному Університеті. З малюнками і портретами українських культурних діячів / Іван Огієнко. — К. : Вид-во книгарні С. Череповського, 1918. — 272 с.
16. Коментарі // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українська культура / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2001. — С. 329-330.
17. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.336, арк.60-61.
18. Огієнко І.И. Русский язык в средней школе: замечания на новую программу русского языка / И.И. Огиенко // Русский филологический вестник. — 1917. — Кн. 1-2.
19. Огієнко І. Ударение в слове «музыка»: очерк по истории ударения / И. Огиенко. — Петроград, 1917. — 25 с.
20. Молитовник мовою вкраїнською: Редагував і деякі молитви на вкраїнську мову переклав І. Огієнко. — К., 1917.
21. Граматика української мови Ол. Павловського 1818 р.: перевидання з передмовою проф. І. Огієнка. Ювілейне видання книгарні С. Череповського. — К., 1918. — 114 с.
22. Огієнко І. Рідне писання: українська граматика / І. Огієнко. — К., 1918. — 48 с.
23. Огієнко І. Курс українського языка / И. Огиенко. — К., 1918. — 325 с.
24. Огієнко І. Краткий курс украинского языка: из лекций по истории украинского языка / И. Огиенко. — К., 1918. — 240 с.
25. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура. — 1937. — Кн. 8. — С. 510-522.
26. Білецький Л.Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) / Л.Т. Білецький ; підгот. тексту, вступна стаття та імен. покажчик В.Р. Адамський. — Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. — 239 с.
27. Лекції проф. Огієнко й проф. Білецького // Освіта: двотижневий педагогічний журнал. — 1918. — №1. — 15 грудня. — С. 26-27.
28. Огієнко І. Історія української мови. — Т.1: вступ до історії української мови: лекції, читані в 1918-1919 акад. році / І. Огієнко. — Кам'янець на Поділлі : Студ. вид. ком-т Кам'янець-Поділ. держ. укр. ун-ту, 1919. — 88 с.
29. Огієнко І.І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. — К. : Либідь, 1995. — 296 с., іл., ім. пок. («Літературні пам'ятки України»).
30. Гарба В. На розпутьях (до історії одного покоління) / В. Гарба. — Нью-Йорк : УВАН, 1976. — 351 с.
31. Державний архів Хмельницької обл., ф.Р-302, оп.3, спр.4, арк.114.
32. Огієнко І. «Руно орошенное» св. Дмитрія Ростовського: відбитка із записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / І. Огієнко. — Кам'янець на Поділлі : Вид. від. Кам'янець-Поділ. держ. укр. ун-ту, 1920. — 8 с.

33. Гальченко С.І. Подвижник церкви і науки / С.І. Гальченко // Слово і час. – 1992. – №1. – С. 43-48.
34. Науковий збірник в 30 річницю наукової праці професора, д-ра Івана Огієнка. – Варшава, 1937. – 220 с.
35. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності : монографія / М.С.Тимошик ; передм. М.Г. Жулинського. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с., іл. вкл., ім. пок.

On the basis of archival and published sources, the works of Ukrainian scientists, the scientific and educational activities of the assistant professor, an extraordinary professor Ivan Ohienko at the University of St. Volodymyr and two more Ukrainian universities – Kyiv national and Kamianets-Podilsky state in the 1917-1920 are being studied, namely: outlining the history of Eastern Slavic accent, history of Ukrainian culture and history of the Ukrainian language, participation in the teaching of the educational process, as well as scientific studio of the scientist.

Key words: Ivan Ohienko, universities of Ukraine, training courses, scientific papers, tutorials.

Отримано: 30.10.2016 р.

УДК 27(477)

С. О. Каленюк, А. О. Леськова

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ІВАН ОГІЄНКО ЯК ДУХОВНИЙ ЛІДЕР УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті досліджується внесок Івана Огієнка у розвиток духовної спадщини українського народу. Описано вплив поглиблення релігійних знань та звернення до Православної Церкви на почуття національного духу та самосвідомості українців. Висвітлено основні погляди митрополита на майбутнє церкви та головні принципи духовного виховання. Розглянуто фундаментальні твори автора на релігійну тематику, а також переклад Святого письма у контексті розширення сфер функціонування української мови.

Ключові слова: релігія, Біблія, духовне виховання, церква, народ, переклад.

Вчений, державний і церковний діяч Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) (1882-1972) був видатною постаттю, заслуги якої важко переоцінити. Багата й різноманітна творча спадщина його налічує близько двох тисяч праць, серед яких вагоме місце посідають дослідження з історії української мови і літератури, культури в цілому та історії церкви. До духовної скарбниці українського народу увійшли такі ґрунтовні праці, як «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу», «Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII ст.», «Українська церква», «Дохристиянські вірування українського народу» та ін. У своїх творах автор доводив самобутність української культури, української церкви, обґрунтовував право українського народу на боротьбу за національне відродження і здобуття власної державності, шляхом звернення до релігії та духовного виховання нації [2, с.13].

Вадим Скуратівський пише: «Це була людина справді енциклопедичних безбережних знань. Доволі пригадати, що він видає свій переклад Святого Письма. Зрозуміло, українською мовою. Доволі сказати, що він, зрозуміло, володів всією сумою будь-якого богослов'я тієї доби. Але найголовніше те, що

він усі ці свої знання віддавав на творення, принаймні, хоча б десь на майбутнє творення української нації як певної духовної цілості, що у ній всі ми будемо належати до якогось одного спільного знаменника, але в жодному разі не тоталітарного, не підкресленого секулярно-юридичного, а саме, до духовного. Тобто, це одна із тих постатей української культури, що в ній поєднується гармонійно і секулярне, і релігійне, академічні знання і практична діяльність, діяльність політична і діяльність громадська та, нарешті, певне своє, індивідуальне зусилля, яке впродовж чи не 70 років самостійних духовних зусиль нашого героя було саме в напрямі оцього творення» [4, с.387].

Значну частину свого життя І. Огієнко присвятив служінню церкві, керуючись гаслом «Служити народові – то служити Богові». Боротьба за відродження української церкви була покладена в основу його діяльності на посаді міністра сповідань в уряді УНР, пізніше, вже в еміграції, – в чині митрополита Української автокефальної православної церкви в Польщі та в останній період життя – на посту Першоієрарха Української греко-православної церкви в Канаді.

Маючи на меті об'єднання всіх українців у єдину державу на засадах християнської релігії і вбачаючи в цьому шлях спасіння українського народу, митрополит Іларіон виробив свою концепцію національної церкви, у якій обґрунтував такі її ідеологічні засади: українська церква – церква православна, апостольська й первозванна, автокефальна, соборноправна, національна. Найпершим завданням він вважав звільнення української церкви від чужої ідеології. Цей процес тісно пов'язував з історичними умовами життя народу, його культурою, давніми традиціями церкви. «Христову Правду через обмежений людський розум не всі розуміють однаково, – писав митрополит, – всі народи сприймають її за своїм національним розумінням, з чого й складається національна ідеологія тієї чи іншої Церкви... Ідеологія Української Церкви складалася довгі віки, складалася спільно усім Духовенством і Народом. Ідеологія ця росла разом з історією Українського Народу...». За час свого незалежного існування українська церква виробила власні національні ознаки, які характеризують її: наявність місцевої традиції, власного розуміння другорядних канонів, способів правління богослужіння, наявність великого сонму святих, специфічних форм управління, особливих нагород духовенства, його одягу, форм будівель тощо. На думку митрополита, національна риса української православної церкви виявляється і в тому, що ця церква активно включилася у процес формування свідомості української нації, вчить віруючих любити свій народ, його звичаї, віру, берегти рідну мову, пісню. Самостійність УПЦ він вбачає і в таких її ознаках, як демократизм, евангелізм, побутовість, а також власна канонічна територія, окремішність народу, наявність віками вироблених специфічних етнічних ознак тощо [3, с.125].

Сам І. Огієнко так говорив про церкву: «На жаль, тільки маю одну поважну перешкоду при відновленні стародавньої Української церкви, не згадуючи про перешкоди сильніші, вищі. Справа в тому, що наша вирішальна українська інтелігенція, розагітована несумлінними одиницями, часом не розуміється на тому, в чому саме найперше мусить полягати відновлення старої Української церкви, чи правильніше – дерусифікація її, – вона сліпо бачить це тільки в Богослужінні живою українською мовою й вимагає насильного запровадження цього, зовсім не цікавлячись відновленням самого духу давньої Української церкви. Вона не розуміє, що можна правити служби Божі по-українському, а церква позостанеться все-таки московською по духові, традиції, ідеології і т.д. Цебто підмінюється внутрішній животворящий дух зовнішньою мертвою формою, як то було з катом України москалем Постишевим, що носив українську вишивану сорочку...» [6, с.78].

І. Огієнко закликав український народ до церковної праці. Звертаючись до українського православного громадянства і вояцтва, митрополит Іларіон закликав їх стати міцними лавами до Церковної праці, до відбудови православної Автокефальної Української Церкви, не цуратися України, своєї віри, бути лояльним до чужої віри. З'єднання всього українського народу, на його думку, будівництва Соборної України вимагає звернути увагу і на Церкву західних українців, на греко-католицьку Церкву.

Головною ознакою, на якій духовно і культурно зростає людина, на думку діяча, є його рідна мова. І.О. Кучинська зазначає, що І. Огієнко вбачав сутність слова у різних аспектах і площинах духовності [6, с.116].

Саме віра у силу слова стала поштовхом до написання ґрунтовної, опертої на широкому архівному матеріалі праці. У 1942 році в Празі побачило світ видання у двох томах Огієнкової «Української церкви». Перший том книги охоплює період від початків християнства серед українського народу ще в доісторичну добу до виходу в світ унікального твору українського друкарства – Острозької Біблії 1581 року. Майстерним пером зрілого дослідника, прекрасного знавця першодруків із цієї проблематики, представлені тут розділи, присвячені запровадженню хрещення українського народу, характеристичі церковних братств, а також реформаций у Польщі та Україні тієї доби. Другий том книги висвітлює долю української церкви після приєднання її до Московської митрополії 1686 року.

Вже пізніше, відчуваючи потребу доповнення викладеного раніше підручничкового матеріалу, Огієнко вирішує глибше й досконаліше дослідити окремі періоди – найскладніші й найдраматичніші – історії нашої церкви. Так з'являються, майже одночасно, дві його монографії «Українська церква за Богдана Хмельницького. 1647-1657» і «Українська церква за час руїни. 1657-1687». В останній автор зазначає: «Українська православна Церква сильна своїм духом та тисячолітньою традицією, сильна і своїм міцним поєднанням із рідним народом. За час Руїни український народ, здавалося, мусив загинути як нація, але власна православна Церква спасла його. Руїна – це Голгофа Української православної церкви, а разом із тим це й найбільша слава її. Як залізо в огні перетоплюється на крицю, так і Українська православна церква крицею загартовувалася в довгу добу Руїни, і вийшла з неї – безсмертною» [1, с.12].

Та найбільшою заслугою митрополита є, безперечно, переклад Біблії з давньоєврейської мови. Над нею він працював понад двадцять років. Іван Огієнко глибоко розумів необхідність перекладу на живу українську мову повної Біблії, книги, яка серед усіх народів найбільше читається, найбільше друкується й найактивніше розходить, – вона могла і повинна була б стати для українського народу не лише засобом релігійного, а й мовного впливу на маси, отим «наріжним каменем» розвою літературної мови, що протягом століть через політичні обставини не мала достатніх умов для нормального розвитку.

Вносячи на суд громадськості давно омріяну ідею нового перекладу Святого письма українською мовою, І. Огієнко зазначав: «...Ми надзвичайно потребуємо такого перекладу Біблії, що був би зроблений сучасною літературною всеукраїнською мовою. Перекласти цілу Біблію – а в першу чергу Новий Заповіт треба такою літературною мовою, що стала б зразковою бодай на перші 50 літ. Мусимо мати переклад, що став би найкращим підручником вивчення української мови. Без цього нормальний розвій нашої літературної мови не матиме так їй потрібного «каменя наріжного», бо треба, щоб і селянські маси – головний читач св. Письма – при звичаювалися до доброї літературної мови. Такий переклад треба видати з зазначенням наголосів, – щоб кожний міг читати його справді по-літературному».

Ось чому, приступаючи до цієї надзвичайно складної роботи, Огієнко поставив перед собою два найголовніші завдання: по-перше, найточніше передати зміст оригіналу, дбаючи передусім про змістову точність цілого ряду багатозначних слів, і, по-друге, забезпечити переклад милозвучною, сучасною літературною мовою.

Перший, незначний наклад перекладених Огієнком чотирьох Євангелій (від Матвія, Марка, Луки, Іоанна) побачив світ 1937 року у Львові, а 1939 року – додрукований у Варшаві. До цього видання було додано ще й «Псалтир». Переклад усієї Біблії завершено 11 липня 1940 року, однак через обставини військового стану запустити її в роботу на друкарні не вдалося. Натомість через два роки друга частина Біблії – «Новий Заповіт. Псалтир» – була додрукована ще раз. Цього разу у Фінляндії, заходами Стокгольмського товариства поширення Євангелія в Росії.

Останнє видання для українського читача і тоді, й тепер є недоступним, оскільки, на противагу львівському і варшавському, жодного примірника цієї книги не було знайдено у вітчизняних бібліотеках [6, с.291].

М. Стріха з цього приводу писав: «Православний переклад український Біблії Огієнка не перший, до нього працювали Куліш, Пулюй і Нечуй-Левицький, переклад Євангелія зробив Морачевський, практично водночас із Огієнком був зроблений греко-католицький переклад Хоменка, редактований трьома знаними поетами, нещодавно свій переклад видав Його Святість Патріарх Філарет, але за літературним рівнем і за рівнем наближення до оригіналу я, очевидно, без перебільшення скажу, що переклад Огієнка має великі переваги перед усіма наявними. А відтак уже цей подвиг, коли людина сама переклала Святе Письмо, уже вартий того, щоб ця людина навки увійшла в скрижалі рідної культури» [2, с.18].

Огієнкова Біблія, як і десятки інших його перекладених і виданих за кордоном богослужбових книг, виконує і сьогодні, окрім релігійної, ще одну важливу місію – забезпечення українському народові його невід’ємного права читати і пізнавати Святе письмо своєю рідною мовою.

Отже, історик та ієрарх церкви Іван Іванович Огієнко дослідив широке коло проблем, що стосуються відтворення української церкви та відродження української духовності взагалі. Тому не випадково в наш час розбудови української держави посилилась увага до вивчення творчої спадщини видатного мислителя, яка довгий час була заборонена в Україні.

М. Стріха вважав, що Іван Огієнко був одним із дуже небагатьох діячів визвольних змагань, тих, хто належно розумів вагу релігійного фактору, яким легковажили і Грушевський, і Винниченко, і почасти й Петлюра, і що стало ще одним із чинників поразки цих самих визвольних змагань. Він палко прагнув творення Помісної української церкви, однієї з рівноправних православних церков. І як інтелектуал, як гуманіст високого рівня він працював в ім’я цієї церкви [7].

Митрополит Іларіон своєю багатогранною діяльністю сприяв зростанню духовності українського народу, утвердженню національної самосвідомості та відродженню української православної церкви. Серед його найдорожчих надбань – велика кількість праць, присвячених релігійній тематиці, та переклад Біблії українською мовою, що дало можливість народу поглибити свої релігійні знання та вплинуло на загальний рівень духовності нації.

Список використаних джерел:

1. Білан А. Іван Огієнко / А. Білан // Українська культура. – 1992. – №1. – С. 12-13.
2. Білокінь С.І. Церковна інтелігенція Наддніпрянщини в 1917-1920 рр. / С.І. Білокінь // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 1992. – Вип. 2. – С. 19-24.

3. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. – Т.1. Доба Центральної Ради / Д. Дорошенко // Березіль. – 1992. – №1. – С. 101-131.
4. Мироненко О. Проблеми автокефалії церкви в Українській державі / О. Мироненко, Ю. Римаренко, І. Усенко, В. Чехович // Українське державотворення. – К. : Світ, 1997. – С. 383-387.
5. Огієнко І. До українського народу від міністра ісповідань / І. Огієнко // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції. 18-19 лютого 1997 р. – Кам'янець-Подільський ; К., 1997. – С. 76-79.
6. Пашенко В. Іван Огієнко / В. Пашенко // Історія України в особах. XIX-XX ст. – К. : Вид-во «Україна», 1993. – С. 289-296.
7. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. Стріха. – К. : Факт-Наш час, 2006.
8. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М.С. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 229 с.

This article examines the contribution of Ivan Ogienko to the development of the spiritual heritage of the Ukrainian people. We describe the effect of intensification in religious knowledge and reference to the Orthodox Church in the sense of national spirit and identity of Ukrainian people. The basic views on the future of Metropolitan Church and the basic principles of spiritual education are mentioned. Author's work on religious texts are considered, as well as translation of the Scriptures, in the context of expansion of use of the Ukrainian language.

Key words: religion, Orthodox Church, Bible, spiritual education, church, nation, translation.

Отримано: 08.10.2016 р.

УДК 811.161.2(091)

С. О. Каленюк, Ю. О. Форошевська

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ОКРЕСЛЕННЯ ОСНОВНИХ ВЕКТОРІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІВАНА ОГІЄНКА У ГАЛУЗІ МОВЗНАВСТВА

Ця стаття розкриває головні напрямки розробок автора, висвітлює конкретні риси його лінгвістичних праць, розкриває взаємозв'язок української мови та процесів мислення, як індивідуальності, так колективу. На основі аналізу цих праць створено узагальнений висновок про самобутність досліджень автора, що зображає його власну концепцію функціонування української мови, її розвитку протягом віків, впливаючи на культурну та національну сферу життя народу й формування особистості українців.

Ключові слова: мовознавство, лінгводидактика, українська мова, національна свідомість, особистість.

Століттями формувалась мовознавча спадщина нашого народу, багато митців, письменників досліджували українську мову, приділяли увагу лінгвістичним процесам, що відбувались у ній, узагальнювали матеріал, на базі якого робили висновки про певні закономірності функціонування мови, її причини виникнення та взаємозв'язок із людським мисленням. Таким метром став й Іван

Огієнко, який розкрив духовний та лінгводидактичний потенціал рідної мови. Іван Огієнко був духовним лідером, людиною, яка стала втіленням просвітницького начала українського народу, громадським діячем. Ця багатогранна особистість присвячувала свій час культурному розвитку нації та всіма силами намагалась удосконалити життя українців, як в освіті, так у суспільно-побутовій сфері. Але окрім здобутків у своїй політичній та церковній діяльності, Іван Огієнко залишив величезну спадщину у галузі мовознавства та лінгводидактики.

Написані вченим понад півтора тисяч праць стосуються тієї чи іншої української ділянки історії, культури, мовознавства, філософії, історії держави, його дослідження і, зокрема, проблем окремішності й самобутності української мови, культури, історії української православної церкви, принесли йому ім'я та велич ученого світового масштабу. Але, де б і в якій сфері не працював, він завжди виступав, насамперед як державотворець: чи будучи міністром освіти, чи міністром сповідань в уряді УНР, чи будучи причетним до акту злуки УНР і ЗУНР в єдину соборну Українську державу, чи працюючи над законом про державність української мови незалежно від того, де він був, – в Україні чи в еміграції.

Митець написав ряд фундаментальних праць: «Нариси з історії української мови» (1927), «Костянтин і Мефодій» (1927-1928), «Пам'ятки старослов'янської мови» (1927), «Морфологія церковнослов'янської мови» (1927), «Повстання азбуки літературної мови у слов'ян» (1927). У 1937 р. І. Огієнко довів кількість своїх наукових праць до 441. З 1932 до 1939 рр. працював над перекладом Біблії та інших богослужбових книг із єврейської та грецької мов на українську.

За будь-яких обставин, Іван Огієнко залишався тією постаттю із славної когорти визначних діячів українського відродження в широкому розумінні слова, що охоплює практично всі сфери суспільного буття, життя і діяльність якого досліджена ще не достатньо. Саме це засвідчує актуальність обраної для дослідження проблеми.

Діапазон інтересів ученого надзвичайно широкий, однак із упевненістю можна стверджувати, що провідну й найпильнішу увагу він приділяв проблемам вивчення лінгвістичних аспектів рідної мови та пошуку раціональних методів її навчання. Умові І. Огієнко вбачав «нашу національну ознаку, ... нашу культуру, ступінь нашої свідомості» [5, с. 126]. На створення І. Огієнком мовознавчих праць впливало декілька факторів. 3-поміж них: 1) природжена тяга вченого до питань мови, розуміння значення досліджень із мовознавчої проблематики для розвитку національної науки (практично не було такої галузі мовознавства, де б він не залишив свого сліду: кирилівська палеографія, церковнослов'янська мова, граматики (історична і сучасна), етимологія і семасіологія, фразеологія, лексикографія, стилістика тощо); 2) недостатня вивченість багатьох мовознавчих тем. Творчий доробок ученого в галузі лінгвістики надзвичайно плідний і різноманітний. 3-поміж найважливіших його праць можемо відзначити: «Короткий курс української мови» (К., 1918), «Українська літературна мова 16 століття і український Крехівський апостол» (Варшава, 1930), «Складня української мови» (Жовква, 1935), «Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян» (Жовква, 1937), «Історія української літературної мови» (Вінніпег, 1951), «Українська літературна мова: Граматичні основи літературної мови» (Вінніпег, 1951), «Український літературний наголос» (Вінніпег, 1952) та ін. Дочасно зауважимо, що наукові дослідження вченого мали не лише теоретичний, а й прикладний характер. І. Огієнко, що був вчителем за фахом і за покликанням, глибоко розумів проблеми сучасної йому лінгвістичної освіти, шукав оптимальні шляхи їх подолання [1, с. 34].

Глибоке переконання в тому, що «наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння» [5, с. 122] спонукала І. Огієнка до вироблення чітких засад навчання

рідної мови та рідною мовою. Принагідно зауважимо, що практичний методичний доробок ученого в цій сфері надзвичайно розмаїтий. Він розумів, що орієнтоване навчання можливе лише в тому випадку, коли спиратиметься на відповідне дидактичне і методичне забезпечення (навчальні посібники, підручники, читанки, наочні таблиці). Закономірно виявляється увага вченого до проблем практичного оснащення навчально-виховного процесу. З-поміж праць педагогічної проблематики найбільш актуальними, на нашу думку, були й залишаються: «Українська граматична література: Розгляд підручників по яких можна вчитися і вчити української мови» (К., 1908); «Українська граматики: Основи українського правопису: Підручник для 2-го та 3-го року навчання» (К., 1918); «Українська мова: Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» (К., 1918); «Рідне писання. Українська граматики: Основи українського правопису: Підручник для 1-го року навчання» (Київ-Львів-Відень, 1921); «Головні правила українського правопису» (Тарнів, 1922); «Чистота і правильність української мови: Підручник для вивчення української літературної мови» (Львів, 1925) та багато інших.

Справжнім громадянським подвигом І. Огієнко можна вважати запроваджене ним у 1933-1939 рр. видання часопису «Рідна мова», де розкривалися найактуальніші проблеми українського мовознавства та лінгводидактики.

Часопис «Рідна мова» проіснував сім років. Оцінюючи його роль, Іван Огієнко зауважував: «Рідна мова дала нашому громадянству кілька сот цінних статей на найрізніші теми нашого мовознавства, а серед них багато керівних та провідних засадничого значення» [1, с.269]. М. Тимошик з-поміж головних результатів функціонування означеного видання відзначає те, що на початку суто філологічне гасло «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис», що було висунуте як кредо видання, поступово ставало «одним із засобів утвердження й здійснення ідеї національної соборності, ідеї об'єднання української нації» [5, с.134].

Під впливом публікацій журналу відбуваються позитивні зміни в мові інших україномовних друкованих органів, що поступово переходять на загальноукраїнський літературний правопис. Іншим досягненням часопису були: зібраний авторами «Рідної мови» величезний фактичний матеріал для створення термінологічних словників, а також словників місцевих говорів; з маркою заснованої при часописі «Бібліотеки «Рідної мови» вийшла низка підручників, самовчителів, довідників української мови. Окрім цього, завдяки систематичним публікаціям кращих зразків українського красного письменства читачі не тільки України, а й Галичини й діаспори мали можливість ознайомлюватись як із творами української класики, так і з новинками поточного літературного процесу в Україні. «Рідна мова» була своєрідним науковим і культурним осередком, що протягом свого існування підтримував тісні контакти з провідними науковими центрами Європи, обмінюючись виданнями й поширюючи інформацію про українське мовознавство й літературознавство в усьому світі.

Як державний діяч, І. Огієнко відзначає, що «без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, нема нації, а без свідомості нації – нема державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [2, с.11]. Розвиваючи думку, вчений доходить висновку, що найголовніший і найцінніший елемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю, то соборна літературна мова, тому «державна, що не об'єднує всіх племен свого народу спільною соборною літературною мовою, завжди наражена й на політичне роз'єднання цих племен» [2, с.13].

Погляди І. Огієнко достатньо категоричні; того, хто не зростав на рідній мові, вчений вважав загубленими для нації, він «ціле життя буде безбат-

ченком, і справи рідної нації будуть йому чужі» [2, с.27]. Жінку вчений вважав чулішою до рідної мови, а тому й впливовішою на мовне виховання дітей. Найсвятіший і найперший обов'язок кожної матері – навчати дітей своїх рідної мови й зашепити їм правдиву любов до неї [2, с.28]. Матір для Івана Івановича Огієнка є «найміцнішою твердиною збереження та плекання рідної мови».

Оскільки мову плекають з дитинства, то відповідно, що й у дитячому віці ми формуємось, як справжні українськомовні громадяни. Рідномовна політика громадянина повинна будуватися на десяти найголовніших мовних заповідях. Через надзвичайну їх важливість наведемо їх у повному обсязі:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
2. Хто дурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомию нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвитку народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [2, с.15].

Не залишилася поза увагою великого патріота рідної мови і наукова термінологія. Ось що він говорить з цього приводу: «Кожний учений мусить працювати для вироблення і усталення якнайкращої наукової термінології зі свого фаху» [2, с.34]. Продовжуючи думку, педагог зазначає: «Усі вчені в своїх наукових працях, а надто в шкільних підручниках і в наукових статтях, мусять конче дотримуватися однієї для цілої нації спільної наукової термінології», адже, як підтвердив багаторічний досвід, «єдність наукової термінології – це сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу» [2, с.35]. У контексті Огієнкових зусиль щодо захисту й утвердження наукової, політично незаангажованої концепції походження української літературної мови, що бере початок із IX століття, значний інтерес для нашої мовознавчої науки становить його раннє дослідження «Історичний словник української граматичної термінології» (1908). Це була початкова реалізація задуму Огієнка – зібрати докупи всі мовознавчі терміни й простежити, як змінювалися вони протягом усіх історичних періодів вивчення нашими науковцями історичної граматики української мови (від граматик Зизанія, Смотрицького, Павловського, а також граматик Вагилевича, Левицького, Лозинського, Лучкая до нашого часу). Цінність словника в тому, що до нього було залучено немало слів-термінів від початків зародження української граматичної літератури, аби читачеві було видніше, яким шляхом розвивалася термінологія української мови. З особливим наголосом акцентував автор словника увагу на те, що, беручи в основу методології історичний підхід, що дає дослідникові найбільше об'єктивності, він ніде в своїх працях не виступав «законодавцем моди», а скрізь старався бути об'єктивним істориком

того, що було і що є в житті нашої мови. В єдиному місці дозволив собі емоційний відступ, констатуючи тенденцію до збільшення іноземних запозичень в українській мові: «... Наша власна українська мова в її різних численних говірках така багата, така колоритна, що просто гріх перед своїм народом поповнювати літературну мову нашу непотрібними позичками з мов чужих, скажемо, з польської чи московської» [3, с.15].

Після його смерті, згідно із заповітом, уся рукописна спадщина, зокрема й теки з «Етимологічно-семантичним словником української мови» передавалися Інституту дослідів Волині у Вінніпезі. Через різні обставини рукопис словника виявився далеко не готовим для друкування. Словник, про який йдеться, має ряд визначальних особливостей.

Перша. Іван Огієнко, маючи значний досвід укладання тлумачних словників, наводить величезний ілюстративний матеріал, аби дати можливість читачеві простежити розвиток того чи того слова «в живій тканині мови». Цінними з огляду на це є посилання на лексику творів Памва Беринди та Лавріна Зизанія, які рідко використовують наші мовознавці, але які переконливо засвідчують українські народні корені багатьох церковнослов'янських слів.

Друга. У своїй великообсяговій праці автор залишається вірним своєму лозунгові, адресованому до всіх українців світу: «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис».

Третя. Огієнко одним із перших українських мовознавців, на противагу офіційним представникам радянської мовознавчої науки, глибоко науково виділяє значний лексичний ряд в українській мові давньоєврейського і тюркського походження, що стало можливим після багаторічної праці над україномовним перекладом Біблії із староєврейської і грецької мов. Магдаліна Куцюк образно назвала видання цього унікального словника пам'ятником Огієнкові на словникотворчій українознавчій ниві [1, с.126].

Отже, Іван Огієнко став безперечним лідером у сфері мовознавства, охопивши кожную галузь нашої української мови, привнісши у неї нові віяння, систематизувавши мовний матеріал. Автор був поєднувальною ланкою між народом та вічним вогнем невмирущості рідної мови, людиною, яка, як Прометей, несла іскри з українського джерела в маси.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
2. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 46 с.
3. Огієнко І. Рідна мова в українській школі. Замітки з методики рідної мови / І. Огієнко. – К. : Книгарня Є. Черепівського, 1918. – 32 с.
4. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с.
5. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополіт Іларіон) 1882-1972: життєписно-бібліографічний нарис / З. Тіменник. – Львів : Наук. тов-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1997. – 227 с.

This article reveals the main problems of the author's heritage, high lights the specific linguistic features of his works, reveals the relationship of the Ukrainian language and thought processes as for individual, so for collective. The analysis of these works gives a generalized conclusion about the identity of the author, who creates his

own concept of functioning of the Ukrainian language and its development over the centuries, influencing the cultural and national sphere of life of the people and the formation of Ukrainian identity.

Key words: Ivan Ohienko, language, lingvodidactic, Ukrainian language, national consciousness, personality.

Отримано: 07.10.2016 р.

УДК 37.014(477.83-25)«1922/1926»І.Огієнко

І. Ф. Кметь

Львівський національний університет імені Івана Франка

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІВАНА ОГІЄНКА

Розглянуто львівський період діяльності Івана Огієнка – викладача української мови Жіночої учительської семінарії у 1922-1926 рр., а також специфіку формування його шевченкознавчих поглядів в контексті культурно-освітнього розвитку Галичини в кінці XIX – на поч. XX ст.

Ключові слова: шевченкознавство, вчитель, українська мова, Жіноча учительська семінарія у Львові.

«Служба народіві – головна підвалина науки Христової. Усе своє життя я займався перекладом Біблії на українську мову. І я всією істотою своєю переконався, що головне в Святому Писанні – служити ближньому чи народіві, і ця служба мусить бути така ж, що це ми служимо Самому Богові: самовіддано і чесно», – наголосив І. Огієнко у своїй праці з нагоди 25-ліття архіпастирської діяльності. «Служити народіві – то служити Богові. Ми часто звемо Шевченка Пророком – це тому, що він ревно служив і Богові, і українському народіві», – Кобзареве Слово та Огієнкова Думка воедино переплелися на сторінках шевченкознавчих праць митрополита Іларіона. Читаючи сьогодні «Кобзаря», душою й серцем, за словами митрополита Іларіона, «чуємо Бога в Небесах» [17].

Шевченкознавчі праці Івана Огієнка, міністра освіти й віросповідань УНР, православного митрополита Вінніпезького і всієї Канади, ректора Кам'янець-Подільського університету, педагога, науковця-енциклопедиста, богослова, філософа, історика Церкви, палеографа, мовознавця, перекладача Святого Письма і богослужбових книг, культуролога, мистецтвознавця, дослідника усної народної творчості, народно-релігійного світогляду, публіциста, редактора і видавця, поета, літературного критика, вчителя української мови львівської Жіночої учительської семінарії у 1922-26 рр., заслуговують на особливу увагу. Кожен етап у житті І. Огієнка сприяв його розумінню знаковості постаті Тараса Шевченка в історії української культури.

Відзначення 100-ліття від дня смерті Кобзаря у 1961 р. спонукало митрополита Іларіона у Канаді замислитися над важливими завданнями шевченкознавства і систематизувати власні багатолітні шевченкознавчі напрацювання (окремі з яких уже з'являлися друком на сторінках часописів «Рада», «Віра і культура») у рукописний варіант книги [13]. За життя автора книга не вийшла друком, зате реалізовано цей задум у 2002 році завдяки фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка), співголовами якої є Анна Фігус-Ралько (Вінніпег, Канада) та професор, лауреат Огієнківської премії Микола Тимошик (Київ).

До книги «Тарас Шевченко» увійшли розділи про «Шевченкові рукописи», «Видання Шевченкових творів», «Шевченко як творець української літературної мови», «Релігійність Тараса Шевченка», окремі статті, передмови, проповіді, рецензії та вірші, присвячені поетові.

Зацікавився творчістю Кобзаря Іван Огієнко ще у студентські роки. На сторінках часопису «Рада» у 1909 р. студент Київського університету св. Володимира Великого, молодий журналіст друкує нариси у рубриці «Шевченко на селі», зокрема «Чи знають Шевченка та його твори наші селяни?», «Як колись читали Шевченка?» та ін. Кам'янець-Подільський період життя Івана Огієнка, що передував «львівському», став надзвичайно плідним у реалізації педагогічних, мовознавчих, шевченкознавчих ідей Івана Огієнка. У 1918 р. призначений ректором новоутвореного Кам'янець-Подільського державного українського університету, а згодом – Міністром віровизнань, Головноуповноваженим уряду гетьмана П. Скоропадського й УНР. Іван Огієнко послідовно та ґрунтовно, цілеспрямовано працював над утвердженням статусу української мови та її всенародного визнання – підготував закон про державну українську мову й очолив комісію, яка розробила основні правила українського правопису, затвердила їх для обов'язкового вжитку в усій Україні. У 1917-1918 рр. написав та видав десятки книг, підручників задля відродження та популяризації рідної мови: «Вчімося рідної мови», «Рідна мова в українській школі», «Рідне писання», «Українська граматика для навчання в народних школах», «Краткий курс українського язика», «Українська культура». Розпочав працю над «Граматично-стилістичним словником Шевченкової мови».

21 листопада 1921 року Іван Огієнко з дружиною і трьома малолітніми дітьми залишив Україну – працював в уряді УНР у Тарнові (по вересень 1922 року). У 1922 р. у двотомному збірнику кращих творів українських поетів «Струни» (ч. 11, с.247-249) з'явилася друком збірка поезій Івана Огієнка. Вибірку віршів, що «визначаються гарною мовою й викінченою формою» та видання здійснив Богдан Лепкий. У невеличкому огляді, опублікованому в часописі «Віра і культура» (ч.4 (148). – с.19), зазначалося, що перші вірші І. Огієнко почав друкувати ще у «Громадській думці», а згодом – в інших часописах та альманахах – «вони визначаються гарною мовою й викінченою формою». Вірші Івана Огієнка, присвячені Тарасові Шевченкові, надруковані на сторінках часопису «Віра і культура» у 60-х рр. ХХ ст., становлять окремий поетичний цикл і є відображенням тривалого вдосконалення поетичного хисту автора глибинного розуміння творчості Тараса Шевченка.

Наприкінці літа 1922 р. з Тарнова родина Огієнків переїхала до Винник, а згодом – до Львова. Через скрутне матеріальне становище, відсутність фінансового забезпечення, можливостей оплачувати помешкання Іван Огієнко з дружиною та донькою Лесею оселилися у Винниках (у Дмитра Маркевича), сини Юрій та Анатолій тимчасово, за сприянням митрополита Андрея Шептицького, зупинилися в бурсі для дяків у Львові. У 1924 році митрополит Андрей Шептицький прийняв Огієнків без оплати за мешкання до одного зі своїх приватних будинків у Львові (вул. Ходорівська, 15 (Венеціанова, 15) – біля Цитаделі). Цей будинок зруйновано у 1944 році.

Саме за сприянням митрополита Андрея з 4 листопада 1922 р. Іван Огієнко виконував обов'язки контрактового вчителя української мови і літератури у *Жіночій учительській семінарії у Львові* (тепер приміщення Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка на вул. Туган-Барановського, 7). Незважаючи на прихильне ставлення директора Юліана Дзеровича (згодом саме Іван Огієнко рецензуватиме його підручник з педаго-

гіки, надрукований у Львові у 1937 р. [8, с.48]), через пропагування української ідеї в час, коли Львівська шкільна кураторія заборонила вживати слово «українець», контракт учителю тимчасово продовжили у 1923 р., а у 1926 р. Іван Огієнко звільнений з праці у Жіночій учительській семінарії [20, с.33-35].

10 грудня 1923 р. Іван Огієнко став членом Українського Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові. Окрім здійснення перекладів богослужбових книг, незважаючи на ідеологічні утиски та матеріальні труднощі, що не сприяли науковій праці, у Львові Іван Огієнко працював над окремими розділами нарисів «Українська Церква», багатотомним каталогом описів українських стародруків XV-XVIII ст. У листі до Кирила Студинського (від 24 березня 1925 р.), голови НТШ, учений детально змалював стан вивчення стародрукованої книги, вказав на недоліки попередніх видань описів стародруків («ми й досі не маємо ніяковіснього свого українського опису їх»), визначив актуальність цієї праці для істориків, мовознавців («бо це цінне джерело і для вивчення історії нашої мови»), окреслив дослідницькі методи та джерельний матеріал («увійдуть стародруки, що появилися на етнографічно-українській землі мовами: церковно-слов'янською, українською, польською, латинською, російською, жидівською»), з надією на розуміння звернувся про фінансову підтримку у здійсненні цієї праці («шомісячну на рахунок майбутнього гонорару матеріальну допомогу на півтора року») [21, с.453-455].

У Львові з'явилися друком історичні, мовознавчі та богослужбові праці Івана Огієнка – «Свята відправа Вечірна й Рання мовою українською» (Львів, 1922), «Український стилістичний словник» (Львів, 1924), «Чистота й правильність української мови» (Львів, 1925), «Український правопис зі словничком» (Львів, 1925) та фундаментальна «Історія українського друкарства» (Львів, 1925). Монографія, присвячена основним етапам розвитку книгодрукування в Україні (розглянуто білорусько-українське друкарство, друкарство на галицькій землі, на Київщині, Чернігівщині, Поділлі), на думку критика К. Студинського, – «величний твір, а серед культурних націй, як англійська, така книжка знайшлася б у кожній хаті інтелігентного громадянина» [19, с.140-153]. І. Огієнко обґрунтував думку про існування книгодрукування на західноукраїнських землях ще до І. Федорова. І хоч спростування загальноприйнятої теорії про виникнення друку у Росії (у 1564 р. «Апостол» надруковано у Москві, а в 1574 р. – у Львові) не викликало зацікавлення в академічних колах радянських учених, не згадувалося ім'я І. Огієнка у виданнях, присвячених книгодрукуванню, його дослідження використав у своїй праці «Древне-русская книжная гравюра» (Москва, 1951) А. Сидоров, член АН ССРСР, а згодом концепція розвитку українського друкарства знайшла підтвердження у багатьох працях сучасних істориків книгодрукування. Повний перелік львівських видань Івана Огієнка подано у «Науковому збірнику», що видав Ювілейний комітет у 1937 році з нагоди 30-ліття праці вченого [12, с.12; 151].

Нелегкий період його проживання та праці у Львові, спілкування з І. Свенціцьким, К. Студинським, І. Крип'якевичем, В. Щуратом, О. Барвінським, В. Гнатюком, М. Возняком, О. Маковеем, викладання у Жіночій Учительській семінарії, академічний дух цього навчального закладу, що надихав до праці знаних філологів-шевченкознавців минулого [15]¹, раптово завершення цього етапу у житті вченого спонукали Івана Огієнка розпочати послідовну працю над формуванням та систематизацією власної шевченкіани – доповнюючи та поглиблюючи провідні національні ідеї Т. Шевченка, виокремлені у до-

¹ Відомий мовознавець, етнограф, історик, громадський діяч Омелян Партицький (викладач української мови у Жіночій Учительській семінарії у 1871-1895 рр.).

слідженнях Омеляна Партицького (1872) та інших учених, що творили на теренах Галичини в кін. XIX ст.

Завдяки діяльності греко-католицького священика, громадського діяча Данила Танячківця початком щорічного вшанування пам'яті Т. Шевченка у Галичині вважають 1862 рік. У 1862 р. о. Танячківч розповсюдив серед львівського духовництва «Кобзар», опублікував статтю «Слівце правди «Dziennikowi Literackiemu» про нашого батька Т. Шевченка» у «Вечорницях» [18]. Незважаючи на ідеологічні, конфесійні упередження греко-католицького духовенства (ім'я «богохульника і схизматика» Т. Шевченка до вказаного року у галицьких церквах не згадувалось), саме у 1862 р. за ініціативою української молоді у львівській церкві на вул. Францішканській православний священик з Буковини о. Хараневич відслужив першу панахиду за Кобзарем [6, с.42-46]. Особливе зацікавлення постаттю Т. Шевченка у Галичині в кінці XIX ст. підсилювалось загальнонаціональним культурно-освітнім розвитком, що супроводжувався активною діяльністю організації «Просвіта» (заснованої у Львові у 1868 р.), Наукового Товариства імені Т. Шевченка (заснованого у Львові у 1873 р.), до якого належали також греко-католицькі священики, формуванням українського жіночого руху. Сплеску патріотичних почуттів українців сприяли перші публікації творів Т. Шевченка в українській періодиці Галичини, у гімназійних читанках Б. Дідушицького (1866 р.), О. Торонського (1868 р.), О. Барвінського (1871 р.); виданий у Львові двотомник «Поезії Тараса Шевченка» (1867 р.) та львівське видання «Кобзаря» (1893 р.) [11].

Про Т. Шевченка, співця нелегкої долі народу, писали відомі літературознавці, праці яких з'являлися друком саме у Львові – О. Кониський, М. Возняк, Ф. Колесса, О. Огоновський, І. Франко, В. Щурат [14; 4; 2; 3; 1; 23]. Творчість Кобзаря дала поштовх для національно спрямованої просвітницької діяльності випускниць Жіночої учительської семінарії у Львові, створеній у 1871 році задля реалізації освітньої реформи Австро-угорського уряду – забезпечення народних (початкових) шкіл учителями та з метою допомоги жінці присвятити своє життя вихованню дітей [9]. Незважаючи на те, що на вивчення української мови у Семінарії відводилося значно менше годин, аніж на вивчення польської чи німецької, саме Шевченкова муза (поширення творів Т. Шевченка зі збірника «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки», виданого у 1859 р. в Лейпцігу за ініціативи П. Куліша) надихала до вчительської поетичної та літературознавчої праці Костянтину Малицьку (Віру Лебедову), Юлію Шнайдер (Уляну Кравченко), М. Ленерт-Домбровську (Марійку Підгірянку) [16; 7; 5]. До 100-річчя з дня народження Т. Шевченка у Товаристві наукових викладів імені Петра Могили у Львові (1908-1938 рр.) створили окрему ювілейну секцію, доповідь на якій про «Жінку у творах Шевченка» підготувала К. Малицька. Згодом, у міжвоєнний період, шевченкознавче спрямування діяльності об'єднує членкинь «Союзу українок». Про це нагадують публікації на сторінках «Жіночої долі» (щорічні нагадування про «всенародне, національне свято 9-10 березня»; рекомендації щодо його проведення в жіночих гуртках і читальнях; тексти доповідей шевченківської тематики; повідомлення про вшанування пам'яті Т. Шевченка в українських дошкільних закладах і школах) [11]. Запал та наполеглива праця галичанок на педагогічній ниві в умовах утисків національних проявів владою Польщі, написання та поширення у школах, дошкільних закладах творів про Шевченка для дітей і молоді («Вінок на могилу Тараса Шевченка» К. Малицької, «Слідами Тараса» С. Кабаровської (Львів, 1914 р.), «Тарас у дяка» (1923 р.), «Діло в честь Тараса» (1924 р.) І. Блажкевич), видання читанок та букварів, організація відповідних свят, пошук коштів для встановлення пам'ятника Кобзареві у Львові сприяли поширенню української ідеї у слові Кобзаря [11].

Іван Огієнко був продовжувачем та популяризатором ідей галицького шевченкознавства у не менш складний період історії.

Після смерті дружини Домініки у 1937, професор Іван Огієнко 9 жовтня 1940 року приймає чернечий постриг у Яблочинському Свято-Онуфріївському монастирі й обирає ім'я Іларіона – на знак спадкоємності духовного подвигу першого митрополита Київського часів Ярослава Мудрого. 9 жовтня 1940 року стає архієпископом, 16 березня 1944 р. – митрополитом Холмським і Підляським православної Варшавської митрополії. У липні 1944 року у складі керівного духовенства Української православної церкви, що діяла на теренах Польщі, митрополит Іларіон покинув країну, оселився у Швейцарії. 16 вересня 1947 р. на запрошення православної громади собору Св. Покрови у Вінніпезі переїхав до Канади. Продовжив видавничу діяльність – заснував народний християнський місячник «Слово Істини» (виходив по жовтень 1951 року), «Нашу Культуру» (виходив з листопада 1951 по жовтень 1953 р.). цей журнал незабаром друкується під назвою «Віра й Культура» (проіснував до грудня 1967 року). Друкує низку праць з історії України, Церкви. Серед них – «Історія української літературної мови», «Українська церква за час Богдана Хмельницького», «Іконоборство», «Книга нашого буття на чужині». У 1951 році владика обраний митрополитом Вінніпезьким і главою Української Греко-Православної церкви в Канаді. На цьому посту залишився до своєї смерті.

Відзначенню 100-ліття від дня смерті Кобзаря у 1961 р. присвятив митрополит Іларіон видання «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови». Про всі події, що відбувалися у світі у 60-х рр., пов'язані з іменем Кобзаря, було анонсовано, оглянуто в окремих публікаціях, у рубриках журналу «Віра і культура». Апогеєм вшанування Т. Шевченка у Канаді стало відкриття у Вінніпезі пам'ятника Кобзареві. Незважаючи на недугу, митрополит Іларіон 9 липня 1961 р. виступив з вітальним словом на урочистостях з нагоди відкриття монументу.

У кропіткій та цілеспрямованій діяльності митрополита Іларіона для «належного оцінення творів Тараса Шевченка» та утвердження його імені у світі (у 1961 р. до 100-літнього ювілею з дня смерті поета відбулося відкриття у Вінніпезі пам'ятника Т. Шевченкові, видано «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови», організовано численні акції, про що публікувалось на сторінках «Віри і культури», врешті багатолітні шевченкознавчі напрацювання систематизовано у рукописний варіант книги «Тарас Шевченко», відображено та окреслено перспективи подолання «двох хиб» наукових шевченкознавчих досліджень, на яких наголосив І. Франко, аналізуючи праці М. Драгоманова, О. Огоновського, О. Партицького, – застарілість наукового методу і застарілість самих поглядів на життя, світ і історію [22, с. 107]. Новаторство І. Огієнка як шевченкознавця полягало в осмисленні духовних основ світовідчужання Поета, у підкресленні його глибокого розуміння символічної біблійної і патріотичної водночас ідеї – служити Богові і служити народові. І це Слово митрополита Іларіона про Кобзаря прозвучало в час, коли радянське літературознавство всіляко доводило антицерковність та антирелігійність поета.

Після звільнення з Жіночої учительської семінарії Іван Огієнко переїхав до Польщі, з 1 лютого 1926 року став звичайним професором церковнослов'янської мови і кириличної палеографії Відділу православної теології у Варшавському університеті. У 1932 р. його звільнили «за спротив колонізації православних студентів». За цей період Іван Огієнко заснував науково-популярні щомісячники «Рідна Мова» (1933-1939), «Наша Культура» (1935-1937), видав 30-томну «Бібліотеку українознавства», тритомний збір-

ник «Визволення України», низку інших наукових праць. У 1935 р. на сторінках «Рідної мови» з'явилась публікація «Значення Тараса Шевченка в історії української літературної мови». У листах до К. Студинського цього періоду І. Огієнко з гіркою пише про своє «спокійне» життя – «у нас ту ще гірше, як у Вас. Обставини не до витримання... Живеш, не певний завтрашнього дня... Як ти хоч трохи машш свою думку, то горе тобі...» [21, с.601; 624; 647], роздумує над можливістю «навіть перебіратися до Львова» [21, с.634-635].

Високо оцінюючи мовознавчу діяльність К. Студинського, зокрема його дослідження розвитку літературної мови у Галичині, маючи власний досвід нелегкого життя та діяльності у галицькому середовищі поч. ХХ ст., Іван Огієнко у 1936 р. в одному з листів зауважив: «літературна мова в Галичині все ж таки весь час росла головню під впливом Великої України. Без неї вона б закорузла... москвофільство шкодило розвиткові літературної мови в Галичині... добре робили галичани, що за всяку ціну нав'язували й утримували стосунки з Великою Україною... Думаю, що коли б в'яснити, якими блудними стежками йшов і йде розвиток літературної мови в Галичині, то це не одному відкрило б очі на цілий процес і пояснило б атмосферу, що так згуслася коло мови й правопису» [21, с.654-655]. Таке глибоке розуміння ідеї соборності України, ролі Тараса Шевченка у формуванні української літературної мови митрополит Іларіон втілював до кінця свого життя у послідовній педагогічній, науковій та пастирській діяльності.

Список використаних джерел:

1. Возняк М. Народини культу Шевченка в Галичині / М. Возняк // Неділя. – 1911. – Ч. 11-12. – С. 1-5.
2. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка / Ф. Колесса // Фольклористичні праці. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 172-326.
3. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / О. Кониський. – К. : Дніпро, 1991. – 702 с.
4. Барвінський О.Г. Тарас Шевченко – апостол правди і науки, учитель людства / О.Г. Барвінський. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 78 с.
5. Лебедова Віра [Малицька К.]. Вінок на могилу Тараса Шевченка / Віра Лебедова. – Львів : З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1914. – 8 с.
6. Луцик-Мулик Ю. Шевченко й Церква (На 160-ліття з дня народження Тараса Шевченка) / Ю. Луцик-Мулик // Віра й культура. – Вінніпег, 1974. – №1. – С. 33-55.
7. Малицька К. Шевченко у дівочій школі / К. Малицька // Рідна школа. – 1932. – Ч. 6. – С. 82-86.
8. Марушкевич А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка / А. Марушкевич. – К. : Вид-во «АСМІ», 2005. – 191 с.
9. Маслій Г. Підготовка вчителів у жіночих середніх навчальних закладах: західноукраїнський контекст (друга половина ХІХ – початок ХХ СТ.) / Г. Маслій // Наукові записки. Серія: Педагогіка. – 2009. – №1. – С. 81-84.
10. Митрополит Іларіон / [за ред. В. Гаюка, О. Жданова, З. Тіменника]. – Львів, 1993.
11. Нагачевська З. Виховно-освітній потенціал «жіночої» Шевченкіани (західноукраїнські землі кінця ХІХ ст. – 1930-х рр.) / З. Нагачевська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка (33). – С. 30-34.
12. Нестеренко А. Митрополит Іларіон – служитель Богові й народові. Короткий нарис його життя й діяльності / А. Нестеренко // Ювілейна книга на пошану митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1958. – 150 с.
13. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Іван Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2002. – 438 с.
14. Огоновський О. Цикл статей «Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Т. Шевченка», надр. у «Правда». – 1872. – №9; 1873. – №1. – С. 3-6; 13.

15. Партицький О. Провідні ідеї в творах Тараса Шевченка / О. Партицький. — Львів : Інститут Ставропільський, 1872. — 32 с.
16. Підгірянка М. Відгуки душі / М. Підгірянка. — Львів, 1908. — 32 с.
17. Послання митрополита Іларіона, виголошене у катедрі Пресвятої трійці у Вінніпезі 10 березня 1964 р. // Віра і культура. — 1964. — Ч. 6 (126). — С. 1-2.
18. Тянячкевич Д.І. // Шевченківський словник. — К. : Вища школа, 1977. — Т. II. — С. 253.
19. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка / М. Тимошик. — К. : Заповіт, 1997. — 231 с.
20. Тіменик З. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) / З Тіменик. — Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1997. — 227 с.
21. У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891-1941). — К. : Наукова думка, 1993. — 766 с.
22. Франко І. Причинки для оцінення поезій Тараса Шевченка / І. Франко // Мозаїка. — Львів : Каменяр, 2001. — С. 107-121.
23. Щурат В. Перша оцінка Шевченка в Галичині / В. Щурат // Неділя. — 1912. — Ч. 46. — С. 1-2.
24. Ярмусь С. Феномен Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / С. Ярмусь. — К. : Вінніпег, 1998. — 26 с.

The article considered teacher's period of work Ivan Ohienko in Women teachers' seminary in 1922-1926, and specific form Shevchenko's studies views in the context of cultural and educational development of Galicia at the end XIX – beg. XX century.

Key words: Shevchenko's studies, teachers', Ukrainian language, Women teachers' seminary in Lviv.

Отримано: 27.09.2016 р.

УДК 811.161.2'373:821.161.2С1/7.08:001(477)(092)

Б. О. Коваленко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФІКСАЦІЯ ЛЕКСИКИ «ЛЮБОРАЦЬКИХ» А. СВИДНИЦЬКОГО В «УКРАЇНСЬКОМУ СТИЛІСТИЧНОМУ СЛОВНИКУ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті на матеріалі «Українського стилістичного словника» Івана Огієнка проаналізовано лексику «Люборацьких» А. Свидницького в лексико-стилістичному та лексико-граматичному аспектах.

Ключові слова: Іван Огієнко, лексикографія, А. Свидницький, діалектизм, говіркові риси.

Анатолій Патрикійович Свидницький – український письменник, етнограф, фольклорист, педагог, відомий в українській літературі насамперед як автор роману «Люборацькі». Об'єктивно-повістевий виклад, який запровадив А. Свидницький, позначився на доборі мовних засобів, серед яких виділимо етнографічну та діалектну лексику, народну фразеологію, яка слугувала ілюстративним матеріалом для багатьох словників, починаючи з другої половини XIX ст.

Уперше на твори письменника покликався К. Шейковський – український мовознавець, етнограф, видавець та педагог, головною працею якого вважають «Опыт южнорусского словаря» (1861). К. Шейковський зібрав майже 36 тисяч слів української мови, які планував подати у вигляді чотиритомного словника (кожен том, за за-

думом укладача, мав би поділятися ще на чотири випуски). У передмові він зазначав, що тут буде вміщено якомога більше приказок, прислів'їв, загадок, пісень, забобонів, замовлянь та заклинань, які зберігають народну мову, а її К. Шейковський вважав основним джерелом своєї праці. Іншими джерелами він називав словники, твори художньої літератури та рукописи. «Что касается до рукописныхъ сочиненій на южнорусскомъ языкѣ, то мы пользовались сочиненіями г. Руданскаго и не многими г. Свидницкаго. . .», – зазначає укладач, сподіваючись, що ні Руданський, ні Свидницький, не будуть нарікати на те, що «въ моемъ словарѣ появились въ первый разъ въ печати отрывки изъ некоторыхъ сочиненій ихъ» [2, 1, с.XVI]. Оскільки його праця майже втрачена, то згадка про це відбита лише у передмові.

Через те, що твори А. Свидницького, зокрема роман «Люборацькі» та україномовні оповідання, з'явилися уже після смерті письменника, не були відомі широкому загалу, то у словниках М. Левченка, М. Уманця і А. Спілки, Є. Желехівського та С. Недільського немає покликань на його твори. Однак уже у «Словарі . . .» Б. Грінченка фіксуємо майже півтисячі слів із покликанням на роман А. Свидницького «Люборацькі», що тлумачать зміст різних груп слів: іменників, прикметників, дієслів, прислівників, прийменників і навіть вигуків.

У Словнику української мови знаходимо майже п'ятсот покликань на «Люборацькі», значна частина цієї лексики має позначку *діалектне*, наприклад:

Булий – *діал.* Колишній. На *булих* товаришок – сільських дівчат і спідлоба не поглянула [Мася] (Свидн., Люборацькі, 1955, 63) [4, I, с.253];

Бурдей, бурдій – *діал.* 1. Житло, викопане в землі; землянка // Благенька хата; халупа. Зайдімо в *бурдій*; подивимось, як воно тут в школярській стаці (Свидн., Люборацькі, 1955, 20) [4, I, с.257];

Вимовляти – 4. *діал.* Дорікати. – То через тебе, – почала мати Масі вимовляти, – то ти йому щось зробила... (Свидн., Люборацькі, 1955, 87) [4, I, с.433];

Встрягати (устрягати) – *діал.* 1. в що. Влазити, вгрузати. Встряг старий в солому по самі пахви (Свидн., Люборацькі, 1955, 206) [4, I, с.770];

Гудзь, гудз – *діал.* 1. Гудзик (у 1 знач.). Жилетка червона, як жар... з блискучими *гудзями* (Свидн., Люборацькі, 1955, 45) [4, II, с.189];

Жовна – *діал.* Іволга. Де-де ятел довбав, *жовна* фітькала, туркала горлиця (Свидн., Люборацькі, 1955, 145) [4, II, с.539];

Забагатися – *діал.* Забажатися. А ласощи кому змалку не *забагається?* (Свидн., Люборацькі, 1955, 94) [4, III, с.14];

Запіяти – *діал.* Заспівати (про півнів). Ще пісні не скінчили [браття], як *запіли* півні (Свидн., Люборацькі, 1955, 48) [4, III, с.261];

Затирати – 7. тільки недок., *діал.* Їсти з великим смаком. Панотець *затирав* сметану з свіжим сиром, випивши чарку оковитої (Свидн., Люборацькі, 1955, 13) [4, III, с.348];

Знехочу – присл., *діал.* Неохоче. Антосьо усміхнувся, та не тим дитячим, щирим усміхом, що від його аж іскри скачуть, а якось наче знехочу (Свидн., Люборацькі, 1955, 108) [4, III, с.660];

Корса – *діал.* Полоз *У порівн. – Видно пана по халявах, – сказала Мася і показала Антосьові на чоботи. А вони в його, як собаки, руді і набік, як *корси* (Свидн., Люборацькі, 1955, 75) [4, IV, с.301];

Липець – *діал.* Липень. Та ще далеко було до п'ятнадцятого *липця*, тільки червень недавно почався (Свидн., Люборацькі, 1955, 8) [4, IV, с.301];

Май² – *діал.* Клечання, зелень. А тут іде віз повен *маю* – так на Поділля звуть клечання (Свидн., Люборацькі, 1955, 185) [4, IV, с.597];

Постьобати² – діал. 2. неперех., діал. Піти, покрокувати. От і *постьобав* неборак, понурившись, а серце йому як не вискочить (Свидн., Люборацькі, 1955, 153) [4, VII, с.387].

Зауважимо, що серед таких слів у СУМі є покликання лише на роман А.П. Свидницького «Люборацькі», наприклад:

Витрясати – 2. діал. Танцювати. З цим словом лівою рукою взявся в боки, а праву відставив, як наче держить панянку, і ну *витрясать* польки, приграючи на губу (Свидн., Люборацькі, 1955, 142) [4, I, с.521];

Відхвалюватися – діал. Нахвалитися. Цей не дав йому яблука та ще, як той став *відхвалюватись*, зляяв катом (Свидн., Люборацькі, 1955, 114) [4, I, с.654];

Дрібниці – 3. тільки мн., діал. Дрібушки. Дівчата-русначки заплітаються там в дрібниці (Свидн., Люборацькі, 1955, 4) [4, II, с.414];

Заволічка¹ – діал. Гарус. Антосьо... поклав на столі кашук повен тютюну, гарно вишитий заволічкою по оксамиті (Свидн., Люборацькі, 1955, 160) [4, III, с.14];

Набоженство – діал. Церковна відправа. То й любо було в церкві постояти, набоженства послухати (Свидн., Люборацькі, 1955, 7) [4, V, с.18];

Наскінчу – діал.: Бути наскінчу – закінчуватися, підходити до кінця. Лютий був наскінчу (Свидн., Люборацькі, 1955, 66) [4, V, с.190].

Покликався на роман А.П. Свидницького й укладач «Українського стилістичного словника» Іван Огієнко [5]. Надаючи великого значення лексикографічній праці, він у передмові до свого словника писав: «Для практичного вивчення літературної української мови, крім коротких граматичних відомостей, ми майже нічого не маємо, тому давно вже я бажав заповнити цю помітну прогалину і скласти й скласти нашого широкого громадянства підручного Українського Стилістичного словника» [5, с.3].

Джерелами аналізованого словника були: «1) давня українська мова, поскільки її можна пізнати по старих пам'ятках; 2) сучасна жива народня мова; 3) українська літературна мова по творах наших письменників (та по щоденній пресі) Великої України й Галичини; 4) мова всіх слов'ян, поскільки це було потрібним для порівняння явищ нашої мови з такими ж явищами інших слов'янських мов, бо метод порівнявчий часто давав мені світло до пізнання явищ рідної мови» [5, с.9].

Серед покликань на твори художньої літератури є шістдесят на роман «Люборацькі», про що свідчить скорочення *Свидн.* (частіше *Свідн.*, на що вказує укладач у своїх «Поправках» до словника). За частинимовною віднесеністю у ньому переважають іменники (28) і дієслова (16). Значно менше прикметників та дієприкметників (11), прислівників (2), по одному числівнику, прийменнику та сполучнику. Слова, узяті з твору А. Свидницького, можемо умовно поділити на такі групи: 1) загальноновживані; 2) лексеми, що належать до історичного фонду або ж зафіксовані як діалектні; 3) слова, написання яких у словнику не збігається з написанням у рукописі.

Переважна більшість слів-ілюстрацій – це слова загальноновживані, наприклад:

Доторкнутися до чого або чого: Льоду не доторкнеться, Свідн., 40 [5, с.119];

Виделка ж. р., мн. виделки; або *видельце* с. р., мн. видельця; часом виделко с. р., мн. виделка; р. мн. виделок або виделець чи видельців; з *n. widelec*, мн. *widełcy*; чс. *vidličky*; м. вилка, вилки; давнє вилицы. Була закуска на видельцях, Свидн. 203. [5, с.53];

Компанія; народнього кумпапія не вживати; іт. *compagnia*, фр. *compagnie*. Мав компанію, Свідн. 39. [5, с.191];

Літній, -ня, -не; в Г. (в Галичині – *Б.К.*) -ний; давнє **лѣтній** і **лцтьный**. Літня робота, Свідн. 9. [5, с. 216];

Палітурки, палітурків; інколи – оправа; переплёт м. Книжка з палітурками, Свідн. 28. [5, с.270];

Поламáти, -маю рідше поламлю, давнє **поламати**; також **поломіти**, **поломлю**, **поломиш**, давнє **поломити**, **поломлю**. Поламаний, рідше **поломаний**. Поламани двері, Свідн. 27. [5, с.297];

Полудень, полудня, але частіше **південь**, півдня; в Г. полудне, полудня с. р., з *n.* роудніе: Ластівки летять на полудне, См. Гр. 46 (= на південь). Давнє **полкдьни**, **полкдьнь**, **польднь**. На полудень поспів додому, Свідн. 45. [5, с.298];

Помий, р. помий, інколи помийв. Помий не ллють, Свідн. 4. [5, с.299];

Поперечний -на, -не, рідше -ній. Поперечний яр, Свідн. 24. Поперечня перія, *ib.* 23. [5, с.302];

Сажень, сажна м. р.; в мові м. ж. р.; мн. **са́жні**, **са́жнів**, рідше – **са́жень**. В Г. сят, сяга, сяжень, сяжня. Вже в давнину були дві форми: **сажень** і **сѣжень**. Сажень десять, Свідн. 22. Вишиною сажень в три, *ib.* 26. [5, с.353] та ін.

Частина слів – це лексеми або їхні форми, які на сучасному етапі розвитку української літературної мови сприймаються як позанормативні, проте на час укладання словника вважалися літературними, а деякі з них активно вживали класики української літератури, наприклад:

Доїздити до чого або чоло: Не доїздячи до Києва, Кул. (Пантелеймон Куліш – *Б.К.*) 3. Не доїздячи Солодьків, Свідн. 169. [5, с.114];

Лучче, луччий, луччати – постійно були в нашій давній мові: **лїчьшии**, **лїчьша**, **лїчьше**, **лїче**, **лїтше**; тепер їх часто міняють на **кращий**, **ліпший**... За луччих часів, Кул. 37; лучче Гр. 52. 67. (Грінченко Борис. Етнографічні матеріали – *Б.К.*). Коц. 56. (Коцюбинський – *Б.К.*). Кул. 41. Свідн. 1. [5, с.218];

Мняч або м'яч, з давн. **мѣчь**, частіше – **опука**; в Г. **бальон** з *n.* **balon**, фр. **ballon**. Мав компанію в мняча, Свідн. 39. Настане май, – в опуки грай, *ib.* 21. [5, с.231-232];

Хазяїн, хазяїна, мн. частіше хазяї Свідн. 21, хазяїв, хазяїм, рідше хазяїні Гр. 11, хазяїнів, хазяїнам; з тюрк.-перськ. **ходжа**; пор. давні **ходжа**, **ходча**, **хоза**; арх. **хозяїн** дало **хазяїн**. Ліпше б частіше вживати гарного дуже давнього слова **господар**, з сер.-перс. **gospanddar**. Хазяйка або **господина**. [5, с.439];

Школа, школи, мн. школи, шкіл; з гр. **σχολή**, лат. **schola**, **scola**; в значінні збірник інколи школа (всі учні): Вся школа бігла, Свідн. 22. [5, с.466].

До третьої групи належать слова, що мають різне написання у словнику Івана Огієнка та в рукописі. Як відомо, вперше «Люборацькі» були надруковані в «Зорі» після смерті письменника. М. Зеров, аналізуючи видання «Люборацьких» 1886 року, зазначає, що крім купюр та поправок, внесених до тексту, «галицька редакція не додержала ні точної назви твору («Люборадські» зам. «Люборацькі»), ні розподілу на частини» [1, с.5]. За словами дослідника, чимало в першому виданні й пропусків (від кількох рядків до двох сторінок). «Інколи це пропуски переступних та зв'язкових фраз, експлікативних та підсумовуючих реплік у діялогах, інколи заміна одного виразу другим, більш як на галицьке вухо прийомним, інколи давання тому-ж самому слову звичайнішого для галицького читача фонетичного вигляду» [1, с.8-9]. На думку М. Зерова, це продиктовано, перш за все, тим, що галицькі редактори викидають все, що може здатися читачеві замахом на престиж духовенства в громаді; по-друге, це відраза від реалістичного підкреслювання: «редакція намагається тримати стиль повісті на певній висоті» [1, с.10]; по-третє, у зв'язку з цією стилістичною тенденцією стоїть системне переслідування звільгаризованих форм та локальних по-

дільських виразів. Унаслідок «всіх тих змін літературне обличчя повісти значно погіршало; відпала низка колоритних слів, форм, зворотів, випав ряд сцен, нехай і грубих, часами може і перевантажених деталями, але яскравих і мальовничих» [1, с. 12]. Схожа ситуація повторилася і при наступному виданні твору вже київським видавництвом «Вік» у 1901 р., тобто в Україні Наддніпрянській. Саме це видання використовував Іван Огієнко, укладаючи свій словник. Наприклад у словнику – **Дзеркало**: Глянула в дзеркало, Свідн. 14. В Г. зєркало а. Давне зьрѣцало, зєрцало [5, с. 106]. У рукописі вжито 7 разів форму **дзеркало** (*кынулаь до дзеркала*) та 6 разів форму **зеркало** (*зглянула вь зеркало*).

Пояснюючи кількісний числівник **кілька**, Іван Огієнко зауважує: **Кілька**, кільки і кілько. На В. У. (великій Україні – Б.К.) частіше кільки або кілько, в Г. – кілька. В наз. відм. на В. У. частіше кажуть *скільки*, в Г. частіше *кілька*. Давне **колько**. Покликаючись на «Люборацькі», укладач подає такий приклад: Скільки тут молилося, скільки плакало, Свідн. 32. [5, с. 184], однак у рукописі фіксуємо: *Скільки тут мольлось, уздыхало! Скільки плакало, рыдало!* Зазначимо, що єдиного написання цього числівника у рукописі немає: форма *скільки* трапляється 15 разів, форма *скільки* – 8 разів, *скільки* – 25 разів, а форм *кілька* і *кільки* у рукописі роману не фіксуємо.

У словниковій статті **огірок** маємо знову покликання на «Люборацькі»: **Огірок**, огірка, огіркі, огірками Свідн. 20. [5, с. 259], хоча такої форми цього слова у А.П. Свидницького немає. У рукописі вжито діалектну форму *гоірок*: ...одынь нись кошыкь зь *гоирками*, дынно и кавунь, а другый – пляшку вьна и дви рому доброго.

Аналізуючи слово **полум'я** Іван Огієнко знову вдається до прикладів із твору письменника: **Полум'я** с. р., з давн. **плагы**, **поломѣ**; в мн. не вжив.; Дим проходить та полум'я, Свідн. 28. [5, с. 259], однак у рукописі фіксуємо діалектну форму зі вставними приголосними [л], [н] після губних – *полумня*: Наохрест коло казана дыры, шобь дымь проходывь та *полумня*, якь топытця.

Наведемо ще декілька прикладів:

Псавтір, псавтіря м. р.: У руках старий псавтір. Давне псалтырь було муж. або ж. р.; в давнину часто вжив. і псалтыр" ж. р., тепер рідке псавтіря, Вчився по псавтірі, Свідн. 17. [5, с. 328] – у рукописі: вчивсь по *псалтыри*.

Ступінь м. р. (а не ж. р.), відміна: ступіня, ступінем, мн. ступіні, ступінів, з давнього степеня і стпень, що були ж. або м. роду. Кожен ступінь, Свідн. 31. [5, с. 328], але у рукописі: Коженъ *ступень*.

Шмаття – куски чогось. Рідше – брудна білизна: Шмаття золять, Свідн. 28. [5, с. 466-467] – у рукописі: Вь тимь казани, якь бы по добримь хозяйстви, грильы бь окропы, якь *шматя золя*, а туть варя кулишь школярамь. Слово *шматя* ілюструє діалектне явище стягнення приголосних в іменниках середнього роду II відміни у позиції після голосних перед давнім закінченням -ье, а *золя* є діалектною формою дієслова 3-ої ос. множ. теперішнього часу другої дієвідміни.

Отже, у новій українській лексикографічній практиці усталилася традиція покликатися на художні твори. До лексики «Люборацьких» як ілюстративного матеріалу вперше звернувся Б. Грінченко. Його ініціативу підхопили й наступні укладачі словників, зокрема Іван Огієнко. У лексико-стилістичному аспекті переважає лексика загальноновживана, хоча є й така, що увійшла до сучасних словників з різними ремарками. У зв'язку із тим, що видавці роману А. Свидницького дозволяли собі втручання у текст, нівелюючи риси ідіостилію письменника, фіксуємо у словниках, зокрема й в аналізованому, розбіжність у написанні деяких слів.

Список використаних джерел:

1. Зеров М. Літературні митарства «Люборацьких» / М. Зеров // А. Свидницький. Люборацькі. – К. : Книгоспілка, 1927. – С. 1-13.
2. Опытъ южнорусскаго словаря. Трудъ К. Шейковскаго. Въ четырехъ томахъ. Томъ первый: А – З. Выпускъ первый : А-Б. – К., 1861. – 224 с.
3. Свидницький Анатоль. Люборацькі. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 3. – №3663. – Ч. 1 – 373 с.; Ч. 2. – 216 с.
4. Словник української мови / за заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. I-XI.
5. Український стилістичний словник / проф. І. Огієнко. – Львів, 1924. – 496 с.

In the article the vocabulary of «Lyuboratski» by A. Svydnytsky is analyzed in lexical and stylistic, grammatical and lexical aspects on the material of «Ukrainian stylistic vocabulary» by Ivan Ohiyenko.

Keyw words: Ivan Ohiyenko, lexicography, A. Svydnytsky, dialecticism, dialect features.

Отримано: 24.10.2016 р.

УДК 811.161.2'373.7'282: 001(477)(092)

Н. Д. Коваленко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**НАРОДНА ФРАЗЕМІКА В ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ
ОПРАЦЮВАННІ ІВАНА ОГІЄНКА**

У статті проаналізовано особливості фіксації фразеологізмів літературної мови та її територіальних різновидів у «Словнику слів, у літературній мові не вживаних» Івана Огієнка; здійснено порівняння з одиницями сучасного фразеологічного словника; з'ясовано значення лексикографічної праці у вирішенні питань про своєрідність, етимологію та генезу мовних явищ.

Ключові слова: фразема, лексикографія, діалект, українська мова.

Вивчення здобутків учених XIX-XX ст., сучасні діалектологічні розвідки переконують у тому, що важливим етапом вивчення еволюції мови є фіксація та укладання словників живого народного мовлення конкретної доби як правдивих свідчень матеріального та духовного життя українців.

Взірцем розуміння цінності українських діалектів і розмовної лексики в дослідженні історії становлення та розвитку української літературної мови, наукового опрацювання живого народного мовлення є невтомна праця І. Огієнка, що реалізувалася у наукових статтях, науково-популярних дописах, у лексикографічних роботах «Український стилістичний словник» [7] і «Словник слів, у літературній мові не вживаних» [6], праці «Життя слів» [5], формуванні матеріалів з проблем діалектології («Як записувати народні говори», «Місцеві закарпатські вирази» та ін.), поданих на сторінках періодичного видання «Рідна мова» (1933-1939 рр.), редактором якого він був.

Іван Огієнко глибоко усвідомлював важливість дослідження формування лексико-фразеологічного складу літературної мови, розв'язання проблем осмислен-

ня видів взаємозв'язку територіального та загальнонародного: «...літературна мова просто п'є з мови живої народної, вишукуючи в ній найкращі перлини» [6, с.127].

Метою нашої статті є аналіз фразеологічних одиниць та їх компонентів, коментарів до них, поданих у праці Івана Огієнка «Словник слів, у літературній мові не вживаних» [6].

Зауважимо, що у мовленні постійно продукуються закодовані у внутрішній формі фрази, які не тільки витворюються в певній культурі, часто «народжуються» з культурними компонентами, а й зберігають узагальнене надсловне вираження елементів етнокультури. Беззаперечною є теза дослідників (фольклористів, етнолінгвістів, мовознавців) про єдність духовного й матеріального в процесі усталення фразеологічного складу мови.

Лише у фундаментальних працях Івана Огієнка «Українська культура» [8] і «Наша літературна мова» [4], у яких захищається й науково утверджується поступальний розвиток української культури, давність і своєрідність української літературної мови, знаходимо багатство означень (хоч твори не художні, а науково-популярні, публіцистичні) до символів етнокультури, а також мовних понять. Наприклад, до мовознавчого терміну **фразеологія** у текстах вищезгаданих праць знаходимо такі епітети: багата, давня, добірна, жива, метафорична, неповторна, поетична, простацька, ясна, своєрідна, стародавня, чиста, цікава [див: 1].

На особливу увагу дослідників українського діалектного мовлення заслуговує «Словник слів, у літературній мові не вживаних», укладений І. Огієнком з метою усталення літературної мови на всій території України, демонстрації її місцевих різновидів – східного та західного. Шляхами виконання такого завдання укладач уважав виявлення: 1) місцевих слів і форм, тобто таких, яких не розуміють чи не знають на певній території; 2) іншомовних запозичень (головно з польської та російської мов); 3) застарілих слів, що теж є незрозумілими для більшості.

Характер подання матеріалу, добір різних лексем і фразем, спрямований на використання свідчень народного мовлення, дають змогу охопити описом не тільки стан тогочасної літературної мови, а й урахувати свідчення територіального мовлення для історичної діалектології.

Іван Огієнко зауважує: «Земля, де живе наш нарід, дуже велика, тим то й говірок у нашій мові надзвичайно багато, і то таких, що вони часом сильно різняться поміж собою...» [6, с.3], тому подані у словнику лексеми, з обов'язковим зазначенням наголосу, відбивають уживання діалектизмів того часу, що уможливило аналіз мовленнєвих особливостей та ареального поширення лексем і фразем, зіставлення з іншими українськими та слов'янськими говорами, а також з одиницями літературної мови. У передмові І. Огієнко наголошує, що «... для дослідника української живої мови слова в дужках – дуже часто матеріал надзвичайно цікавий і цінний» [6, с.5].

Із ремаркою *рідковживане* знаходимо приклади: *на виду* поряд із рекомендованим для літературного вживання *змарніти з виду* [6, с.40]; *чим – тим* поряд із *що – то*, наприклад: *що далі в ліс, то більше дров* [6, с.120]. Укладач вказує на архаїчність окремих лексем, що є компонентами фразем, наприклад: *розум* (архаїчне *разум*) – несповна розуму [6, с.90]; до архаїчного слова добирає фразему-відповідник, наприклад: (архаїчне *відчайтись*) – *стратити надію* [6, с.19]. Зауважимо, що застарілі українські слова, як і місцеві, він застерігав зберігати як цінний скарб.

У численних працях, зокрема і в «Українському стилістичному словнику», Іван Огієнко наголошує: «... наша власна українська мова в її різних численних говірках така багата, така колоритна, що просто гріх перед своїм Народом по-

повнювати літературну мову нашу непотрібними позичками з мов чужих...» [7, с.9]. Важливим у «Словнику слів, у літературній мові не вживаних» є подання іншомовних сталих виразів, яких треба уникати у вживанні, наприклад: у російській мові – *склон, на склоні життя*, в українській – *схил, на схилку віку* [6, с.94]; у польській мові – *поніс смерть*, в українській – *помер, умер* [6, с.109].

Тривале співжиття західноукраїнського народу з польським позначилося великим числом запозичень із польської мови. І. Огієнко зауважує: «Надто в мові зах. укр. інтелігенції дуже багато найрізніших полонізмів... Особливо часті полонізми 1. Словникові; 2. Фразеологічні, – в мові інтелігенції надзвичайно багато т.зв. «утертих виразів»; просто перекладених із польського; 3. Складневі» [6, с.146-147].

Те, що у мовленнєвому словнику західноукраїнської інтелігенції можна почути русизми, науковець пояснює залишковим явищем, найперше, відголосом першої половини XIX ст., коли російський культурний вплив поширився і в Галичині, а «особливо в мові наддніпрянської інтелігенції цих русизмів – словникових і фразеологічних – значно більше» [6, с.147]. Однакові форми слів у цих двох мовах свідчать про те, як зауважує І. Огієнко, що вони були занесені до Росії з України протягом XVII-XVIII ст., тобто ці слова з'явилися в українській мові на 100-200 років раніше ніж у російській, а тому слід обґрунтовано визначати власне запозичення [7, с.7].

Цінним матеріалом для досліджень особливостей фразеосемантики в діакронії є подання значень деяких фразеологізмів, наприклад: *ставати в пригоді* – допомогти [6, с.98]; *тішитися – мати з чого втіху* [6, с.104]; *(звільнив бігу)* – пішов чи поїхав тихше [6, с.10]; *забувати – пустити в непам'ять* [6, с.34]; (нагло) несподівано, раптово – *нагла смерть* [6, с.57]; *вибрати очі* – осліпити [6, с.64].

Традиційним для українського етносу є образно-метафоричне відображення у мові й культурі зв'язку людського тіла з осмисленням себе в цьому світі, а звідси й розуміння законів побудови довкілля. Особливої ваги дослідники надають соматизмам у складі фразеологічних одиниць як виразникам явища антропоцентризму, указують на їх знаковість у культурних традиціях різних народів [2; 3; 9]. У словнику Івана Огієнка спостерігаємо велику кількість фразеологічних одиниць із компонентом *око (очі)*, наприклад: *бистрий на очі* [6, с.10], (впялити) *вотріщити, вирящити, вилушити очі* [6, с.21]; (кидається) *впадає в очі* [6, с.44], *впадає (кидається) мені в око* [6, с.64]; *треба це на оці мати* [6, с.52]; *мати на оці* [6, с.64]; *спускати з ока* [6, с.64]; *бистре (зорке) око* [6, с.64]. Назви частин людського тіла є найдавнішими, тому вони завжди активно вживаються в розмовному мовленні й мають особливий статус завдяки архаїчності.

Серед поданих в аналізованому словнику сталих виразів є такі, що збігаються з декодифікованими у Фразеологічному словнику української мови [10], порівняймо:

бистрий на розум [6, с.10] – *бистрий на розум* 'здатний добре й швидко міркувати, кмітливий' [10, I, с.23];

пустити в непам'ять 'забувати' [6, с.34] – *пустити в непам'ять* 'забути кого-, що-небудь' [10, II, с.722];

різок дати [6, с.13] – *дати різок кому* 'побити, відшмагати кого-небудь різками' [10, I, с.221];

мати на оці [6, с.64] – *мати на оці (на очах)* 1. Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь; постійно, пильно дивитися на когось, на щось. 2. Думати про кого-, що-небудь, не згадуючи у розмові, не висловлюючися прямо. 3. Виявляти інтерес, приглядатися до кого-, чого-небудь. 4. Надіятися, сподіватися на щось; чекати чого-небудь. 5. Збиратися, виявляти намір зробити, здійснити що-небудь [10, I, с.473];

даватися в знаки [6, с.40) – даватися взнаки 1. Ставати відчутним, виразно помітним; проявлятися, відчуватися. 2. Неприємно нагадувати про себе. 3. Завдавати прикростей, дошкуляти кому-небудь. 4. Проявляти себе в чомусь перед ким-небудь. 5. Надовго запам'ятовуватися (перев. щось неприємне). 6. Показати себе з поганого боку, залишати про себе недобру пам'ять [10, I, с.217-218];

повірити на слово [6, с.95) – вірити на слово 'без будь-яких підтверджень фактами, на основі лише чийогось запевнення, обіцяння' [10, II, с.828];

взяти назад (відкликати) свої слова [6, с.95) – брати / взяти [свої] слова назад 'відмовлятися від сказаного раніше' [10, I, с.53];

ані слуху, ані духу [6, с.95) – [ані] ні слуху, [ані] ні духу 'нічого не відомо про кого-, що-небудь' [10, II, с.830].

Поза словниковим матеріалом сучасної літературної мови залишилися такі фразеологізми: (божеська) Божя краса [6, с.12] (у ФСУМ знаходимо лише Божя іскра, Божя пташка, кара Божя [10, I, с.43]); вибрати очі – 'осліпити' [6, с. 64]; (буків) дати [6, с.13]; важко на гроші [6, с.13]; гробова тиша [6, с.25] – у ФСУМ знаходимо лише гробова мовчанка 'абсолютна тиша' [10, I, с.500]; ставати кому на заваді [6, с.98]. Такий цінний та достовірний матеріал слугуватиме діахронному вивченню фразеології української мови.

У матеріалах аналізованої лексикографічної праці натрапляємо і на приклади, що засвідчують відмінності в утвердженні літературних норм, наприклад, укладач радить не вживати форму блукати (по світах), а пропонує варіант для вживання блукати світами [6, с.11]. У ФСУМ все ж унормованим є блукати по світах (по [божому] світу, по світі) 'постійно змінювати місце проживання, перебування, не маючи притулку // подорожувати, мандрувати'; але блудити світами [10, I, с.36]. Не утвердився як літературний варіант гострий на речах [6, с.25], у ФСУМ знаходимо гострий на речі, (на язик, на слово, на мову) 'здатний дотепно і влучно говорити' [10, I, с.192]. Рекомендований для вживання фразеологізм на схилку віку (замість небажаного на склоні життя) [6, с.34] реалізований у таких словниках статтях ФСУМ: на схилі віку (літ, днів) 'в кінці життя, на старості, при наближенні старості', але на схилку літ (днів) [10, II, с.872].

Отже, матеріали «Словника слів, у літературній мові не вживаних» не втрачають своєї актуальності, а також уможливають аналіз мовленнєвих особливостей та ареального поширення лексем і фразем, дослідження розвитку говорів, визначення основних та периферійних діалектних рис у ретроспективі, зіставлення їх з іншими сучасними українськими та слов'янськими говорами, а також з одиницями літературної мови.

Глибокі переконання і вболівання Івана Огієнка за українську мову й культуру безпосередньо впливають на формування самоусвідомлення нації, дбайливого ставлення до своєї історії в усіх її проявах.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Н.Д. Живе багатство української мови (матеріали до словника епітетів мови І. Огієнка) / Н.Д. Коваленко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Серія історична та філологічна / [редкол.: Є.І. Сохацька (відп. ред.), О.М. Завальнюк (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2009. – Вип. VI. – С. 48-52.
2. Коваленко Н.Д. Моделювання фразеологізмів із соматизмом «язик» (на матеріалі українських говірок) / Н.Д. Коваленко // Мовознавчі студії. Вип. 2: Фразеологізм і слово у тексті і словнику (За матеріалами Всеукраїнської нау-

- кової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського) / упор. : К. Іваночко та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2010. – С. 187-191.
3. Коваленко Н.Д. Семантико-структурні параметри фразем із компонентом «голова» (на матеріалі українських говірок) / Н.Д. Коваленко // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство). – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – Вип. XXXII-XXXIII. – С. 81-84.
  4. Митрополит Іларіон. Наша літературна мова. Як писати й говорити політературному / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Наша культура, 1958. – 424 с.
  5. Огієнко І. Життя слів / І. Огієнко // Рідна мова. – 1933. – Ч. 2. – С. 62.
  6. Огієнко І. Словник слів, у літературній мові не вживаних / І. Огієнко. – Нью-Йорк, 1973. – 154 с.
  7. Огієнко І. Український стилістичний словник / І. Огієнко. – Вінніпег, 1978. – 496 с.
  8. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 142 с.
  9. Скоробагатько Н.О. «Рука» в соматичному коді культури (на матеріалі фразеології східнослов'янських і східноєвропейських говірок) / Н.О. Скоробагатько // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 2. – С. 249-252.
  10. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

In the article the features of fixing the phraseology of literary language and its regional varieties in «Dictionary of words not used in the literary language» by Ivan Ohiyenko are analyzed; the comparison with units of modern idiomatic vocabulary is made; the importance of the lexicographical work in solving the issues of identity, origin and etymology of linguistic phenomena is defined.

Key words: frazema, lexicography, dialect, Ukrainian language.

Отримано: 21.10.2016 р.

УДК 811.161.2Огієнко(091)

В. В. Лазаренко

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського*

ПРОБЛЕМА СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРАЦЯХ І. І. ОГІЄНКА

У статті на основі аналізу праць І. Огієнка (митрополита Іларіона) досліджується такий феномен як проблема соборності української мови, висвітлюються питання національно-патріотичного виховання, показані шляхи та джерела формування української національної свідомості.

Ключові слова: огієнкознавство, український патріотизм, соборність, національна свідомість, державна мова.

Основні етапи Огієнкового лінгвістичного та лінгводидактичного доробку відзначаються фундаментальністю виконаних досліджень, віднайдених закономірностей розвитку української мови. Його перші наукові розвідки з історії мови та мовознавства виходять у світ у 1908 році.

Українські вчені вже зробили вагомий внесок у дослідження творчої спадщини І. Огієнка. Серед них М. Тимошик, Є. Сохацька, І. Тюрменко, З. Тіменик, В. Ляхоцький, Н. Черниш, А. Марушкевич та ін. Вони у тією чи тією мірою розкрили філософський, історичний, державотворчий, мовознавчий, педагогічний, редакторський та релігійний аспекти його діяльності.

Мета нашого дослідження висвітлити проблеми соборності української мови у працях І.І. Огієнка, формування національної свідомості та самосвідомості, які займають чільне місце у духовному доробку невтомного працівника українського ренесансу І. Огієнка.

Більшу частину свого життя він провів за межами своєї Батьківщини, але довголітня розлука з Україною, її народом не погасила його любові до рідного краю. Великий патріот і в еміграції відчував Україну всією душою, тяжко переживав від того, що його багатолітня праця, присвячена Україні, майже нікому там не відома. В еміграції вчений продовжує плідну наукову діяльність. Діапазон інтересів ученого надзвичайно широкий, однак з упевненістю можна стверджувати, що провідну й найпильнішу увагу він приділяв проблемам вивчення лінгвістичних аспектів рідної мови та пошуку раціональних методів її навчання. В мові І. Огієнка вбачав «нашу національну ознаку...нашу культуру, ступінь нашої свідомості» [6, с.126]. На створення І. Огієнком мовознавчих праць впливало декілька факторів. 3-поміж них: 1) природжена тяга вченого до питань мови, розуміння значення досліджень з мовознавчої проблематики для розвитку національної науки (практично не було такої галузі мовознавства, де б він не залишив свого сліду: кирилівська палеографія, церковнослов'янська мова, граматика (історична і сучасна), етимологія і семасіологія, фразеологія, лексикографія, стилістика тощо); 2) недостатня вивченість багатьох мовознавчих тем. Творчий доробок ученого в галузі лінгвістики надзвичайно плідний і різноманітний. 3-поміж найважливіших його праць можемо відзначити: «Короткий курс української мови» (К.,1918), «Українська літературна мова 16 століття і український Крехівський апостол» (Варшава, 1930), «Складня української мови» (Жовква, 1935), «Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян» (Жовква, 1937), «Історія української літературної мови» (Вінніпег, 1951), «Українська літературна мова: Граматичні основи літературної мови» (Вінніпег, 1951), «Український літературний наголос» (Вінніпег, 1952).

Найвагоміше місце в доробку вченого посідають наукові студії з мовознавства. Причина зацікавлення І. Огієнка питаннями української мови криється у його власних словах: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як перший орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попахеш, куди забажаєш...» [7, с.239-240]. Практично не було такої галузі мовознавства, де б учений не залишив свого сліду: проблеми кирилівської палеографії і церковнослов'янської мови, граматика (історична й сучасна), етимологія і семасіологія, фразеологічний світ мови, багатонауковий лексик, стилістика. Усе це становить лише неповний перелік його наукових мовознавчих зацікавлень.

Літературна мова як найвищий витвір свідомості нації, показник її культурного рівня також перебувала у сфері теоретичного осмислення професора Івана Огієнка. Ґрунтовно досліджуючи у багатьох працях стан української лі-

тературної мови в її історичному розвитку, учений виробив розуміння сутності української літературної мови та її характерних ознак («Всеукраїнська літературна мова й мова наших дитячих видань» (1934), «Гнучкість української мови: про подвійні форми» (1936), «Наглядна таблиця милозвучності української мови» (1923), «Ознаки доброї літературної мови» (1937), «Розв'яз літературної мови: На увагу нашим письменникам» (1936) та ін.).

Головними ознаками будь-якої літературної мови вчений вважав чистоту, правильність, ясність форми, багатство форм. Учений застерігав від надмірного вживання діалектних слів, які можуть бути як окрасою художнього твору, так і стати на перешкоді розвитку літературної мови. До варваризмів мовознавець зараховує насамперед полонізми й русизми. Русизми особливо небезпечні для української мови; їх значну кількість вчений пояснював історичними умовами розвитку нашої мови. На думку дослідника, запозичене слово може функціонувати в літературній мові лише за двох умов: якщо слово чи словосполучення оформлені за законами певної мови, або коли іншомовне запозичення не має доброго аналога серед лексики відповідної мови. «Вживати чужих слів і виразів тоді, коли існують на те саме й свої добрі слова та вирази – це шкодити чистоті своєї літературної мови» [7, с.294], – вважає І. Огієнко.

Дослідник вбачав кілька джерел збагачення літературної мови. Це передусім жива народна мова, яка постачає у літературну мову синоніми та фразеологізми. Інші джерела збагачення літературної мови – це неологізми та паралельні форми. Неологізмат дослідник надає великого значення, закликаючи українських письменників до активного творення слів, адже, побудовані за правилами української граматики, вони поповнюють скарбницю літературної мови. Також збагачують літературну мову адаптовані іншомовні запозичення, але лише ті з них, що не мають українського відповідника.

Крім лінгвістичних, І.І. Огієнко важливу роль відводив і соціолінгвістичним ознакам мови – соборності (літературна мова повинна бути єдиною для усього народу) і державності (мова – головна ознака нації, що створює окрему державу). Ознаку державності він виділяв найбільше з-поміж інших у розвитку української літературної мови, адже відсутність державності зумовила її сповільнений розвиток. У 30-і рр. ХХ ст. І. Огієнко створює «Науку про рідномовні обов'язки» (1936), у якій проголошує, що обов'язок кожного українця – дбати про рідну мову. Вчений радив поєднувати різноманітні методи навчання – як словесні, так і наочні та практичні. Для посилення ефективності навчання він радить використовувати під час роботи з підручником зв'язний виклад, аналіз мовних явищ, працювати з ілюстраціями над розвитком зв'язного мовлення, писати на уроці твори-мініатюри тощо. Проблема рідномовного навчання пронизує всю творчу спадщину І. Огієнка. Вчений справедливо вважав, що всі народи повинні мати школу з рідною мовою навчання, яка б відповідала українським традиціям. Без знання мови українці не зможуть глибоко оволодіти народною спадщиною. Свої погляди на мову й освіту І. Огієнко зміг реалізувати, коли працював в Українському державному університеті. У вихованні молоді він орієнтувався на національні цінності у формуванні національно свідомої особистості. Визначав, що повинні знати учні з мови протягом перших двох років, у п'ятому, шостому класах, як необхідно планувати навчальний процес, радив не обтяжувати учнів домашніми завданнями, що залишається актуальним і нині. Щоб досконало знати українську мову, вчений мовознавець радив вводити до навчальних планів давню українську літературу, твори таких українських письменників, як І. Вишенський, І. Галіятовський, П. Беринда, М. Смотрицький, І. Максимович, П. Могила, С. Зизаній-Густанівський та ін. [8].

Він піднімав проблему статусу української мови, вважав, що для цього необхідно скрупульозно підбирати до кожного уроку дидактичний матеріал, який сприяв би засвоєнню народних чеснот, шляхетних традицій, норм християнської моралі, прищепленню любові до рідної мови, народних прислів'їв, приказок, до фольклорних жанрів. Для цього необхідно навчитися виразно читати художні твори, їх інсценізувати та декламувати. Все це, на думку І. Огієнка, розвиває відчуття мови, виховує повагу до народу – носія цієї мови [5].

Одним із важливих завдань, які необхідно вирішити на шляху українсько-го національного відродження, І. Огієнко вважав виховання в українців високої, священної любові до своєї Батьківщини – України. Вчений дає своє розуміння Батьківщини. Для нього Батьківщина – «це, де хто народився, де провів безтурботні дитячі роки. До тієї землі прив'язується він усією душею своєю на ціле життя» [2, с.30]. Для І. Огієнка як для людини, яка довгі роки прожила на чужині, рідна земля і Батьківщина є тотожними поняттями. Рідна земля, на його думку, – це те найкраще і наймиліше, що має тільки окрема людина чи окремий народ. Любов до рідної землі вважав святим обов'язком кожного українця. Він зазначав: «Рідний народ займає свою землю і цю землю ми зобов'язані любити всією душею, і берегти її всіма силами. Бо ж рідна земля – це те найкраще і наймиліше, що має тільки окрема людина чи окремий народ... Рідна земля ніколи не забувається, а туга за нею все збільшується, коли нас доля заносить далеко і надовго від неї. Рідна земля – це матінка рідна, що вміє тишити й приголубити нас. От чому ми свою Україну звемо Ненькою і любимо її над усе» [2, с.30].

Для грамотного читання і написання українською мовою І. Огієнко видавав граматики та словники: «Український правописний словник», «Історичний словник української мови», «Словник мови Шевченка», «Український стилістичний словник». У «Словнику місцевих слів» вчений-мовознавець сформулював таку концепцію: «Для одного народу – одна літературна мова і правопис», яка була використана під час створення українського правопису «Правописні правила, прийняті Науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові» [1, с.27]. Але для практичного вивчення літературної мови граматичних відомостей і загальноновживаних словників за редакцією Б. Грінченка та Є. Желєхівського, як вважав автор, було недостатньо, бо вони відображали, насамперед, лексику живої народної мови, яку ніколи не вживали в літературній. Учений-філолог намагався вирішити проблему чистоти української мови, закликаючи: «Бережи чистоту своєї Рідної Мови, – і тим збережеш чистою й Душу народу твого» [3].

Щоб запобігти засмічуванню української мови полонізмами, русизмами, грецизмами тощо, щоб український народ мав одну спільну літературну мову, І. Огієнко видає стилістичний словник. Слід зазначити, що застарілі українські слова він заповідав зберігати як скарб. Кожне явище мови досліджувалося вченим історично. Однакові форми слів – українські з московськими – свідчать, як зауважував І. Огієнко, про те, що вони були занесені до Росії з України протягом XVI-XVIII ст., бо з'явилися в Україні на 100-200 років раніше ніж в Росії, тому не можна дивитися на них, як на позички з московської. Про проблему багатства і краси української мови автор висловився так: «Наша власна українська мова в її численних говірках така багата і колоритна, що просто гріх перед своїм народом поповновати літературну мову непотрібними позичками з мов чужих: польської чи московської» [6, с.27]. Проблемою першорядної ваги І. Огієнко вважав виховання любові до своєї мови. Вчитися берегти, любити, поважати і піклуватися про рідну українську мову необхідно на уроках з української мови, де належить давати необхідні знання про мову, її історію, красу та значимість, бо з вивчення мови починається пізнання свого народу та його духовності [3]. Саме мова об'єднує

націю, вважав І. Огієнко. Відстоювати цю думку було непросто, оскільки значна частина української інтелігенції, зокрема з Галичини, сприймала цю ідею насто-рожено, а часом і вороже. Вчений різко засуджував такі дії, зокрема рішення наради педагогічних працівників у Перемишлі 1933 р., котрі ухвалили, що кожний учитель-україніст має навчати дітей писати по-своєму. Він закликав усіх українців використовувати правопис, який затвердила у 1929 р. Академія наук. «Хто пише не так, – наголошував І. Огієнко, – той приносить шкоду нашій єдності» [5, с.4]. На протипагу таких дій І. Огієнко висунув гасло: «Для одного народу – один правопис і одна літературна мова». Цій проблемі він присвятив багато праць («Рідне сло-во», «Сучасна українська літературна мова» тощо) і просто звернень до редакторів окремих видань, яких автор закликав перейти на повний академічний правопис і на всеукраїнську літературну мову. З цією метою І. Огієнко написав свій право-пис, у якому подаються правила переносу слів, написання великої літери, а також фонетичні, морфологічні норми написання. Його непокоїла проблема соборнос-ті української мови. Він виступав проти видань, які стояли на перешкоді створен-ня однієї літературної мови і нехтували нормами загальноукраїнського правопису. І. Огієнко наголошував, що «народ, який не має спільної літературної мови, – то незріла нація. Об'єднаймося у мові – і це мовне об'єднання, реалізація собор-ності української мови золотими буквами залишиться не тільки в історії україн-ської культури, але й у політичній історії нашого народу» [4, с.18]. Для реалізації цієї ідеї вчений проводив велику цілеспрямовану роботу, зокрема організовував гуртки плекання рідної мови.

Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що проблематика соборнос-ті у працях І. Огієнка майже нічим не відрізняється від мовних проблем сьогоден-ня, хоча остання праця науковця-освітянина була написана більше 30 років тому. І сьогодні, в час розбудови Української держави та утвердження національної шко-ли, значення порад великого вченого – неоціненне, бо він вважав, що саме з вивчен-ня української мови витікає національно-патріотичне і моральне виховання майбут-нього громадянина України, чого так не вистачає сьогодні нашим вихованцям. Тому погляди І. Огієнка як просвітителя, мовознавця та історика на питання мовної осві-ти в Україні були і нині залишаються надзвичайно актуальними. Проблеми, які став-ив і вирішував І. Огієнко, не залишають байдужими сучасних дослідників, яким доводиться уже в незалежній Українській державі піднімати, по суті, ті ж самі про-блеми: давності української мови, її чистоти, любові до своєї мови, становлення її та збереження, формування та розвитку, мовного об'єднання нації, написання під-ручників, розвитку української термінології, видання україномовної літератури, ви-рішення яких допомогло б сформувати українську свідомість і менталітет українця.

Без відповіді поки залишилися запитання: як поєднати у навчальному процесі індивідуальні та колективні методи навчальної роботи, як краще по-дати і засвоїти новий матеріал, підвищити якість знань, підняти статус укра-їнської мови, ефективність рідномовного навчання. Крім зазначених про-блем, мають місце і нові, які породила вже незалежна держава. Це – науково-методичне забезпечення навчального процесу, скорочення годин на вивчення українознавчих предметів. Невирішених проблем могло б бути набагато мен-ше, якби державні діячі й освітяни враховували у навчання та вихованні моло-ді також досвід і поради Великого українця І. Огієнка.

Список використаних джерел:

1. Болтвінець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й сві-домості народу / С. Болтвінець // Дивослово. – 1994. – №7. – С. 23-27.

2. Огієнко І. Українська грамати́ка : [підручник для першого року навчання в народних школах та для підготовчого класу шкіл середніх] / І. Огієнко. — К., 1921. — 64 с.
3. Огієнко І. Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську / І. Огієнко. — К. : Видавництво книгарні Є. Череповського, 1918. — 47 с.
4. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / І. Огієнко. — К., 1917. — 32 с.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. — Львів : Фенікс, 1995. — 44 с.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. — К. : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2004. — 412 с.
7. Огієнко І. Український стилістичний словник : [підручна книга для вивчення української літературної мови] / І. Огієнко. — Львів, 1924. — 496 с.
8. Тимошик М. Голгофа І. Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності : [монографія] / М. Тимошик. — К. : Заповіт, 1997. — 229 с.
9. Тимошик М. Ідея соборності української мови на сторінках Огієнкового часопису «Рідна мова» / М. Тимошик // Дивослово. — 2007. — №5. — С. 38-44.

On the basis of analysis of the works of Ivan Ogienko (Metropolitan Hilarion) studied the phenomenon as a problem of collegiality Ukrainian language, highlights the issues of national and patriotic education, shows ways and sources of Ukrainian national consciousness.

Key words: ogiyenkoznavstvo, Ukrainian patriotism, unity, national consciousness, national language.

Отримано: 03.10.2016 р.

УДК 821.161.2-09Огієнко

Н. В. Марченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕТНО- ТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ІВАНОМ ОГІЄНКОМ МОВИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто науковий доробок І. Огієнка, присвячений поетичній мові Т. Шевченка, і який окреслюється як початковий етап етно- та соціолінгвістичних досліджень в українському мовознавстві, оскільки, аналізуючи мову Т. Шевченка як творця української літературної мови, шевченкознавець дійшов висновку, що народна мова поета характеризується високим рівнем поетичного авторського стилю, специфічним стилістично-синтаксичним та високим лексико-семантичним рівнями розвитку мови і виконує просвітницьку, ідентифікуючу, націєтвірну, соборну й еволюційну функції. Шевченкова мова у висновках І. Огієнка продемонструвала високий рівень розвитку української мови в 19 ст., яка фактично існувала лише в усній формі, та ствердила у світовому поступі народів не лише українську мову й літературу, українську культуру, а й головне, ствердила український народ.

Ключові слова: аспект, етнолінгвістичний, поезія, рівень, соціолінгвістичний, стиль, функція, чинник.

Іван Огієнко упродовж усього свого життя, досліджуючи життя та творчість Тараса Шевченка, знову й знову відкривав у поезії українського Кобзаря щось нове й досі незнане або ж знаходив підтвердження своїх думок щодо власного авторського трактування художнього задуму поета, втіленого у тому або іншому вірші. І. Огієнко, який понад п'ятдесят років свого життя присвятив дослідженню життєдіяльності Тараса Шевченка, намагався прочитати і донести

українському народові потаємні думки поета, відображені в його поезії, і які, на перший погляд, немов уже всіма розкриті й прокоментовані, або ж, як зауважує І. Дзюба, на які «шевченкознавство нагромадило досить прикладів на підтвердження» [1, с.327]. Однак не все, що було вичитано в поезії Кобзаря, окрім концепту революційності його творів в 19 ст. й тих же революційних ідей, спрямованих на повалення самодержавства, концепту зображення панської неволі та концепту нещасливої долі української жінки, потрактовувалося певною мірою однозначно, особливо в 20 ст., оскільки й ці ідеї розглядалися заідеологізовано, – а не з погляду омріяної поетом неньки-України та не з погляду бачення творчості народного генія самим українським народом. У шевченкознавстві 20 ст. майже ніхто не згадував дослідження Шевченкової життєдіяльності в 19 ст. чи початку 20 ст. українськими науковцями, оскільки всі ті дослідження з погляду радянщини були пронизані «українським буржуазним націоналізмом», що мріяв лиш про відокремлення України від «величного союзу дружніх і рівноправних держав».

І. Огієнко першим розпочав досліджувати творчість поета за мовознавчим аспектом й укладати словник Шевченкової мови, працюючи ще ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921), і рукопис словника або ж загубився під час громадянської війни, або ж був знищений. Отож, І. Огієнко, перебуваючи за межами України, спочатку в Польщі, потім у Швейцарії, а згодом переїхавши до Канади, продовжує досліджувати творчість та життя українського Кобзаря, беручись за «болочі» теми в шевченкознавстві, які або замовчувалися, або ж тлумачилися з погляду комуністичної ідеології. Сьогодні можна уявити, що І. Огієнко як особистість з енциклопедичним рівнем знань, повертаючись до того або того питання у творчості та в житті українського Кобзаря, розумів, що «мова-текст репрезентує й індивідуальний світ окремого автора, окремого твору, і мовотворчість певного історичного проміжку, певної епохи. І в кожному випадку маємо справу з тими чи тими ознаками-маркерами, що характерні для авторської індивідуальності, фрагменту мовотворчості у відповідних часо-просторових межах» [2, с.262]. Отож, як зазначає М. Тимошик, І. Огієнко вирішив створити словник Шевченкової мови, поклавши за основу «Кобзар» видання В. Доманицького 1910 року, застосовуючи статистичний метод. «Саме це видання було вибрано не випадково. Адже всі пізніші друки «Кобзаря» все більше й більше відходили від авторського оригіналу. І про це варто було комусь починати відверто говорити, звертаючи увагу видавців на небезпеку вільного поводження з найголовнішою для українців книгою. Зрештою, такому практично неконтрольованому процесу варто було покласти край. В цьому бачив сенс своєї копіткої й виснажливої праці Іван Огієнко» [3]. І. Огієнко повторно завершив роботу над словником Шевченкової мови у 1936 р. і друкував його частинами на сторінках часопису «Рідна мова» упродовж 1933-1939 рр. [3]. Варто зазначити, що задум науковця щодо видання повного варіанту «Словника Шевченкової мови» втілювся у життя у 1961 р. у Вінніпезі (Канада), в обсязі 258 с. Якраз це видання професор Альбертського університету в канадському Едмонтоні Яр Славутич назвав «золотою короною шевченкознавства» [3]. І як розуміємо, канадське видання побачило світло після нового опрацювання мови Шевченкових творів науковцем, який знову й знову наполягає на тому, що якраз Тарас Шевченко є «творцем української літературної мови» [4, с.300], аргументуючи своє твердження внутрішньомовними та позамовними чинниками розвитку української мови на прикладах, взятих у поезіях Кобзаря, і які, як відомо, у всіх мовах мають спільні ознаки, однак для кожної мови зокрема характеризуються специфічними рисами, адже «на кожному історичному етапі

саме відмінне, специфічне в концептуальній та мовній картинах світу забезпечує об'єднувачу функцію літературної мови в межах певної національної спільноти, даючи підстави говорити про її мовнокультурну окремішність» [5, с.12]. А ще 1949 р. у Вінніпезі вийшла друком монографія І. Огієнка «Історія української літературної мови», про яку краще мабуть і не можна сказати, як це зробив упорядник київського видання 2001 р. доктор філологічних наук Микола Тимошик: «Це одна з етапних праць ученого, яка за радянських часів вважалася особливо крамольною. В історичному розрізі, доступно і переконливо автор показав усьому світові той воістину тернистий шлях, яким пройшла українська мова в умовах століть заборон, утисків і обмежень, дослідив феномен незнищенності її, як «душі нації», «найціннішого скарбу» народу. Водночас переконливо спростовуються необгрунтовані теорії щодо «ісконного єдинства руських народчій» і спільної мовної колиски для української, білоруської та російської мов» [3]. Додамо, що змістовне наповнення цієї монографії, підтвержене бібліографічним матеріалом, потребує не тільки ґрунтового вивчення й аналізу на етимологічному рівні історії української мови й культури, а й вивчення історії слов'янських мов, що в майбутньому певною мірою може спростувати отой розподіл слов'янства на три мовні підгрупи, що уперше був започаткований М. Максимовичем, і на нашу думку, такий розподіл був прийнятий або ж визнаний більшою частиною мовознавців лише за географічним розташуванням тих або інших слов'янських народів, а не на рівні діахронічного чи навіть синхронічного аналізу історії слов'янських мов. До речі, цю Огієнкову монографію «Історія української літературної мови» (1949), як і монографії про історію української культури («Історія української культури» – електронна версія / pdf) та історію українського друкарства («Історія українського друкарства», Київ, 1994), варто було б перекласти, хоча б англійською мовою, щоб і світ зміг дізнатися про справжню культуру й історію, мову й літературу українського народу, а не вважати український народ нацією, що постала у всесвітній історії лише наприкінці 20 ст.

У монографії «Історія української літературної мови» (1949) у десятому розділі частини другої було вміщено статтю шевченкознавця про роль українського Кобзаря у творенні, формуванні та становленні української літературної мови. Така ж само стаття як передмова, проте доповнена, була вміщена до «Словника Шевченкової мови» (1961). 2003 р. в Україні вийшло друком повне зібрання статей Івана Огієнка, під назвою «Тарас Шевченко», серед яких і є мовознавча розвідка шевченкознавця «Шевченко як творець української літературної мови», яка, як наголошує упорядник М. Тимошик [4, с.424], друкується вперше в Україні і яка є об'єктом нашого дослідження, метою якого є аналіз фактологічного матеріалу, викладеного І. Огієнком у результаті ґрунтового дослідження мовного контенту творчого доробку Тараса Шевченка.

Зважаючи на внутрішньомовні та позамовні чинники розвитку української мови можна дійти таких висновків: по-перше, мова Т. Шевченка, наголошує І. Огієнко, «мала всі якості, щоб стати всеукраїнською мовою літературною», оскільки «була найчистіша серед мов усіх тодішніх письменників і походила з географічного осередку української землі, із Звенигородщини», тому «могла легко стати соборною мовою» [4, с.300], оскільки володіє віковичним українським стилем [4, с.287], відображаючи, таким чином, етноісторичний аспект розвитку мови. По-друге, поетична мова Т. Шевченка, стверджує шевченкознавець, вирізняється народністю [4, с.283] простотою, ясністю, народністю побудови речень – за допомогою паратакиси (паратаксис – сучасний мовознавчий термін. – М.Н.) [4, с.286], вирізняється власним поетичним стилем, опертям для якого послужила україн-

ська пісня не тільки у формі лексичного наповнення, а й ритмічною формою [4, с.301], що підтверджує специфіку стилістико-синтаксичного рівня розвитку мови. По-третє, мова Т. Шевченка, аргументує І. Огієнко, відзначається «яскравою мальовничістю» [4, с.302], «рясною синонімією» [4, с.304], «релігійним стилем» [4, с.287], наповненням «стародавніх вірувань українського народу» [4, с.293], що свідчить про високий рівень лексико-семантичного рівня розвитку мови.

Окрім існування внутрішньомовних чинників у поезії Т. Шевченка, І. Огієнко також аргументовано демонструє вплив позамовних чинників на життєдіяльність українського Кобзаря та суспільства в 19 ст., які сприяли становленню і розвитку української літературної мови, і відповідно, сприяли формуванню та розвитку українського суспільства, яке фактично існувало на «фізіологічному» рівні, але так само фактично – на політичному – було відсутнім. Отож, Т. Шевченко своєю творчою діяльністю, як зауважує І. Огієнко, по-перше, поширив «й остаточ-но» ствердив «наші національні назви: Україна, український» [4, с. 301], що можна визначити як ідентифікаційний чинник. По-друге, поширення більшості поезій поета по всій Україні, здебільшого, у «переписаному» вигляді сприяло не тільки процесу просвіти українського народу, а й ще сприяло зміні світогляду щодо власної етнічної ідентифікації і трансцендентальної, й водночас, трансцендентної синестезії (від грец. – *одночасне відчуття*) концепту «народ», який має таку мову, за допомогою якої можна творити зрозумілі для всіх майстерні твори [4, с.300-301] – отже, тут присутній просвітницький чинник. По-третє, внутрішньомовний чинник – чистота Шевченкової мови, яка «могла легко стати соборною мовою» [4, с.300], тісно переплітається з позамовним чинником соборності українського народу і є об'єднавчим чинником. По-четверте, поширення творів Т. Шевченка «по всій Росії сотнями списків», на думку І. Огієнка, не тільки «запалювали душі» до змін, а й послужили фактом визнання росіянами існування української літератури «власне через Шевченка» [4, с.301], що є беззаперечним чинником ствердження українського народу, його культури, його мови й літератури. По-п'яте, «огненна емоційність Тараса Шевченка» розвінчувала панщину й царат – «усіх гнобителів українського народу та України» [4, с.301], що можна детермінувати як еволюційний чинник розвитку не лише українського, а й російського суспільства та суспільств слов'янських народів.

І. Огієнко, описуючи елементи Шевченкової мови, стверджує, що поет «вже мав розуміння літературної мови і тому він критично ставився до т. зв. живої звичайної народної мови» [4, с.294]. І науковець наводить приклади того, що Кобзар «бачив і знав», як мова занпащається русизмами, тому унікав не лише їх, а й полонізмів. Також Т. Шевченко намагався не використовувати, або ж, як пише автор студії, «свідомо унікав(є) в своїй мові дрібно-говіркових місцевих виразів (локалізмів), хоч на Звенигородщині їх не бракувало» [4, с.294-295]. Тому Т. Шевченко, як зазначає І. Огієнко, й «очистив свою мову від таких виразів, що були б незрозумілі широким читацьким колам, а це вже було розумінням істоти літературної мови» [4, с.295]. Це вже нині відомий постулат у науковій думці не викликає жодних сумнівів щодо того, що «лише літературна мова, якою користується значна кількість людей в усному та писемному спілкуванні, яка обслуговує усі сфери суспільного життя і має сталу норму, здатна максимально об'єднати мовців у національну спільноту на певній території» [5, с.8-9], а в той час зазначає І. Огієнко, лишень «народжувалася ідеологія української літературної мови» [4, с.295], яка з часом почала виконувати провідну роль в націєтвірному процесі самоствердження українського народу, виконуючи, зокрема, просвітницьку, ідентифікуючу, об'єднавчу й еволю-

ційну функції, які й були віднайдені І. Огієнком у поетичній Шевченковій мові. І. Огієнко розумів, що «одним з найважливіших чинників етно- та культурозбереження української спільноти був і залишається мовний чинник, оскільки мова є головним засобом спілкування у межах окремого етносу і формою реального існування свідомості як кожного індивідуума у будь-якому суспільстві, так і головним ідентифікатором будь-якого суспільства» [7, с.33].

Певною мірою на сторінках наукових праць відбулася заочна полеміка між І. Огієнком та А. Кримським. Адже далекого 1926 р. І. Огієнко сподівався на порятунок укладеного ним словника Шевченкової мови, що був ним залишений у Кам'янці. Тричі писав «до тодішнього секретаря Академії наук радянської України А. Кримського з проханням порятувати його архів і бібліотеку у Кам'янець-Подільському і надання йому можливості повернутися до Києва» [3], однак, не отримавши відповіді, змушений був їхати до Варшави. Як відомо, А. Кримський проводив свої дослідження на Звенигородщині, в результаті чого збереглися його рукописи, серед яких – «Сліди од галицько-уніатського впливу в народнім фольклорі Південної Київщини», у якому він на першій сторінці стверджує, що місцева українська мова, відповідно й фольклорні твори, зазнали впливу польської мови [8, арк.1], не підтверджуючи це фактологічним матеріалом, оскільки навіть записані ним українські народні пісні не містять жодного натяку на лексичні запозичення з польської мови чи синтаксичні паралелі з нею. Якщо ж зважати на цей факт, то твердження І. Огієнка про чистоту Шевченкової мови, що стала соборною для всього українського народу, підлягає сумніву. Однак, після знайомства з іншими науковими статтями А. Кримського, стає зрозуміло, що, напевно, ота «невидима боротьба обох світів» у двох іпостасях-науковців тривала вже і в 20 рр. 20 ст. А. Кримський пише, що «Шевченко, захопившись слов'янофільством, виходив з ідеї, що український письменник повинен вибрати із словарної скарбниці живої української мови переважно такі елементи, що їх могли б зрозуміти по змозі геть усі слов'яни... Щоправда, Шевченкова мова не переставала через те бути дуже художньо малоруською мовою, та все ж таки в Шевченка виявилася українська мова лиш так, як у прекрасній мармуровій білій статуї виявляються риси живої людини, – без тієї колоритності, якою виблискуватиме живописний малюнок, і без тієї детальної точності, яку може дати фотографія» [9, с.274]. Дві протилежні оцінки, які лиш підтверджують різне сприйняття мови українського Кобзаря та його особистості А. Кримським та І. Огієнком, однак і дослідження Шевченкової мови іншими науковцями виявляються на боці Івана Огієнка.

Важливою характеристикою Шевченкової мови було те, що й підмітив І. Огієнко, зазначаючи те, що «Шевченко глибоко зрозумів, що українська народна мова в своїй істоті – мова т. зв. паратактична, цебто в ній речення головню рівнорядні, а не підрядні... Власне це стало душою «простоти» й ясности Шевченкової мови» [4, с.286]. Науковець Л. Костич, посилаючись на студію С. Смеречинського (1932), зазначає, що «безполучникове поєднання окремих слів чи цілих речень, частин складного речення є важливою ознакою «української народної мови» й одним із важливих засобів художньої виразності в літературному творі» [10, с.250]. І С. Смеречинський наголошує, що «це синтаксичне, а разом і високоцінне стилістичне явище», характерне для всіх індоєвропейських мов, українська мова «піднесла на високий ступінь художності» у казках, піснях, думах, а також у творах Тараса Шевченка, Панаса Мирного та інших» [10, с.250]. У сучасному літературознавстві безполучниковість поетичних творів позначають асиндетоном як фігурою поетичної мови, що й було проаналізовано Л. Костич у Шевченкових пое-

зіях з висновками про те, що «у поетичних творах Т. Шевченка асиндентичні конструкції характеризуються складною семантичною організацією», створюючи в поезіях «високий рівень напруги і експресії, феномен глибокого осмислення світу, конденсації змісту складних етико-естетичних почувань і емоцій» [10, с.254-255], що (1) і є найкращою оцінкою будь-якого поетичного твору, що (2) й було підмічено в Шевченковій мові І. Огієнком, і що (3) лиш підтверджує високий рівень розвитку української мови в 19 ст., яка, як відомо, переважно зберігалася у фольклорному надбанні народу. І що (4) також підтверджується творчою спадщиною Тараса Шевченка та науковим доробком Івана Огієнка. Бо, як зауважує Г. Штонь [11, с.49], «про жодні амфібрахії, хорей та ямби, тоніку й силаботоніку, коломишковий розмір, строфи онегісники чи народно-пісенну Шевченку у процесі виверження із себе ностальгічно розжарених до палахкотіння магіи видінь оселеної в його душі батьківщини не думав...». І цей Шевченків світ «досить швидко зростається з духовно-семантичним полем віршованої лексики, де що не слово – то не лише потєбніанський образ, а й живий злиток болно, туги, краси, співчуття й захвату вперше в літературу хлюпнутою екзистенційною ріднодухого кореня», який формувався, утворювався й розростався не одне століття. Далі шевченкознавець зазначає, що «при цьому не слід забувати, що народ, який Шевченка читав, знав до нього тільки Святе Письмо. І мав рідномовний «Кобзар» метричним його продовженням...» [11, с.49].

Сучасні мовознавчі студії мови Т. Шевченка (Г. Вільчинська, Б. Галас, Ю. Дядищева-Росовецька, Л. Костич, О. Мацько, В. Русанівський та ін.) тісно переплітаються зі студіями І. Огієнка, який неодноразово повторював, що, окрім народної мови, у поета «завжди складня народна» [4, с.284] та й «народний елемент, головню пісенний, став основним у Шевченковій мові» [4, с.284]. «Мова – мислення – культура» як головні концепції сучасних етнолінгвістичних досліджень були неодноразово виокремлені в Шевченковій мові шевченкознавцем. До того ж, у всіх працях І. Огієнка про Шевченкову мову можна детермінувати головні напрями сучасних соціолінгвістичних досліджень – історичний, соціально-політичний та соціальний. Поєднавши внутрішньомовні та позамовні чинники у мовознавчому аналізі творів Т. Шевченка, І. Огієнко дійшов висновку, що поет «вивів цю мову на шлях ширшого літературного розвою» [4, с.311], оскільки «літературна мова для Т. Шевченка і становила «тло» власної поетичної творчості, і водночас сама виступала як об'єкт творення» [12, с.179].

Отже, аналізуючи поетичну Шевченкову мову та синтезуючи всі мовні компоненти української мови у творах поета, І. Огієнко накреслює начерк сучасних напрямів мовознавчих досліджень, а саме – етнолінгвістичний та соціолінгвістичний аспекти дослідження мови творця, основоположника нової української літературної мови [12, с.179] – Тараса Шевченка. Напевно, наступну думку можна було б взяти за епіграф до цієї студії про Івана Огієнка та Тараса Шевченка чи до іншої, головною ідеєю якої є підтвердження титанічної праці обох талановитих особистостей в українській історії і культурі, і яка є чи не найвагомим висновком усіх шевченкознавчих досліджень: «Шевченків бунт проти царату і кріпацтва з огляду на це виглядає куди менш значущим, аніж бунт мистецький, яким українській мові і глибинним покладам її світо- й людиновиражальної культури був щеплений фермент духовно-го модерну. Інша його назва – націєсушність...» [11, с.48].

Список використаних джерел:

1. Дзюба І.М. Тарас Шевченко Життя і творчість / І.М. Дзюба. – К. : Вид-во «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.

2. Мойсеєнко А.К. Мова як світ світів / А.К. Мойсеєнко // Наукові записки. Інститут філології. — К. : КНУ імені Тараса Шевченка, КПВД «Педагогіка», 2004. — Т. XIII. — С. 259-265.
3. Тимошик М.С. Мова — душа нації: Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) в обороні української мови Передне слово / М.С. Тимошик // Історія української літературної мови. — К. : Наша культура і наука, 2001. — 440 с. — Режим доступу: www.litopys.org.
4. Огієнко І. Тарас Шевченко / І. Огієнко. — К. : Наша культура і наука, 2003. — 430 с.
5. Чередниченко О.І. Про мову і переклад / О.І. Чередниченко. — К. : Либідь, 2007. — 248 с.
6. Тимошик М.С. Канадська Шевченкіана митрополита Іларіона / М.С. Тимошик // Тарас Шевченко. — К. : Наша культура і наука, 2003. — С. 5-36.
7. Марченко Н. Рідна мова як один із головних чинників збереження української спільноти / Н. Марченко // Українознавчий альманах. — К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2011. — Вип. 5. — С. 30-33.
8. Кримський А.Ю. Сліди од галицько-уніатського впливу в народнім фольклорі Південної Київщини / А.Ю. Кримський. — К. : Інститут рукопису АН України. — 9 арк.
9. Кримський А.Ю. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася / А.Ю. Кримський // Твори в п'яти томах. — К. : Наукова думка, 1973. — Т. 3. Мовознавство. Фольклористика. — С. 252-283.
10. Костич Л. Безсполучниковість як засіб вираження експресії у творах Т. Шевченка / Л. Костич // Шевченкознавчі студії. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. — Вип. 12. — С. 250-255.
11. Штонь Г. Духовна структурованість вірша Шевченка / Г. Штонь // Слово і час. — 2010. — №3 (591). — С. 46-51.
12. Шевченкова інтерпретація української народної епітетики / Л.М. Задорожна, Ю. Дядищева-Росовецька та ін. // «Орю свій переліг... та сію слово: Шевченківська моногр. — К. : Логос, 2012. — С. 177-223.

The article deals with the scientific researches of one of the famous Ukrainian scientists Ivan Ogiyenko, who researched Taras Shevchenko's poetry language and defined him as creator of Ukrainian literary language. After the long-lived researches Ivan Ogiyenko came to a conclusion, that Shevchenko's poetry language is characterized by a high standard of poetic author's manner, by a specific stylistic-syntactic level and a high lexical-semantic level of language development. Taras Shevchenko's poetry language is performed the following functions as educational, identifying, combined, evolutionary and the function of creation of Ukrainian nation. These linguistic and extralinguistic factors are underlined a high standard of Ukrainian folk language development in the 19th century.

Key words: aspect, ethnolinguistic, poetry, standard, sociolinguistical, style, function, factor.

Отримано: 03.10.2016 р.

Л. М. Марчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «СТРАЖДАННЯ» У «ФІЛОСОФСЬКИХ МІСТЕРІЯХ» ІВАНА ОГІЄНКА

Головне завдання концептивістики полягає в тому, щоб дослідити й системно описати концепти певної мови за допомогою лінгвістичних засобів, тобто мовно-концептуальні картини світу, враховуючи можливу лакунарність концепту або його окремих складників. У статті проаналізовано концепт «страждання» як ціннісну домінують авторської картини світу Івана Огієнка та мовну реалізацію репрезентованого концепту у драматичних творах.

Ключові слова: концепт, концептивістика, концептуальна картина світу, концептуальний аналіз, цінності, поняття «страждання».

На сучасному етапі лінгвістичних пошуків важливе місце посідає питання особливостей представлення знань у мові та свідомості людини (Болдирев М., Вежицька А., Кубрякова О., Стернін І., Попова З., Селіванова О. та ін.). Ці питання розглядає когнітивна лінгвістика. Саме завдяки когнітивним дослідженням у науковий обіг ввели такі актуальні сьогодні поняття, як «*концепт*», «*концептуальний аналіз*», «*концептуальна картина світу*».

У сучасній лінгвістичній науці виокремлюються два основні дослідницькі підходи до аналізу концептів: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний. Дослідники, які репрезентують лінгвокогнітивний підхід, зокрема Кубрякова О., Телія В., Селіванова О. та ін., вважають, що у концептах втілюються не лише поняття, але й знання людини про світ, певні асоціації, які викликає те чи те слово, а також її особистісні переживання. Концепт, що народжується як образ у свідомості окремої людини, згодом абстрагується до різних уявлень і понять, узагальнюється і зберігається в культурній пам'яті етносу чи народу [4, с.90-93; 9, с.94-95; 6, с.77].

Водночас учені схиляються до думки, що існує декілька різновидів концептуального аналізу і кожен дослідник пристосовує його для аналізу «свого» концепту. Подібні погляди виражають Вільчинська Т., Краснобаєва-Чорна Ж., Скаб М. та інші, зауважуючи, що концептуальний аналіз – це спільна назва для цілої групи лінгвістичних методів дослідження структур репрезентації знань. Причому та чи та модель концептуального аналізу залежить не тільки від складності та значущості концепту, але й від мети і завдань, які ставить перед собою дослідник [2, с.67-79].

Поняття «*страждання*» в медицині трактують здебільшого як *патологію*. «Патологія – (від грец. *πάθος* – біль, страждання і «...логія») 1. Наука про хворобливі (*патологічні*) процеси в організмі людини й тварин. 2. В широкому розумінні П. – будь-яка ненормальність [7, с. 507]. Отже, страждання, як патологія, згідно з медициною, є фізичним станом, протилежним здоров'ю, хворобою. Таким чином, *страждання* споріднене з поняттям хвороби, а це дає змогу розширити семантичний ряд досліджуваного об'єкта.

У релігії *страждання* – те, що потребує спокути провини, вимагає очищення від гріха. У Слові Митрополита Львівського на свято Страждання Пресвятої Богородиці натрапляємо на таке: «Наша Церква у цей день пригадує нам про страждання Божої Матері, Марії, що привела на світ Божого Сина. Праведники

Церкви звернули увагу на болі Марії, на її переживання, якими було охоплене її серце та дух. Вона каралася, коли бачила погорду людей над Другою Особою Божою, а ще більше страждала від того, коли катували її Сина, вкляли хрест на його рамена як злочинцеві – та розіп'яли на ньому... Ми не в силі збагнути глибокої відповіді Марії на слова ангела, який прибув з пропозицією від Небесного Отця – вона промовила: «... Ось я Господня слугиня: нехай за мною станеться по твоєму слову!...» (Лк 1,38). Коли її Син терпів різні тортури від людей, нічого не сказано про прихід ангела до неї зі словами підтримки. Була ніби залишена сама на себе, огорнена словами Ісуса: «... Елої, Елої, лама савахтані?... Боже мій, Боже мій! Чому єси покинув мене?» (Мр 15,34). Слова вмираючого Спасителя на хресті стали страждальним відгомонам у серці Марії. Що діялося у цій найблагодійній душі? Яку відповідь вона давала на ці негідні вчинки та злочини негодящих людей? – Мабуть, бездонно корилася духом, плакала, тремтіла й промовляла, що вона – слугиня Бога. Бажала сповнити усе згідно волі Отця, що на небесах. Просила разом зі своїм вмираючим на хресті Сином, щоб Небесний Отець прости в гріхи кривдникам його Сина. Так, великий біль стискав серце Марії, але вона не тратила рівноваги. Свідомо й цілковито перебувала у Божих руках» [1].

Кононенко В. І. зазначає: «Стражденність життя осмислюється в категоріях буття як супровід особистості, обов'язковий атрибут самого існування людини» [2, с.259], а концепт *страждання* визначає як випробування, що його має відбути людина заради наступного полегшення, як спокуту за гріхи, супроводжується терпінням і покорюю. Намагання виправдати страждання як шлях до порятунку часом просякнуті мотивами самознищення, жалоби за страдниками, виправдання людської муки як неминучості, даної людям споконвічно [2, с.259].

За Словником СТРАЖДАННЯ: 1. Дія за значенням страждати. 2. Про вияв фізичного чи морального болю [3, т.9, с.748], а *страждати* – зазнавати сильного фізичного болю, мучитись від нього; відчувати наслідки чого-небудь (переважно негативного); мати яку-небудь хворобу, недугу; хворіти. Зазнавати моральних мук, переживань. Нудьгувати, томитися, кохаючи кого-небудь. Болісно переживати чию-небудь невдачу, чиясь нещастя. Зазнавати утисків переслідування. Зазнавати шкоди, збитків [3, т.9, с.748].

Нерозривною від концепту «СТРАЖДАННЯ» є лексема *страдник*. У словнику подається таке визначення: «*Страдник* – той, хто зазнає чи зазнав багато фізичних або моральних страждань. Канонізований церковно святий, що зазнав мук за віру, мученик» [3, т.9, с.746]. Але у своїх дослідженнях ми будемо акцентувати увагу на аналізі концепту «СТРАЖДАННЯ».

Отже, страждання здебільшого розуміють як певні душевні переживання, життєву слабкість, що найчастіше ідентифікують із фізичним і моральним болем, мукою, ширше – хворобою; страждання сприймають як те, що суперечить бажанням і волі людини і яке вона, як правило, оцінює негативно.

Душа героя п'єси «До щастя» І. Огієнка розвивається від важких страждань, які викликані спогадами про пережите. З перших сторінок тексту ми можемо спостерігати, яке визначення поняття *страждання* у своїх міркуваннях подає автор твору Іван Огієнко:

О помилки мої минулі,
Які ж ви всі палючі!
Я думав – діти ви послулі,
А ви – гаддя з-під кручі...

На мене прете ви юрбою,
Вампіри із безодні,
Та стати проти вас добюю
Не в силі я сьогодні...
Душі мої жаска отрута,
Ви полум'я для серця, –
На мене ви затяжні пута.
Щоб з вами вести гёрця!
Огнем печете скорбну душу
І жалите осою, –
Терпіти ж вас до гробу мўшу,
Не в силі будь собою...
У вас шукав собі Спасіння,
Життєві Ідеали, –
А ви, як мрячна ніс осіння,
Всі Зироньки покрали...
Коли оглянусь на минуле,
В очах аж темно стане:
Щасливе все – тепер нечуле,
Й бридке колись кохане...
О помилки мої минулі,
Які ж ви всі палючі!
Я думав – діти ви послулі,
А ви – гаддя з-під кручі... [5, с.112].

У свідомості героїв поняття *страждання* є невід'ємним у житті. Автор називає *страждання самотністю, що «точить як шапелі»* [с.114].

Страждання для одного з героїв «Філософських містерій», це перш за все душевний нестерпний біль, і цей біль пов'язаний із коханням та пристрасною до жінки. Водночас його зболіла душа прагне реанімування, яке автор розуміє як:

1) повне знеболення:

Болить моє серце шохвилі,
Усе не знаходжу спокою:
Все сняться мені очі милі,
Усе розмовляю з тобою!..
Усе мені пахнеш, як рожа,
Бриниш, як травнева лелія, –
Дружина улюблена гожа,
Солодка надзоряна мрія!..
Вертайся ж скоріше, кохана,
Вертайся до рідного дому, –
І легко загоїться рана
В зболілому серці моему!... [5, с. 115];

2) повернення рідних:

Немов земля дощу в посуху,
Так ми чекаємо своїх,
Та щось нема про них і слуху, –
Мов вітром лист, рознесло їх... [5, с.127];

3) самоудосконалення, сквородинівська «сродна праця»:

Нехай же Щастя й у роботі
Людина віддано шукає;
Робота мила по охоті
Приносить щастя всім безкрає!
Бо праця родить спокій духа,
Й думки погожі та ясні,
Від неї радість та обуха,
Немов від сонця навесні [5, с.135].

Концепт «СТРАЖДАННЯ» допомагає розкрити лексема *печаль*, яка дає змогу глибоко зрозуміти у чому полягають страждання людини. За словником, *печаль* – те, що засмучує кого-небудь, завдає комусь горя, журби [т.6, с.346]. Герої говорять про вселенську, невловиму, ненав'язливу печаль душі, яка роз'їдає кожного й точить із середини дужче, ніж точить смертельна недуга.

Схопилась буря й розігнала
Пташок по спрагнених по Світу,
А нам – труйні колючі жала
Й життя зболіле без просвіту... [5, с.127].

У дії, яка відтворює полілог між Тілом, Душею, Розумом, Серцем та Ангелом Господнім, кожен герой, який уособлює частину людської істоти, передає своє розуміння печалі і страждання.

Душа:

Сиджу я в Тілі, як в в'язниці,
Й гризе мене журба й печаль:
Мої до Господа зріниці,
Та й тіла рідного все жаль... [5, с.130].

Серце:

Мені, малому, лиш мовчати,
Забувши мрії та любов,
Бо в мене тіло запалати,
Тому на болі будь готов [5, с.130].

Серцеві страждання душі людська істота не може контролювати за допомогою розуму, і це ми помічаємо із слів Ангола Хоронителя¹:

Коли Душа та Тіло в згоді,
І служать Богові удвох,
То Щастя кублиться в народі,
Як той шовковий в лісі мох [5, с.137].

Отже, за допомогою методу суцільної вибірки, ми з'ясували вербалізацію концепту «СТРАЖДАННЯ» у «Філософській містерії» розділі «До щастя» Івана Огієнка. *Страждання* – це душевний нестерпний біль пов'язаний із любов'ю та пристрастю; очищення душі, як спокута від гріха.

Для мене Щастя – в ріднім домі
Віку свого доживати,
По перенесеній утомі
Не рушу вже з святої хати...

¹ Назва дійової особи за оригіналом твору

Страждання випила я чашу
Глибоку й повну аж до дна, –
Нехай же теплу єдність нашу
Любов оживлює одна! [5, с.130].

Проте Іван Огієнко стверджував, що найвище страждання – то страждання за свій народ.

Що тяжчий Хрест за Край свій Рідний,
Що більша за Народ свій жертва, –
Скоріше прийде час побідний,
Й не буде праця наша мертва.
Люби свій Край, як любиш Бога,
А свій Народ, як Матір Божу,
Тоді Голгота – в Рай дорога,
І терня станеться за рожу! [5, с.157].

Погоджуючись з В.І. Кононенком, зазначаємо, що страждання невичерпні, поки в людині жевріє життя. Допомагають розкрити зміст концепту лексеми: *печаль, журба, біль, депресія, божжевілья, самотність, хвороба, скіння, травма*.

Список використаних джерел:

1. Ігор Митрополит Львівський УГКЦ. Слово Митрополита Львівського на свято Страждання Пресвятої Богородиці від 20/06/2015. – Режим доступу: http://www.ugcc.lviv.ua/about/archbishop/archcalendar/190-Slovo_Mitropolita_Lvivskogo_na_.html.
2. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу / В.І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 245 с.
3. Краснобаєва-Чорна Ж. Термінополе КОНЦЕПТ / Ж. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2006. – №2. – С. 67-79.
4. Кубрякова Е.С. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина ; под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М. : Издательство Московского государственного университета, 1996. – С. 90-93.
5. Митрополит Іларіон. Твори. Том перший: Філософські містерії / Іларіон Митрополит. – Вінніпег : Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Canada, 1957. – 336 с.
6. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология : монографія / Е.А. Селиванова. – К. : Издательство украинского филологического центра, 2000. – 248 с.
7. Словник іншомовних слів / [за редакцією О.С. Мельничука]. – К. : Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1975. – 775 с.
8. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
9. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 246 с.

Main task of conceptivestudies is to explore and systematically describe the concepts of a language by means of language, that linguistic and conceptual world view, given the possible lakunarnist concept or its individual components. The article analyzes the concept of «suffering» of values as the dominant world view of author Ivan Ogijenko language and concept implementation represented in dramatic works.

Key words: concept, contseptyvistyka, conceptual world picture, conceptual analysis, the value of the concept of «suffering».

Отримано: 26.10.2016 р.

Л. І. Мацько

Київський державний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова

САКРАЛЬНИЙ СТИЛЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА (Митрополита Іларіона)

*Немає друга понад мудрість,
Ні ворога над глупоту,
Так, як нема любові в світі
Над матірну любов святу.*

І. Франко Мій Ізмарагд

Прадавня широка сфера людської віри, вірувань і поклонінь, молінь і чино-покладань породила в людській мові широку духовну сферу і сформувала цілі пласти мовних засобів, поєднаних призначеннями, структурами і функціями омовлення у низку стилістичних понять глибокого і широкого змісту: сакральний стиль; богословський стиль; свята, священна мова; релігійний стиль, культова мова; конфесійний стиль. Всі вони мають один головний загальний зміст, але різняться семантичними осягами, функціями і акцентами. Ідеальні сутності в сакральному, художньому та живому розмовному мовленні передаються і пізнаються через конкретні, чуттєво сприймувані ознаки, що лежать в основі релігійних, фольклорних, традиційно-поетичних, індивідуально-авторських тропів і фігур думки, що вже стали лінгвокультурологічними універсалиями, одиницями виміру мовно-інтелектуальної, морально-етичної та естетичної культури.

Ключові слова: сакральний стиль, релігійний стиль, лінгвостилістична інтерпретація, елітарна мовна особистість Тараса Шевченка.

В Київській Русі сакральне письменство користувалося старослов'янською мовою, світське, профанне письменство послуговалося давньоруською мовою, що активно розвивалася під впливом і частково за структурною системою церковної старослов'янської мови та живилася соками народних говорів Середньої Наддніпрянщини. Це були говори полян, сіверян, деревлян, які, на думку видатних українських істориків мови «родовід свій вели ще з доісторичних часів і мали в дописемний і ранньописемний періоди відносно стійку й синтетичну систему структурних виразових засобів, яку можна назвати вже українською чи протоукраїнською» [1, с.158].

Позитивно і вдячно сприймаючи визначення, ознаки й функції сакрального стилю у попередні періоди розвитку української літературної мови, описані видатними українським вченими і релігійними діячами (М. Шашкевич, Я. Головацький, П. Куліш, О. Лотоцький, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, О. Бочинський, П. Морачевський, І. Німчук, Н. Дзюбищина-Мельник, Н. Бабич, Т. Коць та інші), поповнюємо бачення сакральних стилістем у поетичних текстах Тараса Шевченка [2, с.305-311].

В дослідженні ставиться мета актуалізувати увагу читачів на стилістичних функціях саме сакрального стилю української мови в поетичній творчості видатної елітарної української мовної особистості Тараса Григоровича Шевченка як заповітного джерела поповнення культури сучасного українського мовлення молоді. Сакральний стиль визначаємо як релігійно-культовий, обрядово-ритуальний, узвичаєно-традиційний, стилістемі якого набули аксіологічно-конотативних священно-заповітних значень метафорики Святого Письма, Служби Божої, Діяння апостолів, Книги Пророків, архаїчної урочистості ритмомелодики послань і проповідей [3, с.1096].

Основними рисами релігійного стилю мовлення є канонічність, алегоричність, афористичність, традиційність, урочистість, піднесеність, стандартність, консерватизм. Мовні диференційні ознаки, що роблять сакральний стиль легко впізнаваним, це: образність, перифрази, маркованість, риторичність, сконцентрованість, старослов'янські як історична лексика, грецизми, латинізми. Помітною є наявність концептуально-ідеологічної лексики: правда, істина, добро, зло, лож, уста, отець, батько, мати, Матір Божа, блаженний, Чоловіколюбець.

Багатою є й конфесійна фразеологія та лексика: в поті чола; святая святих; первородний гріх; голос волаючого у пустелі, сіль землі; прийдіте поклонімося... терновий вінок; умивати руки; берегти як зіницю ока; поцілунок Іуди; якою мірою міряєте, такою і воздасть; Боже поможи! З Богом! Прочесаний Отче! Назви релігійних учень: християнство, католицизм, іслам, протестантизм. Назви одягу, вчень, атрибутів, книг, приміщень, служителів. Назви іїнств: хрещення, сповідь, причастя, шлюб, молитва та ін.

З відомих історичних причин у релігійній лексиці української мови є запозичення: грецизми, гебреїзми, латинізми, старослов'янські, полонізми. Наприклад, грецизми: ангел, апостол, акафіст, апокриф, архангел, Біблія. Євангелія, єпископ, вівтар, ікона, кадило, ладан, лампада, монах, монастир, псалом, ідол, ікона, літургія, просфори; латинізми: вівтар, келія, кесар, коляда, культ, Оранта, паломник, розп'яття, кант, каплиця. Гебреїзмами є антропоніми Святого Письма: Ісус, Ягве, Адам, Яків, Даниїл, Єлисавета, Єзкіїл, Йоан.

Звертаємо увагу на думки Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) про релігійний стиль у «Кобзарі» Т. Шевченка, якими Митрополит просто укоронував поета: «У «Кобзарі» він (релігійний стиль) – неповторний: ніхто з наших письменників, ні до Шевченка, ні по ньому, не писав таким справді виразним релігійним стилем, в якому кожна рисочка, кожне слово не суперечить чеснотности думання. Я б сказав, що в світовій літературі ніхто з світських письменників не перевищив Шевченкового релігійного стилю й змісту» [4, с.168]. Митрополит Іларіон відзначив, що «стиль – це правдива душа письменникова в його творач, а яких вона завжди сильно відбивається. Українська народна мова, відбиваючи духа думання народу, завжди релігійна. Виразно й ясно релігійна, бо сам народ релігійний істотно. Особливо це треба сказати про тих людей, що пильнують про чеснотність своєї мови, а таких людей завжди було не мало, і їхня мова все була мова чеснотна, позбавлена невідповідних виразів. Народ часто розрізнає говорити в хаті і говорити надворі. В хаті він оминає говорити зле, а коли говорить, то з попередженням: «Не при хаті згадуючи!» [4, с.169].

Українська релігійна лексика започаткувалася ще у дохристиянський (язичницький) період у праслов'янський і прасхіднослов'янський та давньоукраїнський (руський) періоди. Це були релігійні номени у міфології, народній творчості (магії, казках, оповідях, піснях, язичницькій вірі тощо): – назви слов'янських богів: Дажбог, Сварог, Перун, Хорс, Велес, Стрибог, Мокоша, Лада, Доля; – божків: водяник, гайовик, польовик, мавка, русалка, Біда, Блуд, Мана, Мара, Журба, Пропасниця, Трясця; – номінації богослужб: молитва, жертovníк, капище, святилище, треби, подаяння; – назви стародавніх народних свят і періодів часу: Різдво, коляда, щедрівка, стрічання (Стрітєння), Масниця (м'ясниці), Русалії, Купайла, Ярила, Сонцестояння, петрівка; – загальні поняття народної давньої віри: душа, тіло, гріх, благословення, віра.

Розвитку сакрального стилю української мови сприяла церковно-громадянська патріотична діяльність Івана Огієнка, який, працюючи міністром віросповідань Української Народної Республіки, видав наказ від 24 вересня 1919 р. про чи-

тання Євангеліє в українських церквах: «всі Служби Божі, всі читання і співи в церкві, всі треби неодмінно правити з українською вимовою, себто так, як було на Вкраїні всі віки». Термін переходу – 1 місяць. В наказі пояснювалося, що «вимову українську заводити поступово і лагідно, і сама вимова повинна бути милозвучною» [2, с.307]. В той період з'явилися дослідження Івана Огієнка про право української мови стати мовою української церкви, богослужбовою: «Світовий рух за утворення живої народної національної церкви. Тарнів», 1921, 52 с.; «Українська мова як мова богослужбова: Право живої мови бути мовою церкви», Тарнів, 1921, 32 с.; «Методи перекладу богослужбових книг на українську мову» // «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоанна Златоустого мовою українською». Л., 1922, з поясненнями до тексту на 25 сторінках; «Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову». Варшава, 1927, 56 с.; «Церковний словник». Холм, 1942, 24 с.; «Українська мова в церкві» / Іларіон. Мюнхен, 1948, 48 с. Немає слів, щоб повносило і достойно оцінити це митрополичє заступництво за святість української національної мови у часи Іродового походу на український народ, його історію, церкву, культуру, народ.

Українська лінгвостилістика продовжує розвивати два напрями розвитку сакрального стилю, що започаткувалися ще у кінці XIX століття – церковнослов'янську спадщину і власне українські внутрішні культурно-мовні ресурси. Перший напрям посилювався дослідженнями П. Коваліва, О. Горбача, другий – В. Німчука, К. Симонової, Н. Дзюбишина-Мельник.

Лексема-етнонім Україна, що постає з поетичної мовотворчості Т.Г. Шевченка, це – концепт (логічна константа), ідеологема, що реалізується через словообрази, вислови і тексти поета. Україна – це ключова домінанта поетової мовосвідомості і структурно-художня парадигма його поетичної творчості, що розкриває глибинну суть поетичного світовідчуття, світосприймання і світогляду та виступає в українській культурі ідеологемою і лінгвокультурею національної ідентичності.

Юрій Барабаш писав, що «поза Україною не осягнемо Шевченка, без Шевченка не зможемо ні уявити, ані вповні збагнути України» [5, с.5]. Поетична творчість Шевченка охопила, поповнила, увиразнила і спрямувала культурний досвід української суспільності на розвиток української нації.

Для основних констант і мотивів поетичної творчості Шевченка характерною є сюжетна динаміка, рух, смислові переходи, розвиток думки, диференціація ознак предметності на різних етапах творчості, кожний з яких породжував появу якісно нових ознак націософського словообразу України.

У ранніх творах Шевченко користувався мовними засобами українських народних пісень і дум, уславлюючи козацьких ватажків, Гетьманщину, рідну природу і людність. Лінгвопоетика творення словообразу Україна багата усталеними прикладами українського життєпростору – ментальними топосами (*степ широкий, гай зелений, верби, тополі, яри, могили, байрак, буйний (буйнесенький) вітер, синє море*), символічними образами (*кінь вороненький, козак молоденький запорожець, кобзар, отаман, дівчина, парубок*). В наступних, інтелектуально насиченіших, філософсько-історіо-націософських контекстах поетичної творчості вони зберезуться як сув'язь з якісно сильнішими семантичними і психологічно місткішими авторськими рефлексіями, медитаціями, що ускладнюють і поглиблюють розмисли про образ України і сприяють формуванню у читачів української національної ідентичності. Наприклад: «Те слово, боже кадило, Кадило істини. Амінь; І має двоє діточок, Як ангеляточок; І стане ясно перед ним Надія ангелом святим [6, с.42]; Апостол великого Христового слова; А твій син, Єдиний твій! Апостол новий; По своїй невольничій землі Твої апостоли святі [6, с.44]; А я так мало, не-

багато Благав у Бога тільки хату, Одну хатиночку в гаю; Не молилось чужим богам, а тебе благасм: Поможи нам, ізбави нас; Та якогось раю на тім світі благасте?; У Києві великому всіх святих благала [6, с.89]; Зайшла благать благого Бога, Щоб син її найшовсь; Святая сило всіх святих, Пренепорочная, благая; Згадав свої благії літа [6, с.90]; І тихим, добрим, кротким словом, Благовістив ім слово нове, Любов, і правду, і добро; Послав на землю ім пророка; Свою любов благовістив! Святую правду возвістив!; Тихо, як у раї, Усюди божа благодать; На всіх язиках все мовчить, бо благоденствує [6, с.91]; І Господа благословляла За долю добрую твою (К.І, 91); Блаженний муж на лукаву Не вступає раду [6, с.93].

В науці загальноновизнаною стала генеративна думка, що головною темою поетичної творчості Тараса Шевченка є Україна з ідеєю повернення їй історичної пам'яті, відродження її з руїни, визволення з кріпацтва, здобуття незалежності («в своїй хаті своя правда і сила, і воля»). А ця тема болюча з усіх боків і, як двосічний меч, суціль зіткана з антитез. З одного боку – солодка свобода, народні месники, визволителі, прагнителі волі – козаки, гетьмани, гідні всенародної пошани і слави, а з іншого – губителі народу і свободи, прокляте відступництво і національна зрада, що нанівець зводила перемоги. Звідси й болючі поетичні визнання Шевченка: герої – мученики та герої – зрадники («варшавське сміття, грязь Москви»). Звідси гостра потреба справедливості і болючі запитання: «чому не йде апостол правди і науки» і «чи діждемо ми Вашингтона з новим і праведним законом».

Звертаємо увагу на індивідуально авторське використання стилістими Дніпро у поезії «Згадайте, братія моя... (Моїм союзникам посвящаю)» циклу «У казематі», сповненій роздумами поета перед вироком суду над майбутньою долею його і друзів. Це відобразилося у помітній частотності дієслівних форм майбутнього часу: Згадайте, братія моя... Бодай те лихо не верталось, Як ви гарнесенько і я Із-за решотки визирали. І, певне, думали, коли на раду тиху, на розмову, Коли ми зійдемося знову На сій зубоженій землі? Ніколи, братія, ніколи 3 Дніпра укупі не п'ємо! Розійдемося, рознесемо В степи, в ліси свою недолю. Повіруєм ще трохи в волю А потім жити почнемо Мел людьми. Як люди. А поки те буде, Любітєся, брати мої, Україну любіте І за неї, безталанну, Господа моліте [6, с.11]. Обніміться ж, брати мої. Молю вас, благаю! [6, с.1010].

Тарас Шевченко розумів, що імперська влада усіх братчиків кирило-мефодіївців покарає жорстоко, заборонивши жити в Україні і на неї працювати, тому й народився вислів: «Ніколи, братія, ніколи 3 Дніпра укупі не п'ємо!», що означало: не зможемо в Україні разом жити і для неї працювати, не дадуть...

І в останній поезії «Кобзаря» «Чи не покинуть нам небого», написаній 14-15 лютого 1861 (це приблизно за десять днів до смерті) на відбитку офорта автопортрету, поет в останніх рядках пише, що й на тому світі згадуватиме Україну, він нерозлучний з нею: «...над Стіксом, у раю, Неначе над Дніпром широким Поставлю хаточку, садочок Кругом хатини насаджу...»; «Дніпро, Україну згадаєм, Веселі селища в гаях, Могили – гори на степах – І веселенько заспіваєм» [10, с.373].

Найвиразніше проявився релігійний стиль Тараса Шевченка у поезіях і поемах молитовного типу «Псалми Давидові», «Варнак», «Неофіти», поемах «Наймичка», «Марія»; «Осії глава IV», «Подражаніє Іезекілію», гл. 19 та інш.

В поемі «Марія» Т. Шевченко показав, як дівчина (сирота, потім мати) Марія пішла тернистим шляхом коханого проповідника месії, а потім і свого сина Ісуса. Для цього поет поєднав стилістику українського повсякдення зі стилістикою сакральної величі проповідництва і пророцтва: «Марія в наймичках росла» [10, с.311], «Рожевим квітом розцвіла В убогій і чужій хатині; Ані хатиночки нема, Одна-однісінька; І вовну білу ю пряде; поведе козу з козяточком сердеш-

ним Попасти і напоїть [10, с.312]. Але доля уже призначила їй місію: «Повинна будеш місію перейти Огонь пекельний» [10, с.313]. «З'явився дивочний гість: Я Месію їду народу возвістити! І словеса його святіє На серце падали Марії» [10, с.315]. Марія покохала його і готується народити сина: «Тєсляр колисочку дебеду Майструє в сінях»; Марія «шиє малесеньке сороченя». Аж дивно, як поет такої жорсткої безсердечної долі міг так зворушливо, ніжно, ласкаво писати про буденні, ніби звичні речі: однісінька, хатиночка, козяточко, колисочка, сороченя. Далі йде історія народження і розп'яття Христа, що «пїшов у Єрусалим на слово нове, Поніс лукавим правди слово! Не вняли слову! Розп'яли!» [10, с.327]. А Марія «униніє і страх Розвіяла, мов ту полову, Своїм святим огненным словом!» [10, с.328]. Мати продовжила шлях сина. В повсякденній і святій долі поетичного образу Марії бачимо звичайних українських дівчат і жінок, що здатні розуміти високі істини і благородні вчинки та йти за ними на смерть.

Наступною складовою індивідуального стилю Шевченка є глибинна християнсько-народна культурна традиція, стиль біблійних пророків, Апостолів. З сакральною сферою Шевченко був знайомий з дитинства, переосмислював біблійні тексти, шукаючи в них вищих істин. У цих пошуках основною була проблема майбутнього України. Він відчував потребу нової мови, щоб «енергетично живити бездержавну націю» [1, с.158].

Покликання апостолів, пророків – володіти великими знаннями, нести людям Боже слово, правду, любов, істину, будити дух приспаного неодолею чи прибитого владою народу, вселяти віру у перемогу і кликати до боротьби. І чим безнадійніше становище, тим пристраснішими є заклики месій, апостолів, пророків. І стається диво – з'являється світло істини, народ перемагає ворога чи й самого себе. Пророки володіли надзвичайною переконливою силою слова. Цю силу Бог послав «Свою любов благовістити! Святу правду возвістити! [10, с.109].

Особливо багата гнівними антитезами і дієслівною синонімічною ампліфікацією мова Шевченкових подражаній Апостолам. «Осії. Глава XIV»: «вас найде правда-мста... люде... В кайдани туги окують, В село на зрище приведуть, І на хресті отім без ката І без царя вас, біснугатих, Розпнуть, розірвуть, рознесуть, І вашей кровію, собаки, Собак напоють...; Скажи, що правда оживе, Натхне, накличе, нажене Не ветхєє, не древлє слово Розтленєє, а слово нове Меж людьми криком пронесе І люд окрадений спасє... [10, с.333]. Погибнеш, згинеш, Україно; Во чревї згинуть, пропадуть [10, с.332]. Віра у правду, слово нове, правдиве не покидала поета до останнього рядка.

В творчості Шевченка з'являються нові когнітивно-ментальні комплекси і контраверсивні словосполучення та інвективи найвищої духовно-емоційної і смислової напруги. Наприклад, в поезії «Юродивий»: О зоре ясная моя! Ведеш мене з тюрми, з неволі, Якраз на смітничок Миколи, І світиш, і гориш над ним Огнем невидимим, святим, Животворящим... Безбожний царю! Творче зла! Правди гонителю жорстокий! [10, с.259]. Не вам, в мережаній ліврєї, Доношки і фарисєї, За правду пресвятую стась. І за свободу! Розпинать, А не любити ви вчились брата! О роде суетний, проклятий, Коли ти видохнеш?; Коли Ми діждемося Вашингтона З новим і праведним законом [10, с.258].

Сакральний стиль як універсальна історико-культурна категорія охоплює і характеризує усі рівні і складники поетичної мовотворчості Шевченкового генія від звуко-чуттєвого сприймання плину асоціацій під інфрасемантичним (у глибокому слові) прочитанням тексту до пошуків естетичної інформації та «животворящого» змісту українського кордоцентризму.

З прийняттям християнства і перекладів давньогрецької релігійної літератури на давньоруську (давньоукраїнську) мову: «Шестиднів» Василя Великого,

«Джерело знань» Івана Дамаскина, проповіді Святого Писання Григорія Богослова, Івана Золотоустого – поповнюється релігійна лексика і українізується. З розвитком релігійного і культурного життя, появою «Катехизису» Лаврентія Зизанія, «Требника» Петра Могили, «Пересопницького Євангелія» збагачується терміносистема конфесійного стилю національними народно-мовними елементами. Проте цьому процесу українізації церкви на українських теренах активно перешкоджали Польща і Росія і цей час тягнувся аж до появи українських перекладів текстів Біблії П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Нечуєм-Левицьким, М. Шашкевичем, П. Морачевським, І. Огієнком.

З утвердженням української незалежності в 90-их роках ХХ ст. змінилося офіційне ставлення суспільства до релігії і церков, почався процес подолання конфесійної ізоляваності, що сприяє виробленню і усталенню українських сакральних текстів, церковно-обрядової термінології. І в цьому процесі, на наш погляд, найвагомніше значення має і найпочесніше місце займає подвижницька праця видатного державного церковного діяча, талановитого вченого-дослідника, історика і літератора, художника думки і слова Івана Огієнка (Митрополита Іларіона).

У розділі «Релігійний стиль Шевченкових творів» книги «Тарас Шевченко» Іван Огієнко переконує, що релігійний стиль у Шевченкових творах сильний тому, що він є «душа його мови», ознакою його «думання» і ще тому, що «в народній мові релігійність зовсім ясна і розуміла» [4, с. 168], а до народної мови і народної релігійності, побожності Шевченко близький, як рідко хто інший. Родинне виховання, відвідування церкви, перша релігійна наука у дядька, читання і перекладання «найпоетичнішої книги всього світу» Псалтиря з пам'яті, Книги Пророків – все це вплинуло на душу і думання юнака та перейшло у творчість. «Кобзар» – найінтимніший твір в українській літературі – зробив висновок І. Огієнко. На думку автора: «Бог – головний двигун життя в «Кобзарі», огнем палає, бо огнем палає й Шевченкова душа!» [4, с. 172-173]. Релігійність мовної особистості Тараса Шевченка Митрополит Іларіон пояснює ще й тим, що в часи Шевченка «велика побожність українського народу ще не розбилася», люди були богомільні, побожні, знали церкву та Бога і в серці, і в устах. Народ легко сприймав поезію Шевченка і душею, і серцем!

Позитивно і вдячно сприймаючи наявні на сьогодні визначення, ознаки і функції сакрального стилю у попередні періоди розвитку української літературної мови, описані видатними українським вченими і релігійними діячами та перекладачами (М. Шашкевич, Я. Головацький, П. Куліш, О. Лотоцький, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, О. Бачинський, П. Морачевський, В. Німчук, О. Горбач, І. Огієнко, П. Ковалів, Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Бабич, Т. Коць та ін.) [2, с. 305-311], автор статті намагається заглибитися у природу поетичного тексту національного генія і зрозуміти його сакральність.

У статті «Сакральний стиль Тараса Шевченка в інтерпретації Івана Огієнка» ставиться мета: дослідити, розкрити «секрети» поетичної творчості Т.Г. Шевченка, актуалізувати увагу читачів на глибоко правдивих, істинних, точних і доступних та переконливих лінгвостилістичних, культурологічних інтерпретаціях Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) мовностилістичних засобів саме у творах Шевченка: – найсильнішого носія (діяча) сакрального стилю як природно-органічного для поетичної творчості такої елітарної української мовної особистості, якою є для українців і сьогодні Тарас Шевченко. Його художня спадщина – заповітне природне джерело поповнення культури сучасного українського літературного мовлення молоді.

Загальнолюдська лінгвокультура Логос настільки поєднує в собі мислення, поняття, розум і мову, що межує з їх повною totoжністю. Архітектоніка

лінгвокультуреми догос в історико-філософській парадигмі реалізується: як слово, мова (→ народ, нація, культура); як думка, розум (→ ум, знання, наука); як творчий процес (→ інтуїція, віра, винахід, досвід) та творчий принцип буття і закон Божий [7, 74-75]. Про це свідчать у давніх текстах окремі приклади антропонімів з компонентом – слав, суфіксами –ото-, ило-, київські графіті: кличка форма, рухома частка –ся при дієсловах: ойконіми з суфіксами-ів, -ин, ель, -ич; стійкі образні звороти часто релігійного походження, зачини, кінцівки казок, переказів, пісень, билин, що утворилися в найдавніші часи, і нові, що постійно проникали у давньоруську (українську) мову.

Про сутнісну різницю між народною і літературною мовою Зеновія Франко писала так: «Як відомо, генеза, атрибутика й історично зумовлена функціональна запрограмованість інтермови чи того інваріанта, який зведе народною або національною мовою – з одного боку, і писемно – літературною – з другого, різні. Якщо перша є продуктом мислення й духовності народу (нації), отже, і його найістотнішою ознакою, то літературна – породження писемності, її свідомо опрацьованою і відшліфованою формою [1, с.155]. Саме тому літературна мова за часом утворення є набагато пізнішою від народної: вона має точну дату народження (бо від першого літературного твору), тоді як народна такої дати не має. На базі народної (національної) мови й повинна утворюватись літературна, але зворотний шлях неможливий.

Отже, неправильно гадати, що якась мова чи якісь народні мови могли вийти з церковнослов'янської. Або що могли вони вийти з давньоруської, якщо остання була лише літературною. Сакральна лексика в народному мовленні з'явилася під впливом богослужінь, ритуальних дій, але не обов'язково канонічних церковних. Могли бути дохристиянські міфічні ритуали.

Багатство біблійних елементів (слів, словосполучень, висловів) у поезії Тараса Шевченка свідчить передусім про особливість його мовної особистості, чутливість його душі, прагнення допомагати нужденним, захищати бідніших і слабших, підтримувати знедолених і менших, окрадених і одурених селян. У художніх возіях подвигництва, послань, молінь, раю народжуються ідеї всевітнього заступництва, досконалості, істинної віри в Бога, поетичності віршованої молитви. Мова Тараса Шевченка є джерелом української християнської духовності. Вона характеризується широким діапазоном тональностей, що змінюються, переходять одна в одну: звернення, моління, обурення, прощення. І таким чином відбувається очищення людської душі, вивищування і облагородження.

З одного боку мова поезій Т. Шевченка відображає релігійність народної мови і народу, а з другого – виражає поетичний талант автора відчувати сакральність віри і творити сакральний художній текст. Відбувається уже двовіковий сакральний діалог «поета з народом». «Боже призначення бути Апостолом, Пророком Правди і Свободи робило Тараса Шевченка учителем народу і творцем української нації» [8, с.162-169].

Вербалізація сакральної концептосфери у мовній картині світу поетичної творчості Тараса Шевченка реалізується через лексеми з інгерентною сакральною семантикою (Бог, Біблія, кадило, церква, ікона) і лексеми адгерентної сакральної семантики: тіло Христа – хліб, кров – вино, люди – чада, богомільці – паства, брати во Христі.

Список використаних джерел:

1. Франко Зеновія. Мова як засіб національної атрибуції літератури / Зеновія Франко // Статті. Спогади. Матеріали. – Львів, 2003. – С. 158.

2. Коць Т.А. Сакральний стиль / Т.А. Коць // Українська лінгвостилістика ХХ-ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела. – К. : Грамота, 2007. – С. 305-311.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. ; Ірпінь : ВТІ «Перун», 2002. – С. 11096.
4. Огієнко І. Релігійний стиль Шевченкових творів / І. Огієнко ; упоряд., авт. перемови і коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2002. – 440 с.
5. Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового слова: текст, контекст, семантика, структура / Ю. Барабаш. – К. : Темпора, 2011. – 510 с.
6. A. CONCORDANCE to the Poetic Works of Taras Shevchenko. КОНКОРДАНЦІЯ поетичних творів Тараса Шевченка / ред. і упор. О. Ляницького, Ю. Гавриша // Shevchenko Scientific Society, USA Canadian Institute of Ukrainian Studies Press Edmonton-Toronto. – 2001. – Т.1. – 773 с; Т.2. – С. 776-1554; Т.3. – С. 1555-2502; Т.4. – С. 2503-3221.
7. Мех Н.О. Лінгвокультурема ЛОГОС у науковій, релігійній та художній картинах світу / Н.О. Мех. – К., 2011. – С. 74-75.
8. Пилипчук С.М. Апостол нації / С.М. Пилипчук // Євангеліє від Тараса: промови і доповіді на Шевченківський вечорах у Львівському університеті. – Львів, 2014. – С. 167.
9. Шевченко Т. Зібрання творів у шести томах / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т.1. – 781 с.
10. Шевченко Т. Зібрання творів у шести томах / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 2. – 781 с.
11. Словник мови Шевченка : в двох томах. – К. : Наук. думка, 1964. – Т. I. – 484 с.; Т. II. – 566 с.

Ancient broad scope of human faith, beliefs and worship, prayer and titles worship gave rise to human language wide spiritual realm and formed a whole array of linguistic resources, joint appointments, structures and functions of calumny in some stylistic concepts of deep and wide sense: a sacred style; theological; Holy, sacred speech, religious style, religious speech; confession style. They all have one common meaning, but differ in semantic delineation, features and accents. The perfect essence of the sacred art and live spoken broadcast is transmitted and learned through specific, signs are sensible perceived that underlying religious, folklore, traditional poetry, individually-author's tropes and figures of thought that have become cultural and linguistic universals, the units of linguistic and intellectual, ethical and aesthetic culture.

Key words: sacred style, religious style, linguistic and stylistic interpretation, Taras Shevchenko's elitist linguistic identity.

Отримано: 24.09.2016 р.

Л. П. Михно

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка

МОВОСТИЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА: ЕКСПРЕСІЯ СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР

Стаття присвячена спробі окреслити специфіку синтаксичної організації наукового стилю викладу Івана Огієнка. Звернено увагу на синтаксичні структури, що відзначаються емоційно-експресивним потенціалом. Схарактеризовано особливості функціонування цих одиниць, визначено їх функції в текстах наукового стилю.

Ключові слова: синтаксис наукового стилю (наукової мови), індивідуально-авторський стиль, синтаксичний рівень мови, експресивний синтаксис.

Постановка проблеми. Іван Огієнко – велич і слава української нації на віки. Доробок ученого – визначальне, неперевершене, глобальне явище в історії вітчизняної культури, також в історії світової гуманітарної думки. Гідними уваги є не лише роздуми, міркування вченого, а й стиль їх викладу. Лінгвістичний аналіз наукового доробку І. Огієнка як мислителя, вченого, глибокомудрого політичного діяча, письменника, публіциста, на наш погляд, потребує докладного та різнобічного вивчення. З огляду на це, вважаємо, буде суттєвим спостереження за специфікою синтаксичної організації наукових праць І. Огієнка. Зокрема, увагу привертає така ознака його мовистилу, як експресія. Помітною є експресія на синтаксичному рівні.

Аналіз останніх досліджень. Взагалі науковий доробок ученого за відносно незначний час привернув увагу багатьох дослідників. Його полівекторну діяльність вивчали мовознавці, літературознавці, філософи, публіцисти, психологи, педагоги, краєзнавці, бібліографи: А. Алексюк, О. Біла, А. Білан, С. Білокінь, А. Богуш, С. Болтвівець, Л. Бондарчук, А. Бурячок, С. Вардеванян, С. Гальченко, Я. Ганіткевич, С. Геник, І. Гирич, В. Головченко, О. Гривнак, Т. Грищенко, Н. Дічек, Н. Жук, М. Жулинський, О. Завальнюк, В. Задорожний, А. Качкан, Т. Ківшар, Ю. Ковалів, В. Коваль, О. Ковтун, А. Колодний, Б. Кобзар, І. Кубинська, Л. Кудрик, І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхощька, В. Ляхощький, В. Майборода, Г. Макренко, С. Мартиненко А. Марушкевич, В. Мацько, О. Мишанич, О. Музичук, Н. Нічкало, О. Новак, М. Онуфрійчук, Г. Опанасюк, Л. Орехова, О. Пальоха, В. Пашченко, Л. Підвисоцька, Л. Полюга, Ф. Погребенник, В. Поставий, Л. Рева, Т. Роняк, Г. Сагач, М. Скалецький, Є. Сохацька, Д. Степовик, М. Тимошик, З. Тіменник, І. Тюрменко, І. Федоров, Л. Федорова, Л. Філіпович, І. Шоробура та ін. Суттєвими є монографія М. Тимошика, кандидатські дисертації (І. Кучинської, Л. Ляхощької, В. Мацька, А. Марушкевич, Г. Опанасюк, О. Гривнак, Т. Роняк, Є. Сохацької, З. Тіменник).

В огієнкознавстві означився лінгвокраєзнавчий напрямок, який репрезентовано у розвідках таких дослідників, як М. Атаманчик, Ю. Багінська, Л. Баженов, Г. Бухало, В. Голубев, К. Гудзик, Н. Дорошук, О. Завальнюк, О. Климчук, А. Копилов, М. Костиця, В. Костюкевич, В. Лозовий, Ю. Липа, Я. Підвисоцька, Є. Сохацька, І. Сюдюков, М. Тимошик, З. Тіменник та ін. Біографістика Івана Огієнка представлена у працях О. Будзей, Л. Гайдай, Л. Кушнір, М. Тимошика. Велими схвально, що приділено увагу складанню бібліографічних покажчиків праць Івана Огієнка (Л. Березнюк, Т. Опря, Л. Оленич, В. Пархоменко, О. Трончук, В. Чупрова). Глибоке, різнобічне осмислення величчя особистості вченого, його життєвого подвигу і самовідданого слу-

жіння рідному народові, національній ідеї описано в розвідках А. Байцаря, І. Головай, С. Гончаренка, Ю. Липи, Л. Мовчун, І. Нагорної, Я. Поліщук, А. Фасолі, В. Федорович.

Увага до мовознавчої діяльності Івана Огієнка засвідчена в працях лінгвістів. Предметом спостереження були обрані дослідження вченого з фонетики (А. Кононенко, Й. Якимович), діалектології (Й. Дзендзелівський), культури мови (Н. Захлюпана), акцентології (В. Задорожний) та ін. Мовна особистість, мовна свідомість, мовний світогляд вченого, система його лінгвістичних поглядів, положень, переконань стали предметом наукових роздумів таких мовознавців, як Ф. Бачевич, А. Богуш, С. Болтівець, М. Іваник, В. Калашник, Т. Олещук, М. Тимошик та ін. Аналіз мовознавчої спадщини Івана Огієнка також розглядали: Й. Якимович (мова церкви), Л. Шевченко (історія української літературної мови), О. Біла, А. Білан, С. Болтівець, Я. Ганіткевич, І. Кучинська, В. Ляхощкий, М. Тимошик (проблеми мовної освіти); В. Рожко (переклад І. Огієнком Святого Письма).

Мета дослідження – з'ясувати особливості використання вченим-мовознавцем потенціалу синтаксичних одиниць і їх можливостей як засобів творення експресії наукового висловлення.

Основне завдання – визначити специфіку використання експресивних одиниць синтаксичного рівня мови в науковому ідіостилі І. Огієнка.

Предметом спостереження слугував науковий стиль мовознавчих праць вченого.

Матеріалом для наукового спостереження обрано праці за виданнями: Огієнко І. Рідна мова / Іван Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 435 с.

Виклад основного матеріалу. Стилістичний синтаксис є однією з малодосліджених царин. Показовим у цьому плані виявляється синтаксичний лад наукового та науково-популярного стилів. Виразовим експресивним ефектом відзначається синтаксична організація ідіолекту Івана Огієнка. Зокрема, встановлено функціонування таких синтаксичних структур, що відзначаються емоційно-експресивним потенціалом у системі наукового ідіолекту Івана Огієнка, як означено-особових речень із дієсловом-присудком у формі наказового способу, спеціально активізованих речень за метою висловлення та емоційним забарвленням – питальних і окличних, також незакінчених речень, вагомим у стилістичному плані приєднувальних (парцельованих) одиниць, прикладкових конструкцій.

Концентрує увагу на змістовій лінії й водночас по-особливому активує емоційне поле текстової інформації використання **односкладних означено-особових речень** (самостійно чи в структурі складного) із дієсловом-присудком у наказовій способовій формі з відтінком заклику, заохочення, побажання, поради: Дбаймо, щоб мова наша була приємна для слухача [5, с.174], Доложимо ж усіх сил своїх, щоби..., Пам'ятаймо, що перший ступінь ... [5, с.100], не цураймося своєї рідної мови української [5, с.136], Треба звертати якнайбільшу увагу на літературний наголос – вимовляймо слова тільки по-літературному, а не по-місцевому [5, с.175], Отож, бережимо й любимо свою українську мову! [5, с.136], Усіма силами пильнуймо оминати в нашій писанні непотрібного повторення слів [5, с.175], а іноді з відтінком настійливого наказу (за умови, якщо автор стійко переконаний в тому, про що говорить): Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою [5, с.39], Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі й ніколи не змінй їх на чужі [5, с.39]. Спостерігаємо побу-

дову тексту на основі паралельного використання означених конструкцій. У результаті виникає емоційно забарвлений текстовий малюнок з логічним наголосом на дієсловах наказового способу: Народна мова, наприклад, дуже багата на найрізніші прислівники – *пильнуймо й збагачуймо свою мову ними*. У народній мові звичайно маємо багатство синонімів – *пильнуймо й ми запроваджувати їх до своєї мови*. Так само переймаймо з живої мови частки, так звані члени і т. ін., а особливо ж – народну фразеологію, бо вона в народі звичайно багата, чиста та своєрідна [5, с.174] (Виділення курсивом наше. – Л. М.).

Парцельовані конструкції виступають доволі виразивим в емоційно-експресивному плані засобом. Такі конструкції характерні здебільшого для художнього та публіцистичного стилів. У ідіостилістиці Івана Огієнка цей засіб є органічним і переконливим у плані виразовості: І Господь не зробив так ... [5, с.111], І Христос виховувався весь час тільки своєю рідною мовою [5, с.120], І треба завжди пам'ятати: для українця рідною мовою є тільки одна мова, мова його нації, цебто мова українська! [5, с.119], Бо то гріх і сором найперше служити чужому, забуваючи за свого, коли свій тут же потребує твоєї допомоги [5, с.104], Бо немає знання без науки [5, с.95], Навіть тоді, коли ти набув інше громадянство! [5, с.103], Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримають і вчителі інших предметів [5, с.62], Показну, бо ж розвиток літературної мови – показчик розвитку нації [5, с.95], Цебто, продовжуючи свою мовну традицію, бо так було і в старовину [5, с.254], Цебто з правного, з юридичного погляду і свого, і чужого треба вже конче змінити підлегле направно окреслене державницьке в [5, с.221]. Очевидно, що парцельовані конструкції надають висловленню особливих смислових та експресивно-стилістичних відтінків: у такий спосіб загострюється увага на окремих відрізках мовлення, також зазначаються додаткові деталі, посилюється або уточнюється значення основного висловлення.

Фіксуємо цілеспрямоване використання речень за метою висловлювання зі стилістичною метою:

а) **риторичних питальних речень**: Хто в такий час міг заступитися за церкву? 368. Чи бачили ж ви щось подібне в ставленні до лікаря рідної мови [5, с.91]. Можливе поєднання – своєрідне нагромадження таких різновидів речень, що загострює увагу на повідомлюваному: Хто силував Голоскевича подавати такого блюзнірського приклада? І нащо сіється ця безбожна агітація тут, у вільному світі? [5, с.371], А чи існує в нас наука рідної мови? Чи є в нас мовознавча література для широкого громадянства й для шкільної молоді поза звичайною граматикуою? [5, с.91]. Питальні конструкції покликані своєрідно активізувати виклад думки, показати значущість висвітлюваної проблематики;

б) **окличних речень**: Коли ти українець, але української мови не знаєш, ти українець мертвий!.. [5, с.136], Ми не вміємо правильно писати слів святих осіб та освячених речей! Не вміємо, бо нас ніхто добре не навчав цього! [5, с.375], ... але чужа російська школа сильно затемнила нам свій рідний звичай, а прищепила такі чужий – не церковний і не чеснот ний! І сьогодні ми не маємо добре виробленого й усталеного правопису святих слів. А це ж справа дуже важлива! [5, с.375], Звичайно, Г. Голоскевичу так було наказано писати! [5, с.331], А наші письменники нерідко грішать проти цього аж занадто! [5, с.190], А між тим правило цієї зміни має десяток винятків! [5, с.152], Взагалі, треба пам'ятати, що церква – основа культури літературної мови! [5, с. 146], Письменник – творець літературної мови. І цього він ніколи не повинен забувати! [5, с.178]. Окличні речення у науковому та науково-популярному викладі Івана Огієнка здебільшого передають емоції захоплення, схвалення тощо. Подекуди фіксуємо поєднан-

ня кількох таких речень, що посилює ефект емоційного сприйняття міркувань автора, результатів його умовиводів: Блаженна людина, яка рідну мову свою береже та шанує! Жодна інша мова не бринить нам краще, ніж своя українська!.. [5, с.138]. Помічасмо, що окличним реченням, які активізує у своєму викладі вчений, притаманно виступати своєрідними висновковими фактами. У зв'язку з цим вони часто засвідчені у кінці абзацу: Хто тут зраджує й кидає свою рідну українську мову та переходить на іншу ... стане безвірним і бездушним перекидьком. Хай Господь береже всіх від такого! [5, с.136], Та й світ сьогодні уже скрізь двомовний! [5, с.136]. Аналогічні випадки – [5, с.136, 137].

Окличні та питальні речення – показник емоцій та переживань самого автора, свідчення його ставлення до повідомлюваних фактів. Спостерігаємо поєднання в контексті різних речень за метою висловлення, що дозволяє авторові створити емоційно живий, імпульсивний виклад наукових істин: Назви Священних книг Г. Голоскевич подає з малої букви: євангелія, псалтир, біблія, а Енеїда з великої. Чому? Це образа для Святого! [5, с.362], Як же треба писати назви святих осіб та назви освячених речей? На це відповідь коротка: тільки з великої букви! Щобто писати так, як ці назви довгі віки вже писалися в Україні, – з великої букви! [5, с.370].

Зрідка трапляються **незакінчені** речення, що також мають сенс у належному сприйнятті та розумінні наукового викладу: Правда, такий пише й бог, господь, замість Бог,Господь... [5, с.369], І ці слова легковажно, а може й навмисне, перекутили: *христити, хрещення, христитися*... [5, с.368-369], Ми не безбожники – у нас є своя власна багатовікова традиція і нам сором писати за комуністичними вказівками... [5, с.331], Коли загубимо мову – загине й українська нація... [5, с.138].

Емоційне та змістове навантаження в тексті виражають і **прикладкові сполуки**. Конструкції з відокремленими прикладками надають змісту вислову додаткового емоційно-сміслового відтінку: Для С. Черкасенка, доброго знавця живої народної мови, це звичайна форма [5, с.256], Найвидатніші наші письменники, найкращі знавці мови, вживають її на кожній сторінці своїх творів [5, с.255].

Висновки. Отже, експресія синтаксичних структур в ідіостилі Івана Огієнка – факт очевидний і яскраво виражений. Синтаксичний лад наукових праць ученого зорієнтований на емоційне й логічно вмотивоване сприйняття інформації, на її адекватне глибинне осмислення. Думки викладені чітко й послідовно. Емоційно-експресивне забарвлення характерне для низки обраних конструктивних прийомів: використання окличних та питальних речень, приднувальних одиниць, означено-особових речень із семантикою заклику тощо.

Список використаних джерел:

1. Дічек Н.П. Іван Іванович Огієнко / Н.П. Дічек // Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О. В. Сухомилинської. – К. : Либідь, 2005. – 552 с.
2. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / С. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
3. Калашник В. Духовність рідної мови у концепції Івана Огієнка / В. Калашник // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2006. – №3. – С. 9.
4. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко ; упоряд., авт. істор.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
5. Огієнко І. Рідна мова / Іван Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 435 с.
6. Тимошик М. Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірць для наслідування / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – №1. – С. 40-44.

The article is devoted the attempt to define the specific syntax of scientific style of presentation of Ivan Ohienko. Attention is paid to the analysis of syntactic structures that marked the emotional and expressive potential. Author determined the peculiarities of these units, determined their function in the texts of scientific style.

Key words: syntax of scientific style (scientific language), individual author's style, syntactic level language, expressive syntax.

Отримано: 26.10.2016 р.

УДК 811.161.2'36:821.161.2-1

О. М. Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОСТОРОВІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ НАПРЯМКУ РУХУ В ПОЕМІ «МАРІЯ ЄГИПТЯНКА» ІВАНА ОГІЄНКА

Автор статті робить спробу схарактеризувати просторові словосполучення зі значенням напрямку руху, зокрема кінцевого пункту руху, на матеріалі поеми «Марія Єгиптянка» Івана Огієнка. Аналізує їх склад, уживання та варіативність синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: поема, прийменники, просторові словосполучення, словосполучення напрямку руху, факультативний варіант.

Сучасне безпечне й розумне людство, зі світлими чи темними душами, з черствими чи добрими серцями, зі стійкою чи знівельованою мораллю, хорошими чи поганими намірами, думками, йде широкими, впевненими чи несміливими кроками в третє тисячоліття – епоху Духу, Чистоти й Любові. Хтось залишиться, а хтось буде «пересіяний через планетарне Сито, бо ніщо нечисте не увійде у нову епоху...» [1, с.215]. Саме дух любові пов'язує всіх людей незримими чистими енергіями і дарує потужні сили для життя [1, с.290].

Справжня християнська любов, яка довго терпить, милосердиться, не задрить, не величається, не гордиться, не осоромлює, не шукає лише свого, не поривається до гніву, не думає злого, не тішиться з несправедливості, а веселиться правдою, все любить, є мірилом усього. Звісно, ми не вміємо так глибоко й досконало, терпеливо й покірливо, широко й безнастанно, правдиво й розважливо, смиренно і зичливо любити. Проте переконана: цього можна і треба вчитися в людей, тварин, рослин, неба, сонця, землі щодня, шохвилини; вміти вилущувати головне і відкидати зайве, змінюватися й жадати змін, напуватися спокоєм і молитвою, читати книги з добре заміненим словом. «Бо всі ми голодні любов'ю. Нестачею її для себе і невмінням дати її іншим. А книга, либонь, і є тим хлібом, що почасти цей голод тамує» [5, с.6].

Сила Огієнкового слова, мудрого, проникливого, широкоохопного, справжнього, такого рідного й батьківського, і досі живе в його монографіях, перекладах, прозі, поезії, горить Божою іскрою, запалює наші серця й душі, збуджує національну гідність і патріотичні почуття, плекає любов до неьки України, до її мови, народу, Бога, котрий нам усе щось хоче сказати, а ми все не чуємо.

З якою метою людина живе на землі? Як вибрати правдивий шлях? Що ми можемо змінити у своєму житті та житті інших, якщо наша праця і наші зусилля є такими мізерними та незначними. Звичайно, питання призначення,

мети людського життя завжди були, залишаються і будуть актуальними та важливими, вимагаючи належного сприйняття і вирішення, оскільки від них залежить визначена позиція людини стосовно її діяльності і, зрештою, всього її життя. Тому саме використання чи реалізація людських можливостей, Божого дару, стремління, задатків часто називають життям за покликанням. Покликання людини, за християнськими канонами, – пізнати Бога, полюбити Його та служити Йому, тобто співпрацювати з Богом у Його творчому діянні.

Отже, лише від наших дій та ставлення до Бога залежить творення чогось корисного, доброго, або ж шкідливого і злого як для себе, так і для ближнього. «Бог покликає кожну людину, яка приходить у світ, до життя вічного. Для цього потрібно відповісти Богові, здійснити рішучий і остаточний вибір, згідно з яким слід також і жити» [9, с.2]. Іван Огієнко – людина за покликанням, вірний слуга Бога, церкви, України, її народу через посередництво місійного слова.

Його поема «Марія Єгиптянка», що вийшла друком у Парижі 1947 року, заснована на давніх переказах.

Саме від праведного пустельника Зосими Христового Церква дізналася про святу Марію Єгипетську, котра «народилася десь біля року 345-го в Єгипті, чому й зветься Єгиптянкою, в околицях великого міста Олександрії» [10, с.76], й розповіла ченцю про все своє життя. Роки, проведені у важкій боротьбі з собою, з дияволом, у молитві, в покаянні й усамітненні в Зайорданській пустелі, перетворили колишню юну куртизанку, блудницю на велику святу. Бог відкрив Марії людські долі світу. Очі її душі бачили все, що відбувалося на землі. Вона навіть знала останню хвилину своєї смерті.

Дякуймо Всевишньому за те, що Небо нам завжди посилало й посилає в поміч мучеників, праведників, святих, котрі володіють даром розпізнавання духів, даром зцілення душі й тіла.

Метою нашої статті є описати просторові словосполучення зі значенням напрямку руху (кінцевого пункту руху), схарактеризувати їх склад, уживання, варіативність у поемі «Марія Єгиптянка» Івана Огієнка.

Словосполучення зі значенням напрямку руху з контактними первинними прийменниками *в, до, на*, передаючи контактні взаємозв'язки рухомого предмета з об'єктом-орієнтиром, протиставляються за місцем перебування кінцевого пункту руху – внутрішнім та зовнішнім [7, с.73].

У поемі «Марія Єгиптянка» для вираження спрямованості руху в середину або в межі просторової одиниці функціонують три моделі словосполучень із динамічними знахідним і родовим відмінками: 1) $V \cdot v(y) \cdot S_a$; 2) $V \cdot do \cdot S_g$; 3) $V \cdot na \cdot S_a$. Вони належать до давніх, оскільки основним засобом вираження місця, куди спрямований рух, у староукраїнській, як і в сучасній літературній мові, залишаються словосполучення такого ж типу: *когда он Демян(ъ) туда, в(ъ) Ригу, прибудет* [11, с.23]; *приказав(ъ)ши имъ в(ъ) цѣлости они(и) в(ъ) домъ его мило(сти)завез(з)ти...* [11, с.27]; *в(ъ) цѣлости прибылемъ до Києва* [11, с.54]; *пошоль до костела* [3, с.55]; *иду в мѣсто* [3, с.60] і подібні.

Основним засобом вираження спрямованості руху в середину об'єкта у словосполученнях Огієнкової поеми виступає *в(у)* + зн. в. та *до* + род. в. Наприклад:

Просив купець красун Марію,
Щоб з ним ішла вона до міста:
Її зодягне, як лелію,
Її тоді вона – з невіст невіста!... [10, с.9];

Не все на світі йде за гроші,
Тілесні пестощі минуші,
Й солодкі пристрасні розкоші
Провадять душу в нетри пуші... [10, с.21];
Й вона полине до Сіону,
Й повість Христу печаль у Храмі, –
Й забуде земну цю Мамону
Улюбім серцю фіміямі... [10, с.23];
Марія вперше йде до Храму, –
Широкі двері всім привітні! –
Вже чути пахощ фіміяму,
Ікони сяють он блакитні! [10, с.27];
Забуть минулого несила,
Воно нам в серці воскресає, –
Й Марію легко несли крила
У царство споминів безкрає [10, с.41]

та інші.

Варто зазначити, що аналізовані словосполучення утворюються лише від дієслів цілеспрямованого руху та цілеспрямованої дії. Серед них можна виділити такі:

- дієслова на означення пересування суб'єкта – *йти, йти, ввійти, прийти, піти, ходити, плисти*;
- дієслова на означення переміщення об'єкта з чиеюсь допомогою – *ввести, нести, тягнути, провадити*;
- дієслова з семантикою місцезнаходження або кінетичного стану об'єкта – *віддати, жбурнути, взяти*;
- дієслова з семантикою сприймання та мовлення – *пнутися, зоріти* (дивитися), *линати, полинути, рватися, летіти, битися, мчатися, вп'яти* (очі), *рвати* (до Неба), *власти, глянути, кликати, влізти*.

На основі предикатів перших трьох груп простежуємо словосполучення переважно з конкретним реальним значенням напрямку. Наприклад:

Й стоїть вона, немов тополя,
А люд все **йде** та **йде до Храму**...
«Така твоя Господня воля, –
Не нохать блудній фіміяму»... [10, с.28];
Я зрозуміла, Мати Божа,
Що грішна я без краю,
Ввійти до Храму я негожа,
І недостойна, знаю! [10, с.29];
Введи мене, рабу, **до Храму**, –
Нехай Христа побачу,
Нехай у хмарах фіміяму
Душею я заплачу [10, с.30];
Ой **жбурнули** бідну грушу
Та в холодну **річку**, –
Сушить мила свою душу,
Сушить вдень і внічку... [10, с.51].

Натомість при дієсловах сприймання й мовлення, що превалюють у тексті, функціонують «звороти з номінальним (переносним) значенням руху» [6, с.8], як-от:

Й бувало часто, серед ночі
Зривалася Марія зо сну, –
Бо їй ввижались нені очі,
Й **зорили в душу** її млосну... [10, с.18];
Й душа Маріїна клекоче,
Й до **Неба рветься** в гострій тузі,
А тіло любовне жіноче
Горить у пристрасній недузї... [10, с.24];
Він на піску ліг почекаати,
Й **в пустиню вп'яв** старечі очі:
Іде до нього хтось без шати,
А риси нібито жіночі... [10, с.55];
І будеш ти віки зоріти
Своєю чистою красою,
І мов травневі вонні квіти,
До **Раю кликати** собою... [10, с.74] та інші.

Крім того, Іван Огієнко в тексті поеми один раз використовує звуконаслідувальне слово «рип» (виражає звукову ознаку руху [12, с.484]) у значенні дієслова руху, що виконує синтаксичну функцію простого дієслівного присудка:

Бувало, зникне раптом доня,
Й в тривожнім сумі батько-мати
Свої старечі сушать лоня,
А та зо сміхом **рип до хати!**... [10, с.8].

На переконання Б.М. Кулика, такий присудок виражений вигуківим дієсловом і «вживається, коли треба передати раптову дію в минулому, напр.: *Яшко тоді зайцем шмиг через вулицю*» [8, с.37].

Відома вчена Л.І. Мацько стверджує, що дієслівні форми типу *клац, ляп, сіп, стук, рип, хап* тощо «не можуть бути кваліфіковані як вигуки, якщо вони займають у структурі речення синтаксичну позицію присудка, позначаючи при цьому динамічні, моментальні дії, наприклад: *...А це колись одного дня, ні сіло ні впало. Параска рип нашими сінешніми дверима*» [12, с.485-486].

Отже, обидва мовознавці відносять слово «рип» і подібні до дієслівних форм. Щоправда, Борис Миколайович називає його «вигуківим дієсловом», а Любов Іванівна – «звукослідувальною дієслівною формою».

Залежними словами у просторових словосполученнях напрямку руху виступають різні семантичні групи субстантивів, а саме:

- назви конкретних об'єктів – *хата, хатинка, місто, Сіон, річка, Палестина, двері, Зайордання, пустиня, Храм* (будівля на землі);
- назви об'єктів релігійної тематики, що пов'язані з перенесенням душі після смерті людини чи бажанням кожного вірянина пізнати Божі ласки в майбутньому – *Небо, Рай, Чертог* (Божа Палата, Рай), *оселення Боже, Палата, царство Боже, Святині Райські, Храм Божий* (на Небі), *оселі Райської Чертоги*;
- сакральні назви істот-небожителів – *Христос, Бог*;
- назви частин тіла – *руки, Руці* (Бога), *очі*;
- назви абстрактних понять – *душа, безодня, нетри, минуле, вирій, паца*.

Реальне значення напрямку руху мають лише словосполучення з іменниками першої групи. Наприклад:

І ось на кораблі Марія,
З людьми прочанка **в Палестину**, –
В очах палких зорить надія
Забуть журу хоч на хвилину! [10, с.23];

А ось і Храм, і спрагли люди
У двері тиснуться побожно, –
Зігханя тихі чуть повсюди,
Й несуться гімни переможно [10, с.27];

І тихо зводиться Марія,
Й **до Храму йде**, тремка й ляклива, –
В очах палає їй Надія,
Немов та зірка мерехтлива [10, с.31];
Й **пішла** Марія **в Зайорданя**,
В пустиню дику та безводну, –
Шукати там собі світання
На душу спраглу та голодну... [10, с.33].

Кожен із нас, мабуть, має те, у що вірить серцем, усім своїм еством. «Віра людини в Бога, як і в магію молитвеного слова, є складовою української ментальності, глибокої релігійності української душі» [4, с.35]. Тому наші думки, мрії, бажання можуть, звісно, стати реальними, якщо ми дуже цього захочемо. А це велика праця над собою. Словосполучення з іменниками – назвами об'єктів релігійної тематики та сакральними назвами істот є цьому підтвердженням, оскільки їхній зміст сповнений високістю помислів головної героїні поеми до Бога, щирою відвертістю каяття, сповіді, зізнання в скоєних гріхах, глибоким емоційно-психологічним переживанням, таїною благальних молитов простити їй і допомогти.

Зауважимо, що від сакральних назв істот-небожителів утворюються словосполучення з просторово-об'єктним значенням [6, с.8]. Наприклад:

Й брелять Псалми палкі стогруди,
Й **до Неба лине** Піснопіння:
Господь вітає тут повсюди,
Повсюди чуть Його Спасіння! [10, с.25];

І вільно **лине до Христа** [10, с.29];
Живе вона німа й самотна,
Та в серці завжди мова з Богом, –
Й **летить** душа її скорботна
У Рай за зоряним Чертогом [10, с.34];

І тягнеться тіло, як камінь, додолу,
А дух вічно **лине до Бога**, –
І двоять людину, рослиноньку кволу,
Земля та жадоба Чертога!... [10, с.59];

Хто переможе грішне тіло,
І стане чистим домом Бога,
Той безгілєсно **підє** сміло
В оселі Райського Чертога! [10, с.67];

Й **полинеш** тихо ти **до Бога**,
Як пташка чиста безтілесна,
Й розкоші Райського Чертога
Тобі подасть Рука Небесна!... [10, с.74] і подібні.

На основі назв абстрактних понять автор поеми «Марія Єгиптянка» створює чималу групу просторових словосполучень напрямку руху з переносним значенням, але тільки з первинним приємником **в** ($V \cdot v \cdot S_a$). Наприклад:

Та сумнів гадам **вліз їй в душу**,
Полину влив до насолоди... [10, с.18];
І думка буйна, пташка сміла,
В минуле мчалася просторе... [10, с.41];

Широка безодня
Жінок **тягне в пащу**,
Десниця ж Господня
Рятує й пропащу! [10, с.62];

Та скоро **впала я в безодню**
Й любов пила, як мід, спраглива
Й забувши заповідь Господню,
Купалась в ній... [10, с.63];

Було недавно, – в тім ярочку
З купцем так солодко гуляла,
А мати збила мрійну дочку,
Від батька **в душу пнуться** жала... [10, с.9].

Словосполучення зі значенням напрямку руху $V \cdot v \cdot S_a$ та $V \cdot \text{до} \cdot S_g$, де S – назви частин тіла, в аналізованому тексті трапляються зрідка. Наприклад:

Як Батько, візьми мене в теплу Опіку,
Й сердечну зволож мені сушу,
Я ж буду слухняна Тобі аж довіку,
І в Руці Твої віддам душу! [10, с.42];

Ой тяжко **взять** коня баского
До рук недосвідній людині, –
Ще тяжче страсті взять, небого,
Жоні, тонесенькій лозині!... [10, с.65];

Й листом у ніг їй простелився,
Й боїться **глянути їй в очі**...
Ясний Йордан в страху дивився,
І хвилі сині ніс з півночі [10, с.70].

В окремих випадках спостерігаємо паралельне вживання словосполучень $V \cdot v \cdot S_a$ // $V \cdot \text{до} \cdot S_g$, де друге виступає «факультативним функціональним еквівалентом» [2, с.48] першого, наприклад:

Й **в хатинку** рідну край оселі
Летить душа тужна Марії... [10, с.37] //
А та зо сміхом **рип до хати**!... [10, с.8];
І в Руці Твої віддам душу! [10, с.42] //
Ой тяжко **взять** коня баского
До рук недосвідній людині... [10, с.65];

У Рай Він путь проста одна! [10, с.39] //
Душа наша мріє про Щастя Небесне,
Немов вонна квітка про росу,
Й чекає, – **до Раю** небаром **воскресне**... [10, с.59].

Словосполучення V -на- S_a із значенням руху на поверхню об'єкта належать до рідковживаних. Ми віднайшли тільки два приклади:

Й **кладе** хреста вона **на чоло**,
Й розплющує півсонні очі... [10, с.46];
Й всю ніч примари невеселі
Сідають зморою **на вії**... [10, с.37].

У поєднанні з іменниками, що вказують на відкритий, але деякою мірою обмежений простір, диференційна ознака прийменника **на** (рух на поверхню об'єкта) нейтралізується [6, с.20]. Він виступає факультативним варіантом прийменника **в** + зн. в. із значенням напрямку руху в межі просторової одиниці. Такі словосполучення теж малопоширені в аналізованому поетичному тексті. Наприклад:

Й **пішов** Зосима **на пустелю**
Шукать нових доріг Спасіння... [10, с.54];
«**Иди в пустиню** Зайорданья, –
Шукає там у Рай дорогу
В страшній біді Зоря Порання»... [10, с.54];
Та Син твій милий, Син Твій любий
Прийшов на світ спасати, –
Спаси й мене з страшною згуби,
Спаси, Пречиста Мати! [10, с.29];
Хто хоче Спасіння,
Хай лине в пустиню [10, с.33].

Отже, просторові словосполучення з семантикою напрямку руху (кінцевого пункту руху) в поемі «Марія Єгиптянка» Івана Огієнка є типовими. Основним засобом вираження спрямованості руху в середину об'єкта є давні словосполучення з первинними прийменниками **в(у)**, **до** – V - $v(y)$ - S_a та V - $до$ - S_g . Словосполучення V -на- S_a зі значенням напрямку руху на поверхню об'єкта і в межі просторової одиниці належать до непродуктивних, оскільки трапляються дуже рідко.

Митрополит Іларіон, використовуючи багатство синтаксичних конструкцій, свій релігійний досвід, зумів філігранно передати внутрішнє перетворення Єгипетської пустельниці, до котрої і зараз ми можемо звертатися зі словами «Преподобна мати Маріє, моли Бога за нас!».

Список використаних джерел:

1. Ватаманюк К. Очима душі / К. Ватаманюк. – Верховина, 2011. – 320 с.
2. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1971. – 120 с.
3. Граматика слов'янська І. Ужевича. – К. : Наукова думка, 1970. – 114 с.
4. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст : вибр. праці / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. – 664 с.
5. Дочинець М. Синій зошит. Аркуші днів святящих / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2015. – 184 с.

6. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції напрямку руху в українській мові : навчальний посібник / З.І. Іваненко. – Чернівці : Чернівецький державний університет, 1975. – 59 с.
7. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адverbіального значення / З.І. Іваненко. – К. ; Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
8. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис : підручник для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів / Б.М. Кулик. – К. : Радянська школа, 1965. – Ч. II. – 284 с.
9. Лука О. Покликання людини / О. Лука // Пізнай правду. – 2004. – №1(64). – С. 2-3.
10. Митрополит Іларіон. Марія Єгиптянка / Іларіон Митрополит. – Париж, 1947. – 81 с.
11. Приватні листи XVIII ст. Пам'ятки української мови / підгот. до вид. В.А. Педриєнко. – К. : Наукова думка, 1987. – 176 с.
12. Сучасна українська літературна мова : підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.

The author of the article gives it a shoot to characterize the spatial word-combinations with the value of direction of motion, in particular the eventual point of motion, on the material of the poem «Maria Egyptianka» of Ivan Ogienko. Analyses their composition, application and variantness of syntactic constructions.

Key words: poem, pretexts, spatial word-combinations, word-combinations of direction of motion, optional variant.

Отримано: 13.10.2016 р.

УДК 821.161.2(477-87)

І. Й. Набитович

Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ КОНЦЕПЦІЇ ДАРІЇ ВІКОНСЬКОЇ

У статті досліджено літературознавчу діяльність Дарії Віконської. Розгляд її наукових здобутків на перетині двох стратегій дослідження (з одного боку, представлення головних ідей та літературознавчих дискурсів, методологічного інструментарію, які вдалося виокремити з її публікацій; а з іншого – аналіз та інтерпретація окремих студій, присвячених творчості українських та зарубіжних авторів) дали можливість створити достатньо повний компендіум літературознавчих поглядів та основних методологічних принципів її досліджень.

Ключові слова: літературна критика, літературознавство, метод, концепція, стиль, національна специфіка літератури, творчий процес

Дарія Віконська (Іванна (Йоанна)-Кароліна (Ліна) Маєр-Федорович (за чоловіком – Малицька), 1893-1945 рр.) – одна із цікавих постатей української літератури міжвоєнного двадцятиліття ХХ століття. Її творча спадщина – це і власна літературна творчість, і літературознавчі та мистецтвознавчі дослідження.

Літературознавчі, мистецтвознавчі та культурологічні студії Дарії Віконської є свідченням поступового переходу українських досліджень мистецтва від пошуку в одномірних площинах вивчення творчості тих чи інших митців чи окремих їхніх творів до багатомірних просторів компаративістичних студій: як порівняльних у межах тих чи інших літератур – із переходом до світового контексту, так і інтердисциплінарного пошуку спільних закономірнос-

тей, явищ, тенденцій, що проявляються в різних просторах культури, творчості – як вершинного вияву людського духу.

Дарія Віконська була переконана, що літературно-критичні, літературознавчі дослідження й культурологічні та мистецтвознавчі студії не є чимось вторинним у творчому вираженні – в порівнянні із творами мистецтва та літератури [детально про це: 4].

Мистецтво, переконана вона, – це «життя, бачене очима душі. Це – *перетворене життя*, а ніколи – переповіджене» [1, с.16]. Творчість є ірраціональним проявом буття, бо «у справжній поезії порив духа є перше, суттєве, а матеріальні складники віршів (слова, букви) є щойно матеріялізацією духового» [3, с.86]. Йдучи за ідеєю з книги есеїв Оскара Вайлда «Критика як мистецтво», Віконська називає критичні твори про мистецтво одним із видів мистецтва. Критика, наголошує вона, – «се лише інша форма творчого мистецтва, яка за вихідну точку не бере самої природи, але твори мистецтва. Такий погляд на суть критики ставить її очевидно далеко вище від того, за що ми звикли її уважати. Не мова тут, розуміється, про всякі статті критичного змісту, поміщені в різних щоденних газетах, які дуже часто позбавлені не тільки артистичної, але взагалі – всякої вартости. Мова тут про поважні критичні праці, якими є, приміром, «Трактат про поезію» Арістотеля, «Imaginary Portraits»¹ англійського естета Walter Pater², а, декотрі нариси літературної критики Волта Вітмена, «Aufsätze über die bildende Kunst»² Р. Мутера і тим подібних» [1, с.45].

Для Дарії Віконської однією із найважливішим проблем у її культурологічних та літературознавчих публікаціях залишалися реляції між формою та змістом, їх взаємозалежність у мистецькому творі, національні аспекти змісту і його кореляція із формою. Вона намагається чітко окреслити й сформулювати співвідношення цих понять, зауважуючи, що «форма і зміст бо не є чимось сталим, утвердженим, а чимось наскрізь релятивним, так що, як викладає вже Арістотель, те, що у порівнянні до одного чинника є формою, у порівнянні до іншого, вищого або більш зовнішнього (формального) чинника знов стає змістом, і так далі, так що можна говорити про справжню ієрархію у поступневій еволюції змісту (матеріалу) на форму та поновній зміні цієї форми на вищій, підлеглій знов іншій, вищій формі, зміст» [3, с.329]

Таким чином, і в літературі, і в мистецтві «матеріал» «двокий: сюжет, тема, предметний зміст або, як хто хоче назвати, матеріал, який чекає щойно мистецької обробки». Матеріал – фізична матерія, що її «уживає артист для зматеріалізування свого мистецького задуму: звуки, лінії, барви, рухи, слова»; «форма» у мистецтві та літературі – це «мистецька обробка матеріалу, отже – сам твір. Де форма погана – твір поганий» [1, с.16]. «Мистецтво (також література) – це створення нових форм» [1, с.17]. Якщо зміст твору не корелює з його формою, не становить із ним гармонічної цілісності, цей твір виходить поза межі мистецтва: «Наколи зміст (матеріал) є *одно*, а опрацювання його – *друге*, тоді дана праця може бути надзвичайно цінним науковим або інформативним твором, але не твором мистецьким» [1, с.16]. Такі засновки є вкрай важливими для розуміння всього спектру літературознавчих ідей Дарії Віконської, оскільки на них ґрунтуються й інші її мистецтвознавчі та літературознавчі дослідження, зокрема й компаративістичні студії між різними видами мистецтва.

В есеї «Зачудування» із збірки «За силу й перемогу») вона аналізує цілісність форми і змісту, як необхідну умову (але не завжди достатню) для існу-

¹ Волтер Пейтер. «Уявні портрети» (англ.).

² необхідна умова (латин.).

вання мистецького твору, подаючи кілька яскравих зразків переживань митцем природи й її художнього втілення у слові у творах Михайла Коцюбинського, Софії Яблонської, Наталени Королевої: «У тих різних зразках, з'єднаних з абсолютом або захоплених природою, зустрічаємося, як зрештою всюди, з дуалізмом змісту та форми. І годі сказати, де йде про «схвилювання від істотного» – що саме рішає про правдивість та чистоту цього психічного переживання: чи предметовий (образовий або моральний) зміст, чи даний клімат душі, себто своєрідний темперамент, ритм, напруга і динаміка, що у цьому випадку є тою формою, в якій виступає різний психічний зміст» [3, с.329].

Своїми дослідженнями чужоземних літератур Віконська заповнює широкі лакуни українського літературознавства, знайомлячи українського читача із знаковими постатями європейської культури. Її можна вважати засновником «вайлдознавства», «джойсознавства» та «вітмензнавства». Творчість ірландських письменників-модерністів розглянуто в студіях «Джеймс Джойс: Тайна його мистецького обличчя» (1934); «Оскар Вайлд (Огляд літературної творчості)» (1923). Вона вписує окремі творчі постаті в загальнокультурний контекст їхньої епохи, намагається проєктувати їхні твори в європейський культурно-історичний простір, віднаходити паралелі ідейно-естетичних, аксіологічних, світоглядних до духових потреб сучасного українського суспільства, розвитку українського літературного та мистецького простору [детально про це: 5].

Аналізуючи твори Волта Вітмена («Волт Вітмен (Проба оцінки)», 1922), Дарія Віконська вбачає у його творчості фрактальне світосприймання навколишнього світу: «...Провідним мотивом Вітмена у всім, що писав, була всеобіймаюча любов до всього гарного, здорового та любов до людства. Він світоглядом та любов'ю своєю обгорнув цілий світ – не тільки людський, але й звіриний та рослинний. Ніщо не було для нього ані завелике, ані замале. В малих речах добачав символи великих, відвічних. У великих віднайшов малі» [1, с.22].

Вирішення животрепетних проблем поневоленого власного народу Дарія Віконська намагається віднайти зокрема й у авторів-чужинців. Детально аналізуючи суспільно-політичні погляди, вона добачає у Вітменовій творчості головні ідеали демократії, яка є ідеалістично-одуховленою: «В його республіці долею нації кермують не темні, неосвічені маси народу, провадячи її до катастрофи, – лише кожна одиниця, чи інтелектуальний працівник, чи простий робітник стоїть разом з усіма на рівній платформі загальнолюдських чеснот та цінностей і займається передовсім тим, до чого кожний здібний своєю фаховою освітою [...] Його ідеалом горожанина демократичної республіки є пересічна людина (*the average man*) в найліпшій того слова значенні: морально та фізично здорова, чесна, оживлена здоровою любов'ю до власного краю і до всіх співгорожан. У В. Вітмена «демократія» є синонімом загального, однакового поступу людства, заснованого на взаємній братерській любові справжніх товаришів» [1, с.22].

Волт Вітмен «вчисляє, що дали інші народи людськості, яке було їх значення як дороговказу на довгім та тернистім шляху людського поступу: єгипетські гієроглифи, староіндійська релігійна філософія, єврейські пророки, Христос – се ясне світло та вічна потіха і надія людськості, грецьке мистецтво, римська штука ведення війни і законодавство, Данте й Мікелянджело Італії, Шекспір Англії [...]» [1, с.29].

Америка, наголошує Вітмен, досі не має чим похвалитися, хіба лише своїм матеріальним багатством, а на полі духових цінностей майже нічим. Власне, тут Дарія Віконська формулює проблему розвитку національної літератури, оскільки красне письменство є своєрідним дзеркалом душі народу, адже як історія є «хронікою фактів, війн, політичних переворотів і т. д., так література є хронікою

духових переживань народу. Література – се є душа нації. [...] І поет твердить, що тільки правдиво «рідною» літературою, яка рівночасно – як *conditio sine qua non*¹ – мусила б завжди мати перед очима всі великі, вічні проблеми життя, можна довести американську суспільність до духового поступу» [1, с.29].

Кілька невеликих літературно-критичних статей Дарії Віконської присвячені аналізу того, як ідеї фемінізму та гендерні відносини корелюють із ідеями модерністичного світобачення, як сучасні автори письменники починають відображати цю «війну статей». У статті «Жінка у творчості великого французького письменника» аналізується життєва постава сильної постаті – героїні роману Ромена Ролляна «Зачарова душа». Віконська формулює тут один із важливих аспектів її літературознавчих студій – філософсько-естетичну зацікавленість літератури Модернізму не зовнішнім сюжетом (що було характерним, зокрема, для позитивізму та літератури Реалізму), а сюжетом внутрішнім (бачення світу, за її ж словами, «очима душі»), «внутрішню історію, – як каже Ромен Роллян про свою героїню, – одного довгого щирого життя, багатого на радощі і терпіння»: «На слово «внутрішню» треба звернути тут передусім увагу, бо в ньому криється ціла величезна різниця поміж давніми письменниками в роді Бальзака або Дюма – і а Ролляном, який уважає внутрішні, душевні переживання за рівно важні, а може, важніші від так званих «подій» зовнішнього життя» [1, с.64].

У головній героїні Дарії Віконської бачить вираження ідеалу дівчої, сильної жінки, неоромантичної постаті, яка «із пристрасною, питомою сильним одиницям, відається [...] кожній справі цілою душою. Не вмє поділитися, не вмє бути поверховою, не знає компромісів. Дає із себе, що має найкращого, й від других бажає того самого», що, звичайно, породжує «цілий ряд конфліктів із зовнішнім світом» [1, с.65]. Для неї вона є ідеалом жінок «відважних, свідомих своїх дійсних цінностей» [1, с.66]. Віконська додає в «Зачарованій душі» вираження тенденції *fin de siècle*, коли «жінки несподівано випередили чоловіків у шуканні нових, гідніших форм співжиття обох статей» [1, с.68]. При цьому, переконана авторка, Роллян творить у своєму романі «тип жінки нинішньої доби, яка морально дорівнює і навіть випереджає чоловіків і то саме там, де ходить про найбільші етичні цінності людства [...]». Духова культура наших днів вбога передовсім у чоловіків, за виїмком духових працівників, як артистів, письменників і т. п. [...] Пересічний чоловік ще сьогодні не терпить жінки з виробленою індивідуальністю або – борони Боже – з розвиненим інтелектуальним життям [...]» [1, с.70]. Йдеться, як зауважує Соломія Павличко, про животрепетну проблему вираження Модернізму як фемінізму, про проєктування цієї ситуації й на ситуацію в українському письменстві (й суспільній практиці загалом) кінця XIX – й до міжвоєнного двадцятиліття XX ст., коли вкрай загострюється «конфлікт двох поглядів і художніх принципів» – *народництва* («що передбачало українськість, патріотизм, популізм – аж до хуторянства, (закритість культури, консервативність, реалізм, зображення народного життя)» та *модернізму* («відповідно, європеїзму, космополітизму, інтелектуалізму, відкритості культури, демократизму, естетизму, зображення життя інтелігенції») [6, с.77], а, одночасно, й опозиція жіночого та чоловічого, коли «і чоловіки, і жінки бачили, проживали, осмислювали й відображали у свідомий і несвідомий спосіб конфлікт між статтями, який існував у суспільстві. Дискурс культури глибоко позначений цим конфліктом і різноманітними реакціями на нього» [6, с.77].

Ромен Роллян і його герої в «Жані Крістофі» стають для Дарії Віконської своєрідним суспільним ідеалом чоловіка Модернізму (якщо йдеться про став-

¹ Марсове поле (латин.).

лення до фемінізму та гендерні проблеми сучасності): це «чоловіки небуденного типу», які «ні на хвилину не задумують заперечувати жінці здібності до дальшого особистого розвою. Вони знають, зрештою, що їх правдиві життєві інтереси не будуть тим zagrożені, а навпаки, жінка вільна, свідомо своїх прав і обов'язків, жінка, яка вже не схоче «дорівняти» чоловікові, а йде дорогою власної природи, віддається їм любов'ю [...]» [1, с.71].

У тому ж ключі Дарія Віконська розглядає й творчість французького письменника Віктора Маргеріта, зокрема його скандальний роман «La Garçonne» (дозволю собі передати цю назву як «Дівчина-хлопчур» й від себе додаю, що цей твір збурило французьке суспільство 1920-х років, а далі й Європу, став потужним символом жіночої емансипації парижанок. Після його виходу у світ у моду ввійшла коротка жіноча стрижка («під хлопчика»). Віконська називає твори Р. Роллана та В. Маргеріта тими, які декларують типи «новітніх жінок», які є «синтезом тих численних відтінків модерного жіноцтва, яке стрічається скрізь нині на світі» [1, с.71].

Розглядаючи образну систему жіночих постатей в історичному романі Богдана Лепкого «Мазепа», дослідниця акцентує, що він першим «нарешті впровадив у нашу живу літературу постать українки не безпомічної, сентиментальної, податливої, не задивленої в дрібничкові справи її нецікавого скучного життя, а людину великих розмірів, сильних поривань і смілих думок» [1, с.81].

Ці публікації Дарії Віконської варто розглядати в контексті полеміки в середовищі вісниківівців щодо ролі жінки в національній боротьбі. Найяскравішим виразником цієї полеміки є публіцистична стаття Олени Теліги «Якими нас прагнемо», опублікована в жовтневому номері «Вісника» за 1935 рік. Теліга робить своєрідний огляд (із точки зору феміністичної критики) жіночих образів української поезії її сучасників, ставлячи кілька проблемних питань щодо ідеалу сучасної української жінки, щоб «відшукати тип жінки, найбільш відповідний нашій добі». Вона висловлює переконання, що «мистцям-мужчинам задавати питання – якими нас прагнете» – зайве, оскільки «вони самі, здається, не можуть на це відповісти...» [7, с.65]. Поетка зауважує, що «часом де-не-де пролунають чийсь мужеські слова про жіночу крицевість, про Жанну д'Арк і Марію Стюарт. Часом, все частіше, вириваються закиди на адресу української жінки-рабині. Але всі ці слова – лише випадкова, декларативна сторона сучасного мужеського погляду, вимушена данина добі; в дійсності їхній інстинкт мужчин захоплюється зовсім іншими жінками». Олена Теліга зазначає, що впродовж останніх десятиліть жіночі образи в українському письменстві залишаються незмінними. Це – «жінка-рабиня» і «жінка-вамп». «Обидва, не дивлячись на свою протилежність, властиво кажучи, є тим самим типом жінки, що являється лише джерелом хвилевої насолоди й увигіднення життя в найпримітивнішому розумінні того слова. І рабиня, і «вамп» виключають пошану до жінки» [7, с.65].

Загалом підсумовуючи, О. Теліга підкреслює, що в сучасній українській літературі «поодинокі таланти показали нам, якою не сміє бути українська жінка. Але цього мало. Треба, щоб вони знали, якою вона повинна бути, якою вони її прагнуть. Бо жінка в кожній нації є такою, якою її прагне мужчина». Але в хаосі жіночих образів українського письменства формується новий ідеал української жінки, найбільш відповідний новій добі: «Вона вже не хоче бути ні рабинею, ні «вампом», ані амазонкою. Вона хоче бути Жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчин у боротьбі за життя, а головне – за націю» [7, с.77].

Важливим бачиться Віконській відповідальність письменника перед суспільством. Вона покликається на збірку статей 1920-их років австрійського

публіциста Карла Роана «Umbruch der Zeit» («Злам часу»). Не йдеться про підпорядкування творчості мистця партійним доктринам чи ідеологічним штампам. Мова про співзвучність мистецького пошуку автора запитам епохи, про необхідність через літературу формувати культурно-духовий простір сучасного світу. Адже «гарні безчасові вірші, поетові проблеми, що їх не ставить час, не порушують наше покоління [...]»; «літературно» стало для нас майже неважливим словом. Для нас це означає безвартний хист. *Правдиве і своєчасне* – ось передумови твору, який має впливати на молодь». Справжнє значення має для нас тільки творчість такого письменника, продовжує Віконська реферувати Роана, який «формує своїх співгромадян, який як тип впливає на свою добу [...]» [3, с.132]. Паралелі до цих ідей вона віднаходить у Юрія Липи, коли він у статті «Campus Martius» говорить про «тривогу сучасного українського письменника за відпорність української духової раси» [3, с.132]. Літературу, продовжує Віконська, «донині й у нас дехто вважає за люксус, за приємну розвагу і наслідком того легковажить її. Нам не вільно дивитись на літературу як на розвагу, ані навіть як на «інтелектуальну надбудову» життя. Наша белетристична література мусить виростати з наших стихійних сучасних і позасучасних потреб, інакше вона буде бліда, безплідна, нікому непотрібна, буде свідомством національної безхарактерности» [3, с.134-135]. Звідси й можна додати ті ролі, які у екзистенції людини, бутті нації літератури відіграє художній твір: «Сильний твір белетристичний має також більший вплив на оформлення «іраціонального хотіння» читачів від сотні «науково» написаних томів. Твір белетристичний обіймає цілу людину і звертається не тільки до розуму, а головню до уяви і чуття. Тим він доступний далеко більшому числу читачів, аніж публікації науково-політичні» [3, с.133]. Як приклад такого «сильного» твору вона наводить «Волинь» Уласа Самчука, визначаючи й особливості його сприймання реципієнтом: «Під час читання переходить на нас життєве напруження дійових осіб цієї повісти. Після її прочитання Володько і батько його Матвій далі живуть у нашій пам'яті, немовби ми їх особисто знали. Відчуваємо їх переживання, немов свої власні. *Pandemonium*¹ війни, в якому дозривала свідомість молодого хлопця, революція, у якій пробудилася національна свідомість волинського села – перед нашими очима, немов ми їх переживали. «Волинь» дає той образ стихійних бажань даної групи людей, зі здійсненням яких «в'яжеться в уяві цієї групи її життя, а з нездійсненням її смерть»; дає образ тої «життєвої правди і катастрофічності» та «епічної правди громадського життя», що її вимагає Липинський від письменника». Отже, література «в силі перероджувати душі, причинятися у великій мірі до добра. Але в однаковій мірі вона в силі спричиняти зло, розкладати людську духовність» [3, с.133].

Часто у своїх літературознавчих студіях Дарія Віконська повертається до проблем психології творчості. Власний творчий досвід дозволяє їй сформулювати психологічний процес народження мистецького твору. При цьому вона деталізує процес творення: «Праця артиста – це аналіза і синтеза. Дорогою аналізу він розумово студіює та розбирає факти, що доходять до його свідомости. Аналізу переводить інтелігенція людини і доволі багато людей здатні до влучної аналізу життєвих явищ. Щоби творити, не вистане усвідомити собі дорогою аналізу власні порухи душі і життєвий досвід. Якби так було, вийшов би тільки сухий перелік деяких фактів – у найкращому разі – сире справоздання об'єктивних подій. «Об'єктивне» значить тут: позбавлене того синтетичного моменту, що перетворить минулі події в нове життя.

¹ пекло (латин.).

На те, щоби творити, вже не вистане хоча б і найтонкіша та всеохоплива інтелігенція. Треба *багато мистецької уяви*, де несвідомо перетоплюються минулі та теперішні переживання у *новий та відмінний життєвий прояв: у твір мистецтва*» [2, с.50].

Прикладом поєднання раціонального аналізу та творчої уяви, які можуть синтезуватися у твір мистецтва, злучення індивідуального та загального для неї є народження Джойсового «Улісса»: З погляду психічної алхемії, «Улісс» – це цікавий зразок перетворювання зовнішнього на внутрішнє і навпаки. Спочатку зовнішнє (життєві події) стає внутрішнім (душевні переживання). Опісля, коли артист під натиском внутрішньої динаміки або свідомим, розумовим рішенням приступає до виконання мистецького твору, тоді внутрішнє (його душевні переживання і психічні реакції) перетворюється знову в зовнішнє (мистецький твір)» [2, с.27].

Однак безсумнівним залишається превалювання в художній рецепції не раціонального пізнання твору мистецтва, а його переживання: «Твір великого артиста завсіди – загадка, його не можна і не треба в цілості *розуміти*. Його треба *переживати*. Поза тим він загадковий, як загадкове саме життя. Тільки артистові – і то не завсіди – відома генеза твору. Тільки йому – і то лише почасти – відома тайна внутрішнього зросту. Скільки вражень, досвідів переживань, внутрішніх об'явлень і внутрішніх катастроф складається на алемію артистично-творчої душі!» [2, с.66].

Дослідниця аналізує модерністичні тенденції народження психологічних студій у літературному просторі реалістичного письма, перенесення ідей психології в літературу, спроби письменників заглянути в людську душу й відобразити психологічні мотивації їх дій: «Менше-більше тоді, коли в літературі появилася повість психологічна, європейська думка почала основніше цікавитись тайнами людської психології. Відтоді не поведінка та вчинки людини, а психологічні побуди, що довели до такої поведінки або такого вчинку, головню цікавили вчених і письменників. Досліди визначних психологів та лікарів швидко стали відомі інтелігентному загалові завдяки загальнопоширеній освіті» [3, с.126].

Звертається дослідниця й до інших літератур, зокрема російської, й аналізує вплив цієї літератури (а особливо творчості Фьодора Достоєвського) на європейського читача: «Белетристична література при великому попиті, де цікава книжка розходила і розходиться кілька десятитисячними накладами, стала головною духовною поживою та витиснула своє п'ятно на психіці читачів. Твори Достоєвського зайняли тут чи не перше місце, особливо в Німеччині. Герої цього геніального письменника майже всі у чомусь – то хворобливі, психічно аномальні або морально звихнені» [3, с.126]. У іншому місці додає, що «у Достоєвського знаходимо культ терпіння задля терпіння» [3, с.170]. Одночасно Віконська переконана, що «не треба, не вільно робити загальним, що є й повинно бути виняткове. Не вільно і не треба плекати «культу тюремної романтики» або просто «культу тих, що сидять за решіткою», так як Достоєвський плекав нездоровий культ терпіння або ми – хворобливий «культ нужди» [3, с.287-288].

Вона нагадує переконання, висловлене Грігорієм Алексінським (Grégoire Alexinsky) у книзі «La Russie moderne»¹, про передвоєнну Росію: «Завдяки тому всьому (суспільно-політичним обставинам) література займає в нас особливе місце: суспільність російська не привикла, як то привик європейський читач бачити в ній тільки джерела розваги. Вона в ній шукає соціальної програми, шукає розв'язки «проклятих проблем» життя. Морською ліхтарнею, що

---

¹ «Сучасна Росія» (франц.).

сяє серед суспільної темряви, — ось чим є література для російської суспільності» [3, с.134]. Віконська приходить до переконання, що «манія психологічної аналізи не давала російським письменникам творити здорової літератури, що формувала би зрівноважених одиниць. А все ж російська література ставилась поважно до пекучих проблем життя, не була й не бажала бути тільки «розвагою» для змучених безділлям читачів» [3, с.134-135].

Занурення у внутрішній світ людини в художній літературі XIX віку мало під собою, на переконання дослідниці, національне соціально-психологічне підґрунтя: «Людина здорова, відпорна, нормальна перестала цікавити представників літератури, так що мимоволі пригадується слово Гете про (вже тоді!) «поезію шпиталю». Природно, одностороннє висвітлювання темних сторін людської натури та замилювання письменників описувати психопатів ширило пригноблення та зневіру до самого себе серед широких мас читачів» [3, с.126]. Під кінець XIX віку і до половини другої декади теперішнього європейська література «займалась майже виключно проблемами психології. Безпосередньо по світовій війні ця течія знайшла майстерний вислів у багатотомній повісті, а властиво цілому циклі повістей французького письменника Марселя Пруста «A la recherche du temps perdu»¹ і «Le temps retrouvé». Ця повість немов замкнула собою ту сторінку в історії новішої літератури. Головна її риса — глибока, подрібна, часто подиву гідна аналіза душевних реакцій наведених у ній осіб» [3, с.129].

Віконська однією із перших в українському літературознавстві намагалася аналізувати й найновіші публікації (зокрема й літературно-критичні), присвячені розвитку чужинецьких літератур. Зокрема, вона детально розглядає у «The Times Literary Supplement» (літературному додатку до газети «The Times» червень 1934 року), присвяченому італійській літературі, анонімну статтю «The Italian Novel» («Італійський роман»), наголошуючи, що дискусії навколо італійського письменства надзвичайно нагадують ті, що відбувалися (і нині відбуваються) навколо літератури української (тут вона згадує «Бій за українську літературу» Юрія Липи та «Нашу добу і літературу» Дмитра Донцова) [3, с.259-264]. Українська авторка намагається спроектувати проблеми розвитку інших літератур — жанрових, естетичних, пошуку нових засобів стилю та поетики художнього вираження — на проблеми сучасних літературно-мистецьких процесів в українській літературі.

Свої есеїстичні роздуми Д. Віконська обрамлює й глибокими спостереженнями з теорії літератури й дуже часто пропонує нестандартні ідеї, які межують із афоризмами чи максимами, наприклад, мимохіть робить цікаву заувагу щодо стилю й стилістики: «Не люблю омонімів. У поезії спрочиняють вони в найменш пригожу хвилину наглі умові (розумові. — *I. H.*) скоки від найвеличніших до найбільш прозаїчних або просто чужих даній тематиці предметів. У прозу спроваджують вони часті непорозуміння і завжди дорогою небажаної асоціації, роздвоєння уваги, що під спонукою подвійного, різного значення даного слова розходить у два різні напрями» [3, с.112].

Надзвичайно цікавими є спостереження мисткині в порівняльних характеристиках українських мистців, зокрібно Богдана-Ігоря Антонича та Євгена Маланюка. У першого, переконана вона, поезія — «чиста лірика, свіжа та запашна, як росистий ранок. Пориває в них музика слів, ритм палкої молодости, багатство барвних, як імпресіоністичний малюнок, оживлених небуденним чаром образів. Радуге свіжий подих природи, глибоке почуття єдності з нею, ласкавий

¹ «Віднайдений час» (франц.).

усміх родючої землі»; у віршах другого – бронза «суворой краси свідомо різьблених почувань»; у ній чути «вольовий порив і вольовий спротив». Різниця між ними – це різниця «між стихійним багатством землі і трагедією конструктивної людини, яку судьба вигнала з первісного раю. В Антонича – споріднення, однозвучність із природою, гармонійне, органічне життя. У Маланюка – організована думка, протиставлена стихії – природі» [3, с.117]. Антонич і Маланюк, на її переконання, – обидва поети з Божої ласки. Але характер їх творчості різний, «далекий від себе, як далекою є лірика молодечих захоплень від суворости конструктивного чину». С. Маланюк «є поетом конструктивної, дисциплінованої, панівної людини – людини, яка вміє *служити*, виконати наказ, коли треба, і вміє приказувати, *володіти*, коли покличе її доля на провідника» [3, с.120].

Літературознавчі студії Дарії Віконської свідчать про широке знайомство авторки як з українською, так і світовою літературною спадщиною. Аналіз її досліджень, присвячених творчості українських та зарубіжних авторів, дозволяє побачити ідейно-естетичні переконання дослідниці та виокремити принципи методологічних підходів у її літературно-критичних студіях.

Список використаних джерел:

1. Віконська Д. *Arg Longa*. Літературознавство. Мистецтвознавство. Культурологія / Д. Віконська. – Львів : Піраміда, 2015. – 352 с.
2. Віконська Д. Джеймс Джойс: Тайна його мистецького обличчя / Д. Віконська ; упоряд., літерат. редакція, передмова і прим. В. Габора. – Львів : Піраміда, 2013. – 76 с.
3. Віконська Д. За силу й перемогу: Нариси. – Ч. I: За державну бронзу / Д. Віконська. – Львів : Піраміда, 2016. – 343 с.
4. Набитович І. Інтердисциплінарні стратегії компаративістики Дарії Віконської (на прикладі творчості Джеймса Джойса й Олександра Архипенка) / І. Набитович // Султанівські читання / *Sultanivski Chytannia* / ред. І. Козлик. – Івано-Франківськ, 2016. – Issue V. – С. 61-72.
5. Набитович І. Ірландська література в літературознавчій спадщині Дарії Віконської / І. Набитович // Теорія літератури: концепції, інтерпретації : науковий збірник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – К. : Логос, 2015. – Т. 2. – С. 148-157.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко // Теорія літератури. – К. : Основи, 2002. – С. 21-423.
7. Теліга О. Збірник / О. Теліга. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – 473 с.

The papers deals with the literary studies of Dariya Vikonska. Consideration of her studies on the intersection of two strategies of research (on the one hand, it is the representation of main ideas and literary studies debates, methodological instrumentation that were successfully distinguished from his literary-critical and literary studies publications; on the other hand, it is the analysis and interpretation of separate literary studies publications of the Ukrainian literary scholar, dedicated to literary activity of Ukrainian and foreign authors) gave the possibility to create sufficiently complete compendium of literary studies points of view, main methodological approaches and individual literary studies debate practice in her literary studies researches.

Key words: literary criticism, literature studies, method, conception, style, national specific of literature, creative process.

Отримано: 03.09.2016 р.

В. П. Олексенко

Херсонський державний університет

МОВОЗНАВЧІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ОГІЄНКА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ДУМКИ ХХ СТОРІЧЧЯ

У статті проаналізовано творчу діяльність видатного українського мовознавця, професора Івана Огієнка, обґрунтовано наукові пріоритети вченого в дослідженні української мови, з'ясовано важливість ідей науковця у становленні української лінгвістичної науки, подано аналіз основного лінгвістичного доробку вченого.

Ключові слова: Іван Огієнко, старослов'янська мова, історія української мови, рідна мова, діалектологія, акцентологія, термінотворення.

У кожному епоху є постаті, які на багато років уперед визначають подальший розвиток науки, піднімають її на якісно новий рівень, відкривають нові горизонти знань.

Нині важко уявити українську гуманітарну науку, і мовознавчу зокрема, без творчого доробку видатного вченого Івана Огієнка, подвижника української науки і культури.

Професор Іван Огієнко – один із найвизначніших українських учених ХХ сторіччя, він видатний мовознавець – україніст і славіст, палеограф, поет, перекладач, історик церкви, богослов, перекладач Біблії і богослужбових книг, філософ, історик культури, літературний критик, фольклорист, мистецтвознавець, публіцист, редактор і видавець. Автор близько тисячі наукових праць із різних галузей українознавства, «один з найвидатніших сподвижників українського відродження» ще донедавна був насильницьки вилучений із культурно-освітнього простору України.

Сучасники називали його людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку. І це не випадково. Адже свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурологічного діяча він однаковою мірою успішно виявляв і як редактор та видавець, і як ректор та міністр, і як православний митрополит та перекладач, і як поет та філософ. Важко сказати, в якій із названих сфер діяльності І.Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне беззаперечне: він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав подвижницького чину на ниві відродження нації, захисту, а згодом утвердження та розвою рідної мови, культури загалом [12].

Україна лише починає відкривати для себе І.Огієнка, творча спадщина якого через історичну несправедливість була вилучена з наукового обігу. Нині дослідники відкривають невідомі сторінки біографії вченого, життя якого, часом нелегке і тернисте, ускладнювалося тяжкою душевною драмою – втратою України. На чужині, у хвилини радості та печалі, молився він за її Боже воскресіння. В студентські роки Іван Огієнко поринув у наукову працю, був одним із кращих у «семінарії» професора В. Перетца. Як кореспондент співробітничав із редакціями газет «Громадська думка», «Рада», з київською «Просвітою», Науковим товариством імені Тараса Шевченка у Києві. Тоді ж почав друкуватися як поет, прозаїк, учений. (Поезія «Не питай» (1907) стала згодом народною піснею).

Особливо помітними були на той час його лінгвістичні розвідки «Огляд українського язикознавства» (1907), «Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (1908). За розробку «Двійне число в українській мові»

(1909) І. Огієнко удостоївся диплома першого ступеня. Після здобуття університетської освіти вчителює, не полишаючи пошукової та дослідницької праці.

Упродовж 1910-1915 рр. він публікує п'ять наукових розвідок, присвячених творчості видатного українського письменника, проповідника XVII ст. Іоанікія Галатовського. Він стає відомим як автор популярних підручників для самоосвіти, зокрема «Рідне писання», «Українська грамати́ка», «Краткий курс українського язика», «Порадник студентам, вчителям» та ін.

Після Лютневої революції 1917 р. поринає у вир політичного, культурно-просвітянського та історико-культурологічного життя. За дорученням Центральної Ради вводить в університеті розширений курс «Історії української мови». Ставши міністром освіти в уряді УНР й одночасно міністром віросповідань 1919-1921 рр., І. Огієнко очолив Правописну комісію й разом із академіком А. Кримським і професором С. Тимченком підготував «Проект правопису української мови», схвалений і затверджений Всеукраїнською Академією Наук.

Дослідницька ґрунтовність, літературний талант індивідуального стилю – найхарактерніші ознаки манери письма невтомного вченого, публіциста, оратора. Його праці мали й нині мають неабияку вартість, прикладне значення, бо служили й слугують єдиній і найвищій меті – національно-духовному воскресінню України, її народу.

Багатогранне життя і наукова спадщина Івана Огієнка потребують ґрунтовного дослідження, адже свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він успішно застосував як мовознавець та літературознавець, як редактор та видавець, як перекладач та поет, як ректор та міністр, як православний митрополит та історик української церкви. Відомо, що в радянські часи ім'я цього державного і церковного діяча було заборонено, його праці були виключені з наукового обігу та перебували у спецфондах. Лише з початку 90-х років XX століття вітчизняними науковцями почалися дослідження багатогранної діяльності та наукового доробку Івана Огієнка.

Особливий інтерес до творчого доробку І. Огієнка проявляють Л. Ляхощка, В. Ляхощкий, С. Мартиненко, А. Марушкевич, І. Тюрменко [4]. Зокрема, Л. Ляхощка, вивчаючи педагогічну спадщину І. Огієнка, аналізує підручники для вивчення української мови, розроблені ним, та подає їх неповний текст на сторінках часописів. В. Ляхощкий висвітлює просвітницьку діяльність І. Огієнка як мовознавця, педагога, а також редактора й видавця часописів «Наша культура» та «Рідна мова». Окремі аспекти мовознавчої спадщини вченого висвітлено у наукових розвідках С. Болтівця. Аналізуючи підручники, посібники, таблиці для вивчення української мови, дослідник робить висновки, що вчений продовжив розробку психологічного напрямку в українському мовознавстві, розвинутого О. Потебнею і Б. Грінченком, тобто І. Огієнко вважав мову вираженням національної психіки, душі й свідомості народу. М. Тимошик – автор першої в Україні монографії, присвяченої життєдіяльності І. Огієнка. На основі широкої джерельної бази дослідник підготував докладний біографічний нарис, проаналізував ґрунтовні мовознавчі, літературознавчі та історико-релігійнознавчі студії вченого, зокрема, «Історію українського друкарства» та «Історію української літературної мови» [12].

І. Огієнко як лінгвіст, багатогранний учений, який має значні здобутки, власне, в усіх галузях українського мовознавства: сучасної української мови (фонетика, морфологія, синтаксис), історії правопису, лексикографії, етимології, діалектології, стилістики, ономастики, славістики, палеографії тощо.

Оскільки мова – головний рушій культури, І. Огієнко твердив: якщо занепадає мова, то занепадає і народ. З рідною мовою тісно пов'язані народ-

ні перекази, звичаї і взагалі цілий традиційний уклад життя – все це міцно об'єднується рідною мовою в єдине гармонійне ціле. Вчений констатував: якщо забрати рідну мову – то цілий такий нам близький та рідний уклад стане тільки простою етнографією. Ось саме через це, наголошував І. Огієнко, кожний, хто втрачає рідну мову, перестає бути органічним членом свого народу; він може цікавитися своїм народом, може навіть допомагати йому, але вірним сином своєї нації безмовна особа ніколи не буде [6].

Необхідно акцентувати увагу на мовознавчих працях ученого: «Українська грамика: Частина перша. Основи українського правопису» (1921), «Богослужбова мова в слов'янських церквах: Збірка рецензій на нові видання» (1931), «Навчаймо дітей української мови Проповіді» (1961), «Хвалімо Бога українською мовою!» (1962), «Грамотично-стилістичний словник Шевченкової мови» (1961).

У передмові до «Української грамики», своєрідного посібника з українознавства, І. Огієнко пише, що основною педагогічною метою було практично допомогти дітям в опануванні української мови й підвести їх до вміння робити висновки. Автор розкриває принципи й методику укладання грамики, вважає, що він «пильнував провести ідею повільного історичного розвою нашої мови...».

Великий пропагандистський заряд несуть і інші публікації І. Огієнка. В брошурі «Навчаймо дітей своїх української мови» автор закликає берегти українські звичаї, свою рідну мову, любити український народ («Мова – це серце народу, це жива душа його», «Родина – як домашня церква», «Без знання української мови українцем не будеш!», «Хто цурається української мови, той руйнує українську націю»). У книжечці «Хвалімо Бога українською мовою!» зібрано популярні нарис: «Рідна мова – душа церкви», «Право української мови бути мовою богослужбовою», «Видатні новочасні богослови та ієрархи стоять за рідну мову в церкві», «Жива мова в українській православній церкві».

Видатний український мовознавець І. Огієнко виявляв велику зацікавленість до історії слов'янських мов: української, старослов'янської, російської. І. Огієнко належать поважні праці в галузі історії старослов'янської мови.

Визначною й унікальною у світовій славістиці була спроба І. Огієнка створити багатотомну історію старослов'янської (церковнослов'янської) мови, яка, на жаль, так і не була доведена до кінця: із запланованих дванадцяти томів побачила світ лише половина: т.1. «Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Частина 1» (1927); т.2. «Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Частина 2» (1928); т.3. «Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Частина 3» (1927); т.4. «Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян» (1927); т.5. «Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків» (1929); т.6. «Фонетика церковнослов'янської мови» (1927); т.10. «Старослов'янська палеографія» (1928). Багатотомна історія старослов'янської мови, що планувалась ним у 12-ти томах під спільною назвою «Історія церковнослов'янської мови», мала складатися з чотирьох циклів: 1) кирило-мефодіївський (у трьох томах), з яких опубліковано лише перші два (історія церковнослов'янської мови: Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність, 1927-1928; третій, який мав подати публікації кирило-мефодіївських джерел, так і не вийшов друком, що, мабуть, було викликано публікаціями П. Лаврова на цю тему; 2) цикл, пов'язаний із старослов'янським письмом і палеографією (у трьох томах), один з яких висвітлював проблеми, присвячені виникненню азбуки й літературної мови у слов'ян; у наступному – робився історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд старослов'янських пам'яток X-XI ст. з детальною бібліографією і численними фотознімками та додатком гарно укладеного словника, а в десятому, опублікованому літографським способом, висвітлювалися питання

слов'янської палеографії; 3) цикл фонетико-граматичний, що мав складатися з чотирьох томів, з яких опубліковано літографським способом тільки шостий том, присвячений фонетиці, а матеріали дев'ятого – з історії церковнослов'янської вимови і наголосу, публікувалися лише частково в складі інших праць; 4) цикл, що мав бути представлений двома томами (одинадцятим – дванадцятим), присвяченими історії перекладів Св. Письма і богослужбових книг церковнослов'янською і живими слов'янськими мовами, окремо не публікувався, хоч матеріали на цю тему частково висвітлювалися в інших працях автора (напр.: Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський Апостол, 1930 та ін.).

Прикро, що такому грандіозному починанню цього заслуженого невтомного працівника на ниві слов'янської науки і культури не судилося бути збереженим до кінця.

У монографіях, присвячених Кирилові й Мефодієві, автор докладно висвітлює обставини створення давнього слов'янського письма, яким була глаголиця, що аргументовано доводиться. Кирилиця постала пізніше як результат діяльності учнів солунських братів і прямих продовжувачів їхньої справи. Тут же розглядається проблема користування слов'янами різними системами нової графіки, а наслідок тривалої традиції користування слов'янами грецьким письмом. Докладно розповідається про місіонерську діяльність братів у Моравії.

Особливо цінною працею І. Огієнка є монографія «Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд». Праця виконана дуже сумлінно, у ній здійснено докладний історичний, лінгвістичний та палеографічний аналіз значної кількості пам'яток старослов'янської мови, кожний розділ супроводжується повного бібліографією літератури, визначається національна належність пам'яток, указані основні риси південної (української) вимови східнослов'янських пам'яток XI ст., у монографії представлено 155 фотокопій кириличних пам'яток [3, с.64].

І. Огієнко належить до тих учених, які вміли в доступній формі подавати історичні коментарі до різних мовних явищ. Загалом синхронний аналіз з історичними коментарями – жанр, що колись мав ознаки класичності, тепер, на жаль, поступово відходить на периферію. Одна з основних причин цього – відсутність праць, які поєднували б сучасне бачення структури явища з глибоким аналізом його генези. Праці І. Огієнка в багатьох випадках нагадують нам цю незаслужено забуту традицію, традицію широкого залучення історичних даних. Він у низці праць дав докладний аналіз кількох пам'яток української мови, причому часто вперше в історії українського мовознавства вводив пам'ятки в науковий обіг. Серед них є й такі, які він сам знайшов. До таких праць належить «Вербська Євангелія 1560 року», у якій здійснено палеографічний опис, проведено лінгвістичний аналіз пам'ятки, висвітлено проблеми діакритичних знаків у слов'янських стародруках. Корисною є вказівка на вокалізацію *ь* в *о* у прийменниках і префіксах як ознаку української належності пам'ятки. У праці «Псалтир половини XVIII в. у лемківським перекладі» автор приходиться до висновку, що мова пам'ятки – це власне західноукраїнська літературна мова XVIII ст. зі значними вкрапленнями місцевих лемківських елементів; до праці додано український та церковнослов'янсько-український словники. У дослідженні «Лисевська тріодь 1734 року. З історії української мови в XVIII віці» автор звертає увагу на наголос як свідчення українського характеру наголошування в церковній мові у XVIII ст. І. Огієнко в працях «Українська Пересопницька Євангелія, 1556» та «Новий Завіт в перекладі на українську мову Валентина Негалевського 1581 року» вказує на пам'ятки української

мови XVI ст. як наочне свідчення вживання української мови в церкві. Важливою працею в галузі історії української мови є дослідження «Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський Апостол 1560 р.» (1930), у якому дається широка характеристика українського культурного життя XVI ст. і докладний аналіз мови пам'ятки [3, с.64-65].

Про існування рукописної пам'ятки вчений дізнався 1925 р. від єпископа-суфрагана Львівського Др. Йосифа Боцяна, яку той випадково виявив, перебуваючи у Крехівському монастирі. На хребті книжки зазначалось: «Апостоль стихами избраній». Однак несподівана смерть єпископа Й. Боцяна та переїзд І. Огієнка до Варшави затримали на деякий час написання праці про Крехівський Апостол, і лише восени 1927 р., завдяки ласкавій допомозі редактора «Записок чина св. Василя Великого» Йосафата Скрутня, нарешті вдалося І. Огієнкові сісти за вивчення нової пам'ятки.

У праці «Історія української літературної мови» І. Огієнко розглядає також радянський період. Він зазначав, що на його початку йшов інтенсивний розвиток української мови, але наприкінці 20-х і в 30-х роках влада почала все більше і більше затискувати цей розвиток, посилюючи при цьому русифікацію.

Дослідження І. Огієнка історії української мови дають можливість визначити її місце в процесі розвитку української нації та української національної свідомості.

Видатний учений повернув із небуття одну з найцікавіших пам'яток української мови XVI ст. – український Крехівський Апостол 1560 р. у перекладі невідомого автора. 1931 року за працю «Українська літературна мова XVI століття і український Крехівський Апостол 1560 р.» університет чеського міста Брно присудив І. Огієнкові науковий ступінь доктора філософії.

На думку І. Огієнка, Крехівський Апостол є однією з найцінніших пам'яток української мови XVI-XVII ст., які були надруковані до 1930 року. До останнього часу найважливішою пам'яткою української літературної мови цього періоду вважали Пересопницьке Євангеліє 1555-1561 рр.

І. Огієнко стверджує, що «мова Крехівського Апостола без порівняння живіша, більше народня, ніж мова Перасопницької Євангелії, в котрій ще надто багато церковно-слов'янізмів; мова нашої пам'ятки місцями настільки жива і народня, що написана сучасним правописом – вона мало чим різниться від мови теперішньої». Перекладач пам'ятки інколи навіть сухим місцям сумів надати число українських форм та конструкцій; варто зауважити, що і сам оригінал (польська Біблія 1563 р.) був написаний живою польською мовою.

Наявність оригіналу робить пам'ятку ще ціннішою, бо є змога кожен раз порівняти те чи те місце з її оригіналом, найточніше визначити значення того чи того слова, що дуже важливо для дослідження етимології та семантики українського словника.

Віднайдена пам'ятка цікава, як свідчить І. Огієнко, ще й тим, що мова її – це мова переважно північноукраїнського наріччя; у ній чимало архаїчних рис, дуже цінних для історика української літературної мови, бо вони пояснюють виникнення багатьох фонетичних та морфологічних явищ нашої мови.

Порівнюючи мову Крехівського Апостола з українською літературною мовою XVII ст., учений бачить дуже багато спільного. У мові творів І. Галятовського, А. Радивиловського та інших письменників XVII ст. нового небагато, а тому вивчення мови Апостола, який на ціле століття старший від творів названих письменників (Крехівський Апостол І. Огієнко датує 1560-им роком), проливає світло на багато явищ української літературної мови XVII століття.

Великою і благородною була праця І. Огієнка, спрямована на розвиток української літературної мови. Праці з культури мови створювалися переважно у міжвоєнне двадцятиліття, коли вчений жив і працював у Польщі, тому вони мали великий вплив на вироблення і прийняття єдиних для всієї України літературних норм у Галичині і на Волині, створення «соборної», як писав І. Огієнко, літературної мови [3, с.65].

Українська літературна мова була предметом особливої уваги І. Огієнка. Він написав численні посібники, підручники для шкіл і самоосвіти, бібліографічні покажчики, праці з методики викладання, з історії української мови, уклав низку словників. Значним внеском у розвиток української мови було й видання в еміграції щомісячників «Рідна мова», «Наша культура», переклади й оригінальна поетична творчість, настійне впровадження літературної мови в церковну практику.

Як відомо, нова українська літературна мова розвинулася на народній основі під впливом двох літературно-мовних традицій: східної (наддніпрянської), остання з яких мала тенденцію наближення до східної. У дискусії між галицькими і наддніпрянськими письменниками, ученими, серед яких були І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, А. Кримський, І. Франко, В. Гнатюк та ін., І. Огієнко безкомпромісно був палким прибічником однієї літературної мови на наддніпрянській діалектній основі, обстоював принцип єдиної літературної мови. Він уважав своїм обов'язком «допомогти, в міру можливості, обом, кордоном поділеним сторонам – Великій Україні й Галичині, – ближче пізнати мову одна одної, і тим облегчити такий помітний уже процес утворення спільної української літературної мови, одної для сходу й для заходу» (Український стилістичний словник, Львів, 1924).

У курсі української культури, читаному в Українському Народному Університеті в Києві 1918 р., приват-доцент І. Огієнко говорив про мову як головну ознаку нації, виразника національної культури, наголошував, що «поки живе мова, житиме народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорується меж дужчим народом» (Українська культура. Коротка історія українського життя українського народу, 1918).

У 30-і роки ХХ ст. учений створив «Науку про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис...» (1936), де розробив основні принципи рідномовної політики, подав своєрідний звіт державної та індивідуальної практик найкращого розвитку рідної мови. «Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова, що найсильніше зцементує окремі його племена в одну свідому міцну націю», – писав філолог. Щоб літературна мова була єдиною для всього народу, необхідно, за переконанням І. Огієнка, мати обов'язкову літературну вимову і правопис. Тут же розглядаються деякі питання культури мови: використання мовних багатств у творах письменників, правильне наголошування, вживання діалектизмів, архаїзмів, іншомовних слів, простота наукового викладу, необхідність вироблення рідномовної термінології і под.

У державних народів, постулює вчений, розвиток літературної мови забезпечується не лише законами, а й сферою використання: в науці, освіті, офіційно-діловому спілкуванні, приватному житті, церкві і под. Тому в рідномовному катехізисові визначаються обов'язки преси, церкви, школи, батьків, учителів, учених, молоді, емігрантів та ін. стосовно материнської мови. «Народ, що свідомо плаєкає почуття всенаціональної одності, цебто плаєкає свою соборну літературну мову... забезпечений від мовного винародовлення».

Наведемо лише одну цитату з пристрасного заклику І. Огієнка до співвітчизників берегти рідне слово: «У народа, що не знає соборної літературної мови, а тим самим не знає й почуття всенаціональної одності й карнос-

ти, панує політична й культурна анархія, що приносить йому безсилля, ліпше – знайство, продажність, хрунівство, винародовлення, зраду» [11, с.16-17]. Тут же вчений-мовознавець закликає створювати рідномовні товариства, подає примірний статут для них, формулює десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина. Ця пристрасна небайдужість І. Огієнка до «проблем розвитку української мови засвідчена ним ще в часи лихоліття громадянської війни, коли він уперше і поки що востаннє перевидав «Граматику» О. Павловського зі своєю передмовою з нагоди її сторічного ювілею. Ним же як головою Правописної комісії були укладені перші на Україні «Головні правила українського правопису», розглянуті на спільному засіданні УАН 17.05. і 12.07.1919 р. та 29.02.1920 р. і ухвалені з незначними змінами та доповненнями (членами комісії були А. Кримський та С. Тимченко) [3, с.65].

Особливий інтерес становлять думки І. Огієнка про наголос української мови. Зазначимо, що він першим з українських мовознавців став займатись історичною акцентологією. Першою працею в цій галузі була монографія «Русское литературное ударение. Правила и словарь русского ударения» (1914), ідеї якої полягають у твердженні, що заміна музикального наголосу на експіраторний викликала руйнування старої акцентної системи, нова ж система, однак, пов'язана з попередньою багатьма нитками історичної спадкоємності. Перебудова акцентної системи була викликана занепадом зредукованих, а це посилює роль аналогії при сформуванні нової системи. Другим чинником, що впливав на формування нової системи наголосу, особливо в похідних словах, була семантика слова. Культурно-історичне значення має праця «Об ударении в собственных именах исторических лиц, писателей, деятелей и т. п.» (1912). Багато уваги наголосу приділяється і в «Курсе украинского языка» (1918), де автор розвиває думку про первісність кореневого наголосу в українській мові, вказує на збереження нею цього наголосу (напр.: бажання, снідання, стрічання, на Петра, на Павла, на Дмитра), систему якого вважає близькою до наголосу сербського. Ці ж думки І. Огієнко висловлює у «Нарисах з історії української мови» (1927). Докладніше, систематично ці думки викладені в третьому томі «Історії церковнослов'янської мови», присвяченому фонетиці церковнослов'янської мови. У цій праці автор доводить, що українська мова вже у XV ст. мала свою оригінальну і послідовну систему наголосу, причому «ця давня система українська була навіть більш послідовною, як система сучасна, бо до сучасної української надзвичайно сильно увірвалася жива аналогія й поплутала давню послідовність» [10, с.329].

Проблеми власне історичної акцентології української мови розглядає І. Огієнко в кількох статтях, серед них слід виділити «Український наголос в XVI віці», «Український наголос на початку XVII-го віку» та «Наголос як метод означення місця виходу стародрукованих книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеографії».

У цих працях він обґрунтував низку положень, що стосуються передусім історичної акцентології: вивчення наголосу повинно проводитися в історичному плані, порівняно з іншими мовами, джерелом дослідження наголосу мають бути говори, українська поезія. При цьому вчений застерігав, що *licentia poetica* в поетичних творах завжди обмежена і «вольності» допустимі лише при ваганнях у наголошуванні.

І. Огієнко пояснив, що давній наголос української мови був музикальний, як зараз у сербській мові. Згодом він утратив свою музикальність і став експіраторним. Проте в багатьох областях України ще й досі зберігаються залишки цього давнього наголошування. Найбільш співзвучним і мелодійним, на думку вченого, є полтавські говори.

У своїх працях учений прокоментував систему знаків для позначення місця наголосу в слові (оксія, варія, камора) і докладно з'ясував основні засади розставлення цих знаків у давніх рукописах, стародруках.

В акцентологічних дослідженнях І. Огієнка маємо ґрунтовні пояснення наголосу слів різних морфологічних класів, у тому числі іншомовної лексики.

Акцентологічна спадщина І. Огієнка (як і лінгвістична загалом) є невичерпним джерелом при дослідженні процесу становлення і розвитку української акцентної системи, а також при висвітленні її національної специфіки.

Поряд із фундаментальними дослідженнями з історії української мови, сучасної української літературної мови, її стилістики та правопису з проблем славитичи, стоарослов'янської мови, палеографії, лексикології, етимології тощо у добробку проф. І. Огієнка значне місце посідають і праці з української діалектології.

Свої міркування з проблем теоретичної діалектології І. Огієнко чи не найдокладніше виклав у рецензії на книгу І. Зілинського «Карта українських говорів» (1933), зокрема про значення відбору критеріїв класифікації більших і менших діалектних груп, про важливість урахування історії колонізаційних рухів при генетичному розподілі говорів тощо. Слідом за О. Синявським І. Огієнко наголошує на необхідності ґрунтовного вивчення південно-східного наріччя, зокрема й говорів батьківщини Т. Шевченка чи середньонаддніпрянських, що лягли в основу сучасної української літературної мови. Актуальною в наш час є його думка, що на карті угруповання українських говорів (на синтетичному описі) не слід обмежуватися мапою розселення українців тільки в Європі, але подавати «наші колонії в Азії, тим більше, що українців у Азії вже дуже показне число навіть стало там осілих».

Оригінальним є дослідження І. Огієнка з історичної української діалектології: «Словацько-українська спільнота в лемківському говорі половини XVIII-го ст.» (1936), сюди ж слід віднести й «Українська Житомирська Євангелія. Опис пам'ятки, аналіз мови і словник...» (1922), «Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський апостол 1560-х р. I-II» (1930) та ін.

І. Огієнко описав і з'ясував природу низки українських діалектних явищ: 1) побутування в західноукраїнських говорах слів жін.р.: *бензина, зуна, мармеляда, рецепта, резерва, флота, шифра, шруба* та ін., що в говорах центральних і східних районів України вживаються як іменники ч.р. – *бензин, суп, мармелад* тощо; 2) закінчення ор. од. ж. р. – ов/ – оу/ – оју/ – ојq / та ін.

Діалектологічні матеріали, особливо лексичні, вчений досить широко використовував у своїх численних лексикологічних та етимологічних дослідженнях і вельми багато в працях про кодифікацію сучасної української літературної мови (див. «Рідне писання. Частина друга», «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних» (1934) та ін.

«Рідна мова» – український щомісячний науково-популярний журнал, який протягом 1933-1939 рр. виходив у Варшаві та Жовкві. Організатором, видавцем, головним редактором, автором більшої частини статей був проф. І. Огієнко. Головна ідея журналу втілювалася в гаслі: «Для одного народу – одна літературна мова, одна наукова термінологія, один правопис». Редакція журналу не могла залишити поза увагою процес формування української наукової термінології.

Засади створення української наукової термінології виклав І. Огієнко в статті «Для одного народу – одна наукова термінологія (РМ, 1935, II). Підкреслюючи необхідність вироблення спільної для всього українського народу терміносистеми, автор висловлює свою думку про співвідношення запозиченої і власної частин, критикує курс уряду радянської України на надмірну латинізацію. При

створенні власних слів, застерігає І. Огієнко, небажана омонімія: як приклад такого збігу наведені російські терміни *надеж* (граматичний) – *надеж скота*.

Свою оцінку дає редактор журналу термінологічним працям, які з'явилися в радянській Україні. Зокрема, кілька статей присвячено діяльності Інституту Наукової Мови в Києві, термінологічній комісії міністерства шляхів у Києві, окремим словникам.

І. Огієнко вважає, що розвиток української мовознавчої термінології починається з появою різного роду граматик у XIX ст. Він поділяє всю граматичну літературу на три періоди: 1) до 50-х років; 2) 50-і – 80-і роки; 3) з 1889 і до кінця століття. На думку І. Огієнка, джерелом української лінгвістичної термінології була термінологія грецька і латинська, що входила в нашу мову як безпосередньо, так і через посередництво інших мов.

У праці «Історія української термінології» І. Огієнко визначає засади, на яких повинна формуватись українська мовознавча термінологія: 1) чітка і прозора структура термінів; 2) в основі термінотворення жива українська мова; 3) творення термінів за фонетичними і морфологічними законами української мови.

І. Огієнко вважає, що власне українська лінгвістична термінологія бере свій початок від підручника О. Огоновського «Грамматика русского языка» (1889), у якому зроблена спроба створити мовознавчі терміни на українському ґрунті.

Заслуговує на увагу й те, що І. Огієнко не залишає поза увагою впливи, що мали місце при формуванні української граматичної термінології. Він указує на такі джерела впливів: 1) слов'янський; 2) російський; 3) польський; 4) живої народної мови.

Оскільки, як пише І. Огієнко в «Українській культурі», наші вчені завжди творили науку для інших, то українське мовознавство навіть у перших десятиліттях XX ст. не мало досконалої як граматичної, так і загалом мовознавчої термінології. Про участь українських учених у процесі творення термінів для чужинців свідчить хоча б те, що досі російське мовознавство послуговується термінами, які знаходимо ще в граматиці М. Смотрицького.

І. Огієнко розглядає мову як одну з найбільших культурних цінностей українського народу. Він уважав, що в ній відбився народний дух. Вона є однією з найзручніших та наймелодійніших мов. Серед слов'янських мов, уважав І. Огієнко, українська найбагатша на лексику, найвиразніша на синтактику. У ній надзвичайно багата синоніміка.

Чимало уваги приділяв І. Огієнко появі перших українських словників. Це явище свідчило про зростання української національної самосвідомості.

Одразу ж після закінчення університету молодий дослідник підготував низку словників російської мови. Віддавшись цілком українознавчим студіям, він уклав «Український правописний словник» (1923 р., 1925 р.). Над питанням, як складати словники, мовознавець міркує в рецензії на невеликий (близько 25 тис. слів) «Українсько-російський словник» В. Дубровського, виданий 1909 р. Критикуючи його недостатню нормативність, І. Огієнко зазначав, що реєстрові слова повинні мати певні стилістичні ремарки, позначки, які б свідчили про обмеження сфери вживання певних слів, адже не можуть бути однаково нормативними загальноновживані і нові «ковані» слова, які ще не ввійшли в активний ужиток, а також розмовні й просторічні одиниці. Розмежування слів та їхніх варіантів, літературних і регіональних, І. Огієнко здійснив в «Українському стилістичному словнику», виданому 1924 р. у Львові. Нормалізації української мови сприяв і «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних» (1934 р., Жовква), що містив «позичені» слова і західноукраїнські регіоналізми.

Учений уболівав за нормалізацію термінології; ще на початку своєї наукової діяльності він простежив розвиток національної граматичної термінології в праці «Історичний словник української граматичної термінології» (1908 р.), а згодом у журналі «Рідна мова» охоче вміщував словники термінів різних галузей.

Нелегкою дорогою прийшов до читача «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (1961 р.), роботу над яким І. Огієнко розпочав ще 1918 р. Було зібрано 200 тис. карток, але величезна праця загинула в Кам'янці-Подільському після еміграції дослідника. Тож за океаном він почав роботу заново. Словник Огієнка був укладений і опублікований ще до виходу академічного двотомного «Словника мови Шевченка», але й досі має велику наукову вартість (лексми з Шевченкових творів розміщені за алфавітом, показані в синтагматичних зв'язках і, де треба, мають тлумачення).

Найбільший словник І. Огієнка «Етимологічно-семантичний словник української мови», який друкувався в журналі «Віра й культура», так і не побачив світ окремим виданням за життя автора. Згодом його впорядкував Ю. Мулик-Луцик. Чотиритомний словник вийшов у світ у Вінніпезі (1979-1994 рр.). Цінність його важко переоцінити, адже пошук першокоренів слова – одна з найскладніших проблем мовознавства, а він нині – єдина велика українська праця з етимології, щоправда, доступна не всім українським користувачам.

До лексикографії І. Огієнко звертався повсякчас, додаючи до монографій словнички – правописний, українських наголосів, старослов'янської мови тощо. Чимало його праць ще залишилося в рукописному вигляді: «Стилістично-граматичний словник української мови», «Географічні назви в українській мові» та ін. [8, с.62].

У науковому дарюнку проф. І. Огієнка помітне місце посідають етимологічно-семасіологічні та історичні нариси про життя окремих слів і висловлювань. Ці розвідки з'явилися передусім із практичної необхідності. Виклад матеріалу здійснено «просто, популярно, без удавання в філологічній й етимологічній подробиці» (РМ, 1933, ч.2, с.59). Автор вважає, що його нариси є тільки сирим, незакінченим матеріалом, який може стати у пригоді дальшому досліднику або йому самому для глибших наукових розвідок. Заслугує схвалення той факт, що словникові статті з життя слів проф. І.Огієнко писав у довоєнний період, коли, крім О. Потебні, в галузі української етимології ніхто не працював. Відомі лише деякі статті, написані проф. Г. Ільїнським.

У своїх наукових розвідках проф. І. Огієнко за необхідності наводить приклади з багатьох слов'янських, а також старогрецької, латинської, старовв'янської та інших мов. Учений досліджував також походження і значення окремих тематичних груп лексики, у тому числі історичний розвиток різдвяних і великодніх обрядових виразів, як коляда, щедрівка, ведрик, вертеп, Василя, паска, пасхалія тощо. Тут проявляється добра обізнаність з історичною семасіологією і лексикологією не тільки української, а й інших мов, широкое використання історичних пам'яток інших слов'янських мов (польської, чеської).

Немає у слов'янській науці видатних дослідників історії народів, їх мов і культур загалом, які б не досліджували та не спирали своїх наукових висновків на пам'ятки писемності, поряд не публікували тих чи тих пам'яток. Для прикладу можна назвати такі імена, як Ф. Палацький, Ф. Міклошич, І. Срезневський, В. Ягич, М. Грушевський, О. Шахматов та ін.. В українській науці значний внесок у цьому плані належить також ученому молодшого покоління Іванові Огієнку. І. Огієнко – особлива постать дослідника і видавця пам'яток писемності. У сфері його зацікавлень – різні види, типи і жанри пам'яток (біблійні тексти, богослужбові книги, агіографічні пам'ятки, патристика, літописи, ораторська проза, житий-

на література, грамоти і т.ін.), поряд пам'ятки різних територій слов'янського світу, різних народів і різних епох.

Якої б проблеми не торкався вчений: мовознавчої (дослідження про Пересопницьке і Хорошівське Євангелія, Крехівський Апостол), літературознавчої (руські літописи, «Слово о полку Ігоревім»), історії церкви (численні праці, що пізніше об'єднані в книгу «Українська церква», т.1-2), культури (чимало окремих розвідок і нарис історії культури, історія українського друкарства та ін.), кожна з них будується на основі великої кількості джерел, насичена значним історіографічним матеріалом. Це одна з притаманних рис творчої лабораторії і взагалі стилю і методу праці І. Огієнка як дослідника Середньовіччя. Пам'ятки аналізуються повністю і частково з метою пізнання тих чи тих галузевих аспектів науки, досліджуються як об'єкти літературно-художньої і перекладацької творчості, вивчаються з метою публікації і популяризації, а також у дидактично-прикладних цілях.

Одночасно в центрі уваги І. Огієнка – вивчення писемних пам'яток як об'єкта дослідження (це почалося ще до Першої світової війни і усталилось під час «семінару» В. Перетца). Тут окрему увагу акцентовано на зразок змісту і форми пам'яток. В оцінці походження найдавніших пам'яток на Україні вчений принципово виступає проти механічного трактування культурних впливів через письмо, письмовий акт, книгу, взятих без урахування історичних умов і потреб суспільства відповідної епохи, розглядає засвоєння відомостей іноземних джерел як закономірний творчий процес цивілізованих народів. Виходячи із загальних прикладів світової науки, характеристика рукописів І. Огієнка включає найчастіше: а) кодекологічно-палеографічні та б) історико-мовознавчі елементи. Вони складаються в першому випадку з відомостей про час виникнення пам'ятки, місце створення і провенієнцію, визначення редакцій і варіантів редакцій пам'ятки, встановлення формату, розміру (обсягу) та архітекtonіки пам'ятки, стану збереження тексту і пам'ятки загалом, визначення матеріалу, типу письма й особливостей почерку, ілюмінисценції і т.ін.. Особливу, однак, увагу акцентовано на змісті пам'ятки, її авторстві, а якщо йдеться про перекладну пам'ятку, то на авторстві перекладу. Щодо історико-мовознавчих елементів, то особлива увага звертається на фонетично-правописні особливості мови, диакритичні знаки, у тому числі наголос, на розвиток і походження алфавітів, історію глаголиці і кирилиці. Загалом він вважає, що в «епоху Середньовіччя перемога національної мови в конфесійному письменстві дає підставу говорити про її поліфункціональність».

Дослідження пам'яток писемності І. Огієнко часто поєднує з публікацією їх зразків (актові джерела публікує повністю). У процесі підготовки цілого чи уривків рукопису опрацьовує вчений (у вступних розділах, передмовях, коментарях) питання теорії і методики видання джерел, принципи передачі тексту, його наукового редагування й археографічного оформлення. До перших об'ємних цього роду видань потрібно віднести «Wzorypismuгу licnich X-XVII ww.» (1927). До збірки ввійшли зразки найдавнішого грецького письма, зразки глаголических пам'яток писемності слов'ян, давнього болгарського письма (напис Самуїла 993 р.), найперші східнослов'янські пам'ятки – нарративні й актові, велика добірка зразків пам'яток староукраїнського письма. Всі опубліковані пам'ятки супроводжуються розшифруваннями чи перекладами, поясненнями.

Поряд із нарративними пам'ятками І. Огієнко досліджує актові джерела. Він публікує «Дві найстарші молдавські кириличні грамоти» 1388 р., «Загублену українську грамоту половини XVв.» (ЗНТШ, 153) та інші.

Найбільше уваги дослідженню публікації пам'яток писемності І. Огієнко приділяє 1926-1932 рр., коли він був професором церковнослов'янської мови та палеографії Православного факультету Варшавського університету.

Чимало таланту й зусиль віддав І. Огієнко розшукуванню стародруків, видатних пам'яток української писемності, на основі яких з'являються унікальні монографії, нариси. Так, у розвідці «Загублений крем'янецький стародрук: «Синод лущкий 1638 р.» (Варшава, 1931) учений робить своєрідний історичний екскурс в історію закладання друкарень на Волині в першій половині XVII ст. Автор оповідає, як випадково натрапив на сто примірників стародруку, не зафіксованого й не описаного жодною бібліотекою. І. Огієнко розкриває його художню вартість.

Справжнім відкриттям у духовності нації є дослідження І. Огієнка «Загублена українська грамота половини XV віку: Палеографічно-лінгвістичний нарис» (Львів, 1935). Автор робить докладний опис від початку першотвору: стверджує, що грамота переховувалася в архівах Кракова, а з 1765 р. – Варшави. Відтак 1794 р. документ потрапив до Петербурга, згодом з іншими дипломатичними актами – до Москви. 1924 р. його разом з іншими паперами переправлено з Росії до Польщі. Грамота написана на пергаменті й являє собою «кирилицький палімпсест, що такі рідкі в нашій палеографії». Через лінгвістичний аналіз, базуючись на порівняльному методі дослідження, професор Огієнко переконливо доводить, що мова грамоти – західноукраїнська мова XV ст., у якій багато рис живої, розмовної. Польський вплив малопомітний, а церковнослов'янського немає зовсім. І. Огієнко робить загальний висновок: грамота першої половини XV ст. – «красномовний доказ, що нова українська літературна мова зростала без усякого впливу мови церковнослов'янської».

Внесок І. Огієнка у вивчення та видання старослов'янських, слов'янських і українських писемних пам'яток величезний. Сьогодні, з перспективи часу, задумуєшся, як загалом українська наука могла обходитися так довго без праць І. Огієнка і скільки вона втратила протягом останніх десятиріч, не використовуючи їх. Дуже важливим є введений ним у науковий обіг величезний фактологічний матеріал для вивчення мови і культури українського і слов'янських народів, ще більше в плані теорії джерелознавства та дидактично-прикладного застосування пам'яток, що проходило у 20-30-х роках в Україні, а від 40-х років – за кордоном, у ногу із загальним розвитком світової науки.

Серед широких інтересів І. Огієнка чільне місце посіли приклади українською мовою богословської літератури та боротьба за її впровадження у практику православної церкви. Ставши 1918 року ректором Кам'янецького державного університету, проф. І. Огієнко створив при богословському факультеті спеціальну групу, яка займалася перекладом богословських книг, і на цій ниві чи не найбільший був його здобуток. Цим самим учений продовжує започатковану XVI ст. «реформацію, що несла живу мову до церкви», і вбачає у перекладі важливе джерело збагачення національної мови.

Чимало зусиль додав проф. І. Огієнко як перекладач богослужбових книг і в повсенні роки. Заслуговує на увагу, наприклад, його переклад Нового Завіту (Львів, 1937) з грецької мови на українську, який, крім інформаційно-пізнавальної функції, закладеної в оригіналі, виконує ще й естетичну, оскільки впливає не лише на розум, а й почуття. Це досягається розширенням семантичної структури повідомлення, введенням близьких до простої мови орнаментальних засобів. Специфічною характеристикою перекладу є етнічна модальність, яка подається крізь призму власного світосприймання, свого прочитання Великої Загальнолюдської істини. Переклад Нового Завіту розійшовся по Європі, Америці, Австралії і є нині бібліографічною рідкістю. Вчений прагнув якнайточніше передати зміст Святого Письма взірцевою літературною мовою.

Отже, обсяг дослідницьких інтересів І. Огієнка вражає своїм проблемно-тематичним спектром на ниві української культури, мовознавства, славістики. До останніх днів свого життя І. Огієнко залишився вірним поборником ідеї соборнос-

ті української літературної мови для всіх українських земель, для всіх українців на материковій Україні та в близькій і далекій діаспорах. Думки науковця актуальні для кожної нації, що прагне зберегтися як цілість: мова – основа держави, вона об'єднує націю: літературна мова формується живим життям – пресою, школою, театром, кіно, радіо, рідномовною політикою; щоб зберегти мову, кожен повинен відчувати відповідальність за неї.

І. Огієнко не втомлювався нагадувати кожному про головні свої життєві гасла: не соромтеся свого українства, любіть свою мову, спілкуйтеся нею повсюдно, невпинно вивчайте її, дотримуйтеся одного правопису, не занепасть свої душі зрадництвом усього рідного.

Список використаних джерел:

1. Болтівець С. Іван Огієнко про деякі особливості української мови / С. Болтівець // Дивослово. – 1996. – №5-6. – С. 14-18.
2. Грицак С. Рідномовні обов'язки (З приводу книжки проф. д-ра Івана Огієнка: Наука про рідномовні обов'язки. Жовква 1936, ст. 72. Бібліотека «Рідної мови» ч.7) / С. Грицак // Вибрані українознавчі праці. – Перемишль, 2002.
3. Задорожний В. Іван Іванович Огієнко – мовознавець / В. Задорожний // Мовознавство. – 1990. – №1. – С. 62-67.
4. Кононенко А.М. Іван Огієнко про формування найважливіших рис української літературної мови / А.М. Кононенко // Лінгво-філософські аспекти гуманітарної освіти : [матеріали наукової конференції]. – Суми, 1998. – С. 53-61.
5. Кононенко А.М. Питання становлення норм української літературної мови в працях І. Огієнка / А.М. Кононенко // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Вип. 5 (16). Серія: Літературознавство. – С. 62-73.
6. Кучинська І. Іван Огієнко про значення рідної мови в духовному відродженні особистості / І. Кучинська // Українська література в загальноосвітній школі. 2003. – №1. – С. 22-23.
7. Ляхощька Л. Граматика Івана Огієнка для народної школи / Л. Ляхощька // Початкова школа. – 1997. – №2. – С. 56-58.
8. Мовчун Л. Духовні скарби І. Огієнка / Л. Мовчун // Дивослово : [наук.-метод. журнал]. – 2003. – №10 (560). – С. 59-62.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
10. Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови. – Т.3. Фонетика церковнослов'янської мови / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – С. 329.
11. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – Жовква, 1936. – С. 16-17.
12. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка / М.Тимошик. – К., 1998.
13. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державній, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М.Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с.

The article deals with the creative activity of the prominent Ukrainian linguist, Professor Ivan Ohienko; scientist's scientific priorities in the study of the Ukrainian language are proved, importance of scientist's ideas in the development of Ukrainian linguistic science is found out and the analysis of the main scientist's linguistic heritage is presented.

Keywords: Ivan Ohienko, Old Slavonic language, history of the Ukrainian language, native language, dialectology, accentology, term building.

Отримано: 10.10.2016 р.

В. Є. Панченко

м. Київ

ПАНЦИР ДЛЯ ГАМЛЕТА. ДОРОГИ І РОЗДОРІЖЖЯ МИКОЛИ БАЖАНА

«Поетичні твори Бажана /.../ справляють враження навіть у порівнянні з найвищими європейськими стандартами. /.../ Як унікальний представник європейського експериментального стилю він може багато чого запропонувати не тільки українському читачеві».

Омелян Прицак

У січні 1970 року на адресу Нобелівського комітету Шведської Академії надійшов лист від професора Гарвардського університету Омеляна Прицака. Відомий американський славіст пропонував до розгляду кандидатуру українського поета Миколи Бажана, який «вийшов за вузькі рамки усталених стилів /.../ і в той же час творчо трансформував найцікавіші елементи як українських, так і європейських традицій».

Отож, 1970 р. Микола Бажан (1904-1983) міг номінуватися на Нобелівську премію в галузі літератури?

«Встану й піду...»

Про те, як завершилася історія з премією, – трохи згодом, а поки що відхилимо завісу часу і перенесемося у рік 1968-й, коли мюнхенський журнал «Сучасність» у 2-му й 3-му числах передрукував із київської «Вітчизни» Бажанові «Варіації на теми Рільке» (інша назва – «Чотири оповідання про надію»). Публікацію супроводжувало коротке слово Євгена Маланюка, який здавна мав пітет перед Бажаном-поетом. Сам Маланюк свіжого номера «Сучасності» вже не побачив: у лютому його не стало. «По досить довгій перерві у «Варіаціях» з'являється перед нами Микола Бажан перелому двадцятих-тридцятих років, отже, Бажан у силі віку і творчого розмаху. Бажан, дивно відмолоділий», – писав Маланюк.

Дві перші варіації «на тему Рільке» – про *спасенну* місію мистецтва. В оповіданні, яким відкривається цикл, пісня старого кобзаря рятує страждених людей від відчаю; зрештою, «весь білий, світлий, сріберний і синій» кобзар у Бажана (як і в Рільке) постає як втілення Бога. У другій Бажановій варіації чуємо монолог «майстра жадібнорукого» Ніко Піросмані, який також бачить сенс своєї творчості в тому, «щоб прокричати про надію людині, зневірою втомленій». Посланець Бога, що з'являється перед Ніко у подібні шедрого двірника, для того й рятує самотнього художника, аби він міг здійснювати свою добротворчу, людинолюбну місію...

Виходить, є щось таке, що споріднює мистецтво з релігією?

У вступному слові до своїх варіацій Микола Бажан ретельно «відгороджувався» від «релігійних, богошукацьких обертонів» Рільке, стверджуючи, що божественність є найвищою мірою людського. І все ж, поетичні оповідання Бажана свідчили про його несподівану близькість до «найбільш релігійного поета після Новаліса» Райнера Марії Рільке (так назвав його Роберт Музіль). Ірраціональна сила притягування виявилася дужчою за перестраховальну силу

відштовхування. Микола Бажан і завершив свій цикл молитовним монологом жінки, яка звертається до людини, дивно подібної до Бога. Саме через молитву відбувається воскресіння її духу:

Хто ти, русобородий? Хто ти, ласкаворукий?
Звідки прийшов до мене? Може, зійшов з хреста?
Дай я зіпрусь на тебе, вирвусь із смерті й муки.
Змора відходить, як хмара. Лопає глухота.
Хто ти, — чи просто свідок прощі удів безпорадних,
чи неминучим чудом трапив на путь сюди?
Так по-мужськи незграбно, так по-незвичному владно,
так по-прадавньому просто: «Женцино, встань і йди...»
Встану й піду...»

«Встану й піду...» — це сказано дуже по-бажанівськи, з вірою в незнищеність людини. Пройшовши кризу жах сталінської доби, він знав, що людину можна вбити фізично, розчавити морально, проте знав і те, що все одно в ній, людині, залишається якийсь незбагнений ресурс духовного самовідтворення...

Брама Заборовського і Дніпрельстан

Літературна біографія Миколи Бажана починалася в Умані. Як і в багатьох ровесників, у нього не було проблеми прийняття/неприйняття революції з її більшовицькими гаслами. Проте приваблював його не так *соціальний* вимір революції, як *культурний*! Вірилося, що настає ера нового, нечуваного мистецтва...

1921 р. Микола Бажан поїхав «завойовувати» Київ. Навчався в кооперативному інституті (1921-1923), в інституті зовнішніх відносин (1923-1925), проте диплом так і не отримав: ним остаточно «заволоділа» література. А невдовзі переїхав до Харкова, тодішньої української столиці: поет-футурист Михайль Семенко «спокусив» його і Юрія Яновського перспективою роботи в кіно. Так Микола Бажан став головним редактором журналу «Кіно» (1926-1929 рр.). У січні 1926 р. він був серед тих, хто заснував Вапліте — Вільну академію пролетарської літератури. Згодом, щоправда, змушений був відхрещуватися від цієї «пресловутої організації»...

У перших двох поетичних збірках Миколи Бажана («17-й патруль», 1926 та «Різьблена тінь», 1927) відбилися контрасти героїчного й негероїчного часу. Романтизація червоноармійців, бійців ЧОНу (більшовицького спецназу!), піднесений баладний дух змінювалися сумнівами й нудьгою: атмосфера НЕПу багато в кого з поетів після революційного збудження викликала почуття розчарування. Звідси — туга за втраченою героїкою, осінні настрої як реакція на «буденний час мигички і відлиг». Вольовим зусиллям Бажан намагався приглушити мінор, форсував пафос, проте силуваність його «оптимізму» була надто помітною. Знаком душевного сум'яття, внутрішньої боротьби, роздвоєності мічено багато творів поета середини 1920-х.

Він експериментував із ритмом, звукописом, жанрами; колекціонував рідкісні слова; залюбки занурювався в часи язичництва («Папороть», «Розмай-зілля», «Кров полонянок»); актуалізував відкриту свого часу романтиками поезію ночі... Лірична сповідальність вабила Бажана мало, — він охоче пропонував читачеві розкішний словесний живопис.

1920-ті роки були для Миколи Бажана часом активного вглибання в культуру. Він із захопленням відкривав для себе творчу потугу українського бароко. Його власна поезія також органічно почувалася у необарокових формах, збагачених експресіоністичними й романтичними елементами. Над реакцією

стильового синтезу Бажан чаклував, аби відтворити екстаз, музику мистецького натхнення тих, хто зводить готичний собор, бароковий український храм чи Дніпрельстан (цикл «Будівлі», 1928); запалити енергією бунту проти насилля над нацією («Гетто в Умані», 1929); вразити контрастом «двох Гофманів»: любителя богемі – і великого романтика, чий геній, попри все, вивищується над зовнішнім, нищим світом (поема «Гофманова ніч», 1929)...

Естетичне самовизначення Миколи Бажана супроводжувалося гучними деклараціями, що пролунали, зокрема, зі сторінок книжки «Зустріч на перехресній станції. Розмова трьох» (1927 р.). Троє – це футуристична компанія: Михайль Семенко, Гео Шкुरुпій і Микола Бажан. Голос, що належить Третьому співрозмовникові (Бажану), маніфестує культурне «перевисання» від доби бароко – до нової української культури (в обхід XIX століття): «Я люблю брामу Заборовського й Дніпрельстан. Я люблю органічну, міцну нефальшовану культуру. Таку культуру Україна знала лиш одну: культуру феодалізму, культуру Мазепи, знатиме вона й другу: культуру пролетаріату, культуру соцбуду».

Стилістика приятельської розмови давала можливість для епатажу, різких полемічних «викидів» і не завжди виправданих протиставлень: «Я ненавиджу кобеняк хазяйновитого дядька, я ненавиджу туган-баранівську кооперацію, я ненавиджу хуторянські масштаби, я ненавиджу УНР, що з хуторянства логічно витікає. Потім ще – вишивану сорочку, пасіку, «Просвіту» (байдуже, якого коліру), письменника Грінченка, оцю українську Чарськую в матні та вишиваній сорочці, автокефальну церкву...» Проте центральна думка в монолозі Третього – цілком серйозна: заперечуючи хуторянство, він хоче поєднати старе мистецтво з новим, брामу Заборовського і Дніпрельстан.

Після такого пристрасного монологу, який пролунав у «Зустрічі на перехресній станції», цілком закономірною була поява бунтарської поеми Бажана «Сліпці» (1930). Омелян Пріцак вважав, що інспірував цей твір Шевченків «Перебендя», з яким автор «Сліпців» вступив у полемічний діалог. І справді: у Бажана (з його вмінням увімкнути на всю потужність естетику потворного!) йдеться про виворіт, «закулісся» кобзарства. Молодий кобзар у нього кидає виклик старому Перебеді: він – бунтар проти квазі-мистецького примітиву, безнадійної архаїки «народного мистецтва»...

Бажан устиг надрукувати лише дві частини поеми. Рукопис третьої у час жорстоких нагінок він віддав Юрієві Яновському, своєму другові. Відшукати його пізніше так і не вдалося.

Батіг і пряник

На початку 1930-х почалася кампанія проти Бажана. Розносні статті нагадували прокурорські промови. Олександр Селівановський («землячок», випускник київської гімназії, а тепер один із лідерів московського РАППу – Російської асоціації пролетарських письменників) нападав на поета зі сторінок журналу «За марксоленінську критику» (1931, №4): «Бажана можна зачислити до тих письменників, що у творчості їхній замовкає соціалістична революція»; «маршрут його руху полярний маршрутові соціалістичної революції»; «основа його світогляду є ідеалістичний дуалізм». Не обійшлося, звісно, і без звинувачень у націоналізмі.

Як відреагував на розносну критику Микола Бажан? Він припинив публікацію «Сліпців» і надрукував у журналі «Життя й революція» вірш «Число» (перша назва – «Держплан»). А невдовзі з'явилася поема «Смерть Гамлета», в якій поет поспішно зводив порахунки із власним «ідеалістичним дуалізмом».

Данський принц поспішно натягував на себе панцир.

Після болісної «ломки» поетові доводилося вбивати собі в голову, що гуманізм може бути тільки класовим, інакше його кваліфікуватимуть як абстрактний. Тому й завершувалася поема осудом гамлетизму, Достоєвщини – в ім'я «ленінської людяності класових битв»...

Саме в розпал кампанії Бажан із дружиною та донькою Майєю переїздить із Харкова до Києва (1934 р.) і поселяється у письменницькому будинку Роліт, у трикімнатному помешканні, що стало для поета, як для Грегора Замзи, відомого героя Кафки, місцем катування страхом. Кожен його крок пильнує сталінська інквізиція. Бажану шили справу, готуючи звинувачення у належності до контрреволюційної терористичної організації, зв'язках з «націоналістичними поетами Грузії». Аби вижити, Микола Бажан змушений був славити вождя та його «соколів» (ода «Людина у сірій шинелі стоїть в зореносім Кремлі»; поеми про Кірова /«Безсмертя»/ і про Ворошилова /«Батьки й сини»/).

Грузію згадано не випадково, адже Бажан справді шукав там для себе «політичного притулку». 1937 р. вийшов його переклад «Витязя в тигровій шкурі» Шота Руставелі. Можливо, саме цей переклад і врятував поета: про нього на одному із засідань політбюро згадав сам Сталін. І в січні 1939 р. Миколу Бажана нагородили орденом Леніна! Для нього то був іще один шок.

Життя, однак, сповнене парадоксів: саме в час морального терору до Миколи Платоновича прийшла нова любов! 1938 р. на вечорі Качалова в будинку Червоної Армії він познайомився з лікарем Ніною Лауер, і невдовзі вона стала його дружиною.

1939 рік, отже, виявився переломним у житті поета. Влада «одержавила» його. Уже в березні безпартійний (!) Бажан виступає з привітанням від українського народу в Москві на ХУІІІ з'їзді ВКП(б). Його «обирають» депутатом Київської облради, а 1940 р. приймають до партії.

Коли почалася війна, Микола Бажан отримує звання полковника і посаду редактора газети політуправління Південно-Західного фронту «За Радянську Україну!». Війна відкрила шлюзи для українського патріотизму – у критичних обставинах Сталін використав і цей ресурс героїзму. У вірші Бажана «Клятва», що поширювався як листівка, також йшлося про Україну:

В нас клятва єдина і воля єдина,
Єдиний в нас клич і порив:
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою фашистських катів!

У 1943-1948 роках Микола Бажан працює заступником Голови Ради міністрів УРСР. Двічі отримує Сталінську премію (1946, 1949). І саме тепер, у перші повоєнні роки, Бажан пережив те, що потім не давало спокою його совісті: якщо в 1930-ті роки шельмували його, то тепер він сам брав участь у шельмуванні інших. Навіть друзів. Коли Лазар Каганович у 1948-му розпочав кампанію проти Максима Рильського і Юрія Яновського, то єзуїтський сценарій передбачав, що «прокажених» мали цькувати самі ж письменники.

А 1949 р., під час боротьби з «космополітизмом», Бажан отримав Сталінську премію за сповнену зневаги до «гнилого» капіталістичного Заходу збірку віршів «Англійські враження». Фальш роз'їдала поезію. У вірші «У Стратфорді на Ейвоні» автор, скажімо, переконував, що Шекспір по-справжньому вільно живе тільки в СРСР, а не в Англії. Там – «алчні купці»; там «гордий лебідь» (Шекспір) не може плити «по водах, змутнілих од гнилі і лжі». Зате в СРСР – атмосфера тотального шекспіролюбства, причому – серед трудового народу: таджик мчить на

коні десь у горах Паміру, щоб устигнути на виставу «Гамлет»; донецькі комбайнери готують аматорську виставу «Дванадцята ніч» для «колгоспної олімпіади»; ткаля, ховаючись за «пишні колони» театру, «оплакує юнку з Верони»...

Пропагандистськими були й вірші, що увійшли до збірки «Біля Спаської вежі» (1952): наближалося 300-річчя Переяславської ради, тож влада очікувала на глорифікацію українсько-російської єдності...

Ні, про творчість Миколи Бажана тієї глухої пори (1930-1940-і) говорити й писати надто боляче...

Діалог із мистецтвом

Після смерті Сталіна доля відміряла Миколі Бажану ще тридцять років. І то був час його ренесансу. Від творчо згубної кон'юнктури він подався у рятівний світ культури (добровільно полишивши посаду віце-прем'єра, Бажан у 1953-1959 рр. очолював Спілку письменників України). Майже всі його наступні поетичні збірки сповнені рефлексій, джерелом яких є мистецтво. «Міцкевич в Одесі. 1825 рік» (1957), «Італійські зустрічі» (1961), «Чотири оповідання про надію» (1966), «Уманські спогади» (1967) – усе це Бажанів діалог із мистецтвом.

Надходив час спогадів – і чіпка пам'ять часто повертала його в Умань, де минуло тринадцять років дитинства і юності. Проте пам'ять поета роздвоювалася: в «Уманських спогадах» він писав про комісара, який рятує статуї богів Еллади; про стару уманську більшовичку, яка в молодості випускала номери більшовицької «Іскри»; про звалтовану отаманом Стецюрою молоду єврейку Раю Файнштейн... А водночас із пам'яті про Умань витіснялося те, що було «небажаним», що залишалося для дуже довірливих розмов, наприклад – зі своїм сусідом по дачі Олесем Гончаром. Виявляється, «гачком», на якому тримали поета, була біографія його батька, Платона Артемовича, який до революції мав погони полковника царської армії, а в часи УНР служив у війську Петлюри. «Допомогли боротьбисти, Блакитний та інші», – згадував Бажан.

Тільки в розмовах він міг інколи згадати й свого вчителя Петра Курінного, який у 1926-1932 роках був директором Всеукраїнського музейного містечка (центром його була Києво-Печерська лавра), а згодом, емігрувавши, працював професором в Українському вільному університеті в Мюнхені. Незадовго до смерті Бажан надрукував спогади «У світлі Курбаса», згадавши, що режисер і його дружина квартирували у «відомого уманського адвоката» (напевно, Віталія Суровцова).

Бажан приїздив до Умані, бував біля триквартирного будинку в Штабному провулку (неподалік від колишнього маєтку декабриста Сергія Волконського), де колись мешкала його родина. Приходив до СШ №11 на вулиці Ломоносова: тут, у колишній Українській гімназії імені Бориса Грінченка, він відвідував гурток любителів старовини, яким керував Данило Щербаківський; звідси разом із учителями виїздив збирати по селах твори мистецтва із покинутих панських садиб, щоб передати їх місцевому краєзнавчому музею. Його притягував до себе старий базиліанський монастир, який пам'ятав не тільки гайдамацьке шаленство, а й вистави мандрівного театру «Кийдрамте» під орудою Леся Курбаса, – відбувалися вони в костельному залі монастиря. Тут же працювала й студія, у якій навчався, мріючи про сценічну кар'єру, юний Бажан...

Нічні концерти

Сидячи в кріслі, заплющивши очі, старий Микола Бажан любив слухати записану на платівках музику. Так народився його унікальний поетичний цикл «Нічні концерти», в якому ожили екстатичні миттєвості творчого натхнення

Миколи Леонтовича, Леоніда Грабовського, Віла Лобоса, Франца Шуберта, Яна Сібеліуса, Едіт Піаф, Бориса Лятошинського, Дмитра Шостаковича. Все в цих дивовижних віршах підвладне 73-річному майстрові: переливи ритмів, співзвуччя слів, шедротність візуальних образів... Він слухає, згадує, роздумує, він проживає разом із великими митцями їхні піднесення і драми, – він і сам тепер усемогутній... І що для нього, Миколи Платоновича Бажана, втомленого хворобами й сонцем химерної слави, могли важити тепер численні титули й нагороди (депутат Верховної Ради СРСР чотирьох скликань і Верховної Ради УРСР шістьох скликань! Герой Соціалістичної Праці! академік! член ЦК КПУ! шість орденів Леніна! Ленінська премія в галузі літератури!), – якщо в ці самотні нічні години він, скинувши панцир, міг бути Богом?!

«Нічні концерти» вражаюче читав київський (а згодом ленінградський, Санкт-Петербурзький) актор Валерій Івченко. У мене є платівка 1985 року з його голосом, «покладеним» на музику тих, про кого писав поет, – і час од часу я вмикаю програвач, щоб почути це спільне творіння Бажана й Івченка, якому, здається, немає прецеденту у світовій поезії...

Перед смертю Микола Бажан перекладав Гете («Італійські елегії», «Венеціанські епіграми»). То також була його стихія – поетичний переклад. Колись, ще в Умані, йому, 17-річному, Лесь Курбас читав Райнера Марію Рільке, – і Рільке залишився з ним назавжди. Завдяки Миколі Платоновичу цей поет «заговорив» по-українськи. Як і німецький класик Фрідріх Гельдерлін.

Його жадібний інтелект прагнув ненастанного «видіння і пізнання» (в одному з пізніх віршів – «Пильніше й глибше вдуматися в себе» – Бажан спробував «підглядіти» за роботою людського мозку – і під пером поета, мовби на моніторі, постала просто-таки фантастична картина «хвилястого трепету корок і підкорок!»). Протягом чверті століття (1958-1983) Микола Бажан був головним редактором Української Радянської Енциклопедії, і навряд чи мала б Україна в кінці 1960-х шеститомну «Історію українського мистецтва», якби не він. Звісно, можна жалкувати, що «Історія міст і сіл України» у 26 тт., «Історична енциклопедія» у 4 тт., «Шевченківський словник» у 2 тт. з'явилися в обставинах, коли панували ідеологічні догми. Але хто з нас сам обирає час для свого життя? Ніхто.

x x x

А що ж, запитаєте, з Нобелівською премією? Тоді, в 1970-му, Микола Бажан відповів на листа Омеляна Прицака чемною відмовою. Мовляв, мене мало знають у світі. І то була правда. Хоча й не вся: номінуватися на Нобелівську відзнаку з подачі американського професора в СРСР було немислимо. Не здивуюся, якщо виявиться, що кінці цієї історії ховаються десь у компартійних чи кадебешних архівах...

Отримано: 26.09.2016 р.

М. І. Пентилюк, І. В. Гайдаєнко
Херсонський державний університет

ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ І. ОГІЄНКА

У статті проаналізовано проблеми мовної культури, висвітлені в науковому доробку І. Огієнка, їх значення для розвитку української мови загалом та культури української мови зокрема. Особливу увагу зосереджено на найважливіші ідеї, постулати висунуті вченим та їх вплив на розвиток сучасної культури мовлення.

Ключові слова: рідна мова, літературна мова, мовленнєва культура, мовна особистість, мовна політика

«Рідна мова – то сила культури, а культура – то сила народу» – ці слова І.І. Огієнка спонукали нас вдатися до праць великого вченого і сподвижника рідної мови й української культури з метою популяризації його ідей у цей складний час боротьби за цілісність і незалежність нашої держави.

Найголовніші ідеї в руслі означеної проблеми – рідна мова як ознака національно мовної особистості, літературна мова як вища форма існування мови українського народу, її становлення і розвиток, функціонування в різних сферах суспільства і позитивний вплив на культуру спілкування громадян нашої держави, особистісний розвиток і вихованість кожного.

Найголовніші постулати І. Огієнка в руслі означених ідей:

- мова – найясніший вираз нашої психіки, найперша сторожа нашого психічного Я;
- мова – потужний двигун нашої національної культури;
- обов'язком кожної національно свідомої людини є досконале знання літературної мови, а уміння користуватися нею має стати її потребою;
- єдина літературна мова, термінологія, правопис забезпечують єдність народу й високий рівень мовленнєвої культури суспільства.

Носієм рідної мови є особистість, що знає мову, користується нею в різних життєвих ситуаціях, дбає про її збереження й розвиток. Ідеться про національно-мовну особистість, яку І. Огієнко ставить у центр культурного й освітнього розвитку держави.

Сучасна педагогічна наука й освітня практика розглядає мовну особистість як багатокомпонентний набір мовних здібностей, умінь, готовності до здійснення мовних учинків різного рівня складності і вчинків, що класифікуються, з одного боку, за видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, письмо, читання), а з іншого – за рівнями мови (фонетика, граматики, лексика) [2, с.99]. Це особистість, яка володіє мовними знаннями і здатна користуватися ними у різних життєвих умовах спілкування.

Саме таку особистість мав на увазі І. Огієнко, коли писав: «Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови», і далі... мусить завжди допомагати всіма доступними способами розвитку культури своєї літературної мови» [4, с.10].

Не випадково учений розробив «Десять найголовніших заповідей для свідомого громадянина», які й досі залишаються культуромовним кодексом, якого повинен дотримуватися кожен свідомий громадянин нашої держави. Не секрет, що рі-

вень мовленнєвої культури багатьох членів сучасного суспільства далекий від еталону, який пропагував великий українець. І його поради залишаються актуальними й сьогодні. Проблеми мовленнєвої культури, про які так полум'яно й переконливо писав І. Огієнко, потребують нагального розв'язання й досі. У цьому сенсі його наукова, видавнича, педагогічна діяльність варту глибокого вивчення й наслідування.

Поняття «мовна особистість» у сучасному трактуванні складне і багатогранне. Воно включає такі складники: мовна і мовленнєва, комунікативна, національно – мовна, творча, культуромовна особистість [9].

І хоча в працях І. Огієнка такого розшарування поняття мовної особистості не зустрічаємо, однак учений проводить цю ідею в багатьох працях і насамперед в «Науці про рідномовні обов'язки» [4]. Ці обов'язки він визначає для різних сфер життя і діяльності громадян. Це і письменники, і преса, і школа, і духовенство, і церква, і родина. У його розумінні всі носії рідної мови повинні добре володіти нею і дбати про її збереження й розвиток. Саме таку мовну особистість потрібно виховувати в сучасній родині, в школі і в суспільстві. Цьому повинна сприяти і державна політика з питань мовної освіти. «Рідномовна політика – то найцінніша й найважливіша частина національної політики взагалі; недотримання її нормальних практик сильно шкодить культурі народу», – пише І. Огієнко [4, с.5].

Основою мовної політики і мовної освіти, на думку І. Огієнка, є рідна мова. Нині вона виконує функцію державної. І. Огієнко прогнозував ситуацію, коли рідна мова слугуватиме українському народові в різних сферах суспільного життя. Тому він чітко визначив сутність рідної мови: «Рідна мова – то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо» [4, с.7]. Він закликав оберігати рідну мову і любити її, бо «це та мова, якою рідна мати співала над нашою колискою наші найперші пісні, що бринять нам янгольськими звуками, яких ми ніколи в житті не забуваємо і не забудемо... І як ми любимо свою рідну матір, так само ми повинні любити й свою українську мову. І не тільки любити, а й шанувати і берегти її» [6, с.424]. Як бачимо, І. Огієнко чітко визначив якості мовної особистості й роль рідної мови у її вихованні, особливо родинному.

«Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей... Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині» [4, с. 39]. Остання фраза вченого наштотує на сумні роздуми. Про яку мовленнєву культуру нашого сучасника можна говорити, коли більша частина міської молоді в родині й за її межами користується російською? До літературної української мови діти долучаються в школі, але при цьому, на жаль, у них утрачене чуття рідної мови, бо сім'я його не прищепила. Все ж треба віддавати належне державі, яка, особливо в останні роки, активно пропагує українську мову як рідну і державну через радіо, телебачення, пресу, книговидавництво. Однак цього, очевидно, замало. Варто було б оголосити рік української мови працівникам державних установ, адміністративних органів.

І. Огієнко вболіває за долю рідної мови і визначає її роль у вихованні висококультурної, патріотично налаштованої особистості. Свої зусилля вчений спрямовує на обґрунтування самобутності, повноправності, окремішності української мови, розвою її літературної норми.

Літературна мова, її правопис – основи мовленнєвої культури українців. Девіз «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис» якнайкраще демонструє ставлення І. Огієнка до унормованої, відшліфованої літературної мови, творцем якої є народ. Учений добре усвідомлював, що становлення нації, піднесення її культури залежить від рівня розвитку літературної мови. Визначення, сформульоване І. Огієнком, слугує і в наш час основою для тракту-

вання її суті: «Всенациональна мова, що нею урядують, пишуть книжки, навчають у школі і говорить більшість інтелігенції, зветься мовою літературною» [4, с.13].

По-сучасному звучать його слова: «Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її» [4, с.12]. І досі живуть і розвиваються його ідеї, чітко сформульовані Р.Мовчун: «мова – основа держави, вона об'єднує націю; літературна мова формується живим життям – церквою, пресою, школою, театром, кіно, радіо, рідномовною політикою; щоб зберегти мову, кожен повинен відчувати відповідальність за неї» [3, с.61]. Саме вони визначають напрями мовної освіти в Україні, засади виховання мовної особистості.

Учений багато уваги приділяє дослідженню історії української мови, її розвою на різних етапах формування нації. Він висуває гіпотезу зародження нашої мови ще до утворення Київської Русі як держави й переконливо аргументує її. До речі, сучасні історики української мови, спираючись на маловідомі, а часом і заборонені матеріали, плідно розвивають ідеї І. Огієнка щодо виникнення й розвитку мови нашого народу.

І. Огієнко добре розумів, що висококультурна особистість може сформуватися на основі ґрунтовних знань мовної системи й активного користування нею, засвоєння правописних норм. Він створює низку глибоконаукових праць, які й досі слугують мовцям для набуття знань і розвитку мовленнєвих умінь і навичок, а ученим – для подальших наукових пошуків. Серед них хочемо особіно виділити «Історію української літературної мови», видану в 1949 р. у Вінніпезі й опубліковану в Україні 1995 р. Завдяки набуттю незалежності України стало відомо про особистість І. Огієнка і деякі його праці [5].

Простежуючи історію української мови, автор визначає велику роль Т. Шевченка, П. Куліша в цьому процесі. Цікавим є розділ «Українська літературна мова під советами», у якому автор зробив глибокий аналіз «русифікації» нашої мови, що породило т. з. «суржик», спричинило збіднення мови, появу різного роду «покручів» і врешті негативно вплинуло на культуру мовлення наших громадян, навіть представників інтелігенції.

Цікавими є роздуми вченого про правопис. У названій вище праці виділено спеціальний розділ «Історія українського правопису» [5, с.228-244], у якому автор подає скрупульозний аналіз історії нашого письма і розвитку правописних норм. Це дозволило вченому визначити роль правопису в житті нації й місце у вихованні грамотної, висококультурної людини.

Наведемо найголовніші його міркування щодо правопису:

- правопис – то необхідне важливе зовнішнє вбрання кожної літературної мови;
- правопис складають учені-мовознавці, а до життя запроваджує уряд;
- правопис сильно впливає на швидкість і легкість писання, якщо він держить ся стільки часу, що до нього призвичаюються;
- кожна свідома нація в певний період має тільки один правопис, обов'язковий для всіх її племен;
- соборна літературна мова звичайно знає й один соборний правопис, як зовнішню ознаку своєї одності;
- одність правопису, як і одність літературної мови й вимови, сильно впливає на вироблення всенационального почуття одності народу [4, с.20-21].

І. Огієнко активно популяризував необхідність засвоєння рідної мови, користування нею через численні методичні праці: «Українська граматика: основи українського правопису», «Українська граматика» та ін. Його посібники і підручники, присвячені піднесенню культури мовлення й активному використанню рідної мови. Особливо визначальною його діяльністю у цьому руслі виявилася на початку ХХ ст. і в часи Української Народної Республіки.

Його праця «Рідна мова в українській школі» стала своєрідним програмним орієнтиром на роль і місце мови в шкільній освіті – основи виховання висококультурної особистості. Ці ідеї популяризував І. Огієнко в часописі «Рідна мова», що виходив у 1933-1939 рр. у Польщі. Учений пропагував свої патріотичні й наукові ідеї про роль рідної мови в розвитку особистості, єдності літературної мови і правопису для всіх українців, незалежно від їх місця проживання, відповідальність за чистоту й багатство рідної мови та ін.

Предметом зацікавлення й дослідження І. Огієнка стала не тільки українська мова як соборна мова нації, як її літературна форма зі сталим правописом, що, безумовно, спонукало його до визначення рідномовного кодексу громадянина («Наука про рідномовні обов'язки»). Учений добре усвідомлював роль української мови у вихованні молоді й збереженні єдності нації, при цьому особливо виділяючи місце православної церкви.

Митрополит І. Огієнко стверджує: «Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова – шлях до Бога» [4, с.30]. Ці ідеї учений проповідує в праці «Українська церква», а в «Науці про рідномовні обов'язки» виділяє окремі розділи «Церква й рідна мова», «Духовенство й рідна мова» [4, с.30-35]. Пропагувати рідну мову зобов'язані всі служителі церкви як під час богослужінь, так і за межами храмів у спілкуванні з парафіянами і в родинному житті. Він рекомендує священикам виголошувати проповіді соборною літературною мовою, а окремі з них присвячувати темам рідномовного виховання, «пам'ятаючи, що хто твердий у рідній мові, той твердий і в багьківській вірі» [4, с.35]. Із власного досвіду переконані, як приємно слухати богослужіння українською мовою і як западають у душу слова проповіді священика, виголошені твоєю рідною мовою. І з'являється міркування про те, що ці думки І. Огієнка необхідно доносити не тільки до родин, до парафіян, але й до служителів церкви.

І ще одна слушна думка вченого, що відповідає темі нашої статті: «Церква мусить пильно дбати, що б дати своїм вірним переклад Біблії на таку зразкову соборну літературну мову, щоб на ній мовно виховувався цілий народ» [4, с.31]. Констатуємо, що ця порада вченого виконана на початку ХХІ ст. Маємо на увазі нове видання Біблії, переклад якої здійснено Патріархом Філаретом сучасною соборною літературною мовою, що відповідає її нормам, відображає лексичне багатство й сучасний конфесійний стиль [Біблія книги священного писання старого й нового завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1415 с.].

Приємно відзначити, що діячі Української Православної Церкви подбали, щоб громадяни України, особливо молодь, яка активно горнеться до неї, одержали «Святе писемо» сучасною українською мовою і сприймали слово Боже й молитися рідною мовою. Служителям церкви, працівникам освіти, вчителям, викладачам вищої школи стане у пригоді праця І.Огієнка «Хвалімо Бога українською мовою» (Дивослово. – 2007, №8, – С.45-53).

Наші міркування про роль І. Огієнка у пропаганді рідної мови, її ролі у вихованні висококультурної мовної особистості були б неповними, якби ми обминули його працю «Українська культура» [7], у якій багато уваги приділено проблемі рідної мови, її ролі в розвитку національної культури народу, держави та її громадян. «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості» [7, с.239], – продовжує розмірковувати вчений про сутність мови.

Розвиваючи ці думки, І. Огієнко вдається до аналізу історії розвитку української мови і культури, того тернистого шляху, що пройшов наш народ, аби зберегти себе як націю, свою культуру, літературу, звичаї і традиції. Тому й по-сучасному сприймаються його постулати: «Мова – це форма нашого життя,

життя культурного й національного, це форма національного організування... В мові – наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання» [7, с.239-240]. І додамо – нашого особистого ества, нашої духовності й культури мовлення, поведінки, спілкування.

У своїх наукових і методичних працях І. Огієнко порушив низку важливих проблем стосовно рідної мови, розвитку літературної мови, мовного виховання висококультурної особистості. Для сучасного розв'язання проблем мовної освіти й виховання молоді його думки мають виняткове значення, оскільки є своєрідним орієнтиром у реалізації мовної політики держави. Його поради – дороговказ до подальших наукових пошуків у царині лінгвістичної і лінгводидактичної науки.

Як підсумок, можемо констатувати, що ідеї І. Огієнка розвиваються, наповнюються новим, сучасним змістом, слугують розвиткові мовної освіти й загальної та мовленнєвої культури особистості, залишаються нагальними в сучасній Україні.

Список використаних джерел:

1. Миронюк Н.М. Гуманістичні погляди Івана Огієнка щодо виховання особистості дитини / Н.М.Миронюк // Іван Огієнко у діалозі культур і духовності : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 274-280.
2. Єрмоленко С.Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор ; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
3. Мовчун Л. Духовні скарби Івана Огієнка / Л. Мовчун // Дивослово. – 2003. – №10. – С. 59-62.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994 – 72 с.
5. Огієнко І. Історія української літературної мови / І.Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
6. Огієнко І. Рятування України / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 464 с.
7. Огієнко І.І. Українська культура / І.І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
8. Пентилюк М.І. Етнопедагогічний та мовленнєво-культурологічний аспекти наукових пошуків Івана Огієнка / М.І. Пентилюк, І.В. Гайдаєнко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. збірн.: Серія філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XII. – С. 406-413.
9. Пентилюк М.І. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки / М.І. Пентилюк // Зб. наук. праць Уманського держ. педагог. університету імені П. Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О.О. – 2014. – С. 290-297.
10. Пентилюк М.І. «Наука про рідномовні обов'язки» – важливий внесок І.І. Огієнка в українську етнопедагогіку / М.І. Пентилюк // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. XXXX. – С. 155-160.
11. Пентилюк М.І. Рідномовний кодекс Івана Огієнка / М.І. Пентилюк // Дивослово. – 2007. – №12. – С. 49-55.

In the article the problem of language culture covered in the scientific heritage I. Ohienko, their importance for the development of Ukrainian culture in general and the Ukrainian language in particular. Special attention is focused on the most important ideas put forward postulates scientists and their impact on the development of a culture of speech.

Key words: native language, literary language, speech culture, language personality, language policy.

Отримано: 10.10.2016 р.

С. І. Поворознюк

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПЕРЕКОНАННЯ В АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті охарактеризовано особливості академічного дискурсу; визначено найбільш продуктивні лексико-фразеологічні засоби, що виступають у ролі експлікативів переконання в академічному дискурсі Івана Огієнка, зокрема, це тематична лексика, лексичні та контекстуальні синоніми, тропейні засоби, а також народно-розмовні та книжні фразеологічні одиниці, зафіксовані в академічній промові «Українська культура».

Ключові слова: дискурс, академічний дискурс, науковий дискурс, переконання, лексико-фразеологічні засоби переконання.

На кожному етапі історичного розвитку будь-якого суспільства особлива увага звертається на формування свідомості майбутнього покоління, на виховання в молоді особистості таких характерологічних і поведінкових рис, які б дозволяли продовжувати розвиток як конкретної людини, так і суспільства, держави, в якій вона виконує певну соціальну роль. Основним методом такого виховного впливу є переконання, що сприяє коригуванню світоглядної системи молодого покоління, формуванню власної індивідуально та соціально зумовленої системи цінностей і норм, які репрезентуються через експресивні мовні засоби, зокрема, одиниці лексичного та фразеологічного рівнів. Досить ефективно лексико-фразеологічні одиниці як засоби переконання функціонують в академічному дискурсі, що характеризується науковою глибиною повідомлюваного матеріалу, точністю, аргументованістю, спрямованістю на популяризацію наукових даних суспільству та досягнення розвиваючого та виховного ефекту в процесі навчальних бесід, дискусій, наукових доповідей у колі викладацько-студентської аудиторії. У сучасній лінгвістичній науці існує ряд наукових розробок, присвячених визначенню сутності академічного дискурсу, зокрема, цей тип дискурсу розглядали такі вчені, як Белова А.Д. [1], Ільченко О.М. [4], Варенко Т.К. [2], Ветрова О.Г. [3], Шпенюк І.Є. [13], Шепітько С.В. [12]. Однак, ґрунтовного дослідження специфіки академічного дискурсу на матеріалі доробок українських науковців досі не було. Тому актуальність запропонованого дослідження полягає в необхідності дослідження мовного інвентаря українського академічного дискурсу, а отже, й у поглибленні наявних знань про характеристики аналізованого типу дискурсу.

Метою статті є окреслити межі академічного дискурсу, визначити найбільш продуктивні мовні засоби переконання в цьому різновиді дискурсу та дослідити особливості лексичних і фразеологічних засобів переконання в академічній промові Івана Огієнка «Українська культура».

Мета дослідження зумовлює виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати сутність поняття «академічний дискурс»; 2) визначити аргументативно-експресивний потенціал лексичних і фразеологічних мовних одиниць, зафіксованих у академічному дискурсі Івана Огієнка (на матеріалі академічної промови «Українська культура»).

Проблема виокремлення академічного дискурсу з-поміж інших форм мовленнєвої взаємодії досить актуальна у сучасній лінгвістиці. Дослідники визначають академічний дискурс як «складне утворення, певний соціокультурний тип

мовленнєвої взаємодії, при якому проходить живе спілкування в рамках вищого навчального закладу між учасниками, які мають певні соціальні ролі (лектор, викладач, студент), та метою якого є передати інформацію, знання, необхідні для отримання вищої освіти» [10, с.97]. Основними рисами цього дискурсивного різновиду є такі: «висловлення учасників академічного дискурсу, зумовлені статусною, представницькою функцією комуніканта; специфічні обставини спілкування (університетське заняття); хронотопом академічного дискурсу є університет (аудиторії, лабораторії, кабінети вишів); інтерактивність (викладач – студент); інтердискурсивність (застосування попередньо отриманих знань)» [10, с.97]. Поняття академічного дискурсу «враховує ступінь відмінностей у комунікативній поведінці, мовних правилах, перевагах, способах говоріння та виборі дискурсивних стратегій певного соціального, культурного та мовного колективу, контингент якого складають студенти, вчені, викладачі, аспіранти, дослідники, науковці. Зміст дискурсу в умовах конференційного спілкування включає пресупозиції та фонові знання, усвідомлення і розуміння яких нейтралізує можливі міжкультурні бар'єри у спілкуванні, обумовлені кодуванням та декодуванням змісту академічного дискурсу» [3]. Таке академічне публічне мовлення реалізується в кількох різновидах: 1) власне наукові, теоретичні виступи: лекції, наукові доповіді та повідомлення, що містять теоретичні положення з теми певної актуальної проблеми чи питання, докази і факти, ілюстративний матеріал; 2) науково-методичні виступи: навчальні лекції, розраховані на подачу навчального матеріалу з метою підвищення професійного рівня майбутніх фахівців; 3) науково-популярні виступи: лекція-огляд, лекція екскурсія, кіно- чи телелекція тощо, в яких поєднується логічно викладений об'єктивний зміст з емоційно-експресивними доповненнями, щоб задіяти всі психічні можливості сприйняття у реципієнтів [6, с.200].

Яскравим зразком українського академічного дискурсу є промова «Українська культура» видатного політичного, громадського і церковного діяча, митрополита Української автокефальної православної церкви, мовознавця, лексикографа, історика церкви та педагога Івана Огієнка, виголошена 5 жовтня 1917 року на відкритті Українського народного університету в м. Києві. Основною метою промови науковця було як повідомлення важливих фактів з історії культури України, так і вплив на свідомість тогочасного молодого покоління, переконання його у високій вартісності та самоідентичності українського народу, виховання національно свідомих особистостей у колі викладацько-студентської аудиторії. Автор вдається до високого ступеня переконування, аргументативності дискурсу. «Переконання має складну структуру і спирається як на знання, культуру і компетенцію співрозмовника, так і на його емоції, а ефективність залежить від вибору аргументів, доцільності використання слова, звороту й певної конструкції, тембру й ритму мовлення, жести, міміки, емоційно-вольових станів комуніканта і, навіть, графічного знака, світла і кольору наочного засобу» [12, с.96].

Найбільш продуктивними засобами переконання в академічному дискурсі Івана Огієнка є лексико-фразеологічні одиниці, які виконують насамперед емоційно-впливову функцію, сприяючи формуванню в реципієнта емоційного, експресивного образу повідомлюваного й викликаючи відповідні психологічні та тілові реакції.

Важливим лексичним засобом переконання є тематична лексика, що охоплює лексико-тематичне поле «Культура українського народу», градууючись на етнокультурні сегменти: 1) лексеми на позначення частин української оселі: *Пишна природа чарівного краю нашого сама нахилиє наших мешканців до замидування у великім мистецтві, і ми бачимо орнамент на кожному кроці жит-*

та селянського: малюнки криють **сволоки й коми́ни**, містяться над **дверима та вікнами**, по **стінах хат**, оздоблюють **дерев'яний посуд**, широко розкинулись по **скринях, мисниках**, на **річах свіцьких та церковних** [7, с.26]; 2) лексеми-найменування українського народного одягу: ... **наші вишивки**, що оздоблюють **все: сорочки, очіпки, каптурі, хустки**, рушники, **фартухи**, навіть **задки на чоботях**, **наші плахти та килими**, – **все це свідчить про талановитий народ**, який і **тут утворив оригінальну культуру** [7, с.26]; 3) лексеми, що називають українські традиційні обрядодії: **Народ український утворив свої звичаї**, як **от родини, хрестини, похорон**, **свої вірування й переконання**, утворив **свої обставини життя**, **зачісування кіс («хохол», «оселедець»)**, **свій музичний інструмент**, **свої страви, свій танок**, – і **все таке**, що **надає йому оригінальності і одріжняє од інших народів** [7, с.26]; 4) лексеми-власні назви видатних діячів української науки та культури: а) українські драматурги: **Наша драматична література**, що **завше і в давніші віки була у нас поважною**, **набула собі великої ваги**. Тут ми маємо твори **Старицького, Кропивницького, Карпенка-Карого, Грінченка і силу інших** [7, с.31]; б) українські театральні діячі: **І не дивлячись на всякі заборони і погроми**, театр український **придбав собі почесне місце серед театрів Європи**, **маючи такі славі прізвище**, як **от Кропивницький, Саксаганський, Карпенко-Карий, Садовський, Заньковецька** [7, с.31]; в) українські науковці: **За XIX вік український народ дав велику низку славіх дослідників наукових**. **І зараз українська наука може сміло ставати поруч з західною наукою**. **Нагадаю славі прізвища українців-професорів: Гулак-Артемівський, Метлинський, Костомарів, Головацький, Максимович, Бодяньський, Потєбня, Драгоманів, Антонович, Пильчиків, Чубинський, Житецький, Огоновський, Багалій, Франко, Кримський, Грушевський, Сумицов, Вовк, Студинський, Петров, Мордовець і велике число інших** [7, с.31].

Академічний дискурс Івана Огієнка послуговується різноплановими засобами переконання, зокрема, досить продуктивними є синоніми, як власне мовні, так і контекстуальні. Характерною особливістю аналізованого матеріалу є майстерний авторський добір одного компонента з певного синонімічного ряду. Так, для переконання реципієнтів у важливості відкриття Українського народного університету автор добирає з компонентів синонімічного ряду **вогнище – осередок** на позначення певного місця виникнення, джерела поширення чи розповсюдження чогось найбільш виразний компонент – лексему **вогнище (огнище)**, що є експресивно-характеристикою установи, яка повинна давати знання майбутнім поколінням: **Закладаються в нас нові **огнища****, що **боронять рідну культуру і старо-батьківську віру од унії...** [7, с.27]; **В той же час**, **це з самого початку XVII віку (1615 р.) – у Києві постає велике наукове **огнище****, – **славна Могиланська Академія**, і **до нас у науку посилають своїх краіцх синів всі православні слов'янські і неслов'янські землі**, – **їдуть серби, болгари, їдуть румуни, їдуть з Москви** [7, с.28]; **Нехай же нове **огнище** наше освітить нам і тепер ще тернистий наш шлях**, **нехай світить нам більше**, бо **край цього шляху вже видно...** [7, с.31]. Функцію взаємної конкретизації, уточнення виконує літературна лексема **вбрання** та її розмовний синонім **одіж**: **Подивіться на **одіж** нашу**, – **на **вбрання** діво́че чи парубоче**, **на **вбрання** жіно́че та чолові́че**; **скільки там своєрідної краси, теї краси**, **що йде поруч з нашими пишними ланами та привабливою піснюю...** [7, с.27].

Одним із засобів емоційного підсилення переконування, акцентування уваги аудиторії на повідомлюваному є лексичний повтор, який актуалізує в аналізованому матеріалі семантичне навантаження лексем, що перебувають у постпозиції щодо нього: **В день великого нашого національного свята**, **в той**

день, коли в старому столичному місті закладається наукове **огнище**, те **огнище**, що освітить нове наше життя... [7, с.25]; *І можна тільки дивуватись, дивуватись і благоговіти, як це наш народ незвичайно тернистим шляхом досяг такої великої культури* [7, с.25]; *Скрізь, на всьому поклав цей народ свою **ознаку**, **ознаку багатой культури й яскравой талановитості*** [7, с.25].

Для підсилення емоційно-психологічного впливу академічної промови на аудиторію в аналізованому дискурсі використано тропейчні засоби мови: епітети, порівняння, метафори, перифрази, оксюморон.

Так, одним із засобів експлікації переконування аудиторії у промові Івана Огієнка «Українська культура» є епітети, що в аналізованому контексті виступають словесними формами відображення національного світогляду: *А наша мова **українська**, **чарівна** наша мова, всім світом вже признана за одну з **найзвучніших, наймелодійніших** мов* [7, с.26]; *І такою ж солодкою, **чарівною та привабливою** зосталась пісня наша, ще й досі* [7, с.26].

Виклад наукових фактів у аналізованому дискурсі майстерно поєднано автором із емоційно-експресивними засобами, що базуються на співвіднесеності предмета думки та реалії, подібної до нього. Такі порівняння репрезентують авторське переконання у величч українського народу, талановитості та майстерності українців, бажання виховати національносвідоме майбутнє молоде покоління. Слово-порівняння в таких конструкціях, зафіксованих у аналізованому дискурсі, переважно є знаком-символом української культури: орел – символ відваги, сміливості, гордості (*Якраз тоді, коли заклалась була велика держава, коли сподіватись було **кращого життя**, **татари** вкрили наш край і підрізали крила **народу-орлу*** [7, с.25]); велетень – символ могутності, незламності (*Проте ж земля ця дала родючі соки **народу-велетню**, тому народові, що виріс тут своєрідним, великим та дужим, талановитим та тямучим* [7, с.25]); соловей – символ весни, волі, високого натхнення і неперевершеного таланту (*Зосталась такою **[українська пісня]**, хоч останніми часами забороняли нам співати, гнали пісню нашу із школи, гнали із життя, а **соловей України, Миколі Лисенкові**, не дозволяли під нотами ставити слів, – дозволялось **видавати самі тільки ноти**...* [7, с.26]). Пропагування ідеї визначальної ролі столиці в науковому та суспільному житті українського народу есплікується у порівняльній конструкції зі словом-порівнянням у формі орудного відмінка: ***Київ** зробився центром української науки, став нашим **Парижем**, **«розумною головою»** як писав тоді про нього Лазар Баранович* [7, с.27].

Високо були оцінені Іваном Огієнком і культурні надбання українського народу, зокрема, його пісенна творчість, мистецька краса яких підкреслюється завдяки порівнянню лексем *пісні і рай, чари*: *Наші **пісні** – це **тихий рай**, це **привабливі чари**, ті чари, які всім світом признано за ними* [7, с.26]. А для відображення надзвичайно складного шляху української пісні протягом історії української держави для того, щоб спонукати реципієнтів до глибокого осмислення почутого, автор вдається до такого стилістичного засобу, як оксюморон: *Проте **голосно лунала і німа оця пісня*** [7, с.26].

В академічному дискурсі Івана Огієнка широкого застосування набули й тропи метафоричного типу як засоби емоційно-експресивного аргументативного впливу на аудиторію, домінуючими з-поміж яких є розгорнуті метафори. Розгорнуті метафори є складними єдностями, утвореними з декількох органічно пов'язаних мікробразів. Такі єдності, відображаючи змістовий бік мікротеми, входять подібно до інших стилістичних прийомів у арсенал засобів ідеологічного впливу [5, с.145]. Переконувальний вплив таких метафор досягається завдяки максимальній інформативності та асоціативності: *А там за тата-*

рами пішла Литва, а за Литвою Польща, а за Польщею Москва – так Україна спала з обіймів в обійми, йшла без спочинку, йшла без змоги спинитись і утворити собі по серці вільне життя... [7, с.25].

Ефективним стилістичним засобом увиразнення дійсності в промові Івана Огієнка «Українська культура» є і перифраза, що акцентує увагу реципієнтів на основних характеристиках Києва як столиці України, таким чином вказуючи на вагомість і часу, і місця, обраного для відкриття нового навчального закладу: *В день великого нашого національного свята, в той день, коли в старому столичному місті закладається наукове огнище, те огнище, що освітить нове наше життя...* [7, с.25].

Одним із ефективних мовних засобів переконання є зафіксовані в аналізованому академічному дискурсі фразеологізми, що відображають систему світоглядних норм і цінностей не тільки Івана Огієнка як вченого та викладача, а й національно-культурну картину світу всього українського народу. Так, емоційно-експресивне втілення образу України в академічному дискурсі Івана Огієнка репрезентується за допомогою фразеологізма *обітована земля*, що сприяє максимальній виразності та впливовості академічного мовлення Івана Огієнка: *обітована земля – благодатний край, де панує повний достаток; місце заповітної мрії, пристанище* [8, с.263] (*Нехай же нове огнище наше освітить нам і тепер це тернистий наш шлях, нехай світить нам більше, бо край цього шляху вже видно, вже благословило на день, вже видно обітовану землю, про яку віки марили країні сини України...* [7, с.31]).

До найбільш продуктивних фразеологічних засобів переконання слід також віднести розмовно-побутові та книжні фразеологічні одиниці, утворені шляхом нарощування вихідного слова *дорога*, а також його синонімів *шлях* і *путь*. «Дорога, як і стежка, стежина, путь, шлях, – і «працюючі концепти» в площині «людина – простір», і важливі фразеотворчі феномени, що єднають уявлення людини з видимими чи невидимими, уявними чи дійсними просторовими й життєвими сферами» [11, с.307]. Такі фразеологізми вжито для максимального акцентування уваги реципієнтів на складному шляху українського народу до своєї державності та незалежності, на перешкодах, які заважали успішному розвитку всіх сфер життєдіяльності українців, в тому числі й української культури. Наприклад, *заступити дорогу* (перешкоджати кому-небудь здійснити якийсь намір [8, с.489]), *хресна путь* (*нести тяжкий хрест* – терпляче зносити труднощі, все, що судилось і стало неминучим у чиемусь житті [9, с.433]), *тернистий шлях* (*шлях заріс терном* – неможливо досягти чогось бажаного [8, с.778]): *Така була наша культура за давніх віків, такою ж вона дійшла і до XIX-го віку. Але культуру нашу було перервано, її розвитку заступили дорогу. Ані оден народ не знає в своїм житті такого тернистого шляху, якого зазнали українці...* [7, с.30]; *Шлях той не йшов тихим сасм, не вів квітчастими дугами – шлях нашого народу завше був тернистим шляхом, важкою хресною пунттю, тим шляхом, що вів окривджений народ на Голгофу* [7, с.25]. З аналогічною метою вжито і фразеологізм *ставати горою*, який традиційно має значення «невідступно, всіма силами захищати, відстоювати кого-, що-небудь» [8, с.696], але в аналізованому контексті набуває антонімічного значення «перешкоджати здійсненню поставленої мети, виконанню певного наміру»: *І не дивлячись на всі перешкоди, що завше горою ставали йому на дорозі, народ український утворив своє власне життя, утворив велику своєрідну культуру* [7, с.25].

Впливовим мовним засобом формування в аудиторії негативної оцінки історичних подій, що наклали незворотній відбиток на розвиток української культури, є фраземи, базовими компонентами яких є лексеми *тягар* і *тавро*

(*тягар лягає на плечі* – хто-небудь відчуває обтяжливість якихось обов'язків [9, с.728], *накласти тавро* – впливати, діяти на кого-, що-небудь, позначатися на комусь, чомусь [9, с.420]), експресивно увиразнені в академічній промові Івана Огієнка епітетами: *І ця татарська неволя навіки важким тягарем лягла нашому народові, навіки наклала йому бодюче тавро...* [7, с.25].

Отже, академічний дискурс Івана Огієнка органічно поєднує наукову точність, інформативність та експресивну виразність мовлення, що забезпечує ефективний переконувальний вплив на інституційно визначену аудиторію. Основними мовними засобами переконання в промові «Українська культура» є лексичні та фразеологічні одиниці, що виконують як інформаційну, так і прагматичну функції. Перспективність подальших досліджень полягає у необхідності детальнішого обґрунтування поняття «академічний дискурс» у лінгвістиці та виявлення особливостей індивідуального стилю Івана Огієнка як майстра академічного слова.

Список використаних джерел:

1. Белова А.Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А.Д. Белова // Іноземна філологія. – К. : КНУ імені Т. Шевченка, 2002. – Вип. 32. – С. 11-14.
2. Варенко Т.К. Особливості академічного дискурсу в англійській та українській мовах (на базі контенту веб-сайтів вnz України та англомовних країн) [Електронний ресурс] / Т.К. Варенко. – Харків, 2013. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2013/osoblyvosti-akademichnoho-dyskursu-v-anhlijskij-ta-ukrajinskij-movah-na-bazi-kontentu-veb-sajtiv-vnz-ukrajiny-ta-anhlomovnyh-krain>.
3. Ветрова О.Г. Культура научного обшчення: хеджинг в академічском дискурсе [Електронний ресурс] / О.Г. Ветрова // International Scientific Analytical Project. – Режим доступу: <http://gisap.eu/ru/node/5638>.
4. Ільченко О.М. Етикет англомовного наукового дискурсу : [монографія] / О.М. Ільченко. – К. : Політехніка, 2002. – 288 с.
5. Лузина Л.Г. Язык как средство идеологического воздействия: лингвопрагматический аспект / Л.Г. Лузина. – М. : ИНИОН, 1983. – 250 с.
6. Мацько Л.І. Риторика : навчальний посібник / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
7. Огієнко І. Українська культура: академічна промова на одкритті Українського Народного Університету в Києві (5.Х.1917) / І. Огієнко // Наука і суспільство. – 1990. – №11. – С. 25-31.
8. Словник синонімів української мови : в 2 т. / [А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головашук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1999-2000. – Т. 1. А – Н. – 1040 с.
9. Словник синонімів української мови : в 2 т. / [А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головашук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1999-2000. – Т. 2. О – Я. – 960 с.
10. Сушкова Н. Усний англомовний академічний дискурс: структура, семантика та прагматика / Н. Сушкова // Humanities & Social Sciences 2009. – Lviv, 2009. – 14-16 May. – P. 97-98.
11. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
12. Халчанська О. Мовні засоби ефективності переконання під час спілкування / О. Халчанська // Філологічні науки. – 2013. – №15. – С. 95-101.
13. Шепітько С.В. Науковий віа академічний дискурс: питання типології / С.В. Шепітько // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2014. – №1102. – Вип. 77. – С. 76-80.
14. Шпенюк І.Є. Науково-академічний дискурс: сутність та лінгвокультурна специфіка [Електронний ресурс] / І.Є. Шпенюк. – Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2010_29/372_377.pdf.

This article describes the features of academic discourse. The most productive lexical and phraseological means acting as eksplikants of belief in the academic discourse of Ivan Ogiyenko are defined. It contains a thematic vocabulary, lexical and contextual synonyms, and tropeyichni means, besides national spoken and bookish phraseological units are recorded in the academic report «Ukrainian culture».

Key words: discourse, academic discourse, scientific discourse, persuasion, lexical and phraseological units of persuasion, lexical and phraseological means of belief.

Отримано: 18.10.2016 р.

УДК 811.161.2:38

В. Ф. Погребенник

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

КОРЕЛЯТ «ПИСЬМЕННИК І РІДНА МОВА» У «НАУЦІ ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядаються погляди Івана Огієнка на розвиток і значення національної літературної мови, мовної практики письменників, багатство їх мовно-стильової палітри, на головну функцію літературної мови – бути джерелом національної єдності.

Ключові слова і словосполучення: національна культура, літературна, народна і місцева мова, письменницький праксис, мовний узус, неологізм, архаїзм.

Створена в екзилі у міждисциплінарному літературно- та мовознавчому ключі та вперше видана у варшавському часописі «Рідна мова», праця Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» (1935) цінна і прикметна, зокрема, плеканням ідеалів самостійності й соборності України, безперешкодного розвитку її культури, мови й духовності. Названа брошура вводить у коло постійних творчих інтересів автора не тільки 30-х рр., коли він як редактор «Рідної мови» обговорював її у низці статей («Без спільної літературної мови нема нації, для одного народу – одна літературна мова», «Всеукраїнська літературна мова й мова наших дитячих видань», «Для одного народу – одна наукова термінологія»).

У них він однозначно й концептуально ствердив доцентрову консолідуючу силу єдиної літературної мови народу, адже, як це сформулювала С. Сохаська у розвідці «Ідея соборності в культурологічній спадщині Івана Огієнка», вона зміцнює таке потрібне Україні й сьогодні «почуття національної єдності, формує психіку, розвиває мораль, плекає свідомість» [1, с.29]. Тому громадський і державний діяч, учений і письменник висунув гасло, котрого дотримувався все життя: «Для одного народу – одна літературна мова і один правопис» (а зараз мало не кожний часопис має свої правописні й інші норми!). Воно народилось у його ідейному універсумі значно раніше, ніж у 30-х рр., а визріло у роки Національної революції як наслідок розмислу про єдність нації, злітовану мовою, й успадкованим в І. Франка ідеалом поступу: «Мова, писав І. Огієнко 1918 р., – це не тільки форма культурного життя нації, а й спосіб і форма «національного організування».

Після декалогічної частини брошури, спроектованої на кожного свідомого громадянина, й утверджуючої важливої для автора ідеї необхідної мовленнєвої, орфоепічної й правописної єдності усього українського народу, «Наука...» концентрується довкола актуальних проблем мовотворчості у національному

письменництві. Вже те, що І.Огієнко зосередився на літературі як одному з головних первнів «найціннішої культурної ділянки» засвідчує: як теоретик і практик він глибоко усвідомив значення діяльності тих, кого вважали «інженерами людських душ», а в сталінському СРСР уже тоді номінували «автоматниками партії». До того ж розділ VIII названої праці, «Письменник і рідна мова», являє собою широко закреслену й концептуальну програму дій, кожна з пронумерованих позицій якої від №1 до останньої №28 спрямована на реалізацію суб'єктами красної словесності місії художньої творчості, високої в умовах недержавної України, – злитовувати свій народ у потужну й свідому силу. Це надзавдання літератури недержавної нації досягне лише через етнодидактичне виховання письменниками «почуття всенациональної гордості й чести» [3, с.53].

Окреслений програмно чітко у 28 позиціях, Огієнківський проект ставить перед гідними своєї ролі літераторами ключові вимоги і завдання, що кумулятивно пронизують усі частини його «Науки про рідномовні обов'язки», є наскрізними у них. Так, преамбулою до зачинних постулатів частини VIII «Письменник і рідна мова», ідеологічно-історичних нарисів «Книга нашого буття на чужині» тощо є визнання мови, як слухано писав І.Тюрменко у статті «Українська культура у вимірі православної концепції Митрополита Іларіона», «віддзеркаленням душі народу, його вікової історії та культури» [2, с.249]. Вона, за І. Огієнком, є «серцем народу». «Коли гине мова – гине й народ», – як суголосно мовив індійський релігійний діяч і філософ Шрі Чінмой, загибель народу починається з того, що німіє його мова. Народна мова – це ще й схованка сили-силенної мовних перлин, що нерідко вербалізують «тонкі духовні переживання». Літературна ж мова, за проникливим твердженням «Десяти найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина» – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її» [3, с. 41].

Це вагомє усвідомлення детермінує всі понижчі кореляти «письменник – мова», починаючи з визнання «Найсильніші й найперші творці соборної літературної мови – то свої письменники» [3, с.50]. І дійсно, у культурному відродженні України та становленні її нової літератури таку роль відіграли насамперед героїчна й комічна мовотворчість на живій народній основі Івана Котляревського (в Галичині – вірші й проповіді М. Шашкевича) й особливо Тараса Шевченка, який створив, зокрема, високий стиль соборного слова. А літератори-москвофіли, навпаки, послугуючись мовною мішанкою «язичієм», практично не прислужилися поступові письменства та формували хіба що підґрунтя політичної течії русинства, ідеології «русского міра» й сучасного суржика. А він, як писав Ю. Шевельов, є серйозною загрозою у мовних ситуаціях на зразок тієї, що маємо сьогодні в Україні.

Пункт 2 кореляту продовжив попередній у площині ствердження І. Огієнком зобов'язання кожного письменника володіти своєю «соборною літературною мовою» та постійно примножувати її знання. Звідси органічно випливає критична констатація пунктів 3-4: якщо літератор не працюватиме у цей спосіб для «загальнонаціонального добра» через власні лінивість чи несвідомість, то він тільки зашкодить рідній культурі (на жаль, в українській літературі постмодерну цього, певне, не усвідомлюють ті белетристи, втім і жінки, які часто-густо послуговуються нецензурною лексикою, смакують тілесними «низовими» мотивами тощо). Керуючись високими ідеальними мотивами, Митрополит Іларіон справедливо наголосив у пункті 5 на необхідності для майстрів слова не лише писати, а й говорити «найкращою соборною літературною мовою» [3, с.50].

Цікава й дещо дискусійна у нашому розумінні позиція 6 факту ґрунтується на факті походження літературної (штучної) мови з народної (природної), проте

й на визнанні безперечної їх взаємної дистанційованості. Звідси походить досить жорстка вимога пункту 6 І. Огієнка: не слід будувати мовну фактуру художнього твору на застосуванні діалектизмів і провінціалізмів, виправдовуючи це неvistарчальним резонансом «так говорять у нашому селі» (зауважмо: це писав І. Огієнко – історичний діалектолог, дослідник місцевих говорів, наприклад лемківського у студіях «Словацько-українська спільнота в лемківському говорі XVIII ст.», автор статей «Місцеві карпатські говори», «Як записувати народні говори», укладач «Словника місцевих виразів, у літературній мові не вживаних»). Дискусійність цієї засади, на нашу думку, полягає у тому, що українське письменство досі не вичерпало не зужитий ще ресурс того ж лемківського чи, наприклад, ще більше відомого гуцульського діалекту. Його застосування дало розкішні естетичні плоди у натхненній Гуцульщиною творчості Ю. Федьковича, І. Франка, Олександра Олеса, Б. Лепкого, М. Коцюбинського, Г. Хоткевича, О. Кобилянської, Марка Черемшини, польського письменника Ст. Вінченза та ін. авторів, збагатило активний лексичний фонд української літературної мови. Гадаємо, що особливості індивідуального мовного уязу має визначати літературний хист і почуття мистецького такту, ступінь системної сформованості власного стилю митця. Проте, зберімо у Петра Шикерика-Доникова чи Онуфрія Манчука його гуцульську говірку, фольклоризми й етнографізми, й можемо отримати, перефразовуючи Марка Черемшину, замість живої квітки їх прози якогось «струпішілого мерця».

Цілком придатна й актуальна вимога 7 якраз стосується активного і пасивного словника мови письменника: перший у нього має бути найширший, а другий, що складається практично з не вживаних слів і виразів – рідкісних або малознаних, – якнайменший (з-поміж наших класиків зразками щодо цього можуть послужити насамперед Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, А. Кримський, Б. Лепкий і ін.). Невипадково аксіологічною цінністю творчості письменника визнано у пп. 8-9 багатство його словника, чуття скарбів рідної синоніміки, а ще виробленість, соковитість, промовистість і небуденну яскравість мови – риса художніх писань самого І. Огієнка.

Слушні позиції 10-12 кореляту «Письменник і рідна мова» поширює поняття багатства мови на небуденні епітети (не тільки прикметникові, а й прислівникові), на творення нових слів як «ознаку талановитості письменника» [3, с.51] – а можливо, деколи й геніальності, як у випадку раннього Павла Тичини. Заохочувати митця до творення нових слів є, на думку І. Огієнка, навіть обов'язком суспільності (sic!). Визнаючи цінність тільки поетичної мови у літературі, мислитель пов'язав її, крім вищезгаданого, із новаторськими метафорами і персоніфікаціями, колоритними порівняннями (успіх останніх зумовлюється свіжістю другорядного предмета порівняння, тобто того, з чим порівнюють).

Пп.13-16 об'єднало поняття *licentia poetica* (терміносистемі М. Зерова властиве вживання цього термінологічного словосполучення у модифікованому варіанті *licentia litteraria*). Це та мистецька воля, що дає змогу письменнику вибрати одну з прийнятних словоформ або котрийсь із синонімів. Уживання ж ним не «санкціонованих» літературною мовою слів або говіркових наголосів упрост оголошується «недозволенним огріхом» супроти неї. На нашу думку, «регуляторній системі» праці «Наука про рідномовні обов'язки» тут бракує нотатки про те, що поетичні наголоси можуть не збігатися з граматичними, оскільки потрапляють у силове поле ритму і розміру. Важливість для І. Огієнка проблеми використання діалектизмів (меншою мірою архаїзмів) у літературній соборній мові засвідчується вже певним «кружлянням» цих мотивів, що повертаються до *modus operandi* кореляту позиціями 17-20. У них стверджується не від'ємне

значення для єдності нації і «всенационального культурного добра» [3, с.52], незнання письменником соборної мови – тієї, що є однаково добре зрозуміла над Дніпром, Доном і Сяном, як писав І.Франко про такі ж бездержавні обставини України. Тут слід наголосити: спільною всеукраїнською літературною мовою – «соборною» – для світового українства Іван Огієнко однозначно і послідовно мислив не мову рідного житомирського Полісся чи Галичини (Франкову), хоча вони й здатні її збагатити, а середньонадніпрянську – мову Тараса Шевченка. Кордон же на Збручі загрожував Україні, згідно з його політико-мовним прогнозом, постановляючи двох літературних мов: хто нею не володіє, мав би її вивчити, інакше дошкідливо зашкодить рідним культурі й народові.

Тож застосування говіркової мови, як і архаїзмів, за умов бездержавності чи «недодержавності» І. Огієнко категорично обмежував окремими цілями, артистичними чи ілюстраційними, виправдовуючи присутність місцевих слів і виразів завданням творення локального колориту в діалогах і монологіях персонажів, а також необхідністю творів на регіональну потребу. Аналогічно архаїзми повинні, на його переконання, суголосне Драгоманівському, підпорядковуватися цим же цілям та вільно вживатися лиш у «розмові давніх дієвих осіб». Тож ідейним гаслом і неписаним імперативом цих міркувань варто визнати філософську засаду в дусі позитивізму відповідності актуальним справам живого й усім зрозумілого слова та мови.

Позиції 21-28 підносять високі функції літературного критика як знавця мови та помічника у справі шліфування її письменниками, унормовують їх творчий узус у плані дотримання чистоти мови, уникнення «чужих ялових слів та калюк», яких так багато в українських мас-медіа початку ХХІ ст., особливо засміченій мові реклами тощо. Надзвичайно важливими з погляду сьогодення слід визнати пп.22 і 24. Тут звучить доленосна для сучасної української держави ідея плекання всіма письменниками «всенациональної єдності», зокрема мовної, й такої рідномовної реалізації, «щоб на цих творах духовно зростали і молодь, студентство, й ціле громадянство взагалі» [3, с.53]. Найвідповідальнішим обов'язком літераторів, особливо недержавного народу, І. Огієнко визнає піднесення ними «патріотичних всенациональних тем, що виховують у народі почуття всенациональної гордості й чести» [3, с.53]. Звідси неактуальність у його естетичній програмі «чистого мистецтва», шкідливість оминання миттями національно-громадських мотивів, вимога щодо вироблення ними національного світогляду – передумови розвитку й усього народу та його літературної мови.

Дотримуючися принципу єдності змісту і форми, автор по-своєму розставив акценти для української літератури та її творців: «сама форма твору, навіть найкраща, не задовольнить національних потреб народу – в творі мусять бути, крім досконалої форми, ще й відповідна ідея. Тільки глибока ідея вкупі з досконалою формою роблять твір великим і нестаріючим» [3, с.53-54].

Тож невелика брошура «Наука про рідномовні обов'язки» з дистанції часу виявляє свою непроминальну вартість уже самим розумінням зродженого на основі живої мовної практики всього народу української літературної мови як найбільш дієвого чинника формування рідної соборної нації та культурно-національного духового її відродження всупереч «обмосковленню», полонізації, румунізації та мадяризації українських земель. Предмет його концепції «рятування України», ця вельми значна змістом праця акцентувала діалектичний зв'язок процесів зростання культури рідної мови й національно-народної свідомості, соборності й духовної зрілості суспільства, уклала програму дій розвою індивідуальності й громади за край несприятливих суспільно-політичних обставин, що й визначає актуальність цього щирого заповіту І.Огієнка своїм сучасникам і нащадкам.

Список використаних джерел:

1. Духовна і науково-педагогічна діяльність ІІ. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: до 115-річчя від дня народження // *Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конф. (18-19 лютого 1997 р.)*. – Кам'янець-Подільський ; Київ, 1997. – С. 29-33.
2. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта // *Наук. зб. Серія історична та філологічна*. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. VI. – С. 245-254.
3. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко ; (Митрополит Іларіон) ; упор., передмова і коментарі М. Тимошика. – К. : НВЦ «Наша культура і наука», 2010. – 435 с.

The article deals with I. Ohienko's views on the development and significance of national literary language, of the writer's literary praxis, wealth of its linguistics and styles palette, on the literary language main function – to be the source of national unity.

Key words: national culture, literary, folk, local languages, writer praxis, language usage, neologism, archaism.

Отримано: 09.05.2016 р.

УДК 811.161.2'38

А. С. Попович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**МОВОТВОРЧИСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
У РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА**

У статті проаналізовані наукові праці Івана Огієнка щодо особливостей мови художніх творів українських письменників. Об'єктом дослідження стали праці «Історія української літературної мови», «Наука про рідномовні обов'язки», «Наша літературна мова», «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» та інші. Увага акцентується на значенні письменників у формуванні української літературної мови та настановах для майстрів пера.

Ключові слова: Іван Огієнко, мовні засоби, художній стиль, індивідуальний стиль письменника, мова творів, українська літературна мова, стилістичні особливості.

Художній стиль посідає особливе місце в історії української літературної мови та «є серцевиною стилістичної системи національної мови» [4, с.247]. Вагомими вважаємо дослідження мовних засобів художнього стилю, з-поміж яких домінують розвідки про індивідуальний стиль письменників (К. Баценко, А. Бевзенко, С. Бирик, І. Білодід, Л. Булаховський, В. Ващенко, П. Гриценко, І. Грицютенко, С. Дорошенко, В. Дроздовський, Н. Дужик, А. Загнітко, М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, В. Калашник, А. Коваль, В. Коптілов, М. Коцюбинська, М. Крупа, Л. Лисиченко, В. Масальський, Л. Масенко, Л. Мацько, Ф. Медведєв, Н. Мех, А. Мойсієнко, І. Ощипко, П. Плющ, Л. Полюга, Л. Пустовіт, Л. Рожило, В. Русанівський, Л. Селіверстова, Л. Скрипник, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Г. Сюта, З. Франко, Л. Шевченко, Ю. Шевельов, В. Шпиринкевич та інші).

С. Єрмоленко безспідставно стверджує: «Як галузь українського мовознавства дослідження індивідуального стилю активізувалося в 40-50-і рр.

XX ст., коли з'явилась низка праць про творчість Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, П. Тичини, Ю. Яновського та ін.» [2, с.305].

До аналізу окремих аспектів мовотворчості українських письменників долучився відомий учений, мовознавець Іван Іванович Огієнко.

Мовознавчі аспекти спадщини І. Огієнка розглядали у своїх дослідженнях Ф. Бацевич, Т. Беценко, Л. Гнатюк, Й. Дзедзелівський, Л. Домилівська, С. Єрмоленко, В. Задорожний, Н. Захлюпана, В. Калашник, В. Коваль, А. Кононенко, В. Ляхоцький, А. Мойсієнко, Л. Полюга, Л. Рева, В. Христенко, Л. Шевченко, Н. Яценко та інші.

Мета нашої розвідки – проаналізувати погляди Івана Огієнка на мовотворчість українських письменників.

З-поміж багатьох «фундаментальних досліджень Івана Огієнка, присвячених тим чи іншим аспектам функціонування, унормування чи походження української мови, особливе місце посідає «Історія української літературної мови» [9, с.43], опублікована у Вінніпезі в 1949 році. Ця праця є етапною для автора, «справжньою, чесною, науково вивреною, не сфальсифікованою, не замішаною на ідеологічних догматах» [9, с.45]. Тут містяться розмисли про роль українських письменників у формуванні української літературної мови.

І. Огієнко говорить, що «пожвавлення національної літератури» розпочав Іван Котляревський і називає цей період «відродженням національного»: «Старий погляд на мову простого народу, як на мову подлу, явно став падати» [8, с.128]. Народною мовою письменник написав «Енеїду», «Оду до кн. Куракіна», а в «Нагалці Полтавці» та «Москалі-чарівнику» «він дуже висміяв ту панівну за його часу мову, якою говорило в Україні середні й вище панство, поволі обмоскволюючись» [8, с.129].

Рік появи «Енеїди» І. Котляревського, 1798 рік, «став поворотною історичною датою в розвії української літературної мови, став її наріжним каменем» [8, с.130]. Водночас мовознавець звертає увагу на вживання в «Енеїді» росіянізмів та архаїзмів і виправдовує це тим, що письменник тоді ще не думав про окремий український правопис.

І. Огієнко перекоонує: «Котляревський міцно поєднав українську мову з українською літературою, – після нього справді нашою літературною мовою остаточно, уже без хитання, стала жива народна мова. І від Котляревського вона стала творчо розвиватися вже свідомо. За прикладом Котляревського пішло багато його наслідувачів, на яких він сильно впливав аж до часу Шевченка» [8, с.132]. Якраз від цього письменника «постала мода писати чужі слова в перекрученій формі, щоб тішити читача» [7, с.204].

«Повістева українська мова» зростала через твори Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, О. Стороженка, «гарну мову» мали С. Гребінка, Л. Боровиковський. У «розвії української літературної мови», на думку лінгвіста, брав участь і М. Максимович, який «перший познайомив світ з незрівнянною красою української пісенної поезії», «він показав, що українська мова, народна й літературна, розвинулися органічно зі старої київської «руської» мови» [8, с. 136].

І. Огієнко закликає правильно використовувати синтаксичні одиниці, тому що «вживання дієприслівникових речень при різних підметах веде до граматичної неясности мови». Наприклад, у Г. Квітки-Основ'яненка читаємо: «Побачивши тебе учора, світ мені повернувся» [7, с.161].

Натрапляємо на зауваги мовознавця щодо недоліків художніх творів письменників доби відродження:

- описують переважно село й селян, підтверджуючи цим неможливість українською мовою описати інтелігентське життя;
- у прозі панує переважно «розповідний стиль» і оповідний казковий;
- недостатньо описового матеріалу, тому що «бракує письменникам слів, а на новотвори вони не відважуються»;
- немає готових форм літературного оповідання і добору мовних засобів;
- мова творів занадто «простацька, переповнена простонародними виразами» і етнографічним матеріалом, «часто переходить на мову простонародну, а то й вульгарну»;
- «не було згоди щодо обсягів української мови, як мови літературної»;
- трапляється переключування чужих слів (О. Стороженко), двомовність українських письменників, послуговування росіянізмами «навіть у ліпших Шевченкових творах» [8, с.137-139].

І. Огієнко «наріжною підвалиною літературної мови» визнав мову Тараса Шевченка: «зрозумів складно мови», «живим словником» йому стала українська пісня, намагався уникати мовної штучності, полонізмів і архаїзмів, «уникав опрощення, уникав того розговірною жаргону», «оминав чужі слова», хіба що для емоційно-експресивного забарвлення, використовував старослов'янізми «як мальовничу окрасу поетичного стилю» [8, с.142-144]. Лінгвіст характеризує стилістичні особливості художніх творів Т.Шевченка і беззаперечно стверджує: «Шевченкова мова мала всі якості, щоб стати мовою літературною: вона була найчистіша серед мов усіх тодішніх письменників» [8, с.145]. Мова творів великого письменника була простою й зрозумілою: «речення будують по-народному», переважають «рівнорядні речення, а не накопичення підрядних речень до одного головного» [8].

Мовностилістичні особливості творчості Т. Шевченка учений аналізує в книзі «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (1961 р.), складниками якої є три розділи: «Шевченко як творець української літературної мови», «Передмова до словника» і «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови». І. Огієнко, високо поцінуючи творчість видатного письменника, констатує, що «Шевченкова мова – високе цінне джерело для вивчення української мови...» [5, с.38]. Водночас наголошує на таких аспектах будівничого української літературної мови, як народність мови, її пісенність, простота і ясність, мальовничі епітети, синонімічне багатство, новотвори, релігійний стиль, використання народних вірувань, уникання архаїзмів, полонізмів та іншомовізмів, опрощення.

С. Єрмоленко, А. Мойсієнко та Л. Гнатюк звертають увагу на студії І. Огієнка й небезпідставно стверджують: «Такого детального аналізу мовної структури Шевченкових творів, як у мовознавчих працях І. Огієнка, у славистиці небагато» [1]. Т. Вільчинська також потлумачує вартісність наукових розмислів І. Огієнка, який «відкрив для українців нові грані таланту Т. Шевченка» [3, с.176], зокрема «щодо релігійного стилю Шевченкової мови, її народності, словника мови «Кобзаря», укладеного І.Огієнком, і под.» [3, с.177].

Науковець визнавав П. Куліша «першим письменником і першим ученим, що зовсім свідомо творив українську літературну мову», «ідеологом і будівничим української літературної мови», найкращим стилістом [8, с.144, 149]. Письменник «пильнував про красу слова і творів, ніколи не занедбував форми, завжди пильнував підносити культуру своєї мови, чому форма його творів звичайно була досконалою. Кулішева мова – мова високої якості, якої за його часу ніхто не тільки не перевищив, але й не досяг її» [8, с.152]. Адже тільки рідною мовою можна передати «глибокі задушевні думи і прагнення», «сердечні почування». П. Куліш «свідомо працював над підвищенням культури української літературної мови, витягуючи її зі стану

«змужичілості» [8, с.149]. І. Огієнко зауважує про Кулішеві новотвори (неологізми), багато з яких «таки прийнялися в нашій літературній мові й позосталися в ній досі» та багатство словника його творів [8, с.151-152]. Але в описових частинах «Чорної ради» письменник «не міг дати своїй мові повної волі» [8, с.162].

Зразковою для вивчення учений вважає мову Марка Вовчка, багату на фразеологізми, з «чистою складнею»; роман «Люборазцькі» А. Свидницького називає «барвистим» [8, с.162]. Дослідник пише: Марко Вовчок «набула собі мову, яку досі ще ніхто не перевищив красою та щирою народністю», вона розуміла, що «для доброї літературної мови не все з мови народної може годитися» [7, с.147].

І. Нечуй-Левицький – письменник з широким розмахом європейсько-го зразка», з багатою мовою, якою він послуговується в розмовх персонажів, змальовуючи картини природи чи глибокі психологічні переживання» [8, с.163]. І. Огієнко захоплюється його дієсловами руху: *совати ноги, брела, нікали з кутка в куток, притеребились, присурганились, вештались, посунулись, поплелася, топче стежку, плутатись* та фразеологізмами на означення руху: *надула губи, насунив брови, здавив губи, сціпила зуби, ламала руки, зняла руки до Бога, махнула рукою, руки опустила, за боки бралися* і т. ін.

За переконаннями І. Огієнка, стежили за чистотою мови Ганна Барвінок, Марія Загірня, О. Кониський, Панас Мирний, М. Старицький, Л. Старицька-Черняхівська, С. Черкасенко, Л. Глібов, Я. Щоголів, М. Старицький, Б. Грінченко. Водночас негативні завваги висловлює учений до мови творів М. Кропивницького та І. Карпенко-Карого: «мова народна, але часто нечиста й невироблена» [8, с.163].

Вершинною прозовою мовою є твори М. Коцюбинського з багатим словником, українською фразеологією, «Він єдиний в нашій літературі сміліше подав руку до мови галицької («Тіні забутих предків» 1911 р.) й умів її помистецькому поєднати з мовою наддніпрянською» [8, с.164].

Видатне місце в розвої української літературної мови посідала Леся Українка, яка дбала про «всукраїнськість своєї мови», її твори «завжди мають добірну досконалу стилістичну форму, з кричі викутий словник» [8, с.166], вона сміливо вживала новотвори, але з великим тактом і обережністю.

І. Огієнко досліджував поступ Івана Франка, який спочатку мало працював над культурою своєї мови, пишучи галицькою говіркою, використовував численні діалектизми, провінціалізми, полонізми, а потім вивчив літературну мову. Тому вніс зміни до другого видання збірки віршів «З вершин і низин», а над мовою наступних своїх творів працював старанно («Зів'яле листя», «Мій ізмарагд», «Іван Вишенський» та інші). Мовознавець визнає: «Сорок літ працював Франко на літературній ниві і хоч не виробив зразкової мови, проте важливість літературної мови він розумів і свідомо йшов до неї. Мук слова спочатку він мало знав, але пізніш скуштував і всю їх солодкість, і всю тяготу та тернистість» [8, с.184].

І. Огієнко стверджує, що В. Щурат, В. Пачовський, Н. Кобринська, У. Кравченко, Ю. Опільський, В. Будзиновський, Т. Бордуляк не дбали про мову своїх «писань». Мова Б. Лепкого – галицька літературна мова, переповнена полонізмами. До соборної літературної мови наблизилися твори А. Чайковського, О. Маковея, І. Филипчак. Гуцульською й покутською говіркою писали В. Стефаник, Марко Черемшина й Л. Мартович: «Говірка в Стефаніка зовсім природна річ, бо він вкладає її в уста своїх селян, яких описує, авторські ж пояснення подає звичайною галицькою мовою»; збірки Марка Черемшини «писані чистою гуцульською говіркою» [8, с.186]. Г. Хоткевич, М. Коцюбинський, Ю. Федькович, С. Воробкевич також послуговувалися гуцульською говіркою, лише О. Кобилянська «вибилась уже понад говірковий регіональний рівень» [8, с.187].

Після 1917 року українська літературна мова «вступила на правдиву, доти не бувалу путь свого розвою, що в кінці таки привів її до повного зросту й вироблення, якого спинити вже не було сили» [8, с.189]. Зміцнило розвій літературної мови проголошення самостійності України в 1918 році й «українська мова остаточно стала мовою літературною» [8, с.190].

Дбали про добірливу українську мову М. Вороний, С. Черкасенко, О. Олесь, Г. Чупринка, П. Тичина, М. Бажан, О. Влизько, В. Мисик, М. Семенко, Д. Фальківський, С. Плужник, В. Сосюра, М. Рильський, М. Зеров, М. Драй-Хмари, П. Филипович, Юрій Клен, А.Кашченко та інші.

Учений-лінгвіст із захопленням говорить про послуговування М. Рильським подвійними формами (*у доброду – у добрім, ходить – ходити, свогого – свого, сміяться – сміються*), тому що «з глибокої давнини обидві» [7, с.192]. Письменник проти того, щоб зовсім не використовувати архаїзми, зокрема в перекладі «Роману про Трістана та Ізольду» вживає такі слова: *благословен, город, ратна справа, зрадувався, посланець* та інші [7, с.153].

І.Огієнко зазначає, що мова творів В. Винниченка переповнена росіянізмами й жаргонізмами, «але описова техніка висока» [8, с.192].

Блискучими стилістами мовознавець вважає М. Хвильового (його роман «Вальдшнепи» – це взірць доброї літературної мови), Ю. Яновського, Остапа Вишню, В. Підмогильного, Г. Косинку, А. Головка, М. Куліша, О. Корнійчука, Н. Рибака та інших. Але твори багатьох українських письменників, які працюють в Україні «під советами, позбавлені всякої волі у виборі теми для своїх писань..., літературна мова в них першорядна, але самі твори часто свистуни...» [8, с.193].

Прекрасна літературна мова в С. Маланюка, Л. Мосендза, О. Ольжича, І. Багряного, Ірини Вільде. Є зауваження в дослідника до мови творів Ю. Липи («нерівна й ряба мова»), У. Самчука, Т. Осьмачки («добра мова, але занадто темна»), Ю. Косача (мова «часом робить враження штучної з каміннонерушливим стилем»), Н. Королевої («мова її нечиста»).

У «Нашій літературній мові» Іван Огієнко тлумачить помилки, які надібує у творах письменників: неправильне вживання слів *свого* і *його* (І. Филипчак); невинуватий пропуск слів (О. Ржепецька); неправильний порядок слів, що «затемнює мову»; стилістично невинуватне вживання архаїзмів, локалізмів, варваризмів, невідалих неологізмів і вульгаризмів; фразеологізми, скальковані з російської мови; неукраїнське вживання відмінків; заміна літературної мови на мішану, «провінціальну»; непотрібне повторення слів (М. Коцюбинський); віддієслівні іменники на *-ння*, *-ття*.

Позивним, на думку вченого, є те, що українські письменники (Т. Шевченко, П. Куліш, Марко Вовчок, Панас Мирний, М. Коцюбинський, Б. Грінченко та інші) завжди дбали про гнучкість і милозвучність української мови: чергування *у – в* та *і – ї*, *увесь – ввесь*, *з – із – зо*, *о – і* в приїменниках і префіксах, *с-* та *з-* з *іс-*, *із* (з *ніг ізвалить, як ізлізти*); приставкове *і* на початку слова; уживання *від – од* (Т. Шевченко, М. Старицький, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Олесь надавали перевагу *-од*) та інше. Детально аналізує мовознавець вживання письменниками знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини у формі родового (І. Котляревський, С. Гребінка, Т. Шевченко, П.Куліш, А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, О.Кобилянська, Леся Українка, В. Винниченко, У. Самчук, І. Багряний), знахідного множини у формі називного (П. Куліш, Марко Вовчок, А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, М. Рильський), числівникового підмета (Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш, Марко Вовчок, А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко), двоїни (Т. Шевченко, Л. Глібов, Ю. Федькович, А. Свидницький, І. Франко, Б. Грінченко, О. Маковей, Б. Лепкий) тощо.

Як ілюстративний матеріал Іван Огієнко залучає твори українських письменників у студії «Наша літературна мова. Як писати й говорити політературному» (І. Котляревський, О. Стороженко, Т. Шевченко, П. Куліш, Марко Вовчок, Ю. Федькович, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, Б. Грінченко, О. Кобилянська, Б. Лепкий, С. Черкасенко, О. Олесь, Іван Ле, О. Вишня, З. Тулуб, М. Рильський, Ю. Смолич, В. Підмогильний, В. Собко, Л. Смілянський, П. Колесник, Є. Кравченко, О. Ільченко, Н. Рибак, О. Гончар).

Цікавими тут є розмисли науковця про стилістичні функції префіксів [6, с.144-161], зокрема читаємо: «отож, коли треба зазначити, що хтось (підмет, один чи кілька робив щось чи терпів дуже довго, а це допроваджувало його до перетому, до гніву, до жалю й т. ін., то це конче зазначаємо складеною приставкою *попо-*» [6, с.152]: *Так вона мені попокланялась, попопросила мене; Що попоплакала мати* (Б. Грінченко); *У школу оддали, і там чимало поповчили* (Т. Шевченко); *Попотупкались коло нього* (А. Свидницький) й далі: «Для зазначення найдавнішого часу дії чи стану часом уживається навіть потрійна приставка *попона-*» [6, с.153]: *Попонаписував по всіх повітах*.

У більшовицько-комуністичний період розвитку української літературної мови вважалось, що діалектизми й архаїзми вживає тільки відстале населення, мова села – «назадництво, куркульство, а омосковлена мова міського робітника – мова зразкова» [8, с.214]. Тому І. Огієнко безапеляційно пише: «Таким своїм поступуванням, підступнішим, як то було за царських часів, більшовики намагаються задержати розвій української літературної мови з середини й кинути її в анархію. Ці нечувані нові скорпіони на розвиток нашої мови часом справді спинюють, але ніколи не зможуть знищити його. Мова – витвір духу, а духу ніхто й ніщо не в силі знищити» [8, с.216].

Вартісним складником «Науки про рідномовні обов'язки» є розділ «Письменник і рідна мова», у якому І. Огієнко наважується подати настанови для письменників:

- досконало знати літературну мову й вимову, дбати про багатство свого активного словника та поповнювати ці знання упродовж життя;
- використовувати в художніх творах слова «небуденні, соковиті, промовисті, яскраві»; діалектизми – з певною стилістичною навантагою, а архаїзми – в мові персонажів;
- глибоко знати й відчувати рідну синоніміку, турбуватись про точність використання синонімів;
- послуговуватись небуденними епітетами (прикметниковими й прислівниковими);
- творити нові «добрі» слова (неологізми), тому що це ознака талановитого письменника;
- мова повинна бути поетичною з небуденними метафорами, персоніфікаціями, порівняннями, епітетами;
- вживати тільки форми слів, уналежені до літературної мови (інше – «недозволений прогріх супроти своєї літературної мови»);
- застосовувати усталені в соборній літературній мові наголоси;
- турбуватись про чистоту літературної мови, не вживати «ялових чужих» слів (іншомовізмів) та кальок;
- виробити національний світогляд й виховувати у читачів «патріотичні все-національні» почуття;
- дбати про видання творів без мовних помилок і одруківок [7, с.50-54].

Отже, у студіях Івана Огієнка подибуємо завваги про мовні особливості художніх творів українських письменників, відтак простежуємо генезу художнього стилю. Мовознавець своїми працями засвідчив вагому роль творців слова у формуванні української літературної мови.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко С.Я. Мовотворчість Тараса Шевченка в слов'янській рецепції XIX-XXI ст. / С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко, Л.П. Гнатюк // Мовознавство. – 2013. – №2-3. – С. 100-112.
2. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності : (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
3. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія історична та філологічна / [редкол.: С.А. Копилов (гол. ред.), В.С. Прокопчук, Л.М. Марчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XI. – 392 с.
4. Мацько Л.І. Стилістика української мови: підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови [Електронний ресурс] / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Видання товариства «Волинь», 1961. – 256 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/1591-ilarion-mitr-ogiyenko-i-gramatichno-stilistichniy-slovník-shevchenkovoyi-movi>.
6. Митрополит Іларіон. Наша літературна мова. Як писати й говорити по літературному. Частина 2 [Електронний ресурс] / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Видання товариства «Волинь», 1969. – 263 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/1588-ilarion-mitr-ogiyenko-i-nasha-literaturna-mova-yak-pisati-y-govoriti-po-literaturnomu>.
7. Огієнко І. Рідна мова / І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
8. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та прим. М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
9. Тимошик М. «Смиренний богомолець за кращу долю українського народу». Маловідомі сторінки життя й діяльності Івана Огієнка / М. Тимошик // Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та прим. М.С. Тимошик. – К. : Либідь. – С. 7-47.

In the article the research papers of Ivan Ohiyenko due to the features of art works by Ukrainian writers are analyzed. The books «History of Ukrainian literary language», «The Science of native language duties», «Our literary language», «Grammatic and stylistic dictionary of Shevchenko's language» and others became the object of the research. Attention is paid to the role of writers in the formation of Ukrainian language and guidelines for masters of the pen.

Key words: Ivan Ohiyenko, language tools, artistic style, individual style of the writer, language of works, Ukrainian literary language, stylistic features.

Отримано: 24.10.2016 р.

Л. І. Починок

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У СВІТЛІ «КНИГИ ЙОВИ»: БІБЛІЙНИЙ РАКУРС РОМАНУ ПАНАСА МИРНОГО «ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ!»

У статті порушуються проблеми світогляду Панаса Мирного, зокрема акцентується на ролі біблійних істин в житті і художній творчості письменника. Автор зосереджує увагу на питанні біблійних інтерпретацій як ідейно-етичному комплексі в художньому світі роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Ключові слова: біблійні істини, образи, мотиви, місія, дух, духовність, моральність.

«Чи дикий осел над травою реве?
Хіба реве віл, коли ясла повні?» (Йв. 6: 5) [1].

«Зараза безвір'я дуже липка і розкладава,
й легко робить з людини бездушного звіра»
(Ларіон) [6, с. 3].

Проза Панаса Мирного – незглибима площина для дослідження проблеми проникнення й осмислення біблійних істин в художньому письменстві, оскільки і сам автор був людиною побожною та й походив із родини, в якій свято шанувалися християнські звичаї і традиції.

Постать непересічного письменника завжди була звичною і традиційною в літературознавчих оглядах та критичних студіях, присвячених літературному процесові другої половини ХІХ ст. Доволі широко досліджувалися оповідання й повісті митця про злиденне життя і моральне падіння жінки, осмислювалися твори про ідейні шукання й побут людей освіченого кола українського суспільства, що вже й казати про роман-епопею «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», у якому критики й літературознавці, здавалося б, «каменя на камені» не залишили – усе, як кажуть, «копано-перекопано» дослідницькою рукою.

Однак саме це грандіозне полотно письменника й надалі продовжує притягувати до себе, як магічний «філософський камінь», в гранях якого віддзеркалюються людські долі і небуденні характери, історичні епохи і складні життєві перипетії, а крізь усе це – розсахнуті душі персонажів твору. На сучасному етапі розвитку вітчизняної літературознавчої науки дослідженням різноаспектних проблем роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та особливостей авторської позиції займалися О. Ільницький [8], Н. Тимків [12], осмислення суперечливого характеру центрального персонажа роману – Нечипора Варениченка – стало предметом досліджень М. Дивака [3], В. Корольової [9], М. Турчин [13], Н. Зборовської [5].

Здійснено також ряд компаративних досліджень роману, який розглядається у студіях Н. Дудар [4], Г. Бузулан [2] у порівнянні з твором Ф. Достоєвського «Злочин і кара». А от паралелі роману Панаса Мирного та Івана Білика і текстів Святого Письма, зокрема – старозавітної Книги Йови, досі не простежені і не окреслені повною мірою. Лише студія І. Михайлина «Воли і ясла» у цьому ракурсі є чи не поодиноким працею, що вирізняється глибиною біблійно-філософського аналізу роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Та навіть попри це у зазначеній площині залишається цілий ряд проблем, що потребують додаткового осмислення і потрагування. Тож спробуємо хоча б почасті заповни-

ти цей смисловий простір, конечно необхідний для достатньо глибокого розуміння авторської позиції у романі.

У цій студії простежимо мотив протистояння людини і Бога, який є одним із ключових у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і реалізується посередництвом розкриття характерів центральних героїв твору – Нечипора Вареника та Грицька Чупруна.

Характеризуючи особу Василя Гнидки, що став прообразом Нечипора Вареника, в «Подорожжі від Полтави до Гадячого», Панас Мирний називав його «безталанною дитиною свого віку, скаліченим виводком свого побиту» [10, с.726]. Чи не тому майбутній співавтор роману Іван Білик настійливо радив братові скористатися старозавітною історією Йови для увиразнення думки щодо винятковості і безперспективності розбишацтва як потворного явища тогочасної дійсності. «Нонужно же знать, – писав він у листі кінця 1872 року з приводу повісті «Чіпка», – що при тих же самих умовах, подвлиянием другого мировоззрения, живут люди и дают другим жить» [10, с.727]. Саме біблійний сюжет про Йову і підводить цей «інший світогляд» під історію Чіпки Варениченка, даючи можливість побачити його життєву філософію в цілковито іншому ракурсі, у світлі самопротиставлення героя Богові – божественній істині, правді, справедливості.

Це протистояння зароджується ще в ранньому дитинстві Чіпки через повчання баби Оришки та діда Уласа – найбільш авторитетних людей у його житті, що й спонукало хлопця до глибоких і не по-дитячому серйозних роздумів над цією народною «релігією» – водночас мудрою і по-простяцьки наївною, фанатичною і відверто споживацькою. У його юній голівці ніяк не могли укластися два цілковито протилежних «образи» Бога – милосердного, що хлібом годує, і жорстокого, що б'є й карає, – які вимальовувалися із ситуативних розповідей-повчань старших людей в розбурханій дитячій уяві Чіпки, і він інстинктивно виношував страх перед «Бозею» у своїй сторожкій, сполоханій душі:

«– А що то за Бог, бабусю?

– Бог?.. Бог – батько. Він усе держить на світі: усяку комашину, усяку скотину й усяку людину... Він за всім ходить, до всього додивляється, од злого береже... Ото, як побачить, що сатана вмішується в його святе діло – почина світлом каламутити, – то й шле святого Ілію на вогняні колісничі вбити сатану... Ото як Ілія котить, то грім гримить; а як стрільне вогняною стрілою – то блискавка заблище... Отакий-то Бог! Він страшний задля злого, а для доброго – й він добрий. Бог-батько... на світі нас держить і хлібом годує...

Загадається Чіпка. І встає перед його очима розгніваний Бог, обгорнувшись чорними хмарами... і гукає на Ілію – карати злого!.. Котить Ілія – небо й земля двигтять, як од вітру перина, од його бігу... Ось шкваркнуло... вогняна стріла розпанахує небо... Страх обіймає Чіпку! Надворі зовсім темно; місяця не видно; біліє, миготить Чумацький Шлях через небо; блищать, миготять зорі... Тулиться Чіпка до баби та стиха шепче:

– Я, бабусю, буду добрий... я злого не робитиму, то й Бог мене не поб'є... А отих дітей, що мене били та проганяли – тих Бог поб'є, бо вони злі!.. Я буду добрий, бабусю...

Замовк Чіпка – дух притаїв: думає про Ілію страшного, про Бога доброго...» [10, с.348].

Ще з дитинства, під впливом розповідей про «Бозю», починає укладатися у свідомості малого Нечипора і його життєва філософія, його наївно-примітивне і доволі розхитане розуміння понять «добра» і «зла», «правди» і «кривди», які часто-густо знічев'я підмінювали один одного в Чіпчиних оцінках поведінки людей і життєвих ситуацій:

«– Ви казали, бабусю, що Бог нас хлібом годує?

– Він, дитино, – він нас годує...

– А чого ж мама хліб заробляє, – ось досі з роботи нема. – Каже, якби не робила, то нічого б було і їсти?..

– Дурний ти, хлопче! – каже баба. – Чоловік на те й уродився, щоб робити, а не лежати. То тільки, кажуть, спершу, поки ще люди в раю жили, то нічого не робили, – як святі були... Там, кажуть, було всякої всячини – і їсти, й пити! От вони ходили собі та їли... А сагана й заздрих на їх щастя, – та давай підбивати, щоб согрішили... Вони й переступили слово Боже... Тоді ото Господь вигнав їх з раю огняною різкою – й рай зачинив, і сказав робити самим на себе... Отож з того часу й почали люди робити. А то – нічого не робили, – як святі були!

– І навіщо ті люди согрішили, бабо?.. От би тепер і мама дома була, не плакала б так часто... і хліб би був: коли здумав, їв би!..

– На те Божа воля, моя дитино!..» [10, с.348-349].

До бабiniх напучувань згодом долучаються й розповіді діда Уласа про гірке життя-буття. І знову мова заходить про Бога, про злих, грішних людей, що кривдою на світі орудують:

«– То ще тільки один Бог милосердний держить нас на світі, а то б нас давно треба виполоти, як твар нечестиву. Дивись: вівця!.. Що вона кому заподіє?.. Нікому нічого!.. Ходить собі, шипле травицю зелену... вівця, та й годі!.. А ми й її ріжемо, ми їмо її, як вовки голодні... І чого ми тільки не їмо?.. А воно то все – гріх! Усе нам оддячиться на тім світі, все... Грішні ми, прокляті душі! Ми не тільки над скотиною знущасмося, – ми й свого брата часом черкнемо... Бач! У брата – он те й друге, а в мене ні сього, ні того... Заріжу, мовляв, брата, – добро його поживу! І ріже чоловіка... Ріже – забув і думати, що йому на тім світі буде?!.. Лихий його путає, – він і ріже... Ох, грішні ми, прокляті душі!» [10, с.355].

Ці слова дідові глибоко засіваються в свідомості Чіпки, міцно закорінюються в пам'яті, породжуючи страхітливі образи і гнітючі роздуми в його дитячій душі. З цих наївних, але доволі глибоких і серйозних дитячих роздумів походять такі ж по-дитячій суб'єктивні й односторонні оціночні характеристики людей, що оточували Чіпку змалечку, тих, кого шанував і любив (бабця Оришка та дід Улас), і тих, кого недолюбливав або й зятято ненавидів (сільські діти і його мати – Мотря): «Чіпка слухає – і проходить по його душі страх, холод... і шепче він стиха за дідом: «Грішні ми, прокляті душі!.. І мати моя грішна, – думає він, – бо вона мене била малюком, вона мене серед зими на шлях викидала, щоб не просив хліба... А баба не грішна: вона мене ніколи не била; вона мені усього давала, жалувала мене, вговорювала, от як дід... І дід, мабуть, не грішний... А Грицько? Грицько – грішний: он як він верхи на барані пре!..» [10, с.355].

І все б то нічого, якби в Чіпчині дитинячі розмісли про «праведність» і «грішність» після засвоєної моральної «науки» баби Оришки та діда Уласа не вносили сум'яття і непорозуміння їх власні вчинки та цілком «доросла» життєва позиція. Навіть зайвим буде особливо наголошувати наскільки промовистими і повчальними для Чіпки стали «німі» життєві приклади «побожності» баби Оришки, яка легковажно і байдуже сприйняла хлоп'ячу витівку з виколотими очима «Бозі»: «Звісно – дитина: дурне, мале!» [10, с.350], давши таким чином згоду на жорстокість і насильство, що раз зародившись, пишно розросталися в естві Чіпки. Не кращим чином повівся і дід Улас, що після своїх «моральних проповідей» про нещасну вівцю не боронить хлопцям «дерти горобенят». Особливо вражаючим є цей дідів «урок милосердя» через те, що Чіпка якраз потребував і шукав у діда Уласа справедливої і «праведної» оцінки таким жорстоким вчинкам:

«Незабаром Грицько вернувся з повною пазухою горобенят.

– А я, діду, ось скільки горобенят надрав! – хвалиться.

– Навіщо ж ти їх надрав? – питає дід, не підводячи голови.

– А щоб оця погань не плодилася!

– Хіба вона кому зробила що?.. А гріх! – промовив Чіпка, придавивши на останньому слові.

– А хто, як жиди Христа мучили, кричав: жив-жив? – одказав Грицько, та й висилав з пазухи голоцюцьків з жовтими заїдами.

Чіпка подивився на діда, що лежав собі та дрімив, не слухаючи їх розмови. Горобенята почали розлазитись. Грицько ухопив герлигу.

– А куди?.. куди!.. – закричав. Та – геп! герлигою по горобенятах... Так кишечки й повисакували... – Оце вам жив-жив!.. жив-жив! – гукав Грицько, та раз по раз герлигою, герлигою...

Чіпка дивиться то на горобенят, то на діда: чи не скаже чого дід? Дід лежав собі мовчки. «Значить, правда, що вони кричали: «жив-жив!» – подумав Чіпка, та як схопиться... Очі горять, сам труситься...

– Стривай, Грицьку! стривай! не бий... Давай краще їм голови поскручуємо!..

Як схопить горобеня, як крутне за головку... Не вспів оком моргнути, – в одній руці зостався тулубець, а в другій – головка» [10, с.356].

Чи ж може дивувати тепер, після такої дідової «науки», що в свідомості Чіпки зароджуються і поступово розростаються зерна сумніву і недовіри щодо справедливості та милосердя Бога, а згодом навіть спротив і відверта опозиція: «Ой, Боже наш, Боже! Ти – всесвітній царю: ти все бачиш, все знаєш... ти один нагледаєш над землею і маєш волю над нею... Чому ж ти не скараєш злого – хай не карає доброго?! Чому ти не вдариш на злочинця своїм гнівом праведним?.. Ні... ти мовчиш... мовчиш, як глупа ніч... До тебе не доходить плач наш... наші сльози... їх заступили од тебе вороги наші... Ти не скараєш їх... ні?!» [10, с.365].

А вже далі в Чіпчиній душі визріває прагнення самому мститися за «кривди», самому милувати і карати, на власну руку та за власним судом. Подальший шлях морального падіння і остаточного духовного виродження Нечипора Вареника надзвичайно влучно характеризують слова митрополита Іларіона: «Сумнів – це той черв'як, який точить тобі Віру, а разом з тим і те добре діло, яке ти задумав. Сумнів – початок зневіри» [7, с.2], а «безвір'я розкладає людину і губить її» [14, с.4]. Ці слова настільки правдиві, що й додати більше нічого, хіба знову згадати біблійну історію праведного Йови, який постає разючим контрастом з огляду на життєвий крах Чіпки.

Таким чином, запропоноване дослідження тільки відкриває цілий ряд подальших студій над проблемою своєрідності та глибини інтерпретації сюжету старозавітної Книги Йови авторами роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [перекл. проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1168 с.
2. Бузулан Г. Компаративний аналіз двох романів «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика і «Злочин і кара» Ф. Достоєвського / Г. Бузулан // Дивослово. – 2004. – №9. – С. 19-22.
3. Дивак М. Візьміть правдолюба під варту! / М. Дивак // Українська мова і література в школі. – 1990. – №9. – С. 68-72.
4. Дудар Н. На крові щастя не збудуєш : Компаративний аналіз романів Панаса Мирного й Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Злочин і кара» Ф. Достоєвського / Н. Дудар // Зарубіжна література. – 2007. – №12. – С. 14-16.
5. Зборовська Н. Пропаща народна мужність у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» / Н. Зборовська // Код української літератури. Проект психісторії новітньої української літератури. – К. : Академвидав, 2006. – С. 131-142.

6. Іларіон. Біблійна поезія: Літ. монографія / Іларіон // Віра й Культура. – 1961. – Ч. 3. – С. 3-7.
7. Іларіон. З Новим Роком, з новим щастям! [Новорічне Слово] / Іларіон // Слово Істини. – 1951. – Ч. 4. – С. 1-2.
8. Ільницький О. Конфлікт між козацьким і селянським світоглядом у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» / О. Ільницький // Слово і час. – 1990. – №4. – С. 51-56.
9. Корольова В. Чи варто виправдовувати Чіпку?.. / В. Корольова // Українська мова і література в школі. – 1990. – №9. – С. 72-74.
10. Мирний Панас. Твори : в 2 т. – Т. 1 : Оповідання. Повісті. Роман. Драматичні твори (1872-1898) / Панас Мирний. – К. : Наукова думка, 1989. – 752 с.
11. Михайлин І. Воли і ясла: До філософської інтерпретації роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» / І. Михайлин // Зб. праць Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1994. – Т. 2. – С. 61-73.
12. Тимків Н. Роль і місце авторської позиції у романі Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» / Н. Тимків // Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – №10. – С. 21-25.
13. Турчин М. Пропаща доля внука : Ще одне прочитання образу Чіпки / М. Турчин // Дивослово. – 2004. – №9. – С. 19-22.
14. О[гієнко] І. За добре ставлення : [Постскрипtum до листа Надії Цвірки з Вінніпегу] / І. О[гієнко] // Рідна Мова. – 1937. – Ч. 5. – 230 с.

The article deals with problems of the Panas Myrnyi's world vision, in particular, emphasis on the role of biblical truth sin life and creation of writer. The author draws attention on the issue of biblical interpretation as the ideological and moral complex in the art world of the novel «Dooxen roarif the mangeris full?».

Key words: biblical truths, image and motifs, mission, spirit, spirituality, morality.

Отримано: 18.11.2016 р.

УДК 94(477.42):929.52

В. Г. Святненко*, С. В. Святненко**

*письменник, смт Брусилів,

**аспірант, Докторська школа родини Юхименків НАУКМА, м. Київ

БРУСИЛІВСЬКИМИ СТЕЖИНАМИ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті приведені досі невідомі широкому загалу сторінки життя і діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона), пов'язані з Брусилівом. На основі красномовних досліджень встановлені збережені донині місця, будівлі, хати, де бував, працював або проводив свій час видатний вчений. Особливе місце серед них займають хата, де він народився, і будівля Вищого початкового училища, яке було відкрите в Брусиліві за його сприяння.

Ключові слова: Іван Огієнко, Брусилів, Огієнківська хата, Вище початкове училище, Свято-Вознесенська церква.

Забашта – найдавніший куток Новомістя Брусилова, що й понині зберіг природну красу минулого: окутаний з півдня і заходу лісами, омийтий з усіх боків річками, озерами і безлічними водоймами, потопаючий у розкинутий по берегам верболозах, занурений у непролазні піщугани поблизу базару та в прилеглих до лісувulichках. Посередині Забашти при дорозі, що вела на Івницю, а далі до Житомира стояла невелика дерев'яна хатина, вкрита соломомою. Видовжена до

городів, причілкою до вулиці, з низькими вікнами, що ледь не торкалися призьби, вона привертала до себе увагу високою ялиною посеред двору. 2 (15) січня 1882 р. в цій хатині в родині колишнього солдата царської армії Івана Огієнка (по-вуличному Рульки) народився найменший син Івасик, якому судилося стати видатним українським вченим, політичним, громадським і церковним діячем, мовознавцем, лексикографом, істориком церкви, педагогом.

«Оця хатинка при дорозі
Навіки пам'ятна Борині,
Бо тут його дитячі нозі
Ходили, наче по Святині» [1, с.17].

У наш час про Огієнківську хату нагадує гранітний знак з написом: «На цьому місці розташовувалося обійстя поета, прозаїка, перекладача, професора, доктора філософії Івана Івановича Огієнка». Але насправді садиба майбутнього вченого розміщувалася навпроти, на теперішній вулиці Лесі Українки, 29. Тут збереглася й батьківська хата, відновлена після пожежі 1897 року. Вона залишилася при собі типові риси селянської господи кінця XIX століття: два вікна до вулиці, одна стіна глуха, сіни, що розділяли житлову частину й ту, що для худоби. Згідно із заповітом старого Рульки, хата дісталася у спадок братам Михайлові та Іванові – одна на двох. Будучи вже знаним вченим, Іван Огієнко зробив для своєї родини кімнатку й кухню у тій частині, де колись стояла худоба [4, с.90]. І хоча київські Огієнки рідко в ній зупинялися, святочна і велична батьківська хатина слугувала Івану Івановичу своєрідною пам'яткою про дитинство, маму, рідних. Цікаво, що вона пережила всі лихоліття національно-визвольної війни, німецької окупації, природні стихії, а також кількох нових господарів. По сусідству була хата брата Василя. Вона також, хоч і в добудованому-перебудованому вигляді, стоїть на вулиці Лесі Українки, 31. Улітку в ній зупиняються дачники – діти й онуки Антоніни Василівни Хмарук, племінниці та похресниці Івана Огієнка. А там, де нині меморіальне місце, слався невеликий вигін із старезними тополями, під розлогими кронами яких ще й у 80-ті роки минулого століття знаходили прихисток забаштинські дитячі компанії.

«В дворі тополі на сторожі
Із небом тихо розмовляли...» [1, с.18].

Через дорогу на сусідній вулиці, там, де в радянський час красувалися будівля ветаптеки та прилеглий до неї житловий будинок Трохима Хмарука, розміщувався невеликий березовий гайок – улюблене місце забав і пустоців маленьких забаштинців. Уздовж вулиці в бік центру містечка простягнувся єврейський квартал – великі хати на кілька родин, з прибудованими до них ошатними крамничками. З раннього дитинства допитливий Івасик проводив час у гайку разом з місцевими єврейськими дітьми, завдяки яким опановував іврит. О. Опанасюк згадував про єврейського хлопчика Гершка, з яким товаришував вдовин син. Саме він першим розповів Івасю про загибель батька [4, с.53]. Дружні відносини з земляками-євреями залишилися в Огієнка й у дорослому житті. Про це, зокрема, свідчить його переписка за 1910-1912 рр. з Дувідом та Генено Турбовськими з Брусилова, а також Пашею Марховською з м. Ревеля (назва м. Таллінна до 1917 року) [2].

Хлопець часто проводив свій вільний час у густих прибережних верболозах, любив посидіти на березку над річкою, мріючи про заможне життя, бродив вузькими витоптаними стежинами зарослого Забаштинського лісу, звідки повертався з оберемками дров. Любов до природи та рідної землі привила Івасю бабуся Якилина, яка ходила з внуком в ліс по ягоди, гриби та всіляке помічне зілля.

«Любив Іван над все природу,
Й пізнав її глибоку мову:
Він знав, як двір свій, тиху воду,
І з лісом вів живу розмову» [1, с.20].

Влітку 1918 року під час свого останнього приїзду до Брусилова Іван Огієнко разом з племінником Григорієм, сином брата Федора, плавали на човні та рибалили на притоці Брусилівки, що за городами через вулицю. Як пригадував двоюрідний онук професора Григорій Андрійович Огородник на початку 1990-х років, у той день Іван Іванович був у дуже красивому солом'яному брилі. Він з ностальгією розповідав Грицю як любив ловити раків у цій малій забаштинській річці. Але в його словах відчувалися смуток і тривога [3].

Наприкінці XIX ст. Забашта була густозаселеною безземельною частиною Брусилова. Майже в кожному дворі проживало по три-чотири родини. На відміну від кутків Старомістя, де переважало сільське населення, у Новому місті більшість людей займалася ремеслами та торгівлею. На вулиці, де жили Огієнки, промишляли кушнірі (кожушники) та шевці (сапожники). Кожушниками були рідні брати Івана Івановича – Федір, Василь і Михайло, а також сусіди Огородники. Трохи вдалині за річкою, поблизу старої дикої груші на початку кутка Тихі Верби виднілася чинбарня (нині там Одеський масив селища). Перейшовши вузькою кладкою притоку Брусилівки, малий Іванко часто підробляв на чинбарні. Кожум'яки дружили з кмітливим хлопцем і завжди раділи зустрічі з ним [4, с.184].

Іван Огієнко рано проявив тягу до знань, а його першим учителем був солдат, охоронець панського маєтку російського генерала Олексія Синельникова. Він не тільки навчив малого абетки, але й розповів про те, що діти солдатів навчаються за «царевий кошт» [4, с.184]. Більша частина маєтку брусилівського поміщика збереглася до нашого часу. Якщо з центру містечка перейти мостом через річку Здвиж, відразу ж з лівого боку на вулиці Лермонтова, в колишньому липовому парку, розташована будівля, обнесена цегляним муром, а з правого – залишки муру з воротами [5, с.231]. Житловий будинок Синельникових, який одночасно слугував ще й поміщицькою резиденцією, був одноповерховим, збудований за типовим на той час у Російській імперії проектом з використанням місцевих матеріалів і залученням вмілих майстрів. Стіни будівлі зроблені із знаного на всю округу брусилівського дуба – товсті та високі із зубчастим дощаним різьбленням попід стріхою по всьому периметру [7, с.35].

За знаннями Іван Огієнко ходив на Старомістя. Школа розміщувалася у хаті дяка на початку Рожівської вулиці. Нині там людська садиба, що майже впритул підступає до вчительської двоповерхівки (вулиця Героїв Небесної Сотні, 9-11).

Цікаві епізоди про шкільне навчання Івана Огієнка віднайшов у нотатках вчителя Івана Сливки письменник Олексій Опанасюк. Зокрема, його вразило те, як брусилівські школярі проводили час до початку занять і на перервах. Виявляється, що діти вигадували для себе різні виграшки. Так, одного разу, побачивши у школяра невеликий хлібний витрибок, товариші вирішили його розіграти. *«А давайте, хлопці, пограємо в «Петреченка». Як женити, так женити. Зараз же обрали старостів. Старший староста хліб приносить наяву за молодого та в перший клас, де знаходилася школярка, котра була до сподоби молодому. Є посаженні батько й мати, музики, піп і все інше. За яких 15-20 хвилин скоїлося весілля. Музики грали, хлопці, дівчата, батьки і гості танцювали, замість горілки частували квартою води з діжки, яка стояла в сінях»* [6]. Цікаво, що «молодим» виявився учень Іван Огієнко, а за «молоду» була його майбутня дружина Домця Литвинчукова.

На своєму шляху до школи Івасик проходив все Нове місто та два храми Божі – Свято-Вознесенську та Замкову Свято-Воскресенську церкви. Очевидно,

що саме ця навколишня природна краса рідного Брусилова у поєднанні із втаємниченою атмосферою духовності суттєво вплинула на його подальшу церковно-релігійну діяльність. Адже щодня він бачив, як серед білої туманної завіси славного Здвижа із сусідніх пагорбів виблискували своїми золотавими куполами Воскресенська та Вознесенська церкви. Він чув, як на свята та щонеділі навколишня природна краса вбирала в себе церковні дзвони, створюючи своєрідний музично-мистецький ансамбль Старого та Нового Брусилова. Завдяки чудовій акустиці холодного повітря, звуки дзвонів розносилися ген-ген вдалину по всій тамтешній окрузі. Доходячи до найвіддаленіших сіл, вони сповіщали селянам про настання таких довгоочікуваних свят (вихідних). І було в тому благовісті над Здвижем щось глибоко духовне, хвилююче й радісне одночасно.

Тривалий час Свято-Вознесенська церква, яку звели на початку XVII ст., була окрасою Брусилова. Вона розміщувалася приблизно за 50 метрів на захід від теперішньої будівлі дитячої музичної школи. У 30-ті роки минулого століття більшовики зробили з церкви клуб, який існував і під час німецької окупації. При відступі фашистські загарбники спалили будівлю. У середині 1950-х років там побудували двоповерховий будинок для Брусилівського райкому партії. Для брусилівців Новоміська Свято-Вознесенська церква завжди вважалася святинею, адже 1882 р. в ній охрестили видатного українця Івана Огієнка. Копія запису метричної книги про цю подію представлена в експозиції Брусилівського історичного музею імені Івана Огієнка. А 11 червня 1907 року у Вознесенській церкві відбулося вінчання студента Івана Огієнка з Домінікою Литвинчук [7, с.52].

У листопаді 1908 року помирає мати Івана Огієнка, про що він із глибоким сумом пригадує в автобіографічній поемі «На Голготі»:

«Й як тільки вибивсь на дорогу
По школі вищій наш Борина,
Господь забрав вдову-небогу,
Коли могла мати поміч сина...
В селі убогая могила,
В ній спочиває бідна мати...» [1, с.24].

Поховали Євфросинію Федорівну з роду Петриченків поруч із чоловіком Іваном Андрійовичем на старому цвинтарі на Махнівці. Нині там пуста, що за продовольчим магазином на роздоріжжі між Карабачином і Новими Озерянами. Коли Іван Огієнко приїздив до Брусилова, він завжди приходив на могилу матері. Це підтверджує і той факт, що дуже часто родина зупинялася у родичів Корнійчуків на Махнівці, садиба яких стояла недалеко від кладовища. Немає сумнівів і в тому, що вчений бував у дільничній земській лікарні, яку відкрили 15 липня 1905 року. На той час будівля лікарні вважалася найсучаснішою у Брусиліві.

Проте найчастіше подружжя Огієнків гостило в батьків Домни. Тесть Данило Іванович Литвинчук навіть прибудував до своєї хати дві кімнати з окремим входом. До 1918 р. родина Івана Огієнка мешкала тут щорічно. Ця забаштинська хата по вулиці Єдності, 106 ще й досі в доброму стані. Нині в ній проживає племінниця Домни Данилівни Леся Петрівна Опара. Відомо також, що у подружжя Огієнків був власний дачний будинок, який розміщувався через вулицю від Литвинчуків. Під час якоїсь стихії він зруйнувався. На початку 1990-х років там був вигін [4, с. 162].

Донедавна невідомим для широкого загалу залишався факт побудови криниць Іваном Огієнком у рідному Брусиліві. Завдяки краєзнавчим розвідкам його земляків, письменників Олексія Опанасюка та Володимира Святненка, одна з них була віднайдена на вулиці Червонюка, 25. 2016 р. під час проведення Огієнківських днів громада Брусилова облагородила криницю, звела над нею журавель, змай-

стрували лавку. Побудовані Іваном Огієнком криниці суттєво доповнюють огієнкознавство цілковито новим напрямком його життєвої діяльності. Крім того, ці криниці мали величезне історичне значення для розвитку містечка.

По-перше, відомо тільки про три криниці у Брусиліві, у побудові яких брав участь Іван Огієнко. Їх і не могло бути багато, оскільки вчений проживав у Києві, а в рідне містечко приїздив влітку на відпочинок. На початку ХХ ст. не було ніякого транспортного сполучення окрім попутними кіньми з брусилівцям, які їздили на київські базари, та пішки. Із залізничної станції Фастів добиралися рідше, а через Брест-Литовське шосе з диліжанса ще рідше. Основним київським напрямком руху вважався шлях на Бишів, тобто по «військовій дорозі». Ось чому тільки одного літа, а саме 1913 року, Іван Іванович Огієнко брав участь у копанні криниць. Ми не знаємо, яку саме роботу виконував наш земляк, але можемо говорити, що він їх будував, оскільки був активним учасником цього процесу. На початку 80-х років минулого століття про Огієнкові криниці розповідав двоюрідний онук вченого Григорій Григорович Огієнко. Причому, він саме так їх і називав «Огієнкові криниці».

По-друге, на початку ХХ ст. криниць у Брусиліві було небагато, особливо на Забашті. Не могло їх бути й поблизу базару. Як відомо, 1900 р. власник Брусилова Олексій Синельников надав вигін під «свинячий базар» (для худоби) на околиці містечка. А ярмаркували ще тривалий час в іншому місці – в центрі. І тільки від 1908 р. базар поступово переходить на Забашту. Не стояло ніяких криниць і на теперішній вулиці Лесі Українки за базаром, бо там Брусилова ще не було. Крім того, вся Забашта потерпала від піщуганів, які навіть коні проїжджали з великими труднощами. Через те, що куток був густозаселеним, тут постійно відчувався брак води. Ось чому, криниці побудовані Іваном Огієнком на Забашті, Кручі та Хомутецькій вулиці мали величезне значення не тільки для місцевого люду, але й для всіх жителів містечка.

По-третє, криниці, які побудував Іван Огієнко за допомогою бетонних кілець, стали першими такими в Брусиліві, що дозволило рити колодязі не тільки значно глибше, але й з фронтальної частини вулиці. До цього брусилівці брали воду з прибережних неглибоких криниць, оббитих зсередини дошками, або з річкових джерел.

Загалом 1913 р. виявився чи не найбільш продуктивним у співпраці Івана Огієнка із земляками-брусилівцями. Крім побудови криниць, протягом січня-травня 1913 р. він видав своє перше краєзнавче дослідження «Містечко Брусилів і його окресности» [8, с.47]. Приват-доцент Київського університету св. Володимира також бере активну участь у зібраннях жителів містечка. На одному з них, а саме 7 липня 1913 р., він запропонував відкрити в Брусиліві Вище початкове училище [9]. Брусилівці дуже схвально відгукнулися на цю пропозицію і уповноважили знаного земляка клопотатись перед повітовим начальством.

У грудні 1913 р. Іван Огієнко подав інспектору народних училищ Радомисьького повіту М. Липовецькому всі відповідні документи для відкриття Брусилівського училища. Півтора роки тривала бюрократична тяганина у повітовому відділі народних училищ. І лише навесні 1915 р. справу було надіслано до Міністерства Народної Освіти [10, с.21].

У фондах ЦДАВО України зберігаються листи до Івана Огієнка, що дозволяють повніше зрозуміти, яке величезне навантаження лягло на його плечі у період підготовки до відкриття навчального закладу в рідному містечку. Крім рутинної паперової роботи, виділяються три основні проблеми організаційного характеру безпосередньо в Брусиліві.

Перш за все – це спротив у справі відкриття нової школи з боку місцевих учителів на чолі із завідуючим двокласним училищем Стасиневичем, а також

жителів Старомістя. Про їхню протидію Івана Івановича повідомляють його племінник Іван Огієнко та брусилівець Іван Литвинчук.

Іван Огієнко (племінник): *«Слышал я из достоверных источников, что з[осподин] Стасиневиц, заведывающий 2-классным училищем, возбудил ходатайство перед начальством, что 4-классное училище для Брусилова не нужно, а нужны брусиловского населения, (в воспитательном смысле) вполне удовлетворяются 2-классным и одноклассным училищами, которые имеются в Брусилове, а если и есть потребность, так это в ремесленной школе»* [10, с.72-73].

Іван Литвинчук: *«...старомиськи люди, не разобравши в чем дело, кричали, что им не нужна школа, кричали даже не выслушавши при каких обстоятельствах и как открывается эта школа. Но Забашта не унывает, решили сами пойти навстречу»* [11].

Фрагменти цих листів свідчать про непорозуміння між жителями Старомістя та Новомістя у тогочасному Брусиліві. У той час двокласне училище розміщувалося на вулиці Рожівській у Старому Місті, через що його жителі виступали головними противниками відкриття нової школи. Коли ж старомиським людям стало зрозумілим, що авторитетний земляк доведе розпочату справу до завершення, вони разом із вчителями радили перейменувати їхнє двокласне училище у Вище початкове [10, с.69]. Але новомістяни твердо вирішили відкрити школу на Забашті. Хоча й тут також не обійшлося без образ. Зокрема, забаштинські євреї, які склали половину жителів кутка, були дуже невдоволені, що чотирирічне Вище початкове училище призначалося тільки для християнських дітей [10, с.72].

Другою проблемою було фінансування, тобто збір коштів на потреби нової школи. Але забаштинці зголосилися допомогти їй у вирішенні цього питання: *«самый бедный (шевчик) даст 2-3 рубля. Многие дадут 15-20 р[ублей]. Есть такие, которые могут дать и 50 р[ублей] и всеми силами соберут 100 руб[лей], лишь бы только была школа»* [11].

Нарешті, третьою і основною проблемою виявилася відсутність потрібного для занять приміщення. Племінник Івана Івановича Огієнка Іван запропонував навіть свій будинок у разі нагальної потреби. Проте у листі сповіщав, що він трохи замалий.

Відомо, що 27 липня 1913 р. у Брусиліві було організовано Товариство взаємного кредиту, одним із засновників якого виступив Іван Іванович Огієнко [12]. Через рік товариство винайняло за 250 крб. щойно збудований будинок племінника вченого [13]. Брусилівці добре пам'ятають цю будівлю, адже в ній у 70-80 роки минулого століття розміщувалася пошта. На початку нинішнього століття будинок розібрали, а згодом на тому місці, за адресою вулиця Митрополита Іларіона, 14, збудували двоповерхову аптеку.

Крім того, протягом 1913-1920 рр. на цій самій вулиці за 200 м у бік Забашти в одному будинку працювали поштово-телеграфна контора й ощадна каса. Звідси відправляли поштові листівки, а також телефонували у справах Іван Іванович, Домна Данилівна та їхні родичі. Нині на тому місці фонтан між універмагом і Брусилівським районним будинком культури, за адресою вулиця Митрополита Іларіона, 17.

Пошуки потрібного приміщення для нової Брусилівської школи тривали майже рік, але виявилися вдалими. У своєму листі племінник Іван сповіщав про це так: *«Дом под н[ачальное] классное училище имеется у Лядова, тот что он выстроил за лавками. Внутри дома еще нет никаких перегородок, т[о] е[сть]комнат, и Лядов мне говорил, что согласен приспособить внутри дом так, как от него потребует училищное начальство. За верхний этаж, который мы хотим снять под училище, Давид Турбовский и другой еще еврей пред-*

лагають Лядову 250 руб[лей], он эту цену просит и с нас. Дом хороший и вполне будет соответствовать училищным требованиям» [14].

Селянин Іван Митрофанович Лядов, який згадується у листі, був відомий тим, що 1910 р. отримав дозвіл на побудову парового раструсового млина в селі Ставище Брусилівської волості [15]. Трохи розбагатівши, він вирішив викупити й брусилівський млин Синельников, який перебував в оренді у Д.В. Гріневського. Фактично домовившись з власником, він розпочинає будівництво свого будинку за єврейськими лавками, через дорогу від млину.

Брусилівці зобов'язались за платню винаймати будинок Івана Лядова та збрали 1300 крб. готівкою на його облаштування. Дату урочистого акту відкриття Вищого початкового училища було призначено на 1 липня 1916 р. [10, с.72]. На думку М. Тимошика відкриття училища відбулося на початку жовтня. На майдані поблизу Свято-Вознесенської церкви було проведено молебень, а потім брусилівці та гості містечка пішли до приміщення училища для його освячення [16, с. 40]. На урочистому зібранні виступив Іван Огієнко, який закінчив промову такими словами: «Дай Бог, чтобы новое училище принесло новое счастье брусиловцам. Дай Бог, чтобы детки ваши успешно набирались уму-разуму в школе. Дай Бог, чтобы они выросли родителям своим на утешение, а церкви и отечеству на пользу» [17]. Завідувачем навчального закладу було призначено М.Ф. Черовського, а почесним куратором – Івана Івановича Огієнка.

Будинок Вищого початкового училища в Брусиліві зберігся до нашого часу. І хоча в радянський період його зовнішній фасад і внутрішнє розміщення кімнат зазнали суттєвих змін, первісна архітектурна компоновка будівлі залишилася сталою. За 100 років будинок не зазнав руйнувань і роздовито височіє майже в центрі містечка на вулиці Лермонтова, 3. Нині в ньому розміщується відділення Державного казначейства в Брусилівському районі. У довоєнний час тут господарювала радянська міліція, а в післявоєнний – Держбанк. Цікавим видається і той факт, що в цій будівлі працювала племінниця Домни Литвинчук Леся Петрівна Опара.

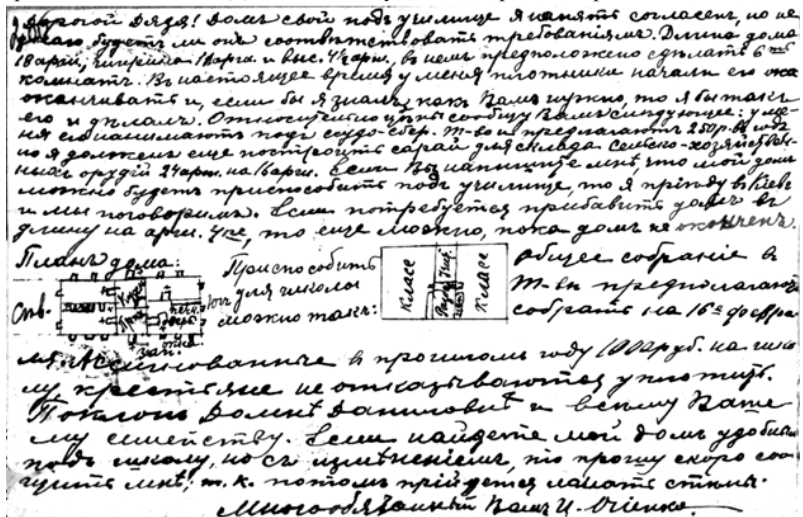

Рис. 1. Лист з Брусилова племінника Івана до Івана Івановича Огієнка від 26 січня 1914 р., в якому він пропонує планування під школу свого нового будинку [13].

Список використаних джерел:

1. Митрополит Іларіон. На Голготі. Поема / Митрополит Іларіон. – Париж : Видавництво «Наша культура», 1947. – Ч. 3. – 94 с.
2. ЦДАВО України, ф.1871, оп.1, спр.5.
3. Спогади Григорія Андрійовича Огородника, записані на початку 1990-х років.
4. Опанасюк О.Є. Іван Огієнко та літописний Воздвижень з його окресами. У спогадах, документах, оповідях, версіях / О.Є. Опанасюк. – Житомир : Видавець Пасічник М.П., 2011. – 224 с.
5. Святненко В.Г. Старожитності здвижень-краю / В.Г. Святненко. – К. : ПАТ «Віпол», 2016. – 452 с. : іл.
6. Опанасюк О. Чи затишно пані Провінції в Житомирі? З буднів письменницького голови / О. Опанасюк. – Житомир : Волинь, 2000. – Режим доступу: http://www.brusilov.org.ua/Articles/Everyday_Life/0062.htm.
7. Святненко В.Г. Рідний край над Здвижень-рікою. У терновому вінку / В.Г. Святненко. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 384 с.
8. Святненко В.Г. Рідний край над Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини / В.Г. Святненко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
9. ЦДАВО України, ф.1871, оп.1, спр.38.
10. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969 / упоряд.: І. Преловська та ін. – К., 2011. – 744 с.
11. ЦДАВО України, ф.1871, оп.1, спр.2, арк.4, 4зв.
12. ЦДІАК України, ф.442, оп.643, спр.105, арк.1-4.
13. ЦДАВО України, ф.1871, оп.1, спр.2, арк.2, 2зв.
14. ЦДАВО України, ф.1871, оп.1, спр.2, арк.8, 8зв, 9.
15. ДАКО, ф.1, оп.246, спр.384.
16. Огієнко І. Містечко Брусилів і його околиці. Історичний нарис / І. Огієнко ; укр. переклад, упорядкування передмова та коментарі М.С. Тимошика – К. : Наша культура і наука, 2012. – 336 с.
17. ЦДАВО України, ф.1871, оп.1, спр.2, арк.40.

This article focuses on a unknown pages of life and work of Ivan Ogienko in native town Brusilov. Through local history researches it was found the still preserved places, buildings, houses, where prominent scholar spen this time. His parents' house and the building of the Supreme primary school that was opened by Ivan Ogienko in Brusilov are especially valuable places.

Keywords: Ivan Ogienko, Brusilov, Supreme primary school, house of Ogienko, St. Voznesenskaya Church.

Отримано: 26.09.2016 р.

УДК 94(477-2)

В. Г. Святненко*, С. В. Святненко**,
В. Ф. Сташук***, М. Д. Козар****

*письменник, смт. Брусилів,

**аспірант, Докторська школа родини ЮхименківНаУКМА, м. Київ,

***письменник, смт Брусилів,

****громадський діяч, с. Соловіївка, Брусилівського району

ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ЛІТОПИСНОГО ЗДВИЖЕНСЬКА – ПРАДАВНЬОГО МІСТА МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

Дотепер в академічній і громадській спільнотях тривали гострі дискусії відносно локалізації зниклого літописного міста Київської Русі Здвиженська (Здвиження), але наукового обґрунтування його розташування так ніхто й не представив. У статті на підставі аналізу історіографічних матеріалів, письмових і археологічних джерел, даних археологічних розвідок і пробних розкопок вперше приводяться аргументовані докази локалізації літописного міста Здвиженська на території смт Брусилів Житомирської області. Подальше вивчення давньоруського міста можливе лише при проведенні масштабних археологічних розкопок.

Ключові слова: Здвиженськ, літописне місто, Київська Русь, Руська земля, княжа доба, археологічні знахідки, давньоруські поселення, пам'ятки.

Відомо, що історичні корені української державності сягають IX ст., коли на території Полянського князівства (Київської землі) було утворено середньовічну державу Київську Русь. У вітчизняних стародруках вона досить часто йменується як «Руська земля», а іноземні письмові джерела називають її «Руссю». Так, в Лаврентівському літописі під 852 роком вперше згадується назва держави: «*нача ся прозываети Руская земля*». [18, с.17; 21, с.107]. Як зазначає В.М. Ричка, утворення цієї середньовічної держави було обумовлено більш раннім генезисом Київської землі у порівнянні з іншими давньоруськими землями-князівствами, а також сприятливими умовами історичного розвитку й особливостями природно-географічних факторів Середнього Подніпров'я. Економічний, політичний і культурний розквіт Київської Русі зробив її рівноправним учасником політичного життя Європи та Близького Сходу, що в значній мірі відбулося завдяки давньоруським містам, які служили торговельно-промисловими центрами [25].

Деякі дослідники (А.Н. Насонов, Б.А. Рібаков, В.А. Кучкіна) на підставі аналізу літописів (проаналізовано більш ніж 700 випадків вживання терміну «Русь» у літописах, датованих періодом до другої чверті XIII ст.) з'ясували, що до складу Руської землі входили такі територіальні одиниці: Київ (у найвужчому значенні; у багатьох джерелах «Русь» обмежується власне Київщиною, тобто Полянською землею), Чернігів, Переяслав, Остер, Вишгород, Білгород, Торческ, Триполь, Корсунь, Богуслав, Канів, Божський, Межибережжя (Межибож), Котельниця, Бужськ, Шумськ, Тихомль, Вигошів, Гнойниця, Мичеськ, Здвижень (Здвиженськ), а також басейн Тетерева [5, с.171]. Такої самої думки дотримується сучасний український історик Л. Войтович [4, с.10]. Отже, первісно Руська земля займала порівняно невелику площу, яка з півдня обмежувалася Дніпром, а із заходу – Тетеревом. Згідно з літописами, в IX-X ст. до складу Київської Русі входило від 20 міст, в XI ст. – 32, перед монголо-татарською навалою – до 300 [20, с.65].

Виникненню міст на території Дніпровського Правобережжя сприяли рівень соціально-економічного та політичного розвитку даного регіону, а також

наявність розгалуженої системи водних комунікацій, характер рельєфу місцевості, доступність необхідних для зведення міст будівельних матеріалів, наявність природних ресурсів для ремесел і торгівлі [2, с.108]. Проте на думку більшості дослідників Давньої Русі, все ж основним фактором містобудування слугувала торгівля, оскільки Київська земля була рано втягнута в орбіту міжнародних торговельних зв'язків і перетворилась у вузол головних торгових шляхів Східної Європи: «...*бе путь из Варяг в Греки, и из Грек по Днепру*» [17, с.11]. Крім того, в X-XI ст. через інтенсивність економічних зв'язків Давньоруської держави із зарубіжними країнами першочергове значення набувають міжнародні сухопутні шляхи, що сполучали Західну Європу з Києвом і країнами Сходу [14, с.98]. Міжнародні торговельні шляхи одночасно служили головними магістралями внутрішньої торгівлі, а також військовими дорогами для маршів і походів. Звичайно, всі вони проходили через давньоруські міста, більшість з яких зникли під смертоносними ударами загарбницької монголо-татарської орди.

До недавнього часу зниклим вважався і літописний Здвиженськ¹ (Здвижень, Въздвиждень, Воздвижень, Воздвиженськ, Здвиждень, Съдвижън) – оборонне і торгове місто Київської Русі [9, с.94; 11, с.149; 19, с.89 об.; 10; 13, с.213; 15; 6, с.151]. Про нього відомо, що 7 листопада 1097 року князя Василька Теребовельського (Теребовлянського), осліпленого його дядьком, князем Володимирським Давидом Ігоревичем за участю київського князя Святополка, везли з Києва до Володимира, і під час зупинки у Здвиженську місцева попадя прала закривавлену сорочку мученика й оплакувала його каліцтво. *«І коли прибули вони [до города Здвиженя], перейшовши міст воздвиженський, [то] стали з ним на торговищі, і, стягнувши з нього сорочку криваву, дали [її] попаді витрати. Попада ж, виправиши, натягла [її] на нього, коли вони обідали, і плакати стала попада. А він був, як мертвий [11, с. 149].*

Поza всяким сумнівом, Здвиженськ як поселення було засноване не пізніше кінця X ст., адже 1097 р. в місті вже розміщувалися церква і торговище. А це означає, що Здвиженськ – одне із первісних міст Київської Русі. На це вказує ще й той факт, що через нього проходив Старий Житомирський шлях – найдавніша дорога, яка сполучала Київ із середньовічними країнами сучасної Європи.

Протягом тривалого часу в різних літературних джерелах з'являлися відомості про приналежність Здвиженська до семи різних сучасних населених пунктів Київської і Житомирської області, що розташовуються на річці Здвиж. На жаль, всі вони базувалися не на науково обґрунтованих доказах чи матеріальних даних археологічних розкопок і розвідок, а на основі посилань на друковані джерела попередніх періодів. Часом не обходилося без різноманітних домислів чи вигадок.

Теоретичні обґрунтування. 2010 року вийшла книжка Володимира Святненка «Рідний край над Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини», де в красномовному дослідженні «У пошуках давнього Здвиженська» автор ґрунтовно представив теоретичну доказову базу відносно місцезнаходження літописного міста Київської Русі. Зокрема, він виділив 5 основних ознак місцезнаходження Здвиженська, які повністю співпадають тільки з одним населеним пунктом – смт Брусилів Житомирської області [22]. Розглянемо їх коротко.

Перша ознака. Філологи стверджують, що великий масив історичної інформації про села і міста закладено в їхніх назвах, які залишаються надійним мовним джерелом витоків історії кожного населеного пункту, річки, озера, урочища тощо. Як зазначено в «Етимологічному словнику літописних ге-

¹ На думку відомого російського історика М.М. Карамзіна, правильною назвою літописного міста є Здвиженськ, що означає місто на річці Здвижень.

ографічних назв Південної Русі», назва Здвижень походить від слова «здвиж» («здвижа», «здвижовина»), яке означає трясовину або заболочену місцевість [6, с.105]. Поблизу місця розташування літописного Здвиженська у Брусиліві місцевість ще й досі заболочена, з великою кількістю кар'єрів, розритих під час добування торфу кілька десятиліть тому.

Друга ознака. Особливо важливими для вивчення міст Київської Русі є дані археологічних розвідок і розкопок, описи курганів, городищ, знайдених речей тощо. На карті давньоруських городищ і Змісвих валів за М. Кучерою під №38 зазначено поселення XI-XIII ст. на місці сучасного Брусилова [16, с.20]. Поблизу місця розташування Здвиженська під час видобутку торфу були знайдені старовинні якорі, а одне з прибережних до р. Здвиж урочище нижче Брусилова, що майже на краю брусилівського кутка Круча, досі зберегло давньоруську назву «Пристань». Крім того, 1949 р. за «Кручею» на лівому березі Здвижа навпроти села Лазарівки під час археологічних розкопок московської експедиції знайдено речові знахідки того, що в часи Київської Русі між «Гребелькою» і «Першою Рудкою» поблизу Буцового озера було поселення, а при нім діяла пристань і переправа через Здвиж. Назви брусилівських місцин на річці Здвиж «Перша Рудка» і «Друга Рудка» натякають на добування тут залізної руди. Але історичні джерела не відмічають залізорудного виробництва в період XV-XIX ст. в цій місцевості. Отже, руду могли добувати значно раніше, зокрема й у період Середньовіччя. Недалеко від прото-місця літописного Здвиженська, але на правому березі сучасного Здвижа в центрі Брусилова, під час археологічних розкопок 1950 року знайдено залишки цивілізації бронзової доби та виявлено сліди існування великих поселень ранньослов'янських часів (II-VI і VII-VIII ст.). Про це свідчить яскраво виражений дитинець на підвищеному правому березі Здвижа, де також знаходять чимало череп'я посуду й інших речей [8, с.17-18]. Ще одними свідками часів Київської Русі є «Батигеві могили». Так місцеві жителі з покоління в покоління передають назву курганів, утворених монголо-татарами під час їхнього загарбницького походу на Русь.

Третя ознака. Згідно з літописом, місто Здвиженськ розташовувалося на лівому березі р. Здвиж: «Обід 7. XI. 1097. І, взявши його на коврі, положили вони його (князя Василька Теревовлянського – В.С.) на воза, як мертвого, і повезли його до Володимира. І коли прибули вони [до города Здвиженя], перейшовши міст воздвиженський, [то] стали з ним на торговиці, і, стягнувши з нього сорочку криваву, дали [її] попаді випрати» [11, с.149].

Четверта ознака. Літописний Здвиженськ розташовувався на торговій дорозі з Києва до Волині, про що є підтвердження в літописі, коли описано переїзд осліпленого князя Василька через Воздвиженський міст: «...сташась нимъ перешедше мостъ Звиженскыи на Торговици...» [12, с.79]. На основі літописів, стародруків, архівних матеріалів і історичних джерел В. Святненко встановив, що через Брусилів проходило три давні дороги: Старий Житомирський шлях, Магістральний шлях і «гостинець» Івницький. Особливо цікавим виявився напрямок руху Старого Житомирського шляху, який повністю збігається з курганами похованнями часів Київської Русі на археологічній карті Київської губернії В. Антоновича [2]. А саме: **Київ – Білогородка (Білгород) – урочище Кучар – Мотижин (Мутижор) – трохи осторонь від сучасного села Фасова – Лазарівка – стара вулиця Костьольна (Брусилів) – поле над Пегельнею (Брусилів) – урочище Батигеве в Брусиліві, що недалеко від Осівців (недалеко поселення Батисво) – прибережна до Здвижа частина Херсонського масиву Брусилова – поблизу Карабачина навпроти водосховища (Пуков) –**

Карабачин – Привороття (Приворотік, де шлях повертав ліворуч)¹ – Квітневе (Войташівка) – Коростишів – Студена Вода (Студениця) – Городськ (Городське) – Житомир (чи поблизу нього) – далі на захід.

П'ята ознака. Відстань між Здвиженськом та іншим містом Руської землі повинна приблизно співпадати з відстанню між сучасними населеними пунктами, де ці літописні міста розміщувалися. У давньоруському літописі Здвиженськ згадано ще й під 1151 роком, коли описуються воєнні дії Ізяслава Мстиславича й угорського Гейзи II проти Володимира Галицького. Зокрема, «Обід 5. IV 1151. I так, розіклавши вогні, самі вони пішли вночі до Мичеська. I тут зустріла його дружина, многе-множество, ті, що сиділи по Тереву. I тут вони поклонилися Ізяславу і мичани з ними, кажучи: «Ти – наш князь». Ізяслав же, перейшовши звідти на Тетерів, ізсів тут із коней, щоб їм одпочити. Пообідавши тут і [давши] коням одпочити, він рушив до [города] Здвиженя» [11, с.237]. На жаль, невідомо, скільки часу військо Ізяслава відпочивало, так як і невідомо, за який час воно здолало відстань від Мичеська до Здвиженська. Проте ми знаємо, що військо прийшло у Здвиженськ ще вдень і залишалось там до вечора: «Вечір 5.IV.1151. Прийшовши ж туди, до Здвиженя, він став до вечора. I, сівши на коня, покликав він до себе і брата Володимира, і сина свого Мстислава, і Бориса [Всеволодовича] городеньського, і угорських мужів» [11, с.237-238]. «Ніч на 6. IV. 1151. Ізяслав, отож, сівши на коня, перейшов [річку] Здвижень і тут, приготувавши до бою війська свої, пішов полками своїми услід за ним (Володимиром – В. С.)». I далі: «Світання 6.IV.1151. Ізяслав тоді уборзі прибув до нього в Білгород і переправив війська свої [і] угорські через міст до світу» [11, с.237-238]. Завдяки часовому аналізу руху княжого війська було встановлено, що приблизна відстань між Здвиженськом (Брусилівом) і Мичеськом (Радомишлем) становить 31 версту, а між Здвиженськом (Брусилівом) і Білгородом (село Білогородка) – 50 верст.

Практичні результати. Основним матеріалом для отримання вичерпної інформації про давньоруські міста слугують археологічні дані. Проте останнім часом вітчизняні наукові археологічні установи та пам'яткоохоронні організації потерпають від обмеженого фінансування, через що вивчення поселень Київської Русі як пам'ятників, надзвичайно насичених історичним змістом, практично призупинилося. Отже, від часу виходу краєзнавчої книжки «Рідний край над Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини» якихось конкретних практичних кроків для організації пошукових експедицій або проведення вибіркового розкопок чи польових археологічних досліджень, як офіційними науковими установами, так і добровільними громадськими організаціями (спілками), прийнято не було.

Натомість з початком весни з усіх усюд сунули на Брусилівщину копачі скарбів, «сірі» та «чорні» археологи, любителі старожитностей і професійні антикварники. Приїздили з різних населених пунктів Житомирської області, з Києва та Київщини, Дніпропетровщини, Сумщини, Полтавщини та інших історико-етнографічних областей України. Різні групи «горе-археологів» перекопали майже всі прилеглі здвижові береги в пошуках артефактів Київської Русі. Найбільший інтерес для копачів представляли знахідки X-XIII ст., які вони знаходили на місці невеликих поселень, монастирів і, звичайно, міст княжої доби. Проте потім безцінні свідки доби Середньовіччя замість того, щоб лишитися в музейних експозиціях, миттєво продавалися через аукціони в Інтернеті та осідали в домашніх колекціях новоявлених експертів старожитностей.

¹ Жирним виділено проходження давньоруської торгової дороги через теперішній Брусилів і прилеглі села.

Разом з тим, як це не дивно, копачі скарбів послугували й добрій справі. Завдяки отриманій інформації про їхні приватні розкопки та знахідки вдалося не тільки географічно відновити кілька поселень княжої доби, але й підтвердити теоретичні припущення про місцезнаходження літописного Здвиженська. З великою долею впевненості можна казати, що одне з перших легендарних оборонних міст Київської Русі, знищене загарбницькою монголо-татарською ордою, віднайдено. Розміщувалося воно, як і теоретично припускалося, на лівому березі річки Здвиж у Брусилові (у трьох кілометрах від центру містечка), за вулицею Чапаєва (колишньою Костольною). У радянський час там було поле та пасовище місцевого колгоспу, а нині – пустка.

Серед відомих знахідок часів Київської Русі, які віднайшли на місці літописного Здвиженська, виділяються: монети, хрестики (рис. 1), залишки посуду та кераміки, наконечники стріл, золота обручка, фрагменти жіночих прикрас, висла печать, фібули. Крім того, знайдені тут торгова плomba та візантійська монета «фоліс» (рис. 2) підтверджують наявність торговища та повертають нас до староруського літопису: «Рано переїхав Воздвиженський міст і стали з ним на торговищу у Вздвижень-місті поїсти...» [23, с. 56].

Особливою знахідкою Здвиженська є шестикутної форми «Київська гривня», що перебувала в обігу в Київській Русі з XI століття та мала масу близько 140-160 г. Вона служила одиницею платежу та засобом накопичення до монголо-татарського нашествия. Названа так за місцем виготовлення [7, с.34-35].

Знахідки на місці літописного міста в Брусилові добре вписуються у фундаментальну концепцію археологічних ознак давньоруського міста Олександра Васильовича Кузи [3, с.39-66]:

- Економіка: 1) ремесло (виробничі комплекси, знаряддя праці, напівфабрикати); 2) торгівля (привізні речі, деталі ваг, монети і грошові злитки), 3) промисли.
- Адміністративне управління (печатки і плomби).
- Військова справа: 1) зброя; 2) обладунки; 3) спорядження коня і вершника.
- Монументальне зодчество: 1) кам'яні храми; 2) кам'яні палацові і оборонні споруди.
- Писемність: 1) пам'ятки епіграфіки; 2) знаряддя письма; 3) книжкові застіжки і накладки.
- Побут феодалів: 1) прикраси з дорогоцінних металів; 2) металевий і скляний посуд, інше дороге начиння.
- Внутрішня топографія: 1) садибно-дворова забудова; 2) диференціація житлових будівель за місцем розташування, розмірами і пристроєм.

На основі археологічних розвідок братів Олександра і Віталія Волошенків – місцевих археологів-самоуків, закоханими в історію Київської Русі, – у загальних рисах можна відтворити генеральний план (основне креслення) літописного міста Здвиженська (рис. 3). Згідно ньому, давньоруське місто оточувалося з однієї сторони річкою Здвижень, з іншої – її притокою, що була доволі широкою (нині пересохле русло), яка поблизу старої водокачки впадала в літо-

Рис. 1. Хрестики часів Київської Русі, знайдені на місці літописного Здвиженська протягом 2013-2015 рр.

писну річку. Це було типове острівне (мисове) поселення, яке займало площу близько 20 га. Отже, місто було велике, понад 15-20 великих будинків з прибудовами, сараями, конюшнями. Виходячи з висновків П. Толочка відносно густоти населення міст Київської Русі, згідно з якими на 1 га проживало в середньому 125 людей, отримуємо, що населення давнього Здвиженська становило щонайменше 2500 осіб [24, с.54-57].

Рис. 2. Візантійська монета «фоліс», знайдена на місці літописного Здвиженська 2014 року

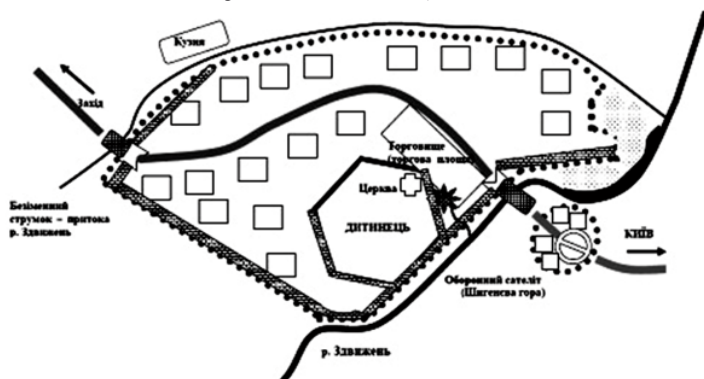

Рис. 3. План розташування літописного Здвиженська

Аналізуючи стратиграфію місця знаходження Здвиженська у Брусолові стає зрозумілим, що культурний шар доби Київської Русі знаходиться на глибині 1,5-2 м та простежується у вигляді чорного шару ґрунту потужністю 50-60 см., яка заповнена керамікою періоду XI-XII ст. У листопаді 2016 р. представник інституту археології Академії наук України провів поверхнєве дослідження цієї ділянки та підтвердив розміщення на ній давньоруського міста.

Більшість житлових будівель міста розташовувалися уздовж притоки р. Здвижень у бік вулиці Костьольної. На даний час точно встановлено розташування дитинця, фортечні мури якого були направлені на північ і південний захід, в'їзду та виїзду з давнього міста, будинків, а також приблизне місцезнаходження Воздвиженського мосту, церкви та кузні. Місто мало оборонний сателіт (залогу) з чотирма будинками, який першим прийняв удари загарбницької орди. Відразу за в'їздом у місто розташовувалася торгова площа та церква.

Отже, літописний Здвиженськ був оборонним торговим містом, а його розташування, форма, причини виникнення і розвиток добре узгоджуються з дослідженнями відомого історика Давньої Русі Серафима Юшкова [25]. Зокрема, в першу чергу місто будувалося князями як військове укріплення для оборони. Воно не могло існувати без більш-менш сильного гарнізону і, звичайно, цей гарнізон міг поставити тільки князь. Особливо цікавим є факт утворення міст у XI ст. Встановлено, що воно організується не на старих городищах великородинного типу і навіть не на городищах X ст., а кілька кілометрів далі, на новому місці, особливо на сухопутній торговій дорозі. Це визначалося суспільно-економічною необхідністю, бо князь або феодална верхівка намагалися створити центр свого удільного панування над всією околицьною округою. Крім того, феодали отримували чималий зиск від торгівлі і від мит при переїзді як своїх земельних володінь, так і через міста й мости.

З огляду на це, особливо цікавими видаються й археологічні розвідки в околицях давнього Здвиженська. Виявляється, що весь Здвижень-край був покритий такою собі «павутиною» давньоруських міст, сіл, хуторів і культових споруд. Зокрема, поблизу літописного міста знайдено залишки 25 давньоруських поселень. Деякі з них мали всього одну-дві хатки (хутір), деякі – 4-6 (село), а інші вважалися містами, як, наприклад, Щенів, Мілетичі, Ковбиж, Забущина (Готів). На місці останнього були знайдені денарії – римські срібні монети часів Республіки (вперше викарбовані 268 року до н. е.) та перших двох століть Імперії.

Крім того, у місцині, яка оточена з трьох боків каналами (природними притоками чи штучно створеними – невідомо), на лівому березі Здвижа за Костовцями, недалеко від стародавнього чотирикутного замковища, званого Селище, віднайдено залишки монастиря. Цілковито ймовірно, що копачі віднайшли Лазарів монастир, який слугував притулком для жителів міст Здвиженська, Щеніва та Мілетичів, оскільки знаходився від них на рівновіддаленій відстані. Під час монголо-татарської навали люди з околицьних поселень – переважно жінки, діти, поранені вояки-русичі, – намагалися знайти в Лазаревому монастирі прихисток. Але безпощадні варвари не пожаліли нікого.

Отже, літописний Здвиженськ – це центр феодалного панування над навколишньою сільською округою та укріплення для охорони від зовнішніх ворогів. З початку заснування місто Здвиженськ було не тільки постійним пунктом перебування місцевого гарнізону й збірним пунктом усіх військових сил даної округи і під час облоги, але й центром сільського господарства. Саме в ньому концентрується своєрідна соціальна група воїнів-хліборобів, які в мирний час займалися сільським господарством, але завжди тримали напоготові коней, зброю і перебували в постійній бойовій готовності. У XI ст. Здвиженськ поступово перетворюється у торгово-промисловий центр князівського волості.

У наш час міста Київської Русі X-XI століття представляють великий інтерес як для істориків, так і для туристів із всього світу. Це пояснюється тим, що дуже мало міст Руської землі змогли зберегти залишки своєї первісної ідентичності, відтворивши в тій чи іншій формі фрагменти доби Середньовіччя. Саме тому віднайдення літописного Здвиженська є знаковою подією не тільки для науковців і знавців старожитностей, але й для подальшого соціально-економічного розвитку Брусилівщини та Житомирської області. Громада Брусилова планує відновити залишки літописного міста та створити на його місці історико-меморіальний етнопарк «Древній Здвиженськ», який може стати скарбницею колективної пам'яті людства про унікальну культуру Київської Русі.

Це особливо актуально через російську агресію проти України, бо відновлення історичної справедливості набуває світоглядного ідеологічного змісту. Напевно,

вже настав час, коли в царині історичної науки українцям потрібно відстояти одноосібне право на величезну культурну спадщину Середньовічної імперії – Київської Русі. Адже, приймаючи християнство, Володимир Великий включив Русь у європейську цивілізацію, а не, як стверджує Кремль, заклав підвалини «руського міра». В статті Гарвардського Університету «Kievan Rus' in the Medieval World» («Київська Русь в Середньовічному Світі») підкреслюється, що за 250 років існування (від Хрещення 988 року до занепаду центральної київської влади 1146 року) Русь була повноправною частиною тогочасної Європи. Приведені статистичні дані вражають: з 52 міждинастичних шлюбів київських князів 40 припали на західні країни – Англію, Скандинавію, Польщу, Німеччину, Угорщину та Францію [1].

Список використаних джерел:

1. Raffenperger C. Reimagining Europe. Kievan Rus' in the Medieval World / C. Raffenperger. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 2012. – 329 p.
2. Антонович В.Б. Археологическая карта Киевской губернии / В.Б. Антонович. – М., 1895.
3. Археология СССР. – Т. 15. – Древняя Русь. Город. Замок. Село / Г.В. Борисевич [и др.] ; отв. ред. Б.А. Колчин ; редкол.: Б.А. Рыбаков (гл. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1985. – 431 с.
4. Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л.В. Войтович. – Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2006. – 782 с.
5. Данилевский И.Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.) / И.Н. Данилевский. – М., 1998. – 399 с.
6. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, О.С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1985. – 254 с.
7. Нумизматический словарь / автор-составитель В.В. Зварич. – Львов : Из-во при ЛГУ, 1975. – 288 с.
8. Інститут археології АН УРСР. Науковий архів. – 1960/26.
9. Карамзин Н.М. История государства Российского / Н.М. Карамзин. – СПб., 1818. – Т. II. – 584 с.
10. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство / І.П. Крип'якевич. – К. : Наукова думка, 1984. – 176 с.
11. Літопис руський / пер. з давньорус. Л.С. Махновця ; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989.
12. Материал для историко-географического словаря России. – Ч. I. – Географический словарь русской земли (IX–XIV) / сост. и изд. Н. Барсов. – Вильна, 1865. – 220 с.
13. Нариси з історії Макарівського району: До 15-ої річниці Незалежності України / Н.В. Ащенко, Є.В. Букет, Д.С. Нетреба та ін. ; упоряд. Є. Букет. – К. : Логос, 2006. – 416 с.
14. Новосельцев А.П. Внешняя торговля. ДревнейРуси / А.П. Новосельцев, В.Т. Пашуто // История СССР. – 1967. – №3.
15. Ономастична картотека Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН України.
16. Пиріг О.А. Село Уляники. Хода крізь віки / О.А. Пиріг. – К. : МАУП, 2007. – 174 с.
17. Повесть временных лет / под ред. и с предисл. В.П. Адриановой-Перетц. – М. ; Л., 1950. – Ч. 1.
18. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. – СПб. : Изд. Археографической комиссии (литографированное), 1872.
19. ПСРЛ. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – СПб., 1908.
20. Рибалка І.К. Історія України. Частина 1: Від найдавніших часів до кінця XVIII століття : [підр. для іст. фак.вищихнавч. закладів] / І.К. Рибалка. – Х. : Основа, 1994. – 448 с.

21. Ричка В.М. Історико-географічні передумови формування Київської землі / В.М. Ричка // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні : зб. наук. праць / АН УРСР. Ін-т історії ; ред. кол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 106-109.
22. Святненко В.Г. Рідний край над Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини / В.Г. Святненко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
23. Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев. – М., 1866. – Т. 1.
24. Толочко П. Демография древнего Киева / П. Толочко // Наука и жизнь. – 1982. – №4.
25. Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі / С.В. Юшков ; відп. ред. В.А. Смолій. – К. : Наук. думка, 1992. – 352 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/yushkov2/yush14.htm>.

Until today a heated debate regarding the localization of the missing an ciencity of Kyivan Rus' Zdvyzhensk (Zdwiezyn') have continued in the academic and public communities. But no onewas presented the scientific substantiation of its location. In this article wefirst present the argumental evidences of Zdvyzhensk's localization on the territory of the village Brusyliv of Zhitomir region which are based on analysis of historiographical material, written and archaeological sources, archeological explorations and excavations. Further study of the ancient city is possible only during large-scalearchaeo logical excavations.

Key words: Zdvyzhensk, ancientcity, Kyivan Rus', Ruthenia, prince's era, archaeological finds, the ancients ettlement in Rus', historical sites.

Отримано: 26.09.2016 р.

УДК 003.628:165.191:261.2

О. М. Солецький

ДВЗН «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»

ЕМБЛЕМАТИЧНА СТРУКТУРА МАГІЧНИХ ОБРЯДІВ (на матеріалі праці Івана Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу»)

У статті на матеріалі праці Івана Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» досліджується структурна організація магічних обрядів та ритуальних дійств. Відзначено входження формотворчих складових «язичницького семіозису» в сигніфікаційну систему християнства. «Емблематизм» первісного мислення висновується з особливостей первісної гносеології – з чуттєвого пізнання, відображення та потреби їхнього номінування. Структурна організація магічних обрядів та ритуалів демонструє вагомість візуальних та вербальних сигніфікацій для їх смислоорганізації. Це дозволяє номінувати їх «емблемами дії, або руху».

Ключові слова: емблема, структура, магія, ритуал, обряд, вірування, сигніфікація, первісне мислення.

У дослідженні «Дохристиянські вірування українського народу» Іван Огієнко відзначає особливу тяглість та взаємозв'язність дохристиянських та християнських традицій. На його думку, давній релігійно-міфологічний спадок, його виражальна, формальна, а часом і змістова складові суттєво вплинули на адаптацію та асиміляцію християнської доктрини на теренах Древньої Русі. «Знати дохристиянські вірування українського народу дуже важливо, бо тільки знаючи їх,

ми можемо належно зрозуміти теперішню духовну культури цього народу й правдиво оцінити силу пізнішої Християнізації серед нього. Давні вірування, як довго віковий набуток духовний, не могли легко й безслідно розв'язатися перед наступом Нової Віри серед народу, що у своїй переважаючій більшості був тоді неписьменний, і тому поставала мішанина вірувань, т.зв. синкретизм» [3, с.8].

Розглядаючи «географію» сакрального простору, Іван Огієнко відзначає історичну спадковість у визначенні особливих священних локусів. «Там, де стояли капища та боввани, пізніше повставали Церкви» [3, с.157], відповідно саме на місці давнього «Київського гаю» зросла Києво-Печерська Лавра. Водночас, окремі формотворчі складові «язичницького семіозису» латентно увійшли в сигніфікаційну систему християнства. Стародавні звичаї і обряди «дуже консервативні, і з бігом віків мало міняються, тому багато їх перейшло у християнство, змінивши тільки свою первісну ідею» [3, с.171]. Окрім того, їхнє трансформування і вродання у християнство було системним: «Старі релігійні форми звичайно не гинуть остаточно, але тільки змінюються чи то в формі, без зміни ідеї, чи то в ідеї, без зміни форми» [3, с.171].

Особливої уваги заслуговують ті моделі, що формували прагматику і філософію релігійно-міфологічної ідеології. Однією з таких є емблематична форма, яка має свою, впорядковану тривалими історичними процесами мовного розвитку, смислоконструювання, диференціації культурної аксіології структуру та візуально-вербальну репрезентативність [дет. див.: 1; 4; 5; 12]. Не оминув цієї цікавої теми й Іван Огієнко, насамперед у справі фіксування та впорядкування, інтерпретації та порівняння «дохристиянських вірувань» українського народу. У цій статті розгортаємо задекларовану у попередніх студіях [10, с.291-297] тему, акцентуючи насамперед на емблематичній структурованості магічних обрядів та ритуалів, що випливає з загальної системи смислотворення язичницької міфології.

У працях українських та зарубіжних учених неодноразово відзначалось, що міфологія та магія опирається на символічне мислення, а найменшою одиницею ритуальної семіотики є символ [11]. Структура символу визначається як «семантична», тобто «вона залучена у відношення знаків і символів з предметами, до яких вони належать» [11, с.33]. Для природи символу характерні: багатозначність, об'єднання диспарних сигніфікацій, що взаємопов'язані через аналогію та асоціацію з реальним та уявним, конденсація та редукування в єдиному образі розлогого фабули, історії, дуалістична поляризація семантики [11, с.33]. Визначені Віктором Тернером ознаки проявляються не ізольовано і не є його апріорними властивостями, а окреслюються лише в певних структуральних контекстах та семіотичних системах. Однією з таких є емблематична модель сигніфікації, що синкретизує візуальні та вербальні знаки у єдину семантичну форму.

«Емблематизм» первісного мислення випливає з особливостей первісної гносеології – з чуттєвого пізнання, відображення та потреби їхнього номінування. Осягнення вагомим для життя явищ та предметів розкривалося у структурах, де однаково важливим було візуальне відокремлення, просторове обмеження об'єкта, його уявне відображення та символічне маркування через домінуючу ознаку та на основі цього – номінування. Первинно ця емблематичність стала основою народження слова, визначаючи функціонування мовної системи, що підтверджують концепції О. Потебні, Ф. де Сосюра, Р. Барта, У. Еко тощо.

Іван Огієнко теж підкреслює цю очевидність. Послідовно відтворюючи історію трансформувань вірувань та обрядів українців, дослідник неодноразово зосереджується на етимологічних роз'ясненнях утворення значень конкретних слів, на розкритті глибин «внутрішньої форми». Формування слів часто прив'язані до кон-

кретних ритуальних чи міфологічних уявлень. Простежуючи історію виникнення понять «требище-потреба-Требник», Іван Огієнко звертається до періоду культивування матеріальних богів і прив'язує появу цього етимологічного кореня до давніх жертвопринесень та ритуальних дарувань. Ідоли потребували видимою жертви, «ця жертва звалася *требою* чи потребою, а жертвник звався требищем або потребищем. Треба була киче необхідна, і це стародавнє значення позосталося і в нашому слові «треба» (необхідно) аж до сьогодні» [3, с.162]. Пізніше воно з іншою релігійною (ідеологічною) конотацією, але з частковим збереженням функціонального призначення вживається у християнстві: «від нашого слова «требище» пізніше постали слова: треба, а книга виконання треб – Требник» [3, с.158]. Таким чином, етимологія і значення конкретних лексем розкривається в етимології, внутрішню присутній, емблематичній конструкції, у якій центральна етимологічна візуально-образна презентація (у класичній емблемі так звана *pictura*) має віддалене, часто протилежне трактування. Вона стає метафоричним тлом, що завдяки асоціативним аналогіям конкретизує новий конотаційний варіант. Очевидно не випадково християнські книги барокової доби на титулах, фронтисписах подавали розширені назви до книги, густо обрамлені малюнками, конклюдіями, що додатково візуалізували конкретні лексем, змінюючи та доповнюючи їхню етимологічну історію. Таким є титул Требника Петра Могили.

У подібний спосіб митрополит Іларіон тлумачить інші словотворчі гнізда. Зокрема, етимологічний ряд «бовван-бовваніти» пов'язується з «кумиром», «ідолом». «Від «бовван» постало й «бовваніти» – ледь-ледь виднітися здалека, як видніється бовван» [3, с.153]. Від традиції «гадання на жертвах» та жертвопринишень виводиться етимологія «жerti» та «жертви». «Приносити жертву визначалося словом «жрати» або «жerti», що полишилося аж до нашого часу в розумінні багато й сквапливо їсти, – їли ж чуже» [3, с.169], звичайно з відповідними танцями, піснями та примовляннями. Таким чином, етимологія конкретних лексем розкривається через унаочнення ритуально-магічних дійств або ж їх фрагментів, значення слова подається як узагальнене констатування функції, за якою схована візуально-вербалізована акція.

Структура ритуалу передбачає взаємодію жестів (рухів, танцю), слів та візуальних об'єктів чи предметів, навколо яких організовується стереотипна послідовність. Його можна назвати «емблемою в дії». Він має стабілізовану, однотипну, законсервовану повторюваність, його значення – визначені і незмінні. Відтак його провадження – це умовне «читання» і «народження» (розкодування, розгерметизація) емблематично впорядкованого сенсу.

Первісно ці варіанти семіозису проявлялися у впорядкуванні і підкоренні простору. Спеціально визначені місця сакралізувалися через особливу рельєфну, ландшафтну, природну архітектоніку, отримуючи однакову функціональну, семантичну та номінативну визначеність. Жертви приносили «або в храмах, або найчастіше під голим небом на святих місцях: під великим дубом або іншим великим деревом, в гушавинах лісу, в чагарниках, на березі річок чи озер, біля криниць чи джерел, на пагірках і т.ін.» [3, с.169]. Просторові локуси наповнювались сакральною символікою, тут встановлювались ідоли та боввани, сигніфікативна природа яких теж виразно емблематична. Тут палили «невгасимі вогні» і, як стверджує Іван Огієнко, опираючись на свідчення арабського історика і мандрівника Аль-Масуді, «курили й ладаном» [3, с.168]. У таких місцях читались відповідні молитви чи ж «пісні», чинились певні обряди. Таким чином, увесь цикл, його форма, антураж, візуальні та вербальні знаки утворювали викінчений сенс священного дійства. Цілісно він був емблемати-

зованим дійством розмови з Богом, чому сприяла повторювана однотипність, що ставала законом. Відтак усі ритуальні процесії опиралися на цей структурний, адаптований до первісного сакрального семіозису принцип.

Серед українських та зарубіжних дослідників неодноразово підкреслювалася вагомість і значимість тяглості первісних традицій. Ця «спадкоємність» насамперед проявляється на рівні структури та форми сигніфікаційних представлень. Якщо символ багатозначний і змінний, то «емблематична» структура майже непорушна. Синкретизм візуально-вербальних сигніфікацій незмінно конструює семантику міфу та фольклору, тож усі підстави були, зокрема, і в М. Грушевського виділяти «нитку, котра простягається від примітивної колективної обрядовості» до магічних формул, замовлянь і молитв [2, с. 136-137].

Підтвердження цьому віднаходимо у модифікаційних представленнях різних природних явищ та стихій, що від номінативного окреслення, сакралізування, введення в міфологічну ієрархію, магічні формули та ритуали – незмінно виявляють цю синкретичність. Іван Огієнко відстежує цю тенденцію у різних провах. Зокрема, «у святковому ритуалі було багато соняшних емблем» [3, с. 26]. До них дослідник зараховує «калату», яку хапають дівчата і хлопці на Андрея; «білого коня», що біжить по небу; «яйце». Їхнє смислове становлення конкретизується в структурі обрядової «емблеми». «Яйце – джерело народження, як і сонце, чому воно з глибокої давнини стало емблемою сонця й шанувалося. Великодне червоне яйце (крашанка) набуло особливо великої пошани, – ним «котилися» й гуляли «навбитки» [...] При гаданнях і заговорах часто вживаються яйця, як речі ритуальної: ним викочують хворобу, пристріт чи вроки (наврочене)» [3, с. 27]. Маючи широкий ряд означуваних, що пов'язують означник з різними стихіями, явищами, «яйце» використовувалось як елемент магічного лікування чи гадання, проте його функціональний статус визначався лише в конкретному ритуальному дійстві. «Викачування яйцем» завжди супроводжувалось «спеціальними примовляннями та звичайними молитвами» [6, с. 156]. Таким чином, символічно зацентрована у яйці природна сила проявляє (розкриває) себе через замовляння та відповідний рух, себто являється у конкретній структурній моделі. Зрештою, навіть збережені до наших днів уламкові форми давніх ритуалів опираються на таку візуально-вербальну синкретичність. До таких відносимо традицію побивання вербовим гіллям («шуткою») у передвеликодній тиждень, тощо. Є згадки про це і в І. Огієнка: «ці вдари – це магічне прогнання нечистої сили від людини: «Верба (в Галичині часто лоза) б'є, не я б'ю» [3, с. 55].

Візуальний компонент обрядових «емблем» натуралізований конкретними предметами навколишньої дійсності, у яких символічно ховаються вагомі стихії та природні сили. Він, як і у класичній емблемі, є одним з центральних елементів смислоконструювання, що персоніфікує та умовно позначає ідейні субстанції за принципом метонімічного зміщення. Усі обрядові дійства можна умовно назвати «емблемами дії», адже вони відтворюють традиційні, «відредаговані» часом та досвідом консервативні обряди, що мають сталі значення і структуру. Архаїчне мислення у магічних обрядах та ритуалах виявляє свою символічну, оперту на асоціацію та аналогію, сутність. «У замовляннях причинно-наслідкового сюжету нема взагалі» [7, с. 17]. Тут насамперед виділяється семіотичний принцип узгодження та поєднання, як правило, візуально зримого та вербально маркованого, зведення їх у нову семіотичну модель, що має свої закони семантизації. Їхня «прагматика та філософія», «інтерпретаційне розуміння» можливе лише в емблематично зредукованій схемі.

Усі жанрові різновиди магії мають синкретичну, нероздільну єдність обрядового сценарію, що стягує образ і текст. Візуальне та вербальне – визначають

ся як форми, що мають «реальну» силу впливу. Тут виявляється закон оберненої пропорційності – способи пізнання світу стають способами «маніпулювання» світом. Іван Огієнко звертає увагу на ці явища таким чином: «Зла людина легко може наврочити лихо словом або пристріти очима (порівняй в нашій мові слово: урок, наврочити, врочити, корінь слова «року», «рек», звідси: пророк, вирок і т.ін.), і таку злу людину можна пізнати вже і по її очах. Як добра людина гляне на вас, то пощаститься, а коли зла – наврочить на нещастя. Тому ховають дітей від злого ока, так само й немовлят при купанні» [3, с.188]. Недобрий погляд – це неправильне, спотворене відображення (уявлення, що видозмінює первообраз), що, за законами давнього світосприймання, може впроваджуватись в реальність. Такими ж властивостями наділялося слово. «Слово, належно й своєчасно сказане, має велику й чудодійну силу, – воно лікує, приносить добро («благословення»), або, навпаки, сильно шкодить» [3, с.189]. Знати потрібне слово чи словесну формулу – це означало володіти силою магічного впливу, вміння захистити себе або інших від небезпеки лихого втручання у конкретному мовному середовищі.

Поєднання візуального і вербального компонентів у магічних формулах – це варіант творення особливої метамови, з перескакуванням, переакцентацією та заміною традиційних відношень між означником і означуваним. Власне у цьому проявляється алогічність словесного тексту, яку відзначають різні дослідники. Його функціональне і семантичне значення реалізується лише у цілісній структурі, де кожен компонент є взаємодоповнюючим і коригуючим. «При закляттях слово мусить бути зв'язане з певним рухом руки, ноги, голови, мімікою і т.ін.; децю треба повторювати тричі й плювати при тому ліжоруч. Часом при цьому зав'язуються вузлики, особливо при чаруванні, і це дуже старе. Слід від ноги людини здавна вважається за саму людину, а тому закляття легко може відбутися й над слідом того, кого закликають» [3, с.193]. Словесний текст має свою історію колективного рафінування і, як відзначає Іван Огієнко, «нерівноскладовий, а часом і рівноскладовий ритм, як і приповідка. Вони часто двочленної форми» [3, с.193]. У таких первісних словесних формулах, за доведеннями О. Потебні, зароджувалась поезія [9, с.132-1313], зокрема й емблематична.

Конкретні жанри магії переходили в обряди і навпаки, зберігаючи структурну і функціональну спрямованість. «Коли весною вперше бачать гусей диких, журавлів, ластівку й ін., то підкидають до них, що під руку попаде: солому, грудку землі, шапку з голови й ін., і говорять: «Гуси, гуси, вам на кубло, а нам на тепло!» [3, с.192]. Або: «Є багато різних заклинань супроти нечистої сили, напр. робиться круг навколо себе, або такий круг з молитвою-заклинанням» [3, с.192].

Емблематична структура формує презентацію клятв та присяг, зрештою, як і молитви. «В договорі князя Ігоря з греками 944 (945) року, – зазначає Іван Огієнко, – вже згадується ідол бога Перуна в Києві: «Приде Ігорь на холм, где стояше Перун», і клявся з дружиною перед ним» [3, с.192]. Візуальна присутність божества сповнювала сенсом легітимність ритуалу, що цілісно узагальнювався в ідею «правдивості», «дійсності» чи обов'язкової реалізації угоди.

Фрагментарно окреслені нами структуральні форми візуально-вербальної взаємодії в семіозисі магії та ритуалу вказують на актуальність та потенціальність дослідження під таким кутом зору. Їхню модифікаційну природу відстежував Іван Огієнко, фіксуючи різні прояви у міфології, релігії, магії та обрядовості українського народу. Саме емблематична структура була формою семіолоконструювання систем первісного мислення, визначала впорядкування семіотичних відношень між світом та людиною, була перенесена з язичництва у християнство, адаптована та асимільована під нове ідеологічне спрямування через замі-

ну складових елементів, номінувань та іконічних візуалізацій, що переконливо доводить у праці «Дохристиянські вірування українського народу» Іван Огієнко.

Список використаних джерел:

1. Григорьева Е. Эмблема: Очерки по теории и прагматике регулярных механизмов культуры / Е. Григорьева. — М. : Водолей Publishers, 2005. — 232 с.
2. Грушевський М.С. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. / М.С. Грушевський ; упоряд. В.В. Яременко ; авт. передм. П.П. Кононенко ; приміт. Л.Ф. Дунаєвської. — К. : Либідь, 1993. — Т. 1. — 392 с.
3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. монографія / Іван Огієнко. — К. : АТ «Обереги», 1992. — 424 с.
4. Махов А. Феномен эмблемы (подступы к пониманию) / А.Махов // Эмблематика. Макрокосм. — М. : Intrada, 2014. — С. 5-127.
5. Михайлов А. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи / А. Михайлов // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. — М. : Наследие, 1994. — С. 326-391.
6. Мусіхіна Л. Магія українців устами очевидця / Л. Мусіхіна. — К. : ТОВ «Гамазин», 2012. — 400 с.
7. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / М. Новикова // Українські замовляння / упор. М.Н. Москаленко. — К. : Дніпро, 1993. — С. 7-33.
8. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2001. — 440 с.
9. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / А.А. Потебня ; сост., вступ. ст., коммент. А.Б. Муратова. — М. : Высш. шк., 1990. — 344 с.
10. Солецький О. Дохристиянські емблематичні формули в інтерпретаціях Івана Огієнка / О. Солецький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія філологічна. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. — Вип. XII. — С. 291-297.
11. Тэрнер В. Символ и ритуал / В. Тэрнер ; сост. В.А. Бейлис и автор предисл. — М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. — 277 с.
12. Peter M. Daly Literature in the light of the emblem: structural parallels between the emblem and literature in the sixteenth and seventeenth centuries / M. Peter. — University of Toronto Press, 1998. — 283 p.

The structural organization of theurgic ceremonies and ritual actions as they are given in Ivan Ohiyenko's work «Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People» has been studied in the paper. The entry of «pagan semiosis» formative components into the denotative system of Christianity has been observed. The «emblematicity» of primitive thinking is inferred from the peculiarities of original epistemology, from sensory perception, reflection and the necessity of their nomination. The structural organization of magic rites and rituals indicates the importance of visual and verbal signification for their meaning arrangement. This permits to nominate them «the emblems of action or movement».

Key words: emblem, structure, magic, ceremony, rite, creed, signification, primitive thinking.

Отримано: 05.10.2016 р.

М. І. Степаненко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ТЕКСТ У ТЕКСТІ: УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В ЛІНГВІСТИЧНОМУ СВІТЛІ ОДНОГО ІНФОРМАТИВНОГО ДИСКУРСУ

В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

Тарас Шевченко

* * *

...малоросійський академік
усе ставить з ніг на голову.

Олег Гринів

У статті проаналізовано мовні засоби організації тексту в тексті, присвяченого різновекторному інтерпретуванню української національної ідеї двома сучасними вітчизняними вченими. Основну увагу зосереджено на виявленні специфіки взаємодії таких типів текстів, як власне-інтертекстуальний та метатекстуальний, удокладненому аналізові екстра- й інтралінгвальної природи текстової контрастності, характеристикі парадигми описових найменувань як маркерів найзначущої інформації дискурсу-рецензії Олега Гриніва.

Ключові слова: дискурс-рецензія, Олег Гринів, інтертекстуальний, перифраза, контрастність, українська національна ідея.

Усі негаразди, які переживає нині Україна, як у фокусі, віддзеркалені в мові. З'ява наповнених лексичними, словотвірними, граматичними новотворами, новотворами-тропами, новотворами-фігурами текстів різної жанрової природи – тому яскраве підтвердження. Їхні автори намагаються власним словом, своїми по-оригінальному оречевленими думками вплинути на складний перебіг суспільних подій, повернути їх у цивілізоване русло, перепинити шлях знедуховленню, злу, насиллю, несправедливості, зраді, конформізму (а віднедавна й колабораціонізму) та іншому лихові, що суне зовсім і прагне за будь-яку ціну, навіть найдорожчу – людське життя, умертвити нашу національну ідею, демонтувати ще не зовсім зміцнілу українську незалежність. Вони воліють прикути увагу всіх верств населення до того, що відбувається довкруги, пробудити національну активність. Такими глибокими, патріотичними за змістом і формою дискурсами рясніють ті українські видання, найпершочерговішими планами й найважливішими завданнями яких є демонстрування перед світом своєї європейськості, культурності, відвертості, ширості, ставання на прю з п'ятими й іншими колонами, які не сприймають нашого наполегливого прагнення до самостійності й удосконалюють старі та винаходять нові антиукраїнські технології, виковують новітнє імперське ярмо, давання гнівної й гідної відсічі всім, кому мультко на серці, злісно на душі від того, що Україна крок за кроком, літа за літами, як і пророкував ще в 90-х роках XIX століття титан духу Іван Франко, «о власній силі йде. І простується, міцніше...».

Об'єктом нашого лінгвістичного аналізу є невелика за обсягом, але багата на думки й щедра на мовні перла розвідка Олега Гриніва з красномовною назвою ««Потолочення» національної ідеї, або Маніфест «коларадського» демонтажу Української держави», яку надрукувала газета «Літературна Україна»

[2]. Ця публікація максимально наближена до рецензії на статтю, однак своєю мовною організацією виходить за береги цього жанру, що займає особливе місце в системі функціональних стилів, та й за емоційним змістом вона дистанціюється від його канонів. Перед нами художньо досконалий, насичений неповторними лінгвальними засобами дискурс. Він, як і передбачає рецензія, містить дискусійні, дразливі моменти, що стосуються змісту статті «О национальной идее Украины», уміщеної в газеті «2000» [4]. Отож розмова, яку емоційно, зболено, але виважено, кваліфіковано веде Олег Гринів, зосереджена довкола стрижнів української національної ідеї. Дефініційні параметри цього поняття, здавалося б, уже викристалізовані, думається, нібито настав час утілення їх. Однак й на чвертьстолітньому році незалежності обставини складаються не так, як мало б бути в цивілізованій державі. Прикро, що навіть з-поміж представників еліти, які, за твердженням Олега Івановича, «належать до мужів науки» й отримують «від ... держави платню (і не маленьку)», знаходяться ті, хто неприховано паплюжить українську національну ідею й вимагає її демонтажу, навіть пропонуючи, як не дивно, свої інтелектуальні послуги.

Вважаємо, услід за автором рецензії, що подані в ліді, який захоплює читача й задає тон статті, і в самій рецензії запитання: «Чи можливе таке в сусідній Польщі, Угорщині, не кажучи вже про Францію або Німеччину?», «Чи подібне заявить польський або чеський письменник?» є риторичними – не більше, а висновувальне запитання: «А що роблять правоохоронні органи, міністерство інформаційної політики, різні *гейби* патріотичні партії?» – не що інше, як керівництво до дії, бо такі справді вже «час припинити московське й малоросійське толочення української душі», якщо «хочемо жити у правовій державі, як передбачає чинна Конституція». Усе це екстралінгвальні контури й сюжети, а ми ж поставили за мету схарактеризувати найтипівіші, найоригінальніші мовні засоби авторського дискурсу-рецензії на велими актуальні теми, що стосуються генези, минулого, сьогодення, а почасти й майбутнього України та української національної ідеї, нашої національної самосуверенізації.

Основний зміст публікації відображають передусім мотиваційно прозорі ключові компоненти її назви – іменникова лексема «*потолочення*» й субстантивний «ад'єктивне словосполучення «*коларадський демонтаж*». Заголовковий запис – «Потолочення» національної ідеї, або Маніфест колорадського демонтажу Української держави – хоч і є тематично складним, але не потребує особливо го декодування, він виразно експлікує інформацію про нищення не чого-небудь, а найсвятішого – Української держави, ясна річ, і нашої національної ідентичності, тобто мови, культури, історії, релігії, зрештою, подарованої Богом і залишеної у спадок пращурами землі. Заряджені полісемантизмом й емоційною напругою вияскравлені заголовкові складники «оброstaють» конкретним змістом у внутрішніх заголовках, або підзаголовках, які різнобічно відображають найважливіші аспекти теми дискусії, презентують основну ідею тексту, привертують увагу читача до повідомлюваного, змушують його заглиблюватися в змістові тонкощі рецензії. До заслуг Олега Гриніва слід віднести насамперед те, що його стаття чітко структурована на вдало поіменовані логічно завершені сегменти, а саме: «Національна ідея а-la Толочко», «Напльоралізм і понятійна плутанина», «Українська етнічна територія і панегірики імперії», «Корінний народ – етнос – інститут громадянства», «Футуристична археологія і якбитологія», «Трагедія на Донбасі: державна ідея», «Помісна церква – гарант єдності чи візантійська ересь?», «Україна – форпост європейства чи ментальна колонія?».

Заголовні слова «*потолочення*» і «*коларадський*» узято в лапки, що відразу налаштує реципієнта на якусь імпліцитність, прихованість змісту, семантич-

ні трансформації або мовну гру. Усе це справді присутнє в дискурсі-рецензії Олега Гриніва. Словом «*потолочення*» він готує читача до неприємних подій, пов'язаних із руйнацією національної ідеї, спростовує безглузді твердження пропонента, що «у нас ... по существу и не было национальной идеи», що начебто вона «у нас не сработала», називає всі ці інспірування «смердючим мотлохом». До речі, віддєслівний іменник *потолочення*, який указує на абстрактну процесуальну ознаку, не авторський новотвір. Його знаходимо в художніх дискурсах Івана Франка, Богдана Лепкого, Докії Гуменної й інших письменників: *Кого засудила доля на **потолочення**, той буде потолочений, ніякий суд не видвигне його, хіба він сам видвигнеться* (І. Франко, «Борислав сміється»); *Могили стогнуть: «...В ніч і день // Не маємо спокою // За біль, за муки, за огнь, // Що вкрили ми собою. За сором, зраду, за розбій, // Що серце з груди дерли, // За **потолочення** нашої // Борців, що дармо мерли*» (Богдан Лепкий, «Сповідь землі»). Мотивом субстантива *потолочення* слугує дієслово *потолочити*. Воно зберігає прямий семантичний зв'язок із безпрефіксним вербативом *толочити* – 'приминати, надломлювати трав'янисті рослини, пошкоджувати посів, городину і т. ін., ходячи, їздячи, пасучись на них тощо', 'топтати, наступати ногами, задаючи пошкоджень', 'нищити, псувати' – і утвореними від нього іменниками *завдачіння*, *толочення* та дієприкметником *толочений*. У дискурсі Олега Гриніва безпосередньо актуалізується семантика 'нищення': з тривогою, печаллю й водночас злобою повідомлено реципієнтові про «потолочення» (читай: трошення, нищення) такого важливого чинника консолідації, вияву ціннісних орієнтацій українців, як українська національна ідея. На підтвердження сказаного наведемо конкретні приклади: [Сам автор «опусу» «О національній ідеї України»] «*занадто **затолочився***»; «*Політик Кремля... **толочать** мову Шевченка*»; «*...різного роду яничари... заважають нам жити в своїй хаті зі своєю правдою, прагнуть знецінити здобутки Революції Гідності, **толочать** нашу національну ідею...*».

Слово «*потолочений*» олапковане ще й тому, що воно «прив'язане» до відомого широкому загалові прізвища вченого, отже, пережило процес асоціативної вторинної номінації. Гратися в текст і підтекст, в експліцитно-імпліцитні вияви їх не будемо, а скажемо прямо: Олег Гринів гостро критикує далекі від патріотизму, від української наукової традиції історичні, етнологічні, етнографічні й інші пасажи автора вже згадуваної статті «О національній ідеї України».

Стосовно олапкованого відносного прикметника «*колорадський*» як конституента ключової сполуки «*колорадський демонтаж*» другої назви статті, що суттєво уточнює зміст першої важливою семантичною характеристикою 'національна деструктивність', то базою творення його є іменник *колоради* – 'новоявлені проросійські сепаратисти в Україні, колаборанти, бойовики, російські найманці, які обрали собі розпізнавальним знаком-символом чорно-жовту (чорно-помаранчеву) смугасту георгіївську стрічку, що своїм кольором нагадує колорадського жука – дуже небезпечного шкідника картоплі, з яким уже досить тривалий час ведуть уперту боротьбу науковці й усі, кому він заважає вирощувати «другий хліб».

Функцію граматично панівного компонента паралельного заголовка виконує іменникові лексема *маніфест*. Вона, експлікуючи значення 'звернення до когось, яке має програмний характер', перебуває у відношенні семантичної несумісності зі своїм валентним партнером – складним словосполученням «*колорадський демонтаж Української держави*», унаслідок чого створюється наскрізь прониклива сарказмом багатоконпонентна номінативна одиниця.

Найважливішою ознакою досліджуваного дискурсу Олега Гриніва є контрастність. Основу її становлять дві сили, одну з яких уособлюють українські па-

тріоти, з-поміж них і автор рецензії, другу представляють «доморошені українофоби», «рenegати», «пискляві мартинючки», «царські чоботолизи» й різного штибу «яничари». За допомогою трьох прикметників – *червоні*, *триколірні*, *«колорадські»* – останніх чітко поранжено за їхнім місцем та роллю в історії України. «Червоних яничарів» вихохла більшовицька навала, яку виплодили «царські чоботолизи». «Продовжувачами» антиукраїнських злочинів «червоних яничарів» віднедавна стали «триколірні яничари» – творці «русского мира» в незалежній Україні. «Колорадські яничари» – це вчорашнє вороже нашестя, яке анексувало Крим, оголосило й розпалило гібридну російсько-українську війну на Донбасі, поділило люд цього краю на еленерів і деенерів, сепарів і укропів, патріотів і зрадників, яке постійно воліє дестабілізувати ситуацію в різних кутках України. І червоних, і триколірних і «колорадських» яничарів об'єднує антиукраїнська ідея, люта ненависть до славного минулого нашого народу, а ще – вишколена «примітивна агресивність». Вони, використовуючи найсучаснішу ідеологічну зброю, потужний матеріальний ресурс, прагнуть деформувати систему моральних, культурних цінностей, відродити тоталітарні міфи, змінити наш євроінтеграційний вектор, відродити вже спочили в Бозі тоталітарну добу. Показово, що атрибутивні компоненти *червоний*, *триколірний*, *«колорадський»* позбавленні орнаментальності, вони перебирають на себе роль основних носіїв інформації у складі лексичних словосполучень із конкретним суспільно-політичним, ідеологічним змістом. Це засвідчує такий хоча б проміжний висновок Олега Гриніва: автор статті «О национальной идее Украины» «просто гується серед них, яничарів, червоних, триколірних і «колорадських».

Наступними промовистими позиціями дискурсу-рецензії є українці – їхні вороги, Україна – її вороги. Зрозуміло, що ворогів, недругів і в українців, і в України в усі часи не бракувало. У тексті окреме місце відведено новоспеченим зовнішнім ворогам, які ще вчора називали себе нашими братами, «братнім православним народом», а сьогодні пішли війною проти нас, порушивши християнські заповіді й забувши мудру істину: *«Не колай іншому ями, бо сам у неї впадеши»*. Їх номіновано *«спадкоємцями Золотої Орди»*, *«східними ординцями»*, *«московським агресором»*, *«азійським ординством»*, *«путінською ордою»*. У цих синтаксичних конструкціях, як і в розглянутих вище, семантичним маркером є прикметники, зокрема ті, що мають відомісне походження. Вони вказують на етнічну належність, часову окремість, еволюцію етнічної спільності.

Олег Гринів критикує пропонента за те, що той оперує, «за більшовицькими традиціями», поняттям «национальная идея Украины» й цинічно ігнорує поняття «українська національна ідея». Установлення відмінностей між конструкціями *народ України* та *український народ*, *національна ідея України* та *українська національна ідея* – це не граматична суперечка про узгоджені та неузгоджені означення й способи вираження їх, а серйозна розмова про Україну як самостійну державу з усіма її атрибутами чи як про потворну «Новоросію» – одвічну мрію «московської орди» й найближчу перспективу сьогоdnішнього «путінського керівництва».

Цікавою видається така форма лінгвістичного аналізу рецензованої статті, як розкриття її засадничих положень крізь призму перифраз, що мають об'язну, оцінну, емоційно експресивну констатацію. Вони об'єднуються в окремі парадигми. Ефективним засобом конденсації думки й вираження власного ставлення до повідомлюваного є описові найменування особи автора роботи «О национальной идее Украины»: *«малоросійський академік»*, *«ідеологічний яничар»*, *«найбільший парадокс нашої історії»*, *«ненависник свого народу»*, *«затятий ворог «націонал-патриотов»*, *«справжній советський патріот»*, *«аполо-*

гет «русского мира», «апологет імперії», «апологет лінгвоциду України», «апологет державного статусу «русского языка» в Україні», «малоросійський апологет російської імперії», «апологет московського клерикал-імперіалізму», «малоросійський археолог», «моралізатор від археології». Доповнюють цю парадигму нейтральні в плані семантики описові найменування «особа, яка належить до мужів науки», «науково титулована особа», «уродженець українського села на Переяславщині». Однак у конкретному контексті й вони набувають негативного забарвлення. Іронічний зміст укладено в перифрастичні висловлення «відомий герой анекдота, який відмовляється читати, бо вважає себе письменником», «студент, який заявив на іспиті з філософії, що має свою філософію». Окремі компоненти описуваної парадигми корелюють відповідно до потреб, які запрограмує текст, з позбавленими будь-якої конотації однослівними найменуваннями посад, роду діяльності – «академік», «археолог», «учений» або з негативно маркованими найменуваннями поглядів, переконань – «яничар», «українофоб». Наукову діяльність пропонента, який має «ідейних наставників», що Україну «прозивають «незалежною», аби «не писати по-своєму й цим принизити нашу відроджену державу», в «йому любій Москві», «милий його серцю «белокаменній», Олег Гринів характеризує так: «квасізнаукова потенційність» ученого-археолога «помножена на антиукраїнську впертість, якої він навіть не приховує». «Нашою історією» для цього академіка є не українська, а «отечественная история», пов'язана, зрозуміло, не з «Великим Голодомором 1932-1933 років», після якого спорожнілі українські села зайняли «переселенці из глубинных регионов России», а з «колективізацією, індустріалізацією, комсомольськими стройками, не говоря уже о генеральной идее построения коммунистического общества», у якому «він «убачав» одну з «одновременно существующих национальных идей». Цей учений, із докором наголошує Олег Гринів, не хоче заглянути до «Енциклопедії Українознавства», читати монографії академіка Василя Кременя про філософію національної ідеї, студіювати дослідження видатного історика Володимира Сергійчука про українські етнічні землі. Цим він демонструє «последовність своєї українофобії», «стріляє в нашу державу з позицій моральності московських імперіалістів», тобто позбавляє себе «не только научной, но и нравственной корректности». Як не парадоксально, але про ці наукові й моральні чесноти він не втомлюється повторювати, оцінюючи несуголосні його історико-археологічним й іншим поглядам українознавчі студії колег.

За допомогою залученої до лінгвістичного аналізу паремійної гри зроблено акцент ще на одному важливому фаховому моменті: археологічний досвід тлумача української національної ідеї з антиукраїнських позицій далекий від розв'язання таких складних питань, як корінні народи, етнічні групи й ін. Цьому дослідникові, висловлює слушну думку Олег Гринів, не варто «одночасно грати на фортепіано й дути в трубу». Це афористичне висловлювання перегукується з відомим українським прислів'ям про **кравця і шевця**, яке чи не найкраще прижилося в «латинській побрехеньці по-нашому розказаній» «Салдацький патрет» Григорія Квітки-Основ'яненка: «Тільки вже Терешкові ввірвалась нитка верховодити хоч на вулиці, або на вєчорницях, або і у шинку. Тільки що забалянтрасить, а тут йому хто-небудь і відріже: **«Швець, знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!»**

У статті-рецензії типовою для перифраз є функція змістової домінантності того або того розділу. Специфіку описових найменувань визначає й те, що більшість із них вимодельовано на основі несумісних у плані сполучуваності лексем. Замість очікуваних словосполучень «український академік», «український археолог» у тексті з'являються конструкції «малоросійський академік», «малоросій-

ський археолог». Мотиватом атрибутивного компонента в останніх є не традиційне поняття «малороси й Малоросія (офіційна назва України в дореволюційній Росії)», а ті поняття, які ввели до активного вжитку Михайло Драгоманов («зросійщені українці, що сповідують не свої національні принципи, а орієнтуються на чужі традиції»), Євген Маланюк («брак елементарного національного інстинкту, схиляння перед Московією і її володарями») та ін. Винятковим текстотвірним потенціалом вирізняється прикметниково-іменникове словосполучення «ідеологічний яничар», яке репрезентує семантику 'той, хто вірно й ревно служить чужій ідеології й цим самим не визнає, применшує, дискредитує суспільні ідеї, теорії, погляди, цінності, інтереси України й українців'.

Потрібно наголосити, що компоненти аналізованої перифрастичної парадигми, як і інших парадигм, перебувають у відношенні родо-видової залежності, конкретизують, уточнюють, доповнюють сутнісними значеннєвими доважками одна одну, як-от: «апологет лінгвоциду України» й «апологет державного статусу «русского языка» в Україні»; «малоросійський апологет російської імперії», «апологет імперії» й «апологет «русского мира».

Особлива контрастність, отже, й інформативна значущість властива протиставленню «традиційна (нейтральна) назва – аксіологічно конотована аналітична (описова) назва», наприклад: «яничар» – «ідеологічний яничар»; «археолог» – «малоросійський археолог», «моралізатор від археології»; «учений» – «доморощений учений». Важливі текстотвірні властивості транслюють перифрастичні звороти, що входять до однієї тематичної групи за ознакою співвідносності з екстралінгвальною дійсністю. Наприклад, описовий зворот «апологет московського клерикал-імперіалізму» (він же автор статті «О національній ідеї України») семантично, емоційно, експресивно взаємодіє з описовими найменуваннями «злотованої з чужим державним керівництвом» Української православної церкви Московського патріархату – «п'ята колона агресивної Російської Федерації» і «філія КДБ». Чіткі корелятивні зв'язки характерні для перифрастичних утворень «малоросійський апологет російської імперії» (він же знову-таки автор праці «О національній ідеї України») й «покійна імперія зла і брехні», тобто колишній Союз РСР. Аналізовані описові звороти й ті, що представляють інші задекларовані в рецензії тематичні сфери, фокусують у собі компресовану змістовно-концептуальну інформацію, реалізовану нетрадиційним планом вираження. Вони є своєрідними субститутами окремих невербалізованих контекстів.

Стаття ««Потолочення» національної ідеї, або Маніфест «колорадського» демонтажу Української держави» – дискусія двох науковців, які мають різні, навіть полярні погляди на українську національну ідею. Одна із «реплік» цієї свідомо обарвленої кепкуванням, іронією, а подеколи й сатирою суперечки – цитати з праці «О національній ідеї України», друга – аргументи й контраргументи Олега Гриніва, якими він оперує, полемізуючи зі своїм колегою або різко критикуючи його. 3-поміж інтертекстуальних украплень вирізняється своєю оригінальною текстотвірністю метатекстуальність – створення такої ситуації, «коли в ... тексті з'являється коментар, що стосується іншого тексту», коли «один текст «говорить» про інший» [1, с.33]. У дискурсі-рецензії використано для такого «критичного зв'язку між текстами» [Там само] фрагменти з історичних студій Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова, Дмитра Донцова, Володимира Кубійовича. Ця інтертекстуальна співприсутність, по-перше, розвінчує панегірики, які «малоросійський академік» виспівує «покійній імперії зла та брехні», по-друге, логізує сам текст і слугує надійним підґрунтям для авторських концептуальних положень та висновків. Пор. у цьому зв'язку власне-інтертекстуальний

фрагмент й авторський коментар до нього, у який доречно вмонтовано активно використовувані в різних джерелах, добре відомі не тільки в наукових колах «чужі» історичні дискурси (підрозділ «Українська етнічна територія і панегірики імперії»): «Если говорить о том, на чьей земле живут национальные меньшинства, то утверждение «на украинской» не всегда корректно. Большинство их живут на своей земле, которая на определенном историческом этапе стала украинской. Чтобы убедиться в этом, достаточно вспомнить, что Украина в современных границах сложилась только в годы советской власти». «Чи подібне заявить польський або чеський історик? – прочитаємо ще раз запитання, яке ставить собі Олег Гринів і сам відповідає на нього: – Не заявить, хоч на деяких їхніх землях не одне століття проживали німці!

Коли йдеться про нинішні кордони України, то можна погодитися. Та питання в іншому: чи «современные границы» відповідають межам української етнічної території?

Як незалежна держава Україна проголошена на території 603628 квадратних кілометрів. Проте ще М. Драгоманов зазначав, що українська етнічна територія становить 752828 квадратних кілометрів. М. Грушевський і Д. Донцов називали 850 тис. квадратних кілометрів суцільної української території. Зважимо, що це було задовго до ... «советской власти».

У повоєнний час В. Кубійович наголошував, що українські землі в Європі становлять 945,3 тис. квадратних кілометрів. Наші вчені й письменники, – це ще одне метатекстуальне джерело, – не мали сумнівів в тому, що Кубань – це українська земля. Український характер Кубані підтвердив перепис населення в Російській імперії наприкінці XIX століття. Отже, Україна в нинішніх кордонах не охоплює значної частини української етнічної території.

Не менше подивування викликають й такі два цитовані в дискусії-рецензії «висмики» зі статті чи, за Олегом Гринівим, «пасквіля» або «опусу» «О национальной идее Украины»: «Удивительно, что вполне солидаризовалась с национальной идеей в ее украинском этническом облики и нынешняя власть Украины, хотя сама-то является интернациональной. Это очередной парадокс нашей истории»; «Рассуждения на тему коренного народа, как мне представляется, лишены не только научной, но и нравственной корректности... историческая практика не выработала четких критериев коренного народа... в США, как известно, такое право обретается с рождением».

З ними перегукується ще одна власне-інтертекстуальна нотатка, геть позабавлена здорового лінгвістичного глузду: «К числу неверно определенных приоритетов следует отнести и так называемую «украинизацию» украинского языка. Многим он похож на русский, а то и вовсе русифицированный, а поэтому нуждается в реформировании. В качестве эталонного образца был предложен старогалицкий диалект (!!! – М. С.), на котором разговаривает диаспора в Канаде, США и других западных странах». «Малоросійський археолог» і справді «вважає нас за дурнів...» Не будемо коментувати цього «безсоромного толочення моралізатора від археології». Воно не піддається якому-небудь роз'ясненню або тлумаченню насамперед тому, що «такого діалекту не існує». Хочеться порадити авторові «теревень про «старогалицький діалект», щоб він керувався в повсякденному житті уже згадуваним у цій праці коротким і влучним етновисловом про **шевця та кравця**.

Один із змістових центрів аналізованого текстотипу формує слово *якбитологія* (укр. *якби... то* – сполучник підрядності, вторинний, складений, парний, умовний, виражає ірреальні семантико-синтаксичні відношення + гр. *logos* – учення). Воно входить до складу заголовка «Футуристична археологія і якбито-

логія» й самостійно побутує на правах граматично панівного компонента складного словосполучення «*малоросійська якбитологія Толочка*». Ця лексема, як і ключове слово «*патолючення*», не є продуктом мовної практики Олега Гриніва. Вона активізувала свій функційний простір після виходу у світ цікавого дослідження «Українська якбиТОлогія» Дмитра Шурхала (див.: [3]), у якому представлено паралельні моменти (точки біфуркації) української історії від хрещення Русі до Помаранчевої революції 2004 року, про вплив різних випадковостей на становлення українського народу й української державності. У книжці, присвяченій долі поета Розстріляного Відродження Олексі Влизька, це слово використовує Михайло Слабошпицький. Останнім часом воно розширило свій синтагматичний спектр, причому в двох напрямках – як детермінований і детермінувальний компонент конструкції, пор.: *політична «якбитологія», історична якбитологія, соціальна «якбитологія», неважлива якбитологія, моя якбитологія, ворожка якбитологія, реваншистська якбитологія і якбитологія людського буття, предмет «якбитології», модель якбитології, якбитологія одного міфу, повправляються у «якбитології»*. Показово, що регулярними для розглядуваного субстантива є олапкована й неолапкована форми. Основний зміст іменникової лексеми *якбитологія* та її відповідника *нібитологія* (укр. *нібито* – сполучник, підрядний, вторинний, складений, одиничний, порівняльний, виражає порівняльні семантико-синтаксичні відношення з відтінком непевності + гр. *logos* – учення) – альтернативний розвиток тих або тих подій, як-от: якби першим президентом України став В'ячеслав Чорновіл; якби не відбулася Переяславська злука; якби не стався Харківський архієрейський собор (1992 рік). «Претендуючи на лаври футуриста», до такого «якби» вдається й автор статті «О національной идее Украины»: «А если бы история сложилась по-другому». За його сценаріями Україна й надалі має залишатися «ментальною колонією», а не «форпостом європейства». Іншу версію розвитку подій за умов, якби випадковості склалися інакше, пропонує опонент Олег Гринів: «Нема сумніву, що в такому разі нинішній світ не тероризували б спадкоємці Золотої Орди! Лише недалекозорість української еліти, візантійське тлумачення православ'я вплинуло на вибір козацької старшини на Переяславській раді 1654 року, від чого українці страждали не одну сотню літ. А були мудрі люди, які вже тоді (без малоросійської якбитології ... [«малоросійського академіка». – М. С.]) побачили московські небезпеки. Згадаймо митрополита Сильвестра Косіва чи прославленого полковника Івана Богуна. Навіть цілі козацькі полки виступили проти союзу з Московією!» Отож Україна могла б бути іншою, але випадково не стала іншою. У точок біфуркації, про які гостро сперечаються учасники діалогу на тему «Українська національна ідея», є не лише минуле, а й майбутнє. Про нього треба дбати, воно само собою не з'явиться – закономірно напрошується такий висновок.

Майстерність інформативного дискурсу Олега Гриніва полягає передовсім у тому, що в ньому гармонійно синтезувалися глибокий зміст і виразні, нестандартні засоби його експлікування. Стосовно змісту, то його вибудовано за логічним принципом «аргумент – контраргумент», «власне-інтертекстуальність – власний текст з елементами метатекстуальності або без них». Виправдала себе і форма викладу – контраст, основним балансом яскравостей якого є перифрази, що перебивають між собою в різних зв'язках, утворюючи оригінальні текстові парадигми. Цей баланс органічно доповнює й такий важливий прийом, як пряме вживання тексту в тексті, аргументно-контраргументне інтерпретування власне-інтертекстуальності та метатекстуальності.

Список використаних джерел:

1. Гринишина І.І. Інтертекстуальність та її роль в аналізі літературного твору / І.І. Гринишина, Т.М. Марченко // Філологічні науки. Літературознавство. – 2012. – Число 12. – С. 31-35.
2. Гринів О. «Потолочення» національної ідеї, або Маніфест «колорадського» демонтажу Української держави / О. Гринів // Літературна Україна. – 2016. – 4 серп. – С. 4; 11 серп. – С. 4.
3. Шурхало Д. Українська якбтологія: нариси альтернативної історії / Д. Шурхало. – Львів : Піраміда, 2007. – 318 с.
4. Толочко П. О национальной идее Украины [Электронный ресурс] / П. Толочко // 2000 : сусп.-політ. тижн. – 2016. – 17-23 лип. – Режим доступа: <http://www.2000.ua/v-nomere/forum/ukraina/o-nacionalnoj-idee-ukrainy.htm> (дата обращения: 09.08.2016). – Назв. с екрана.

The article analyzes the language features of the text in the text which is devoted to varied interpretation of Ukrainian national idea by two modern national scientists. The main focus is on identifying of interaction peculiarities in the following types of texts as intertextual and metatextual, a great attention is paid to the compiled analysis of extra- and intralinguistic nature of textual contrast, to characteristic features of descriptive names paradigm as markers of the most significant information in review discourse by Oleh Hryniv.

Key words: review-discourse, Oleh Hryniv, intertextual, paraphrase, contrast, Ukrainian national idea.

Отримано: 22.09.2016 р.

УДК 81.342:167

В. А. Тимкова, Т. І. Дущенко

Вінницький національний аграрний університет

ЕВФОНІЧНІСТЬ ЯК НЕВІДДІЛЬНА РИСА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОСЛІДЖЕНЬ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті порушено питання милозвучності (евфонії) української літературної мови у контексті досліджень Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Наголошено, що милозвучність є невіддільною рисою української мови і водночас свідченням її давності. Зроблено спробу довести, що потрібно вивчати означене питання зі студентами аграрних вищих навчальних закладів освіти, адже евфонія є природною тенденцією у закономірному розвитку та вдосконаленні фонетичного складу мови, який відзначається своєю самотністю, порівняно з іншими функціонально-структурними компонентами мови. Наведено деякі фактори, які впливають на доброзвучність української мови від найдавніших часів і до тепер. Напрацьовано методичний матеріал, необхідний для формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів-аграріїв у рамках вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».

Ключові слова: автохтонність, мова, мовна система, фонетика, милозвучність (евфонія), доброзвучність, акцент, норми літературної мови.

Постановка проблеми. Українська літературна мова, якою ми користуємося сьогодні, є однією зі старописемних мов індоєвропейської сім'ї. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) так розуміє давність української мови: «Наука голосно твердить, що українська мова, як і інші слов'янські мови, зачалася в

глибоку праслов'янську давнину, ще задовго до Різдва Христового, і довгими віками зростала й зростає аж до нашого часу» [1, с.5].

Про автохтонність нашого народу і його мови твердять багато істориків та археологів, зокрема Григорій Півторак пише: «Трипільська культура піднесла господарський і культурний рівень Середньої Наддніпрянщини і заклала міцний фундамент для високого культурного розвитку наступних етноплемінних утворень цього регіону, зокрема й ранніх східнослов'янських племен» [2, с.49].

Академік Б. Рибаків обстоює позицію про те, що «українці живуть автохтонно, тобто споконвічно, на корінній слов'янській землі» [5, с.19].

З огляду на давність української мови, варто зазначити, що вона належить до високопорядкованої мовної системи. Адже ступінь упорядкованості мови тим більший, що довше вона розвивається, тому що під час її функціонування людська пам'ять усуває з неї все, що не відповідає системі, порушує її (так звані винятки). Винятки, які є в українській мові, стосуються переважно запозиченої лексики.

Загальновідомо, що основними функціонально-структурними компонентами мови є: фонетика, лексика, граматики, кожен з яких виконує свою специфічну роль. Як-от, фонетика є матеріальною оболонкою мови; за допомогою лексики відбувається членування світу, який нас оточує, на окремі елементи із присвоєнням їм назв; моделювання подій, явищ, станів, тобто творення осмислено-значущих речень і таким чином передання інформації, здійснюється за допомогою засобів граматики.

Найшвидше змінюється лексика, тому що словниковий склад найбільш оперативно реагує на зміни суспільного життя. Незважаючи на цю властивість, ядро словникового складу певної мови міняється дуже повільно. За результатами дослідження в галузі лінгвостатистики Моріса Сводеша, 200 найчастіших і важливіших слів основного словникового фонду в будь-якій мові за 100 років оновлюються лише на 20%.

Найбільш стійкою є граматична будова мови, змінюється лише план вираження і план змісту окремих морфем – відбувається так званий «перерозклад» між основами і закінченнями.

Набагато повільніше змінюється фонетична система, вона є найбільш консервативною, позаяк суспільство не зацікавлене у її зміні. На думку, О. Сербенської, саме звукова система, яка зазнає змін «через сотні, а той тисячі років, ... зберігає самотність мови» [9, с.43].

Українська мова відзначається милозвучністю. «Це треба розуміти так, що наша мова і фонетично, і морфологічно, і словниково – мова звучна й мова плинна, мова ясна в своїй вимові. І мова не одноманітна», – стверджував І. Огієнко [3, с.151].

Поет В. Самійленко у своїй праці «Дбаймо про фонетичну красу мови» писав так: «Відомо було досі, що українська мова своєю доброзвучністю займає одне з перших місць (може третє, або четверте) між усіма європейськими мовами» [5, с.28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання милозвучності, або ж евфонії, української мови досліджувало багато вітчизняних мовознавців, а саме: І. Чередниченко, М Жовтобрюх, В. Ващенко, П. Тимошенко, Н. Тоцька, М. Пентилюк, О. Сербенська та ін. Розглядав також означене вище питання у своїх наукових доробках громадський і культурний діяч Іван Огієнко.

Однак згадані дослідники, охоплюючи проблему евфонії в цілому чи висвітлюючи окремі її аспекти, не акцентували увагу на дотриманні вимог евфонії саме студентами вишів.

Тому, актуальність дослідження визначається недостатньою опрацьованістю проблеми милозвучності під час вивчення курсу професійної мови майбутніми аграріями. У поданому доробку, ґрунтуючись на мовознавчих дослідженнях І. Огієнка (зокрема, «Наглядна таблиця милозвучності української мови»), ми робимо спробу дослідити ті аспекти евфонії, які стануть у нагоді під час майбутньої професійної діяльності студентів-аграріїв.

Метою дослідження є напрацювання методичного матеріалу, необхідного для формування мовнокommунікативної професійної компетенції студентів-аграріїв.

В.А. Чабаненко обстоює думку, що милозвучність полягає в урівноваженні кількості голосних і приголосних звуків у мовленнєвому потоці.

В українській мові представлено також багатство паралельних форм, які, залежно від контексту, можуть взаємозамінятися. Як-от, за означеною вище таблицею І. Огієнка, «прикмєтники в українській мові вживаються у двох формах – повній і скороченій – *добра – добрая, добреє – добре, добрую – добру, добрий – добрий*».

«Власне, українські пісні такі мелодійні і звучні тому, що в їхній основі лежить така сама мова» [3, с.31].

У роботі зі студентами варто наголосити, що згідно з нормами літературної мови іменники чоловічого роду у формі давального відмінка однини у назвах живих істот (рідко неживих істот) мають закінчення *-ові* або *-еві, -єві*, тому – *директорові, деканові, начальникові*; закінчення *-у, -ю* – частіше у назвах неживих речей або під час чергування, наприклад: *директорові Потапенку Максимові Сергійовичу, батьку, викладачу, столу, краю*. Як зауважує Іван Огієнко, закінчення *-ові, -єві*, відоме в нашій мові ще з найдавніших пам'яток X-XI віків [3, с.253].

Фактором, що впливає на милозвучність нашої мови є також наголос. Найчастіше майбутні аграрії неправильно наголошують такі слова, як: *аналог, колесо, товстий, сороковий, середина, випадок, багаторазовий, податковий, ненависть, новий, близький, чотирнадцять, текстовий, мабуть, завжди, літопис, сільськогосподарський та ін*. Мотивують студенти таке наголошування тим, що «так говорять у їхньому селі» (іншому населеному пункті) тощо. О. Довженко наголошував: «Не все те народне, що живе в народі» [7, с.45]. Акцентуаційні норми в українській мові цілком сформовані, але найменш усталені. Тому труднощі у наголошуванні пояснюються впливом різних говорів нашої мови й сусідніх мов, насамперед російської та польської.

Особлива увага звертається на наголошування слів, які часто використовуються в аграрній галузі: *дрова, курятина, фольга, генезис, пізнання, щавель, вимога, граблі, зубожіти, позаторік, індустрія, квартал, чорнозем, чорнослив, оптовий, індустрія, сільськогосподарський, асиметрія, горошина, болотистий, валовий, агрономія, інженерія, різновид* тощо.

Таким чином, майбутні фахівці аграрної сфери мають усвідомити, що вільний наголос не передбачає недотримання певних вимог щодо наголошування. У мові витворилися певні акцентуаційні моделі. Наприклад, наголошування українських прізвищ на *-ук (-юк)* на останньому складі: *Миколок, Дакалюк, Тимошук, Прокопчук, Ковбасюк, Шинкарук, Юрчук* (при відмінюванні наголос пересувається на закінчення). Припускаються вихованці вишів помилки у наголошуванні числівників. Тому мають засвоїти те, що у числівників другого десятка наголос буде на складі *на: одина'дцять, чотирна'дцять*. Таким чином, правильне наголошування слів є не лише передумовою дотримання акцентуаційних норм української мови, а й основою збереження властивого їй мелодійного (милозвучного, доброзвучного) ладу мовлення.

Потреба милозвучності зумовила також спрощення груп приголосних, важких для вимови: [стн], [ждн], [здн], [стл], [рдц], [лнц], [рнч]: *тижневий, обласний, серце, сонце, гончар* тощо.

На думку мовознавця Івана Огієнка, «зникнення зубного звуку перед *н* явище дуже давнє. Опис Київського замку 1552 року: *чесного*. Жалоба 1586 року: *потреби власніє, намісник*. Переспіничка Євангелія 1556 року: *празник, празника*. Житомирська Євангелія 1571 року: *посникают*. Словник Памви Беренди 1627 року: *власний, власне, злосник*. Акт 1683 року: *персями, персейей*.

Подibuємо подекуди в усному та писемному мовленні студентів неврегульоване вживання звуків [г] [ґ] та букв на їх позначення. Як-от, можна зустріти *грунтознавець*, замість *грунтознавець, ґрунтообробний* – треба *ґрунтообробний* та ін. І навпаки, *борг, газета, Англія* – замість *борг, газета, Англія*.

Обидва звуки – [г] [ґ] – представлені в українській мові. Однак маємо їх розрізняти. Звук [г] є горловим (фарингальним). Іван Огієнко зауважував, що «ознакою української мови є тільки г (h), чому й чужі слова з г ми українізуємо» [9, с.46].

Вважається, що звук [г] відтворює в нашій уяві картини природи, пов'язані з гудінням, гупанням, гуркотом, гамором. Тож, «можна не сумніватись, що із праукраїнського слова (голос, звук) пізніше утворилися слова *гул, гук, гудіння, гуркіт, гурчання, гукати, гугіт, гуляння, гуслі, зуби* і похідні. В українських язичницьких веснянках є отой праукраїнський вигук *гу* як гукання весни, та й наші слова – *гулі, гуляння* – якнайкраще в'яжуться з тим первовічним *гу* (звук, голос)» [12, с.225-226].

Митрополит Іларіон нагадує нам про зникнення звуку [г] у словах, які мають глибокий зміст, проте сьогодні стали для нас звичними: «*спасибі* (спаси Біг), *помагайбі* (помагай Біг), *далебі* (дав Біг), *пробі* (про Біг, про Бога), *їйбо* (єй Богу), *бознащо* (Бог знає що), *бодай* (Бог дай, хоч би)».

Слів із проривним задньоязиковим [г] в українській мові набагато менше. Зустрічається цей звук здебільшого у загальноновживаних словах, у деяких прізвищах та кільканадцятьох діалектних словах: агрус, ганок, гудзик, ґрунт, Мамалига, Герега. З огляду на те, що у 1933 році літеру г було репресовано, кілька поколінь українців виросли і не знали, що існує така буква. Діти, що є нащадками своїх батьків, перейняли у них мовлення, у якому не було місця для цієї літери. І хоча у Правопісі 1990 року її поновлено, живе мовлення зберігає страшні наслідки нашої історії і дотепер.

Для української мови характерна дзвінкість, тому порушенням фонетичної норми є оглушення дзвінких ([б], [д], [з], [ж], [г], [ґ]) у кінці слова та перед приголосним: *холо[т], ри[н]ка, н[а]ра[с]ка, сюрпри[с], слу[ш]ба*. Правильною є дзвінка вимова дзвінких: *холо[д], ри[б]ка, н[о]ра[з]ка, сюрпри[з], слу[ж]ба*.

У своїй «Наглядній таблиці...» І. Огієнко наголошує на тому, що «дзвінкий звук [г] на кінці слів іноді переходить у тихий [х], який зникає зовсім». Проте при зміні слова (коли після нього є голосний) знову з'являється: «*четверг* (четверг) – *четверга*» та ін.

Українській мові не властиві початкові тверді голосні звуки [а, е, и, і, о, у] у словах. Тому в нашій мові перед ними з'являється приголосний звук. Таким чином, у чужомовних словах на початковий *е* маємо *є*: *Євангелія, Євген, Єрусалим* та ін. Однак, зауважує І.Огієнко, у словах, які ще не українізовані, залишається *е*, тому *еволуція, екзамен, епоха* тощо. Мовознавець переконали, що правильним є вживання *Європа, європейський*, а не *Европа, европейський*, і висловлює думку про українізування *е*.

Безпосередній стосунок до милозвучності української мови має також повноголосся. Деякі мовознавці схиляються до думки, що «повноголосся є по-

чатковим станом, а неповноголосся – пізнішим.... А це ж іще значить, що наша мова старша!» [6, с.99].

Зокрема, повноголосся -оло-, -оро-, зафіксоване в низці літописних джерел: «Володарев, Городець, Городище, Дорогочин, Дорогобуж, Полоний, Хоробор (населені пункти), Оболонь, Полонина, Пороги (урочища), Володар, Володимир, Воротислав, Всеволод, Дорожай... (імена)» [13, с.49].

Варто зазначити, що для реального підвищення рівня мовної підготовки аграріїв загалом, викладач має використовувати палітру видів, засобів та методів навчання, від занять за програмою, що має обов'язковий статус, до різноманітних позааудиторних заходів, які враховують наявні знання та індивідуальні здібності, а також впроваджувати у навчальний процес сучасні мультимедійні матеріали та інформаційні технології.

Отже, з усього випливає, що милозвучність є невіддільною рисою української мови і водночас свідченням її давности. «І коли не займає першого місця по евфонічності, то тільки через те, що в кількох словах, – не багатьох, але часто вживаних, – допускає негармонійне з'єднання шелестівок: бг, пхн, ткн – бгати, пхнути, ткнути і взагалі порушує фонетичну рівновагу в бік консонантизму трохи частіш, ніж мови італійська та іспанська» [7, с.28].

У поданому доробку зроблено спробу розв'язати порушену проблему лише частково. І. Огієнко стверджував, що «цілий народ мусить дбати, щоб його молодь правильно й своєчасно навчалася соборної літературної мови» [2, с.66]. Очевидно, що ця ідея має бути підтримана на державному рівні і в чинній Програмі має бути виділено більшу кількість годин на вивчення фонетичних та акцентуаційних норм літературної мови.

Пророблений аналіз допоможе у подальшій розробці теоретичних питань з евфонічності – однієї з природних тенденцій у закономірному розвитку та вдосконаленні фонетичного складу мови, яку потрібно вивчати, примножувати і зберігати від спотворення.

Список використаних джерел:

1. Іларіон митрополіт. Історія української літературної мови / митрополіт Іларіон. – Вінніпег, 1949. – С. 5.
2. Огієнко І. Наглядна таблиця милозвучності української мови: Для школи і самонавчання / І. Огієнко. – Жовква, 1923.
3. Огієнко Іван (митрополіт Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
4. Півторак Г. Українці : звідки ми і наша мова / Г. Півторак. – К. : Наукова думка, 1993. – 186 с.
5. Практичні завдання з фонетики та фонології сучасної української літературної мови для студентів філологічного факультету / [авт.-укл. В. Пілецький]. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 78 с.
6. Різників О.С. Спадщина тисячоліть: українська мова. Чим вона багатша за інші? / О.С. Різників – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 192 с.
7. Самійленко В. Дбаймо про фонетичну красу мови / В. Самійленко // Урок української. – 2003. – №2. – С. 28.
8. Сербенська О.А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О.А. Сербенська, М.Й. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.
9. Сербенська О.А. Культура усного мовлення : практикум : [навч. посіб.] / О.А. Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.

10. Тоцька Н. Засоби милозвучності української мови / Н. Тоцька // Урок Української. – 2003. – №10. – С. 29-32.
11. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І.Г. Чередниченко. – К., 1962. – 486 с.
12. Фаріон І.Д. Звуки – національні коди мови / І.Д. Фаріон // Мова і культура. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2002. – Вип. 5, т. 2, ч. 2 : Культурологічний компонент мови. – С. 80-190.
13. Яворська Г.М. Дескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада : [монографія] / Г.М. Яворська / Нац. акад. наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2000. – 288 с.

The article raised the question of euphony (euphony) of Ukrainian literary language in the context of research Ivan Ohienko (Metropolitan Hilarion). It is emphasized that sonority is an integral feature of the Ukrainian language and yet is the evidence of its limitations. The authors attempted to prove that the question need to be studied with the students of agricultural higher educational establishments, for euphony is a natural tendency in regular development and improvement of phonetic language, which outstands with its originality compared to other functional and structural components of language.

Key words: autochthony, speech, language system, phonetics, sonority (euphony) melodiousness emphasis norms language.

Отримано: 06.09.2016 р.

УДК 821.161.2.09(092):070

Н. М. Тимошук

Вінницький національний аграрний університет

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ДРАМИ ІВАНА ОГІЄНКА «РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА»

У статті здійснено спробу літературознавчої інтерпретації історичної драми Івана Огієнка «Розп'ятий Мазепа», яка прислужилася розширенню інтелектуальних обріїв, європеїзації рідної літератури через поглиблення психологізму, розбудувала гуманістичний пафос письменства: відстояла духовні цінності, заперечила бездуховність, піднесла високі зразки мужества, стійкості головних героїв за трагічних обставин буття. Процес мистецького засвоєння та художнього переосмислення історичної постаті Івана Мазепи детермінований плином часу, його ідеологічними й художніми стереотипами і домінантами. Історична драма Івана Огієнка – вагомий внесок у розвій української літератури.

Ключові слова: Мазепа, історична драма, художнє моделювання, проблематика, історизм, ретроспекція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз дослідження з цієї проблеми. Художній образ ясновельможного гетьмана Івана Мазепи був «олітературений» десятками авторів, його зображували Ф. Вольтер («Історія Карла XII»), В. Гюго (поема «Мазепа»), Дж. Байрон (поема «Мазепа»), М. де Вогюе («Мазепа в легенді та історії»), А. Мей (драма «Степовий Король»), Р. Готтшаль (драма «Мазепа»), А. Мютцельбург (повість «Мазепа»), Ю. Словацький (трагедія «Мазепа»), К. Рилєєв (поєми «Войнаровський» і «Мазепа»), О. Пушкін (поема «Полтава»), Ф. Булгарін (роман «Мазепа»), О. Мордовцев (роман «Цар і гетьман»), Ф. Уманець (монографія «Гетьман

Мазепа)), Т. Шевченко (вірші «Чернець», «Пржавець», «Археологічні нотатки»; повісті «Музыкант», «Близнець»), С. Руданський (поема «Мазепа, гетьман український»), В. Сосюра (поема «Мазепа»), І. Огієнко (митрополит Іларіон) (драма «Розп'ятий Мазепа») ... Однак «навіть найповніші і найоб'єктивніші видання сучасної мазепіани не несуть вичерпної інформації історико-біографічної та художньої інтерпретації буття і діянь Івана Мазепи» [1, с. 170].

Іван Огієнко – «людина енциклопедичних знань, праці та обов'язку» (М. Тимошик). Багатогранність творчого потенціалу цієї особистості, як ученого, педагога, державного, громадського, церковного та культурного діяча, неодноразово ставала об'єктом наукових студій вітчизняних і зарубіжних науковців, адже як мовознавець, літературознавець, редактор, видавець, ректор, міністр, митрополит, історик він зробив вагомий внесок у поступ сучасної української науки.

Неможливо визначити превалюючий напрям діяльності українського мислителя-митрополита Івана Огієнка, хоча важко не погодитися з думкою В.П. Біляцької, «письменницька найменше досліджена» [1, с. 170]. Поетичний доробок Івана Огієнка – самобутній феномен української літератури ХХ століття, вагомий внесок у розвій естетичної думки рідного краю. Сьогоднішній стан дослідження означеної проблеми спричинений загальним рівнем літературознавчого осягнення поезики митця. На думку Лілії Демидюк, «це зумовлено тим, що дослідники зосереджують свою увагу здебільшого на літературній, педагогічній та перекладацькій діяльності цієї різносторонньо обдарованої особистості» [3, с. 170]. Звісно, українське «материкове» літературознавство зусиллями О. Даниліної, Є. Сохацької, М. Тимошика, В. Біляцької продовжило і поглибило дослідницьку та видавничу діяльність диспори вчених, проте донині бракує літературознавчих досліджень історичної драми Івана Огієнка «Розп'ятий Мазепа». Проблему для автора статті становить історичний дискурс твору, звідси впливає **мета** цієї короткої студії – проаналізувати особливості моделювання історичної постаті гетьмана у драмі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Тема Мазепи була завжди домінуючою та актуальною для Івана Огієнка, він є автором історично-канонічних і науково-дослідних студій, присвячених великому гетьману, а також ним було створено його художній образ в історичній драмі. Сміслова напруга заголовків викликає односпрямовані вібрації образних асоціацій, що задають і водночас містять у собі символічний код до розшифрування художнього змісту цих творів. Назва історичної драми глибоко алегорична – «Розп'ятий Мазепа», адже гетьмана віками «розпинали» як за життя, так і після відходу в небуття. Гадасмо, що Іван Огієнко також намагався провести паралель між жертвністю Христа-спасителя та Івана Мазепи. Ідея спасіння нації, держави України, її воля, честь і свобода – це все те, за що «розп'яли» гетьмана українського козацтва. «Не важко здогадатися, що ці проблеми цікавили самого Огієнка і проєктувалися на сучасну Україну, куди не було йому дороги, і були його мрією про волю України, якою він жив усе своє життя. У цьому плані можна говорити про автобіографізм образу Мазепи. Розп'ятість Мазепи – це, передусім, розп'ятість самого Огієнка на чужині» [9, с. 182].

Світло письменницького юпітера спрямоване на відтворення мистецтвом слова останніх днів життя розбитого, знеславленого й переслідуваного російським царатом Івана Мазепи після Полтавської битви. Хронологічні межі твору охоплюють невеликий період 1709 року (від 7 липня до 21 вересня), події в драмі розпочинаються в Очакові (перших три дії), а завершуються в Бендерах (четверта та п'ята дії). «Розп'ятий Мазепа» не має гострого сюжету, це драма не дії, а ідей, це інтелектуальна драма [9, с. 181].

Іван Огієнко «надзвичайно вдало передав ментальність значної частини верхівки козацької держави, серед якої жив гетьман і на яку мусив зважати» [10], зображуючи нараду старшини, яка звинувачувала гетьмана у поразці та недоліках керування державою, бо «мріяв волю Україні здобути тихою ходою» [7, с.182]. Автор вустами запорозьких вагажків дорікає гетьманові за політичні прорахунки, найтяжчі помилки, що призвели Гетьманщину до поразки, серед них надмірна утаємниченість планів, це й незгода із Запорізьким Військом, унаслідок чого народ був не готовий до вирішального кроку і не піднявся на боротьбу, як за часів Б. Хмельницького. Гетьман гідно вислуховує усі звинувачення, гірко підсумовуючи: «Коли ти виконав завдання, то ти герой – навіки славен, а ні, – то йдеш на розпинання, у світі звичай цей – із давен» [7, с.182].

Пророчо-актуально звучать слова гетьмана з далекого 1709 року і нині, у 2016 р., адже він слушно зауважував: «Хіба не бачите і нині: наш край не був готов до бою!.. Як ми всі націю соборну, у всім єдиною не створим, – зітруть нас легко вражі жорна, ми будем ввік народом хворим...» [7, с.182]. Проблема «хронічної нашої роз'єднаності, невміння і небажання поступитися власними принципами заради спільної ідеї, прагнення володіти власною булавою» [10] наскрізно звучить у творі як один з домінантних лейтмотивів.

Національна єдність і цілісність, незалежність України є надзвичайно важкими для автора, навіть у коментарях «Дієві особи» читаємо: «...у цій драмі слова: Держава, Воля, Ідеал, Мама, Мрія, коли вони визначають Державність України, пишуться з великої букви, як священне слово для українця!...» [7, с.13]. Бажання автора бачити Україну вільною, незалежною державою прочитується навіть у ремарках, «драма дихає» (С. Сохацька) ним. «Цей наш руїницько-запоряданський дух – це червона нитка й основна ідея твору митрополита Іларіона», [2, с.5] – зазначав професор Бучинський про головну думку твору.

Національна історія відтворена Іваном Огієнком в ретроспекції, асоціативних спогадах героїв: вони пригадують історичні події та події особистого життя, рідні українські землі і, звісно, картини знищеного Батурина. «Використання ретроспекції сприяє встановленню тісного зв'язку життя окремої людини, в даному випадку – гетьмана, з історичним часом і стає частиною не скільки особистого, стільки загального соціально-історичного часу, поданого в рамках реального» [1, с.174]. Читач сприймає події, як історичного так і приватного характеру, через призму думок, переживань головних героїв.

«Історична особа – це завжди явище своєї епохи, хоча кожен письменник, звертаючись до образу, дивиться на особистість з точки зору свого часу. Можна сказати, що в тому, як інтерпретується який-небудь героїчний вчинок у художньому творі, виявляється світоглядна суть підходу до нього» [11, с.148]. У драмі «Розп'ятий Мазепа» інтерпретовано історичні події, які мали доленосне значення не тільки для гетьмана, а й усїєї України. Художньо моделюючи образ головного героя, автор відображає діяння історичної особи, полководця, суспільного діяча, який все життя «...для України готов здобути був і Неба!» [7, с.54], «думав-мріяв про Свободу: дати Мамі Сонечко ясне, здобути Волю для народу» [7, с.14]. Михайло Лецькін, порівнюючи образ Мазепа, змодельований Іваном Огієнком, зазначає: «Втім, його Мазепа, який кається у своїх помилках (відрив від Запорозької Січі, загравання з Москвою та Варшавою тощо), більш перегукується із трактованою М. Костомарова, ніж Л. Старицької-Черняхівської. Втім, і в І. Огієнка – Іларіона І. Мазепа, передусім, – український державник-соборник, патріот-антимосковець, православний християнин, тільки не революціонер, а поступовець» [6, с.159]. Подібно до Мойсея І. Франка, Івана Мазепу не розуміють навіть найближчі люди, зокрема найлютіші звинувачення звучать з вуст Костя Гордієнка.

Формою передсмертної молитви-каяття гетьмана митрополит Іларіон акцентує на політичних поглядах Івана Мазепи, його любові до рідної землі, а також його духовності і непохитній вірі в Українську Православну Церкву. З огляду на це історична драма митрополита Іларіона прояснює не тільки релігійні цінності гетьмана, які не були домінуючими у моделюванні художнього образу гетьмана попередниками Івана Огієнка, автор наголошує на християнському світогляді головного героя і його тверду підтримку і віру в дуалістичну єдність церкви і держави.

Головний зміст художнього твору закодовується певними символічними системами, що мають прадавнє міфологічне походження і є засобами вияву підсвідомих потягів душі письменника. Батьківщина у Мазепи асоціюється із високим дубом, могутнім деревом, що є символом «роду, довголіття» [4, с.204], «влади і слави» [8, с.148].

Усі дійові особи драми – люди однієї епохи, одного часу, майже однаково сильно вірою, це переважно старші офіцери, які разом з гетьманом втекли до Бендер: Пилип Орлик, Кость Гордієнко, Андрій Войнаровський, Іван Мирович та ін., Іван Огієнко подає їх короткі біографії у надзвичайно розлогих коментарях до драми, це своєрідні «енциклопедичні статті про історичних діячів» [5, с.237]. У творі письменник перейшов від фізичної характеристики до психологічної, від передачі своєрідних рис зовнішнього вигляду героя до дослідження особливостей його внутрішнього життя.

Висновки. Історична драма «Розп'ятий Мазепа» – «один із кращих драматичних творів І. Огієнка» (М. Тимошик), вона прислужилася розширенню інтелектуальних обріїв, європеїзації рідної літератури через поглиблення психологізму, розбудувала гуманістичний пафос письменства: відстояла духовні цінності, заперечила бездуховність, піднесла високі зразки мужества, стійкості, душевної чуйності головних героїв за трагічних обставин буття. Процес мистецького засвоєння та художнього переосмислення історичної постаті Івана Мазепи детермінований плином часу, його ідеологічними й художніми стереотипами і домінантами. Історична драма Івана Огієнка – вагомий внесок у розвій української літератури, духовності, для якої притаманна насиченість історичного матеріалу, художньо правдиве моделювання минулого, тематична різноманітність, глибока проблематичність зображуваних подій. Осмислення поразки під Полтавою й трагедії України через призму реалій сьогодення боротьби є нині надзвичайно актуальне і вагоме.

Список використаних джерел:

1. Біляцька В.П. Поема «Розп'ятий Мазепа» Івана Огієнка в типологічному зіставленні історичних романів у віршах / В.П. Біляцька // Іван Огієнко: і сучасна наука та освіта : науковий збірник. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XI. – С. 170-175.
2. Бучинський Д. Історична драма про гетьмана Мазепу / Д. Бучинський // Віра й Культура (Вінніпер). – 1961. – №8. – С. 5-15
3. Демидюк Л. Вірші Івана Огієнка як інтерпретація поетико-філософського світу Тараса Шевченка / Л. Демидюк // Українське літературознавство. – 2013. – Вип. 77. – С. 171-175.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Козачук Н.В. Драматична поема «Розп'ятий Мазепа»: від символізму до антиколоніалізму / Н.В. Козачук // Іван Огієнко: і сучасна наука та освіта : науковий збірник. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XI. – С. 236-243.

6. Лещкін М.О. «Я мріяв волю Україні здобути...» (письменники на життєвому шляху Івана Огієнка: драматург Людмила Старицька-Черняхівська) / М.О. Лещкін // Вісник Житомирського державного університету. – 2011. – Вип. 59. Філологічні науки. – С. 158-161.
7. Митрополит Іларіон. Розп'ятий Мазепа: Історична драма на п'ять дій / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Наша культура, 1961. – 89 с.
8. Символи, знаки, емблеми : енциклопедія / авт.-сост. д-р ист. наук, проф. В.Э. Багдасарян, д-р ист. наук, проф. И.Б. Орлов, д-р ист. наук, проф. В.Л. Телицын ; под. общ. ред. В.Л. Телицына. – М. : Локид-Пресс, 2003. – 495 с.
9. Сохацька Є.І. «Молюся за весь рідний край...» : Штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності / Є.І. Сохацька. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
10. Тимошик М. Еволюція творення образу Івана Мазепи у працях Івана Огієнка / М. Тимошик. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1212>.
11. Червинская О.В. Функциональная специфика творческого восприятия исторической личности (Жанна д'Арк в современной общеевропейской и французской литературной традиции) / О.В. Червинская // Питання літературознавства. – Чернівці : Рута, 1995. – Вип. 2. – С. 145-159.

The article is an attempt to interpret literary the historical drama «Crucified Mazepa» of Ivan Ohienko; it has expanded intellectual borders, has made our literature European by deepening its psychological aspects, has developed humanistic pathos of writing. It defend moral values, denied lack of spirituality held the highest examples of courage, characters resistance under the tragic circumstances of life. The process of artistic assimilation and artistic rethinking of hetman Ivan Mazepa is determined by modern realities, their ideological and artistic stereotypes and dominats. The historical drama «Crucified Mazepa» of Ivan Ohienko is a considerable and valuable contribution to the development of Ukrainian literature.

Key words: Mazepa, historical drama, art modeling, perspective, historical, retrospection.

Отримано: 21.09.2016 р.

УДК 001(477)(092):811.161.2

А. М. Трембіцький

Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом

«МОВНІ ЧИСТКИ» ІВАНА ОГІЄНКА ТА ЙОГО СПОДВИЖНИКІВ-ПОДОЛЯН

У статті розкрито відношення великого українця Івана Огієнка (митрополита Іларіона) та одного з його сподвижників – активного діяча української еміграції, подолянина Степана Риндика, яких у радянські часи кваліфікували як «українських буржуазних націоналістів», «ворогів українського народу», до гвалтування української мови, до тих хто не дотримувався правил українського правопису.

Ключові слова: вчений, педагог, професор, Іван Огієнко, Степан Риндик, «український буржуазний націоналіст», українська мова, український правопис.

«Найбільше й найдорощче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духа, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування» [6, с.2].

Мова визначає не лише національний характер людини, але й є своєрідним генетично кодом зв'язку поколінь. Стародавній Волховник застерігає: «Не цурайся Роду свого, його Звичаю та Мови; бо рідна Мова і Звичай зберігають енергію нації». Українська мова, – це найкоштовніше надбання українського народу, його найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думки і сподівання [2].

Головний же обов'язок усіх сучасних українців, – це постійно стежити за своєю рідною українською мовою, насичувати її благодатними, добрими словами, очищаючи від злих і поганих [7, с.4].

Іван Огієнко (*митрополит Лпаріон*; *02(14).01.1882 – †29.03.1972) у праці «Наша літературна мова» (*Винніг*, 1958), яка вперше побачила світ в Україні в 2011 р. [1], звертаючись до українців, пише: «Бережімо свою рідну мову. Рідна нова – це мова наших батьків і мова народу, до якого ми належимо. Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу» [1, с.45]. «Мова – то серце народу: гине мова – гине народ. Хто цурається рідної мови, – той у саме серце ранить свій народ» [1, с.46].

У цій своїй мовознавчій праці великий українець звертається до проблеми урядової мовної русифікації в Україні. Він зокрема пише, що в 1930-х роках в Україні значно збільшився «російський урядовий тиск, почався сильний тиск і на українську мову». Більшовицько-московська влада в Україні та її місцеві українці-яничари «через школу й через пресу та літературу вперто заграє притаманні особливості української мови й нахилиє її до російської». При цьому Іван Огієнко зауважує, що московський «напад іде головно на притаманні ознаки української мови, на ті ознаки, які відрізняють українську мову від російської. Більшовики намагалися витравити з пам'яті українців довгу історію українського народу, яка дала багато українській мові такого, чого не знає мова російська і що відділює її від інших слов'янських мов» [1, с.225].

В 30-40-х рр. ХХ ст. в Україні йшла «вперта боротьба проти окремішності української мови», оскільки московська влада вважала, що українська мова «не сміє бути мовою окремою, зовсім самостійною, якою вона насправді є своєю історичною істотою». В Україні почали масово друкуватися словники і правописи, в яких, як пише І. Огієнко, «часто дається дві форми: одна однакова з російською, друга українська». Тому українські прислужники більшовиків не відважували вживати «української форми, коли подається поруч і російська», Окрім того, вони ще й вимагали «в школі чи в літературі» дотримуватися і не вживати «свого українського», а саме російського правопису [1, с.225].

Далі вчений звертає увагу на вживання в українських «школах, по всій літературі, по всій пресі» слів «*весь*» і «*ввесь*». Він пише, що форми «*весь*» вживає російська мова, а своя власна українська «форма «*ввесь*» стала буржуазно-національною – і ніби зникла». При цьому він зауважує, що хоча й «урядовий офіційний «Орфографічний словник» І. Кириченка (1955) на с. 45 дає «*ввесь*, *увесь* і *весь*» та проте ніхто не відважиться писати чисто українське «*ввесь*»! А інакше станеш буржуазним націоналістом і «ворогом народу»! [1, с.225-226].

У праці «Наша літературна мова» він пише про те, «як саме советський уряд русифікує українську мову». Зокрема звертає увагу на форму «*зробив воза*», яку по-російському треба конче «*сделал воз*». При цьому І. Огієнко зауважує, що Рада Народних Комісарів УРСР 8 травня 1945 р. ухвалила, а в 1946 р. видрукувала, новий «Український правопис», який є «помилковим і грубо ненауковим», адже він знищив «замінний відмінок на *-а* для знахідного відмінку». Так, «Український правопис» на с. 71 «подає зовсім ненаукове правило про знахідного відмінка. Правило

дуже коротеньке: «Таку форму на *-а*, паралельно із звичайною формою, однаковою з називним відмінком, іноді припускають і деякі інші іменники, напр., *плуг* і *плуга, дуб* і *дуба, лист* і *листа*». На переконання вченого, це «правило штучне, русифікаційне, і з наукою не має нічого спільного» [1, с.226].

Іван Огієнко досліджуючи форму іменника на *-а*, зауважує, що «Український правопис» про це пише: «Таку форму (на *-а*) іноді припускають». Але таке твердження, на думку вченого, «таку форму не «іноді» припускають», а «вона панує як у мові народній, так і в літературній». Мовознавець переконаний, що таке «правило могли скласти тільки особи, що українську мову знають мало, і таке твердження «іноді» нічого спільного з наукою не має». Далі «Український правопис» твердить: «Таку форму, паралельно із звичайною формою, однаковою з називним відмінком, іноді припускають». Іван Огієнко зауважує, що цей правопис «дозволяє писати паралельно: *«Витер носа»* і *«Витер ніс»!* Це цілком не наукове твердження, бо українська мова знає багато сотень слів, при яких нема паралельності, а є тільки одна замінна форма на *-а*. Це вже чисто русифікаційне правило – натягнути українську мову до російської, щоб нищити її окремішність!». Вчений далі пише, що хоча «урядове правило твердить, що ця змінна форма на *-а* «іноді» припускають і деякі інші іменники», однак, «це правило чисто русифікаційне, яке з наукою не має нічого спільного, бо в українській мові таких слів що мають замінного на *-а*, сотні, а правильніше – й безліч». Іван Огієнко вважає верхом розперезанності советських мовознавців, які стверджують: «Всі інші іменники чоловічого роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що і в називному: *комісаріят, колектив, ячмінь, стіль, стіл, сон, міст, будинок, декрет*». Вчений пише, що таке неправдиве твердження могли написати українсько-советські науковці «тільки під урядовим страхом» [1, с.227].

П'ять, із цих 9 слів, поданих українсько-советськими науковцями як приклади, на думку Івана Огієнко, є «сумнівні, бо по всій Україні кажуть: *кутив стола* (а не *стіл*), *зруйнували моста* (а не *міст*), *спалили будинка* (а не *будинок*), *видали декрета*. Щодо слова «*колектив*», то його ж таки треба вважати за живий об'єкт, і тоді: *заснували колектива*. Договорились мовознавці, колектив відносять до слів неживих!» «Оце таке «правило», – зауважує мовознавець, – встановили в Україні про нашого замінного відмінка на *-а*». Далі вчений пише, що таке правило «не наукове, іде проти істоти української мови, а складене виключно в русифікаційних цілях. На основі цього «правила» тепер в Україні замінного відмінка на *-а* вживають тільки при деяких словах». А вірніше, «щоб не мати клопоту, зовсім не вживають його! Оминають ради святого спокою!» Навіть такий знаний український письменник як Максим Рильський, які перше широко вживав «форми родового на *-а* замість знахідного», тепер цього не робить тому, що погодився з думкою москалів про те, що «замінний на *-а* – це ознака простацької мови». Однак, на думку мовознавця, «процес заміни знахідного відмінка формою родового на *-а* – це давній і істотний процес нашої мови», який не можна спинювати, оскільки це призведе до знищення української мови [1, с. 228].

Відомий мовознавець звертає увагу на те, що в мові українських книжок, часописів і публічних виступів запанувала «російська форма замість української». Іван Огієнко подає «трохи прикладів із найновішої советської літератури», зокрема, наводить приклади з творів знахих українських письменників, де «тепер замість замінного відмінка на *-а* переважає форма російська, установленна урядовими ненауковими правилами» [1, с.228-229]. Так, Натан Рибак в історичному романі «Переяславська Рада» (1948) пише: «*Король дає наказ*, «*Ударив об підбор*», «*Гетьман підніс келих*»; Олесь Гончар у романі «Земля

гуде» (1958) – «Накинула халат», «Прапор виготують», «Я візьму акумулятор», «Притримав кашкет», «Перехопимо дух»; Олександр Ільченко в химерному романі «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) – «Знову схопив лук», «Ти візьмеш оселедець», «Простяг свій кулак»; Вадим Собко в романі «Біле полум'я» (1958) – «Писати протокол», «Підводячи підсумок», «Брав у руки підручник», «Допише формулу в зошит», «Видати такого несподіваного наказу». При цьому І. Огієнко зауважує, що можливо «в оригіналі було правильне «наказа», а офіційні справщики зробили нісенітницю: наказу! Бо ж замінного відмінка на -ув цій формі не існує» [1, с.229].

Продовжувачем справи великого українця Івана Огієнка щодо справи очищення української мови від москалізмів та впливів більшовицьких мовотворців є відомий український письменник, поет-сагірик, подолянин Степан Риндик (*01.09.1887 –†27.09.1972), якого, як і митрополита Іларіона, советські мовознавці називали «українським буржуазним націоналістом», «ворогом українського народу». Степан Титович неодноразово висловлював своє відношення до нарікань на мову книжок, часописів, публічних виступів, загалом до гвалтування української мови, а також до тих хто не дотримувався правил правопису. Про це детально йдеться в монографії «Мовні студії Степана Риндика» (Хмельницький, 2016) [7].

Так, у своїй праці «Чистки в мові» (Нью-Йорк, 1965) [3-5] С. Риндик пише, що в «багатьох наших пресових публікаціях зустрічаємо слова і звороти, які цілком відбігають від норм нашої літературної мови, – і то в такій мірі, що дають картину повної неписьменності друкованого тексту». Водночас він зауважує, що є «прикрі випадки неправильності, є й систематичні ухили від мовного «правопорядку», але нема «картин повної неписьменності». Це, на його думку, «необережний вислів» і, на жаль, «на такі необережності натикаємось раз-у-раз у подібних писаннях, особливо в рецензіях і літературних оглядах». Так, редакція «Літературної України» (ч. 8, 1964) у рецензії «Мовна лапша» на працю «Стефанцев М.Т. Орфографічний словник. Посібник для учнів початкової школи» (1963) вказує на «мовні хиби книжки» і стверджує, що не є українськими слова «вистріл», «ігра», «дерзкий», дарма що всі вони приведені в наших словниках, де ілюструються численними прикладами з приповідок, пісень і творів наших письменників» [3].

Крім того, редакція «Літературної України» безпричинно намагається слово «азбука» «заступити словами «абетка» чи «альфабет». С. Риндик пише, що термін «азбука» «складається з назв двох початкових літер у нашій письменстві»: «аз, буки, глаголь, добро». Вони прийшли до нас «разом із письменством і з того саме часу письменні люди в Україні» називали систему тих знаків «азбукою». Слово «азбука», – вказує науковець, – з давніх-давен стало нашим і «є невід'ємною власністю нашого мовного набутку і скарбу. Москалі перейняли це слово від нас разом із церковнослов'янським письмом, і на цій підставі деякі недоуки вважають азбуку московським словом та намагаються заступити його різними «абетками» та «альфабетами». При цьому дослідник зауважує, що «останнє слово походить від фінікійсько-жидівського «алефбет», що в греків змінилося на «алфа-бета», а до нас дісталось у формі «альфабет». Вчений упевнений, що «нема найменшої рації відмовлятися від свого стародавнього слова і давати перевагу чужим витворам». Такої думки і про слово «буква», що його хотіли б заступити чужою «літерою» [3].

«Викидаючи українське слова з нашої мови», обвинувачення «наших пуристів» проти них найчастіше «бринить так: «це – не літературне слово», «це слово не належить до української літературної мови», «це слово суперечить нормам нашої літературної мови». «На перший погляд, – розмірковує Степан Титович, – ці

обвинувачення видаються дуже зрозумілими й слухними, бо кожному ясно, що нелітературність слова вистачає для того, щоб його викинути, «вчистити» з літературної мови». Але при трохи глибшій розгляді справи дослідник ставить такі питання: Що таке літературна мова? Як точно дефініювати це поняття? Як відрізнити літературне слово від нелітературного? Які критерії маємо для цього? Чи ці критерії абсолютні? Чи вони залежать від нашої волі і умови? Якщо залежать, то хто саме визначає їх? При цьому дослідник намагається віднайти відповідь у «поважних працях». Так, у «Словнику чужомовних слів» (І. Бойко, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко) вказано, що «літературна мова – поправна мова, властива художнім творам». Тобто отримуємо тавтологію: «літературна мова – це мова літератури». На думку письменника, таке твердження «виключає з нашої літератури такі здобутки нашого письменства, як оповідання Василя Стефаника, не кажучи вже про чудові карикатури в листах Гриця Зозулі до «Чесної Сліти» [3].

Далі Степан Риндик пише, що «Словник лінгвістичних термінів» (С. Кротевич, Н. Родзевич, 1957) визначає, що «літературна мова – загальноприйнята форма загальнонародної мови, що задовольняє, головним чином, потреби державних установ, преси, науки, літератури, театру, радіо, школи тощо. Літературна мова наці створюється на базі загальнонародної мови, відрізняючись від неї більше послідовною нормалізацією, більш чітким розрізненням умов уживання тих чи інших слів і їх форм». «Мова твориться народом», а її поділ «на літературну і народну означає тільки те, що ми маємо, так би мовити, «сирову» мову і оброблену майстрами» і при цьому літературна мова завжди «збагачується словами й формами з діалектів, з розмовної мови». Тобто, «кожна літературна мова має різні форми і засоби для вираження однієї і тієї самої думки залежно від обстановки, характеру і умов спілкування, тобто має різні стилі» [3].

Українські академіки з Інституту мовознавства АН УРСР посилаючись на М. Горького пояснюють, що літературна мова, – це «загальноприйнята форма загальнонародної мови» [3]. Вони, на догоду «старшого брата» не зважають на те, що М. Горький мав на увазі московську літературну мову, яка «далеко відбігає від мови народної, бо подала на ґрунті церковнослов'янської, зберігає її морфологію і правопис, тим часом як українська літературна мова складається з чисто народних слів, передаваних фонетичним способом». Тому таке пояснення терміну «літературна мова», що скопійоване науковцями Інституту «з московського зразка, відноситься в дійсності до московської мови, а не до української. «Це, – на думку С. Риндика, – московське копито», адже така дефініція українських академіків які стверджують, що «літературна мова це та мова, що нею користуються різні канцелярії і уряди» «зовсім до нічого не судна». «Це все одно, якби вас спиталися: що таке дерево, а ви сказали: дерево – це дуб, граб, сосна, верба, яблуня, груша [4].

Аналізуючи свої нотатки, зроблені дослідником «під час читання різних рецензій на літературні твори та статей на мовні теми («Кутки мови», «Мовні кукілі»)), він зауважує, що «часто в цих статтях валиться на одну купу все – лексика, морфологію, складню, фразеологію, – без виразного розрізнення цих елементів мовної суті». Так, автор однієї рецензії без «найменшого пояснення і обґрунтування» написав, що слово «лучче» не літературне і тому «не слід вживати» «цього остракізму» в літературних творах. Слово «лучче» подає «Правописний словник (за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук)» подоліянина Г. Голоскевича (1929, перевиданий 1955), в перемоді до якого вказано, що «це найцінніше джерело для вивчення норм правопису, морфології і лексики української літературної мови» і його «схвалили найвищі українські наукові установи на еміграції». Крім того, слово «лучче» є і в словнику Б. Грінченка, де

подані такі тексти: «*Ні, лучче вжсе мовчімо*»; «*Лучче кривду терпіти, ніж кривду чинити*»; «*Іде берегом, шукає де б лучче скочити у воду*».

Відомий український поет Т. Шевченко в «Кобзарі» писав:

«Чи є що краще, лучче в світі.
Як укупі жити?»

Слово «лучче» часто зустрічаємо і в усній народній творчості, зокрема в пісні:

«Лучче було не ходити
Лучче було не любити.
Лучче було та й не знати.
Як тепер покидати».

Походження слова «лучче» намагалися в'яснити різні етимологи. Так, А. Преображенський в своєму етимологічному словнику пише, що «слово «лучче» веде свій рід від вельми старих часів» і в «старослав'янському письмі воно писалося у формі «*лоучий*» або «*лоучай*», в староукраїнському «луче» тепер «лучче», у москалів «*лучше*» або «*лучише*» [4].

Советські науковці стверджують, що «слово «животатий» нелітературне і навіть не українське», тому «мовляв, треба казати «*череватий*». Вони мають рацію, адже сучасні словники не містять слова «животатий», а подають «*череватий*», «*пузатий*», «*брухатий*» (або «*брюхатий*»). На думку С. Риндика, це «якийсь нещасливий випадок, бо слово «животатий» виперло з живої мови слово «*череватий*», як слово «*живіт*» – однозначне слово «*черево*». Дослідник вважає, що слово «животатий» треба при першій змозі впровадити в наші словники, хоч би на підставі таких прикладів, як *чуб – чубатий, голова – головатий, воко – вокатий, вус – вусатий, лаба – лабатий, зуб – зубатий, губа губатий, борода – бородатий* і навіть *пейс – пейсатий*». Степан Титович також радить «затримати в нашій мові гарно збудований і милозвучний новотвір «*світлина*», що чомусь почав виходити з ужитку, уступаючи місце московському «*снимок*». Треба також казати: *обидвох – замість обох; під неділю – проти неділі; переганяння – випереджування; обманула – обманула; гребти – веслувати; гребець – весляр; оббутиця – обжитися*. Про це йдеться і в словнику Б. Грінченка, де «маємо слова: «*обидва, обидві і обидвоє*» [4].

Проте, не зважаючи на всі зауваги до української літературної мови, Степан Риндик зауважує, що «кожний автор має право і навіть високопочесний обов'язок творити нові слова чи поширювати значення вже готових слів. Не дбаючи за те, що синоніми їх уже є в нашій мові». Адже «синоніми не псують і не шкодять мові, а, навпаки, збагачують її» [4]. Він пише, що всі, «кого серце болить за українським словом», той мусить боротися проти вичищення мови «від немилых йому слів». Адже сучасні пуристи «викидають слова не даючи нічого замість них», викидають слова «під різними претекстами-вимівками: за не літературність, за архаїзм за локалізм», начебто з добрими намірами удосконалюють мову. При цьому вони не зважають на те, що «кожне українське слово, чи воно архаїчне чи ні, чи закарпатське, чи задонецьке, чи звідки хочете, є витвором українського генія і вкладом у нашу народну культуру, а тому гідно пошани й збереження». С. Риндик вважає, що це «однак не значить, що до всіх слів маємо так ставитись», адже чужі слова, «змавповані чи силоміць запхані в нашу лексику, і непотрібні нам барбаризми треба викидати з усної і писаної мови». Мова церковних книг, що прийшли в Україну з «Македонії-Болгарії, століттями служила для наших книжників і письменників зразком і наукою, як треба писати. Мова народу вважалася за «підлу», низьку і навіть грішну. Треба було талановитого слова І. Котляревського, а потім Т. Шевченка, щоб перемогти віковий забобон і зневагу до народної мови» [5].

Степан Риндик звертає увагу на те, що мовні питання належать «до вельми тяжких проблем, і тому справа чищення мови повинна провадитися дуже обережно, з почуттям відповідальності за кожний крок». Проте, на жаль, «часто спостерігаємо не зовсім розважні поради й присуди», внаслідок чого відбувається процес чищення української мови, що в багатьох випадках «є нічим іншим, як замаскованою боротьбою московського імперіалізму з українським словом». Москва «з «цинічною одвертістю на устах» говорить, що «має на меті створення «советського народу» з московським «мировим (світовим) язиком». Русифікація здійснюється в зворотах, ідіомах, лексиці, морфології і фразеології, а «боротьба з українськими локалізмами стоїть на одному з перших місць і навіть трактується як боротьба з капіталістичними «нашаруваннями». Український мовознавець М. Жовтобрюх на конференції мовознавців (*Київ*, 1963) заявив, що одним «із специфічних для української мови явищ останніх десятиліть є активний процес поступового подолання місцевих діалектних особливостей в усному літературному мовленні». На його думку, необхідно прикласти значні зусилля для поширення й засвоєння «єдиних літературних норм української мови населенням західних областей республіки, в мовній практиці якого було багато сторонніх нашарувань, перекручених форм, слів і виразів, створених відірваною від народу експлуаторською верхівкою, а також вузьких місцевих особливостей, що потрапили в літературну мову внаслідок відірваності населення цих земель від основної маси українського народу». Загалом в твердженнях цієї «визначної постаті в історії філологічної науки», завідувача відділу теорії української літературної мови Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР (1959-1982) і професора Київського педагогічного інституту (1960-1985), «виглядає велика нехоть і відраза до українських слів і зворотів, що з різних, часом зовсім випадкових причин не ввіли ще увійти до загальнонаціональної скарбниці українського слова» [5].

На закінчення, усім тим, що й досі продовжують здійснювати українськоне-нависницьку політичну програму щодо знищення українського народу як самостійної нації, усім тим, що ненавидять українську мову, хочемо нагадати що

... Той, хто рідну мову зрадив,
Й ніжні квіти мальви потоптав,
Той, навіки має пам'ятати,
Він не українець, а – варнак!.. [8].

Список використаних джерел:

1. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / І. Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2011. – 356 с
2. Мова – найкоштовніше надбання українського народу. Про використання дару мови // Голос православ'я (Київ). – 2007. – №15. – серпень. – С. 8.
3. Риндик С. Чистки в мові / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 25. – 6 лютого. – С. 2.
4. Риндик С. Чистки в мові / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 26. – 9 лютого. – С. 2.
5. Риндик С. Чистки в мові / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 27. – 10 лютого. – С. 2.
6. Смирений Іларіон. Любімо й шануймо свою українську мову! [Іван Огієнко] // Молода Україна: журнал української демократичної молоді (Нью-Йорк, Торонто). – 1961. – № 80. – квітень. – С. 1-2.

7. Трембiцький А.М. Мовні студії Степана Риндика : монографія / А.М. Трембiцький. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 228 с.; іл.
8. Трембiцький А. На причілку батьківської хати... З ненадрукованого. 2008 р. Родинний архів А.М. Трембiцького (*Хмельницький*). Оригінал, 1 арк.

Opinion of a famous Ukrainian writer Ivan Ogienko (metropolitan Ilarion) and one of his patrons, one of the active participants of the Ukrainian emigration, Podillya dweller Stepan Ryndyk who was known in Soviet times as «Ukrainian nationalist», enemy of the Ukrainian nation, to the mockery of Ukrainian language, to that people who didn't follow the rules of Ukrainian orthographies is shown in the article.

Key words: scientist, pedagogue, professor, Ivan Ogienko, Stepan Ryndyk, «Ukrainian nationalist», Ukrainian language, Ukrainian orthographies.

Отримано: 10.11.2016 р.

УДК 811.161.2. 83

Н. В. Третяк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ГАЗЕТНО-ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

У статті описано поняття публіцистичного стилю, як однієї зі складових стилістичної системи української мови, місце мови газетно-публіцистичного стилю серед інших функціональних стилів, виділено основні функції та призначення стилю; дано визначення мовної експресії, як складному лінгвостилістичному явищу. Визначено властивість інтенційної виразності, експресивності висловлення, яка межує з певною стандартизацією публіцистичному мовленню. Зроблено висновки про вплив жаргонізмів через газетний дискурс на культуру мовлення.

Ключові слова: публіцистичний стиль, інтенція, жаргонізми, дискурс, функціонально-стильова диференціація, мовна експресія.

За словами І. Огієнка, мова належить до соціальних і духовних цінностей народу, в ній яскраво виявляється ментальність людини. «Рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу» [8, с.11]. Рідна і літературна мова, на думку вченого, «органи надзвичайно ніжні й чутливі», тому І. Огієнко закликав український народ виробити певну «реальну мовну практику», щоб захистити літературну мову від засмічення та затримки в її розвитку. І. Огієнко засуджував невірності у використанні засобів словесної образності, обмеженість синоніміки, засмічення невмотивованими запозиченнями й кальками з російської (московської) мови або польської чи німецької.

Публіцистичний стиль – це одна зі складових стилістичної системи національної мови, який за визначенням В.В. Виноградова, «будучи за своєю структурою зовнішньо цілісною і єдиною для всього суспільства, разом з тим стає основою складної і багатогранної системи стилів, які переплітаються і взаємодіють, та стилів, що історично змінюються» [3, с.92]. Науковці вважають, що функціональні стилі не утворюють замкнених систем, а перебувають у живому співвідношенні і взаємодії, зазначаючи, що чимало ознак мовного стилю можуть адаптуватися і до інших мовних стилів.

Останнім часом мова публіцистики, яка дає багатий матеріал для досліджень у галузі функціональної і практичної стилістики, чітко виділяється як окремих об'єкт вивчення [9, с.58].

Однак, на запитання, яке ж місце належить мові газетно-публіцистичного стилю серед інших функціональних стилів, однозначної відповіді до цього часу немає. У лінгвістичній літературі будь-який функціональний стиль розглядається як сукупність текстів, писемних та усних, що характеризуються певною цілеспрямованістю і наявністю системи мовних засобів, специфічних для тієї чи іншої сфери та умов спілкування [Арнольд 1990; Кухаренко 1979]. Полеміка відносно газетно-публіцистичного стилю й визначення його статусу спирається на такі основні функції, як спілкування, повідомлення і вплив у комунікативному акті. У зв'язку з цим можна погодитися, що газетно-публіцистичний стиль становить самостійний функціональний стиль, що має певне соціальне призначення, комбінацію мовних функцій, головна мета яких – повідомлення, переконання, вплив [Гальперин 1981; Наєр 1981].

З точки зору функціонально-стильової диференціації, мові газети, безумовно, притаманний особливий тип літературної мови. Як зауважує Л.І. Мацько, «мовні засоби публіцистичного стилю – це сплав елементів наукового, офіційно-ділового, художнього стилів. З одного боку, у ньому широко використовується суспільно-політична лексика, політичні заклики, гасла, точні найменування, а з іншого – багатозначна образна лексика, що здатна привернути увагу читача і вплинути на нього» [7, с.272]. У газеті реалізується особливе, але абсолютно виправдане ставлення сторін мовного спілкування – відправником тут виступає колективний автор, адресатом – масовий читач. Тематика газетних текстів обумовлена актуальністю повідомлюваної інформації. Тому сьогодні можна говорити про існування особливого функціонального стилю – газетно-інформаційного.

М.М. Кожина виділяє три основні функції публіцистичного стилю:

- 1) інформаційну, яка полягає в прагненні за найкоротший термін повідомити про певні новини, що впливає на характер комунікативних завдань і мовленнєве втілення;
- 2) впливову (експресивну), обумовлену й пов'язану з категорією оцінки і як таку, що є домінантною функцією;
- 3) популяризаторську, яка визначає звернення публіцистики до наукової тематики і, відповідно, до сфери наукового мовлення [5, с.41].

Як зазначають дослідники, основною конструктивною особливістю публіцистичного стилю є його принципова відкритість. Інстильові елементи, які зазнали часткової нейтралізації й зберегли ознаки первинної забарвленості, адаптуються й органічно функціонують на сторінках журналів і газет, при цьому вони не сприймаються як вкраплення з інших стилістичних сфер.

Публіцистичному мовленню властива інтенційна виразність, експресивність висловлення, яка межує з певною стандартизацією. У межах невеликого тексту автор-публіцист прагне використати якомога більше експресивних лексичних і синтаксичних засобів, що пояснюється установкою на незвичність, яскравість слововживання, нове використання зворотів і конструкцій. Таку ознаку публіцистичного стилю М.М. Кожина визначає як прагнення до «ефекту новизни» [5, с.41].

Як самостійну сутність газетний текст вперше визначає Г.О. Винокур. Далі «мова»газети через певні (в тому числі й екстралінгвальні) причини розглядалась головним чином як сфера реалізації ідеологічних потреб. Поступово в дослідженні газетного тексту сформувались три напрями:

- 1) мова газети – середовище для спостереження за сучасними мовними процесами;
- 2) нормативно-стилістичне вивчення, одним з основоположників якого став В.Г. Костомаров [6];

3) функціонально-стилістичний напрям, який вивчає роль різних одиниць мови в різних жанрах.

Особливості функціонування мовної системи, процеси мовленнєвої комунікації визначаються категоріями суб'єкта й адресата мовлення. Сутністю публіцистичного тексту є установка на комунікативність. Тому найважливішим принципом побудови й організації газетного матеріалу є діалогічність, яку З.В. Валюсінська визначає, як «глибинну, (фундаментальну) властивість будь-якого мовлення, що виявляється в її орієнтованості на адресата (явного – безпосереднього – або неявного), обумовлює її зміст і форму» [1, с.301]. О.І. Голанова висловлює слушну думку про те, що «діалогічність – це один із основних принципів організації та інтерпретації мовного й змістового матеріалу, це внутрішня форма і глибинний зміст публіцистики», а, відповідно, й газети [4, с.427].

Газета є одним із найпопулярніших «гіпержанрів», складова в системі засобів масової інформації, яка служила й служить базою виникнення й розвитку стилістичних прийомів і засобів публіцистичного стилю сучасної епохи, – найдавніша і найпопулярніша. А.Н. Васильєва виділяє ряд характерологічних ознак газети, до числа яких зараховує такі: «щоденна доступність, величезний тематичний діапазон, синхронна багатоплановість змісту, інформативна оперативність, фіксування матеріалу в зручній для читача формі» [2, с.57]. Усі перелічені ознаки газети визначають особливості її мовного оформлення. Такі ознаки публіцистичного стилю, як сьогочасність й орієнтація на новизну, зумовлюють швидкі й рішучі зміни в змісті й мовному вираженні публіцистичних текстів. Жодний стиль не здатний на такі швидкі зміни, як публіцистичний. До таких змін слід віднести пасивізацію «вчорашніх» ідеологем й активізацію та актуалізацію сучасних, семантичні видозміни й перетворення лексем, неологізацію і терміноутворення, розширення варіативності й синонімії [7, с.275].

Орієнтація газети на масову аудиторію й на певне нейтральне мовне середовище породжує і експресію, й шаблони. «Позичені» стилістичні засоби, які А.І. Васильєва визначає терміном «газетизми», в умовах газетного тексту канонізуються й шаблонізуються доволі швидко. Діючим механізмом публіцистичного стилю є безперервний пошук експресії і високий ступінь полілістичності тексту. Цей факт дозволив В.Г. Костомарову зробити висновок про те, що єдність експресії й стандарту висловлення – основні ознаки газетного тексту [6, с.48].

Одним із найдинамічніших підстилів публіцистичного стилю є мова друкованих засобів масової інформації. У ній досить помітно й на порівняно короткому часовому відрізку віддзеркалюються зміни, що відбуваються в суспільстві. Оскільки публіцистичне мовлення є «живим», сьогочасним і від того динамічним, частина його лексики перебуває в безперервному русі, зазнає семантичних модифікацій і конотацій, словотвірних інновацій, рецепції іншомовних запозичень (*темники, тіньова економіка, трафіки, трафіканти, пітли, діджейка* тощо). Потреби соціуму в нових засобах публіцистичної номінації призводять до утворення нових слів і висловів та розвитку нових значень у загальновідомих словах: *ліві, праві, війна компроматів, заплічна домовленість, капіталістично-комуністична масовка, помаранчевий іспит, шокова терапія*. Оновлення й поповнення лексичного складу української мови відбувається в результаті лексико-семантичної деривації слів. У нових умовах функціонування слова набувають і нових семантичних навантажень. Це дає їм можливість розширювати семантику похідної основи і функціональне поле: *крутий, крутизна, крутилик, крутяк; човник, човництво; зривна, зривнюк, зривно; мобільний, мобільник, мобіла* тощо.

Збудрення політичного життя, свідками якого ми стаємо особливо у передвиборчих баталіях, позначається на мові засобів масової інформації. З од-

ного боку, творяться ситуативні лексеми-оказіоналізми на зразок: *американо-си, кучмізм, кучманіст, пєєрпіст, пористи, енешенусівці, костенківці, олійниківці, тимошенківці, б'ютівці*, а з іншого – okazіональні словосполучення у функції номенів: *прохідні місія* у списку рейтингових партій, *«темникові» пропагандисти; бомжувата маска; есденізація плюс аграризація, сенюта політика*.

З огляду на основне призначення публіцистичного стилю – формування громадської думки – визначальною його рисою є вдале поєднання логізації з емоційно-експресивним забарвленням. Щоб формувати громадську думку, публіцистичний твір має бути бездоганим стосовно логічної побудови. Водночас навіть найідеальніший в логічному плані текст не буде належно прийнятним, якщо повідомлюване в ньому викладається безпристрасною, неокоривною, заштампованою мовою [6, с.92].

Мовна експресія – складне лінгвостилістичне явище, що характеризується дослідниками як комплекс психічних, соціальних та внутрішньомовних факторів, які проявляються як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення впливаючої сили вислову. Вона має психолінгвістичні, соціолінгвістичні та інтралінгвістичні основи, тобто уможливорюється емотивною, волюнтативною і естетичною функціями мови, соціально-історичними чинниками, а також структурною організацією мовної системи повідомлення в цілому [10, с.146].

До експресивних засобів дослідники газетної мови послідовно відносять жаргонну лексику. Жаргонні одиниці завдяки своєму стилістичному забарвленню, здатності максимально підвищити експресивність тексту починають широко вживатися в засобах масової комунікації в 90-х роках, швидко реагуючи на зміни у культурному просторі суспільства. Жаргонізми з'являються в газетних рубриках «Політика» як засіб вираження критичності, іронічності, осуду певних реалій, пов'язаних з політичним життям країни. Тенденція до посилення функціональної мобільності жаргонних мовних одиниць у сучасному публіцистичному дискурсі свідчить про свідоме їх використання журналістами для підвищення експресивності викладеного, задля бажання вийти за межі ординарності, прагненням до образності, оригінальності вислову.

Отже, жаргонні слова і фразеологізми стають смисловими сигналами змісту газетних текстів, уживаючись як ключові або в позиції заголовку. Можна констатувати, що жаргонна лексика повністю адаптувалася в мовленнєвому просторі субстрату. Жаргонізоване слово для сучасного носія втратило знаковість, воно стає широким вживаним, що відображено в публіцистиці. Комунікативна й соціальна загальнозначущість змісту газети досягається здебільшого за рахунок певного принципу відбору й уживання мовних засобів. Цей принцип орієнтовано на логіко-поняттєвий бік мови, що продукує використання мовних одиниць, яким притаманні точність, нейтральність, об'єктивність вираження змісту, а також експресивність та образність. Саме тому досить часто номінативна функція жаргонізму тісно пов'язана з образністю й використовується для надання описуваним фактам і подіям певної оцінки. Уведені в газетний дискурс жаргонізми виступають одночасно і номінативною одиницею, й експресивою, і соціальним та стилістичним та маркером.

Список використаних джерел:

1. Валюсинская З.В. Вопросы изучения диалога в работах советских лингвистов / З.В. Валюсинская // Синтаксис текста. – М., 1979. – С. 299-314.
2. Васильева А.Н. Газетно-публицистический стиль речи: Курс лекций по стилистике рус. яз. : [учеб. пособие для студентов-иностранцев] / А.Н. Васильева. – М. : Русский язык, 1982. – 198 с.

3. Виноградов В.В. О теории художественной речи : [учебное пособие для ВУЗов] / В.В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 2005. – 287 с.
4. Голанова Е.И. Устный публичный диалог: Жанр интервью / Е.И. Голанова // Русский язык конца XX столетия. – М., 1996. – С. 427-453.
5. Кожина М.Н. Стилистика русского языка : [учеб. для пед. ин-тов по спец. 2101 «Рус. яз. и лит.»] / М.Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
6. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В.Г. Костомаров. – М. : Моск. ун.-т, 1971. – 271 с.
7. Мацько Л.І. Стилiстика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні зв'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 45 с.
9. Сербенська О.А. Українська мова в засобах масової інформації / О.А. Сербенська // Укр. журналістика і національне відродження : зб. наук. праць. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 51-60.
10. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії / В.А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 146 с.

The article describes the concept of publicist style as a part of stylistic system of the Ukrainian language, the position of newspaper and journalistic style of the language among other functional styles. It accentuates the main functions and purpose of the style and also gives the definition of verbal expression as a difficult linguostylistic phenomenon. The article determines the attribute of intentional distinctiveness, expressivity of uttering that adjoins with some standardization of publicist language. It concludes the impact of jargon through newspaper discourse on the culture of language.

Key words: publicist style, intention, jargon, discourse, functional and stylistic differentiation, verbal expression.

Отримано: 17.10.2016 р.

УДК 811.161.2+81'342/344]+38

Л. Ф. Українець

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СВІТОГЛЯДНО-АКСІОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ УКРАЇНСЬКИХ ПРИГОЛОСНИХ У РУСЛІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті зроблена спроба простежити динаміку асоціативної інформативності тих консонантних одиниць сучасної української літературної мови, артикуляційно-акустичні ознаки та функції на активність яких позиціонована в працях Івана Огієнка як важливий параметр відображення національних пріоритетів мовної картини світу.

Ключові слова: лінгвістичні погляди Івана Огієнка, сучасна українська літературна мова, приголосні, артикуляційно-акустичні ознаки, конотація, асоціація.

Серед лінгвістичних проблем, які перебували в полі зору Івана Огієнка – сподвижника «ідеї соборності української літературної мови для всіх українських земель, для всіх українців на материковій Україні й у близькій та далекій діаспорах» [1, с.42], орфоепічні й правописні (графічні) стандарти фонетичних одиниць завжди залишалися визначальними у формуванні національних пріоритетів мов-

ної картини світу. Щирій у своєму прагненні підпорядкувати як світські, так і богослужбові українські тексти акустичній та артикуляційній образності звукового моделювання, митрополит Іларіон розглядав перлюкутивну ефективність вокальних і консонантних імплікатур не як часткове явище, а як соціальну спроможу загальнонародної мови історично демонструвати естетичну трансформацію статусних функційних сегментів на всіх її рівнях. Щоб досягти наукової переконливості у висвітленні правописних – а головню орфоепічних! – закономірностей звукового тла українських і запозичених слів із класичних (грецької, латинської) та європейських (німецької, французької) мов за чинними приписами їхньої соціальної реалізації, професор Іван Огієнко завжди вдавався до системного аналізу [2, с.23-55; с.128-183] тих вербальних одиниць, які, на його думку, позиціонували «зрілість цього народу», оскільки несли ідею етнокультурної специфіки й мислилися як національно марковані концепти. Наділяючи звуковий континуум «*соборної літературної мови*» інтенційною інформативністю на засадах милозвучності, учений у своїх працях часто звертався саме до приголосних, здатних формувати складні слухові образи й бути базовим сегментом національної лінгвокультури. Справді, сучасні спостереження за звуковою будовою мови, особливостями її динаміки та універсальності (Н. Тоцька, Л. Прокопова, М. Жовтобрюх, А. Багмут, Ю. Карпенко) переконують: артикуляційно-акустичні властивості вокальних і консонантних одиниць в орфоепічному та правописному вимірі спроможні бути джерелом соціально значущих конотацій, причому шумові парадигми сонорних, дзвінких і глухих сегментів комунікативної площини привертають увагу зазвичай до семантичного навантаження номенів із двобічною сутністю, тоді як голосні орієнтують мовця на емоційне або експресивне декодування інформації незалежно від їхніх дискурсивних пріоритетів [3, с.417]. Попри суттєві здобутки у сфері вітчизняної орфоєпії (П. Горезький, М. Погрібний, М. Наконечний, М. Микитин-Дружинець), фоностілістики (В. Ващенко, І. Чередниченко, С. Єрмоленко, В. Коптілов, І. Качуровський), фоносемантики (В. Левицький, Л. Комарницька, В. Кушнерик, І. Юдкін-Ріпун, О. Найдеш, В. Ведпатак), що спирається на функційну природу звукового тла, уможливаючи експлікацію його конотаційних сем, вимовні характеристики консонантної структури лексичних одиниць у руслі лінгвістичних поглядів І. Огієнка сьогодні лише починають привертати увагу українських мовознавців, а тому знаходяться в стані свого теоретичного обґрунтування. Оскільки початок ХХІ ст. позначений хвилею підвищеної зацікавленості до надбань вітчизняної лінгвокультури, серед яких і фундаментальні праці учено-енциклопедиста І. Огієнка про стандарти розвою орфоепічних (орфографічних) норм як вектора генералізації кодів мовної поведінки соціуму, то спостереження за світоглядно-аксіологічними домінантами українських приголосних у руслі ціннісних орієнтацій цього сподвижника відродження нації є цілком своєчасним і винятково актуальним, відповідає сучасним категорійним підходам до вивчення діалектики денотації й конотації вербальних одиниць і поєднує параметри як традиційної, так і новітньої лінгвістичної парадигми. Власне, це й актуалізує мету нашого спостереження: проаналізувати динаміку асоціативної інформативності тих консонантів української фонетичної системи, артикуляційно-акустичні ознаки та функційна активність яких позиціонована в працях всесвітньо відомого філолога-державотворця як важлива риса відображення національних пріоритетів мовної картини світу. Для досягнення поставленої мети був засосований метод компонентного аналізу, що відкриває перспективу розгляду структури конотаційних нашарувань в аспекті теорії семантичного поля для обґрунтування специфіки семантико-прагматичного потенціалу конкретних приголосних сучасної україн-

ської мови. Застосовуючи цей метод експлікації консонантних одиниць, що отримали ґрунтовну лінгвістичну інтерпретацію в працях всесвітньо відомого науковця, ми прагнули виявити характер неусвідомленої маніфестації типів асоціативних стимулів, які хоча й мають операціональну природу, однак здатні сформувати їхні світоглядно-аксіологічні доміанти.

Динаміка можливих соціолінгвістичних кореляцій у статті продемонстрована даними не лише так званої емпіричної інтроспекції, але й результатами асоціативного експерименту, в якому брали участь респонденти-україністи – студенти, магістранти, викладачі факультету філології та журналістики ПНПУ імені В.Г. Короленка.

У консонантній системі української мови увагу привертає передовсім звук [ґ], завдяки вимові якого, на думку митрополита Іларіона, «українці займають особливе становище серед слов'янського світу» [4, с.67; 2, с.162-163]. Цей фарингальний спірант та його напівпалаталізований відповідник [ґ'] репрезентує клас фонем середньої частоти вживання [5, с.141]. Вони належать до категорії дзвінких приголосних, що уможливує їхню участь у формуванні консонантної структури легкшим типом звучності, історично позиціонованою в українській літературній мові однією з визначальних (релевантних) її ознак. Нерізкі українські консонанти низької тональності [ґ] ↔ [ґ'] здатні інтенсифікувати семантико-прагматичні парадигми мовлення на рівні підсвідомості, ініціюючи такі символічні характеристики: [ґ] – *великий, сильний, твердий, холодний, швидкий, темний*; [ґ'] – *малий, слабкий, м'який, теплий, повільний, світлий* [6, с.52]. При цьому фарингальні звуки нічим не вирізняються з-поміж інших дзвінких, хоча й ініціюють, на думку сучасних респондентів-україністів, асоціативно своєрідну енергетику. Як звуковий і водночас буквенний образ, приголосні [ґ] ↔ [ґ'] в українській поетичній мові ХХ-ХХІ ст. часто несуть інформацію про аудіальну конотацію. Мюнхенський мовознавець І. Качуровський зауважив здатність цих шумних своїм накопиченням формувати «звичайне звуконаслідування» [7, с.168], коли самостійно чи в сполучі з дрижачими [р], [р'] фарингальний континуум ініціює «переважно гуркіт грому, битви, гамір людського зборища» [7, с.169]. У площині аудіальної конотації асоціативно складною фоносемантичною ініціацією глоткових [ґ] ↔ [ґ'] є моделювання звуків людської мови різної емоційної тональності, зокрібно *благання, гортанно-болочого крику*, що в площині поетичного дискурсу ХХ-ХХІ ст. сприймається як метафоризований відгомін трагічної історії українського народу. Ідеться, наприклад, про конотаційні доміанти [ґ]-тональності в ліричних творах Тараса Шевченка («В казематі. ХІ. Косар»), поетів-шістдесятників Миколи Вінграновського («Ніч Івана Богуна») та Івана Драча («Балада про ступу»). Вишукана фоніка, вступаючи в кореляцію із семантичною площиною твору, демонструє майстерне заглиблення цих митців в асоціативну таїну глоткової артикуляції. Прикметно, що, артикуляційно-акустичні риси [ґ] ↔ [ґ'] виявилися історично вагомими для розвитку орфофонічних стандартів мови нашого північного сусіда. У студіях про культурне самовираження нації Іван Огієнко – ініціатор духовного відродження України – зазначає: «Свою вимову звук *г* українці поширили в Москві, і це сканання довго чуто було в літературній вимові і за ХVІІІ вік, і на початку ХІХ віку» [8, с.61]. Православний митрополит та історик української церкви, він звернув увагу зокрібно на те, що в Росії «скрізь по церквах пішла наша вимова, – наш наголос, наше *г* <...>; по церквах це було й за старі віки, а в ХVІІІ віці зробилося річчо звичайною; а в придворних церквах наша вимова була заведена навіть офіційно» [8, с.62]. Як державотворець, що сповідував «духовне самовираження нації

через культуру» [9, с.6], Іван Огієнко з гордістю зазначав: «І наша українська вимова ще з найдавніших віків пішла по Росії і кріпко почувалася майже до половини XIX віку, чулася наша вимова не тільки в церкві, але й у мові московської інтелігенції» [8, с.62]. Асоціативні враження, змодельовані дзвінками глотковими спірантами [г] ↔ [гʲ], є, по суті справи, показником не лише системності, але й національних стандартів мислення у відображенні мовної картини світу, перебуваючи цілком у системі координат лінгвістичних заповідей Івана Огієнка: «Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її» [10, с.16]. Саме тому виняткової історичної ваги набуває припис Івана Огієнка – поборника національного статусу рідної мови – щодо орфоепічних перспектив фарингальної артикуляції, здатної інтенсифікувати семантико-прагматичні парадигми на рівні підсвідомості: «Вимова <...> єсть наша характерна споконвічна ознака, руйнувати яку було б непотрібним нехтуванням своєї старої культури. Окремішності рідної мови мусимо збільшувати, а не кидати те, що маємо» [4, с.68].

Не менш цінною для науковців є генералізація світоглядно-аксіологічної динаміки приголосних високої тональності [р] ↔ [рʲ], які своєю складною какумінальною артикуляцією привертають увагу комунікантів і в побутовій, і в художній мові, стилістично мотивуючи «дрижання», а отже, і ту асоціативну напористість, різкість, що виникає завдяки турбулентності, або завихренню, повітряного струменя. Навіть термін «дрижачі» за своєю денотативною сутністю репрезентує внутрішній зв'язок приголосних [р] ↔ [рʲ] із відповідним асоціативно-фонетичним образом, корелюючи в різних дискурсивних виявах з узвичаєними асоціаціями. Приголосні [р] і [рʲ] завжди залишалися у сфері наукових інтересів як вітчизняних мовознавців, так і славістів (Л. Якубинський, І. Качуровський, В. Левицький, Л. Прокопова, О. Журавльов та ін.). Для Івана Огієнка, який ретельно дбав про поступальний розвій рідної мови, істотним виявилось, наприклад, функціонування цих звучних сонорних з урахуванням такої диференційної ознаки, як наявність або відсутність палаталізації. «Давньо-слов'янська мова в багатьох випадках знала м'яке р, але вже в доісторичну пору це р почало тверднути» [2, с.48]. Така тенденція, зрештою, детермінувала й динаміку національних стандартів звучання дрижачого [р]: «В літературній українській мові р в більшості випадків вже стверділо <...>» [2, с.49], хоч поза увагою вченого, без усякого сумніву, не залишилася значна кількість лексем, у яких традиційно зберігалася м'якість дрижачого сегмента мовлення. Помічаючи такий різнобій у реалізації орфоепічних виявів цього сонорного, І. Огієнко вважав доцільним «скрізь рахувати його твердим» [2, с.49]. Результати асоціативного експерименту щодо функційної активності [р] ↔ [рʲ] підтвердили, що в сучасній українській мові дієзність палаталізованого корелята суттєво не впливає на зниження ініціювання асоціативних нашарувань різкої, неприємної тональності звукового тла, і це логічно, адже [рʲ] історично зберігає досить низький ступінь м'якості [11, с.29] та жорсткі дистрибутивні функційно-позиційні обмеження: відповідно до національних закономірностей розвитку консонантної системи української літературної мови він не вживається в кінці слова та складу. В українському поетичному дискурсі різних періодів акустичний ефект дрижання набуває статусу не стільки компонента естетичної аперцепції, маркера ритмічної гармонії та довершеності, скільки чуттєвого детермінанта глибинних процесів розуміння сугестивності мови: митцями різних літературних напрямів і течій [р] та [рʲ] ідентифіковані як потенційно інформативні конотеми:

<...>негодні навіть частки світу вмістити в собі
р (вітер ві)
чи так же, любе? Інтуїцій **рі**ка
і радіоток, мов безумна **ру**ка –
рроздверять космос! І не буде замка,
рр (вітер кликне кла)
Чи так же, серце? (П. Тичина «Фуга»).

Вибірковість стилістичного маркування цих «сильних», за словами Л. Прокопової [12, с.162], консонантних засобів зумовлена прагматичною функцією впливу на слухача «дрижанням» твердого [р] та пом'якшеного [р'], що орієнтують на емоційну сферу мови, акумулюючи в динаміці поетичного функціонування інтенційну модальність *руйнації, страху*. В еволюційній динаміці світоглядних та аксіологічних парадигм асоціації наслідування звуків мікро(макро)семи, оскільки ще із середини XIX ст. алітерацією [р] ↔ [р'] їх активно постулювали представники навіть течії консервативного романтизму:

Буря віє, завиває,	Грім додолу в карах-карах
І сосновий бір трощить; <...>	Грякне й все займеться,
Грім за громом грюкотить... //	І старий Дніпр в чварах-чварах
Грім, що гримне, в берег гряне... //	Встане і озветься.

(А. Метлинський «Смерть бандуриста»)

Саме на чуттєвому рівні аудіально семантизована конотація дрижачих стає елементом емоційного поглиблення стилістичних доміант поетичної мови, завдяки чому пізнається образно-символістська значущість художнього світу як концепту естетичного мислення людини. Досягаючи емоційно-експресивного забарвлення, дрижачі консонанти реалізують виражально-зображувальну функцію поетичної мови й водночас передають ідіолектні особливості світобачення й світосприймання митців. Ґрунтуючись на звукових стимулах, мотивованих специфічною оболонкою лексем, сучасна українська поетична мова здатна стати сугестивним елементом корекції емоційного стану цілої нації. Наприклад, звукові сегменти лексеми *кров*, що фонетично корелюють з ономапогеями *кру-кру* ↔ *кар-кар*, навівають гнітної думи й детермінують асоціації, суголосні соціальним катаклізмам часу народного болю, крику, крові: *Вороне чорний! Ти з якого краю Линеи?.. «Кров! кров! кров!»* (Б. Лепкий «Вороне чорний!»). Актуалізація респондентами аудіально-візуальної конотації [р] ↔ [р'] – це результат гостроти асоціативних вражень, які відповідають прагненням митців моделювати мову «відтінків, натяків, що шукає суто емоційного впливу на читачів, що намагається стерти межі між поезією і музикою, не даючи певних слів-назв речам, а закорінюючи лише «ідею» про них <...>» [13, с.96].

Відносна стійкість структурних компонентів асоціативних полів приголосних [г] та [р], розвинута ще І. Огієнком у наукових студіях про орфоепічні та правописні доміантні української літературної мови, є не лише іманентною характеристикою асиметричних відношень експліцитного ↔ імпліцитного в еволюційній динаміці моделювання конотаційних ефектів цих фонетичних одиниць, але й відображенням національних пріоритетів мовної картини світу.

Список використаних джерел:

1. Тимошик М. Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірць для наслідування / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – №1. – С. 40-44.

2. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису: популярно-науковий курс з історичним освітленням / І. Огієнко. — 2-е вид. — Вінніпег, Канада : Накладом товариства «Волинь», 1990. — 216 с.
3. Алдошина И. Основы психоакустики / И. Алдошина, Р. Приттс. — СПб. : Композитор Санкт-Петербурга, 2006. — 720 с.
4. Огієнко І. Про українські приголосні / І. Огієнко // Мовознавство. — 1990. — №1. — С. 67-70.
5. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І.Г. Чередниченко. — К. : Рад. шк., 1962. — 495 с.
6. Левицкий В.В. Семантика и фонетика : пособ., подготовл. на материале эксперимент. исследований / В.В. Левицкий. — Черновцы, 1973. — 104 с.
7. Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. — Мюнхен : Український Вільний Університет, 1984. — Ч. 7. — 208 с.
8. Огієнко І. Українська культура : Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. — К. : Фірма «Довіра», 1992. — 141 с. : іл.
9. Жулинський М.Г. Людина невсипущої праці й обов'язку / М.Г. Жулинський // Огієнко І. Українська культура : Коротка історія культурного життя українського народу. — К. : Фірма «Довіра», 1992. — 141 с. : іл.
10. Огієнко І. Рідна мова / І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
11. Карпенко Ю.О. Фонетика. Фонологія / Ю.О. Карпенко // Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. — К. : Академія, 2006. — С. 7-110.
12. Прокопова Л.І. Приголосні звуки / Л.І. Прокопова // Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1969. — Т. I. Вступ. Фонетика. — С. 130-178.
13. Білецький О. Літературознавство і критика за 40 років радянської України / О. Білецький // Зібрання праць : у 5 т. — К. : Наук. думка, 1966. — Т. 3. — С. 89-104.

The article attempts to trace the dynamics of associative informativity of those consonant units of modern Ukrainian literary language, whose articulatory-acoustic characteristics and functional activity can be found in the writings of Ivan Ogienko as an important feature of national priorities reflection of linguistic picture of the world.

Key words: linguistic outlook of Ivan Ogienko, modern Ukrainian literary language, consonants, articulatory-acoustic characteristics, connotation, association.

Отримано: 05.11.2016 р.

А. В. Уманець

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

CORRELATION AND USE OF NON-FINITE FORMS OF THE VERB IN BILINGUAL CONTEXT

У статті досліджуються способи перекладу інфінітива, герундія і дієприкметника з англійської мови на українську. Інфінітив в українських перекладах корелює з неозначеною формою дієслова, віддіслівним іменником, іменником. Форми герундія корелюють у мові перекладу з прикметником, віддіслівним іменником чи можуть взагалі опускатися.

У перекладах текстів за професійним спрямуванням форми Participle I корелюють з активним дієприкметником, прикметником та іменником у їх українських перекладах, а також складовими підрядного означувального речення. Participle II перекладається прикметником, пасивним дієприкметником або ж пасивним дієприкметником у складі звороту.

Ключові слова: інфінітив, герундій, дієприкметник, тексти за професійним спрямуванням, мова оригіналу, мова перекладу.

The impact of rendering the variety of specific means of a source language at the morphological, syntactical, lexical and textual levels which characterize its informative structure and communicative functions depends much on adequate choice and comparative analysis of their counterparts in the target language. Many scientists pay special attention to functional approach in translation theory and practice, considering code, channel of communication, coding and decoding of a message, communicative intention of an author and different communicative strategies. Textual use of potentially motivated and non-motivated language units at different levels, socio-cultural, pragmatic, ethnic differentiating factors are implied in translation process.

Modern processes of globalization and integration influenced the impact and consequences of interlingual translation in modern society overall, and individual activities in particular. Manifold aspects of studying complex translation means reflecting textual macrosystems of a source and target languages which are determined by many factors (communicative goal of a message, socio-psychological background and extralingual content, combinability of syntactic, semantic and pragmatic characteristics etc.) have been topical in modern research works in the translation theory so far [1-8].

The given article describes means of translation of the English non-finite forms of the verb into Ukrainian in ESP texts. Teaching and learning English for specific purposes concentrates much on studying correlation and use of different grammatical forms in bilingual context. The highlighting of the basic tasks of ESP teaching and learning (i.e. developing skills of adequate response on different professional situations, improving specific frameworks in different ESP spheres, enhancing current communicative models and techniques for ESP learning and translation), and study of some means of rendering pragmatic potential of ESP texts constitute primary research objectives.

The aim of the given article is to describe some ways of correlation and translation of English non-finite forms of the verb into Ukrainian in ESP texts.

In our research we treated samples of translating the Infinitive into Ukrainian using the Infinitive, verbal noun, noun. The Gerund is translated into Ukrainian by the adjective, verbal noun or cannot be rendered into Ukrainian.

We envisaged the instances of translating active forms of the English Infinitive by means of the Ukrainian indefinite Infinitive after some nouns. They constitute the basic word stock of the investigated data. For example:

Is this a failure to grow up or a whole new stage of life [9]?

Це нездатність подорослішати чи абсолютно новий етап життя?

In our research we also treated samples of rendering the English Infinitive by verbal nouns. The cases of frequent use of verbal nouns as correlation means of rendering the English Infinitive in ESP texts are explained by semantic and syntactic peculiarities of a source and target languages. For example:

Secondary education alone is not enough to provide this [9].

Середньої освіти не достатньо для забезпечення цього.

In our research we described the ways of translating the English Gerund in ESP texts. In the function of the left-side attribute the Gerund can be translated into Ukrainian by adjectives. For example:

Here is another embarrassing but instructive error [10].

Ось ще одна неприємна, але повчальна помилка.

Sometimes the Gerund can be left out in the context of a target language (in many cases *being*). For example:

I could save my prestige only by being honest [10].

Я міг врятувати свій авторитет лише чесністю.

One of the most typical means of translating the English Gerund into Ukrainian is verbal nouns and nouns. For example:

He avenged himself by intruding where he did not belong [10].

Він помстився за себе втручанням туди, куди не слід було.

The same state of affairs may be assumed in many simple cases of lapses in speaking and writing [10].

Такий же стан речей може бути зафіксований у багатьох простих випадках помилок у читанні і письмі.

To sum it up, while rendering some grammatical forms of the Infinitive and Gerund into Ukrainian in ESP texts in most cases we did not encounter their full equivalents in Ukrainian ESP texts. More in-depth study covers frequency of the use of their correlative means and ways of translation from a source into a target language.

In our paper we treated semantic and syntactic means of translating English Participles into Ukrainian. The necessary data were taken from authentic ESP texts.

Thus, the most frequent use of Participle I as an attribute of the sentence in a definite contextual surrounding is rendered by a tense form of a verb in the function of a predicate as a part of an attributive subordinate clause. For example:

56 per cent of those aged 18-29 have friends or family living outside the US [9].

56 відсотків людей у віці 18-29 років мають друзів або родину, що проживають за межами США.

We encountered a large number of instances of translating Participle I by an active participle, adjective or noun. For example:

It was ignorance when on my excursion to Wachau I believed that I had passed the resting-place of the revolutionary leader Fischhof [10].

Невіглаством пояснюється те, що на мій екскурсії в Вахау я вважав, що я відвідав місце відпочинку революційного лідера Фішгофа.

As often as I attempt a distortion I succumb to an error or some other faulty act, which betrays my dishonesty, as was manifested in this and in the preceding examples [10].

Варто мені щось переплутати, і я негайно ж здійснюю якусь помилку чи промах, що видають мою несумлінність. Так було в цьому випадку і в попередніх.

As part of a structure *participle / adjective + infinitive* Participle I in most cases is translated by an attributive subordinate clause introduced by conjunctions «що» or «який».

This suppressed fantasy then falsified the text of my book at the point where I broke off the analysis, by forcing me to put the name of the brother for that of the father [10].

Це подавило мою фантазію і змусило мене написати замість імені батька ім'я брата, що спотворило текст моєї книги в тому місці, де я обірвав аналіз.

In the function of a right-side attribute Participle II is rendered into Ukrainian by a passive participle. For example:

Whoever reads through the dream analysed on page 361 will find some parts unveiled; that I have broken off the thoughts which would have contained an unfavourable criticism of my father [10].

Хто прочитає проаналізоване на сторінці 361 сновидіння, той помітить, що я обірвав аналіз на думках, які повинні були містити в собі недоброзичливу критику мого батька.

We also analyzed samples of the use of Participle II in the function of a left-side attribute and the ways of its translation into Ukrainian. In most cases it is rendered into Ukrainian by an adjective or passive Participle.

Goethe said of Lichtenberg: «Where he cracks a joke, there lies a concealed problem» [10].

Гете сказав про Ліхтенберга: «Коли він жартує, то в його жарті прихована проблема».

Thus, the main task of using correlative means in translation ESP texts is comparative analysis of their use both in a source and target languages based on dynamic equivalency, communicative similarity and interdependence of forms and content, functional and semantic roles, and specific features of language units at morphological, semantic and syntactic levels, preserving textual integrity and authenticity.

The English Infinitive is rendered into Ukrainian by the Infinitive, verbal noun and noun. The Gerund is translated into Ukrainian by the adjective, verbal noun or cannot be rendered into Ukrainian at all. While translating English Participle I in ESP texts most frequent means are active Participles, adjectives, nouns and parts of attributive subordinate clauses. The predominant ways of translating Participle II are adjectives, passive Participles and parts of participial constructions.

The prospects of our future research consist in further theoretical and experimental investigation of different aspects of translation theory, and peculiarities of translating ESP texts and bilingual units in particular.

Список використаних джерел:

1. Андрієнко Т.П. Стратегії очуження й одомашнення в перекладі художнього дискурсу з англійської мови на українську / Т.П. Андрієнко. – К. : Вид-во Київ. міжнародн. ун-ту, 2011. – 265 с.
2. Білозерська Л.П. Термінологія та переклад : [навч. посібник для студентів філологічного напрямку підготовки] / Л.П. Білозерська, Н.В. Возненко, С.В. Радецька. – Вінниця : Нова КНИГА, 2010. – 232 с.
3. Дзенс Н.И. Теория и практика перевода : [учебное пособие] / Н.И. Дзенс, И.Р. Перевышина, В.А. Кошкарров. – СПб. : Антология, 2007. – 560 с.
4. Есакова М.Н. Прагматические аспекты перевода (на материале произведений М. Булгакова) / М.Н. Есакова // Вест. Моск. ун-та. Сер.22. Теория перевода. – 2008. – №4. – С. 3-25.
5. Карабан В.І. Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі (вибрані граматичні та лексичні проблеми перекладу з української мови на англійську) : [навчальний посібник] / В.І. Карабан, О.В. Борисова, Б.М. Колодій. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 208 с.
6. Пентковская Т.В. Локализация перевода как лингвотекстологическая проблема / Т.В. Пентковская // Вест. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 2009. – №6. – С. 51-64.

7. Сдобников В.В. Теория перевода : учебник [для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков] / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. — М. : АСТ : Восток – Запад, 2006. — 448 с.
8. Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі своінтеграції : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 3 квіт. 2008 р. / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, С.І. Сидоренка. — К. : НАУ, 2008. — 220 с.
9. Режим доступу: <http://aeon.co/magazine/psychology/emerging-adults-need-time-to-grow-up>.
10. Режим доступу: http://www.reasoned.org/dir/lit/PEL_freud.pdf (p.74-78).

The article envisages the ways of translation of English Infinitive, Gerund and Participle into Ukrainian in ESP texts. In our research we treated the ways of translating the Infinitive into Ukrainian using the Infinitive, verbal noun. The Gerund is translated into Ukrainian by the adjective, verbal noun or cannot be rendered into Ukrainian.

We encountered instances of translating Participle I by means of active Participles, adjectives and nouns, as a part of an attributive subordinate clause. Participle II is rendered into Ukrainian by adjective, passive participle or a part of a participial construction.

Key words: Infinitive, Gerund, Participle, ESP texts, source language, target language.

Отримано: 03.10.2016 р.

УДК 811.112.2'373.613

Г. В. Фоміна

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

DIE PROZESSE DER BEREICHERUNG DER DEUTSCHEN LEXIK DURCH SLAWISCHE ENTLLEHNUNGEN

Стаття присвячена особливостям запозичення слов'янської лексики та її розвитку і функціонуванню у німецькій мові, а також виявленню мовних та позамовних факторів, що впливають на формування німецького лексикону. Запозичення іншомовних слів – це об'єктивно-історичний процес, зумовлений постійними й різноманітними контактами між народами. Перенесені з іншої мови слова в більшості випадків входять в активний вжиток і посідають чинне місце в лексичному складі мови, що їх запозичила, збагачуючи лексику та виразальні засоби.

Ключові слова: запозичення, топонім, слов'янізм, діакронічний аспект, лексика, онім.

Der Wortschatz jeder Sprache ist lebendig und entwickelt sich ununterbrochen. Die Fremdwörter und die Entlehnungen bereichern den deutschen Wortschatz. Sie sind als Ergebnis vielfältiger Beziehungen mit anderen Sprachen, direkter Berührungen und kultureller Verbindungen mit anderen Ländern. Die bekannte deutsche Sprachforscherin Thea Schippan schrieb über die deutsche Sprache: «Im Laufe ihrer Entwicklung wurde sie durch andere Sprachen bereichert und verändert...» [6, s.27].

Die Betrachtung des Wortschatzes als System, die Präzisierung des Begriffs «das lexikalisch-semantische System» erwiesen sich auch für die Erforschung von Entlehnungen als äußerst fördernd. Es sind nun neue Aspekte bei der Analyse des entlehnten Wortschatzes in den Vordergrund gerückt, in erster Linie die Wechselbeziehungen zwischen Stammwörtern und Entlehnungen.

Das entlehnte Wortgut im lexikalischen System der deutschen Sprache ist zahlenmäßig sehr bedeutend, was auf die geschichtliche Besonderheiten der

Entwicklung des Landes zurückzuführen ist. Hier sind historische Bedingungen aufschlussreich, die schon aus dem germanischen und frühdeutschen Alter im deutschen Wortschatz bedeutende Spuren hinterlassen hatten, und die spätere Periode der Ausgestaltung der deutschen nationalen Schriftsprache im Zusammenhang mit der Ausgestaltung der deutschen Nation.

Der deutsche Sprachraum liegt zwischen dem romanischen und slawischen Sprachraum und berührt auch andere Ländergrenzen [4, s.21]. Lehnwörter sind Zeichen von Kontakten zwischen verschiedenen Völkern mitunter schieferen Sprachen. Sie sind Anzeichen für einen interkulturellen Austausch. Deshalb können sie etwas über die Intensität und die Ebenen sagen, mit der und in der die korrespondierenden Partner miteinander in Beziehung standen. Sehr wohl bekannt sind die zahlreichen Lehnwörter aus dem Lateinischen, Französischen, Italienischen in der deutschen Sprache. Auch tauchen Lehnwörter aus dem Slawischen auf. Doch ist dieses Phänomen durchaus keine Einbahnstraße.

Slawische Sprachen sind: Polnisch, Tschechisch, Slowakisch, Slowenisch, Kroatisch, Bosnisch, Serbisch, Mazedonisch, Bulgarisch, Russisch, Ukrainisch. Die slawischen Sprachen bilden neben den romanischen und den germanischen Sprachen den dritten großen Hauptzweig der indoeuropäischen (=indogermanischen) Sprachfamilie. Heute werden slawische Sprachen von mehr als 250 Millionen Menschen in Ost- und Mitteleuropa, in großen Teilen des Balkans und in Nordasien gesprochen. Viele Wörter stammen aus dem Slawischen und werden im Deutschen nicht mehr als Fremdwörter empfunden.

Die Zahl der aus den slawischen Sprachen in die deutsche Standardsprache übernommenen Lehnwörter ist bekanntlich nicht eben groß. Immerhin lassen sich eine Reihe sogenannter «Femlehnungen» nennen, zumeist aus dem Polnischen und Russischen, teils auch aus dem Tschechischen, die sich wie etwa *Grenze*, *Halunke*, *Hamster*, *Nerz*, *Peitsche*, *Preiselbeere*, *Schmetterling*, *Trabant*, *Zeisig* oder *Zobel* heute fest eingebürgert haben und gelegentlich sehr hohen Alters sind. Auch vier der nach einer verbreiteten Auffassung wichtigsten Wörter im heutigen Deutsch gehen – in weiterem Sinne – auf tschechische Ursprünge zurück: *Dollar*, *Pils*, *Pistole* und *Roboter*. Sehr viel größer ist allerdings die Zahl der siedlungsgeschichtlichen «Reliktörter» und der lokal gebundenen Entlehnungen entlang der Sprachgrenze, die einen prägenden Einfluss auf die Dialekte der Grenzgebiete und auf die daraus erwachsenen regionalen Umgangssprachen gewonnen haben. Sie sind Zeugen eines alltagssprachlichen Miteinanders, das sich vor allem in mancherlei Bezeichnungen für «praktische Gegenstände in Wald-, Feld-, Gewässer- und Hauswirtschaft» widerspiegelt [5]. Zu den Übernahmen aus dem Tschechischen zählt P. von Polen z. B. beispielsweise *Kren*, *Schmetten*, *Groschen*, *Tornister*, *Düse* und *Haubitze*.

Gegen Ende der Völkerwanderungszeit kamen die Vorfahren der heutigen Slowenen, die Alpendlawen, mit einer (türksprachigen) awarischen Oberschicht ins Land. Awarische Relikte sind z. B. slow. *kazaz* (*kosez*) «Edling» (daher heißen die *Edlinggen* genannten Kärntner Ortschaften im Slowenischen *Kazaze*, *Kajzeze*) und *ban*, ein Fürstentitel, der als mittellateinisch *banus* und in den Ortsnamen *Faning* (slow. *Baniče*), *P fannsdorf* (slow. *Banja ves*, *vas*) und *Fohnsdorf* weiterlebt. Ein häufiges in Ortsnamen vorkommendes slowenisches Gattungswort ist z. B. *gora* «Berg».

Die ins Deutsche gelangten slowenischen Namen haben im Laufe der Zeit die gleichen lautlichen Veränderungen erfahren wie die deutschen Namen selbst. So erscheint slow. *Ribnica* «Fischbach» im Deutschen als *Reifnitz*, umgekehrt wurde slow. *Pliberk* aus einem alten deutschen *Pliburch*, heute *Bleiburg*, entlehnt. Jüngere Entlehnungen sind deutsch *Ribnitza* und slowenisch *Slovenji Plajberg* «Windisch Bleiberg» – erstere vor 1300 entlehnt, letztere später.

Schon aufgrund der großen räumlichen Entfernung war die Reisetätigkeit von slawischen Gebieten nach Deutschland und umgekehrt jahrhundertlang nicht besonders intensiv. Selbst die Tatsache, dass bereits im elften Jahrhundert Eupraxia, eine Schwester des Kiewer Großfürsten Wladimir Monomach, unter dem Namen Adelheid als Gemahlin Heinrichs IV. deutsche Kaiserin war, hatte auf diese Situation praktisch keinen Einfluss. Vielleicht lag es am Heimweh der Kaiserin, dass die Ehe nach sechs Jahren wieder geschieden wurde.

Eine gewisse Belegung des deutsch-russischen Austauschs trat erst im 14 und 15 Jahrhundert ein, in der Blütezeit der Hanse, als die deutschen Hansestädte eine feste Niederlassung in der russischen Stadt Nowgorod unterhielten. Da der Handel im Vordergrund blieb, war wenig Raum für kulturellen oder sprachlichen Austausch. Die mittelniederdeutsche Sprache, Handelssprache der Hanse, hatte in der Wirtschaftssprache Einfluss auf die Bürger Nowgorods und Russlands. Doch erst seit Peter dem Großen (1672-1725) und in der Folgezeit durch deutsche Gemahlinnen und Zarrinnen wurden die Bedingungen geschaffen, die eine gegenseitige sprachliche Beeinflussung ermöglichten.

Nach phonologischer, namentypologischer und semantisch-lexikalischer Analyse der Ortsnamen und unter Berücksichtigung der Forschungsergebnisse von Siedlungsgeschichte und Archäologie können für das Gebiet zwischen Saale und Neiße slawische Orts-, Gewässer- und Landschaftsnamen als Ergebnis der slawischen Besiedlung seit dem 7. Jahrhundert, d. h. zum Ende der Völkerwanderungszeit, nachgewiesen werden. Die in diesen Raum einwandernden slawischen Stämme kamen in ein Gebiet, das nicht völlig von germanischen Stämmen verlassen war. So bezeichnet H. Brachmann «das untere Saale-Mulde-Gebiet ... archäologisch als einen der wenigen Kontakträume germanischer und slawischer Besiedlung zwischen Elbe/Saale und Oder» [2, s. 77] und geht von einem zeitlichen und räumlichen Zusammentreffen slawischer Siedler und germanischer Vorbesiedler aus.

Die ostdeutsche Stadt Leipzig hat mit Stolz bewiesen, dass man auch ohne Straße «Unter den Linden» als «Stadt der Linden» bekannt sein kann. Die Sorben, die den Lindenbaum übrigens als Heiligtum verehrten, gründeten im 7-9. Jhd. *Lipzk*, den «Ort, an dem Linden wachsen». Ein Stadtteil Leipzigs heißt im Übrigen Lindenau, was die Herkunft des slawischen Namens bestätigt.

Namen, *Achomitz* und *Žihpolje*, legen Zeugnis von der sprachlichen Durchmischung Kärntens auf Ebene der Toponomastik ab. Beide Sprachen, Deutsch und Slowenisch, sind konstitutiv in Namengebung und Dialektologie, im deutschen Sprachgut Kärntens findet sich viel Slowenisches, im slowenischen Sprachgut viel Deutsches. Die jahrhundertlange Koexistenz beider Sprachen der Sprecher im Lande ist an ihnen nicht spurlos vorübergegangen und beide Sprachen gehören zum historischen Erbe Kärntens. Was auch im allgemeinen Wortschatz Kärntens seinen Niederschlag findet, man denke an die alten bäuerlichen Speisen *Munken* (von altslowenisch *mo'ka* «Mehl», modern *moka*) und *Talggén* (von frühslawisch *talkuna* etwa «geschroteter Hafer»), an die *Strankerln* grüne Bohnen, Fisolen) (von altslowenisch *stro'k-*) (Bohnen-) Schote») oder an den *Füchsling* «Eierschwammerl, Pfifferling» (wie slowenisch *lisička* zu *lisica* «Fuchs», sonst sagt man in den bairisch-österreichischen Mundarten neben *Eierschwammerl* eher *Rehling* oder *Reherl*).

Das Land östlich der Elbe war bis ins 13. Jahrhundert hinein überwiegend von Slawen besiedelt. Deswegen haben viele Ortsnamen dort slawische Wurzeln. Einige Beispiele der deutschen Städte, die slawischen Ursprungs sind: *Rostock* – «*roztok*» bezeichnete den Ort, an dem das Wasser auseinander fließt; *Chemnitz* – leitet sich von «*kamenica*» her, und beschreibt den steinigen Bach; *Lübeck* – von «*ljuby*» abgeleitet, bedeutet so viel wie «lieblicher, angenehmer Ort».

Im Jahre 1237 wurde erstmals die Stadt Cölln erwähnt – damals ein Teil der auf der Spreeinsel gelegenen Doppelstadt Berlin-Cölln. Erst seit 1244 kennt man Berlin als eine selbständige Stadt. Da der Ort in slawischem Besiedlungsgebiet entstand, geht der Name Berlin auf die slawische Silbe «*berl*» (Sumpf) zurück. Dem Namen nach ist Berlin also der «Ort im Sumpf».

Die Slawen haben ihre Spuren auch in Dresden hinterlassen: sowohl im Ort selbst als auch in seinem Namen. Dresden ist ein altsorbischer Name, der im Laufe der Zeit eingedeutscht wurde. Der Name geht auf das slawische Wort «*drezga*» (Wald) zurück und bedeutet wörtlich übersetzt «Siedlung der Leute am Wald».

Die verbreitetsten Suffixe von Ortsnamen slawischer Herkunft sind:

-ow/-o :] ist eine Ortsnamenendung slawischen Ursprungs, die vor allem in Polen und Ostdeutschland zu finden ist. Es handelt sich um ein patronymisches Suffix (*Buckow, Ducherow, Finow, Gatow, Güstrow, Lüchow, Lützw, Kummerow, Pankow, Rathenow, Strehlow, Strelow, Stresow, Teltow, Treptow*). Ortsnamen, die noch im 19. Jahrhundert häufig mit -ow geschrieben wurden, sind beispielsweise *Spandau (Spandow)* und *Stralau (Stralow)*.

Östlich der Elbe kann -ow (mit langem o) als eine alte Schreibweise von *gowe, gowwe = Gau(e)* bzw. *Au(e)*, wie sie noch in Schweizer Landschaften erhalten ist, gedeutet werden. Das ursprüngliche, altdeutsche -ow wäre zu -au umgedeutet, was aber in diesen Fällen nichts mit der Flussaue zu tun hätte. Das «w» wurde im Altdeutschen als Doppel-u(*uu*) geschrieben; im Englischen wird der Buchstabe *w* noch heute *double-u* («*Doppel-u*») genannt, und das heutige «v» benutzte man als «u». Die Schreibweise -ow(e) entwickelte sich so zu -au(e). Die Gauen gehen vermutlich auf die Regierungszeit Karls des Großen zurück. Sie sind Zeugen der damaligen fränkischen Landesverwaltung und der anhaltenden Benutzung der Ortsnamen, die vor allem in Ostdeutschland zu finden sind, weitergeleitet auch in slawischen Sprachen. Es handelt sich um ein patronymisches bzw. besitzanzeigendes (possessives) Suffix aus Personennamen, entsprechend dem im Südwesten verbreiteten -ingen.

-itz ist eine Ortsnamenendung mit slawischem Ursprung. Die Ortsnamen auf -itz können aus unterschiedlichen slawischen Ortsnamentypen entstanden sein:

- slawische Wohnernamen mit -ici als Endung;
- ein Ortsname *Pudargoniz*, der 1198 in Mecklenburg erwähnt wird, entstanden aus einem rekonstruierten Ortsnamen *Poddargonici*;
- *Biskupitz* (in Westpreußen und Posen), entstanden aus einem rekonstruierten Ortsnamen *Biskupici*.

Slawische Patronymika mit -ovici oder -evici als Endung:

- *Brüsewitz* (im Kreis Saatzig, Pommern), entstanden aus einem rekonstruierten Ortsnamen *Brusovici*;
- *Gnewitz* (im Kreis Rostock), entstanden aus einem rekonstruierten Ortsnamen *Gněvici*.

Appellativische Ortsnamen auf -ica, -ьца oder -ьце:

- *Dölitz* (im Kreis Malchin), entstanden aus einem rekonstruierten Ortsnamen *Dolbьcь*;
- *Görnitz* (im Kreis Plön), entstanden aus einem rekonstruierten Ortsnamen *Gornica*.

Im Wendland wird die -itz-Endung manchmal diphthongiert und lautet dann – *eitz (Reddebeitz, Waddeweitz)* [3].

-witz ist ein eingedeutsches ursprünglich slawisches Suffix in Ortsnamen und davon abgeleiteten Familiennamen. Die Endung -witz (polnisch -wice) kommt insbesondere bei ursprünglich wendischen (vielfach dort auch -fitz) oder anderen slawischen Ortsnamen vor und ist ein patronymisches Suffix, zeigt also an, dass der vor-

angestellte Name Gründer des Ortes oder zumindest eine wichtige, namensgebende Person des Ortes war (*Beckerwitz, Jannowitz, Kattowitz, Zinnowitz, Bannewitz, Dresden-Wachwitz und Wurgwitz, Czernowitz, Neschwitz*).

Slawisch-deutsche und deutsch-slawische Mischnamen (Hybride) werden als Ausdruck eines Sprach- und Namenkontaktes angesehen. Die Begriffsbestimmung Mischnamen geht von den Bestandteilen des Ortsnamens aus: slawische und deutsche Ableitungsbasis + deutsches Grundwort oder slawisches Ortsnamensuffix. Die Wortbildung des jeweiligen Ortsnamens ist entweder deutsch oder slawisch, je nach seinem wortbildenden Element, d. h. von deutscher Wortbildung ist bei Bildungen mit einem deutschen Grundwort (z. B. -dorf) auszugehen, und ein slawisches Ortsnamensuffix (z. B. das patronymische -ici-Suffix) weist auf slawische Wortbildung hin. Slawisch-deutsche Mischnamen bestehen aus slawischen (sorbischen) Personennamen und dem deutschen Grundwort, z. B. Bomsdorf, niedersorb. älter – Bónojce (belegt 1310 als Boemensdorf). Der Ortsname *Bomsdorf* wird als Dorf eines *Bogumil* erklärt und ist mit dem deutschen Grundwort -dorf und dem sorb. Personennamen *Bogumil* gebildet, dessen Bestandteile zu slawisch. *bog* (Gott) und slawisch. *miły* (lieb) zu stellen sind.

Bei der Integration slawischer Ortsnamen ins Deutsche erfolgte nicht selten eine strukturelle Adaption, d. h. eine Angleichung altsorbischer Ortsnamen an das deutsche Namensystem, wovon Ableitungsbasen ebenso wie Suffixe und Endungen betroffen sein können. Gelegentlich ist anhand der historischen Überlieferung auch sekundäre semantische Motivierung nachzuweisen d. h. eine sekundäre Angleichung des altsorbischen Namens an Elemente der Superstratsprache, des Deutschen. Hierzu ist z. B. *Maxdorf*. Für den Ortsnamen ist folgende historische Überlieferung belegt: 1166 (Personenname) *Makecherve*, 1402 *Machstorff*, 1563 *Magkstorf, Makstorf*. Aus der Überlieferung wird eine altsorb. Grundform *Makočerw-* abgeleitet. Die Namensform *Maxdorf* beruht auf sekundärer semantischer Motivierung mit Anlehnung an den deutschen Personennamen *Max* und Angleichung an die deutschen genetivischen Ortsnamen mit dem Grundwort -dorf.

Eine Besonderheit des deutsch-slawischen Sprachausbaus besteht darin, dass sich beide Sprachen nicht nur an einer Linie berühren, sondern dass durch die Ostkolonisation und Siedlung deutschsprachiger Menschen im osteuropäischen Raum aus einer Kontaktlinie ein Kontaktraum wurde.

Besondere Einflüsse kann man im Zusammenhang mit den mittelalterlichen Städtegründungen im Osten in Verbindung bringen. So zeigen sich da Ausdrücke des Staats-, Verwaltung- und Rechtswesens, die aus dem Deutschen übernommen werden. Ein großer Einfluss ging auch von der Hanse aus, die besonders für die Verbreitung bestimmter Handelstermini sorgte. Auch wurden außer deutsche Begriffe, die vorher ins Deutsche eingedrungen waren, mittelbar in den slawischen Sprachraum transportiert. Wobei hierbei z. T. auch eine Weitergabe z. B. vom Polnischen über das Ukrainische ins Russische erfolgte [1].

Im Deutschen gibt es eine große Zahl von Wörtern, die ursprünglich fremdsprachige Bestandteile enthalten; diese können inzwischen in vielen Fällen ohne Rückgriff auf die Herkunftssprache im Deutschen zur Bildung weiterer Wörter verwendet werden. Der Vorgang ist in der Regel so, dass Fremdwörter in eine Sprache übernommen werden und, soweit ihre Bestandteile erkennbar sind, können diese dazu genutzt werden, um weitere Wörter in der aufnehmenden Sprache nach dem Muster der zuerst entlehnten zu bilden.

Список використаних джерел:

1. Bellmann G. Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung/ G. Bellmann, A. Betten, O. Reichmann. – Berlin, 1984. – 748 s.

2. Brachmann H. Rekonstruktion einer frühgeschichtlichen Altlandschaft. Mit Hilfe archäologischer, namenkundlicher und historischer Quellen / H. Brachmann // *Onomastica Slavogermanica*. – XII (1979). – S. 75-88.
3. Kaestner W. Niederdeutsch-slawische Interferenzen / W. Kaestner // *Handbuch zur niederdeutschen Sprach- und Literaturwissenschaft*. – Berlin, 1983. – S. 678-729.
4. Knipf-Komlósi E. Aspekte des deutschen Wortschatzes. Ausgewählte Fragen zu Wortschatz und Stil / E. Knipf-Komlósi, R.V. Roberta, B. Csilla. – Bölcsész Konzorcium, 2006. – 273 S.
5. Polenz P. Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart / P. Polenz. – Bd. I. – Berlin ; New York, 1991. – S. 241.
6. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Th. Schippan. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1987. – 307 s.

The article deals with the features of borrowings in the Slavic vocabulary and its development and functioning in German, the research also reveals linguistic and extra linguistic factors that influence on formation of the German lexicon. Borrowing of foreign words is the objective and historical process which is defined by permanent and various contacts between nations. The most borrowed words are included into an active vocabulary consumption and occupy an operating place in lexical composition of language, that adopted them, enriching vocabulary and expressive linguistic devices.

Keywords: borrowing, place name (toponym), Slavic word, diachronic aspect, vocabulary, onym.

Отримано: 04.10.2016 р.

УДК 811.161.2'373:398

С. А. Шуляк

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

КОНЦЕПТИ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНЦІВ У ТЕКСТАХ ЗАМОВЛЯНЬ (на основі лінгвістичних ідей І. Огієнка)

У статті досліджено концепти мовної картини світу українського народу, що відображені у текстах замовлянь. Розглянуто язичницький і християнський сегмент у сакральному тексті на основі мовознавчих ідей Івана Огієнка. Визначено особливості функціонування лексем на позначення етнокультури та вплив символічних образів на розкодування семантики текстів українських народних замовлянь. Охарактеризовано першорядну роль магічно-впливової функції мови на архаїчних етапах мовотворення.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, магічний текст, символ, лексема, українські замовляння.

Вивчення магічних текстів замовлянь у лінгвоконцептологічному вимірі є актуальним напрямком сучасної мовознавчої науки. У мові фольклору, зокрема архаїчних текстів замовлянь, відзеркалено і накопичено концепти мовної картини світу народу.

Специфіку сакральних текстів вивчають Т.П. Вільчинська, М.О. Єлісова, В.В. Жайворонок, О.В. Климентова, О.С. Колесник, В.І. Кононенко, П.В. Мацьків, Ю.Л. Мосенкіс, В.В. Німчук, І.Г. Павлова, О.Р. Петренко, О.М. Самусенко, А.С. Слухай, Н.В. Слухай, Л.В. Струганець, О.В. Тищенко, М.В. Філіпчук та ін.

І.І. Огієнко зазначає, що «мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання» [1, с.126].

В.В. Жайворонок досліджує знаки української етнокультури та звертає увагу на те, що серед численних етносимволів, які фіксує як національна культура взагалі, так і через відповідні мовні одиниці національна мова як важливий складник першої, вирізняється величезне коло етнокультурних концептів на позначення констант народної культури [2, с.670].

Словник української мови подає таке значення концепту – поняття та його зміст; зміст слова, передусім культурний [3, с.458]. Поняття «картини світу» трактується по-різному в певних галузях науки, звідси і терміни «художня картина світу», «філософська», «релігійна» тощо. Якщо ж брати до уваги, що «картина світу» є однією з форм людського знання, то вона співвідноситься з такими формами знання, як «світогляд», «філософська форма знання», «наукова теорія», «наукова картина світу» [4, с.101].

В.В. Жайворонок вказує, що «картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності. Всесвіт як всеохопний світ є для людини всеосяжним предметом пізнання. Разом з тим світ – це й сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ, а ширше – всесвіт» [5, с.51].

Концептуально значущі елементи картини світу, відбиті в мовній формі, розкривають сторони свого значення завдяки семантичному аналізу [6, с.28].

Замовляння є пам'ятками давньої праслов'янської віри [7, с.3], а щоб текст допоміг і зберіг магичну силу, його треба запам'ятати відразу ж, не перепитувати і ні в якому разі не записувати – повністю втрачається духовна сила [7, с.17]. Такі магичні практики беруть початок з того періоду, коли людина була тісно пов'язана з природою. Наш народ не все відкинув з своєї давньої віри, що власне до давньої віри своєї скоро прищепив він кращі ідеї християнства [8, с.68]. І. Огієнко зазначав, що для вивчення старої української віри маємо бездонне й надзвичайно цінне своє джерело, джерело, що доступне для вивчення й сьогодні: це залишки колись величного селянського побутового обряду [8, с.32].

Мета нашої статті – дослідити концепти мовної картини світу українського народу на матеріалі текстів замовлянь, беручи за основу мовознавчі ідеї Івана Огієнка та сучасних науковців. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: визначити особливості функціонування лексем на позначення етнокультури та вплив символіобразів на розкодування семантики текстів українських народних замовлянь; розглянути язичницький і християнський сегмент у сакральному тексті; охарактеризувати першорядну роль магично-впливової функції мови на архаїчних етапах мовотворення.

Розглянемо у текстах українських замовлянь такі концепти: *престол, риза, міст, меч, лава, поріг, таємна вечеря, камінь-олтар, амінь*.

Приклади замовлянь передаємо в тих мікроконтекстах, у яких вони трапляються в аналізованому матеріалі.

В.В. Жайворонок зазначає, що *престол* – найсвятіше місце в церкві; знаходиться посередині вівтаря, перед Царськими вратами; перед ним священник править службу Богу; а стіл на покуті в світлиці називаємо *хатнім престолом*; над ним в куті висів божник, за ним збиралася родина, гостина, відзначалися сімейні урочистості, провадилися обрядодії [2, с.479]. Зауважимо, що українські замов-

ляння, які мають у своєму складі лексеми на позначення християнських понять, часто містять концепт *престол*. І ця лексема є текстотворчою для більшості замовлянь переляку, наприклад: *На синьому морі, на білому камені престол стоїть, на престолі – Матір Божжа читає. Прийшов до неї Ісус Христос. – Покинь, Матір Божжа, читай, підем хрещеному, молитвеному (ім'я) переляк вимовляють* [7, с.20]; *На морі білий камінь лежить, на камені – престіл стоїть, на престолі – Ісус Христос сидить і причитає, од раба Божого (ім'я) ляк вимовляє, викликає, на морі відсилає* [7, с.21]; *Не від мене поміч – від Господа Бога поміч! Всі святі на престолі стояли, своїм духом подихали. Другим, луччим часом, дай, Боже, і мені на престолі стояти, Божим духом подихати* [7, с.33].

Як відомо, замовляння включають в себе різні засоби для створення психологічної атмосфери, яка впливатиме на позитивний результат, серед яких слово є найпродуктивнішим. З цього погляду заслуговує на увагу концепт *риза* – верхнє вбрання священника, яке вдягають під час богослужіння [2, с.499], що в замовному тексті, спрямованому на лікування людини від переляку має терапевтичний ефект: *Приходить до нього Божжа Мати, приносить святушю ризу, вкриває, вона злого духа не боїться* [7, с.23]. Дійсно, Божжа Мати приносить «святушю ризу» (звернімо увагу на промовистий епітет) і вкриває нею хворого, передаючи відчуття тепла і захищеності. Що ще може більше переконати людину у можливості видужання?

Особливою продуктивністю функціонування відзначається у текстах українських народних замовлянь концепт *міст* (зменшене – *містож*; зменшено-пестливі – *місточок, мостонько*) – споруда для переїзду, переходу через річку, яр, дорогу і т. ін.; уособлює символічне значення того, що з'єднує або роз'єднує когонебудь; міст передусім символізує душевний зв'язок, кохання між людьми, шлях до коханого чи коханої [2, с.367]. В аналізованих замовляннях по мосту йдуть святі, як-от: *Пресвятая Богородиця йшла мостом, з Ісусом Христом. Здибає її Петро й Павло. – Куди йдеши? – До родженого, молитвеного (ім'я) переляк вимовляти, визивати, переляк викликати, навій вимовляти, навій викликати, пристрїт вимовляти, пристрїт визивати* [7, с.23], які зустрічаються на ньому і ведуть діалог.

Калиновий (кленовий, камінний, кам'яний, золотий) міст – уживаються як народнопоетичний символ незворотнього шляху прожитих років; в обрядовому фольклорі калинові, кленові й золоті мости згадуються як *небесні мости* у зв'язку з Паном-Господарем (очевидно, ще з дохристиянським богом, можливо, Білобогом); по них у господарський двір на сімох стовпах і з золотими ворітьми по золотих і калинових мостах приходять у гості богиня Сонце, можливо, дочка Господаря; за народними повір'ями, коли Бог-Творець відчиняє небесну браму, то через неї по калиново-кленово-сонячному мосту приходять до людей весна, чарівна богиня Леля; золоті й калинові мости – то хмари, веселка і сонячне проміння: такими мостами могла бути райдуга (дуга в рай); калиновий міст – це міст єднання, дівочтва, що веде до щасливого шлюбного життя [2, с.367-368]. У замовляннях трапляються *золоті мости* (прикметник *золотий* передає позитивно-емоційний зміст лексеми *міст*, тобто семантика кольору співзвучна з високою оцінкою, відчуттям чогось важливого і коштовного), як-от: *Святая мати Божжа! Йде Мати Божжа з золотим хрестом, золотим мостом. Стрїчає її Ісус Христос. – Куди йдеши, Мати Божжа? – До родженого, народженого раба Божого (ім'я), бо в нього переляк, у нього перелячище, і переполох, і переположище, і вроки, і урочище, і подуманий, і насланий, і вітряний* [7, с. 20]; *калинові мости* у текстах на кшталт: *Ішов Господь лісом, калиновим мостом. – Не думав я йти, а думав йхати на рижому осляті хрещеного (ім'я) чорного горя стишати. Лист осипається, а корінь чорного горя унічтожається. А Ісус Христос на муки йшов, од цього*

горя вмирав, таких дуи злюбляв. Премудрії дєви, ви в рай поселились, од невірних двері затворились. Узяв янгол чашу і йшов за Спасителем, йому путь не страшна з Господом Богом, з поміччю його [7, с.25-26]; *Ишла Мати Божжа калниовим мостом, під'язана золотим тростом, ишла вона, шагала і сорок святих у поміч визвала: «Сорок святих, великих мучеників, станьте мені в помочи раба Божого (ім'я) рятувати, од злої бешихи спасати»* [7, с.36].

Особливо вирізняється сполучення сребристій міст у замовлянні: Я іду **сребристым мостом** / Із Ісусом Христом. / Сонце в очах, / Місяць у плечах, / Зіркі до мене збіжаться, / Вони нікого не бояться [7, с.43]. Колоративи є засобами прямої номінації, тобто відображенням навколишнього світу в усьому його різноманітті, і засобами відображення складних асоціативних зв'язків, що є результатом мислительної діяльності як відображенням суб'єктивного ставлення людини до світу через почуття та емоції, котрі виступають своєрідною формою відображення дійсності [9, с.15].

Концепт **меч** у мовній картині світу українців – це старовинна холодна зброя у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою; меч був емблемою суду, символом князівської влади; на мечі присягалися; разом з тим у народній символіці меч символізує війну, підступність, віроломність [2, с.361]. Магічні тексти замовлянь характеризують меч як засіб боротьби з хворобою, наприклад: *Першим Божим разом допоможіть мені, поблагословіть мені, породженому, молитвенному (ім'я) підвії вимовляти. Чи ти з вітру, чи ти з пристрїту, чи ти заспанїй, чи ти водяний, чи ти забродяний, чи ти занедбаний, чи ти запитяний, чи ти заїдяний, чи ти з недобрїх людей, чи ти з поганих очей, чи ти пекучий, чи ти стригучий, і не печи, і не стрїгай, і тухлятиною не жени. Я тебе викликаю, я тебе визиваю, і мечем присїкаю, і Божими словами вимовляю, і Божим духом подихаю* [7, с.24]. Зазначимо, що **присїкати** – «перерізати; перерубати; покласти край, припинити»; – очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови [10, с.576] у замовлянні може вказувати на реальні дії знахаря, коли він бере ніж і легенько торкається ним хворого місця (якщо цього потребує обряд). Зустрічаємо тексти замовлянь, у яких меч несе загрозу для самої людини, функціонуючи у словосполученні *меч кривавий*, від якого просять захисту, як-от: *Святий Господи, хрестом, знаменїем, прикрий, Господи, своєю рукою, від меча кривавого, від вогню чаруючого, від кулі летючої* [7, с.44].

Особливою виразністю позначено образи **лави** – дошки або кілька дощечок на стоянах (іноді – прикріплені до стїни), на яку сїдають, кладуть або ставлять що-небудь; лави стояли звичайно у великій сільській хаті (світлиці) по боках від покутя, попід стїнами обабіч стола; на них сїдали до стола, інколи спали, а також клали небїжчиків перед останньою дорогою; коли гїсть заходив у хату, його запрошували сїдати на лаві до стола як вияв особливого пошанування [2, с.326] і **печі** як символу материнського першопочатку, непорушності родини, неперервності життя, рїдної хати, батьківщини; здавна стала ритуальною, культовою як родинний вїтвар, де знаходяться боги родинного вогнища [2, с.456], що найбільш продуктивно функціонують у замовлянні від ворогів: *Лаво-лаво, щоб було моє право, а ти, пїч, замкни усїм моїм ворогам рїч. Як мертвий не кидас ні руками, ні ногами, щоб мої вороги ні рота не роззявляли, ні очей не витрїщали* [7, с.38]. З цього приводу актуальним є твердження Івана Огієнка про те, що «мова – це не тїльки простий символ розуміння, бо вона вїтворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найяснїший вираз нашої психїки, це найперша сторожа нашого психїчного я...» [1, с.126].

Концепт **порїг** – споконвіку – це границя хати, за якою був уже чужий світ, чужий бог (звідси переосмислення порога як початку чого-небудь або крайньої

межі чогось); поріг з дохристиянських часів відігравав велику роль у ритуальних обрядах (на весіллі, на похоронах); під порогом, здавна вірили, перебувають духи предків, які охороняють родину [2, с.470]. Дійсно, слушною є думка І.І. Огієнка про те, що пізніше, коли народ наш до певної міри таки засвоїв собі головні основи християнства, він, проте, не кинув і старої своєї віри, особливо дрібніших рис її, і витворив цікаве особливе двовір'я: поєднання християнства з своєю давньою вірою, залишки якої ще й сьогодні скрізь знаходимо в нашого народу [8, с.64-65]. Так і в текстах українських замовлянь прослідковується таке двовір'я, наприклад: *Добрий день, пороги! Я не прийшла, а приїхала чорним волом, стала перед вашим столом. Щоб ваші зуби і язика стали проти мене, хрещеної, колом [7, с.40]. Господи, благослови мене і дітей моїх у хаті та на порозі. Мати Божо! Благослови мене і дітей моїх на дорозі. Відкрий мені двері в поріж. Пошли Христа-спасителя, у всіх церквах поклонителя, для моїх ворогів побідителя [7, с.40]. Заступи мене, Господи, в домі і в дорозі, і на чужому порозі [7, с.40]. Через поріж переступаю, / Гадюкою виповзаю, / Всім ворогам рот закриваю [7, с.40]; Божо Мати, стань на порозі, помози мені в дорозі, Ісус Христос зустрічай, а вся нечисть із дороги звертай! Ангел з неба, доведи куди треба!* [7, с.40].

Тасмна (Тайна) вечеря – за Біблією, остання пасхальна трапеза Ісуса Христа зі своїми учнями напередодні розп'яття у Страсний (Чистий, Великий) четвер в ознаменування заповіданої пророком Мойсеєм Пасхи; на ній було встановлено таїнство причастя (євхаристії); з часом стала ритуальною в кожній християнській родині й називається Страсною; готували певний набір страв; поминали також покійників [2, с.82]. У текстах українських замовлянь спостерігаємо мотив недопущення до тайної вечері («трех товаришів»), що забезпечує людині охорону від злих духів, наприклад: *Скакали гачі-гачі до місяця, до неба. Як не могли гачі-гачі доскочити до місяця, до неба, аби так не могли злі духи до мене приступити. Скакали гачі-гачі до місяця, до неба, і загадали на морю гніздо увити. Як вони не змогли на морю гніздо увити, аби так не змогли злі духи до мене приступити. Риба в морі, дуб у полі, а медвідь у лісі. Як то три товариші не могли сі зійти до тайного столу тайну вечерю вечеряти, аби так злі духи не змогли до мене приступити* [7, с.41].

Замовляння на кшталт: *Встану я, раб Божий (ім'я) вранці-рано, вмиюся водою джерельною, обітруся Господньою пеленою і помолюся я Спасу-оборонцю, Матінці Пресвятій Владичиці, Пресвятій Богородиці. На морі-океані, на річці Йордані, на камені-олтарі стоїть Матінка Пресвята Богородиця, біля неї сімдесят сім ангелів, сімдесят сім архангелів. Перший ангел – Михайл-архангел, другий ангел – Гавриїл-архангел, третій ангел – Кузьма-Дем'ян. Не чіпайте мене, раба Божого (ім'я), не приставайте до мене, а йдіть всі уроки та корчі із дверей у двері, із воріт у ворота, по мохах, по болотах на далекі покоси. Амінь!* [7, с.45] має у своєму складі камінь-олтар. Дійсно, алатир – прадавній символ присутності Бога; символізує єдність з божеством через жертвоприношення і вдячність Усвишньому; алатир, латир, алтар, олтар, волтар, алатар, вівтар – це священний «живий камінь», що лежить далеко на сході, у вирії; на ньому росте Дерево життя; з-під каменя по всьому світі поширюється безліч живих пагонів, від нього течуть цілющі ріки; на ньому завжди горить Живий вогонь, до якого боги приносять свої палкі молитви заради миру, сучасного та майбутнього життя людей [11, с.8]. У наведеному вище прикладі тексту замовляння кінцівка має стверджувальне слово амінь, яке є таким і в молитвах, «проголошуване на підтвердження і закріплення істини» [11, с.9].

Отже, мова українських народних замовлянь утілює один із сегментів мовної картини світу українців. Сакральні тексти замовлянь поєднують язич-

ницьку і християнську лексику. Концепти мовної картини світу представляють лексеми на позначення елементів етнокультури та релігійних понять, що набули символічних значень. Розкодування семантики текстів українських народних замовлянь доводить першорядну роль магічно-впливової функції мови на архаїчних етапах мовотворення. Подальші дослідження стосуватимуться лексикографічного опису художніх засобів мови замовлянь.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І.І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / І.І. Огієнко. — К.: Довіра, 1992. — 141 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В.В. Жайворонок. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.
3. Словник української мови / кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонок. — К.: ВЦ «Просвіта», 2012. — 1320 с.
4. Форманова С.В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського : дис. ... канд. філол. наук / С.В. Форманова. — Одеса, 1999. — 178 с.
5. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В.В. Жайворонок // *Культура народів Причорномор'я*. — Сімферополь, 2002. — №32. — С. 51-53.
6. Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту / К.Ю. Голобородько // *Культура народів Причорномор'я*. — Сімферополь, 2002. — №32. — С. 27-29.
7. Словесна магія українців / упоряд. В. Фісун. — К.: Вид-во «Бібліотека українця», 1998. — 103 с.
8. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви : у 2 т. / І.І. Огієнко. — К.: Україна, 1993. — Т. 1-2. — 284 с.
9. Матеріали та методичні рекомендації до спецкурсів з ідіостилістики / упорядн. Л.В. Шулінова. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. — 45 с.
10. Етимологічний словник української мови / уклад.: Р.В. Болдирев та ін.; ред. тому: В.Т. Коломієць, В.Г. Скларенко. — К.: Наук. думка, 2003. — Т. 4. Н — П. — 656 с.
11. Войтович В.М. Українська міфологія / В.М. Войтович. — К.: Либідь, 2005. — 664 с.

The article investigates the concepts of the language map of the world of Ukrainians which are expressed by the texts of spells. We analyzed pagan and Christian segment in the sacral text based on the linguistic ideas of Ivan Ohienko. Wedefined the peculiarities of functioning of the lexemes denoting eth no culture and the influence of symbols and images in order to decode the semantics of the texts of Ukrainian folk spells. The main role of magic and influential function of the language on the archaic stages of language-building is characterized.

Key words: concept, language map of the world, magic text, symbol, lexeme, Ukrainian spells.

Отримано: 08.10.2016 р.

В. О. Юносова

Бердянський державний педагогічний університет

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ЗАКІНЧЕНЬ РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ СУЧАСНОЇ ІІІ ВІДМІНИ

У статті досліджено історію формування закінчень родового відмінка однини іменників жіночого роду сучасної ІІІ відміни. Виявлено основні тенденції їхнього вживання в говірках української мови та в її стилізових різновидах, проаналізовано погляди вітчизняних мовознавців щодо варіювання закінчень *-и/-і* родового відмінка іменників жіночого роду на початку ХХ ст., а також простежено тенденції розширення сфер їхнього використання на початку ХХІ ст. та висвітлено питання кодифікації варіантних закінчень родового відмінка однини іменників жіночого роду ІІІ відміни в сучасних правописних виданнях.

Ключові слова: варіантні форми, родовий відмінок, говірка, тенденція, орфографія.

Правопис закінчень родового відмінка однини іменників ІІІ відміни викликає найбільші суперечки в середовищі фахівців. За чинним правописом, як відомо, ці іменники мають закінчення *-і: солі, печі, мудрості*. Проте мова деяких періодичних видань, художніх творів, радіо й телебачення засвідчує також варіантні форми на *-и*: Росія руками своєї маріонетки довела білорусів до крайнього стану національної *ослабленості* й політичної *дезорганізованості*; Всі промовці одностайно назвали вибори 31 жовтня найбруднішими за всю історію *незалежності* України («Нація і держава», 07.12.2010); Його життя охоплює столітню епоху, що завершилась відзначенням 1020-ї річниці Хрещення України-Руси («Шлях перемоги», 27.08.2008); Скажу кілька слів і я про музику в День *Незалежності*; І день нашої *гідності*, гоноровий день нашої Свободи – прекрасна нагода для цього, аби звучала наша українська музика: хорова, камерна, симфонічна... («Україна молода», 23.08.2016); Читач хоче читати літературу із знаком *якості*; Однак до всякої норми ніколи не шкодить підходити з певною дозою *критичності* (С. Караванський); Він палко підтримує союз Росії і *Білоруси*, бо саме через Білорусь забіг аж у Чорнобильську зону...; На розпростертих долонях горіли цятки свіжої *крови*; За Ігоровою *щедрості*, за моєю *любови* до нього – хіба йому важко придбати для мене бодай «готель» на Троєщині; (В. Яворівський); ... зоставався щасливим на все життя ... ціною *смерти* когось із родини; Хотіли *любови* до гробу – мають! (М. Матіос); ... замість *полегкості* опритомнення, відчувала, як привалює її тягар необорно чіткої *свідомості*, що то був не її жах – і що з цією свідомістю їй відтепер належить жити; Тої ж *осени* наглянули в хату й перші старости... (О. Забужко); Бо не було звідкіля тут узятися ні багряній фарбі, ні червоному вину, ні якійсь іншій таємничій рідині, окрім *крови*; ... як розшарпана хмара, що не може розродитися дощем і тільки час від часу чмихає від *злості* сухими блискавицями (В. Шкляр).

Закінчення *-і* та *-и* вживаються непослідовно, хаотично, зовсім невмотивовано. Вони можуть використовуватися в одному творі або на сторінках того самого періодичного видання: ... мало не з корінням куці вириваючи, обдираючи до *крови* шкіру...; Саме тому світ українського фольклору виглядає, за своїм хімічним «складом *крові*», куди ближчим до світу шекспірівських трагедій, ніж до нашого – «пост-індустріального» (О. Забужко. Сестро, сестро); Додивився Іван,

що Дарусю від *слабости* вода рятує...; ... вкладаючи в кожен удар усю силу своєї *ненависті* й *злості* (М. Магіос. Солодка Даруся); І ось тепер після 20 років *незалежності* із фінансових міркувань не можу послуговатися мовою, що стала мені за рідну! А роман «Карателі» очолив (щоправда, в алфавітному порядку) ТОП-десятку українських детективів за всю історію *незалежності* за версією авторитетного сайту «Буквоїд» («Україна молода», 28.09.2011).

Подібних прикладів можна навести багато, бо в жодному з видань, які використовують обидва закінчення, немає системності в їхньому вжитку. Отже, виникла потреба перегляду правописних норм стосовно закінчень *-i/-u* родового відмінка іменників жіночого роду III відміни.

Мета статті – дослідити історію формування закінчень родового відмінка однини іменників жіночого роду сучасної III відміни та виявити закономірності в їхньому сучасному вжитку.

Як відомо, до сучасної III відміни належать іменники жіночого роду на приголосній основи та іменник *мати*. З походження це здебільшого іменники жіночого роду колишньої основи на *-i-*. У сучасній українській літературній мові в родовому відмінку однини вони мають закінчення *-i*, яке є порівняно новим. Староукраїнські пам'ятки послідовно засвідчують у родовому відмінку однини флексію *-и* (зрідка графічно *-ы*): *безь печали, хитрости, до ночи*. Флексія *-i*, що виникла внаслідок впливу іменників з основою на *-ja*, фіксується лише поодинокими прикладами в пам'ятках з XV-XVI ст. і частіше – з другої половини XVI ст. [1, с.145-146]. Процес заміни флексії *-и* на *-i* здійснювався протягом століть, неоднаково відбувався він у різних діалектах української мови. Так, для північних говорів єдиної флексії родового відмінка однини в іменниках III відміни немає; вживаються як паралельні або як визначальні в деяких говірках чи навіть населених пунктах то флексія *-и*, то флексія *-i*. Для більшості південно-західних говорів типовою є флексія *-и*, проте в південноподільських говірках при звичайних формах *тіні, печі, міді* трапляються і форми *соли, смерти*, а в східноподільських говірках наявна тільки флексія *-i*. Особливо строкатим є вживання закінчень *-i* та *-и* в південно-східних говорах. Відсутня єдність у їхньому вживанні навіть у середньонаддніпрянських говорах [1, с.146].

Тому на початку XX ст., коли ще не було загальноукраїнського правопису, писемна мова відбивала місцеву вимову й відзначалася неупорядкованим вживанням закінчень *-и* та *-i* родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни. Галицькі й буковинські періодичні видання, орієнтовані на тодішні західноукраїнські граматики, що рекомендували в іменниках III відміни писати *-и* [2, с.75], майже зовсім не вживали тут закінчення *-i*. У східноукраїнських виданнях це закінчення з'являлося частіше, особливо в словах, що закінчувалися на *ж, ч, ш* або на м'який приголосний: *речі, печі, словіді, тіні* [3, с.39]. На думку І. Огієнка, цьому сприяло те, що «шиплячі звуки були в давнину м'якими, от чому в цих формах без винятків по шиплячих панує *-i*, а не *-и*» [4, с.62].

Неусталеність у вживанні цих закінчень фіксує «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка. Іменники, основа яких закінчується на два приголосні, переважно мають закінчення *-и*: *акуратности, байдужости, вісти, дерти, жерсти, радости, спритности* тощо. Проте трапляються подібні слова із закінченням *-i*: *жерді, жовчі, приявні, старості, черні*. Ще більшою варіантністю відзначаються іменники жіночого роду, основа яких закінчується на один приголосний. Так, різні закінчення мають слова з однаковими приголосними основи, пор.: *пам'ять – пам'яти, мечеть – мечети, несить – несити, печать – печати*, але: *блакить – блакиті, мить – миті, нить – ниті, не-*

четь – нечеті, путь – путі, сіть – сіті; осінь – осени, але: оболонь – оболони; неміч – немочи, але: відсіч – відсічі, велич – величі.

У словниковій статті для деяких слів подаються обидва варіантні закінчення без зміни значень цих слів, як-от: *п'ядь (-ди, -ді); стріть (-ти, -ті); челядь (-ди, -ді)*. Проте в ілюстративному матеріалі варіантних форм трапляється значно більше. Напр.: Брила снігу, *соли*, льоду; Ні ложечки *солі*; Саме гупої *ночі* пішли ми ...; Не доспали *ночі*; Нема щастя без *заздрості*; Завидько з *заздрості* нудився; Гості не з *любості*; Робити до *любости*; Треба *крови*; Дай моему війську *крові* напитися.

Досить часто іменник жіночого роду подається з одним закінченням, а в ілюстраціях використовується інше. Напр.: *безчесті, -ти*: Я не хочу такої *безчесті*; *кість – кости*: ... коло жовтої *кости*; *забрость, -сти*: На яблуні багато *забрості*, багато яблук буде; *подать, -и*: не кладуть *подати*; *Русь, -си*: Налетіли гуси з *Русі*, сколотити воду Марусі; *нівть, -ти*: Чтире *нівті* солони-ни; *стать, -ти*: Цих часів з жадної *статі* у москалі не беруть; *тінь, -і*: ...до ночної *тіни*; *шерсть, -ти*: І став він обтавять, аж пара з *шерсті*.

Невпорядкованість уживання закінчень *-і* та *-и* в іменниках жіночого роду з основою на приголосний звертала на себе увагу вчених і письменників. Зокрема, К. Михальчук присвятив цьому питанню спеціальну розвідку, в якій, розглянувши й проаналізувавши тогочасну писемну практику, дійшов висновку, що закінчення *-і* /*-и* в цих іменниках у нас «тепер міняються до схочу на всі лади, зовсім-таки безпідставно часом», і висловив побажання «встановити певні кермуючі критерії в написанні даних форм» [5, с.261].

Усі українські граматики початку ХХ ст. відбивають спроби науковців визначити основні тенденції використання закінчень *-і* та *-и* в іменниках жіночого роду III відміни. Цьому питанню надавали значення такі вчені, як Є. Тимченко, М. Грунський, О. Курило, М. Левицький, І. Огієнко, М. Гладкий, М. Наконечний, О. Снявський та ін.

Іван Огієнко в праці «Нариси з історії української мови» присвятив цьому питанню розділ «Форми приголосної відміни на *-і* чи *-и*». Автор зауважив, що «в українській літературній мові слова приголосної відміни в родовому, давальному та місцевому відмінках однини та в називному і причиновім множини звичайно вимовляються на *-і*, особливо по шиплячих. Напр.: з *печі*, з *ночі*, без *солі* (*соли*), з *пригорці*, в *ночі*, в *тіні*, *ці* *ночі*, *тіні*, *кости*, *вісті*. І тільки в родовому відмінку однини частенько вживається ще давнє закінчення *-и*: *соли*, з *радості*, з *молодості*» [6, с.61]. Науковець стверджує, що всі ці відмінки в давнину мали закінчення *-и*, яке й збереглося в західноукраїнських говорах: з *ночі*, в *ночі*, *сі* *ночі*, *вісти*. У східноукраїнських говорах панують нові форми на *-і* замість *-и*. Винятком є лише родовий відмінок однини, який у певних формах зберігає своє давнє закінчення. Проте сам автор в праці «Українська культура» [7] вживав закінчення *-и* не лише в родовому відмінку однини, але й у місцевому відмінку однини та в знахідному множини: Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури й яскравої *талановитости*; ... все таке, що надає йому *оригінальності* ...; Грицько Квітка-Основ'яненко, батько української *новісти*; За 8 років свого першого життя (з 1617-1624 р., до *смерти* Є. Плетенецького) Лавра надрукувала 11 великих книжок; І з цієї на-ради і вийшов недоброї *пам'яти* наказ 18 мая ...; Мова – душа кожної *наці-ональності* ... не стане мови – не стане й *національності*; ... в мові – наша культура, ступінь нашої *свідомости*; ... вбачаючи в *байдужости* до нас і на-ших справ гріх свого, братського нам громадянства; ... видала жалувану грамо-ту про дворянські *вольности* ...; Проте кращі сини України не здавались і все домагались одродити старі свої *вольности*; Мову нашу роздирали на *часті* ...

Усі мовознавці на початку ХХ ст. відзначали, що іменники жіночого роду ІІІ відміни як в діалектах, так і в літературній мові мають переважно закінчення *-и*, особливо іменники на *-ть* з попереднім приголосним (Іван Огієнко вважав безпідставним і науково невинуватим написання *-и* у формах лише по двох приголосних [8, с.62]). Але в іменниках на шиплячий (*ніч, ніч, річ*) та на м'який приголосний у східноукраїнських говорах уживалося закінчення *-і*, яке й було ухвалене Всеукраїнською Правописною Конференцією як нормативне в цих групах іменників. Як виняток, закінчення *-и* залишалося в поодиноких словах: *соли, Руси, осени* [9, с.24; 10, с.58-59; 11, с.72; 12, с.129-130; 13, с.26-27; 14, с.107-109]. Ці норми вживання закінчень *-і* та *-и* родового відмінка однини іменників жіночого роду ІІІ відміни було затверджено в «Українському правописі» 1929 р. Проте «Український правопис» 1933 р. скасував ці правила, визначивши єдине закінчення *-і* в родовому відмінку однини для всіх іменників ІІІ відміни, яке й сьогодні є нормою сучасної української літературної мови.

Нині виникла потреба вироблення єдиного правопису для всіх українців, що проживають як в Україні, так і за її межами. Погоджуємося з думкою В. Німчука, що «для збереження традиції чіткішої диференціації флексій іменників третьої відміни (адже тепер однакові флексії вони мають у родовому, давальному, місцевому відмінках однини й називному та знахідному множини), для розширення стильових можливостей необхідно зберегти, відновити як нормативне закінчення *-и*, визначивши чіткі правила його застосування» [15, с.55].

Слушно вважаючи, що орфографія має базуватися на всьому історичному досвіді її творення, мовознавці пропонують повернути іменникам ІІІ відміни на *-ть* у родовому відмінку однини традиційне закінчення *-и*: *вісти, новісти, радости*, а також таким іменникам, як *кров, любов, осінь, сіль, Русь* [16, с.15], тобто повернутися до норм «Українського правопису» 1929 р.

Нині частина засобів масової інформації живає в родовому відмінку однини закінчення *-и*, прагнучи відновити правописні норми початку ХХ ст., які відбивали специфіку української мови, інші дотримуються норм чинного правопису.

Отже, треба сподіватися, що з виходом у світ остаточної редакції «Українського правопису» проблема варіантності закінчень *-і/-и* родового відмінка однини іменників жіночого роду ІІІ відміни буде певною мірою розв'язана.

Список використаних джерел:

1. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови : в 2 ч. / С.П. Самійленко. – К. : Рад. школа, 1964. – Ч. 1. – 234 с.
2. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – 3-е вид. – Відень, 1914. – 202 с.
3. Тимченко Е.К. Функции генетива в южнорусской языковой области / Е.К. Тимченко. – Варшава : Варш. учеб. окр., 1913. – 278 с.
4. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. (Популярно-науковий курс з історичним освітленням) / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 208 с.
5. Михальчук К. До правопису «м'якої деклінації» в українській мові / К. Михальчук // Записки Українського наукового товариства в Києві. – К., 1908. – Кн. II. – С. 256-261.
6. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. (Популярно-науковий курс з історичним освітленням) / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 208 с.
7. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.

8. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. (Популярно-науковий курс з історичним освітленням) / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 208 с.
9. Грунський Н.К. Украинская грамматика / Н.К. Грунський. – 2-е изд. – К. : Издание Товарищества «Голось», 1918. – 64 с.
10. Курило О. Курс українського правопису : Підручник для шкіл і самонавчання / О. Курило. – К. : Друкарня Товариства «Криниця», 1919. – 158 с.
11. Левицький М. Українська граматика для самонавчання / М. Левицький. – 3-е вид. – Катеринослав ; Ляйпціг, 1923. – 197 с.
12. Наконечний М.Ф. Українська мова. Програма-конспект з додатком про новий правопис український / М.Ф. Наконечний. – Х. : Кооп. вид-во Рух, 1928. – 240 с.
13. Синявський О. Найголовніші правила української мови. (За новим правописом) / О. Синявський. 3-е вид. – Х. ; К. : Держ. вид-во України, 1930. – 62 с.
14. Тимченко С.К. Українська граматика / С.К. Тимченко. – К. : Вид-во Товариства «Час», 1917. – 168 с.
15. Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. / В.В. Німчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 116 с.
16. Бурячок А.А. Про концепцію нової (остаточної) редакції українського правопису / А.А. Бурячок // Українське слово. – 1995. – 8 червня. – С. 14-15.

The article is dedicated to the history of the formation of endings of the nouns in the genitive case singular feminine gender of modern third declension. The basic trends of their use in the dialects of the Ukrainian language and their stylistic varieties, the views of local linguists on varying endings *и* / *і* in the genitive case of feminine gender at the beginning of the XX-th century are analyzed. The trends of expansion of their use at the beginning of the XXI-st century are traced and the issues of codification of variant endings of the genitive singular feminine nouns of the third declension in modern spelling publications are highlighted.

Key words: variant forms, genitive case, dialect, trend, orthography.

Отримано: 26.09.2016 р.

УДК 342.725

Н. В. Яремчук, М. А. Іскова

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАЦІОНАЛЬНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ОГІЄНКА: МОВНИЙ АСПЕКТ

Дослідження спрямоване на висвітлення соціокультурних елементів та етнопсихологічної складової лінгвофілософських ідей Івана Огієнка, що стосуються природи та сутності української мови для кожного окремого індивіда та етноса в цілому. Детально з'ясовано сутність національних поглядів на вплив екстралінгвальних чинників у наукових дослідженнях за мовним критерієм (на матеріалі публікації «Наука про рідномовні обов'язки»).

Ключові слова: українська мова, національна освіта, культура, етнопсихологія, суспільство, національна ідея.

Посилення уваги до значення ролі українського слова у контексті національної освіти сприяє розкриттю лінгводидактичного дослідження Івана Огієнка з культурологічної точки зору. Аналіз наукової спадщини репрезентує

актуальне для українського сьогодення мовне питання та проблему білінгвального осягнення дійсності.

Слід зазначити, що дидактичні праці науковця в своїх статях досліджують М. Ляхощка, А. Алексюк, В. Мацько, О. Гривнак, Н. Ничкало, Ф. Погребенник, Ф. Качкан, В. Лозовий, Г. Опанасюк.

Ідея Івана Огієнка про народну освіту з огляду на різні аспекти національного виховання висвітлюється в публікаціях С. Мартиненка, який детально аналізує функціональність виховних прийомів та становлення української ідентифікації.

Особливе значення мають праці Є. Сохацької та М. Тимошика, які розглядають взаємовплив громадської та церковної діяльності дослідника на формування його основоположних поглядів та гуманістичних засад християнського світобачення.

Актуальність нашої статті визначається важливістю висвітлення проблематики впливових екстралінгвальних чинників на сутність національної ідеї збереження мови. Ми маємо на меті з'ясувати вплив культурного середовища на етнічне самовизначення українців за мовним критерієм.

Науковий доробок культуролога, педагога, лінгвіста, філолога і активного громадського діяча Івана Огієнка нараховує численні публікації з української мови та літератури, теорії педагогіки, українознавства та теології. Значне місце серед досліджень посідають лінгводидактичні проблеми, зокрема взаємозв'язок виховання молоді на українському мовному ґрунті та самосвідомість нації, як головний чинник розвитку незалежної держави.

Питання природи рідної мови та її сутності розкрито в найвизначнішому дослідженні дидактика «Наука про рідномовні обов'язки», яке охоплює соціальні та екстралінгвальні чинники, що впливають на особистість під час розвитку в культурному середовищі. Оригінальна лінгвофілософська концепція Івана Огієнка втілює в собі поєднання етнолінгвістичних, етнопсихологічних та культурологічних студій, на меті об'єднання яких перебувала реалізація першових ідеї оновлення освіти.

Насамперед, вчений не вбачав можливим її втілення без практики міжкультурної комунікації за допомогою особливої форми осягнення світу, духовних надбань та архетипів власного народу – української мови. Специфіка наукової праці полягає у взаємозв'язку соціального середовища, культури та історії, зафіксованих в мовному просторі, які в подальшому виступають як фундамент національно свідомої особистості.

Цілком природною є мотивація дослідника до збереження ідентичних рис за допомогою мови, яка є найвизраźнішою етнічною ознакою. Насамперед, духовне начало та нерозривний зв'язок з мовою батьків, що утверджує поєднання з акумульованим в лексемах досвідом минулих поколінь й етнічної групи в цілому є головними факторами, на підставі яких формується особистість.

Іван Огієнко у передмові до «Науки про рідномовні обов'язки» акцентує увагу на тому, що для національного свідомого громадянина «рідна мова – це найважливіша основа, на якій зростає духовно й культурно кожний народ» [1, с.11].

Митрополит закликав до виховання дітей та молоді тільки рідною мовою, оскільки «вона принесе їм найбільше духовних цінностей» [1, с.27]. Таким чином, ми можемо стверджувати, що відчуття вищого духовного осягнення неможливе без поєднання з основою когнітивного процесу – думкою, втіленою у слові. Концепт «мова-народ-релігія» втілено у своєрідній системі виховних методів, спрямованих на гармонійний синтез вищезазначених аспектів.

Зі свідчень дослідників лінгводидактики, аналіз спадщини науковця дає підстави стверджувати, що в ній наявні всі елементи, які становлять повноцінну картину духовного світу особистості: спосіб мислення, характер, темперамент, світогляд, мораль, естетичні категорії, філософію, ідеологію та самосвідомість, що формують основу для рідномовного виховання.

Погляди на дидактичне спрямування мають чітко визначену систему:

- 1) рідномовна школа – чинник духовного відродження народу;
- 2) мова – засіб єднання українського суспільства шляхом свідомого виховання нових поколінь як запоруки цілісності української нації в майбутньому;
- 3) в єдиному мовному середовищі дитина здатна легко і швидко засвоїти мову, яка залишиться на все життя для неї рідною;
- 4) «винародовлення» [2, с.15] відбувається внаслідок втрати рідної мови та свідомої відмови від неї носіїв;
- 5) виховання «мовної стійкості» на протигагу змінному історичному процесу та зовнішнім соціальним чинникам.

Рідна мова, на думку Огієнка, є найміцнішою основою духовного об'єднання народу, в якій зосереджено «глибини його духовної культури» [2, с.15]. Зокрема, це пояснюється зверненням за допомогою молитв до Бога українською мовою, що обумовлює неможливість роз'єднання духовної сутності релігійного мислення зі способом його вираження.

Мовознавцем була сформована низка рідномовних обов'язків для свідомих громадян та сім'ї. Іван Огієнко обґрунтував цілісну систему правил етики та ефективної міжкультурної комунікації в розділах «Рідномовні зв'язки в мішаних подружжях» та «Рідномовні обов'язки в стосунку до чужинців», які регламентують доцільний відбір мовних засобів під час обміну інформацією в повсякденному житті.

Слід зауважити, що основою міжкультурної комунікації для збереження української мови в чужомовному оточенні за межами держави є підходи: «не ховай своєї народності й сміло борони рідну мову», «шануй чужу мову, але вимагай і від чужинців так само шанувати і свою мову» [1, с.37]. Рідномовна поведінка громадянина може зазнавати впливу залежно від обставин та сімейного устрою в родині.

Водночас, важливу роль учений надає саме «батьківській» мові, яку дитина чує від народження і якою послуговується впродовж усього свого життя: «Пильнуйте всіма силами, щоб перша мова вашої дитини була справді матірня», так як «...дитина вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя» [1, с.16]. В іншому випадку особистість формується в білінгвальному середовищі і не може повноцінно досягнути самотутні власної культури внаслідок змішування понять, що згодом призводить до втрати ідентифікації.

Зрештою, наслідком такого виховання може стати зникнення цілого етносу, позбавленого необхідного успадкованого інформаційного матеріалу, який наявний лише в мовній матерії.

Започаткований Огієнком термін «винародовлення» [2, с.15] з негативним забарвленням дефініції вживався для означення поширеного на той час явища відриву від історичного процесу, культурних надбань, мовного багатства й невідповідність духу та інтересам української суспільної верстви. Пропагуючи «обов'язки», митрополит розповсюджував сферу свого впливу на різні соціальні прошарки, не поділяючи соціум на окремі, привілейовані групи.

Як інтелігенція та представники релігійного вчення, так і педагоги, творці, студенти й емігранти підпорядковувалися системі чітко визначених правил. «Мовне винародовлення завжди провадить до морального каліцтва, а воно – найродючіший ґрунт для різних злочинів» [2, с.17].

Втім, без унормованої рідної мови, яка становить літературний варіант, «нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомості нації – нема державності як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [1, с.12].

Дослідник акцентує особливу увагу на тому, що стан літературної мови дорівнює ступеневі культурного розвитку народу та окреслює його подальший потенціал. Духовний пласт в основі кодифікованих з часом категорій становить найміцнішу основу нації.

Єдина для певного етносу літературна мова, на погляд Огієнка, виконує ряд функцій [1, с.17]:

- 1) вплив на інтелектуально-когнітивне та специфічне чуттєво-емоційне ставлення до навколишньої дійсності;
- 2) акумулювання загальнонародних архетипів та морально-етичних цінностей;
- 3) зміцнення національної свідомості кожного громадянина;
- 4) формування дієвої інтелігенції та поширення ідей, спрямованих на збереження головних ознак культури народу;
- 5) розвиток освітніх галузей та запровадження нових підходів для ефективного ознайомлення нового покоління з інтелектуальними надбаннями нації;
- 6) вплив на економічну сферу, зростання національного продукту.

За свідченням вченого, літературна мова з'являється однаково, незалежно від зовнішніх обставин та суспільних чинників: найбільш розповсюджена на території говірка формує єдиний пласт лексем, який згодом становить єдине ціле. Якщо історично такий тип продовжує своє існування протягом певного часу, необхідного для усталення вимови та елементарних граматичних понять в практичному вжитку, то мовний простір починає накопичувати необхідний матеріал для остаточного формування у соціумі.

Паралельно розвиваються і є не менш важливими мовлення та культура мови, які зростають разом зі свідомістю народу. «Народ, що не працює для збільшення культури, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державності» [1, с.13].

Співвідношення літературної мови та етносу дослідник формулює як «для одного народу – одна літературна мова», «для одного народу – одна літературна вимова», «для одного народу – один правопис» [1, с.12].

Розвиваючи свої погляди, Іван Огієнко акцентував особливу увагу на постійному оновленні, яке відбувається в мовній структурі, в тому числі динамічності словникового запасу, який збагачується за рахунок її історичних змін в цілому та отриманих запозичень під час міжкультурних зв'язків. Втім, відмінні риси, притаманні суто українським поняттям на означення дійсності, залишаються сталими. «Рідна й літературна мова – органи надзвичайно чутливі, навіть найменші недостачі й потрясіння життя приватного чи всенародного помітно відбиваються й на них» [1, с.13].

Детермінантом розвитку рідної мови виступає врівноважена політична діяльність, спрямована на захист національної самобутності своїх громадян. Зокрема, розвиток освіти та виховання молоді згідно з дотриманням рідномовних обов'язків, що має на меті «реальну практику, щоб найвірніше забезпечити своїй рідній і літературній мові найкращий і найлегший розвиток» [1, с.12].

Розуміння рідномовної політики як найважливішої державної політики загалом в усіх її виявах стосується кожної сфери діяльності і охоплює насамперед культурні, духовні та економічні чинники. Проте, не менш головною складовою Огієнко вважав толерантність до мов і культур національних меншин як приклад високого культурного рівня українців. З цієї точки зору ми фіксуємо вплив хрис-

тианської етики митрополита на необхідність бачити в людині цілісну особистість. «Кожна держава, що дбає про своє майбутнє, мусить давати своїм меншинам певну змогу нормально розвивати свої літературні мови» [1, с. 13].

Отже, вже на початку ХХ ст. в своїй ґрунтовній праці «Наука про рідномовні обов'язки» Іван Огієнко зазначив важливі лінгводидактичні та соціолінгвістичні ідеї, сформовані на основі детального дослідження суспільного життя та позамовних чинників.

З'ясовано, що мовно-етнічна сегментність впливає на сприймання нацією своєї культури й засвоєння духовної спадщини, саме тому освітня та політична діяльність повинна бути спрямована на збереження суто українських національних рис в мовному просторі.

Взаємовплив мови та етнічної самосвідомості, менталітету та культурних традицій становить собою гармонійний синтез нації. Національна ідея мовної єдності без утисків носіїв інших мов та культур репрезентує себе в гуманістичному аспекті, що свідчить про глибоке поєднання з релігійними переконаннями митрополита.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки / І.І. Огієнко. – Л. : Фенікс, 1995. – 56 с.
2. Огієнко І.І. Творимо українську культуру всіма силами нації / І.І. Огієнко. – Варшава : Наша Культура, 1935. – 389 с.

This article is devoted to the research of the national views in the Ivan Ogienko's research works (based on the essay «The science about native language duty»). A lot of attention is given to analysis of the social elements; also a lot of attention was devoted to ethnic psychology theme. We came to a conclusion that the linguistic and philosophic Ogienko's ideas has been based on derivation and maint point of Ukrainian language for every person and the Ukrainian nation in general.

Key words: national education, Ukrainian language, culture, ethnic psychology, society, national idea.

Отримано: 03.10.2016 р.

УДК 811.161'276.6:62

Н. О. Яценко

Інститут української мови НАН України

УКРАЇНСЬКЕ СТИЛІСТИЧНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Зроблено спробу проаналізувати становлення українського стилістичного термінознавства, починаючи з ХХ ст., а також розкрити основні аспектні напрями його розвитку. Відповідно до напрямів систематизовано фундаментальні праці українських дослідників у царині термінознавства.

Ключові слова: стилістичне термінознавство, мовоцентричний, текстоцентричний, терміноцентричний напрями, функціонально-стильовий аспект, стилістика наукового / спеціального / фахового тексту.

Проблематика стилістичного термінознавства усе частіше привертає увагу дослідників. Ознакою сьогоденного часу стає все більша увага до функціонально-комунікативної сторони мови. Перехід до вивчення комунікативної сторони побу-

тування спеціальних одиниць відбувся і в термінознавстві, вилившись в оформленні такого напрямку, як *функціонально-стилістичне термінознавство*. Воно є багатобічним, оскільки випливає з подвійної – предметно-поняттєвої і жанрово-цільової – екстралінгвальної зумовленості функціонування термінів і, відповідно, вимагає об'єднань досягнень як термінознавства, так і функціональної стилістики. Термін *стилістичне термінознавство* віднаходимо в праці Р.І. Костіна «Медичне термінознавство – актуальна сфера наукових знань» (2013) [21].

Отже, сам термін **стилістичне термінознавство** можна визначити як галузь термінознавства, один із його аспектуальних напрямів дослідження, який адаптує теоретичні положення функціональної стилістики, зокрема вивчає: 1) особливості організації та стилістичну диференціацію фахових текстів (наукового, технічного, виробничого, ділового) у їх кореляції із жанровими різновидами наукового стилю мови – наукового, науково-технічного, науково-популярного, науково-навчального, науково-публіцистичного, науково-мемуарного, природничо-наукового, науково-гуманітарного підстилів, а також мову спеціального призначення (LSP); 2) ідіюстиль академічної прози науковців; 3) термінологію у працях діячів науки та культури; 4) проблематику стилістики фахового тексту в аспекті термінознавчої теорії тексту, орієнтовуючись на термінологічний аналіз тексту й текстовий аналіз терміна, ураховуючи особливості функціонування терміна, його стильову й стилістичну диференціацію у фахових текстах різної жанрової належності.

В Україні поки немає праць, які б розкривали особливості розвитку українського стилістичного термінознавства як самостійного теоретичного напрямку досліджень. Мета нашого дослідження – проаналізувати основні аспекти й пошукові розвідки в українському стилістичному термінознавстві в історіографічному ракурсі.

Уперше стилістичні питання термінології частково порушено ще на початку ХХ ст. Так, у 1907 р. виходить праця І. Нечуя-Левицького «Сьогоднішня часописна мова на Україні», у якій автор зауважує, що українська наукова мова досягла значного розвитку. Зокрема, «Наукова стаття проф. Кримського: «Деякі непевні критерії для діалект. старо-руських рукописів», видана в Галичині 1906 р., написана вищою, академічною українською мовою, вартою університетської кафедри»... «Письменська українська мова згаданих авторів вже виробляна зовсім добре, та ще й на ґрунті чисто народної української живої мови, переважно в проф. Кримського, д. Грінченка і проф. Студінського. Їх книжня наукова мова сливе завершена, і нею можна орудувати для вищої науки, навіть можна вже обійтись нею при перекладах наукових європейських утворів. Форми мови в їх вже встоялись і вставились міцно й правдиво. В неї згодом потім доведеться тільки вставляти вищу термінологію деяких наук, вибіраючи вдатніші терміни, виробляні галичанами» [28].

У 20-х рр. ХХ ст. з'являються перші в Україні статті й рецензії на наукові книги та науково-популярну літературу, зокрема їх стиль, наприклад: В. Вовчанецького «В.Я. Підгаєцький. Євгеніка, або наука про поліпшення майбутніх поколінь. Бібліотека журналу «Шлях освіти, ч. 13. Харків, 1924. Стор. 23» (1928) [8], П. Лисенка «Про мову популярної медичної літератури» (1932) [23]. Пізніше актуальними стають: розвідки з натяком на проблему соціальної диференціації терміна, щоправда, безвідносно до її прямої актуалізації в цьому аспекті, наприклад, праці, присвячені мові й стилю наукових праць відомих діячів науки й культури, стаття Я. Ленченка «До початків національної наукової мови. Пам'яті М.О. Максимовича»(1928) [22], М. Ладухіна «Під машкарою «наукової» мови (Про мову праці П. Клименка «Цехи на Україні»)» (1932) [21].

У 50-60-х рр. ХХ ст. увагу мовознавців привертають мова й стиль підручників (стаття Т. Балаби «Мова і стиль підручників з української літератури», 1952 [2]), роль відомих науковців в історії становлення тієї чи тієї термінології (стаття Т. В. Баймута «Роль М.В. Ломоносова в історії граматичної термінології східнослов'янських мов», 1962 [1]). З'являються перші в Україні монографічні й дисертаційні дослідження, присвячені окремим стилістичним вкрапленням у термінології. Це, зокрема, праці: І. К. Білодіда «Мова і стиль роману «Вершники» Ю. Яновського» (1955) (автор звертає увагу на стилістичну функцію військової лексики, наголошуючи на тому, що письменники часто нею користуються для змалювання зовсім не батальних подій, «Мова творів Олександра Довженка» (1959) (зосереджено увагу на елементах наукового стилю, найбільше зреалізованих у термінологічній лексиці) [3, 4].

Серед праць цього періоду можна назвати також дослідження М.А. Жовтобрюха «Мова української преси (до середини дев'яностих років ХІХ ст.» (1963) [13], С.Є. Вайнтруба «Термінологічна лексика (літературознавча і мовознавча) в критико-публіцистичній прозі О.С. Пушкіна» (1956) [7], «Літературознавча і мовознавча термінологія в творах О.С. Пушкіна» (1967) [6], статті В.Л. Карпової «Нова термінологічна лексика в мові поезії (на матеріалі творчості львівських письменників)» (1964), «Термінологічна лексика в мові поезій М. Рильського» (1965), зокрема монографія «Термін і художнє слово: термінологічна лексика в мові сучасної української поезії» (1967) [16-18], А.П. Коваль «Науковий стиль сучасної української літературної мови» (1970) [19], М.Є. Кашириної «Статистичне моделювання лексики наукових текстів: Підмова фізики твердого тіла» (1973) [18].

М.А. Жовтобрюх свого часу відзначав, що термінологія у своєму виникненні й поступовому становленні нерозривно пов'язана з процесом стильової диференціації літературної мови, особливо з існуванням у ній таких структурно-функціональних стилів, як науковий, публіцистичний, науково-технічний, професійно-виробничий, офіційно-діловий. Саме термінологія є основним виявом і найважливішою ознакою цих стилів [13].

С.Є. Вайнтруб, вивчаючи літературознавчу та мовознавчу термінології в творах О.С. Пушкіна, зацентрував увагу на таких аспектах: власне мовному (вираження літературознавчих і мовознавчих понять різними мовними засобами); поняттєвому (виокремлення нових, конститутивних, ознак досліджуваних понять); координаційному (розширення обсягу літературознавчих і мовознавчих понять та категорій через визначення співвідношень їх між собою і з поняттями суміжних наук) [6].

Досліджуючи термінологічну лексику у поетичних текстах П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, А. Малишка, В.Л. Карпова більшою мірою звертає увагу на вмотивованість вузькоспеціалізованої лексики. Дослідниця зазначає, що терміни в поезії використовують здебільшого в прямому значенні, а до їх переносного вживання поет «вдається лише тоді, коли пряме, безпосереднє значення терміна розкриті повністю» [18].

А.П. Коваль акцентує увагу на тому, що характерною особливістю загальноновживаних слів є те, що їх склад у тексті значною мірою залежить від термінології: саме сполучуваність (валентність) визначає, які загальноновживані слова (насамперед дієслова) активізуються у конкретному тексті з появою термінів певного типу, а які переходять до пасиву через випадання одних термінів із системи термінів тієї чи іншої галузі науки [19].

У 50-80 рр. ХХ ст. з'являється серія статей, присвячених стильовим та стилістичним особливостям уживання термінів як у наукових текстах,

так і в художній літературі – В.Л. Карпова, Л.Г. Скрипник, С.Є. Вайнтруб, Н.В. Черемисина, А.А. Бурячок, Л.А. Рудик, Б.М. Князевський та ін.

Вивчаючи лексичні засоби стилістики, зокрема термінологічну лексику, Г.П. Їжакевич справедливо зазначила, що більш значною є питома вага термінологічної лексики в наукових стилях української літературної мови, де навіть у науково-популярному їх різновиді термінологічна лексика, зберігаючи стилістично нейтральний колорит, залишається одним із найважливіших стилетворчих функціональних елементів цього стилю [32].

Серед фундаментальних праць періоду 80-х рр. можна назвати дисертацію Л.П. Гнатюк, яка, досліджуючи наукову термінологію у творах Г.С. Сковороди, робить висновок, що зафіксована у творах мислителя значна кількість термінів на позначення наукових понять різних галузей знань філософії, історії, філології, психології, юриспруденції, астрономії, географії, фізики, хімії, математики відбиває спосіб та характер його мислення – взаємопроникнення наукового, логічного та образного, художнього мислення, що знаходить відбиття у частому використанні метафори, порівняння, гіперболи, персоніфікації, які в окремих випадках слугують засобом вираження іронії та сарказму [9].

Особливостям індивідуального стилю українських поетів в аспекті доцільності використання термінів присвячено окремі підрозділи колективної монографії «Жанри і стилі в історії української літературної мови» (1989). Термінологічна лексика, в якій закріплені результати науково-теоретичного пізнання світу, на думку Л.О. Ставицької, становить органічну частину мовно-художньої свідомості поета (дослідниця безпосередньо акцентує увагу на індивідуальному стилі М.П. Бажана), спрямовує удосконалення наявних і пошуку нових способів естетичного освоєння дійсності. Визначальною ознакою тогочасної літературно-критичної есеїстики С.Я. Єрмоленко є використання й власне лінгвістичних термінів, точніше елементів лінгвостилістичного інструментарію, що переходять чи перейшли в розряд загальноповсякденної лексики. Майстерністю такого аналізу і відповідним використанням цієї термінології особливо відзначаються есеї Д. Павличка. [12].

Починаючи з 90-х рр. ХХ ст., українське стилістичне термінознавство можна структурувати за такими напрямками досліджень: *парадигмовий*, у якому виокремлюють текстоцентричний, терміоцентричний, терміно- й текстоцентричний напрями; *крос-парадигмовий*: структурно-функціональний та функціонально-когнітивний напрями.

Текстоцентричний напрям. Його репрезентують передусім праці Н.Ф. Непийводи, І.В. Гавриш, І.В. Асмукович, Г.М. Дядюра, О.А. Шиленко, Н.В. Руклянської, І.М. Гумовської, Н.В. Карпусенко.

Так, Н.Ф. Непийвода у монографії «Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект)» (1999) розкриває функціональні характеристики наукового тексту, механізми його породження та сприймання, серед яких, зокрема, «предикація змісту», яка спирається на термін, у якому конденсовано передається зміст наукового повідомлення [27].

Г.М. Дядюра в дисертації «Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук)» (2001) припускає, що в наукових текстах функціонують образи двох типів – і прагматичні, і синтагматичні. Оскільки образні засоби базуються на аналогіях, численні асоціації завжди підтримують зближення сфер – наукової і буденної, що спричиняє взаємопроникнення стилів [11].

Терміоцентричний напрям (праці Г.М. Насенко, В.В. Деркача, О.Г. Масликової, С.А. Толстої, В.А. Бабюк, Л.В. Зіневич, Т.В. Катиш, І.В. Середюк, Н.М. Томи, З.Б. Куделько, Г.В. Чорновол, Д.С. Сизонова).

Г.М. Наєнко в дослідженні «Наукова лексика у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького» (1994), аналізуючи початковий етап нормування староукраїнської термінології, показує стилістичну строкатість наукової лексики, її словотвірну і графічну варіативність, вільне функціонування лексем, що належать до різних стилів. Дослідниця зазначає, що термінологія періоду становлення тісно пов'язана з лінгвістичними явищами та процесами, які зумовлює її «гібридність» (термін Л.Л. Кутіної), а тому особливістю стилістичного використання термінів К. Транквіліоном-Ставровецьким є нанизування синонімів, антитеза, ампліфікація антонімів, тавтологічні словосполучення, метафори й порівняння тощо [26].

В.В. Деркач у дисертації «Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX – початку XX ст.» (1999), досліджуючи метамову М.П. Драгоманова, зокрема його історичну, суспільствознавчу, правову та філологічну термінологію окресленого періоду, звертає увагу на особливості його наукового стилю, точніше науково-публіцистичного; обумовленого великим відсотком описових терміносполук як репрезентантів неусталеності певної стихійності в уживанні нових термінів, певним стилем викладу думок, емотивністю деяких терміновживань, образністю та експресією як визначальними ознаками публіцистики [10].

О.Г. Масликова, досліджуючи терміни у науковій спадщині М. Грушевського («Наукова термінологія М.С. Грушевського», 2003), робить висновок, що терміни в галузі поетики, наприклад, учений у більшості випадків вживає в сучасному фонетико-морфологічному оформленні і з тими значеннями, які сьогодні усталені в літературознавстві. Вживання й тлумачення семантичних значень окремих термінів, помічає дослідниця, сприяло їх утвердженню у сучасній літературознавчій термінології [24].

Про «поетизацію» термінології через протягування термінологічними лексемами художніх означень (емотивно-експресивних, оцінних) ідеться в дисертації Л.В. Зіневич («Мовна майстерність Миколи Зерова») (2002), у якій зроблено наголошення на тому, що одним із способів оновлення поетичних засобів, зокрема в поезії М.К. Зерова, є залучення іношлєвальної лексики (літературознавчої, мистецької, історичної термінології), функціонально закріпленої за публіцистичним та науковим стилем, а також метафоризованих назв, які допомагають авторові створити глибокі підтекстові смисли [14].

Терміно- й текстоцентричне спрямування мають дослідження А.М. Варинської, В.В. Чепелика, Т.І. Панько, С.М. Рибачок, Н.І. Бойко, О.В. Юндіної, Г.П. Городиловської, І.А. Синиці.

Лексико-семантичній організації будь-якого галузевого тексту, що базується на принципі прагматичної спрямованості, який передбачає відбір лексико-семантичних одиниць, їх реалізацію в тексті, залежно від екстралінгвальної прагматики, основного та периферійного значень, інтенсифікації їх смислового та емоційного потенціалу, присвячено дисертацію В.В. Чепелика «Функціонально-стилістичні особливості текстів підсумкових документів міжнародних нарад 1970-80 рр. (на матеріалі англійської мови)» (1992). Дослідник виявляє три пласти лексико-семантичної організації текстів підсумкових документів міжнародних нарад – загальноновживану лексику, спеціальну лексику, притаманну стилю офіційно-ділового викладу, і наукову й технічну термінологію [33].

Про термінологічну лексику як предмет особливої уваги І. Франка, який вважав, що ті самі явища індивід може трактувати по-різному, а значить, неоднозначно й класифікувати їх, частково йдеться в монографії Т.І. Панько «Мова і нація в естетичній концепції І. Франка» (1992) [29].

Термін як ключовий (концептуальний, номінативний, тематичний, інформативний) когезійний компонент текстів фахової комунікації став об'єктом дослідження С.М. Рибачок в дисертації «Термінологічна лексика як засіб когезії англомовного економічного тексту» (2005). Саме когезія, вважає дослідниця, забезпечує передавання й обмін інформації в текстах фахової комунікації на основі цілеспрямованої взаємодії термінологічної, загальнонаукової й загальноживованої лексики [30]. Н.І. Бойко у монографії «Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти» (2005) наголошує, що в художньому мовленні наявні переплетіння, зіткнення різностильових, різносистемних, різночасових лексичних елементів зумовлюють експресивні ефекти, серед яких можна виділити найвагоміші, активізовані контрастування різних функціональних типів лексем: а) термінологічної і побутової; б) стилістично маркованої (термінологічної) й експресивної (суб'єктивно афіксованої); в) високої, урочистої та розмовної, побутової; г) нейтральної та жаргонної [5].

І.А. Синиця на матеріалі праць відомого українського історика М.І. Костомарова досліджує у монографії «Мовна особистість вченого-гуманітарія XIX століття» (2006) особливості функціонування термінологічної лексики, зокрема лексико-семантичної групи етнонімів та етнопонімів, в історичних текстах ученого в період формування основ наукового стилю викладу та порушує проблему щодо їх синонімічності. Авторка доводить, що в текстах історика терміни зазначеної групи виконують не лише свою номінативну функцію, а й є засобом формування авторської концепції. Аналіз функціонування етнонімів та етнопонімів у текстах історичних розвідок М.І. Костомарова, на думку дослідниці, показав неможливість встановлення синонімічності відношенню між номенами однієї спільноти на території її проживання, які називають її в різний історичний період розвитку, тобто, коли етноніми та етнопоніми відтворюють назви на різних синхронних зрізах [31].

Крос-парадигмовий напрям (зокрема, *структурно-функціональний*) представлений працями О.В. Подвійської, О.М. Михалевич, Н.І. Пасічник, О.В. Нашиванько, Л.Б. Воловик, Н.В. Лазебної, О.В. Минзак, Н.А. Ясинецької.

О.М. Михалевич («Структура та функції економічної лексики другої половини XX – початку XXI століття») (2011) зазначає, що проведений структурно-функціональний аналіз української економічної терміносистеми дає змогу стверджувати, що це упорядкована сукупність термінів, які відображають логікопоняттєву систему економіки, мають внутрішню структурованість і зафіксовані в економічних лексикографічних джерелах. В складі економічної терміносистеми автор виокремлює загальноекономічні терміни, які забезпечують номінативними засобами поняттєву базу всіх економічних наук, і терміни, що функціонують лише в певній економічній галузі науки. На початку XXI ст. в економічній лексиці відбуваються найактивніші процеси формування нових значень і метафоризації [25].

Крос-парадигмовий напрям (зокрема, *функціонально-когнітивний*) представляють праці Е.Ф. Скороходька, Т.Г. Скопюк, С.А. Вискушенко, Д.П. Соколова.

Отже, функціонально-стильовий напрям в українському термінознавстві початку XXI ст. представлений концепціями стильової (вивчення проблеми функціонування терміна в науковому стилі, в науковому або фаховому тексті, у художньому стилі) та стилістичної диференціації терміна (вивчення стилістичного забарвлення та різних нашарувань терміна в тому чи тому різновиді тексту).

Українське стилістичне термінознавство 90-х років XX ст. представляють такі напрями досліджень: парадигмовий, зокрема, мовоцентричний (3 дис.), текстоцентричний (5 дис.), терміноцентричний (11 дис.), терміно- й тексто-

центричний (8 дис.), всього – 27 праць. Крос-парадигмовий напрям представлений структурно-функціональним (8 дис.) та функціонально-когнітивним (4 дис.), всього – 12 праць.

Список використаних джерел:

1. Баймут Т.В. Роль М.В. Ломоносова в історії граматичної термінології східнослов'янських мов / Т.В. Баймут // *Наук. зап. Житомир. пед. ін.-ту.* – 1962. – Т. 18. – С. 135-141.
2. Балаба Т. Мова і стиль підручників з української літератури / Т. Балаба // *Українська мова і літ. в школі.* – 1952. – №3. – С. 68-71.
3. Білодід І.К. Мова і стиль роману «Вершники» Ю. Яновського / І.К. Білодід. – К. : Вид. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1955. – С. 103-107.
4. Білодід І.К. Мова творів Олександра Довженка / І.К. Білодід. – К. : Вид. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1959. – С. 55-67.
5. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Н.І. Бойко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
6. Вайнтруб С.Е. Литературная и языковедческая терминология в произведениях А.С. Пушкина : автореф. дис. ... канд. филол. наук / С.Е. Вайнтруб. – К., 1967. – 24 с.
7. Вайнтруб С.С. Термінологічна лексика (літературознавства і мовознавства) в критико-публіцистичній прозі О.С. Пушкіна / С.С. Вайнтруб // *Наук. зап. Кам'янець-Поділ. пед. ін.-ту.* – 1956. – Т. 4. – Вип. 1. – С. 332.
8. Вовчанецький В. «В. Я. Підгаєцький. Євгеніка, або наука про поліпшення майбутніх поколінь. Бібліотека журналу «Шлях освіти, ч. 13. Харків, 1924. стор. 23. 1929 / В. Вовчанецький // *Вісник Інституту української наукової мови.* – К., 1928. – Вип. 1. – С. 94-96.
9. Гнатюк Л.П. Научная терминология в произведениях Г.С. Сковороды : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Л.П. Гнатюк. – К., 1989. – 20 с.
10. Деркач В.В. Філологічна термінологія М. П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / В.В. Деркач / В.В. Деркач. – К., 1999. – 16 с.
11. Дядюра Г.М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Г.М. Дядюра. – К., 2001. – 22 с.
12. Жанри і стилі в історії української літературної мови / [відп. ред.: С.Я. Єрмоленко]. – К. : *Наук. думка*, 1989. – 288 с.
13. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М.А. Жовтобрюх. – К. : *Наук. думка*, 1970. – С. 319-331.
14. Зіневич Л.В. Мовна майстерність Миколи Зерова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л.В. Зіневич. – К., 2002. – 19 с.
15. Карпова В.Л. Стилистичне використання суспільно-політичної лексики в поезії М. Бажана / В.Л. Карпова // *Дослідження з мови та літератури : наук. зап. Ін-ту сусп. наук.* – 1954. – Вип. 3. – С. 98-115.
16. Карпова В.Л. Термінологічна лексика в мові поезій М. Рильського / В.Л. Карпова // *У майстерні художнього слова.* – К. : *Наук. думка*, 1965. – С. 95-114.
17. Карпова В.Л. Термін і художнє слово / В.Л. Карпова. – К. : *Наук. думка*, 1967. – 128 с.
18. Каширина М.Е. Статистическое моделирование лексики научных текстов: Подъязык физики твердого тела : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / М.Е. Каширина. – Львов, 1973. – 30 с.
19. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / А.П. Коваль. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 306 с.

20. Костин Р. И. Медицинское терминоведение – актуальная область научных знаний / Р.И. Костин // Бюллетень медицинских интернет-конференций. – 2013. – Т. 3. – №11. – С. 1242.
21. Ладухін М. Під машкарою «наукової» мови (Про мову праці П. Клименка «Цехи на Україні») / М. Ладухін // Вісник Інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. 1. – С. 37-39.
22. Лепченко Я. До початків національної наукової мови. Пам'яті М.О. Максимовича / Я. Лепченко // Вісник Інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. 1. – С. 37-39.
23. Лисенко П. Про мову популярної медичної літератури / П. Лисенко // Мовознавство. – 1936. – №8. – С. 109-120.
24. Масликова О.Г. Наукова термінологія М.С. Грушевського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О.Г. Масликова. – Донецьк, 2003. – 19 с.
25. Михалевич О.М. Структура та функції економічної лексики другої половини ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О.М. Михалевич. – Луцьк, 2011. – 20 с.
26. Наєнко Г.М. Наукова лексика у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Г.М. Наєнко. – К., 1994. – 23 с.
27. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н.Ф. Непийвода. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 303 с.
28. Нечуй-Левіцький І. Сьогоднішня часописна мова на Україні. Одбитка з журналу «Україна» / І. Нечуй-Левіцький. – К., 1907. – С. 90-91.
29. Панько Т.І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка / Т.І. Панько. – Львів : Світ, 1992. – 192 с.
30. Рибачок С.М. Термінологічна лексика як засіб когезії англословного економічного тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С.М. Рибачок. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.
31. Синица И.А. Языковая личность ученого-гуманитария XIX века / И.А. Синица. – К. : Издательский Дом Дмитрия Бураго, 2006. – 352 с.
32. Сучасна українська літературна мова : в 5 т. / ред. акад. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 5 : Стилістика. – 588 с.
33. Чепелик В.В. Функционально-стилистические особенности текстов и тоговых документов международных совещаний 1970-80 гг. (на материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / В.В. Чепелик. – К., 1992. – 23 с.

The article is the attempt to analyze the process of Ukrainian stylistic terminology formation from the beginning of the XX century and to reveal there main its aspectual development trends. According the trends, there Ukrainian scholars fundamental works in terminologic field were systematized.

Key words: stylistic terminology, linguocentric, text-centric and termin-centric trends, functional and stylistic facets, stylistics of scientific / special / professional text.

Отримано: 30.10.2016 р.

СЕКЦІЯ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ»

УДК 37(091)(477)

С. О. Каленюк, К. С. Степанян

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ІВАН ОГІЄНКО ЯК ОСВІТНІЙ ДІЯЧ

У статті зроблено спробу розкрити особистість Івана Огієнка як освітнього діяча, його творчий доробок та діяльність на ниві освіти. Розглянуто наукові роботи мовознавця, що вплинули на розвиток освіти в Україні на початку ХХ століття. Досліджено методичну та педагогічну діяльність, ставлення до української мови, основні роботи, що присвячені популяризації та вивченню рідної мови.

Ключові слова: освіта, педагогіка, рідна мова, мовознавство, навчання, популяризація.

Нині, в давно очікувану добу духовного й національного відродження, ми маємо все більше можливостей неупереджено й розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої драматичної історії та згадати видатних постатей, які перебували в осередку подій.

Осібні викарбувані на її сторінках немало імен кращих синів і дочок українського народу, зокрема діячів науки, культури, освіти, які, незважаючи на тяжкі випробування долі, весь свій талант, зусилля, а нерідко й життя, віддавали на вівтар боротьби за одвічну мрію – здобуття своєї державності. Серед таких особистостей є ім'я Івана Івановича Огієнка.

Сучасники називали його людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку. І це не випадково. Адже свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він однаковою мірою успішно застосовував і як мовознавець та літературознавець, і як редактор та видавець, і як перекладач та поет, і як ректор та міністр, і як православний митрополит та історик української церкви. Важко сказати, в якій із названих сфер діяльності І. Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне беззаперечне: він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації, в захисті, а згодом в утвердженні та розвої рідної мови, культури в цілому. Переконає в цьому хоча б той факт, що бібліографія наукових, публіцистичних та художніх праць ученого, за неповними даними, складає понад тисячу одиниць.

Із 1905 року починається його активна наукова та громадська робота, зокрема співробітництво в київських виданнях («Громадська думка», «Рада»), участь у діяльності «Просвіти» та Науковому товаристві імені Шевченка в Києві. У 1909 році І.І. Огієнко з відзнакою закінчує повний курс навчання в університеті, а вже в 1911 році його затверджують на кафедрі російської мови та літератури професорським стипендіатом. У 1915 році після складання магістерських іспитів Огієнку присвоюють звання приват-доцента цієї кафедри [2, с.285]. А у квітні 1917 року І.І. Огієнко, один із перших викладачів

Київського університету, переходить на викладання українською мовою і практично розпочинає читати новий курс «Історія української мови».

З утворенням Центральної Ради в Києві Огієнка обирають членом ради новоутвореного Міністерства освіти. Він виступає з ініціативою про заснування Українського народного університету, який був відкритий у жовтні 1917 року, а у серпні 1918 року перетворений на Український державний університет. До урочистого відкриття цього навчального закладу професор І.І. Огієнко розробляє новий курс лекцій «Українська нова культура». Постає гостра проблема запровадження української мови в державні інституції, навчальні заклади, церкву. У Києві одна за одною великими тиражами виходять навчальні книги, автором яких був Огієнко: «Рідна мова в українській школі» (1918), «Українська граматика» (1918), а також «Наглядна таблиця українського правопису» (1917), (ДМ-41650).

У 1918 році І.І. Огієнка запрошують на посаду ректора Кам'янець-Подільського університету. На цій посаді він був до 1920 року. У 1920 році виїхав у Західну Україну і поселився біля Львова. У 1924-1926 роках викладав українську мову і літературу в учительській семінарії у Львові, а в 1926 році він був запрошений до Православного Богословського Відділу при Варшавському Університеті. Заснував і редагував у Варшаві журнали «Рідна мова» (1933-39) і «Наша культура» (1935-37), які сприяли популяризації української культури, виступали проти русифікаторської політики тогочасного керівництва Радянської України [5, с.148-151].

Міністром освіти Іван Огієнко був обраний за надзвичайних для долі Української революції обставин. Як відомо, після зречення влади гетьманом П. Скоропадським до столиці увійшли війська Директорії. 25 грудня 1918 року до Кам'янца прибуває член Директорії Ф. Швець з пропозицією ректорів від нової влади очолити Міністерство освіти. Після тривалих роздумів Огієнко погоджується на цю пропозицію за умови, що він залишає за собою посаду (безоплатну) ректора університету. 4 січня 1919 року він прибуває до Києва і вже наступного дня приступає до виконання обов'язків міністра.

Міністерство освіти під керівництвом Івана Огієнка працювало в Києві зовсім недовго – практично один місяць (до вимушеної евакуації у Вінницю 28 січня). За цей час ухвалено низку важливих рішень зокрема щодо українізації навчального процесу по всій державі. Після прийняття урядом Директорії у січні 1919 року Закону про державну українську мову в УНР міністр І. Огієнко скликає ще одну комісію для остаточного редагування і погодження розробленого напередодні правописного кодексу, а 17 січня затверджує цей кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні. Заходами уряду текст правопису було віддруковано масовими накладами і надіслано на місця. В історію нашої мови цей кодекс увійшов як «Правописна система проф. І. Огієнка 1918-1919 років».

Один за одним за його підписом виходять із міністерства розпорядження: про українізацію середніх шкіл, про відкриття нових українських гімназій, про підвищення платні вчителям народних шкіл, про обов'язкове загальне навчання, про допомогу українським освітнім видавництвам. Важливо підкреслити, що загальний тон таких документів був завжди політично виваженим і толерантним. У них враховувалися як суспільно-політичні реалії поточного моменту, так і загальна, стратегічна лінія уряду УНР, спрямована на формування і забезпечення функціонування повнокровних атрибутів незалежної Української держави.

Ім'я Івана Огієнка, як міністра освіти Української держави, навчено записане в історії становлення Національного музею України та Книжкової палати України, оскільки документи щодо їх створення подавалися для затвердження Радою міністрів за його підписом.

Початок осені 1919 року приніс Огієнкові нові обов'язки. Рішенням Голови Директорії Симона Петлюри з 15 вересня його призначено міністром культів, пізніше – віровизнань. Це була остання, чи не найдраматичніша, пора українського державотворення, коли робота багатьох урядовців, зважаючи на нестабільну політичну ситуацію, організовувалася практично «на колесах».

Пам'ятаючи про одну із стратегічних помилок Центральної Ради, яка прагнула будувати Українську державу без допомоги Української церкви, новий міністр культів глибоко усвідомлював важливість допомоги самої держави щодо повернення церкви втраченої автокефалії. Коли ретельно проаналізувати накази і розпорядження міністерства, що виходили тієї пори за підписом міністра Огієнка, не можна не звернути увагу на своєрідність тональності і стилю цих документів. Спільним для них є, з одного боку, глибока толерантність, розважливність, з другого – послідовність і аргументованість, чітко окреслена ціль на українізацію церкви, повернення канонічним шляхом її прадавніх традицій і самостійного статусу [4, с.84].

Одною з перших акцій нового міністра став масовий збір по церковних парафіях добровільних пожертв на Український Червоний Хрест. А наступним кроком – спроба українізації церкви. У листопаді 1919 року на спільному засіданні Директорії і Ради Міністрів УНР обговорюється питання про вимушене залишення Кам'янця-Подільського. З рішучим запереченням запропонованого рішення виступив міністр Огієнко. Його аргументи були емоційними, але й переконливими: просто так, втечею, всьому українському уряду ніяк не можна покидати Україну, бо авторитет УНР в очах народу впаде; боротися треба до кінця. Тоді й було прийнято остаточне рішення: весь склад уряду відбуває в еміграцію, а на час облаштування українських державних інституцій за кордоном залишити в місті Головноуповноваженого урядом. Ним призначався І. Огієнко.

По закінченні Київського університету після захисту кандидатської дисертації, хоч би які посади доводилося в подальшому займати Іванові Огієнку, він на всі часи залишався передусім науковцем, українським ученим, який весь свій природжений хист дослідника, аналітика спрямовував на вивчення й популяризацію серед народу актуальних питань із різних ділянок українознавства. Його науковий доробок складає сьогодні більш ніж півтори тисячі завершених праць практично з усіх гуманітарних дисциплін і теології. Обсяг цього доробку по праву може скласти окремий предмет студій – огієніану.

Кожна наукова праця професора Огієнка може слугувати прикладом не лише вкрай добросовісного, а й залюбленого ставлення до копіїтки, іноді чорнової, одноманітної, виснажливої наукової роботи. Вражає скрупульозність та аргументованість авторських висновків і концепцій. І. Огієнко зробив помітний внесок у розв'язання дидактичних проблем. Він усвідомлював, що освіта передбачає глибоке пізнання підростаючим поколінням насамперед культурно-історичного досвіду рідного народу, включає в себе навчання і виховання. Митрополит Іларіон вважав, що приступаючи до навчання дитини, потрібно мати на увазі її постійний природний розвиток. Огієнко відстоював дотримання в педагогічній діяльності дидактичних принципів наочності, науковості, систематичності, доступності, міцності знань, індивідуального підходу. Він продовжував справу, розпочату Я. Каменським, Г. Песталоцці, А. Дістевергом, К. Ушинським, С. Русовою в плані пошуку шляхів найефективнішого застосування згаданих принципів. Навчання він розглядав як цілеспрямовану й організовану пізнавальну діяльність, пов'язану із засвоєнням необхідних знань.

Обґрунтуванню кожного факту, кожного твердження передувало, як правило, ретельний пошук і відбір колосального архівного матеріалу, детальна

«проробка» їхньої історіографії. Й на все це – переконливі джерельні посилання. У своїх фундаментальних наукових дослідженнях Огієнко свідомо уникає зайвої «белетристики». Не соромиться зізнатися читачеві в недовивченості ним того чи іншого питання через брак джерельних матеріалів, спонукаючи в майбутньому такого читача йти далі цією дорогою, поглиблюючи, конкретизуючи вже досліджене попередниками [1, с.308].

Не вважав він за приниження свого авторитету як науковця вмістити в другому виданні уточнення чи й спростування якогось факту, якщо це справді видавалося переконливим. Так було, зокрема, з перевиданням в окремій книзі газетного варіанту історичного нарису «Містечко Брусилів та його околиці». Для вченого дорожчою була наукова достовірність факту, ніж власна репутація.

Наукові праці професора Огієнка зручні для користування й вивчення і читачами, і науковцями, бо в переважній більшості мають солідний допоміжний апарат – систему іменних і предметних покажчиків, додатків з коротким оглядом новинок з розглядуваної проблематики, що з'явилися за час набору книги (яскравий цьому приклад – львівське видання «Історії українського друкарства»). Для переконливості й наочності сприйняття читачем тексту, надто ж у фундаментальних дослідженнях, автор дбав про ілюстративний матеріал. Достатньо згадати, яким унікальним, але складним для поліграфічного відтворення був такий матеріал в «Історії української літературної мови», а особливо – у багатотомній «Історії церковнослов'янської мови» – цілий альбом стародруків та хрестоматійні зразки рукописних і друківаних текстів різних редакцій [3, с.91].

Постійно дбав професор Огієнко про культуру видання своїх книг, їхню смислову й граматичну довершеність. Для цього доскіпливо перевіряв факти, сам вичитував кілька разів коректуру одного видання. Коли ж із якихось причин коректуру не встигав перевірити (а це траплялося надто рідко), вважав за потрібне, у виправданні можливих помилок, сказати про це читачам. Так було, зокрема, з випуском у світ його історико-літературного нарису «Дерманська друкарня», де на першій сторінці кожного примірника віддрукованого накладу проставлено штемпельний відбиток червоного кольору: «Автор коректури не читав».

Наукові надбання І. Огієнка – це безцінний скарб його думки, його мудрості, його праця, що до останку, щиро й з великою любов'ю призначалися Україні. Доробок ученого є одним із найважливіших джерел пізнання, розвитку і становлення теорії та практики національного виховання української педагогіки. Ще чекає докладних наукових досліджень зроблене І. Огієнком щодо підготовки майбутніх педагогів. Про цю царину діяльності вченого знаємо достатньо, хоча в існуючих працях про це говориться загалом.

Список використаних джерел:

1. Головченко В.І. Огієнко Іван Іванович (2/14).01.1882 р. – 29.03.1972 р.) / В.І. Головченко // Державні політичні та громадські діячі України. – К., 2002. – Кн. 1. – С. 307-309.
2. Качкан В.А. Етнокультурний пласт Івана Огієнка [Текст] / В.А. Качкан // Українське народознавство в іменах. – К. : Либідь, 1994. – Ч. 1. – С. 281-295.
3. Качкан В.А. Українське народознавство в іменах [Текст] : у 2-х ч. / В.А. Качкан. – К. : Либідь, 1994. – Ч. 1. – 336 с.
4. Ластовська О. Православне чернецтво в роботі Івана Огієнка «Українська культура». Співвідношення релігієзнавчого й культурологічного аспектів / О. Ластовська // Визвольний шлях. – 2003. – №9. – С. 83-86.
5. Ляхоцький В. Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. Ляхоцький. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.

6. Новак О. Апостоли ХХ-го століття // Новак О. Християнство в Україні: Нариси / О. Новак. – Рівне : Освіта, 2003. – С. 168–179.

The article is an attempt to show the personality of Ivan Ogienko as like as educational worker, his creative achievements and activity on the field of education. Analyzed scientific works which influenced on the development of education in Ukraine in the early twentieth century. Investigated methodological and pedagogical activity, attitude to Ukrainian language, the main works which are devoted to the popularization of the native language.

Key words: education, pedagogy, native language, methodical work, linguistics, study, popularization.

Отримано: 10.10.2016 р.

УДК 811.112.2:37.036

Т. В. Калинюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

KOOPERATIVES SCHREIBEN IM WIKI-WEB

У статті визначено поняття «кооперативне письмо», проаналізовано основні особливості, функції та етапи реалізації процесу кооперативного письма (формуючий, основний, завершальний). Встановлено, що спільне досвідне онлайн-навчання письма у системі Wiki-Web відкриває нові можливості співпраці зі своїми ровесниками, має великий позитивний вплив на процес вивчення іноземної мови, значно підвищуючи мотивацію навчання, сприяє досягненню вищих результатів засвоєння знань і формування умінь, усуває страх перед письмом та заохочує до виконання подальших творчих робіт.

Ключові слова: кооперативне навчання, кооперативне письмо, письмо, медіа-ресурс, навчальний процес, німецька мова, проект, Wiki-Web, текст.

Die Fertigkeit Schreiben hat durch den Einfluss der Sprachwissenschaft, der Kultur und Literaturwissenschaft und der Lernpsychologie, sowie durch ein verändertes Kommunikationsverhalten per Computer, Ende der achtziger Jahre im Fremdsprachenunterricht wieder einen deutlichen Aufschwung erfahren. Im Mittelpunkt einer modernen Schreibdidaktik steht, abgesehen natürlich von der Förderung der Schreibfertigkeit allgemein, der Schreibprozess.

In der fremdsprachendidaktischen Diskussion nehmen seit geraumer Zeit die digitalen Medien breiten Raum ein. Nicht zu unrecht, denn sie eröffnen – auch auf einen zweiten, kritischeren Blick hin – vielfältige neue Möglichkeiten für fremdsprachliche Lernprozesse im und außerhalb des Auditoriums. Vor allem die Fertigkeit Schreiben hat mit dem Aufkommen der digitalen Medien, insbesondere dem Internet, im Fremdsprachenunterricht mehr Gewicht bekommen. Dies verläuft parallel zur Entwicklung, dass das Schreiben in vielen Lebensbereichen durch die digitalen Medien mehr an Bedeutung gewonnen hat. Diese Entwicklung wirft Fragen nach neuen Konzepten von Mündlichkeit und Schriftlichkeit auf, denn im Zusammenhang mit den neuen Medien, v.a. mit den neuen Kommunikationsmedien, entsteht eine neue Literalität, u. a. eine neue «private Schriftlichkeit», die definiert und diskutiert werden muss.

Neben E-Mail, Chat, Video- und Audio-Tools gehört auch das Autorenwerkzeug Wiki-Web (kurz: Wiki) zu den Medien, die computervermittelte Kommunikations-, Interaktions- und Kooperationsprozesse ermöglichen.

Die Forschung liefert eine große Anzahl von Beiträgen, die solche Prozesse in E-Mail- und Chat-Projekten analysieren. Zum Thema «Einsatz des Wikis im Unterricht», bzw. «Einfluss der Nutzung des Werkzeugs auf allgemeine Lernprozesse», gibt es vergleichsweise wenige Untersuchungen, ihre Anzahl wächst aber stetig (J. Bulachowa, O. Pechota, R. Fainstauer, E. Platten, E. Sacheru. a). Der vorliegende Artikel versucht einen Teilbereich dieser Forschungslücke zu schließen: Er beschäftigt sich mit dem Bereich des kooperativen Schreibens im Wiki-Web.

Im Mittelpunkt des vorliegenden Beitrags stehen also gemeinsame Schreibprozesse von Lernenden in einem Wiki-Web.

In diesem Zusammenhang sind Forschungsergebnisse zum kooperativen Schreiben von besonderem Interesse, denn beim kooperativen Schreiben im Sprach- sowie im Fremdsprachenunterricht wirkt sich der mündliche Austausch der Beteiligten, dessen Aushandlungs- und Entscheidungsprozesse, positiv auf diese Erweiterung aus [2, s.149-154]. Vor allem in der Planungs- und Überarbeitungsphase kann das gemeinsame Arbeiten an einem Text sinnvoll und bereichernd sein.

Kooperatives Schreiben, also das Schreiben eines gemeinsamen Textes in einer Gruppe, ist ein komplexes, dynamisches Unterfangen, vor allem, wenn es in einer Klasse praktiziert wird, in der mehrere Gruppen Textteile verfassen, die sich am Ende zu einem möglichst einheitlichen Ganzen, zu einer Geschichte mit Anfang und Ende, zusammenfügen sollen.

Als Vorteile von kooperativem Schreiben im Sinne von Schreiben im Team werden in der Literatur die folgenden Punkte betont: Kooperatives Schreiben/Schreiben im Team überwindet den Gegensatz von Lesenden und Schreibenden; bindet die Beteiligten vor und während des Schreibens in einen kommunikativen Prozess ein; motiviert und inspiriert die einzelnen Schreibenden; ermöglicht dem einzelnen, seine persönlichen Schreibstrategien zu erkennen, zu reflektieren und auszubilden; hilft, den Revisionsprozess als ständig gegenwärtig im Schreibprozess wahrzunehmen; bereitet auf Schreibverfahren und Schreibsituationen im beruflichen Leben vor [1, s.89].

Je nach zu bewältigender Aufgabe kann das kooperative Schreiben folgende Teilaspekte umfassen:

1. Teambildung: Einführung, Zustimmung.
2. Teamplanung: Besprechung der Aufgaben /Erwartungen, Teamziele formulieren, Rollen zuweisen, Gruppenstrategie auswählen, Arbeitsplan erstellen.
3. Textproduktion: Brainstorming, Ideen zusammenführen, Ideen skizzieren, Entwurf herstellen, Rückblick, Revision, Edition.
4. Abschluss: End-Dokument erstellen, Zustimmung durch Gruppe, Prozess-Portfolio erstellen [7].

Bei der Durchführung können verschiedene Methoden genutzt werden, wie zur Planungsphase das Erstellen von Mindmaps oder Conceptmaps oder bei der Überprüfung von Texten durch die Gruppenmitglieder Methoden des Überarbeitens wie Textlupe, Fragelawine oder Schreibkonferenz. Zur Kommunikation der Gruppenmitglieder kann hier auch auf die neuen Medien zurückgegriffen werden. Beispiele hierfür kann das Online schreiben und publizieren oder das Angebot von authentischen Lernarrangements sein. Neben der Förderung eines prozessorientierten Schreibens stehen auch das adressatenorientierte, das interkulturelle und das kreative Schreiben im Fokus der modernen Schreibdidaktik. Ersteres hat vor allem das Schreiben für einen realen Leser im Blick. Schreibprojekte oder Schreibenanlässe, die ein authentisches Publikum außerhalb des Klassenzimmers bedienen, sind für das adressatenorientierte Schreiben jedoch von wesentlich höherem Wert;

Korrespondenzen mit der Nachbarklasse, Schülerzeitungen und der Austausch mit Partnerklassen im In- und Ausland ermöglichen dies. Das Internet bietet darüber hinaus eine Reihe weiterer Möglichkeiten.

Die meisten Untersuchungen, die sich mit dem computervermittelten fremdsprachlichen Schreiben beschäftigen, sind auf dem Gebiet der CMC (Computer-Mediated Communication) angesiedelt. E-Mail-Projekte und Projekte, die mehrere Kommunikationskanäle im Rahmen von Lernplattformen nutzen, stehen hier an vorderster Stelle. Zusammengefasst werden CMC-Projekten bezüglich der Förderung der Schreibfertigkeit folgende positive Merkmale zugewiesen:

- die Möglichkeit der authentischen Kommunikation und der Publikation von Arbeitsergebnissen im Internet wirkt sehr motivierend;
- bei CMC-Projekten wurde verminderte Schreibangst beobachtet;
- die computervermittelte Kommunikation hat positive Auswirkungen auf das Feedbackverhalten und auf die Selbstkorrektur eigener Texte;
- durch das Vorhandensein von realen Kommunikationsanlässen wird eine authentischere, idiomatischere Sprache verwendet und die Produktion authentischerer und sprachlich komplexerer Texte mit einer größeren Variation von Schreibstilen beobachtet [4, s.43].

Das Angebot, im Chat und in den (offenen sowie themenzentrierten) Diskussionsforen ungesteuert zu kommunizieren, ist sehr beliebt bei den Lernenden. Besonders attraktiv ist dabei das Angebot des tutorierten Chats: Chat-Tutorinnen (Studierende aus Deutschland) stehen den Deutschlernenden zu bestimmten Zeiten als Gesprächspartner zur Verfügung. Zu diesen Zeiten können sich die Lernenden im Chat nicht nur miteinander, sondern u. a. auch mit deutschen Muttersprachlern austauschen, ihre Sprachkenntnisse anwenden und verbessern sowie landeskundliche Informationen aus erster Hand erhalten. Die Foren werden gerne besucht, um Kontakte zu knüpfen, um Brieffreunde und Austauschpartner zu finden oder um sich über DaF-relevante Themen auszutauschen. Das Prinzip des Miteinander- und Voneinander-Lernens wird so berücksichtigt.

Was ist eigentlich ein Wiki und welches Konzept steht hinter der Interaktiven Schreibwerkstatt im Wiki-Web?

Wikis sind – neben den Blogs und den Webforen – die ältesten Plattformen im sogenannten Mitmach-Web, dem Web 2.0. Soziale Netzwerke wie Facebook oder Twitter kamen erst später hinzu. Das größte und bekannteste Wiki, das es heute gibt, ist die freie Enzyklopädie Wikipedia, die noch als «social networks», «kollektives Wissen», «kollektive Intelligenz», «user generated content» charakterisiert werden kann [5, s.2].

Das erste Wiki wurde 1994 von Ward Cunningham entwickelt. Es hieß «WikiWikiWeb» und ist noch heute in einer Archiv-Version verfügbar: «Ziel war eine schnelle und einfache Möglichkeit, Texte online zu verfassen, sie im WWW zu veröffentlichen und Dritten das einfache Kommentieren, Ändern und Ergänzen dieser Texte zu erlauben» [3].

Der Name «Wiki» wird aus dem hawaiianischen Begriff für «schnell» hergeleitet: «Wikiwiki» verweist darauf, dass es sehr einfach ist, die Seiten eines Wikis direkt im Webbrowser zu bearbeiten, um ihren Inhalt zu ändern. Die benutzte Wiki-Software heißt «Lern.Wiki». Man sieht die Änderung unmittelbar nach dem Speichern direkt im eigenen Browser. Deshalb sind die Angaben, die man in einem Wiki findet, oft nur kurzlebig; sie ändern sich schnell.

Es sei betont, dass das Wort «Wiki» eigentlich für drei verschiedene Sachverhalte benutzt wird: 1. Für die Software selbst: «Wir haben auf unseren Seiten ein Wiki installiert». 2. Für das ganze Web, also die Seiten, die mit Hilfe dieser speziellen Software

erstellt werden und die man besuchen kann, die ganze Umgebung also: «Unsere Interaktive Schreibwerkstatt befindet sich in einem Wiki-Web. Besucht unser Wiki!»
3. Für das Prinzip «Jeder kann alles editieren», welches diesen Seiten zu Grunde liegt.

Seiten, die es in einem Wiki schon gibt, können mit neuen Texten oder Bildern gefüllt werden. Umgekehrt können aber auch Inhalte schnell wieder gelöscht werden. Die Leserinnen und Leser sind keine bloßen Konsumenten der Website, sondern werden leicht zu deren Autorinnen und Autoren. Man kann in einem Wiki auch ganz neue Seiten anlegen oder sie umbenennen, indem man sie auf einen neuen Seiten-Namen «verschiebt».

Weil alle Benutzerinnen und Benutzer die Seiten bearbeiten können, haben alle Seiten im Laufe der Zeit mehrere Autorinnen und Autoren. So können etwa Entwürfe gegen gelesen und dabei zum Beispiel Tippfehler gegenseitig korrigiert werden. Deshalb spricht man auch vom «kollaborativen», also vom gemeinsamen Schreiben in der Gruppe in einem Wiki. Darüber hinaus gibt es folgende Funktionen Wiki:

- das Revisionskontrollsystem: es ermöglicht, gelöschte oder veränderte Seiten in ihren ursprünglichen Zustand zu versetzen;
- die Differenzfunktion: hiermit können die Veränderungen des letzten Autors angezeigt werden, d.h. es kann ein sogenannter Versionenabgleich durchgeführt werden. Die gelöschten und hinzugefügten Textelemente werden dabei (z. B. farbig) gekennzeichnet die chronologische Übersichtsliste der veränderten Seiten;
- die Backlink-Funktion: eine Liste von Verweisen auf eine Seite;
- eine Suche-Funktion: eine Volltextsuche innerhalb des Wikis;
- die Kommentarfunktion: jede Seite kann kommentiert werden.

Das Verändern der Wiki-Seiten erfolgt über einen «Bearbeiten-Link», der die Webseite in ein Formular «verwandelt». Nun kann der Besucher den Inhalt der Seite beliebig verändern und durch das Anklicken des «Speichern»-Knopfs im Internet bereitstellen. HTML-Kenntnisse sind nicht von Nöten, Formatierungen und das Setzen von Links werden über einfache, manuelle Eingaben geregelt. Links werden z. B. mit sogenannten «WikiWörtern» erzeugt: Das Zusammenziehen von Wörtern bzw. das Sätzen eines Großbuchstabens in die Mitte oder am Ende eines Wortes generiert einen neuen Link. Verfolgt man diesen Link in einem zweiten Schritt, so erstellt man die dazugehörige neue Seite.

In didaktischen Kontexten kann man ebenfalls das Wiki als eine Art interaktives und kooperatives Lexikon benutzen. Es ist dafür geeignet, zweifellos. Doch das Werkzeug Wiki bietet mehr Möglichkeiten als die Lexikonarbeit. Ein Wiki kann also als Lexikon genutzt werden, als «virtuelle Wandtafel», als Publikations- und Kommunikationsmedium im Rahmen von (Schreib-)Projekten und Seminaren oder als Übersetzungswerkstatt.

Die Artikel eines Wikis sind nicht wie in einem gedruckten Lexikon oder Wörterbuch alphabetisch angeordnet, sondern man findet sie über die Suchfunktion des Wikis oder indem man die Links in einem Text anklickt, um auf einer anderen Seite weiterzulesen. Der «Hypertext», der so entsteht, ist ein verschlungener und vielfach gebrochener Text, wenn man allen Verlink ungenfolgt – ein Phänomen, das mittlerweile auch von Sprach- und Literaturwissenschaftlern untersucht wird.

Wikis gibt es zu allen Themen, die man sich nur vorstellen kann. Der WikiIndex verzeichnet schon über 20.000 Wikis in vielen Sprachen, davon fast 300 auf Deutsch. Beispiele für Wikis abseits der Wikipedia sind etwa die Stadtwikis, die es für viele Städte und Regionen gibt, oder das Koch-Wiki, das über 10.000 Rezepte verzeichnet. Der freie Reiseführer Wikivoyage, der seit 2006 besteht, ist seit 2013 ein Schwesterprojekt von Wikipedia geworden [5].

So wie bei der Chat- und der E-Mail-Kommunikation stellt sich auch beim interaktiven Austausch im Wiki die Frage nach der Einordnung in konzeptionel-

le Mündlichkeit und Schriftlichkeit, ob es sich also bei der Kommunikation und Kooperation im Wiki eher um ein Gespräch bzw. Diskurs oder um einen Text handelt. Dementsprechend unterscheidet man Wiki-Aktionen, die den Text («das Produkt der sprachlichen Handlung eines Kommunikators») und solche, die den Diskurs («interaktiven Prozess zum Informationsaustausch») betreffen [5, s.8]. Mit dieser Unterscheidung einher geht die Differenzierung von zwei verschiedenen Schreibmodi im Wiki, dem thread mode und dem document mode. Im thread mode schreiben Wiki-User, wenn sie einen Diskussions- oder Gesprächsstrang verfolgen und ihre Beiträge ähnlich wie im Forum untereinander bzw. als Kommentar passend zum Beitrag eines anderen posten. Der historische Verlauf der Diskussion ist dabei zu erkennen. Anders beim document mode, der einen zusammenhängenden Text bezeichnet.

Da im Wiki sowohl Diskurs- als auch Textaktionen auftreten können, liefern zum einen die Textlinguistik und zum anderen die Gesprächslinguistik grundlegende Erkenntnisse, die bei einer Analyse der Schreibprozesse im Wiki hinzugezogen werden sollten. Umgekehrt ist der Untersuchungsgegenstand Wiki im besonderen Maße für die Textlinguistik interessant, da er durch das Speichern und das Archivieren der einzelnen Textproduktionsschritte interessante Einblicke in die Entstehungsgeschichte von Texten geben kann.

Die Interaktive Schreibwerkstatt im Wiki-Web gibt den Lernenden die Möglichkeit in einem offenen Raum ihre Schreibkompetenzen anzuwenden und zu verbessern – dies kann und soll in Interaktion und in Kooperation mit anderen Lernenden geschehen – sowie ihre schriftlichen Produkte eigenständig, direkt und ohne redaktionellen Filter zu veröffentlichen und zu bearbeiten. Wiki ist ein Ort, der maßgeblich von der Aktivität der Nutzer leben soll. Die Einsatz- und Verwendungsmöglichkeiten eines Wikis sind sehr vielfältig: Komplexe und umfangreiche Fachthemen seriös und tiefgehend aufbereiten; gemeinsames Arbeiten in der Gruppe ermöglichen und durchführen; kollaboratives Lernen anregen und unterstützen; Erstellung von Projektanträgen; Erstellung von Forschungsberichten einer Forschergruppe; gemeinschaftliches Erstellen einer Projekt- oder Abschlussarbeit (Gruppenarbeit); Aufarbeitung von vorlesungsrelevanten Themen in der Lehrveranstaltung (Projektwiki); Fragen zum Inhalt der Lehrveranstaltung generieren und beantworten.

Einsatzszenarien für ein Wiki im Unterricht: Artikel aus einer Webrecherche verfassen; gemeinsame Erstellung von Vorlesungsskripten; Erstellung einer kommentierten Linkliste; Erstellung eines Glossars (Fachbegriffe, die in der Lehrveranstaltung verwendet wurden); Sammlung von Vorschlägen für Semesterarbeiten; Texte beurteilen (Texte in Partnerarbeit erstellen, Beurteilung durch die Gruppe, Überarbeitung und Rückmeldung).

Als ein Beispiel kann man solche Aufgabe im Wiki vorschlagen: die Fortsetzungsgeschichte «Grenzenlos – Eine Reise um die Welt» schaffen, bei der die Lernenden gemeinsam an einer Geschichte schreiben, indem jeder Mitwirkende durch Hinzufügen einer Textpassage an deren bisherigen Verlauf der Geschichte anknüpft. Jeder kann so die Geschichte linear fortführen, indem eine neue Station der Reise mit neuen Erlebnissen beschrieben wird. Am Ende jedes Beitrags geben die Lernenden ihren Namen und ihr Herkunftsland an. Es wurde vermutet, dass die Aufgabe, eine Reise um die Welt zu beschreiben, eine gute Möglichkeit ist, ein multikulturelles Publikum anzusprechen und damit jedem Lernenden die Gelegenheit zu geben, z. B. sein eigenes Land, seine Stadt oder die Gegend, aus der er kommt, zu beschreiben. Die ersten drei Sätze wurden von den Administratoren vorgegeben, so dass den Lernenden die Hemmung, den ersten Satz schreiben zu müssen, genommen wurde und ein genauerer Eindruck von dem möglichen Text, der entstehen könnte, gegeben war, ohne die Phantasie zu sehr einzuschränken. Der Text beginnt in der Ich-Form. Die «Person» spricht von einer Reise auf einen «Planeten» und von ihrer ersten Station, die «Deutschland» heißt. Dann kündigt sie an weiterzureisen... Die Kommentare von

Selbstlernenden auf solcher Aufgabenseite belegen das motivationale Potential der Möglichkeiten, die die Interaktive Schreibwerkstatt im Wiki-Web bietet.

Ein anderes Beispiel des kooperativen Schreibens im Wiki. So wird auf der Aufgabenseite die Möglichkeit angeboten, den eigenen Text mit einem vorangestellten Ausrufezeichen in Klammern (!) zu markieren, um so zu signalisieren, dass man Korrekturen und Verbesserungen des eigenen Textes von anderen Lernenden wünscht. Das Ziel ist es, dass die Lernenden so gemeinsam an einem Text arbeiten, wobei Textteile von den Mitautoren verändert und verbessert werden können. Dieser Vorschlag wurde von einigen Lernenden angenommen und dies brachte kooperative Schreibprozesse in Form von erbetener Lernerkorrektur in Gang.

Also, die Untersuchung hat gezeigt, dass das gemeinsame Lernen in dem Medium Wiki ein großes schreib-didaktisches und motivationales Potential birgt. Das gemeinsame Schreiben einer linearen Fortsetzungsgeschichte setzt das Interesse voraus, gemeinsam mit anderen an einem Produkt zu arbeiten, indem ein oder mehrere Textteile sukzessive hinzugefügt werden. Außerdem kooperatives Schreiben setzt auch intensives Lesen voraus, so können in der Interaktiven Schreibwerkstatt beide Fertigkeiten geübt und ausgebaut werden.

Список використаних джерел:

1. Bürki Giesela. «Zu zweit allein» – kooperatives Schreiben am Beispiel eines Klassenromans. Diskussion und Reflexion eines schulischen Schreibprojekts / Giesela Bürki, Germaine Stucki-Volz // Der Deutschunterricht. – 2010. – №6. – S. 89-95.
2. Faistauer Renate. Schreiben in Gruppen – den Schreibprozess sichtbar machen. Ein Experiment aus der Lehrerfortbildung / Renate Faistauer // Deutsch als Fremdsprache. – 2000. – №37: 3. – S. 149-154.
3. Huhmann Jochem Schnell, schnell. [Электронний ресурс] / Jochem Huhmann // Режим доступу : <http://www.heise.de/ix/artikel/2002/10/084/>. 28.10.07.
4. Massler Ute. Computergestützte Schreibprojekte im Fremdsprachenunterricht der Sekundarstufe : Grundlagen, Erfahrungen, Perspektiven / Ute Massler. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2004. – S. 43.
5. Platten Eva. Gemeinsames Schreiben im Wiki-Web – Aktivitäten in einer untutorierten Schreibwerkstatt für fortgeschrittene Deutschlernende / Eva Platten // Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht – 2008. – №13. – S. 1-22.
6. Sacher W. Bildungstheoretische Aspekte multimedialen Lernens [Электронний ресурс] / W. Sacher // Papier einer Tagung «Zum Bildungswert des Internet», Halle 8.9. Mai 1998 – Prof. Sacher, Nürnberg. – Режим доступу: http://comserv.urz.uni-magdeburg.de/~wiew/html/papiere_sacher.html.
7. Sturm Afra Kooperatives Schreiben – eine grundlegende Fähigkeit [Электронний ресурс] / Afra Sturm. – Режим доступу: http://www.schreiben.zentrumlesen.ch/myUploadData/files/zl-rundschreiben_nr15_kooperatives-schreiben.pdf.

The article deals with the concept of «cooperative writing». The main features, functions and steps of the process of cooperative writing (forming, main and final) are analyzed. It was established that the joint experiential online teaching writing system Wiki-Web offers new opportunities for cooperation with their peers, has a large positive impact on the process of learning of foreign language, significantly increasing the motivation of learning, contributes to higher results of learning and formation skills, eliminates fear writing, and encourages further their creative works.

Key words: cooperative learning, cooperative writing, writing, media resources, educational process, German, design, Wiki-Web, text.

Отримано: 03.10.2016 р.

А. М. Кикилик

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА У СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА У НАРОДНИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Впровадження української мови в українських школах у період створення єдиної, національної, загальноосвітньої, обов'язкової, позастанової початкової освіти (1917-1919 рр.) далось великими зусиллями. У розбудові національної освіти зацікавленими були міністри, інтелігенція та звичайні українці. У зазначений період у становленні і розвитку української мови як навчального предмета у початкових школах України велику роль відіграв І. Огієнко. У статті проаналізовано діяльність І. Огієнка на посаді міністра освіти у напрямі розбудови українського шкільництва та лінгвістики. Нами розглянуто методичні рекомендації професора щодо навчання мови у початковій школі. У науковій розвідці вперше проаналізовано підручник І. Огієнка «Рідне писання» для другого, третього року навчання в народних школах та для підготовки першого класу середніх шкіл.

Ключові слова: засоби навчання, І. Огієнко, освіта, підручники, початкова школа, українська мова.

Зміни в сучасній системі початкової освіти, зокрема й у навчанні української мови, зумовлені новими цивілізаційними викликами. Навчання української мови молодших школярів спрямовується на розв'язання нових проблем, які стосуються місця та ролі української мови в сучасній початковій школі, змісту і обсягу навчального матеріалу за роками навчання, принципів, форм, методів і засобів навчання української мови.

Ефективне оновлення освіти можливе за умови врахування нових тенденцій, перспектив розвитку людства та актуальності позитивного досвіду минулих століть. Вітчизняна історія педагогічної думки в різні часи вирізнялася широкою палітрою різних концепцій, дискурсів, підходів до проблем освіти й виховання не лише в діахронічному, а й у синхронічному вимірі. Цінними і актуальними для української лінгводидактики є ідеї І. Огієнка.

Науково-педагогічному доробку І. Огієнка присвячено докторську дисертацію А. Марушкевич «Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка» та кандидатські роботи Л. Ляхощької «Виховний потенціал рідної мови в творчій спадщині Івана Огієнка», О. Гривнака «Лінгводидактичні ідеї Івана Огієнка». Вагоме слово в царині огієнкознавства у наукових працях В. Атаманчук, Т. Беценко, О. Завальнюка, А. Євграфової, О. Копусь, М. Лецькіна, Л. Марчук, А. Попович, О. Почапської, Є. Сохацької, М. Тимошика, Т. Франчук та ін.

Водночас поза увагою науковців залишилися проблеми розвитку й функціонування української мови у початковій школі за сприянням І. Огієнка, що визначило мету нашого дослідження – висвітлити і проаналізувати роль І. Огієнка як міністра освіти, ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, лінгводидакта у становленні і розвитку української мови як навчальної дисципліни у народних школах України.

Перші кроки «відродження» української мови були зроблені національними урядами протягом 1917-1919 рр. Уже 6 березня 1917 р. за ініціативи І. Стешенка на зборах київських учителів-українців зорганізовано Товариство

ширення шкільної освіти, на базі якого виникло Всеукраїнське товариство шкільної освіти (головавав І. Стешенко). На перших установчих зборах товариства поставлено питання про потребу скликання з'їзду українських педагогів: «...Перед нами на першому місці стоїть заснування рідної школи, щоб народ наш не калічив свого духу... Ми мусимо поставити цю справу на рівень найкращих педагогічних вимог, а для цього треба перш за все єднання» [12, с.12]. Товариство шкільної освіти заклиало вчителів усіх національностей до розуміння актуальності українського культурного руху й елементарної потреби здійснювати навчання рідною мовою. Ця освітянська громадська організація виконувала функції Центрального освітнього відомства, піклувалася розбудовою школи, її забезпеченням досвідченими кадрами, запровадженням єдиної термінології та правопису, створенням і написанням українських підручників та ін., тобто виконувала функції, які належало б здійснювати відповідним органам Тимчасового уряду [4, с.32, 34]. В Україні опіку над народною освітою взяло на себе українське учительство. Першочерговим завданням для них стала українізація школи.

Генеральний Секретаріат Освіти, створений у червні 1917 р. як центральний орган для управління системою освіти, розробив законодавчу базу освіти. Над планами освітньої реформи працювала спеціальна комісія при Міністерстві освіти. Розроблений нею проект єдиної трудової школи було затверджено Другим всеукраїнським педагогічним з'їздом 10-12 серпня 1917 р. [1, с.342]. На з'їзді працювало більше 700 членів, переважно народні вчителі [3, с.3]. Згідно із «Резолюцією II Всеукраїнського учительського з'їзду» навчання в народній школі мало тривати 7 років з якомога найкращою базовою підготовкою в початковій школі (I ступінь – нижча початкова школа (1-4 класи), II ступінь – вища початкова школа (5-7 класи)); із першого року впроваджувалося вивчення української граматики із поглибленим вивченням у наступних класах семирічної школи [14, с.32].

Позитивним у впровадженні навчання української мови в рідній школі стало прийняття Генеральним секретаріатом освіти циркуляра №1317 від 12 жовтня 1917 р., з яким ознайомлено директорів усіх шкіл. У циркулярі зазначено потреби українського суспільства: «Любов до рідного народу, його культури й природного права кожної людини, кожної нації на науку рідною мовою; висока пошана чужого й гаряче бажання справно охороняти те, що мені дороге і святе. Розпочався процес українізації школи, який викликав великий супротив у влади та союзників російської держави. Введення української мови у початкових школах як обов'язкової навчальної дисципліни наштовхнулося на проблеми: незабезпечення українськими вчителями, нестача шкільних підручників, книжок. Щодо граматик та українського правопису, то різні видавництва, журнали, часописи користуються різними правописами, але найгірше те, що у підручниках, призначених для шкіл, зустрічаються різні зразки правопису. З метою уникнення анархії у навчанні рідної мови Українське наукове товариство має вжити заходи для добра нашої національної культури, для нормального розвитку нашої школи, а саме – скликати з'їзд українських філологів, письменників і педагогів для прийняття одного правопису для усієї соборної України» [18, с.95-96].

Національно-демократичне відродження України вимагало послідовної мовної політики. Перший міністр освіти Центральної Ради І. Стешенко 1917 р. доручив І.Огієнкові скласти короткі правила українського правопису. Йому ж пізніше (1918 р.) цю справу довірив і міністр освіти М. Василенко [17, с.8-11]. «Найголовніші правила українського правопису», ухвалені правописною комісією при Міністерстві освіти (І. Огієнко – голова, члени комісії – А. Лобода, М. Грунський, Г. Голоскевич, О. Курило, секретар – Д. Якимович), 24 травня

1918 р. були надруковані в №10 журналу «Українська школа». Незабаром вийшли друком «Головніші правила українського правопису, ухвалені Міністром народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні». Під ними підписався міністр народної освіти І. Огієнко. Ухвала датується 17 січня 1919 р. [9, с.14]. Такі події позитивно вплинули на змістове наповнення української мови як навчального предмета початкової школи. Про забезпечення рідної школи підручниками дбав видавничий відділ, який було утворено в січні 1918 р. при Міністерстві народної освіти Української Народної Республіки. 4 квітня 1918 р. на засіданні предметної комісії видавничого відділу Міністерства народної освіти прийнято ухвалу про замовлення підручників із систематичного курсу граматики для 3-4 класу з короткою історією мови І. Огієнка.

14 квітня 1918 р. було проведено перше засідання правописної комісії на чолі з І. Огієнком, яка працювала над упровадженням української мови у шкільництво: утворенням єдиного українського правопису, виданням нових українських книг для потреб національної школи і початкової, і середньої, і вищої. Зрушення та принципові зміни, котрих зазнала система освіти в епоху Центральної Ради, дають підставу вважати, що українська школа перебувала під опікою держави, громадських організацій, національно свідомої інтелігенції. Створення нової моделі вітчизняної освіти, єдиної, обов'язкової, її докорінне реформування стали важливими чинниками суспільно-політичного і культурного відродження України.

Діалектичні зміни у суспільстві загалом, у системі освіти та в галузі мовознавства, зокрема, позитивно вплинули на зміст навчання української мови в початкових класах. Про навчання української мови ще на початку XX ст. в початковій школі зазначав І. Огієнко в брошурі «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства» у розділі XVIII «Молодь початкових шкіл і рідна мова»: початкова школа від першого року мусить провадити своє навчання соборною літературною мовою. Головне завдання початкової школи – практично навчити своїх учнів соборної літературної мови та соборного правопису. Ціле суспільство мусить пильнувати, щоб усім учням початкових шкіл прищеплювалося почуття єдності народу як основи соборної літературної мови [7, с.130-131].

У №3-4 журналу «Вільна українська школа» за 1917 р. надруковано статтю В. Доги «До питання рідної мови в українській школі», у якій подано критичний аналіз брошури І. Огієнка «Рідна мова в українській школі». Критик зазначає, що в посібнику І. Огієнка висвітлено питання утворення нової української школи на підставі національного принципу, науковості, «...про рідну мову і про важливість її навчання в школі...» [2, с.213]. «Навчання рідної мови повинно стати міцним осередком всієї шкільної науки...» – цитує критик І. Огієнка [2, с.211]. Необхідність та важливість навчання української мови в час будівництва нової школи – актуальна тема, на думку В. Доги, яку ми теж поділяємо, тому автор статті підкреслює цінність доробку І. Огієнка.

Відповідно до навчального плану для нижчої початкової школи на 1917-1918 навчальний рік для вивчення української мови і письма виділено таку кількість години на тиждень: 1 клас – 12; 2 клас – 12; 3 клас – 10; 4 клас – 10. Щодо навчального плану для нижчої початкової школи згідно з «Проектом єдиної школи на Україні» (1919 р.), то для вивчення предмета «Рідна мова з малюванням» на тиждень виділено у 1 класі – 10; 2 класі – 10; 3 класі – 8; 4 класі – 8 годин [6, с.152].

Департаментом повідомляв, що Міністерством освіти затверджено розподіл годин в нижчій початковій школі на 1918-1919 шкільний рік, згідно з яким для вивчення рідної мови і письма передбачено у 1 класі – 12 год.; у 2 класі – 12 год.;

у 3 класі – 10 год.; у 4 класі – 10 год. Усього – 44 год. Проаналізувавши таблицю годин у нижчій початковій школі на 1918-1919 навчальний рік, робимо висновки, що з-поміж інших предметів рідна мова і письмо за кількістю навчальних годин посідає перше місце. Для її вивчення у 1-4 класах відведено у 2 рази більше годин, ніж для арифметики; у 5,5 разів більше, ніж для Закону Божого чи співів; у 7 разів більше, ніж для російської мови, географії; у 11 разів більше, ніж для історії України та природознавства. Державним компонентом змісту освіти у 1-2 класах передбачено тижневе гранично допустиме навантаження на 1 учня – 22 години, з яких 55% навчального часу відведено на рідну мову і письмо; у 3-4 класах – 28 годин, з яких 36% – на рідну мову і письмо [15, арк.29].

Нижча початкова школа охоплювала 1-4 класи. Згідно з Планом єдиної школи дитина вступає до школи у 7 років або безпосередньо з сім'ї, або з дитячого садка чи ясел. Кількість учнів у класі на одного вчителя спочатку була встановлена Головною Шкільною радою (березень 1918 р.) до 40, міністерський закон від 6 серпня 1918 р. збільшив її до 50, а за «Статутом Єдиної школи» (1919 р.) вона коливалася від 30 до 40 [5, с.380].

Як зазначив Г. Черненко, програма з дисципліни «Рідна мова і письмо» відповідно до «Проекту єдиної школи України» (1919 р.) передбачала такий зміст навчального матеріалу: у 1 класі – підготовчі бесіди, навчання читання за букварем, бесіди на теми із життя, що оточувало дитину, бесіди за картинками, перекази прочитаного за допомогою запитань учителя, списування з книги, відповіді на окремі запитання; у 2 класі – вивчення дитячих пісень, казок, прислів'їв, збагачення словникового запасу, списування з дошки та книги, складання творів, листів; у 3 класі – бесіди складнішого змісту, ніж у попередніх двох; читання та перекази художніх творів (переважно оповідань), складання творів на теми з навколишнього середовища, вивчення простих речень, частин мови (іменника, прикметника, дієслова), засвоєння правил правопису; у 4 класі – продовження ознайомлення з іншими частинами мови, читання, переказування, вивчення напам'ять художніх творів, складання творів на вільні теми, зокрема за картинками і малюнками, виховні бесіди [13, с.28]. Застереження щодо навчання української мови: матеріал для переказів, бесід повинен збуджувати цікавість, інтерес, любов учнів до рідної природи, історії, культури, національного побуту, звичаїв, викликати в них повагу до національних героїв, діячів; не допускати перевантаження учнів механічним читанням і письмом; проводити словникову роботу та широко використовувати наочність.

Відповідно до навчальних програм створювалися підручники, навчальні посібники. Шкільні підручники видавало Товариство шкільної освіти, засноване в березні 1917 р. Провідні українські педагоги вважали своїм обов'язком забезпечити майбутню національну школу відповідними підручниками, адже за останні 3 роки не було видано жодної навчальної книги.

Цілісно, в системі подає І. Огієнко в «Рідному писанні» вивчення мовного матеріалу. Підручник перевидано вдруге в 1918 р. книгарнею С. Черепівського у Києві. Автор до вивчення рідної мови закликає словами класика і основоположника нової української літературної мови Т. Шевченка: «Учіться, брати мої, думайте, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь». Книга складається із двох частин. Частина друга «Основи українського правопису: підручник для другого й третього року навчання в народних школах та для підготовки першого класу шкіл середніх» обсягом 112 сторінок розроблено для практичного вивчення (вправління, читання) й осмислення рідної мови, а не для заучування. Мета навчання за цим підручником – «подати дітям за два

роки навчання всі головніші основи вкраїнського правопису, аби навчити їх за перший та другий рік писати грамотно по-українському». У навчальній книзі виділено такі розділи: «Як живе мова», «Наголос», «Частини слова», «Частини мови», «Розділові знаки», «Милозвучність», «Як живе слово». Навчальний матеріал підібрано так, щоб учні самостійно робили висновки, а висновки вчителя – тільки на закріплення й повторення вивченого. Структура уроку за підручником така: розгляд матеріалу, на основі якого будується урок. Це або оповідання, які учні читають, аналізують, необхідне виписують та роблять певні висновки; або коротенькі приклади, завдяки яким розвиваються процеси мислення та мовлення; опрацювання системи питань до уроку; висновки із вивченого (школярі самі роблять потрібні висновки, у разі труднощів їм допомагає вчитель); виконання вправ та завдань. Доступні, пізнавальні та виховні прозові і поетичні тексти підручника формують інтерес до рідного слова. Переважна їх більшість – це твори Т. Шевченка. З метою удосконалення навичок каліграфічного письма вміщено рукописні тексти. Краще сприймання та запам'ятовування матеріалу забезпечують таблиці, сюжетні ілюстрації, виділені шрифтом правила. Навчання рідної мови за цим підручником забезпечить оволодіння мовними знаннями та мовленнєвий розвиток школярів [10].

Уже, будучи ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету, І. Огієнко складає українську граматику для другого, третього року навчання в народних школах та для підготовки першого класу середніх шкіл. Цей підручник рекомендований Міністерством освіти для навчання у школі. Окрім навчального матеріалу, І. Огієнко подає методичні рекомендації «До вчителя», розміщуючи їх на форзаці.

Зверніть увагу, у сучасній початковій школі перевагу надають діяльнісному принципу організації навчання української мови, тобто вчителі через безпосередню діяльність учнів повинні озброювати школярів знаннями. А професор І. Огієнко ще на початку ХХ ст. говорив: «Складаючи свою граматику для народної школи, я понад усе пильнував аби дати таку книжку, щоб вона була більше до читання дітям та до практичної роботи з рідної мови» [10]. Зазначені слова підтверджують актуальність і важливість ідей І. Огієнка для української лінгводидактики.

Отже, завдяки зусиллям І. Огієнка та його однодумців відроджено українську мову на державному рівні, а навчання мови в початковій школі набуло характеристик цілеспрямованого процесу оволодіння мовними знаннями, уміннями й навичками, які б забезпечували мовний та мовленнєвий розвиток учнів, формували їх світогляд, мораль та поведінку, виховували шанобливе ставлення до рідної мови та національних цінностей українського народу.

Діяльність І. Огієнка як міністра освіти позитивно вплинула на розбудову системи національної освіти й виховання українських школярів та сприяла впровадженню української мови в українській школі як мови навчання і мови вивчення. Для інтелектуального та творчого збагачення учительства України І. Огієнко створив підручники з рідної мови, унормував правила українського правопису, розробив методичні рекомендації щодо навчання української мови в народній школі.

Список використаних джерел:

1. Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.) / А.М. Боровик. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2008. – 368 с.
2. Дога В. До питання рідної мови в українській школі / В. Дога // Вільна українська школа. – 1917. – №3-4. – С. 211-212.

3. Другий всеукраїнський учительський з'їзд : тези докладів, дебати, постанови. — К. : Українське товариство шкільної освіти, 1917. — 39 с.
4. Завальнюк О.М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920) / О.М. Завальнюк, Ю.В. Телячий. — Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2001. — 212 с.
5. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / за ред. В.Г. Кременя. — К. : Знання, 2005. — 767 с.
6. Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській народній республіці / М.Г. Кукурудзяк, М.М. Собчинська. — Кам'янець-Подільський : Абетка, 1997. — 176 с.
7. Маловідомі першоджерела української педагогіки: друга половина XIX-XX ст. : хрестоматія / упоряд. Л.Д. Березівська [та ін.]. — К. : Науковий світ, 2003. — 418 с.
8. Методика викладання української мови в середній школі / [І.С. Олійник, В.К. Іваненко, Л.П. Рожило, О.С. Скорик]. — К. : Вища школа, 1989. — 438 с.
9. Німчук В. Передне слово / В. Німчук // Історія українського правопису XVI-XX ст. : хрестоматія. — К. : Наукова думка, 2004. — 584 с.
10. Огієнко І. Рідне писання: українська граматики / І. Огієнко. — [2-е вид. перероб. і доп.] — К. : Вид-во книгарні Є. Черепівського, 1918. — Ч. 2. Основи українського правопису : підручник для другого й третього року навчання в народних школах та для підготовки першого класу шкіл середніх. — 112 с.
11. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. — К. : книгарня С. Черепівського, 1918. — 272 с.
12. Постернак С. З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 / С. Постернак. — К. : Друкар, 1920. — 127 с.
13. Проект єдиної школи на Україні. — Кам'янець-Подільський : накл. Міністерства народної освіти, 1919. — Кн. 1 : Основна школа. — 172 с.
14. Резолюція II Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві // Вільна українська школа. — 1917. — №1. — С. 32-35.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.Р-166 Народний комісаріат освіти Української РСР, оп.1, спр. 361 Виписи з протоколів засідань педагогічної ради Київської Куренівсько-Пріорської гімназії. Листування в справах Київського шкільного округу та середніми навчальними закладами по присвоєнню їм ім. Шевченка, Семашка та других, підлеглисть навчальних закладів відповідним відділам народної освіти, організація навчального процесу в школах, асигнування коштів та призначення вчителів на роботу (21.03.1919 – серпень 1919 рр.), 92 арк.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.Р-166 Народний комісаріат освіти Української РСР, оп.2, спр. 252 Листування з видавничим відділом про друкування української і російської граматики І.Огієнко (16 вересня – 17 грудня 1918 р.), 49 арк.
17. Чепіга Я. Письмо в школі: методичний підручник для вчителя: 1. Вільна творчість. 2. Твори по малюнках. 3. Вільна диктура / Я. Чепіга. — К. : Українська школа, 1918. — 39 с. — (Українська педагогічна бібліотека).
18. Юцишин І. Про нижчу школу на Україні / І. Юцишин // Вільна українська школа. — 1917. — № 2. — С. 94-96.

The introduction of the Ukrainian language in Ukrainian schools during the creation of a single, national, comprehensive, mandatory primary education (1917-1919 years.) was given by large efforts. Ministers, intellectuals and ordinary Ukrainian were concerned in the development of national education. In the period of formation and development of Ukrainian language as a school subject in primary school important role played by I. Ogiyenko. The article analyzes the activities of I. Ogiyenko as minister of education towards the development of Ukrainian education

and linguistics. We have reviewed guidelines on the professor teaching the language in primary school. In the first scientific exploration analyzed textbook I. Ogiyenko «Ridne pysannya» for the second, third year pupils in public schools and to prepare for the first class of secondary schools.

Keywords: trainings, I. Ogiyenko, education, schoolbooks, elementary education, Ukrainian language.

Отримано: 03.10.2016 р.

УДК 37.017.92(09)

Г. П. Ковальчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО ПРО РОЗВИТОК ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано погляди І. Огієнка щодо розвитку духовних цінностей дітей шкільного віку. Розкрито умови духовних цінностей, ролі вчителя у вихованні духовних якостей, культури, традицій, історії, мови, церкви в контексті актуальних питань сучасної національної системи виховання.

Ключові слова: духовні цінності, виховання особистості, суспільство, творча спадщина, духовність, духовне відродження, виховання духовних цінностей.

Актуальність дослідження. Сьогодні, коли сучасна Україна обрала демократичний процес якісного рівня розвитку освіти має бути спрямований на утвердження загальнолюдських, духовних, моральних і культурних цінностей особистості. Якісна освіта і є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства і завдань сучасної школи. В «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» зазначається, що основні завдання полягають у «побудові ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу, підготовка молоді до свідомого вибору сфери життєдіяльності» [7].

В цьому контексті розв'язання проблеми виховання духовних цінностей особистості школяра неможливе без детального дослідження і впровадження в життя педагогічного досвіду минулого. Вагомим внеском до історії вітчизняної педагогічної думки є спадок видатного релігійного, громадського та державного діяча, поета й перекладача, лінгвіста й філософа, педагога й історика, етнографа й богослова, первоієрарха українського православ'я Івана Огієнка (1882-1972). Аналіз його поглядів на сутність, принципи і зміст духовного становлення людини, організації виховання сприятиме послідовному втіленню мети духовних цінностей виховання сучасної шкільної молоді.

Проведене дослідження свідчать, що культурно-просвітницька і педагогічна діяльність І. Огієнка високо оцінювались українськими діячами, зокрема, М. Грушевським, С. Русовою, А. Кримським, Б. Грінченко та ін., які відзначали наукову наполегливість, глибокий патріотизм та християнську релігійність Івана Огієнка.

Зокрема учнями та колегами вченого були видані збірники наукових праць: «Професор І.Огієнко як церковний і громадський діяч і як учений»

(Варшава, 1925), «Іванові Огієнкові в 30-ту річницю його наукової та громадської праці присвячують його товариші і учні» (Варшава, 1937), «Людина праці: 60-літній ювілей народження» (Холм, 1941), «Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона у 75-ліття його життя й праці» (Вінніпег, 1958). В них дано високу оцінку його праці в усіх аспектах національного життя, зокрема, характеризують І.Огієнка як видатного вченого, для якого християнська мораль була джерелом духовних цінностей, пов'язаних з формуванням людини як розумної соціальної істоти. Творчий доробок вченого-просвітника, його наукові праці проаналізовано у науковій праці Н. Тимошика («Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності», 1997), А. Марушкевич («Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка», 1999), Г. Опанасюк («Виховання гуманної особистості школяра в педагогічній спадщині Івана Огієнка», 1996), І. Кучинської («Виховання духовних цінностей у молоді у творчості І. Огієнка», 2000).

Окремі аспекти духовно-морального виховання особистості, формування духовних цінностей дітей та молоді у спадщині видатних педагогів ставали предметом історико-педагогічних досліджень О.Вишневського, Л. Журенко, С. Золотухіної, Т. Ільїної, Н. Мещерякової, О. Нежимова, З. Равкіна та інших.

Проте доводиться констатувати, що в умовах реформування системи сучасної освіти проблема виховання духовних цінностей ще не знайшла свого наукового висвітлення в той час, коли праці педагога містять велику кількість цінних ідей в контексті вирішення даної проблеми. Таким чином, не викликає сумніву доцільність статті на тему: «І. Огієнко про розвиток духовних цінностей дітей шкільного віку».

Мета статті полягає у здійсненні аналізу поглядів І.Огієнка на проблему виховання духовних цінностей дітей шкільного віку в контексті актуальних питань розвитку сучасної національної системи виховання.

Виклад основного матеріалу. Необхідність звернення до виховного досвіду народу, його духовно-моральних принципів та розвитку духовних цінностей школярів проголошують Декларація про державний суверенітет України, Національна доктрина розвитку освіти, Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки та ін. Також протягом останніх десятиліть було розроблено низку концепцій: Концепція національної системи виховання (1996); Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012), Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.; Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 р. в яких зазначається, що «пріоритетними завданнями української системи виховання є формування в молоді ідеалів – один з найважливіших компонентів духовності, як кожної особистості, так і всього народу» [3, с.5].

У процесі виховання здійснюється розвиток духовних цінностей, адже «виховання – це гармонійний і рівномірний розвиток людських сил, що заснований на природі духу, який розкриває всяку здібність духу, який будить і живить будь-який природний принцип життя, який уникає всякого однобокого розвитку і дбайливо розвиває всі прагнення, на котрі опирається сила і гідність людини» [1, с.99].

Зарубіжний дослідник А. Маслоу має глибоку рацію в тому, що в сучасній школі «не достатньо вчать цінностям» (любові, істині, красі, добро, чесності та ін.), а відтак дуже актуальним для сучасної української молоді є положення А. Маслоу: «Якщо людина не має цінностей (розрядка наша), якими необхідно керуватися в житті, то вона страждає від когнітивної та духовної хвороби» [6, с.319].

В наш час стає дедалі очевиднішим, що без розвитку в учнів духовних цінностей не можна виховати повноцінне покоління, здатне побудувати демократичне гуманне суспільство. У цьому зв'язку значна роль має належати церкві, як осередку віковичної культури українського народу, про що в «Концепції національного виховання» зазначається: «Церква виховувала повагу молоді до старших, патріотичні почуття, регламентувала доброзичливі норми стосунків між людьми, тривалий час залишалася духовною скарбницею» [3].

У цьому контексті розв'язання проблеми розвитку духовних цінностей особистості школяра неможливе без історико-педагогічного досвіду минулого. Вагомим внеском до історії вітчизняної педагогічної думки є спадок видатного релігійного, громадського та державного діяча, поета й перекладача, лінгвіста й філософа, педагога й історика, етнографа й богослова, першоієрарха українського православ'я Івана Огієнка (1882-1972).

Творча спадщини І. Огієнка є важливою віхою відродження духовних цінностей з метою передачі їх наступним поколінням, окреслює шляхи морального вдосконалення особистості у зв'язку із розвитком духовної сфери суспільства, зосереджує увагу на пробудженні інтересу школярів до християнської моралі.

Необхідно зазначити, що І. Огієнко працював учителем, був доцентом, професором першого Українського університету в м. Києві (1909-1918), ректором Кам'янець-Подільського університету (1918-1920), міністром освіти України (1918-1919) та міністром віровизнань (1919-1924), деканом Колегії Святого Андрія Первозваного у Вінниці, митрополитом Холмщини та Підляшшя і залишив багату спадщину з різних галузей гуманітарної науки (історії й державотворення, мови й літератури, релігієзнавства, українознавства, педагогіки), бібліографія його наукових праць налічує понад 1500 назв. Найвідомішими працями І. Огієнка є: «Українська культура» (Київ, 1918), «Українська церква» (Київ, 1918), «Історія українського друкарства» (Львів, 1925), «Книга нашого буття на чужині» (Вінніпег, 1956), «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1965) та багато інші.

За переконанням І. Огієнка, духовні цінності – історично складні процеси, способи зв'язку свідомості і буття, людини і світу. Цінності, як відомо, – це системоутворююче ядро програми, задуму, діяльності і внутрішнього духовного життя людини. Світ цінностей – це, передусім, світ культури, сфера духовної діяльності людини, її духовної свідомості, оцінок тощо. Вчений дотримувався думки, що духовні цінності відіграють першочергову роль у формуванні моральних почуттів. Проблема єдності духовних та національних цінностей, які відстоював педагог, стоїть у центрі уваги сьогодення. Саме система цінностей є тією ланкою, яка пов'язує суспільство з індивідом, включає його в систему суспільних відносин. Цінності лежать в основі вибору цілей, засобів та умов діяльності людини.

Вчений констатував, що у роботі з підростаючим поколінням потрібно пам'ятати, що духовні цінності та орієнтації знайшли найглибше втілення в українських виховних ідеалах, які в кожний історичний період буття нашого народу відображали його життєві потреби, інтереси, цілі. І. Огієнко зазначав: «За кожною людиною стоять усі покоління її предків, увесь запас їхнього знання, увесь досвід, зібраний віками. Людина втягає в себе все, що складає спадок її народу, славу його перемог, сором його поразок, гіркоту його рабства, скорботу і радість усіх попередніх поколінь» [5, с. 10].

У праці «Віра» вчений конкретно висловився про духовні цінності, за допомогою яких, «людина легко спасеться, досягає щастя» – це «любов до ближнього», «повна надія на все добре, спокій душі, чисте сумління й серце», «перемога над злом», «смівливість у Бозі» і є «радість-щастя» [5, с. 15].

Розвивати духовні цінності школярів, виховувати духовні якості особистості означає, на погляд вченого, терпеливо пояснювати і викладати багато правил та настанов, які сукупно вчать доброму.

Для оптимального розвитку духовних цінностей школярів, на думку І. Огієнка, доцільно створити наступні необхідні умови, а саме:

- можливість ознайомлення з християнською спадщиною;
- прагнення допомогти кожному, не розраховуючи на особисту винагороду;
- усвідомлення особистістю джерел морально-духовних цінностей свого народу;
- наявність відповідного оточення, добрих та ширих людей;
- необхідність доцільної організації виховного процесу, де особистість є активним суб'єктом, господарем власної долі;
віра в людину, як найдосконалішу істоту на землі.

У процесі дослідження встановлено, що дотримання таких умов сприятиме не лише розвитку духовних цінностей але і формуванню гармонійно-розвиненої особистості, у якій діяльність на користь духовно-національного відродження стане нормою життя.

Розвиваючи духовні цінності учнів, педагоги сприяють самовдосконаленню особистості. Вчений наголошував, що ніколи не здійсниться процес самовдосконалення особистості якщо:

- людина сама не буде цього бажати;
- не будуть створені відповідні умови, такі як: зацікавленість культурною, історичною спадщиною, вірою, традиціями, звичаями та ін.;
- не буде можливості задовольнити духовні потреби.

Важливе місце І. Огієнко приділяв ролі учителю, оскільки педагог, повинен володіти достатньою інформацією про проблеми духовно-національного виховання, вміти визначити його мету, завдання, добирати ілюстративні матеріали, які сприяли б вихованню гуманних, патріотичних якостей вихованців. Педагог має бути носієм духовної краси, духовного багатства. Адже духовні цінності свого народу, народів світу він має передавати підрастаючому поколінню. Складність полягає в тому, підкреслював І. Огієнко, що вчителю потрібно пропустити через свій розум і душу людську красу, духовні цінності і не пропустити вад. Таким чином, виховання духовних якостей дітей і молоді здійснюватиметься ефективніше, якщо:

- здійснюється гуманізація та демократизація всієї життєдіяльності вихованців школи;
- враховуються особливості процесу морального розвитку особистості;
- здійснюється індивідуальний підхід у вихованні учнів (при цьому враховуються інтереси, ціннісні орієнтації кожного школяра);
- виявляються та враховуються рівні моральної вихованості дітей;
- одержані учнями знання систематично поглиблюються та використовуються в практичній діяльності школярів;
- діяльність школярів здійснюється з урахуванням вікових психологічних особливостей, з поступовим збільшенням обсягу матеріалу, його ускладненням (від простого до складнішого), при постійному вдосконаленні форм та методів морального виховання;
- здійснюється самовиховання, підвищується активність школярів у процесі практичної діяльності;
- існує широке поле діяльності за вибором у школі та поза нею;
- створюються максимальні умови для морального вдосконалення особистості школяра.

Результати аналізу літератури свідчать про те, що важливими чинниками у формуванні духовних цінностей підростаючого покоління І. Огієнко вважав українську культуру, традиції, народну педагогіку, історію, мову. З цього приводу необхідно дотримуватись і прислухатись до порад І. Огієнка, які він подав у своїх працях «Українська церква» (Київ, 1918), «Українська культура» (Київ, 1918), «Бережімо все своє рідне!» (Холм, 1943), «Бог у природі» (Холм, 1943).

Зокрема, використанню в національній школі народно-християнської спадщини у вихованні духовних цінностей дітей сприяють такі форми роботи:

1. Підготовка і проведення зборів, доповідей, рефератів, виховних занять на теми: «Духовність та її джерела», «Родина – це домашня церква», «Українська мова – найбільша духовна сила українця», «Духовність і буття людини», «Духовні цінності: втрати, пошуки, повернення».
2. Влаштування традиційних християнських свят з метою розв'язання завдань морального виховання учнів.
3. Поширення засобів користування духовною літературою та організації книжкових виставок і вітрин нових книжок.
4. Забезпечення єдності й наступності у вивченні українських народних традицій у процесі гурткових занять. Наприклад: «Гурток плекання рідної мови», «Гурток народної творчості», «Гурток цінителів української культури».
5. Організація конкурсів та влаштування виставок творчих робіт, виготовлених руками учнів.
6. Випуск цікавих за формою і змістом журналів, газет, де б розкривалися основи духовності особистості.
7. Проведення походів й екскурсій по ознайомленню дітей з історично-культурною спадщиною рідного народу [5, с.168].

І. Огієнко пропонує у своїх працях скеровувати всі зусилля на духовний розвиток особистості і розглядає цей розвиток, як процес індивідуально-особистісного прилучення до християнської спадщини народу, опанування загальнолюдськими цінностями і соціокультурним досвідом людства в процесі духовно-практичної діяльності і самостійного творчого розвитку.

Найістотніші результати духовного розвитку – досягнення гармонії психіки людини, формування її позитивних особистісних якостей, усвідомлення нею єдності себе та всього, що існує у світі.

Цінним є висновок вченого, що ефективність формування духовних цінностей підростаючої особистості значною мірою залежить від освоєння й нового осмислення родинних виховних традицій, духовно-моральних цінностей, ідеалів, засобів і форм навчання й виховання, які передаються в родині від покоління до покоління через працю, усну народну творчість, звичаї і обряди. Послідовне їх вивчення допомагає молодій людині стати порядним сім'янином, і, водночас, гідним представником свого роду й народу, свідомим громадянином і палким патріотом своєї Батьківщини.

Процес виховання духовних цінностей підростаючої особистості закономірно спричиняє формування внутрішніх регуляторів поведінки, якою, за І. Огієнком, є стійка потреба в самовдосконаленні, самовихованні. Самовиховання розглядалось вченим як внутрішня організація всього життя людини, оптимальна самореалізація всіх її сил і здібностей, стиль і зміст життя, який вибирає особистість.

Отже такі форми роботи, вважав педагог, приводять школярів до такого емоційного стану, що зумовлює їх диференціювати поняття добра і зла, вибираючи таку критичну позицію, де вихователь чітко бачить відношення кожно-

го із них до самого себе та їх взаємовідносини між собою, їх розвиток та становлення як особистостей, збагачених духовними цінностями. Повернення дітей до вічних духовних цінностей, таких, як любов, віра, надія, правда, родина, патріотизм, за глибоким переконанням І. Огієнка, є визначним критерієм духовної особистості. Сьогодення сучасних навчальних закладів усіх рівнів, інших соціокультурних установ постала проблема, яка полягає у формалізації цілей і завдань освіти, відсутності методичного інструментарію формування важливих життєвих компетенцій: уміння бути толерантним, дружити, любити і поважати одне одного. Проте розвиток інформаційних технологій призводить до відчуження людей, втрати досвіду соціальної комунікації. Все більше часу сучасна молодь проводить на самоті, або в системі заочного спілкування.

Список використаних джерел:

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. — 3-є вид. — Полтава : Ред. газети «Полтавський вісник», 1994. — Т. 1. — 191 с.
2. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. / О.І. Вишневецький. — 3-є вид., доопрац. і допов. — К. : Знання, 2008. — 566 с.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). — 1993. — грудень. — №44-46. — С. 1-15.
4. Кудрик Л.І. Огієнко про формування духовної культури людини / Л.І. Кудрик // Українська мова та література. — 2004. — №19. — С. 18-22.
5. Кучинська І.О. Джерела духовності І. Огієнка / І.О. Кучинська // Українська література в загальноосвітній школі. — 2002. — №1. — С. 26-30.
6. Кучинська І.О. Ідеї духовного виховання І. Огієнка // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. — 2003. — Вип. 2. — Т. 2. — С. 168-169.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. — Режим доступу: ministry.mon.gov.ua
8. Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного, Б. Лобовика. — К. : Четверта хвиля, 1996. — 392 с.
9. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю.Руденко. — К. : В-во ім. О. Теліги, 2003. — 392 с.
10. Сіркізюк В.В. Основи національного виховання : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / В.В. Сіркізюк. — Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. — 304 с.

The article analyzes I. Ohienko's views on the development of spiritual values among young people. It reveals the condition of spiritual values, the role of teachers in the upbringing of spiritual qualities, culture, traditions, history, language, church in the context of the current national system of education.

Key words: spiritual values, education of the individual, society, creative heritage, spirituality, spiritual revival, education of the spiritual values.

Отримано: 10.11.2016 р.

І. О. Кучинська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФАКУЛЬТАТИВНІ УРОКИ З ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ДЛЯ УЧНІВ ВИПУСКНИХ КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

У статті акцентується увага на можливому варіанті факультативу з проблем формування духовних цінностей учнів старших класів сучасної загальноосвітньої школи використовуючи духовно-виховну спадщину видатного національного діяча Івана Огієнка.

Ключові слова: Іван Огієнко, духовність, цінності, спадщина, особистість, факультатив.

Духовність, як відомо, це категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення. Духовність виступає головним принципом самотворення особистості та суспільства, необхідною умовою вільного і творчого ставлення до особистого й суспільного життя, основою формування світоглядної культури. Зауважимо, значну увагу у формуванні саме духовних, світоглядних орієнтирів учнівської молоді приділяв видатний вчений-педагог Іван Огієнко. Він розглядав духовність як складну багатомірну систему ціннісних орієнтирів, що тісно пов'язані з провідними життєвими цілями та мораллю Християнства. Духовність постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини.

Сьогодні, як ніколи, першочерговим завданням перед педагогічною громадою постає питання важливості формування духовних ціннісних орієнтирів підростаючої особистості. Використовуючи духовно-виховну спадщину Івана Огієнка ми пропонуємо можливий варіант факультативних уроків з проблем формування духовних ціннісних орієнтирів для учнів випускних класів загальноосвітньої школи.

Мета статті: запропонувати можливий варіант факультативу з проблем формування духовних цінностей особистості використовуючи духовно-виховну спадщину Івана Огієнка.

Матеріал погодинно пропонуємо розподілити так:

Урок 1-й. Духовно-національне відродження України у роки УНР (1917-1920 р.). Хвиля національного і духовного відродження українського народу, поява численних талантів, патріотів, які з кінця 20-х років були знищені або змушені виїхати і працювати за кордоном. Висвітлення гострих і складних соціально-ідеологічних колізій. Іван Огієнко. Біографія педагога. Витоки та джерела творчої наснаги. Духовність у працях педагога.

Урок 2-й. Духовні цінності у творчій спадщині українського патріота І.І. Огієнка. «Українська культура», «Українська церква», «Наука про рідномовні обов'язки».

Урок 3-й. Моральне життя у світі. Робота над змістом книги І.І. Огієнка «Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин». Огляд десяти біблійних заповідей. Філософське осмислення суті людського буття.

Урок 4-й. Духовні цінності: втрати, пошуки, повернення. Історичні етапи духовного відродження українського народу. Шляхи повернення духовних цінностей українців. Засудження зневаги національної культури, віри, звичаїв, обрядів, традицій, яка породила моральне спустошення душі і бездуховність. Людська спільнота (особа й суспільство, участь у суспільному житті).

Урок 5-й. Диспут «Духовні цінності українського народу». Осмислення та оцінка духовно-національної спадщини. Розкриття болючих проблем сучасності.

УРОК 1-й

Тема. Духовно-національне відродження України у роки УНР (1917-1920 р.). Хвиля національного і духовного відродження українського народу, поява численних талантів, патріотів, які з кінця 20-х років були знищені або змушені виїхати і працювати за кордоном. Висвітлення гострих і складних соціально-ідеологічних колізій. Іван Огієнко. Біографія педагога. Витоки та джерела творчої наснаги. Духовність у працях педагога.

Мета. Ознайомити учнів з духовно національним відродженням цих років. Розкрити соціальний зміст загальнолюдських цінностей в працях українських діячів цього періоду. Ознайомити учнів з життєвим шляхом І. Огієнка; розкрити джерела його духовності. Виховувати вірність інтересам народу, нації.

Обладнання. Фотографії Івана Івановича Огієнка різних років.

Хід уроку

I. Повідомлення теми.

II. Вступне слово вчителя.

1. Дати стисло характеристику духовно-національного відродження, яке відбувалося у роки УНР (1917-1920 р.). Акцентувати, що такі видатні українські діячі, як М. Грушевський, С. Русова, Б. Грінченко, Г. Ващенко (коротко ознайомити з життєдіяльністю цих діячів) та інші, незважаючи на важкі роки боротьби за незалежність, пререгатинову роль в національному відродженні віддавали духовним цінностям. Вони вважали, що тільки духовне суспільство буде спроможне свідомо відстоювати і захищати інтереси своєї нації:

- a) розкрити учням демократичні перетворення цього періоду;
  - б) охарактеризувати шляхи збереження моральної, культурної спадщини народу.
- Вікторина «Яких ти знаєш видатних діячів Української Народної Республіки (1917-1920 р.)?»

Ознайомити учнів з життєдіяльністю видатного українського педагога, богослова, громадського діяча І.І. Огієнка (1882-1972 р.):

- a) коротке ознайомлення з біографією педагога;
- б) розкрити його погляди на духовність, духовні цінності, духовне відродження. Пояснити, що І.І. Огієнко належить до тих небагатьох освітніх діячів, які найглибше розкрили першооснови духовності українського народу і найповніше відобразили культурно-історичні основи національної системи навчання і виховання через дослідження української культури, церкви, історії, традицій, звичаїв, обрядів.

Ознайомлення з книжковою виставкою робіт І.І. Огієнка («Віри», «Дохристиянські вірування українського народу», «Книга нашого буття на чужині», «Біблія» (в перекладі І. Огієнка) і інші).

Читання епізодів, які розкривають погляди Івана Огієнка на сутність духовних цінностей українського народу:

- a) «Віра» (Холм, 1944. – С. 3-16);
- б) «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1981. С.3 80-409);
- в) «Книга нашого буття на чужині» (Вінніпег, 1956. – С.7-18, 20-39)

Конкурс «Що ти знаєш про народну культуру українців?»

Назви відомі українські танці.

- Пісні.
- Традиції.

- Обряди.
- Звичаї.
- Фольклор.

Завдання додому. Відібрати ілюстрації на духовно-національну тематику, які відображають духовні цінності народу.

УРОК 2-й

Тема. Духовні цінності у творчій спадщині українського патріота І.І. Огієнка. «Українська культура», «Українська церква», «Наука про рідномовні обов'язки».

Мета. Розкрити відображену у працях долю українського народу, його культуру. Формувати бажання відстоювати духовно-національні ідеали, звичаї і традиції свого народу. Виховувати в учнів повагу до духовної історії минулого.

Обладнання. Портрети визначних діячів минулого (К. Острозького, І. Мазепи, П. Могили, Т. Шевченка та ін.). Ілюстрації на духовно-національну тематику, яку принесли учні. Записи народних пісень.

Хід уроку

Повідомлення теми.

Показ учнями ілюстрацій. Пояснення, чому вибрали саме ці.

Вступне слово вчителя про видатних українських діячів (К. Острозького, І. Мазепу, П. Могилу, Т. Шевченка та ін.).

Які духовно-національні ідеали відстоювали українські діячі минулого. Чому? Становище українського народу в умовах іноземного впливу:

- а) зневага українських традицій;
- б) нищення національної культури;

Прослуховування народних пісень (їх обговорення);

Огляд творчих праць І. Огієнка, які розкривали духовні джерела українців.

Актуальність «Української культури» І.Огієнка зумовлена самим її змістом, який був просякнутий думкою про самотність, оригінальність духовних цінностей українського народу:

- а) читання твору (С. 21-22; 57; 233).

Праця «Українська церква» розкриває православні джерела українського народу, історію віри та духовної культури:

- а) читання твору (С.75-79, 84-87; 112).

Великий виховний потенціал має книга «Наука про рідномовні обов'язки», в якій пояснюється, що важливим фактором, завдяки якому відбувається духовний розвиток особистості, через який зміцнюється нація в цілому – є рідна мова:

- а) читання твору (С.38-39; 50-60).

Завдання додому. Підготуватися до виступу «Як ти розумієш «моральність»?»

УРОК 3-й

Тема. Моральне життя у світі. Робота над змістом книги І. Огієнка «Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин».

Огляд десяти біблійних заповідей. Філософське осмислення суті людського буття.

Мета. Утверджувати високі моральні цінності, прагнення зберегти кращі духовні надбання національної культури. Ознайомлення школярі і з християнською мораллю. Виховувати почуття людської гідності, доброти, милосердя, справедливості, патріотизму.

Обладнання. Ілюстрації, фотографії, плакати відомих художників на біблійну тематику.

Хід уроку

Повідомлення теми.

Перегляд діафільму (Біблія для дітей)

1. Пояснення десяти Біблійних Заповідей.

Перша заповідь: нехай не буде в тебе інших богів, крім Мене.

Друга заповідь: ім'я Боже святе, зловживання Божим іменем.

Третя заповідь: день Господній та свята.

Четверта заповідь: обов'язки членів сім'ї.

П'ята заповідь: повага до життя, пошана до здоров'я.

Шоста заповідь: чистота, християнська дошлюбність.

Сьома заповідь: приватна власність.

Восьма заповідь: правда в житті християнина.

Дев'ята заповідь: любов між чоловіком і дружиною.

Десята заповідь: непорядковані прагнення.

Робота над змістом книги І.І. Огієнка «Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин».

Розгляд моральних законів, за якими необхідно жити дитині. (С. 30-69).

Ознайомлення з духовно-національною мораллю (С.3–30).

Завдання додому. Підготувати доповідь на тему «Духовні здобутки українського народу».

УРОК 4-й

Тема. Духовні цінності: втрати, пошуки, повернення. Історичні етапи духовного відродження українського народу. Шляхи повернення духовних цінностей українців. Засудження зневаги національної культури, віри, звичаїв, обрядів, традицій, яка породила моральне спустошення душі і бездуховність. Людська спільнота (особа й суспільство, участь у суспільному житті).

Мета. Розкрити духовну красу українського народу та причини деформації національного світогляду під впливом тоталітарної ідеології. Утверджувати в душах дітей необхідність і велич духовної спадщини рідного народу; гнівний осуд аморальних вчинків. Виховувати в учнів високі патріотичні й загальнолюдські ідеали добра, милосердя, справедливості.

Обладнання. Українські вишивки, портрети українських діячів культури, фотографії національних музеїв України.

Хід уроку

Повідомлення теми.

Заслуховування двох повідомлень про дослідження проблеми! «Духовні здобутки українського народу».

Виступи учнів за планом:

Як ви розумієте духовні цінності?

Розкрити розвиток духовних цінностей на Україні. На яких історичних етапах цей розвиток гальмувався? Пояснити, чому? Що треба робити, щоб відродити духовну культуру українців?

Яку роль відігравала церква у духовно-національному житті українського народу в минулому?

Які чинники характеризують духовну особистість? Пояснити, чому?

Назвати українських діячів, які своєю творчою працею славили духовну культуру нації? Що, на вашу думку, надихало їх?

Можливий чи ні розвиток духовності без використання історичних надбань - пам'яток вітчизняної культури? Які національні музеї України Ви знаєте?

Перегляд діафільмів, слайдів із зображенням духовно-національних пам'ятників України.

Завдання додому. Намалювати улюблені краєвиди.

УРОК 5-й

Тема. Диспут «Духовні цінності українського народу». Осмислення та оцінка духовно-національної спадщини. Розкриття болючих проблем сучасності.

Мета. Активізувати в учнів духовно-патріотичну діяльність. Розвивати в школярів вміння висловлювати свої думки, відстоювати свої погляди у суперечках з опонентами.

Обладнання. Державний герб України. Гімн України (записаний на магнітофонній стрічці). Вишитий рушник. Калина (малюнок). Верба (малюнок).

Хід уроку

Повідомлення теми.

Вступне слово вчителя.

Прослуховування стоячи Державного Гімну України:

а) розповідь вчителя про те, на чий слова і музику був написаний Державний гімн України, коли це було і чому довгий час він був невідомим.

Розкрити значення державної національної символіки (герб, прапор).

Пояснити, що без державної незалежності духовне відродження нації буде неможливе.

Проведення конкурсу на кращий малюнок (це було домашнє завдання).

Диспут «Духовні цінності українського народу» (розкриття болючих проблем сучасності).

Чинники, що впливали на розвиток духовних цінностей українського народу.

Шляхи та засоби духовного відродження на сучасному етапі.

Твій особистісний вклад у духовно-національне відродження.

Завдання додому. Написати статтю (на конкурс у шкільну газету) «Духовне суспільство – скарб нації».

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на пріоритетних ціннісних виховних орієнтирах які на сьогоднішній момент є найактуальнішими та своєчасними. А саме: Духовність, Громадянськість, Патріотичність.

Список використаних джерел:

1. Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родини / Іларіон. – Вінніпег, 1964. – 72 с.
2. Іларіон. Віра. Слово во врем'я люте / Іларіон. – Холм, 1944. – 19 с.
3. Іларіон. Українська культура і наша церква. Ідеологія Української православної Церкви. Життєпис / Іларіон. – Вінніпег : Накладом Товариство «Волинь», 1991. – 84 с.
4. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка : навчальний посібник / І.О. Кучинська, – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 104 с.
5. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки / І.І. Огієнко. – Жовква, 1936. – 72 с.

The article focuses on possible problems with elective option of forming spiritual values of senior pupils of secondary school using modern spiritual and educational heritage of outstanding national figure of Ivan Ohienko Version.

Key words: Ivan Ohienko, spirituality, values, heritage, identity.

Отримано: 06.10.2016 р.

УДК 811.161.2'367.625

О. В. Мартіна

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ГРАМАТИЧНА ПРАВИЛЬНОСТЬ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто аспекти формування правильності мовлення, педагогічні та лінгвістичні умови формування мовленнєвої культури та оволодіння мовленнєвими засобами учнів початкових класів; окреслено шляхи і способи покращення їх комунікативної діяльності та удосконалення практичної підготовленості вчителя до роботи з дітьми. Нові тенденції шкільної мовної освіти передбачають посилення практичної спрямованості процесу опанування рідної мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку учнів. З огляду на це мета шкільного мовного курсу вбачається у «забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації».

Ключові слова: культура мови, культура мовлення, комунікативно-мовленнєві вміння, літературні норми, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, професійна діяльність, граматична правильність, мовна особистість, зв'язне мовлення.

На сучасному етапі розвитку освіти початкова школа перейшла на нову структуру і зміст. Зросли вимоги до якості початкової освіти, створено сприятливі умови для посилення практичної спрямованості навчання та творчого розвитку дитини. Особливу роль у навчальному процесі відведено рідній мові з огляду на її значущість для опанування знань з інших предметів та становлення і розвитку духовно багатой особистості.

Свого часу відомий учений і патріот своєї держави Іван Огієнко вважав, що тільки рідна мова є для людини найвищою цінністю, оскільки приносить найбільше й найглибше особисте щастя, водночас вона є і найвищою державною цінністю, оскільки формує найсильніші патріотичні характери. Відстоюючи єдність і соборність української нації та держави, вчений наголошує на мовних цінностях народу: «Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості немає нації, а без свідомості нації – немає державності як найвищої громадянської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [5, с.12].

Нові тенденції шкільної мовної освіти передбачають посилення практичної спрямованості процесу опанування рідної мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку учнів. З огляду на це мета шкільного мовного курсу вбачається у «забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації» [2, с.18].

Все більше вчених-методистів схиляються до того, що мовні знання є підґрунтям для вдосконалення мовлення учнів. У працях багатьох учених (В.І. Бадер, О.М. Біляев, Т.К. Донченко, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентиліук, М.Г. Стельмахович, О.Н. Хорошковська, С.Х. Чавдаров та ін.) утверджується граматичний підхід до навчання мови. Методисти розглядають вивчення граматики як основний засіб розвитку мовлення, зазначається, що своєчасне і якісне засвоєння граматичної будови рідної мови – важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку дитини.

Прикінцевою метою засвоєння рідної мови є досконале володіння мовленнєвими засобами, що передбачає граматичну правильність як ознаку високої культури мовлення і вимагає усвідомлення значень слів, їх літературних форм, а також умінь використовувати їх доречно й точно залежно від контексту мовленнєвої ситуації, з орієнтацією на слухача, учасника спілкування. У процесі оволодіння школярами навичками зв'язного мовлення важливу роль відіграє практичне засвоєння ними граматики та вміння оперувати словами, що належать до певного лексико-граматичного розряду відповідно до завдань комунікації.

Як відомо, «знання з граматики збагачують мовлення в морфологічному й синтаксичному аспектах, і особливо велике значення вони мають для упорядкування мовлення, усунення мовленнєвих недоліків, які порушують граматичні норми літературної мови» [3, с.31]. За твердженнями психологів, дидактів і методистів, умінь формуються на основі знань, зокрема комунікативно-мовленнєві вміння потребують відповідних знань теорії мови. Водночас аналіз шкільної програми, навчально-методичної літератури для 1-4 класів, недоліки існуючої практики переконують, що методика ознайомлення учнів початкових класів із граматичним матеріалом як важливим засобом удосконалення їхніх комунікативно-мовленнєвих умінь розроблена недостатньо. Отже, об'єктом дослідження пропонованої статті є процес засвоєння граматичного матеріалу в початковому курсі навчання рідної мови як основи для розвитку комунікативних умінь.

Як відомо, до граматичних одиниць належать слово (як частина мови і член речення), словосполучення і речення як носії узагальнених граматичних властивостей. У граматичній будові мови найвагоміші одиниці – слово і речення. Саме вони відбивають специфіку граматичного ладу мови, становлять ядро, що об'єднує інші одиниці і засоби. Між граматичними одиницями і грамемами (мінімальними граматичними значеннями) розташований центр граматичних значень – граматичні категорії. Разом із словом і реченням, як основними граматичними одиницями, вони конденсують у собі характер граматичної будови певної мови [6, с.103].

Система формування граматично правильного мовлення досить складна. Кожна складова дитячої граматики (морфологія, словотворення, синтаксис) поетапно формується в кожній конкретній дитині. Так, системою словозміни (відмінювання, дієвідмінювання) дитина оволодіває ще в дошкільному віці, а у старшому – способами словотворення.

Грамматична правильність, критичне ставлення до своїх мовленнєвих дій, точне знання норм словотворення починає складатися вже на початку сьомого року життя. Під граматичною правильністю мовлення дитини розуміємо практичне засвоєння дітьми граматичної будови мови як чіткої системи мовних одиниць (морфології, словотворення та синтаксису) і правил їх функціонування.

Згідно теорії про механізми мовлення для оволодіння уміньами використовувати виучувані засоби мови у висловлюваннях необхідний розвиток випереджаючого синтезу в межах речення й тексту. Це одна з найважливіших умов,

що забезпечують ефективність формування граматичних умінь. Спираючись на ці положення, Л.О. Варзацька стверджує, що навіть багатий запас слів і граматичних моделей не формує у дитини механізм добору необхідних мовних засобів з огляду на обставини й завдання спілкування. Вона переконливо доводить, що без постгійної уваги до розвитку оперативної пам'яті за умов, коли лексико-граматичні засоби засвоюються поза мовленнєвою ситуацією, здобуті мовні знання не стають для школяра активним фондом, не можуть бути використані з метою спілкування; під час висловлення думки відомі слова, конструкції не активізуються, не спливають у пам'яті учнів. Розвиткові випереджаючого синтезу в межах речення, на думку дослідниці, сприяє розгляд закономірностей функціонування мовних засобів у мовленні, зокрема сполучуваності мовних одиниць. Систематичні спостереження за обов'язковою сполучуваністю, координацією форм підмета і присудка, нормами узгодження, керування (прийменникового й безприйменникового) є важливою умовою активізації дії механізмів мовлення, зокрема оперативної пам'яті [1, с.6-7].

З огляду на зазначене вважаємо, що для ефективного розвитку мовленнєвих умінь учнів під час вивчення граматичного матеріалу необхідно репрезентувати мовні одиниці шляхом показу їх функціонування та особливостей використання у мовленні.

Метою початкового вивчення граматики має стати розкриття загальних закономірностей мови як комунікативної системи, а також формування в учнів «чуття» мовної форми, що здатна передавати різноманітні відтінки значень. Виходячи з цього, основним предметом вивчення на уроках граматики постають відношення між змістовим і формальним аспектами мовних одиниць. Демонструючи дитині основні відношення між значенням і формою, можна цілеспрямовано сформулювати в неї сприйняття будь-яких відтінків значень, пов'язаних зі зміною граматичного оформлення слова, і на цій основі розкрити функціональне призначення певної граматичної форми для вираження конкретного змісту. Ознайомлення учнів з функціями граматичних категорій і форм та формування вмінь використовувати мовні засоби відповідно мовленнєвій ситуації – важлива умова, що забезпечує якісно новий рівень володіння рідною мовою.

Зважаючи на недостатню розвиненість у молодших школярів абстрактного мислення, розкриття сутності граматичних категорій і форм та їх функцій у мовленні доцільно проводити на спеціально дібраному дидактичному матеріалі, де вони є найбільш частотними і виконують основне смислове навантаження.

На етапі пояснення мовного матеріалу для розкриття молодшим школярам функцій мовних одиниць та граматичних категорій одне із основних місць посідають лінгвістичні казки, які не лише легко сприймалися молодшими школярами, а й мають великі потенційні можливості у вихованні інтересу до вивчення граматики рідної мови.

Так, для розкриття функціонального призначення неозначеної форми дієслова доцільно використати таку лінгвістичну казку.

Якось лікар Айболить вирішив написати поради, як вберегти своє здоров'я і не хворіти. Довго мудрував Айболить, добирав слова. Він хотів, щоб поради стосувалися усіх людей: і дорослих, і малят. А ще хотів, щоб їх дотримувалися завжди: і сьогодні, і завтра, і через рік.

– І як же написати, щоб усі і завжди вмивалися, робили зарядку? – міркував лікар.

І раптом з книжки «ГраMATика» вигулькнула Неозначена форма дієслова і запитала:

– Може, я тобі допоможу?

Учитель запитує дітей: що хотів написати лікар Айболить? Для кого він писав поради? Коли ці поради потрібно було виконувати? Чи може Неозначена форма дієслова допомогти лікареві? Останнє запитання стає відправною точкою для створення ситуації пошуку: в процесі аналізу записаних на дошці словосполучень *чистити зуби, робити зарядку* учні з допомогою вчителя роблять висновок про те, що дієслова в неозначеній формі не вказують ні на час, ні на особу, ні на кількість виконавців дії. Отже, якщо лікареві Айболить потрібно написати поради, які б стосувалися всіх і завжди, то потрібно використати дієслова в неозначеній формі. Після цього вчитель пропонує послуhati дітям закінчення казки:

Неозначена форма дієслова сказала:

– Я не вказую ні на час, ні на особу, ні на кількість виконавців дії. Спробуй поставити дієслова в неозначеній формі.

Айболить послуhався, і ось що написав:

«Щоб зберегти своє здоров'я, потрібно: кожного ранку вмиватися, чистити зуби, робити зарядку. У холодну пору року необхідно ...»

На етапі засвоєння і застосування здобутих знань учні, дописуючи поради, вправляються у вживанні цієї форми.

Для демонстрації функціонального призначення дієслівної категорії часу використовуємо лінгвістичну казку, вміщену в підручнику з української мови для шкіл з російською мовою навчання.

*Не десь у тридцятьм царстві, а в знайомій країні Граматиці, у старого дідуся Дієслова були три сини. Найстаршого звали **Минулий час**, середній – **Теперішній час**, а наймолодшого – **Майбутній час**. Теперішній час усе майструє, співає, читає. Майбутній час усе відкладає на завтра: завтра зроблю, завтра вивчу, завтра прочитаю. Поки Майбутній час збереться, Минулий час зробив усе ще вчора: уже прочитав, уже вивчив, уже поїхав. Ніяк за ним молодші не встигаю! Як зазначалося, граматичний матеріал характеризується високим рівнем абстракції і часто становить значні труднощі для розуміння і засвоєння молодшими школярами. М.Р. Львов зазначав, що «граматична теорія має викладатися ... у зв'язку зі спостереженнями над зразковими текстами, які дадуть змогу учням побачити граматичні засоби мови в дії, допоможуть відчуті й усвідомити їх роль у виконанні різноманітних функцій, досягнути їх виражальні можливості» [4, с.91]. Застосування методу спостережень за мовними явищами у процесі аналізу зв'язних текстів дозволяє звернути увагу на семантику виучуваних частин мови, роль, комунікативне призначення, що і є передумовою для формування граматичної правильності мовлення, тобто уміння доцільно використовувати мовні засоби відповідно до мети висловлювання.*

Наприклад, вивчаючи граматичні форми і значення іменників, пропонуємо такі завдання:

1. Прочитайте загадку. Визначте іменники в місцевому відмінку. Поясніть правильність думки. У чому різниця між давальним і місцевим відмінками іменників? Спишіть загадку. Зверніть увагу на прийменники, що вживаються з іменниками в місцевому відмінку.

На хмарині я літаю У низині й угорі,

І на землю подуваюю. У саду і у дворі.

Звісно, все на світі знаю. І на стежці, і на розі.

Де я тільки не буваю! Накурю на дорозі.

У бору і у долині, Але в хаті, хай їй грець,

У степу, у небі синім, Не гуляє вітерець.

2. Прочитайте вірш. Доведіть, що в тексті вірша переважають іменники в давальному відмінку. Для чого вони використані поетом? Спишіть вірш і підкресліть пунктирною лінією іменники в давальному відмінку.

Що я зроблю

*Поможу кораблику пливати, Капустині у качан в'язатись,
Чорнобривцю поможу цвісти, Яблуні малиновки родити,
Вітру – дуть, Татові і мамі усміхатись
Сонечку – світити, І частіш радити.
Журавляті до гнізда летіти, М. Овдієнко*

Для формування вмінь добирати найбільш точні дієслова, урахувавши їх лексичну і граматичну сполучуваність, відповідність змісту висловлювання, пропонуємо вправу:

Доберіть необхідні за змістом дієслова. Поясніть свій вибір.

1. Ластівка ... над гніздом. Над квітами ... метелики. Земля ... навколо Сонця (*крутиться, витися, обертатися*). 2. Сестра ... свою нову сукню. Прикордонники ... наші кордони. Собака ... дім (*охороняти, берегти, стерегти*). 3. Туристи люблять ... лісами, горами, полями. Нічого без діла ... з кутка в куток (*снoвигати, мандрувати*).

Для розкриття стилістичної функції дієслівних форм важливо провести спостереження за дієсловами з переносним значенням. Учителю має добирати стилістично виразні тексти, постійно звертаючи увагу учнів на те, що такі дієслова допомагають яскравіше передати висловлювану думку і використовуються в художніх текстах з образно емоційною метою. Наприклад:

Прочитай текст. Розкажи, що зробила весна. В якому значенні вжито у вірші дієслова – прямому чи переносному?

*Як прийшла весна-красна,
Не складала рук вона:
Спершу пташку із мандрівки
Повернула до домівки,
Потім з хмари на лану
Л. Компанієць
Полила озимину.
Сонцем бризнула навколо,
Трактор вивела у поле,
Звеселила луки, гай
І увесь наш рідний край.*

– Якою ви уявляєте весну? (живою істотою, дбайливою господинею)

– Як ви розумієте вислів *Не складала рук вона?* (весна багато і плідно працювала, щоб земля і все навколо ожило).

У процесі виконання мовних вправ у школярів формуються вміння свідомо використовувати граматичні одиниці відповідно до їх функціонального призначення, що суттєво впливає на розвиток мовленнєвих умінь, оскільки, спираючись на розуміння функцій, в учнів формувалися міння правильно вживати ту чи іншу форму як у плані граматичного оформлення, так і в плані функціонально-комунікативного призначення.

Таким чином, вивчення граматичного матеріалу є доцільним і необхідним, оскільки забезпечує практичну спрямованість навчання граматики, свідоме оволодіння мовою як засобом спілкування. Розкриття функціональної ролі частин мови створюють умови для усвідомленого використання учнями мовних одиниць, граматичних категорій та форм з огляду на комунікативну си-

туацію, що є важливим для формування граматичної правильності мовлення і мовленнєвого розвитку молодших школярів. Мовленнєва спрямованість вивчення граматичного матеріалу може бути досягнена шляхом використання спеціального дидактичного матеріалу – насамперед, текстів, які є основою для презентації функцій вивчуваних мовних явищ.

Список використаних джерел:

1. Варзацька Л.О. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : монографія / Л.О. Варзацька. – 2-е вид., доп., удосконалене. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. – 312 с.
2. Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова // Дивослово. – 1997. – №7. – С. 18-28.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова / М.В.Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С.252-257.
4. Львов М.Р. Некоторые вопросы обучения русского языка в свете теории речевой деятельности // Лингвистические основы преподавания языка / М.Р. Львов. – М. : Наука, 1983. – С. 74-92
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995.
6. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

The article discusses aspects of speech accuracy, linguistic and pedagogical conditions of formation of speech culture and mastery of speech means primary school pupils; the ways and means of improving their communication activities and improvement of practical training of teachers to work with children. New trends school language education involve strengthening practical orientation process of mastering the mother tongue, the subordination of interests of linguistic theory of speech of students.

Key words: the culture of language, communicative speech skills, literary standards, educational activities, pedagogical skills, professional activities, grammatical accuracy, linguistic identity.

Отримано: 26.10.2016 р.

УДК 371

А. А. Марушкевич

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ОГІЄНКА

В статті аналізується сутність поняття «громадянська позиція» та шляхи її формування у сучасній молоді в контексті поглядів Івана Огієнка; вказується на важливість прояву своєї громадянської позиції як форми соціальної активності. Акцентується увага на культурному зростанні молоді, зміні її ціннісних орієнтацій, значенні засобів масової інформації під дією яких формується громадянська свідомість.

Ключові слова: Іван Огієнко, громадянська позиція, громадянське суспільство, громадянське виховання, громадська думка, ціннісні орієнтації, культура.

Актуальність проблеми. Відомий світу український учений Іван Огієнко в своїх численних працях висловив ряд думок з приводу розвитку громадянської позиції молоді, які і нині залишаються актуальними та значущими для сучасної сис-

теми освіти і виховання в Україні. Він шляхом друкованого слова розкривав переконливі факти з історії героїчної боротьби наших попередників за державність, доводив переваги досягнень вітчизняних учених та освітян у забезпеченні молоді знаннями та вміннями в сфері організації науково-пошукової роботи, вказував на освіченість і справедливість дій православного духовенства, наводив приклади духовно-моральних учинків співвітчизників у найскладніших ситуаціях тощо. Його монографічні праці, нариси, наукові статті на сьогодні є тими працями, які допомагають вивіряти молодим громадянам свої погляди, бачення, переконання з уже існуючими і перевіреними часом позиціями відомих українців.

До праць Івана Огієнка таких як «Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу» (1918), «Як писати для широких мас» (1934), «Наука про рідномовні обов'язки» (1936), «Бережімо все своє рідне!» (1947), «Любімо свою українську православну церкву! (Ідеологія української православної церкви)» (1966) та інших доводиться звертатись через постійну необхідність сприяти виробленню та посиленню громадянської позиції молоді, на якість якої впливають системні реформи, неможливість застосування здібностей та прояву активності у певних сферах суспільного життя, що є важливим у розвитку громадянського суспільства, яке розглядають як з'єднуючу ланку між громадянами і державою. Громадянське суспільство, у якому найбільшою мірою представлена молодь, дедалі частіше породжує нові і нові вимоги до навчальної, трудової, творчої діяльності. Це вимагає формування у неї громадянських якостей. Полеми виховної діяльності фахівців у цьому напрямі є різнобічне включення молодих людей до системи громадських суспільних зв'язків, яка задовольняє основні потреби її розвитку, захист від ймовірних негативних впливів соціального середовища. На її самостійність та самодостатність юнаків і дівчат вплине перехід до якісного типу відносин держави, суспільства та молоді, що сприятиме підвищенню її інтелектуального, культурного, духовного та морального потенціалу, відчуттю власних сил, своєї перспективи у побудові майбутнього. Зважаючи на те, що кожна людина має зобов'язання перед державою, громадянин проявляє свою громадянську позицію, яка вимагає відповідального ставлення до виконання громадянського обов'язку. Це стосується його участі у виборах, що потребує обізнаності з проблемами країни і позицією того чи іншого народного обранця; уміння висловлювати свої думки, протестувати проти помилкового і несправедливого; прагнення обговорювати і вирішувати загальні проблеми, які виникають у соціумі впродовж кожного дня. У цьому руслі важливою є здатність бути стійкими, впевненими, не зраджувати своїм переконанням і, як писав Іван Огієнко, не «... зрікатися ані найменшої рисочки з свого рідного» [6, с.24].

Метою публікації є висвітлення шляхів розвитку в українській молоді громадянської позиції в контексті поглядів Івана Огієнка.

Завдання публікації – аналіз сутності поняття «громадянська позиція» та шляхів її розвитку в українській молоді в контексті поглядів Івана Огієнка.

Вклад основного матеріалу. Іван Огієнко-митрополит Іларіон стверджував, що «... коли народ хоче бути сильним, він обов'язаний берегти все своє рідне» [6, с.5]. Виходячи з цього, розвитку у молоді громадянської позиції сприяє її ставлення до свого народу, його історії, звичаєвої культури, наявність у неї потужного потенціалу, реалізація якого може сприяти проведеному реформ, успіх яких залежить від рівня та масштабів молодіжної самоорганізації. На молодіжну самоорганізацію впливають сучасні перетворення у суспільстві, які супроводжуються трансформацією молодіжної культури, відповідно до чого змінюються цінні-

ні орієнтації, стереотипи і норми поведінки. Виникають ситуації, які змушують людину формувати нові соціокультурні ціннісні орієнтації та виробляти необхідну громадянську позицію. Молодь розглядається як виділена на основі сукупності вікових характеристик соціально-демографічна група, яка адаптується до виконання різних соціальних ролей у розвитку суспільства. Її супроводжує реагування на стан суспільних відносин, вмотивування оцінки подій, які відбуваються у житті суспільства, оцінювання фактів громадянського життя, формування ставлення до своїх обов'язків і рідної мови, про яку Іван Огієнко переконливо говорив: «... людина з порожнім серцем не чує її материнського тепла та небесної краси» [6, с.17].

На жаль, в останні десятиріччя через зміну ідеологічних парадигм минулого, став реальністю факт відсутності у молоді сформованої системи цінностей: перемагає інше розуміння мети й суті життя, імідж якого сформований засобами масової інформації. Байдуже ставлення до процесів суспільного життя, прагнення відійти від труднощів у світ індивідуальних переживань стало суттєвою проблемою молодіжного середовища. Зміна ціннісних орієнтацій молоді, активізація пов'язаних із соціально-економічною кризою політичних процесів сприяють орієнтації молоді на докладання у всіх справах власних зусиль, зосередженості на безпечних умовах життя, матеріальному забезпеченні тощо.

Розвиток громадянської позиції молоді пов'язаний із суспільним устроєм, при якому цінності її самореалізації та самовдосконалення включають вироблення у неї уміння висловлювати свою думку і не боятись при цьому за особисту свободу, можливість критики тощо. До того ж, важливо свою думку висловлювати рідною мовою, бо «кожний громадянин мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати, що наймиліша мова у цілому світі – то мова рідна» [8, с.14]. Крім цього, значущою залишається участь молодих людей у релігійному житті, розвиток релігійних ціннісних орієнтацій з врахуванням того, що з давніх часів «... українська православна ієрархія була високоосвічена» [4, с.29]. Важливим є врахування не однозначного ставлення у суспільстві до різних груп людей: тих, хто викликає повагу, прихильність, захоплення та тих, хто викликає недовіру і бажання дистанціюватись.

Аналізуючи окреслену назвою статті проблему враховуємо, що чіткого визначення сутності поняття «громадянська позиція» в інформаційно-довідникових джерелах немає. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне подати трактування поняття «позиція», «позиція особистості», «громадянин», «громадянськість». Слово «позиція» в короткому термінологічно-понятійному словнику з соціальної та превентивної педагогіки трактується як «... стійка система відносин людини з певними аспектами дійсності, що виявляється у певній поведінці та вчинках; узагальнена характеристика поглядів, уявлень, установок людини, групи у статусно-рольовій структурі» [13, с.162]. Терміном «позиція особистості» в наукових джерелах з педагогіки та психології позначають систему поглядів, уявлень, установок, стійку систему відношень людини до певних сфер діяльності, що «проявляється у відповідній поведінці та вчинках» [5].

У філософських джерелах «громадянин» пояснюється як людина або «людський індивід», який наділений правами для застосування своїх сил та здібностей і несе відповідальність перед суспільством та іншими громадянами [12]. Він має громадянство та власні погляди на своє місце в суспільстві, країні тощо. Справжній громадянин завжди має пам'ятати: «Немає в людині нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю!» [6, с.12]. В. Даль характеризує громадянина тільки як міського жителя та підкреслює його відповідальність перед суспільством [2]. «Новий український тлумачний словник» підкреслює приналежність вже особи до «постійного населення пев-

ної держави» та сумлінне виконання всіх її законів [7]. Аналіз інформаційно-довідникових джерел дав змогу встановити, що співіснування одного громадянина з іншим можливе лише в громадянському суспільстві. Громадянин належить до певної території і має громадянство, несе відповідальність перед спільнотою, підкоряє свої особисті інтереси суспільним, служить батьківщині і народу, дотримується законодавства, поважає своїх співвітчизників, усвідомлює свої права і обов'язки щодо держави, почуття відповідальності за її сучасне і майбутнє. Поняття «громадянськість» розглядається як «почуття нерозривного зв'язку з народом, усвідомлення відповідальності за безпеку, процвітання Батьківщини, її просування по шляху історичного прогресу» [13, с.61]. Таким чином, поняття «позиція», «громадянин», «громадянськість» є теоретичною основою визначення сутності поняття «громадянська позиція».

У процесі формування громадянської позиції важливим є громадянське виховання, що передбачає громадську зрілість особистості, яка «... є сукупністю компетентностей, що дозволяють активно, відповідально і ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства» [3, с.149]. Воно спрямоване на розвиток патріотичних якостей особистості, усвідомлення інформації щодо культурно-історичного розвитку народу, яка найчіткіше представлена у змісті навчальних дисциплін та виховних заходів навчального закладу.

Проблема громадянського виховання була і залишається актуальною, оскільки «... виховати громадянина – значить підготувати підростаючу людину до участі у вирішенні поточних і перспективних задач нашої держави, до управління справами, економікою країни, виконання функцій хазяїна і трудівника, організатора і виконавця, захисника Батьківщини, підготувати до участі у свідомій і активній перетворюючій діяльності» [13, с.61]. Важливе значення має формування відповідальності молоді за долю суспільства, на всіх етапах розвитку якого цінувався патріотизм, громадянський дух та прагнення жити в незалежній державі. При цьому неможливо забувати слів Івана Огієнка: «... основа патріотизму – це збереження всього свого рідного» [6, с.6].

У вищих навчальних закладах громадянське виховання забезпечується шляхом демократизації студентського життя, впровадження системи студентського самоврядування, моделювання ситуацій соціальної поведінки, які дозволяють реалізувати громадські права і свободи у соціумі. Ефективність цього процесу залежить від конкретної спрямованості та переважаючих форм і методів його ведення, розуміння педагогами значущості поставленої мети. Зміст громадянського виховання може змінюватись у залежності від соціально-політичного життя суспільства.

Через впровадження ідей громадянського виховання у зміст навчальних дисциплін у ВНЗ відбувається включення студентів у пошукову діяльність із застосування новітніх освітніх технологій, розробку та впровадження нових навчальних проєктів, вироблення нестандартних підходів до поліпшення сприйняття і засвоєння знань тощо. Важливою у цій справі є наукова організація поза аудиторної виховної роботи з вивчення історичної спадщини свого народу, засвоєння основних функцій волонтерства, поліпшення студентського самоврядування, вивчення досвіду країн світу з актуальних питань молодіжної співпраці. «Народ наш завше був вільним, завше поривався до науки, – і на порозі йому тут ніхто і ніколи не ставав» [9, с.168], – писав Іван Огієнко.

У дослідженнях, психологів, педагогів, істориків, філософів, юристів тема прояву активної громадянської позиції є досить важливою і пояснюєть-

ся її багаторівневістю, складністю. Найбільш суттєвих результатів у життєдіяльності досягають ті, хто проявляє активність в діяльності інститутів громадянського суспільства таких як сім'я, у якій (за І.Огієнком) «... кожний батько, свідомий своїх національних обов'язків повинен скласти для своєї родини бібліотечку з найкращих творів українського письменства» [8, с.28]; громадські організації та об'єднання, групи за інтересами, спортивні організації тощо, які мають «... ширити серед громадянства свої рідномовні гасла»; недержавні засоби масової інформації, професійні спілки, політичні партії, церква, котрі «... мусять дбати про добрий розвиток своєї фахової термінології» [8, с.36]. Зокрема, про роль церкви Іван Огієнко писав так: «Без сонця припинилося б усе наше духовне життя, а без Віри з Церквою припинилося б усе наше духовне життя – і людина обернулася б у бездушну звірину» [6, с.7].

На сьогодні громадянську позицію розглядають як форму соціальної активності, яка має цілі, механізми та очікуваний результат. Зважаючи на те, що важливим інститутом формування громадянської позиції є сім'я зі своїм побутом, економічним, морально-психологічним укладом, взаємною відповідальністю за підрастаюче покоління, виховна функція у ній вважається основною. Вона включає передачу нащадкам знань, умінь, навичок, цінностей тощо, необхідних для подальшого життя і розвитку особистості кожного з них [12]. Громадянська позиція особистості не є сталою і змінюється відповідно до впливів зовнішнього середовища, особливо під дією засобів масової інформації, які у громадянському вихованні посідають одне з найважливіших місць. Серед них періодичні видання – газети, журнали, бюлетені тощо, які сприяють формуванню не лише професійних, а й особистісних якостей молодих людей, їх бажань працювати на користь своєї держави і не залишати її в часи будь-яких випробувань. Існують застереження щодо їх змісту і якості сприйняття громадянами країни того, що вони читають, оскільки «у нас часто пишуть так, що й освічена людина не легко второпає, що саме хоче сказати автор» [10, с.3]. Проте саме вони мають впливати на переконання людей і доводити: «народ, що легко кидає своє і пристає до чужого ніколи сильно не буде...» [6, с.23].

На вироблення громадянської позиції впливає громадська думка, яка є сукупністю поглядів людей щодо проблеми, яка дотична до інтересів певної їх групи, зокрема молоді. Громадська думка функціонує в суспільстві шляхом прищеплювання його членам норм, цінностей і правил поведінки в суспільстві [1, с.2829]. Часто саме громадська думка орієнтує молоду особистість не діяти за власним бажанням та спонукає до загальноприйнятої діяльності.

На стан громадянської позиції має вплив культура як система цінностей, уявлень про життя і спільні для людей коди поведінки [14]. Іван Огієнко із задоволенням вказував той факт, що «... українська культура завжди означалась великою, справжньою демократичністю» [9, с.125]. При задоволенні власних потреб люди творять культуру, яка допомагає в реалізації особисті і забезпеченні колективної діяльності. Вона впливає на формування особистості і сприяє засвоєнню нею мови, знань, звичаїв і традицій рідного народу.

Ціннісні пріоритети молоді – матеріальний добробут, власне здоров'я та здоров'я найближчого оточення і сім'я виробляються під впливом економічних, соціальних, культурних чинників. Найбільш суттєвими для неї є орієнтація на цінності освітнього рівня та фахового зростання. Зазираючи в історичне минуле Іван Огієнко переконливо доводив, що наші співвітчизники завжди славились своїми знаннями і тому «... на службу до закордонних місій при дворах та посольствах завжди кликали українців, і вони служили в Голландії,

Лондоні, Константинополі, Венгрії, Варшаві, Пекині, Відні, Аугсбурзі, Берліні, Дрездені, Лейпцізі, Парижі, Стокгольмі ...» [9, с.101], тому молоді України є з того брати приклад.

Важливу роль у формуванні громадянської позиції відіграє суспільство та порядок у ньому, яким регулюються питання поведінки та проводиться межа, котра поділяє поведінку молодих людей на правильну та девіантну [11]. Соціальний порядок базується на дотриманні особистістю правових норм, орієнтування на які сприяє подоланню помилкових поглядів і переконань, які формуються протягом життя.

Важливою складовою суспільного фактору, що впливає на формування громадянської позиції молоді є громадські організації, які орієнтуються на активну молодь, але опосередковано охоплюють і пасивну, зіштовхуючи її з «мертвої точки» [11]. У цьому процесі значущим є здатність молодих людей до самовиховання як активної діяльності людини, спрямованої на вироблення у собі позитивних якостей, відповідних до її соціальних та ціннісних орієнтацій [11]. Вона охоплює всі сфери розумового, морального та фізичного розвитку особистості, її здібності та знання.

Висновок. Існуюча ситуація у суспільстві та вироблення громадянської позиції молоді потребує поліпшення, оскільки важливим є не лише формування у неї певних цінностей, а й спонукання до їх практичного втілення навчальній, трудовій, творчій діяльності тощо. Скільки б не було перепон у розвитку чіткої громадянської позиції молоді, доланні перешкод на її шляху – втілення у її свідомість віри в свої сили принесе позитивний результат. Зважаючи на попередній історичний досвід України кожен громадянин займатиме з часом правильну і вивірену громадянську позицію, враховуючи історичний поступ своєї країни котра, за І.Огієнком, «... одживала по всякім погромі, нашвидку гоїла свої рани і знову рушала далі своїм одвічним тернистим шляхом» [9, с.216].

Список використаних джерел:

1. Безверха Т.В. Державне управління етнонаціональними відносинами в контексті формування української національної ідеї : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Т.В. Безверха. – Д. : ДРІДУ, 2008. – 21 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Современное написание : в 4 т. / В.И. Даль. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – Т. I : А–З. – 1158 с.
3. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г.Кремінь. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Іларіон. Любімо свою українську православну церкву! (Ідеологія української православної церкви) / Іларіон. – Вінніпег (Канада) : Віра й культура, 1966. – 44 с.
5. Логвиненко Т.О. Словник із соціальної педагогіки / Т.О. Логвиненко ; авт.-укл. : Т. О. Логвиненко, Н. В. Гордієнко. – Дрогобич : Провіта, 2007. – 160 с.
6. Митрополит Іларіон. Бережимо все своє рідне! / Митрополит Іларіон. – Вінніпег (Канада) : Митрополитальний собор, 1947. – 30 с.
7. Новий український тлумачний словник. Близько 20000 слів і словосполучень / укл.: Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник ; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 608 с.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 44 с.
9. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. Курс лекцій, читаний в Українському народному університеті / І. Огієнко. – Видавництво книгарні Є. Череповського, 1918. – 272 с.
10. Огієнко І. Як писати для широких мас / І. Огієнко. – Жовква : Друкарня О.О. Василяна, 1934. – 25 с.

11. Соціологія : навч. посіб. / [С.О. Макеєв, Н.В. Костенко, Н.В. Паніні та ін.] ; за ред. С.О. Макеєва. – 2ге вид.; випр. і доп. – (Серія «Вища освіта ХХІ століття»). – К. : Знання, 2003. – 455 с.
12. Соціологія : підручник / за ред. М.В. Пічі. – 4те вид., випр. – Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 280 с.
13. Соціальна та превентивна педагогіка: короткий термінологічно-понятійний словник / укл. А.А. Марушкевич, Л.А. Сатановська. – Ніжин : Вид. ПП Лисенко М.М., 2014. – 272 с.
14. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

The essence of the concept «civil position» and ways of its forming in modern young people in the context of Ivan Ohienko's views has been analyzed in this article; the importance of manifestation of civil position as a form of social activity has been revealed. Attention has been focused on cultural development of young people, their value orientations and influence of different mass media, that form civil consciousness.

Key words: Ivan Ohienko, civil position, civil society, civil upbringing, public opinion, value orientations, culture.

Отримано: 13.10.2016 р.

УДК 37(477.43)

Т. Й. Франчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

У статті досліджуються особливості управлінської діяльності Івана Огієнка з позиції концепції та технологій сучасного менеджменту у сфері вищої професійної освіти.

Ключові слова: компетентнісна освіта, управління навчальним закладом, контроль якості, освітній менеджмент.

Потреба у глибоких та системних дослідженнях практичного досвіду освітньої діяльності Івана Огієнка, його теоретичної спадщини щоразу збільшується (а не зменшується з кожною новою науковою розвідкою) і головні чинники необхідності цього процесу лежать на площині реалій сучасних тенденцій освітнього розвитку. Той факт, що практично всі провідні види діяльності Івана Огієнка були предметом численних досліджень науковців різних галузей, результатом яких є з'ясовані, задокументовані та проаналізовані пластичні цінної наукової інформації, зовсім не означає рух до вичерпування наукового значущого потенціалу пошуків у цьому напрямку.

Коли від самих же науковців звучать твердження, що відповідний аспект діяльності Огієнка уже досліджений (наприклад, як при координуванні тем дисертаційних робіт), це свідчить лише про те, що в їх трактуванні наукова діяльність сприймається як самоцінність: дослідили і поклали інформацію «на полицю», якою у разі потреби можна користуватися (при формуванні навчальних матеріалів для студентів, написанні різних видів кваліфікаційних наукових робіт, для дослідження близьких за проблематикою тем). У такий спосіб куль-

тивується позиція, за якою наукова робота є самодостатнім автономним сегментом, що сама себе «обслуговує» і є, за сприйняттям значної кількості студентів, викладачів ВНЗ, свого роду додатком (без якого можна і обійтись) до навчальної, професійної діяльності.

Такий підхід обумовлюється моделлю освітньої діяльності, за якою визначені результати наукових пошуків трактуються як абсолютна істина і мають визначену логіку, програму безальтернативного застосування на практиці. Ці алгоритми актуальні для стабільних систем, що є уніфікованими і не проєктують перспективного розвитку, особливо в частині сутнісних змін. До прикладу, такий підхід властивий інформаційно-репродуктивній освітній системі, що орієнтувалася на стабільно функціонуючу планову, авторитарну систему соціального-економічного розвитку. За таких умов дослідження потужної теоретико-практичної спадщини Івана Огієнка не були актуальними, оскільки не співвідносилися з діючими ідеологічними орієнтирами. Ідеологізація науки призвела до того, що пласт надзвичайно цінних наукових досліджень і освітніх практик був фактично втрачений, він не слугував об'єктом системного аналізу навіть, до прикладу, з позиції доведення неправомірності, безперспективності підходів, що складала значущу складову реального досвіду розвитку національної освітньої системи.

Маємо приклади досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів, які характеризуються глобальністю та системністю, а також безперервністю наукового пошуку, проєктуючи кожний раз нові його вектори: В. Домонтович, О. Завальнюк, А. Марушкевич, Є. Сохацька, М. Тимошик, І. Тюрменко та ін. Головним критерієм доцільності наукового пошуку, як і валідності його результатів, є орієнтація на потреби та реалії актуальної практики, освітньої в тому числі, і дослідження мають вестися з позиції об'єктивного аналізу фактологічного матеріалу, співвіднесення самих різноманітних систем, ідей, концепцій та практик їх розвитку, визначення алгоритмів імплементації, максимально враховуючи особливості кожної конкретної освітньої системи. Зазначений ракурс актуалізує проблему вивчення феномену Івана Огієнка як людини-місонера, що сповна реалізувала себе, присвятивши служінню своєму народові; як людини, що у всіх сферах демонструвала результати діяльності за найвищими показниками якості; як людини, яка спроектувала модель освіти, що ґрунтується на результатах власних досліджень закономірностей її національного розвитку; як людини, яка цілеспрямовано і позитивно реалізувала визначену концепцію національного становлення держави, освіти як її значущої складової. Перелік можна продовжувати.

Це надбання нашої історії ніколи не перестане бути актуальним з позиції методологічної основи досліджень освітньої сфери, воно може бути предметом різноаспектних глибоких, системних досліджень безвідносно до ідеологічних цінностей, рівня дослідженості проблем, оскільки кожний раз актуальна освітня ситуація, з кожний раз новою конфігурацією складових, привносить нові проблеми, ракурси їх вивчення. Кожне попереднє дослідження, разом з першоджерелами, документальними матеріалами, буде слугувати базою, методологією для нових перспективних наукових розвідок, тим більше історичні ракурси та тенденції розвитку будь-якої сучасної проблеми неодмінно додадуть глибини її вивченню. Наукові дослідження виступають єдиним механізмом забезпечення ефективності розвитку освітніх систем: у разі припинення досліджень їх розвиток безальтернативно переводиться в режим застою або хаотичних змін.

Головна мета статті полягає у спробі сфокусувати увагу на потенціалі реформування та розвитку вітчизняної освіти, аналізуючи практику управлінської діяльності Івана Огієнка, фактори, що інтегрально визначають її якість. Як уже

засначалося, невичерпність наукового потенціалу багатогранної спадщини Івана Огієнка, як і інших видатних персоналій, обумовлюється їх цінністю передовсім з позиції потужної методології по відношенню до сучасних наукових пошуків, які постійно змінюються, реагуючи на запити актуальної практичної діяльності, у сфері освіти в тому числі. Дослідження проблем сучасної професійної освіти, що відзначається зміною парадигми професійного становлення спеціаліста, а відтак і необхідністю переходу на принципово інші технології навчальної діяльності, означає, що міняється інструментарій дослідження, тобто вже досліджені факти та процеси інтерпретуються з позиції актуальних цінностей та проблем практики, а тому закономірно будуть продукувати в тому числі і інші результати. Отож, цінність представляє не сам факт наявності дослідження, а результати, що визначаються передовсім за критеріями затребуваності практикою, можливістю їх реалізації задля її реального удосконалення (природна пріоритетна функція науки). У такий спосіб будемо формувати ситуацію інтеграції науки і практики, що буде диктувати необхідність наукового визначення та обґрунтування вектору освітнього розвитку, логіки його реалізації, науково вивреного змістово-технологічного забезпечення, орієнтуючись не лише на ефемерні, привнесені «ззовні» високі стандарти якості, а на реалії актуальної вітчизняної практики, і можливості їх оптимальної імплементації, максимально зберігаючи набуток власного досвіду, позитивні тенденції розвитку національної системи.

Аналіз наукових праць історико-освітнього спрямування показує, що більшість їх стосуються отримання нової інформації, достовірних даних щодо життя та різновекторної діяльності Івана Огієнка, що пояснюється закономірними тенденціями інформаційно-репродуктивної освіти. Не применшуючи значення фактологічного матеріалу, без якого жодна наука не може обійтися, акцентуємо увагу на можливостях його використання в дослідженнях сучасних проблем розвитку вищої професійної освіти, зокрема, на невичерпності їх актуальності не лише в близькій, а і в далекій перспективі.

Головний напрямок розвитку професійної освіти – забезпечення якості «кінцевого продукту» її функціонування (моделі випускника безвідносно до типу та рівня освітньої діяльності). Навіть поверховий аналіз життя Івана Огієнка свідчить про те, що якість була абсолютним критерієм будь-якої сфери його діяльності, будь-якої роботи, за яку він брався. Науковці, політики ще довго будуть сперечатися про правильність позицій, валідність результатів діяльності Огієнка як ідеолога, науковця, лінгвіста, просвітника, богослова, управлінця та ін., однак, немає дискусій стосовно рівня якості діяльності, якою він займався, що забезпечувалася науковою обґрунтованістю, цілеспрямованістю, стійкістю визначених для себе ідеологічних позицій, самовідданим патріотизмом, жертвовністю, високим професіоналізмом, максимальною інтеграцією національно-державницьких, професійних та особистісних смислів.

Фактично всі провідні сфери діяльності були для Огієнка і предметом наукового інтересу, що обумовлено потребою в ситуації ідеологічної невизначеності, активних політичних баталій самому досліджувати процеси, шукаючи відповіді на актуальні питання, послуговуючись їх результатами передовсім у власній практичній діяльності. Отож, йдеться про людину, що сповна реалізувала себе за власним комплексом цінностей та програмою їх реалізації, присвятивши життя служінню своєму народові.

У ситуації абсолютної орієнтації освітніх систем усіх рівнів на умови ринку, а відтак і на показники якості кінцевого «продукту» функціонування навчальних закладів, основи їх конкурентоздатності, особливої актуальності набувають проблеми пошуку шляхів оптимізації означеного процесу.

При тому, аналіз реформування вищої професійної освіти останніх десятиліть засвідчив, що найбільше помилок зроблено не у сфері визначення стратегічних напрямків розвитку освіти в Україні, технологій їх реалізації, а у сфері їх впровадження в систему вищої освіти, що склалася в державі на початок дев'яностих років ХХ століття в контексті принципово іншої соціально-економічної ситуації.

Найбільш руйнівним виявився закономірний конфлікт систем (інноваційної та традиційної) і нездатність менеджменту практично всіх рівнів глибоко проаналізувати та адекватно оцінити ситуацію, вибудувати логіку сходження до інноваційних стандартів освіти, максимально враховуючи особливості актуального рівня та сформованих національних традицій освітньої діяльності. Провідні міжнародні фахівці у сфері менеджменту доводять, що ефективність функціонування організації (безвідносно до типу та рівня) на 75-85% залежить від якості управлінської складової. Трансформуючи головні їх позиції на сферу вищої професійної освіти, спробуємо виділити комплекс аргументів на користь такого твердження.

За концепцією інноваційної освіти управління у цій сфері є системним і тотальним: загальне управління навчальним закладом обумовлює систему управлінської діяльності, пов'язаної з управлінням як у всіх його підрозділах, сферах діяльності вишу, так і управління навчальним процесом, що реалізується кожним викладачем у рамках навчального заняття, кожним студентом, що визначає індивідуальну траєкторію та методика професійного становлення. Отож, загальний освітній менеджмент в рамках конкретного закладу реалізує складну систему управлінської діяльності, яка не лише програмує оптимальну взаємодію всіх її підсистем, а і визначає принципи управлінської діяльності у всіх її сегментах, взаємодоповнюючи та гармонізуючи їх. Кардинальна відмінність класичної та інноваційної освіти полягає в тому, що учасників освітнього процесу не можна поділити на «управлінців» і «виконавців», кожний з них реалізує всі ці функції у складній конфігурації з пріоритетністю відповідно до визначених функціональних обов'язків. Тому головне традиційно формально визначеної управлінської структури вишу полягає не в тому, щоб одноосібно і безальтернативно взяти на себе директивно-контролюючі функції, а в тому, щоб сформувати сприятливі умови для узгодженого, продуктивного функціонування та взаємодії всіх управлінських підструктур у контексті загальної концепції розвитку ВНЗ, забезпечення інтерактивності управлінської діяльності, трансформації управлінських функцій у самоуправлінські всіх суб'єктів освітньої системи, викладача, студента в тому числі.

Дослідження потенціалу розвитку вищої професійної освіти, її управлінської складової має фокусуватися у трьох площинах:

1. Комплексний аналіз освітньої системи, управління якістю її функціонування та розвитку, що склалася в державі, у кожному навчальному закладі, у кожного викладача за критеріями інноваційної (особистісно орієнтованої, компетентнісної) освіти, виявлення потенціалу розвитку та проектування на його основі поетапного процесу сходження, орієнтуючись одночасно на стратегічні (модель інноваційної діяльності) та на тактичні цілі (як реально досяжні за короткий проміжок часу в рамках стратегічних).

2. Системний та глибокий аналіз розвитку національної освітньої системи в ретроспективі, виявляючи базові закономірності, визначні досягнення, найбільш типові проблеми управління, а також спади і підйоми у розвитку та фактори, що їх обумовлювали. Особливу цінність представляє управлінська діяльність періоду реформ, надто, коли йдеться про рівень радикальних, а також управління освітніми системами, що виникали як автономні утворення і функціонували радше всупереч загальноприйнятим стандартам та принципам розвитку.

3. Порівняльний аналіз європейських стандартів та технологій управління якістю вищої професійної освіти, орієнтований на виявлення спільних позицій та відмінних, обумовлених особливостями, традиціями національної системи освіти; аналіз освітніх систем в динаміці їх розвитку, забезпеченні інтеріоризації інноваційних європейських технологій управління в національну систему освіти, реальні здобутки вітчизняних науковців, які глибоко вивчали ментальні особливості народу, його культуру як контент будь-якої освітньої діяльності.

Аналізуючи сучасну систему реформування вищої професійної освіти, неважно дійти висновку, що в її контексті актуалізований потенціал третього суб'єкта, при тому європейська система освіти, як правило, представляється як безальтернативна у тому варіанті, який пропонується на загальнодержавному рівні і трактується як «упровадження» інноваційних освітніх технологій. Найбільшою проблемою такої методики запровадження є нерозуміння самої моделі компетентнісної освіти, яка функціонує і розвивається як взаємодія (інтерактивна діяльність, суб'єкт-суб'єктна взаємовідносини) всіх учасників освітнього процесу, забезпечуючи суб'єктність їх позиції. А це означає, що в реформуванні, розбудові системи приймають участь не лише управлінці, які вирішують усе за всіх, практично визначаючи безальтернативність виконання їх вказівок (модель класичної освіти, інформаційно-директивного адміністрування), а і конкретні вищі, їх викладачі, студенти.

Виходячи з загальної логіки компетентнісної освіти, інноваційний менеджмент полягає не в тому, щоб розробити продуктивну модель освітньої діяльності і реалізувати її на практиці, а щоб мобілізувати всіх учасників освітньої діяльності на спільний, узгоджений, ефективний пошук моделі функціонування конкурентоспроможного навчального закладу, забезпечення перманентності його розвитку, орієнтуючись на найвищі показники якості, продиктовані сучасним ринком освітніх послуг, праці загалом. При тому фактично змінюються головні управлінські функції з директивно-контролюючих на стимулюючо-організаційні, оскільки локус контролю переміщається з контролю результату діяльності на контроль процесу діяльності, забезпечуючи управління його якістю.

З зазначеного вище аспекту важливо проаналізувати позиції найбільш відомих національних освітніх діячів у сфері управління освітою різних історичних періодів, за різних соціально-економічних ситуацій, що демонструють наукові ідеї, практичні позиції, які найбільш співзвучні з сучасними, загальноєвропейськими, тобто головними чинниками виступають логіка, природовідповідність, культуровідповідність освітньої діяльності, орієнтація на фахівця як суб'єкта власного розвитку. Одним із беззаперечних лідерів у цьому контексті можна вважати Івана Огієнка. Акцентуючи увагу на проблемах освітнього менеджменту, спробуємо визначити аргументи, які доводять правомірність зазначених позицій, зокрема, відмінність управлінської діяльності І. Огієнка від класичних, що склалися в рамках інформаційно-репродуктивної освіти. І. Менеджер – це і державний діяч, який сприймає функціонування свого закладу не лише як автономного утворення, орієнтованого на прагматичні, регіональні цінності та перспективи, а трактує одночасно і як фактор перспективного розвитку відповідної галузі, сегментом якої він виступає, а відтак і держави в цілому. Розвиток закладу в контексті державотворчих процесів неодмінно обумовлює і зворотній зв'язок: оптимізацію державного управління галуззю, забезпечення якості функціонування її суб'єктів. І. Огієнко – насамперед, державний діяч, який трактував розвиток університетської освіти як потужний фактор державотворення, а не лише заклад, що забезпечує професійну

підготовку спеціаліста, відповідно до цього найвищого цільового орієнтуру формувалася концепція створення і розбудови університету. У липні 1918 р. організована ним дійова університетська комісія щодо реалізації в Кам'янець-Подільському університеті його концепції, за якою заклад перетворювався не лише на осередок отримання знання і лабораторію передової загальнолюдської наукової думки, а й був рушієм національного відродження країни [1, с.48]. В монографії І. Тюрменко «Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)» на документально-архівному матеріалі, починаючи з 1917-го і завершуючи 60-ми роками ХХ ст., аналізуються процеси державотворення і рефлексії різновікового досвіду будівництва української держави у Огієнкових працях [1]. 2. Успішний менеджмент у сфері освіти компетентнісного рівня передбачає, що кожний навчальний заклад формується на основі загальних стандартів, проте з максимальним урахуванням особливостей сформованої системи, її пріоритетів та проблем, а також потенціалу розвитку відповідно до можливостей педагогічного колективу, всіх членів освітньої діяльності. Тут об'єктивуються регіональні, індивідуальні характеристики, які не вступають у конфлікт, а гармонізуються з загальноприйнятими європейськими, державними освітніми стандартами. Тому уніфікація, типізація функціонування та розвитку освітніх закладів – пріоритет інформаційно-репродуктивної освітньої системи. Особистісна орієнтованість передбачає суб'єктність позиції кожного учасника освітнього процесу, починаючи з держави (в рамках європейського освітнього простору), ВНЗ (в рамках державного освітнього простору), факультету (в рамках університетського освітнього простору), відповідно, викладача (в рамках особистісно орієнтованої професійної діяльності), студента (в рамках персоніфікованої траєкторії професійного становлення). Суб'єктність позиції визначає право та умови формування освітнього простору на основі власних характеристик та індивідуального потенціалу розвитку), орієнтуючись на загальні стандарти якості. Іван Огієнко – автор ідеї створення національного освітнього закладу, розробник концепції та моделі його реалізації, системотвірні позиції якого визначалися відповідно до авторського бачення його розвитку, результатів співпраці з командою однодумців. У запрошенні на відкриття Кам'янець-Подільського університету за підписом І. Огієнка зазначається: «Новий університет, що вже з самого географічного положення найближчий до високої західно-європейської культури, не буде звичайним університетом східного типу... Вірний кращим традиціям європейських університетів, новий Кам'янець-Подільський Державний Український Університет матиме на углі невинну наукову працю на користь рідної української культури» (Центральна наукова бібліотека ім. В. Вернадського НАН України. Відділ рукоп. Од. Зб. 23927. Арк. 1-2.:1]. М. Тимошик у праці «Голгофа Івана Огієнка» досліджує роботу університету, зусилля ректора, спрямовані на те «аби університет став тим справжнім осередком національного відродження української мови, національної культури цього, з одного боку, ополіяченого, а з іншого — зрусифікованого краю (Поділля. – Авт.)» [2, с.43]. 3. Менеджер – це людина з геополітичними амбіціями. Політика у сфері освіти стосується не закритого самодостатнього освітнього простору, а відкритого, саморозвивального, який активно та продуктивно взаємодіє з оточуючим середовищем, забезпечуючи взаємобогачення один одного. Тобто, якщо підвищити рівень освітньої активності регіону (просвітницька діяльність, лекторії, конкурси, майстер класи, публічні виступи, дискусійні клуби, українська гімназія для дорослих, організація курсів українознавства та ін.), це неодмінно вплине на статус університету,

його імідж, підтримку громадськості, якість абітурієнта, а відтак і загальну продуктивність освітнього процесу у виші, його конкурентоспроможність на ринку праці. Спостерігався активний процес формування регіонального освітнього простору як складової соціокультурного, головним осередком якого став університет. 4. Успішний менеджмент – це системна компетентність, яку не можна сформувати виключно на розумінні технологічних схем управлінської діяльності. Менеджер повинен досконало розуміти суть та закономірності процесів, якими він управляє. Свій природний хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча Іван Огієнко однаковою мірою успішно застосовував як мовознавець та літературознавець, як редактор і видавець, як перекладач та поет, як ректор та міністр, як православний митрополит та історик української церкви. Він чесно і сповна служив українській справі, не полишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації. Це не лише багатогранність діяльності, пошук себе, а і відповідальність за успіх будь-якої справи, якою опікувався. Як відомо, Огієнко погоджується в 1919 році на посаду міністра освіти в Києві за умови, що посаду ректора в Кам'янець-Подільського університету залишає за собою. 5. Менеджер у сфері освіти – це передовсім професіонал за головним фаховим призначенням. Основним чинником забезпечення якості університетської освіти є професіоналізм викладача. Функція менеджера полягає в тому, щоб створити освітню систему, що буде мати саморозвивальний потенціал, тобто систему, здатну абсорбувати всі складові за критеріями якості, тобто яка, до прикладу, апріорі «не прийме» викладача з низьким рівнем кваліфікації через механізми конкуренції, комплексного діагностування, елективності та ін. Також важливо, щоб управлінець не вимагав того, чим не володіє сам. Так, студент історико-філологічного факультету Віктор Петров про лекцію Івана Огієнка писав: «Ще й досі в моїх вухах бринить відгук оплесків, що заповнили своїм гуркотом вузький простір шостої аудиторії... Поза сумнівом, з усіх доцентських лекцій, виголошених у ті часи в університеті, це була найблискуліша. Вона стала для мене наочним доказом того, як ретельний учений дотиком чарівної палички з дрібної теми здатний створити казковий палац, шліфуючи, обернути камінець у блискучий діамант бездоганної ерудити» [3]. 6. І. Огієнко – визначний науковець (наука – не самоціль, самоцінність), у якого наукова, освітня, просвітницька діяльність інтегровані: наука виступає реальним засобом забезпечення національної орієнтованості державотворчих процесів. Наука сприймається як спосіб власного пошуку істини, яка потім транслюється не лише науковцям, студентам, а і на широкий загал, насичуючи її власними смислами та переконанням, емоційно викликаючи небайдужість у слухачів, потребу у формуванні власних позицій стосовно порушених проблем, потребу самостійного пошуку власної громадянської, життєвої позиції. Результати досліджень різних аспектів освітньої діяльності, розвитку освіти в Україні в ретроспективі також додавали глибини та системності розуміння освітніх процесів, активно використовуються у власній управлінській діяльності. Дослідження мови стосувалося не тільки мовних явищ та процесів в рамках традиційної лінгвістичної науки, а і проблем, пов'язаних з її державо-творчими, національними цінностями. 7. Імідж ректора українського університету асоціюється з людиною, яка живе в гармонії сама з собою, у якої громадянське, професійне максимально зінтегроване з духовним, особистісним, тобто яка реалізує свій особистісний, життєтворчий потенціал за цінностями, що вповні асоціюються з загальнодержавними. Отож, все, що декларується студенту, громадськості, реально реалізується у

власному житті. Найголовніші уроки, що залишив для нас Іван Огієнко (за Миколою Тимошиком): по-перше, це урок неймовірної працьовитості та працелюбності; урок істинного, а не кон'юктурного служіння науці; урок синівського вболівання за долю української мови, самовідданих зусиль задля її утвердження в усіх сферах державного, суспільного життя; глибока порядність та людяність; політична мудрість; урок безмежної любові і вірності Україні [2, с.229].

Отож, можна виділити наступні інтегральні характеристики Івана Огієнка як управлінця з позиції сучасних принципів освітнього менеджменту, які можуть слугувати як основою визначення стратегії саморозвитку, так і основою діяльності (самодіагностики) за визначеним блоком показників якості: 1. Стратегічність, системність, концептуальність мислення, здатність до генерування ідей, проектування освітніх систем, які максимально співвідносяться з державою твірними, національно орієнтованими. 2. Високий патріотизм, духовність. Тип сильної, самовідданої і відповідальної особистості, здатної до місіонерства і жертвності. Максимальна інтеграція особистісного та професійного. Комплекс особистісних якостей, пов'язаних з визначенням життєвого кредо як основи особистісної самореалізації, цілеспрямованість і самоорганізація у досягненні поставлених цілей. 3. Перфекціонізм як інтегральна характеристика людини, що демонструє високі показники якості практично у всіх справах, за які береться, у всіх сферах управлінсько-педагогічної діяльності, якими опікується. 4. Здатність до системного аналізу, наукового дослідження освітніх процесів, що стають основою продуктивного, перманентного, інноваційного розвитку навчального закладу. 5. Здатність до продуктивної співпраці з безпосередніми та опосередкованими учасниками освітнього процесу всіх рівнів, демократичні, партнерські взаємовідносини, колегіальні принципи обговорення та вирішення проблем, стимулювання до активної участі в управлінській діяльності. Повага до викладача, студента, визнання за ними права на власну думку, формування сприятливої психологічної атмосфери, в основі якої – повага до кожного, взаєморозуміння, підтримки, довіри. 6. Цілеспрямована кадрова політика, здатність формувати «команду» фахівців за принципами професіоналізму, конструктивної співпраці.

Список використаних джерел:

1. Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : монографія / І. Тюрменко. – К., 1998. – 282 с.
2. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с.
3. Домонтович В. Університетські роки / В. Домонтович // З іменем святого Володимира : у 2 т. – К., 1994. – Т. 2. – С. 389.

The article investigates the peculiarities of Ivan Ogienko's management activities from the perspective of concept and technologies of modern management in higher education.

Key words: competence education, school management, quality control, educational management.

Отримано: 30.09.2016 р.

ПЕРШОДЖЕРАЛА

УДК 930.2:394.92«19»Огієнко

І. Ю. Тарасенко

*Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України*

З ЛИСТІВ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА)

У статті розглядається малодосліджене питання про зв'язки видатного українського церковного і культурного діяча митрополита Іларіона (Огієнка) з вихідцями з Поділля або тими, хто активно діяв у Поділлі в роки Української 1917-1921 рр. Тут також наводяться відповідні листи до Іларіона, виявлені в архівосховищах Канади.

Ключові слова: Україна, Українська Православна Церква, Кам'янець-Подільський.

Постать видатного українського церковного і культурного діяча митрополита Іларіона (Огієнка) (1882-1972) не потребує спеціальних рекомендацій. Ще в дореволюційний час він став вченим-філологом зі світовим ім'ям, в роки українських визвольних змагань став міністром освіти й сповідань УНР, засновником і першим ректором Українського Державного Університету (УДУ) в Кам'янці-Подільському. Опинившись на еміграції після придушення УНР російськими військами, він не припиняє активної роботи на політичній і культурній ділянках, все більше тяжіє до церковного життя (тим більше, що до нього зверталися духовні особи як до міністра сповідань), в роки Другої світової війни стає єпископом (пізніше митрополитом) Холмським. У 1944 р. він був змушений емігрувати вдруге і врешті осів у Вінніпезі, де очолив УПЦ в Канаді.

Його творча спадщина, заборонена в СРСР, потроху повертається в Україну, передрукуюються його книжки, врешті стало можливим працювати з його архівом у Вінніпезі (він творить окремих фонд в архіві УПЦ в Канаді). Хоча він зберігся не повністю (він двічі горів ще в довоєнний час та в 1944 р.), однак збереглося ще досить багато документів, бо митрополит дбайливо зберігав кожен лист. Відомий історик о. Юрій Мицик мав доступ до архіву УПЦ в Канаді і видав частину документів [1], переважно кореспонденцію (листи до митрополита та його листи – відповіді) перших повоєнних років. Ми теж мали змогу попрацювати в архіві і тепер готуємо до видання другий том документів митрополита (цього разу спираючись головним чином на міжвоєнне листування). У виданому першому томі є листи до митрополита писані викладачами й студентами УДУ (шість адресатів), а також уродженців Поділля. Так, уродженець Поділля, український громадський і культурний діяч Віктор Приходько з ностальгією згадував роки молодості і юності в Кам'янці-Подільському (де-

які сторінки минулого знайшли відображення в його мемуарах «Під сонцем Поділля»). У статті було враховано зацікавлення читачів цього регіону України і тому ми вмістили тут листи до митрополита Іларіона (в довоєнних – ще як професора Івана Огієнка) кількох осіб, долі яких пов'язані з Кам'янцем-Подільським, або принаймні торкаються подільських сюжетів.

Спочатку подаємо два листи українського громадсько-політичного діяча Віктора Андрієвського (1885-1967). Хоча він походив з Полтавщини, однак жваво цікавився українським релігійним і культурним життям всієї України, писав спогади й статті з даної проблематики і це зближувало його з майбутнім митрополитом. До того ж він цікавився запискою богословського факультету до константинопольського патріарха (очевидно про здобуття автокефалії Українською Православною Церквою). Далі йде лист священника Панааса Бублія, котрий ще як світська особа брав активну участь в громадсько-політичному житті Кам'янця-Подільського 1917-1920 рр. Близьким до нього тематично є лист № 6 ієродіякона Дмитрія (Гавришчука), якому Огієнко давав рекомендації на висвячення у квітні 1921 р. Він торкається перепопу в українізації церковного життя, які чинились чорносотенними єпископами, ширення ними відвертої брехні й наклепів, спільні антиукраїнські дії з польськими шовіністами. Лист № 4 писаний двома авторами: поетом Миколою Вороним (1871-1938) та професором Леонідом Білецьким (1882-1955). Вороний походив з Катеринославщини, але Білецький працював як доцент в УДУ (1918-1920), потім – в українських університетах та вищах Львова і Праги, тривалий час листувався з митрополитом. Цей лист не містить згадок про Кам'янець-Подільський, але засвідчує, що до Огієнка ще в довоєнний час зверталися як до благодійника (ця сторона його діяльності особливо виявляється у повоєнний час, коли маси «ДіПі» та біженців з України жили в тяжких умовах у таборах в зруйнованих Німеччині та Австрії і зверталися до митрополита як до єдиного рятівника). Тематично близьким є лист (№7) уродженця Поділля Степана Килимника (1890-1963). Він був писаний 1946 р. якраз з табору біженців у м.Ляндек (Австрія) і містив у собі привітання з новим 1947 роком і Різдом Христовим не тільки від автора, але й таборових культурно-освітніх організацій. У його наступному листі (№ 8) від 25.02.1956 р., писаному з Торонто від імені двох родин (Килимники й Рєви), міститься співчуття й тривога за митрополита, який тяжко захворів, зворушлива згадка про молитву за митрополита маленького Юрка. Лист №5 був написаний українським письменником, літературознавцем і редактором Павлом Богацьким (1883-1962), який в молоді роки вчився у духовній семінарії Кам'янця-Подільського. Він засвідчує пошану до Огієнка українських еміграційних наукових установ (вони звертаються до нього з проханням прорецензувати наукові праці, просять прислати книги Огієнка).

Листи подано за алфавітним принципом (прізвища авторів). Варто розшифрувати деякі скорочення вживані в листах, а також у коментарі: ПАПЦ – Польська Автокефальна Православна Церква, РПЦ – Російська Православна Церква, РПЦ – Російська Зарубіжна Церква, УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква, УАЦ – Українська Автономна Церква, УПЦ – Українська Православна Церква. Зберігаємо авторський правопис вжитий у листах і тільки в деяких випадках наблизили його до сучасного. Курсивом виділено місця написані авторами власноруч.

Джерела та література:

1. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – К., 2006. Крім того, листи письменника Андрія Чайковського до проф. І.І. Огієнка були надруковані о. Юрієм Мищиком в кн.: Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження. – Львів, 2007. – Т.4. Див. також працю колективу упорядників: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). – К., 2001.

№ 1

1922, червня 28. – Відень (Австрія). – Лист Віктора Андрієвського.

«28.VI.[19]22

Josefstädter strasse 9/19 in Wien VIII

Високоповажаний Пане Професоре!

Вибачте, будь ласка, що насмілююся звертатися до Вас, хоч особисто я й незнайомий з Вами. Річ іде про справу, що близька нам обом. Власне я хотів би повести тут в австрійських українських і неукраїнських колах широке ознайомлення з національно-релігійним українським рухом і з автокефальними стремліннями української церкви. В міру сил моїх я се робив у «Соборній Україні», але бракує мені матеріалів тепер. Я сходив тутешні книгарні, шукаючи деякі видання УАЦ, в результаті чого УМНА за моєю порадою звернулася і дістала деякі видання, але на превеликий мій жаль не то, що мені потрібно. А мені потрібні такі числа: 1-е (Прохання до Патр[іарха] Царгородського...), 4, 8 (Укр[аїнська] Авт[окефальна] Церква її завдання й організація), 12, 13, 21, 25, 26, 29, 30, 37. Я вже був через Музей-Архів, через Союз Інвалідів і на Hotel Bristol № 6 послав замовлення і додав 100 м[арок] п[ольських], але от минає місяць, а я ніякої відповіді від видавництва, ніж книжок ніяких не дістав. Як Ваша ласка, не відмовте мені відписати, чи вони вийшли з друку? В разі одержання їх – гроші по рахунку в марках польських я вишлю негайно. Се була б перша справа. Справа друга в тім полягає, що я взагалі хотів би особисто увійти в близькі зносини з діячами авток[ефальної] Церкви, діставати від них інформації і в разі потреби й сам інформувати про те, що могло б інтересувати їх. Мені тепер дуже інтересно було б дістати останні матеріали про сучасне церковне життя і стан укр[аїнського] нац[іонально]-реліг[ійного] руху у нас на Україні.

Сам тепер я студіюю з великим інтересом і захопленням Ваш переклад св. літургії: велике і святе діло, і велика Ваша в тім, пане професоре, заслуга перед українською нацією! Дай Боже Вам здоровля, а Укр[аїнській] Авт[окефальній] Церкві (видавництву) многая літа!

Якби Ви були ласкаві відписати мені і поінформувати в тих справах, що мене цікавлять, то я був би Вам сердечно вдячний, а в дальшому може з того вийшло б і яка реальна користь для тої справи, якій ми обидва служимо.

Чекаючи ласкавої Вашої відповіді, з глибоким і ширим до Вас поважанням Віктор Андрієвський.

Як ваша ласка, не одмовте порадити мені де можу дістати статут Кирило-Мефодієвського Брацтва? А може його можу одержати разом із замовленими книжками?»

(Автограф.)

№ 2

1922, червня 29. – Відень. – Лист Віктора Андрієвського.

«29.VI.[19]22

Вельмиповажаний Пане Професоре!

Вчора увечері я написав листа, котрий додаю, а сьогодні одержав від Вас брошури № 1 і № 42, за які щиро дякую. Жалко мені дуже, що инчих немає! Чи є надія, що вони вийдуть друком і коли?

Тим часом, коли Вам не трудно, не відмовте мені з ласки своєї відписати на такі запитання:

1-е. Чи прохання до Патріарха Царгородського було подане, коли й скільки мало на собі підписів?

2-е. Чи дістали на нього відповідь?

3-е. Чи не можна де дістати текст записки Богословського факультету К[ам'янець]-Подільського Ун[іверсите]ту до Патріарха?

Якби можна купити я заплатив би негайно гроші; якби можна переслати (моїм коштом) для ознайомлення я в протязі тижня обов'язуюсь повернути назад.

4. Коли, з цієї ініціативи засновано видавництво УАЦ, на які кошти воно розпочало свою діяльність, чи продовжує її й тепер і що треба, щоб стати його членом?

5. Чи має бути видруковано ті книжки, що мене цікавлять і коли можна сподіватися виходу їх у світ?

6. Дуже прошу бодай згадати які й коли закони про церкву було видано урядами українськими як УНР, так і гетьманським і ще якими инчими?

7. Прошу написати, коли се не забагато труду для Вас коротенько – яку роль відіграв єпископ Антонін в укр[аїнського] автокеф[ального] руху (як його мирське ім'я і прізвище?) в 1917-18 році й пізніше, а також яке його відношення тепер до укр[аїнського] релігійного руху і яке відношення українських автокефалістів до нього і до його справи з патріархом Тихоном?

8. Може є якісь останні новини з України про відношення населення до справи грядучого розколу в російській православній церкві?

Вибачте, високоповажаний пане професоре, що наслідуюся турбувати Вас моїми проханнями, але надіюся, що й я зможу прислухатися Вам і видавництву і радий буду зробити то в усякий час. Коли б що Ви потребували, то я охотно зроблю. Коли б Ви може цікавилися моєю особою, то відомості про мене може подати Вам кожний полтавець. З Андрієм Миколаєвичем Лівичким ми приятелювали у Полтаві в свій час. Я також маю деякі цікаві матеріали з релігійного укр[аїнського] руху, можливо, що мені вдасться їх опублікувати в другім томі моїх споминів (Перший «3 минулого» вийшов накладом «Українського слова» в Берліні).

Ще раз прошу вибачити за турботи і прийняти вислови моєї найглибшої пошани перед Вами й працею Вашою.

Надіюся, що не поставите собі в труд хоть коротенько відписати мені на отсі мої листи.

З правдивим і глибоким до Вас поважанням Віктор Андрієвський.

P.S. Чи не маю я що доплатити за вислані книжки? То прошу мене повідомити – доплату вийшло негайно.»

(Автограф.)

№ 3

1922, серпня 24. – с. Дрозні на Ковельщині. – Лист о. Панаса Бублія.
«Kowel na Wołyni.

Gmina Lubitow wieś Drozdni.

Mieszkanie księdza prawosławnego Lopuchowycza.

Panas Bublly 24/8 1922 p.

Вельмиповажний Пане Міністре!

Вибачте за турбування. Думаю, що Ви мене пам'ятаєте, бо мені доводилось працювати в різногорода громадських і політичних організаціях в Кам'янці, був членом трудового конгресу України, а на еміграції в Тарнові від п.т. спілки членом Ради Республіки.

Маючи ще з України прагнення до пастирської діяльності на користь Українській православній церкві й українського народу я, при допомозі Міністерства Ісповідань, окінчив Українські православні Калішські пастирські курси й тепер одружившись на донці священика Лопуховича с. Дрозні Ковельського повіту, при допомозі Протопресвітера Військ Українських протоієрея Пашевського був рукоположений для Св. Васильєвської церкви 2 бригади 6 стрілецької дивізії, в Варшаві на Покрову єпископом Олександром водіакона, а єпископом Алексієм в неділю 15 жовтня во священика. Минулої неділі я вперше відправив в місцевій церкві с. Дроздзень Службу Божу по Вашому перекладу на українській мові.

Будучи признаним в армію, я мушу виїхати в табор і це я зроблю, але завдяки своєму слабому здоровлю я там довгий час пробути не зможу. Тесть мій не так давно повернувся як біженець великої війни, з великої України, живе бідно й перебувати в нього, на його бідній, знищеній війною парафії, я так само довго не можу. Ласкаво прошу Вас, пане Міністре допомогти мені одержати парафію в місцевості з українським населенням. Знаю, що при Вашій ласкавій участі я зможу улаштувати своє життя. Чувя що православні українські священики потрібні в українських колоніях Америки й що Ви в цій справі маєте зв'язок з певними американськими організаціями. Коли дійсно є потреба й певна допомога для переїзду, то в випадку неможливости отримати парафію тут я згодився б на виїзд до Америки.

Залишаюсь з надією на Вашу допомогу з великою пошаною до Вас священик Панас Бублій.»

(Автограф. На листі є напис рукою І.Огієнка: «Відповідь: краще(?) послужити в таборах 30/Х. І.Огієнко»)

№ 4

Між 1921 і весною 1935 рр. – Лист Михайла Вороного і Леоніда Білецького.

«Глибокоповажний Іване Івановичу!

Ми не сміємо вриватися у Ваші розпорядження щодо розподілу грошей, одержаних Вами. Ми лише звертаємось до Вас зі щирим проханням не забути родину Михайла Корчинського, який також відчуває матеріальну нужду не менше чим ми. Чи не були б Ви ласкаві уділити певну квоту і для нього, нехай би і він перед святами мав можливість подправити свої матеріальні злидні. Правда, ми певні, що Ви його не обминете, робимо лише згадку про нього, так, на всякий випадок. Про ці гроші М. Корчинський не знає нічого.

Зі щирим поважанням залишаємось Л. Білецький, М. Вороний
P.S. Сердечно кланяємось Домні Даниловні».

№ 5

1928, жовтня 13. – Прага. – Лист Павла Богацького.

«Ч. 894 Прага, 13 жовтня 1928 року.
До Вп. П. Професора Ів. Огієнка

у Варшаві

Згідно з Вашим бажанням н[аукове] / Т[оварист]во вислало Вам 10.10. біж[учого] року з книжки, рахунок за які Ч. 253 на суму злот[их] п[ольських] 34. – (тридцять чотири злот[их] пол[ських] долучаємо.

Просимо Вас ласкаво на означені в рахунку книжки написати рецензії, а ті ЧЧ видання, в якому вони будуть вміщені, надіслати н[ауковому] / Т[оварист]ву.

Крім того, будь ласка, надішліть своїх видань на суму, на яку ми вислали Вам, і на тих самих умовах, себто – знижка 40%, пересилка на наш рахунок. Бажаємо мати: Вашу розвідку «Костянтин та Методій» т. т. I і II, а також або «Стилістичний словник», або «Історія друкарства на Україні».

Одночасно просимо Вашої цінної рекомендації та доброго слова поміж знайомими Вам людьми науки про наші видання. А також чи не могли би ми просити Адміністрацію журналу «Духовна Бесіда» вмістити список наших видань, а в оплату чого можемо надіслати наших видань по вибору на суму вартості оголошення після певної знижки з ціни н/видань.

З правдивим поваженням за правління УГВФ: *П.Богац[ький]*

Прилога: рах[унок] 253 на зл[отих] 34.»

(Машинопис. Надруковано на бланку «Український Громадський Видавничий Фонд друкарський та видавниче товариство в Празі»)

№ 6

1923, лютого 16. – Мелецький монастир на Волині. – Лист ієродіякона Дмитрія (Гаврищука).

«16.II 1923 р.

Мелецький монастир на Волині

Високоповажаний п. Професор!

Не так давно – в квітні 1921 року, я брав у Вас рекоменда[ції] до єпископа Діонісія, а тепер пишу до Вас як ієродіякон Мелецького монастиря. Справа в тому, що я і ще один б[увший] учитель – диригент хору монастирського почали українізацію монастиря, яка йшла дуже гарно, но на перешкоді став єпископ Пантелеймон, який засланий до нас на «покой». Це колега «Пімена» з Кам'янець-Подільського. Він обійшов всі наші села (до монастиря приписано 7 сіл) і скрізь розповсюдив чутки, що ми прислани поляками, що ми уніяти і вводимо унію; що ми лжепророки, слуги антихриста і друге. На Різдвяні свята говорив «зажигательные речи» проти нас і українізації і др. Все це у мене є записано, бо я веду дневник, так що як Вам цікаво знати про наші події, то напишіть і я Вам багато матеріалу могу дати, но я допіру пишу до Вас от в якій справі. Єпископ Пантелеймон ввійшов в стачку з вуйтомгміни і той взявся нас обох з диригентом виселити за кордон. У мене був закордонний паспорт, який в Кременці відібрано. Тут в м. Ковелі, я одержав був карту побиту (білу, но в липні 1922 р., коли скінчився її термін (один рік), то карту побиту відібрано і я тепер без документа. В грудні 1922 р. я прийняв монашество, но і це мене не спасе. Диригент живе по картиадімо. Ми обидві неділі тому назад подали прохання про обивательство, новуйт твердить, що такі нас виселят, бо він віднісся в старостове, що ми нібито агітували проти уряду...

В разі висилки чи не могли би Ви нам допомогти, як і чим. З Праги я одержав листа від проф. Біднова, той паршиво(?) пише, а ми і без грошей і голвне куди же мипоїдемо – не в Совдепію же вертатись.

Чекаємо з нетерпінням відповіді.

Ієродіакон Дмитрій (бувший Данило Гаврищук)

Адреса: Kowel, ksiegarnia «Swiatlo» р. Platon Domanicki для ієродіякона Дмитра.

P.S. Надсилайте скоріше відповідь Ієр[ей] Дмитрій.»

(Автограф. На листі є позначка червоним олівцем: «19/II»)

1946, грудень. – Ляндек (Австрія). – Лист Степана Килимника.

«Високопреосвященний ВЛАДИКО!

З глибини серця вітаємо Вас, Владико, з Новим 1947 роком і Св. Народження Христа!

Найсвятіше бажання нас усіх – страдників Землі Української, щоб 1947 рік послав нам добру долю нашої страдниці – УКРАЇНИ, приніс нам справжній мир, спокійне життя і місце на грішній землі. Від імені всіх к[ультурно]-осв[ітніх] Організацій і Комітету в Тиролі – Ляндеку, від себе і моєї родини – бажаємо Вам здоров'я, сил і творчої праці на користь нашої БАТЬКІВЩИНИ.

Просимо милосердного Господа, щоб допоміг Вам у всіх путях Ваших.

Просимо Ваших молитов і заступництва перед Богом і людьми.

Проф. Килимник (*підпис*)

(*Машинопис. Листа написано на поштової картці. Адреса: «Високопреосвященному Митрополиту Іларіону (Проф. Д-ру Огієнку)»*)

1956 лютого 23. – Торонто. – Лист Степана Килимника.

«25 лютого 1956 року, Торонто, Онт[аріо].

Дорогий наш Владико!

З глибокою біллію в душі нашої зустріли ми важку для нас звістку, що Господь Бог послав Вам, Наш Дорогий Владико, нове випробування – важку недугу... Уся наша родина, включно з Юркою, боляче переживає і глибоко, глибоко співчуває Вам.

Архієпископ Михаїл оце тільки що повідомив нас (о 8-й год. вечора)... Всі ми міцно віримо, що сила Всевишнього осинить Вас, облегшить Господь Ваші страждання і підніме Вас з одра болезні, поверне Вам силу, здоров'я і поставить Вас на даліше служіння Йому, Св. Церкві Православній, Вітчизні нашої любій та її народу-мученику.

Глибоко вразило нас учора, а разом і віру в нас вселило у краще таке: коли я повернувся від телефонічної рурки до кімнати, де були всі наші і розповів про таку важку вість, малий Юрко глибоко зітхнув, повернувся до образу Божої Матері, що є в його головах, над ліжечком, склав рученята на молитву і проговорив: «Боже, Матінко Божа, видужайте нам старенького і доброго Владика, пошліть Йому здоров'ячко, щоб він, як і дідусько наш, найскоріше повернувся з шпиталику і був завжди здоровий!»... Далі проговорив сам «Отче наш». І це зробив цілком сам, без найменшого будь-кого впливу... І, віримо, Господь дитячу молитву таки прийме.

І всі ми молимося, благаємо Господа Бога підняти Вас, наш Дорогий Владико з ліжка недуги, повернути сили, здоров'я!

Владико Михаїл заповів по всій єпархії молитися за Ваше здоров'я, а завтра будемо молитися всі в нашій Катедрі (26.ІІ) і Господь зглянетися на мольби наші й оздоровить вас.

Тетяна впевнила нас, що усе буде гаразд, що Ви, Владико, коли пережили важкі 7 годин, то далі буде все гаразд, але догляд та дальша обережність – все це мусить займати у Вас постійну і неухильну увагу. Заклопотані ми лише тим, як і хто доглядає Вас. Глибоко жалкуємо, що ми так далеко відстанню від Вас і не зможемо безпосередньо Вам допомогти.

Отже, щиро молимося за Вас, наш Дорогий Митрополите і міцно віримо, що Господь Бог Вам допоможе, поставить Вас на ноги, оздоровить від важкої недуги!

Завжди з Вами, щиро віддані Вам, наш Дорогий Богомольцю, хайГос-
подь має Вас у своїй опіці
Родина Килимників та Ревів
Ст. Килимник
Р. С. Тетяна каже, що у вас уже розвинулисяколежералі(?), а це і є осно-
вне при сердечній недузї. СК.»
(*Машинопис.*)

Коментар:

№ 2

«єпископ Антонін». Очевидно мається на увазі Антонін (Грановський) (1865-1927), єпископ Нарвський (1903), Владикавказький і Моздоцький (1913), випускник Київської Духовної Академії. Один з ідеологів та організаторів «обновленства», став митрополитом «обновленської» Церкви (1923), але того ж року порвав з ними зв'язки і заснував власну «обновленську» організацію.

«Андрієм Миколаєвичем Лівичьким». А.М. Лівичький (1879-1954) – український громадсько-політичний діяч, президент УНР в екзилі (1926-1954).

«З минулого». Двотомні мемуари В. Андрієвського «З минулого» (т. 1 – «Від гетьмана до Директорії»; т.2 – «1917 р. на Полтавщині») вийшов у 1921 р. в Берліні. Друге видання його мемуарів вийшло 1963 р. в Нью-Йорку.

№ 3

«wieś Drozdni». Село Дрозні знаходиться на південний схід від Ковеля.

«протоієрея Пашчевського». о. Павло Пашчевський (1874-1944) – Головний Капелан Армії УНР.

«єпископом Олександром». Олександр (Іноземцев) (1882-1948) – єпископ Пінський і Поліський ПАПЦ, з 1942 р. – митрополит.

«єпископом Алексієм». Алексій (Громадський) (1882-1943) – з 1922 р. єпископ Луцький, з 1923 р. – єпископ Гродненський і Новогрудський.

№ 4

«Михайла Корчинського». М. Корчинський (1885-1937) – український політичний і громадський діяч, адвокат. У листопаді 1919 р. член Ради Головноуповноваженого Уряду УНР в Кам'янці - Подільському.

«Домні Даниловні». Д.Д. Огієнко (1882-1935) – дружина проф. П. Огієнка.

№ 6

«єпископа Діонісія». Діонісій Валединський (1876-1960), єпископ Волинський (1919-1922), архієпископ Волинський (1922-1923), митрополит, предстоятель ПАПЦ (1923-1948).

«єпископ Пантелеймон». Пантелеймон (Рожновський) (1867-1950) – єпископ Двинський (з 1913 р.), у 1922 р. різко виступив проти автокефалії ПАПЦ, за що був засланий в Мелецький, потім – в Жирівський монастир. З 1939 р. – архієпископ Пінський і Гродненський РПЦ, з 1940 р. – архієпископ Гродненський і Вілейський. В березні – травні 1942 р. – митрополит Білоруської ПЦ, але всіляко протидіяв її автокефалії, тому був засланий в Ляданський монастир. У 1944 р. емігрував і увійшов до РЗЦ.

«Пімена». Пімен (Пегов) (1875-1942) – архієпископ Подільський і Брацлавський РПЦ. У 1922 р. – увійшов в обновленський розкол, але в 1935 р. повернувся до РПЦ і відновлений в сані архієпископа Подільського і Брацлавського. Відомий як українофоб.

«проф. Біднова». Василь Біднов (1874-1935) – український історик Церкви, з жовтня 1918 по 1920 рр. – проф. УДУ, з січня 1919 р. – декан богословського факультету УДУ, в 1920 році емігрував до Чехословаччини, був професором Українського Вільного Університету в Празі, з 1928 р. – професор кафедри історії Церкви і літургії Варшавського університету.

№ 8

«Михаїл». Михаїл (Хороший) (1885-1977), архієпископ Торонтський і Східної Канади (1951-1972), митрополит, предстоятель УПЦ в Канаді (1972-1977).

In the article the un explored issue of connections prominent Ukrainian church and cultural figure of Metropolitan Ilarion (Ohienko) from natives of Podillya or those who have been active in the Ukrainian Podillya during 1917-1921. Here too also provides the appropriate letters to Ilarion found in Canadian archives.

Key words: Ukraine, Ukrainian Orthodox Church, Камуанетс-Подільськ.

Отримано: 02.10.2016 р.

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

З. І. Тіменик

Національний університет «Львівська політехніка»

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИХ ІДЕЙ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА) І ЙОГО СУЧАСНИКІВ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

1. Філософсько-релігійні ідеї, володіючи високоінтенсивним темпоритмічним потенціалом, періодично, ситуативно чи системно корелюють свої вираження. Міра й рівень таких виражень залежать від низки ситуацій: передусім – від специфіки функціональних можливостей самої ідеї, від структурування та взаємодій її елементів. Водночас важливим є також концептуальний підхід конкретного автора. І, врешті, постійно супровідним чинником стає історико-культурний контекст, який усталюється через міжрелігійні комунікації, через міждисциплінарний простір. Тобто коли мати на увазі головну особливість філософії релігії – безперервне взаємопов'язане урєальнення своєї субстанції зі субстанцією міжгалузевою. А з методологічного погляду найпродуктивнішими виявляють себе методи аналізу, синтезу й компаративістики, також – принципи гармонії-симфонії та аналітико-синтетичного осмислення і низка різноманітних конструктів.

2. Назване урєальнюється в Іларіоновій спадщині, розкриття якої невіддільно поєднуєднано з науково-дослідницьким тогочасним процесом. За мірою частотності, інтенсивності взаємозв'язків найпершим є вираження двох ідей – Бога і взаємодії добра-зла, світла-темряви (попри те, що у конкретиці їх вияву помітними стають неоднозначні розуміння, про що свідчить, зокрема, позиція Михайла Грушевського). Особливо, коли зважити на духовнокультурний феномен «Требника» Митрополита Петра Могили, у текстах якого гармонійно поєдналась переосмислена язичницька традиція зі сакральною культурою українців-християн. «Требник», – стверджував Грушевський, – відродив темну середньовічну фантастику, з її обрядами на вигнання і приборкання¹ нечистої сили та поученнями, переповненими вірою в реальність всякої чортівщини» [1, с.101].

3. Між тим по-історіософськи комплексно проаналізував обмірковану ситуацію Митрополит Іларіон (Огієнко); і передусім – з увагою також до методологічного вираження, зазначаючи, що попередні віровизнавчі системи здатні змінюватися принаймні двоваріантно. Тобто або коли змінюється форма вираження без зміни ідеї, або коли зі збереженням ідеї названа форма урєальнюється тільки частково, певною мірою видозмінюючись. Супровідно автор уконтекстовує у русло своїх міркувань про філософсько-релігійні ідеї сам факт

¹ Так – в оригіналі. Мається на увазі «вигнання», «приборкання».

об'єктивної дії релігійної творчості, а їй (як будь-якій іншій творчості) властивий рух, саморозвиток, спонтанне саморозкриття). [див.: 4, с.171].

4. Отже, є підстави мовити про певний мисленнєвий згармонізований комплекс – тобто про те, що (у цьому разі) не входило до специфіки евристичних намірів Грушевського. Між тим, ґрунтуючись на принципі гармонії – симфонії та цілісного поєднання, Владика Іларіон розмірковує не тільки про темпоритміку язичницького світу – вирисовується водночас філософсько-релігійна думка про систему, «котра й тепер сильно впливає на нашу Віру Христову¹, правильніше – живе поруч із Нею» [4, с.10]. Долучається, таким чином, також темпоритміка і самої логіки названого співжиття. Не зосереджуючись спеціально на особливостях окремих елементів дохристиянської системи, все ж стверджено про органічне взаємоіснування елементів двох релігійних систем українців. З позиції передусім християнського богослов'я Владика Іларіон не мав наміру конкретизувати особливості названого взаємоіснування, однак через використаний принцип гармонії-симфонії на шляху до пізнання добра-зла, світла-темряви більшою чи меншою мірою зафіксовано індивідуальне сприйняття.

5. У руслі концепції духовного «призупинювання» помітні спроби вникнути у психофізичний стан тих нововірців-християн, котрі ще донедавна сповідували язичництво. Хід розмірковувань, зокрема, у Степана Килимника, прикметний тим, як розуміти добро – зло, світло – темряву з погляду складної світоглядної темпоритміки зі схильністю до консерватизму – природної риси збереження своєї віровизнавчої системи. Він стверджував: «Надприродні й природні сили, що прихильні до людини, <...> і які людина може прихилити собі, [чаключи] словом та магічними діями, [все ж] забути, відкинути не може, [бо] разом сприймає і нового доброго [християнського] Бога <...>. Трудно, ба навіть неможливо було враз сприйняти новий світогляд» [5, с.101].

6. Близьким до позиції Килимника був і Владика Іларіон (Огієнко), коли зазначав: «ніхто своєї віри [тобто – своєї віровизнавчої системи] відразу не кидає» [4, с.5]. А Василь Зінківський розширив названі розмисли: «Природне» протиставляється у нас самих «благодатному». <...> «Старозавітна людина», не преображена і не просвітлена, не тільки живе у нас, а й вступає у дуже складну та напружену боротьбу із «новим» у нас» [3, с.3-4]. Тобто під час уреальнення філософсько-релігійної ідеї преображення (духовного оновлення) відбувається водночас сегментація елементів онтології та моральної філософії, коли кожна людина має можливість для преображення дохристиянського історичного буття [див.: 2, с.5-6]. У Владика Іларіона – дещо інше спрямування: воно спричинене фактом супровідних духовних виявів язичництва й християнства, а також тим, як тривалий час стара релігійна система об'єктивно впливала (і продовжує впливати тепер) на нову, християнську. Отже, темпоритміка міжрелігійної свідомості з погляду мисленнєво-соціального рівня духовенства та мирян є неоднозначною, оскільки несумірно виявляє себе не тільки антропологізація обміркованого, а й сам рівень індивідуального усвідомлення трансцендентно-іманентних процесів.

7. Стосовно істинності й повноти (між)релігійних комунікацій – як складових елементів однойменної ідеї, – то вони узалежнюються від стану їх вираження, котрий формує і сам рівень історіософського переосмислення. Названим процесам сприяють часові відношення (серед найінтенсивніше виражених – це «колись – тепер», «сьогодні – завтра»). Важливим водночас є, якою мірою визнавець релігійної системи – чинної чи уже проминулої – стає причетним до рівня осягнення психофізичними станами (у межах внутрішньовіровизнавчого простору або з поперемінною ситуативністю у (між) релігійних комунікаці-

¹ Тут і далі написання Іларіонове.

ях. Зокрема, коли розмірковувати про «релігійну правду», коли виникає потреба з'ясувати, що було істиною у попередній системі, а за нового віровизнавчого часу набуло статусу просто «релігійної правди» – такої правди, яка в язичницьку епоху вважалась «істиною» [див.: 4, с.14]. Із логіки міжрелігійних комунікацій випливає, що істини двох віровизнань (одне з яких своїми основними сутнісними моментами відійшло у минуле) одночасно не можуть визнаватися такими, якими вони сприймалися за відповідної епохи, – навіть якщо у відповідних системах кризь поняття «колись» і «тепер» наявні об'єктивні контакти.

8. Тому старі віровизнавчі істини, ставши у новій епосі просто правдою, водночас мали б трактуватись надалі лише просто як істотні, але уже – не як істинні. Звідси випливає, що поняття «істинність» на відміну від поняття «істотність» – не підвладне змінам з погляду збереження своїх принципових атрибутивних ознак. З огляду на зафункціонування «колись – тепер», «сьогодні – завтра» відносна сутність «істотності» тієї чи тієї духовної системи повинна зберігатися. Із розмислів Митрополита Іларіона (Огієнка) у своєму поетапному вираженні утверджуються конструкт «старорелігійна істина» (тепер – тільки «правда») – новорелігійна істина – колись «істина» (тепер – тільки «правда») [див.: 4, с.14].

9. Отже, коли мовити про філософсько-релігійні ідеї, то при використанні різноманітних методів, принципів та інших методологічних конструктів, уможливлено повніше осмислювати особливості спадщини Митрополита Іларіона (Огієнка) порівняно із позиціями його сучасників. Іларіонові сентенції – актуальні; їх творче використання у наш час здатне сприяти консолідації українського суспільства через поглиблення й розширення духовнокультурного простору української нації.

Список використаних джерел:

1. Грушевський М. З історії релігійної думки в Україні / М. Грушевський. – К. : Освіта, 1993. – 192 с.
2. [Зіньківський Василь (?)]. Христос Воскресе! : [звернення до читачів] / [Василь Зіньківський] // Християнська думка. – [К.], 1917. – [№3]. – Март–апр. – С. 3-6. – (У кінці є криптонім автора – З.).
3. Зеньковский В. Свобода и соборность / В. Зеньковский // Путь. – [Париж], 1927. – №7. – Апр. – С. 3-22.
4. Іларіон Митр. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр. / Іларіон Митр. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 424 с. – (Факсимільне відтворення за виданням 1965 р., Вінніпег).
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн., 6 т. / Степан Килимник ; наук. конс. та автор передм. Василь Яременко. – К. : АТ «Обереги», 1994. – Кн. 1, Т. 1-2. – 400 с. – Бібліогр.: С. 388-392. – (Факсимільне відтворення за виданням 1955 р., Вінніпег).

Отримано: 25.09.2016 р.

О. В. Кульбаська

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕКСТОВОЇ ОБРАЗНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

[Кононенко В. Текст і образ : монографія / Віталій Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2014. – 192 с.]

«Поетика є наука, що вивчає поезію як мистецтво» – так лаконічно на рубежі 20-30-х років минулого століття В. Жирмунський означив сутність цієї особливої дисципліни, що вийшла з надр античної філології і на яку нині однаково претендують літературознавство й лінгвістика.

Саме на розв'язанні актуальних питань лінгвопоетики та необхідності випрацювання нових засад і принципів сучасної української мовотворчості сконцентрував свої дослідницькі зацікавлення Віталій Кононенко, зробивши спробу новаторського витлумачення відомих дефініцій з опертям на теоретико-методологічний фундамент досягнень лінгвостилістичного аналізу мовних одиниць й установлення ознак-маркерів, що характерні для авторської індивідуальності та поповнюють скарбницю національного мовно-культурного процесу.

Автор монографії переконливо доводить, що «усе розмаїття проблем у галузі лінгвопоетики можна об'єднати навколо дослідження визначально-го референта аналізу – тексту – чи в його дискурсивно окресленому, чи у власне словесному оформленні» [с.6]. У вступній частині рецензованої праці В.І. Кононенко чітко декларує основний напрям дослідження – опрацювання засобів тексто- й образотворення – і на цьому підґрунті зводить їх в один континуум «завершеного Тексту як наративу» [там само], як динамічної, рухливої, змінної системи, що має специфічні закони самоорганізації й розвитку. У такому контексті звернення Віталія Кононенка до теоретичної бази нової науково-дослідної парадигми, що дає змогу виявити еволюційний характер системи поетичного дискурсу, установити зовнішні та внутрішні чинники розвитку цієї системи, описати синхронізовані в часі новаторські прийоми й засоби художнього письма (зокрема постмодерністського), видається переконливим і доцільним.

Умотивовано постає мета монографії, що передбачає напрацювання новітньої методологічної бази дослідження поетичного тексту як складної відкритої зрівноваженої системи у зв'язку із зовнішніми та внутрішніми чинниками системоутворення, у динаміці відношень з іншими типами дискурсу в загальній системі ідіолекту письменника, а також апробація цієї інтегрованої

моделі на практиці, виявлення її евристичних можливостей у процесі аналізу тексту. Послідовність реалізації мети й розв'язання завдань зумовила наявність вступу («Передне слово»), трьох розділів («Мистецтво слова: лінгвокультурологічний вимір»; «Словесний образ автора. Читач»; «Складники текстового простору»), вивисоків («Післямова»), бібліографії (86 позицій), покажчика імен і резюме (англійською та російською мовами).

Метамову монографічного дослідження визначають два поняття – ТЕКСТ і ОБРАЗ. Зокрема, в основу кваліфікації складників Тексту покладено принципи визначення: 1) зовнішньої, «видимої» комунікативно-когнітивної компоненти, зреалізованої у висловленнях, абзацах, періодах та інших фрагментах, що передають відносно завершену інформацію; 2) внутрішньої, прихованої, імпліцитної, яку традиційно визначають як «вертикальний контекст», «підтекст», «глибинна структура» тощо. Мова-текст репрезентує, з одного боку, креативну сферу діяльності окремого автора, його індивідуально-неповторну манеру самовираження в конкретному творі, а з іншого, – мовотворчість певного історичного проміжку, певної епохи. Світ тексту породжує якісно новий світ певної фрази, певного слова і навіть звуку.

Епіцентром художнього тексту стає Образ, що ґрунтується на «асоціативному мовомисленні й звичайно має слововираження, зокрема й таке, яке спричинює співвіднесення не лише з тим, що сказав автор, а й з тим, що він прагнув сказати, на що натякнув, із чим порівняв» [там само].

Широке тлумачення образу як текстотвірної домінанти (пор. «образ – типізований персонаж», «образ автора», «образ читача», «образ-картина довкілля», «образ у тропеїстичному сенсі») дає авторові монографії підстави для доповнення багаторівневої мовної моделі «Текст ↔ Смысл» ще одним глибинним складником, як-от: «Текст ↔ Смысл ↔ Образ». Безперечно, процеси тексто- й образотворення детерміновані як синергетикою тексту, наповненого Смыслом, так і синергетичними потенціями його образної репрезентації, що й уможливило численні додаткові виміри смислового «миготіння» в тексті (вислів В. Кононенка [с.48]). На наше переконання, завдяки такому підходу закладений міцний лінгвосинергетичний фундамент вивчення художнього тексту загалом.

Антропоморфізм як стрижнева гуманістична монокатегорія дала змогу визначити лінгвокультурологічні засади створення дихотомії образів – автора (наратора) й читача (наратованого) як креативних особистостей і носіїв рис національного психотипу, а відтак і тріади «Культура – Мова – Особистість».

Цінною є наскрізна Я-концепція науковця про смислові параметри тексту, успішно апробована в попередніх монографічних працях і численних статтях, що відкривають перспективи введення в лінгвокультурологічну парадигму таких семантичних одиниць, як *концепт*, *символ*, *лінгвокультурема*, *фрейм*, оскільки на рівні загальнозначеннєвих показників слова поза поглибленим вивченням залишається незліченні додаткові конотації, асоціації, супровідні антиномії, алюзії, метаморфози словесної сполучуваності, явища кореферентності тощо.

Залучивши широкий фактичний матеріал, дібраний із текстів майстрів красномовства нашого часу (М. Вінграновський, І. Драч, В. Голубородько, І. Римарук, Д. Кремінь та ін.), автор створив панораму дискурсивних пошуків, уяскравлення мовостилю, що увібрив у себе досягнення класичної літературної традиції й збагатився модерними знахідками слововживання, які відповідають запитам сучасності.

Цікаві роздуми В.І. Кононенка над творенням словесного портрета автора. На прикладах мовостилю Гр. Тютюнника й Л. Костенко дослідник відстежує особистісні риси видатних майстрів слова, засоби взаємодії на рівні «адресант – адресат». Аналіз лінгвопоетичної структури тексту В.І. Кононенко здійснює на ґрунті *поняттєвих тематичних полів*, що охоплюють низку внутрішньо пов'язаних лексем, синтаксем, дискурсивних компонентів тощо в їхній текстовій самоорганізації й синергетиці незалежно від їх часопросторового розміщення та взаємозумовленості. Привертають увагу й дослідження ключових висловлень, мовно-ліричних відступів, інших дискурсивно-образних компонентів тексту.

В.І. Кононенко – вдумливий текстолог, уважний дослідник художнього мовостилю. Його нова наукова розвідка, безумовно, зацікавить широке коло читачів, спонукає їх до опрацювання теоретичних засад текстово-образного простору художніх витворів у їх сугестивній сутності й парадигматично-мовному моделюванні, до окреслення комунікативних інтенцій, виявлення ілюктивних передумов текстотворення, а отже – до встановлення ідіолектного, власне авторського мовостилю, підсистеми його національно-мовної ідентифікації в усій її словесно-образній інтерпретації.

Отримано: 10.10.2016 р.

ДО ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРИСУДЖЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА ЗА 2016 РІК

Лауреатами премії стали:

в галузі літератури – Сірик Анатолій, поет, прозаїк, перекладач, краєзнавець, член Національної спілки письменників України;

в галузі науки – Фаріон Ірина, доктор філологічних наук, професор, народний депутат України;

в галузі освіти – Шевченко Віталій, письменник, журналіст;

в галузі мистецтва – Шевченко Євген, мистецтвознавець, заслужений діяч мистецтв України (2002), голова Національної спілки майстрів народного мистецтва України;

в галузі громадської, політичної та духовної діяльності, спрямованої на утвердження державності України, миру і злагоди в ній – Габанець Володимир, письменник, громадський діяч; Семистяга Володимир, історик, громадський діяч.

Отримано: 25.09.2016 р.

САЙТ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ ОГІЄНКОЗНАВСТВА

З лютого 2016 р. активно працює сайт «Іван Огієнко. Науково-дослідний центр огієнкознавства» (<http://ohienko.kpnu.edu.ua/>).

На Головній сторінці сайту відображаються «Новини» огієнкознавчого спрямування.

У рубриках сайту («Іван Огієнко – фундатор і ректор університету», «Документи», «Актуальні проблеми огієнкознавства», «Біографія Івана Огієнка») систематизовані відомості про вагомні аспекти життя і діяльності славетного українського подвижника та про дослідницькі студії його доробку.

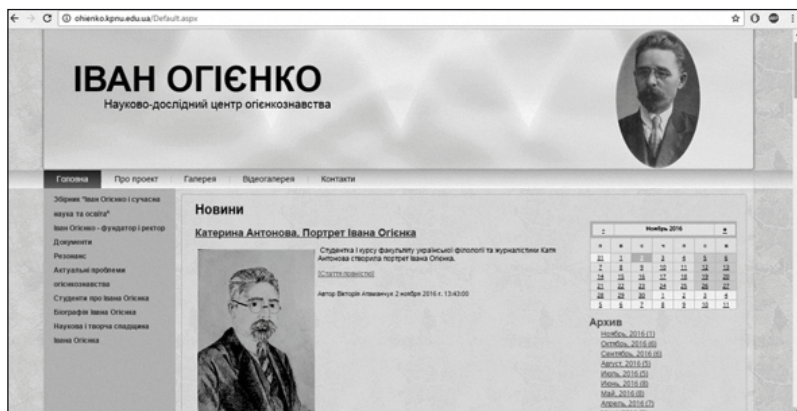
У «Науковій і творчій спадщині Івана Огієнка» розміщені праці видатного вченого, матеріали, що стосуються суспільно-історичного контексту його багатогранної діяльності.

Сучасному осмисленню визначних здобутків українського науковця, громадського діяча, духовного лідера присвячені рубрики «Резонанс», «Студенти про Івана Огієнка».

Рубрика «Збірник «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» містить електронні варіанти фахового збірника (починаючи з одинадцятого випуску).

Важливі розділи сайту, які містять фото- та відеоматеріали про Івана Огієнка, – «Галерея» та «Відеогалерея».

Інформація про науково-дослідний центр огієнкознавства та про напрями роботи центру міститься у розділі «Про проект».

Отримано: 11.10.2016 р.

В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФІЛЬМ ПРО ІВАНА ОГІЄНКА

Студенти, які зараз навчаються в магістратурі факультету української філології та журналістики (Наталія Хом'як, Олексій Черенько, Артем Блазій), у червні 2016 р. зняли відео про першого ректора університету на замовлення науково-дослідного центру огієнкознавства. Його можна побачити на сайті науково-дослідного центру: <http://ohienko.kpnu.edu.ua/>

У відеоматеріалі увага зосереджується на ролі і значенні Івана Огієнка у розбудові Кам'янець-Подільського державного українського університету, створеного у 1918 р. Іван Огієнко зображений як одна із найпомітніших постатей громадсько-політичного життя Кам'янця-Подільського. Він не тільки перетворив Кам'янецький університет на вогнище національної культури, важливий осередок національно-культурного життя краю, але й активно сприяв розвитку української науки та освіти, перебуваючи на посаді міністра в уряді УНР.

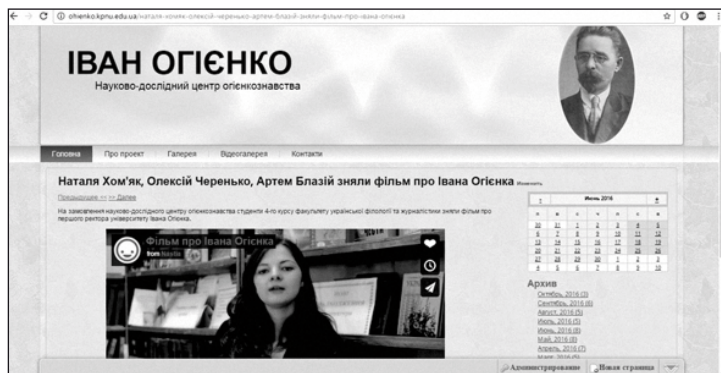
Студенти майстерно відобразили внутрішні відчуття видатного українського діяча, наголосили на основоположних ідеях, які він активно утверджував упродовж всього життя.

Відео одержало схвальні відгуки.

Алла Адамівна Марушкевич, правнучата племінниця Івана Огієнка, (доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка) відзначила гарну режисуру, акторську гру, внутрішню аристократичність студентів.

Василь Володимирович Кобильник, проректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з науково-педагогічної роботи, кандидат політичних наук, доцент: «Безперечно, фільм заслуговує уваги глядача, особливо в контексті пізнавальної інформації про Івана Огієнка, повернення його безцінної духовної спадщини на Батьківщину задля прищеплення молодому поколінню українців людяності, патріотизму і національної свідомості».

Володимир Григорович Святненко, письменник та краєзнавець (м. Брусилів), поділився враженнями від перегляду: «Дякую за фільм. Подивився. Особисто мені фільм сподобався. Молодці Ваші студенти, правильно розставили акценти. Технічно також робота виконана добре. Буду рекомендувати фільм всім зацікавленим людям».

Отримано: 09.09.2016 р.

ІВАН ОГІЄНКО У СУЧАСНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

12 квітня 2016 р. у 406 аудиторії головного корпусу Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка відбулося дійство на вшанування пам'яті видатного діяча української науки та культури – Івана Огієнка. Подія відбулася з ініціативи В.П. Атаманчук, керівника науково-дослідного центру огієнкознавства, та за участю студентів другого й четвертого курсів. Захід відвідало кілька студентських груп разом з викладачами, що забезпечило активну глядацьку підтримку.

Головною особливістю зібрання була його нетиповість та оригінальний підхід, зумовлений неординарним прочитанням творчості Івана Огієнка. Опрацювавши його безсмертні творіння – поему «Туми» та філософську містерію «До Щастя!», – студенти, запропонували глядачам власні інсталяції.

Захід розпочався з цікавих відомостей про Івана Огієнка-ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету та його особисте життя. Студентка другого курсу К. Кириловська презентувала власну оригінальну та дотепну поезію «Студентська Іваніада», яка дала змогу поглянути на Івана Огієнка під новим кутом зору.

Після цього, власне, і почалась презентація студентських робіт, які активно зустрічали оплесками!

Студенти глибоко і самобутньо осмислили проблеми, яких торкнувся Іван Огієнко в творах: проблема морального вибору, проблема щастя, проблема відданості своїм переконанням тощо.

Вони намагались наштовхнути глядачів на роздуми про одвічні цінності: чого варте щастя, що обирати на своєму життєвому шляху? А хіба не це головне? Не нав'язувати власні висновки чи погляди, а запросити до мистецького діалогу.

Доповідачі створили своєрідну атмосферу, використавши влучні цитати з художніх творів Івана Огієнка, відповідний музичний супровід та маловідомі фотоматеріали.

Саме оригінальний підхід і забезпечив глядацьку увагу, адже завжди цікаво побачити щось давно знайоме у новому світі.

Отримано: 15.04.2016 р.

О. П. Колібик

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**«ХТО СКАЗАВ, ЩО ВСЕ УЖЕ ВІДКРИТО!
НАЩО Ж МИ НАРОДЖЕНІ ТОДІ?»
(про Огієнківський випуск газети «СтудINFO»)**

У січні 2016 року в стінах Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка вийшов ще один випуск газети факультету української філології та журналістики «СтудINFO». Студенти торкнулися ще одного розділу життя фундатора університету – Івана Огієнка.

Що тяжчий хрест за край свій рідний,
Що більша за народ свій жертва, —
Скоріше прийде час побідний,
Й не буде праця наша мертва...

Іван Огієнко

Іван Огієнко, мов у воду дивився. Його праця – не мертва, а живе, розвивається. Його «дитя» (Кам'янець-Подільський національний університет) цвіте і щедро дарує плоди – студентів, які продовжують його справу. І тепер намагаються відкрити для себе Івана Огієнка як ученого, митрополита УАПЦ, політичного, громадського і церковного діяча, мовознавця, лексикографа, історика церкви, педагога, та врешті-решт як людину.

У статті «Мало хто знає, але...» журналіст зауважила, що «...погруддя Івана Огієнка помічав кожен, хто хоча б раз заходив у центральний корпус Кам'янець-Подільського національного університету або проходив повз. Але цікаво, чи задумувався хоч хтось, хто автор цього витвору мистецтва? Насправді автором по-

стаменту є заслужений художник України Борис Негода». І розповіла про цього митця. Бо й справді, знати потрібно всіх, хто відтворює в пам'яті сторінки історії.

В дослідженнях «Немає в людини нічого милішого за рідну землю», «Ректорство», «Освітня діяльність» студенти зуміли поглибити знання, вивчаючи та збираючи біографічні дані про діяльність першого ректора університету.

Чимало відомо про його творчу спадщину, численні наукові праці, зокрема «Біблію» українською мовою. Про громадську діяльність науковця можна написати книгу в кількох томах... Але студенти ще й звернули особливу увагу на особисте життя Івана Огієнка, оскільки мало хто знає, що без підтримки люблячої дружини Іван Іванович не витримав би того шаленого виру подій, що трапилися у його житті. Не оминули і Огієнківської премії, якою відзначають найкращих діячів у сфері розвитку духовності, культури, міжнаціональної та міжконфесійної злагоди.

Вивчаючи творчість І. Огієнка, як не запам'ятати його вислови. І вдало підібрані цитати про мову лише підтверджують кваліфікацію й обізнаність у справі огієнкознавства. А чого вартий віднайдений лист Івана Огієнка Українському науковому товариству ім. Т. Шевченка у Львові!

«Іван був парубок моторний...» – ось таке завершення випуску, таке, як і наші студенти – нестандартне і неординарне.

Як писав Василь Симоненко, «Хто сказав, що все уже відкрито? Нашо ж ми народжені тоді?». Гортаючи сторінки ще одного випуску газети «СтудINFO», ще раз переконаєшся у важливості таких великих відкриттів.

Отримано 14.05.2016 р.

М. І. Красуцький

**«ТВОРЧИСТЬ – ЦЕ ЗАВЖДИ ПРАЦЯ І НЕСПОКІЙ...»
(інтерв'ю Вікторії Атаманчук з лауреатом
Огієнківської премії Мар'яном Красуцьким)**

– Мар'яне Івановичу, Вас і Ваші твори – романи, повісті, оповідання та новели, історичні нариси добре знані у широкій читацькій аудиторії не лише на Поділлі, а й в Україні, про що засвідчують всеукраїнські літературні премії, імені Юрія Яновського, імені Івана Огієнка, обласні – імені Микити Годованця,

імені Володимира Букаєнка, імені Григорія Костюка, інші відзнаки. Яка з перерахованих нагород особливо дорога для Вас?

— Усі дорогі однаково, бо, за кожною — нелегка, я б сказав, напружена праця, безсонні ночі, головні болі і...шукання, сумніви, віра і зневіра. Так, саме так — віра і зневіра! Сумніви. Адже те, що уже написав, створив, завтра-післязавтра піддаєш жорсткій критиці, сумнівам: а чи не варто було дещо змінити, показати по-іншому, в іншому ракурсі? Без цього не було б творчості, не було б літератури. Усе, що мною написано, мені дороге, вистраждане. Нагороди — також. Хоча, власне, премії імені Юрія Яновського, присуджену мені за кращі новелістичні твори 1997 року, та імені Івана Огієнка, якої мене було удостоєно року 2011-го, вважаю до певної міри особливими. Вірніше, особливо значущими. Чому? Скажу.

— Дійсно, чому?

— Юрій Яновський разом з Олесем Гончаром і Петром Панчем — то мої улюблені прозаїки, їх творчість — зразок для всієї української літератури, для всієї письменницької громади як потрібно писати, які загальнолюдські проблеми слід піднімати, іти з ними до читача і, взагалі, до соціуму.

— Іван Огієнко — видатний вчений, мовознавець, релігійний діяч, політик і письменник, публіцист. Вельми колоритна постать! До того ж тісно пов'язана з Поділлям, з нашим містом, з Кам'янець-Подільським університетом, фундактором і першим ректором, якого бути судилося йому долею. Він багато зробив для України, її незалежності, для нас з вами. А його ґрунтовні праці, присвячені українській мові, про її місце і значення у житті народу, нації не мають аналогів до наших днів. Подібне можна сказати і про його літературну творчість, зокрема — поетичний доробок.

Не стану вдаватися до подробиць, літературно-художньої цінності огієнківської поезії — на цю тему чимало написано, захищено дисертацій. Для мене Іван Огієнко (хіба тільки для мене?) велетенський, непересічний талант, справжній борець, революціонер. А водночас і особистість з достатньо трагічною долею. Пригадаймо: боротьба за соборну, незалежну державу, тимчасові здобутки, прикриї поразки, еміграція... Однак ніщо не зламало його, його волі, сили духу, віри у торжество ідеї, вірним якій був з юнацьких брусилівських літ.

Отож, Огієнко по-своєму близький кожному українцеві, кожному, кому дорога наша прабатьківщина, Україна, де ми народились і живемо, де народились і зростають — живуть діти, онуки наші. Близький він і мені.

— Ви — автор історичної повісті про перебування Івана Огієнка у Кам'янець-Подільському, його подвижницьку працю у ті буремні, грозіві роки початку ХХ століття. На які аспекти життя і діяльності свого героя бажали зробити акценти, звернути особливу увагу?

— На його відданість справі, якій присвятив своє життя, любові до України, її знедоленого народу. Він, без перебільшення, жив і творив для них — для України, для українців, там у далекій еміграції, у вигнанні.

Здається, незначна деталь, яка щонайбільше характеризує Огієнка, його простоту, щедрість душі й серця. Коли його призначили міністром в уряді УНР, він відмовився від міністерської зарплатні, віддавав її на стипендії бідним студентам, батьки яких не мали змоги їм допомогти. Так було і з його ректорською зарплатою. Назвіть мені бадай одного нинішнього владоможця — міністра, депутата, олігарха, котрий, маючи далеко не огієнківські статки, вчинив би щось подібне. Навпаки! Обікравши державу, своїх співвітчизників і награвивши мільйони, ці горе-патріоти українці ховають вкрадене в офшорах, щоб навіть податків не сплачувати. Так вони люблять Україну, так її кохають...

– Мар'яне Івановичу, яке Ваше, як лауреата Огієнківської премії, українського письменника, журналіста, ставлення до праці Івана Огієнка про мову, чи актуальні вони сьогодні, досить суттєва переоцінка цінностей, трансформації у свідомості, поглядах на реальну дійсність?

– Що тут говорити? «Мова – душа народу. Без мови немає нації, не може бути держави», – так, чи майже так (пригадую по пам'яті) стверджує професор Огієнко. Кажу «стверджує», а не «стверджував». Бо теза ця є аксіомою і нині, через століття. Є і буде. Бо хто ми без рідної мови, без мови наших батьків і дідів?

– Ще декілька слів про вашу творчу працю, як письменника, публіциста нині? Що пишете, над чим працюєте?

– Завершую повість про Софію Русову – соратницю Івана Огієнка, видатну особу буренних 1918-1920 рр., її перебування і просвітницьку діяльність у Кам'янці-Подільському, яка залишила по собі помітний слід.

Розділи з нового твору друкувалися у науковому (огієнківському) збірнику. До речі у цьому також. А ще – у літературно-мистецькому часописі «Дзвін». Написав і пишу ще дещо, але про це – іншим разом.

– Звання лауреата Огієнківської премії – це визнання, стимул для подальших творчих шукань, потуг?

– Як сказати... До певної міри. Особливо у наші незрозумілі часи, коли література, культура взагалі перебувають в Україні на правах нелюбого пасинка, який нікому не потрібен. Бо потрібні, як не прикро, лише гроші, гроші, і гроші...

«О часи, о мораль!..» – сказав би відомий класик, повернувшись з Небуття. Врешті-решт, і в його епоху, либонь, було не краще...

Отримано: 15.09.2016 р.

УДК 130.2:21:316.7

Н. О. Хом'як

Житомирський коледж культури і мистецтв ім. Івана Огієнка

ФІЛОСОФСЬКІ ТА РЕЛІГІЙНІ СТУДІЇ ІВАНА ОГІЄНКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОСТІ ЛАУРЕАТИВ ОГІЄНКІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

У статті відображено основні напрямки творчого доробку Івана Огієнка-митрополита Іларіона в царині філософських, богословських та релігійних студій. Автор робить спробу показати творчий доробок Огієнка крізь призму сучасних оцінок його діяльності. Особливу увагу приділено значенню перекладу Біблії українською мовою.

Ключові слова: огієнкознавство, філософські, богословські та релігійні студії, духовність, біблієзнавство.

Чільне місце в сучасному українському культурно-освітньому просторі зайняв Іван Огієнко. Із його різноманітної спадщини вирізняються й окремі філософські твори про душу, її життя і «функціональність» із Божою і людською природою. В огієнкознавстві ця тема ще мало вивчена, але Іван Огієнко як філософ, богослов має стати надбанням і нашої нації, і нашої духовності.

Степан Ярмусь – відомий український церковний діяч і вчений, на основі власних спостережень і архівних матеріалів досліджував феномен свого колишнього вчителя Івана Огієнка, зазначає: «Коли йдеться про інтелектуальну,

або філософську орієнтацію, доводиться сказати, що Митрополит Іларіон в абстракті не вдавався і його мислення більш горизонтальне. Він займався площиною життєвої правди, питаннями людського життя» [1, с.19].

Зокрема, у нарисі «Душа», досліджуючи в біблійних текстах багатозначність поняття душі, автор наводить дванадцять її значень. Багатство, складність і багатомірність самого світу зумовлюють і багатомірність самої душі. «Людське» і «Боже» за Огієнком постійно взаємодіє, переплітається. Божественні творіння він розглядає у пантеїстичному руслі. Також в Огієнка ми бачимо й елементи ренесансного платонізму в поглядах на душу. «Людина – це образ Божий, а тому вона вже тим самим висока й шанована і за наказом Божим панує над усією землею».

Як зазначає Зіновій Тіменюк, освітянин, дослідник життя і творчості Івана Огієнка, який за багаторічну плідну культурно-просвітницьку діяльність, популяризацію праць видатних діячів української історії став лауреатом премії ім. Івана Огієнка у 1997 р.: «Взагалі, за Огієнком, душа – явище багатомірне, як і сам світ, складність її взаємин із матеріальним світом пояснюється складністю самого світу, створеного Богом» [2, с.129].

Питаннями вертикального й абстрактного порядку він майже не займався. Його більше цікавили філософські містерії, яким він приділяв увагу в час усамітнення. Іларіона так і називали «осамітненим релігійним мислителем» [3, с.53].

У 1957 р. вийшла друком книга поетичних рядків Івана Огієнка «Філософські містерії». Книга відкривається філософською поетичною трилогією «Житейське море». Лейтмотивом його філософської парадигми є те, що людина народжується для добра, хоча мало не все своє свідоме життя має боротися зі злом. Але за все лихе, залишене нею на землі, вона обов'язково має розплачуватися [4, с.171].

До рівня філософського узагальнення піднімає Іван Огієнко і проблему рідної мови, яка є душею того чи іншого народу, життєвою основою буття, головним опертям нації.

Іван Огієнко – митрополит Іларіон здійснив і видав протягом свого життя близько п'ятдесяти перекладів богослужбових книг українською мовою. Його праці «Українська церква», «Українська церква і наша культура», «Служити народові – то служити Богові», «Любімо свою українську церкву» [5] теж є важливим науковим доробком. Огієнко наголошує, що саме церква повинна допомагати зберігати духовні, національні, родинні цінності.

Микола Тимошук, один з перших лауреатів премії імені Івана Огієнка (1995 р.), який одержав її за ґрунтовні дослідження і пропаганду творчої спадщини видатних діячів українознавства М. Максимовича, І. Огієнка, організацію видання творів заборонених раніше літераторів, істориків, фольклористів, етнографів у серії «Пам'ятки історичної думки України», нині очолює Фундацію імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття», вважає, що найбільшим подвигом Івана Огієнка є переклад Біблії зі староврейської мови, над яким він працював понад двадцять років. Ще більше десяти років пішло на те, щоб її видрукувати достатнім тиражем [4, с.86].

Такий обсяг роботи, виконаний однією людиною, сприймається як справжній життєвий подвиг. Адже саме любов до України, бажання читати Біблію рідною мовою спонукало Івана Огієнка здійснити цю титанічну працю.

Анна Фігус-Ралько – відома в діаспорі і в Україні громадська діячка, багаторічний співробітник, а згодом і керівник найстаршого в Канаді українськомовного часопису «Український Голос», видавничої спілки «Тризуб», засновник і голова комітету «Допомога Україні», яку батьки чотирирічною вивезли до Канади із Тернопілля, кілька років працювала з митрополитом Іларіоном і за його дору-

ченням опікувалася англосмовною кореспонденцією, що надходила з Біблійного товариства в Лондоні. Саме вона була свідком і учасником творення найголовнішої справи усього життя Іларіона-Огієнка – повного перекладу україномовної Біблії. Важливими у цьому контексті є її слова: «Україну варто бачити, переживати і запам'ятовувати тим, які не хочуть з асимілюватися в чужому морі. Бо ніколи ніякі, хоч би найкращі, засоби національного виховання не заступлять «дотику» землі, що на ній жили тисячами років наші предки та які залишили на ній усе, що вони вложили в культуру» [6, с.81]. Переклад Біблії митрополита Іларіона вирізняється якістю української мови, ритмічністю речень і точним переданням змісту, у ньому присутні поетичні засоби побудови біблійних виразів.

Іван Огієнко був винятковим знавцем української мови. Основну увагу він приділяв висловленню думок у найбільш загальному вигляді. Тому мова його перекладу Біблії є класичним типом сучасної української літературної мови зі збереженням простоти біблейських виразів.

Найважливішою особливістю перекладу Біблії є його точне передання змісту. Деякі слова мають багато значень і складність полягає в тому, аби акцентувати те значення, яке мало конкретне слово у єврейській мові в Старому Заповіті чи грецькій – у Новому. Потрібно зважати на той факт, що певне висловлювання на мові оригіналу може бути поетичним за своїм змістом, але може бути й буквальною. Без глибокого знання єврейської та грецької та без розуміння духу часу, коли писались Старий та Новий Заповіти, перекладач не зможе нічого зробити.

Ще в студентські роки Митрополит Іларіон почав вивчати єврейську та грецьку, латинську та церковнослов'янську мови. Отже, початок підготовки до перекладу Біблії можна датувати 1917 роком.

Митрополит Іларіон вивчав єврейську мову у період між двома світовими війнами у Варшаві під керівництвом одного видатного єврейського науковця, а також вивчав життя давнього Ізраїлю, його історію, релігію, культуру, світогляд, традиції, звичаї, закони, етнопсихологію, звертав увагу на аспекти епохи написання Нового Заповіту. Ці наукові дослідження стали основою методології перекладу Біблії. Адже Грецькою церквою було заборонено переклад Біблії з давньогрецької на сучасну грецьку мову, через страх перед тим, що перекладачі можуть несвідомо внести до тексту Святого Письма думки, яких немає в оригіналі.

У квітні 1936 року професор Іван Огієнко уклав контракт на право перекладу Біблії українською мовою з Британським Міжнародним Біблійним Товариством, а вже в 1937 р. у Львові з'являється його переклад Євангелій – Матвія, Марка, Луки та Іоанна [4, с.89].

У 1939 р. у Варшаві виходить друком цілий Новий Заповіт і Псалми. Повний переклад Біблії був завершений у липні 1940 р., але в умовах другої світової війни рукописи не могли бути доставлені для друку. Лише у березні 1955 р. Британське Міжнародне Біблійне Товариство надало згоду прийняти переклад для друку, який був закінчений у квітні 1958 р. І лише 1962 року у Лондоні було видано Біблію українською мовою аж на 1529 сторінках, а митрополит Іларіон, як автор першого наукового перекладу Біблії на українську мову, був титулований почесним членом Британського Міжнародного Біблійного Товариства.

Щоб уявити масштаби цієї воїстину подвижницької праці, варто звернутися до архівів митрополита Іларіона у Вінніпезі. Лише у першому рукописі кожне окреме слово із староєврейської Біблії виписувалося перекладачем на окремому рядку, біля нього – українські відповідники; усіх таких слів близько 775 тисяч, всіх таких сторінок – понад 14 тисяч. Останні скріплені нитками в окремі зшитки по 400 сторінок у кожному. Таких зшитків 37. Кожна сторінка помічена численними примітками, вставками, уточненнями [7, с.97].

Іван Огієнко так оцінив свій переклад Біблії: «Сповнилися мрії мого життя – я переклав Біблію на українську мову, і тепер вона видана. У переклад цей я вклав усю свою душу, увесь розум, і все своє серце...».

Серед сучасних провідних учених-фахівців, хто високо оцінив працю Огієнка, варто відзначити висловлювання професора Дмитра Степовика: «Переклад Біблії – вершина наукової і перекладацької діяльності Івана Огієнка, його унікальний внесок в українське біблієзнавство. Історія цього перекладу заслуговує на окрему і спеціальну розмову, якої не можна вичерпати рамками статті» [8].

У 2009 р. Дмитро Степовик, доктор богословських наук, доктор мистецтвознавства, доктор філософії, академік АНВШ України, став лауреатом премії ім. Івана Огієнка – за монографії «Історія української ікони X-XX ст.», «Патріарх Мстислав: життя і архіпастирська діяльність».

Огієнкова Біблія, як і десятки його перекладених і виданих за кордоном богослужбових книг, виконує і сьогодні, окрім релігійної, ще одну важливу місію – забезпечення українському народові невід’ємного права читати і пізнавати Святе Письмо своєю рідною мовою.

У роки Директорії (1918-1919 рр.) Української Народної Республіки під головуванням Симона Петлюри – Іван Огієнко став першим міністром освіти в уряді УНР, а пізніше – міністром віросповідань (1919-1924 рр.). Він обіймав цю посаду навіть тоді, коли вже уряд Української Народної Республіки опинився в еміграції.

Як міністр віросповідань, Іван Огієнко у 1921 р. став ініціатором запису до Константинопольського Патріарха з проханням благословити автокефалію Української Православної Церкви, який підписали декілька тисяч українців. Але тоді це питання так і не було вирішене, адже всі українські землі перебували під окупацією.

Лауреатом премії ім. Івана Огієнка у 2004 р. став Філарет, Святійший Патріарх Київський і всієї України-Русі – за мужність і самовідданість в служінні українській церкві, незалежності і соборності України.

Цікавою є історія, яку оповідає, уже згадувана, Анна Фігус-Ралько.

Ще у травні 1966 р., при відвідинах Києва, Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) попросив її провідати його шкільного товариша, який служив у Володимирському соборі у Києві. Виявилося, що він помер, а на його місце призначили молодого Владіку, Філарета.

Зустріч з Філаретом відбулася 10 травня 1994 р. «Коли я стрінулася з владикою Філаретом, я думала, як чітко постать його пригадувала мені постать митрополита Іларіона, який служив і працював з нами у Вінніпезі» – згадує А. Фігус-Ралько [6, с.82-83]. «Люди, які знають митрополита Філарета ближче, кажуть, що він дуже добрий священнослужитель, він служить побожно, вміє жити з людьми, любить Церкву. Він буває на всіх богослужіннях свого собору Св. Володимира, любить церковні акафісти, а четвергами ввечері Акафіст до Св. Миколая служить сам. Він справді – духовна людина, хоч є сили, які намагаються очорнювати та обезславлювати його. Але це сталося тільки тоді, коли владика Філарет відійшов від Москви, а став в обороні прав та релігії Української православної церкви. Через те москалі його не люблять; а українці бачать у ньому силу своєї православної церкви [9].

Саме завдяки їй у 1988 р., коли весь християнський світ відзначав 1000-ліття хрещення України-Руси, Україна отримала неоціненний дар – кілька сотень Біблії, видрукованих українською мовою в перекладі митрополита Іларіона. За ідеологічними міркуваннями святкування відбувалося не в Києві, а у Москві, яка ніякого відношення не мала до цієї події. А. Фігус-Ралько добилася дозволу Москви передати ці екземпляри в Україну.

Отже, вивчення філософської, релігійної, богословської [10; 11] спадщини Івана Огієнка, подальша розбудоваогієнкознавчих студій сприятиме розвитку національної самоідентичності молодих українців, зміцненню національної школи, втілення його ідей в державотворчий процес.

Список використаних джерел:

1. Ярмусь С.О. Феномен Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) / С.О. Ярмусь ; передм. М.С. Тимошика. – К. ; Вінніпег, 1998. – 26 с., іл. вкл.
2. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Визначні діячі НТШ, №6 / З. Тіменик. – Львів, 1997. – 230 с.
3. Мулик-Луцик Ю. Осамітнений релігійний мислитель / Ю. Мулик-Луцик // Жалобна книга в пам'ять Митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1973. – С. 53.
4. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності : монографія / М.С. Тимошик ; передмова М.Г. Жулинського. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с., іл. вкл., ім. пок.
5. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Любімо свою українську церкву / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошика. – К. : Наша культура і наука, 2015. – 432 с. (Бібліотечна серія «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 12).
6. Фігус-Ралько А.А. Українська Канада / А.А. Фігус-Ралько ; упоряд., авт. передмови М.С. Тимошика. – К. ; Вінніпег : Наша культура і наука, 2001. – 142 с.
7. Степовик Д.В. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою / Д.В. Степовик. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003. (У співавторстві). – 176 с. : іл.
8. Літературна Україна. – 1992. – 16 січня.
9. «Український голос». – 1995. – 8 травня.
10. Тимошик М.С. Книги Святого Письма українською мовою: до історії перекладу і видання / М.С. Тимошик // Друкарство. – 2000. – №1. – С. 10-15.
11. Тимошик М.С. Книга серед книг: Історія перекладу й видання Святого Письма українською мовою / М.С. Тимошик // Берегиня. – 2000. – №4. – С. 36-49.

Отримано: 03.10.2016 р.

ХУДОЖНЯ ОГІЄНкіАНА

К. С. Антонова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПОРТРЕТ ІВАНА ОГІЄНКА

Отримано: 31.10.2016 р.

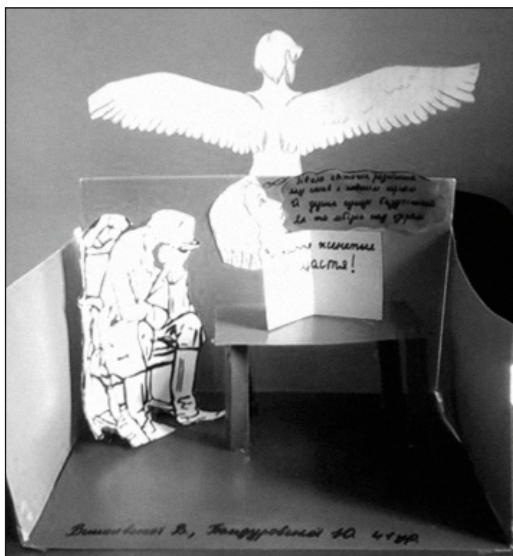
ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ МІСТЕРІЇ ІВАНА ОГІЄНКА «ДО ЩАСТЯ!»

Філософська містерія Івана Огієнка «До Щастя!» вражає глибиною думки, змушує задуматись нас над ціною щастя в житті, над тим настільки цінною є кожна мить, адже рано чи пізно вона стане минулим, яке вже не повернути. Головний герой містерії, Василь, втратив своє щастя і страждає відчуваючи неможливість повернути щасливі минулі часи. Єдиною його втіхою, тою хто дарував йому крила була його дружина, якої зараз немає поряд. Василь більше не може насолоджуватись життям, його душа залишилась без крил, а свідомість постає у спогадах. Перечитавши рядки містерії І. Огієнка, розуміємо наскільки важливими є люди, які знаходяться поряд, які підтримують нас, не вимагаючи нічого взамін, адже не кожен з нас здатен подолати всі труднощі життя наодинці.

У своїй роботі ми відтворили образи, які виникають в читачів під час прочитання першої дії філософської містерії «До Щастя!». Світлим образом є крила – Василь постійно згадує часи, коли він був ще юнаком, був закоханим, а за спиною, здавалось, росли крила. Образ дружини Василя також є позитивним, вона була промінчиком світла в його житті, дозволяла його крилам розправитись в повну силу. А тепер за столом ми бачимо старого, немічного чоловіка – того, в кого перетворився Василь, не в змозі наодинці впоратись з труднощами. Молодість і кохання залишились лише спогадами, які робили його існування нещасним. Він сидить у чотирьох стінах і починає замислюватися над тим, для чого він живе та що таке «щастя».

Іван Огієнко наголошував на тому, що насправді щастя – це не життя, позбавлене печалі й турбот, щастя – це стан душі. Любити когось щиро, вірно й отримувати у відповідь те ж саме – чи може людина бажати більшого?

Отже, містерія Івана Огієнка «До Щастя!» допомогла нам зрозуміти, що людське щастя багатобарвне та майже безмежне. І тоді, коли людина прагне зупинити течію часу, коли вона не хоче нічого змінювати у своєму житті, не порушувати гармонію, що склалася, – от тоді можна вважати, що вона дійсно щаслива.

Отримано: 26.04.2016 р.

К. О. Кириловська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СТУДЕНТСЬКА ІВАНІАДА

Іван був парубок моторний
І хлопець хоч куди – козак!
В освіті він був ох проворний,
Завзятіший від всіх бурлак!
В Брусилів Бог послав надію,
Єфросі сина дарував
І в шосте молить породілля,
Щоб син її щось збудував!
Іван навчався аж на славу,
І мови учням викладав,
Перекладати мав забаву
І книги мудрії писав!
Міністром став на радість людям,
Хвалити ж вже не має сил!
Та по секрету скажу друзям,
Що збудувати він мав «Рим»...
І збудував! Трудивсь не марно!
Між миловидної краси
Навчальний ВИШ постав прегарно,
Як чиста крапелька роси.
Аж Зевс сплеснув в свої долоні
Намилуватися не міг!
Бо ж не один здійсив ще подвиг,
Й пройшов чимало він доріг!
І важко нам не дивувати,
Як Огієнко все те зміг!
Стоїть і досі альмамати,
Яку він звів по-між доріг!

Отримано: 14.11.2015 р.

М. І. Красуцький

КАМ'ЯНЕЦЬКА СОНАТА НА ТЛІ ОСІНЬОГО ПАДОЛИСТУ

Повість (фрагменти)

4.

Кам'янець – столиця УНР! Хай і тимчасова, у зв'язку з ситуацією, що склалася, а все ж столиця. До міста над тихим Смотричем переїжджають урядові установи, міністерства. Та й сам уряд на чолі з Прем'єр-міністром уже тут. А не-вдовзі і Головний Отаман Симен Петюра разом зі штабом і військовою верхів-

кою з'явиться. А ще – війська, війська сила-силенна. Древнє місто за всю свою історію не бачило такої кількості вояків, техніки, як наразі. Озброєні солдати, гармати, автаз військовим спорядженням рухалися колонами окремими групами кам'янецькими вулицями і, здавалося заповнили геть усю міську територію – і Новий План, і Старе Місто, а водночас і Підзамче, Руські і Польські фільварки.

Будемо тепер жити у столиці – не без тривоги жартували кам'янчани. – Не все же Києву бути головним». Однак люди розуміли, усвідомлювали: Україна у небезпеці, військові дії не припиняються. Червоні загони невпинно просуваються уперед, війська УНР, хоч і намагаються відбивати їх натиск, змушені залишати позиції, на яких ще донедавна почувалися досить упевнено. Лінія фронту то вирівнюється, то знову стає зигзагоподібною. І так ледь не щодня. Тривожні передчуття, неспокійне очікування якихось непередбачуваних перемін, непрогнозованих подій тримали містян у постійній напрузі. І все ж місто жило, діяло. Працювали державні установи, які шойно переїхали з Києва та Вінниці, місцеві підприємства, навчальні заклади. У казармах і на майданах проходили вишкіл солдати.

Софія, як і всі, хто опинився на цю днину у Кам'янці, жила в очікуванні, Що принесе їм день наступний? яким він буде? Знала, вірила: щоб там не було, потрібно працювати, робити свою справу. Робити сумлінно, як велить совість, підказує обов'язок.

Прем'єр-міністр, враховуючи ситуацію, що мала місце в Україні і на Поділлі зокрема, скликав екстренну нараду. На неї були запрошені і високопоставлені урядовці, чиновники різних відомств і структур, місцеві владці. Міністерство освіти представляв, уже в ранзі міністра, професор Огієнко, він же ректор нещодавно відкритого університету. Окрім нього, в аудиторії були заступник міністра, керівники департаментів. Софія Русова також брала участь у цьому представницькому зібранні. Сиділа поруч з колегами, дослухалася до заяв і пропозицій виступаючих, яких було більш ніж достатньо, і мимоволі зловила себе на думці, що всі вони однаково неконкретні, носять загальний характер і зовсім не налаштовують присутніх на те, що необхідно зробити сьогодні, найближчим часом, аби відвернути загрозу, яка насувається, запобігти їй. А робити щось конче потрібно. І негайно, не витрачаючи намарне такий дорогоцінний час. Тож шойно головуючий запропонував висловитись, швидко звелася зі свого місця і пішла до кафедри. Краєм ока побачила, як проводжали її поглядами міністерські колеги, а пан міністр навіть поправив на носі окуляри.

Звісно, хвилювалася: як сприймуть її виступ, чи підтримають? Сприйняли, як належало. Схвально. Як інакше? Вона ж говорила про ті проблеми, яких, як ніколи, багато і що їх конче слід вирішувати. Вирішувати не довготриваючими розмовами, а конкретними діями. Передусім, кожен має відчувати особисту відповідальність за те, що йому доручено, по-справжньому взятися за діло.

Необхідно визначитися, що і кому належить робити, налагодити чіткий контроль за дотриманням дисципліни і порядку в усіх галузях суспільного життя. Належним чином потрібно, налагодити роз'яснювальну роботу серед людей, залучити до її проведення викладачів університету, вчителів, студентів. Неабияку допомогу у цій відповідальній роботі має надати місцева «Просвіта» на чолі з Костею Солухою. Варто також зорганізувати низку виховних заходів для мешканців міста, надто ж молоді, прищеплювати їй почуття патріотизму, любові до України, до всього українського.

Це нині особливо важливо – відчутти себе справжніми українцями, борцями за нашу незалежність, за волю і щасливе життя народу нашого, – завершила свій виступ Софія Русова.

У відповідь – аплодисменти. І схвальні відгуки: «Так!» «Вірю!» «Це – наш обов'язок!» «Слава Україні!».

Не обійшлося без військовиків. До них прислухалися аж занадто уважно. Ще б пак, воєнні дії не припиняються, і якщо у Кам'янці поки що було спокійно, то ніхто не міг поручитися, що так буде і надалі. Військові пропонували свої варіанти, вносили пропозиції як, на їх думку, краще zorganizувати захист міста, інших населених пунктів на випадок вторгнення червоних. Хтось вдався до високопатріотичних закликів змобілізувати геть усе населення, включаючи студентів і гімназистів, навчати військовій справі. Поки, мовляв, ще є можливість, поки не пізно.

Повертаючись із зібрання, Софія повернула на ринок, який знаходився неподалік і послугами котрого вона вже скористалася неодноразово. Ринок був стихійний, самоорганізований. Однак тут можна було купити все: і червонобокі подільські яблука, і соковиті, сонцем налиті груші, і сливи, виноград... А ще – м'ясо, сало, пахучі ковбаси, що так і манили до себе, немов би промовляючи: « Купи нас, будь ласка, купи...»

Купила (таки не втрималася!) кілочко апетитної підсмаженої ковбаси та десяток спілих груш і вже збиралася покинути гостинних кам'янецьких продавчинь смакоти, як несподівано почула позад себе: «Панночко, а до мене чом не підходите?» Озирнулася і побачила літню жінку у вицвілому пальтечку і квігчастій хустині. Жінка приязно усміхнулася. Її лагідне обличчя, великі карі очі випромінювали радість і тепло. Хто вона, ця жіночка? Звідки знає її? Чи, може, просто так вирішила привернути її увагу до свого товару? А та все дивилася на неї і посміхалася. Враз зробила крок назустріч і промовила, як до старої знайомої:

– Та я Наталя Петренко, викладачка з університету Святого Володимира. Пригадуєте? Ми ж разом у Києві... Тепер я тут. З чоловіком переїхала, до його родичів. Подалі від більшовиків... А ви що, теж ?..

Софія згадала. Так, вона знала цю жінку. Не раз зустрічалася на різних заходах, спілкувалися. Окрім викладання в університеті, Наталя ще, здається, підробляла у якісь газеті, чи то у журналі. Писала і друкувала гострі статті на літературні теми. Ох, і діставалося від неї недолугим поетам і прозаїкам, котрі передчасно завважали себе майже геніями, насправді ж...

Розговорилися. Наталя розповіла про себе, про те, як поневірилися без роботи і фактично без засобів для існування після переїзду з Києва. У Кам'янці їх також не чекали. Чоловікові родичі самі ледве перебивалися – давалися взнаки розруха, економічна і політична нестабільність.

– Город, сад виручають, – скрутно похитала головою жінка. – Якби не овочі та фрукти з власної садиби, не знати, як би виживали і вони, наші родичі, і ми з чоловіком. А так ось... Майже щодня приходжу сюди, на ринок, з корзинами яблук, груш, картоплі... Стою, торгую. Заробляю на прожиття. Інколи більше-менш успішно, а буває, що й вертаю зі своїм добром, нічого не продавши. Он скільки тут всього, очі розбігаються. Чекаю-не дочекаюся, щоби у країні щось змінилося на краще, щоб назад до Києва, повернутися. Так у нас і житло, і все інше...

Наталя оповідала, Софія слухала не перебиваючи. Що ж, вона щиро співчувала їй. І не тільки їй. Сотням, тисячам українців, які опинилися у важких умовах, втратили житло, роботу і наразі живилися лише надією, сподіваннями на те, що щось зміниться, що стане краще. Коли, як швидко? Хтозна, хтозна...

На прощання, Софія порадила знайомій якось при нагоді зайти до неї у департамент. Може, чимось зможе допомогти їх сімейству.

– От було б чудово! – зраділа бідолашна жінка. – Нам би хоч з роботою улаштуватися. Мені чи чоловікові. Бодай комусь одному...

На серці у Софії було недобре якось. Неспокійно, некомфортно. Чому так трапилося у житті? Навіщо? І чия у тім вина?

5.

У вікно її тїсної і зовсім не затишної робочої кїмнати (нїяк не викроїть бодай декїлькох годин, аби навести тут належний лад – робота забирає увесь час, нїц не залишаючи на вїдпочинок і облаштування) добре видно частину старого мїста з Рагушею і округлими банями соборів, облитї, мов золотом, осїннїм багрянцем дерева уздовж безлюдної – рано їще, день лише розпочинається, тож хвиля людського волелюддя вихлюпне дещо пїзнїше – вулицї.

Софїя мовчки зорить туди, за вікно, на одиноких перехожих, що, не дивлячисьна рань і негоду, як завжди, кудись поспїшають, на вкритї позолотою каштани, якї дедалї інтенсивнїше скидають їз себе жовто-багрянїшаги.

З низького, похмурого неба, затагнутого важкими сїрими хмарами, сїється і сїється холодний, надїдливий дощ. Не дощ, скорїше мряка. Дощить-мрячить уже другий тиждень. То перестане на короткий час, то знову починає. І так, схоже, без кїнця-краю. Мокне брукївка пїд ногами перехожих, мокнуть перехожї, поспїшаючи невідомо куди, мокне опале лїстя каштанів, кленів. Дощить, мжичить...

Софїя сумовито спостерїгає те, що дїється за вікном, на покритїї, осїннїй падолистом вулицї Старого мїста, ген там, за синьо-фїолетовими обрисами горизонту. На серці було якось неспокоїно, тривожно якось. Звїдки ця незрозумїла тривога? Хтозна. Нїби і немає серйозної причини, а, може, і є. Час бо такий – незрозумїлий, непевний. Фронти, бойовиська, смертї.

– Скїльки це продовжуватиметься, як довго триватиме? Адже так хочеться спокою, щастя, стабїльностї. Чи настануть вони колись?...

А за вікном мрячїв прохолодний осїннїй дощ, над будинками, деревами. Одинокими перехожими – сїрим запиналом висїли важкї олов'яні хмари. Точнїсїнько як у Михайла Коцюбинського, у його повїстї «Фата Моргана». Софїя прочитала цю книгу не одриваючись. Яка правдивїсть у зображенї героїв, яка правда життя! Андрїї, Маланка, Софїйка... А як талановито, витончено описано стан людської душі на тлї природи, осїннїх дощів... Вона і зараз може повторити майже слово у слово. Тї незабутнї рядки: « Ідуть дощї...»

Софїя любила твори Коцюбинського, читала захоплено, те, що найбільше подобалось, перечитувала по декїлька разів. Ось і «Фату Моргану» перечитала двїчі, вїдкриваючи щоразу щось нове, особливе. А оповїдання «Харитя», «Цїпов'яз», «Маленький грїшник»?..

Дощ не вшухав. Було чомусь сумно і незатишно. Чому? Рвучкий, пронизливий вїтер, немилосердно зривав з мокрих дерев багряне лїстя і безжалїсно жбурляв його на холодну брукївку.

Осїнь...

6.

Любов до книги, до читання ще з дитинства заповонила Софїю, стала частиною її самої. Де б не була – чи у не вельми затишному вагонї потяга, що розмїрено похитуючись на рейках, вїз її у чергове вїдрядження, продиктоване неспокоїною ситуацією, чи у скромному помешканнї, де проводила сповненї напругою днї і ночї на правах тимчасової квартирантки, вона не розлучалася з книгою. Читання допомагало скоротити час, заспокоїтись пїсля нервового перенапруження. А ще допомагали повернутися у минуле, у тї прекраснї роки безтурботного дитинства, рожевих мрїї. Де вони, тї щасливї днї, чи повторяться колись, бодай у тому, їншому свїтї?...

Серед нагальних проблем, що передували вїдкриттю вишу і початку його академїчної діялностї, однїєю з найактуальнїших була органїзація і функціо-

нування університетської бібліотеки. Цією справою займалися усі – від ректора, професора Огієнка до рядового чиновника-управління, студента.

Софія, звісно, не могла не долучитися до формування книгозбірні. Передовсім, відгукнувшись на заклик професора Огієнка, передала власні книги, які прихопила з собою, їдучи до Кам'янця, звернулася із проханням допомогти вузівській бібліотеці до своїх знайомих, колег. Були серед них відомі науковці, письменники, діячі освіти і культури. Ті, щоправда, не всі, відгукнулися. Бібліотека наповнювалася. У її фондах з'явилися книги українські, російські, французькі, польські, німецькі... Оголошення про збір книг для новоствореного університету постійно друкувалися у місцевій газеті. Кам'янчани охоче відгукувалися на них.

Як стверджувала згодом Олімпіада Пащенко, котра також мала безпосереднє відношення до організації бібліотеки, основою для бібліотеки послужили книги, що їх привіз з Києва Іван Огієнко, а також дублікати з інших вищих шкіл (духовної академії, Київського університету Св. Володимира та ін.) і державних книгозбірень Києва. Невдовзі кількість книг університетської бібліотеки сягнула за 30.000 томів, крім бібліотеки богословського факультету, до якого перейшла ще фундаментальна бібліотека духовної семінарії. На особисте прохання ректора Огієнка більше 1000 цінних книг, серед яких багато українських стародруків, передала університетові Українська Державна гімназія імена Степана Руданського, у якій колись навчався видатний поет...

Керував університетською бібліотекою, а також очолював створене згодом Кам'янець-Подільське Бібліотечне Товариство» (в серпні 1919 року) Степан Сірополко, який за сумісництвом викладав в університеті бібліотекознавство і зарекомендував себе висококваліфікованим фахівцем, справжнім організатором бібліотечної справи. Допомагали йому Іван Сливка, Михайло, Ясинський, Лев Биковський та інші відомі діячі українського визвольного руху, котрі багато зробили для становлення освіти, науки і культури на Поділлі.

Софія Русова активно співпрацює з університетською бібліотекою, бере участь не лише у формуванні її книжкових фондів, а й у проведених книгозбірною заходів, літературних вечорів тощо. Вона неодноразово зустрічається з Степаном Сірополком, Іваном Сливкою, іншими працівниками бібліотеки, спільно обговорюючи різноманітні питання бібліотечної діяльності.

Особливою повагою у неї користуються очільник книгозбірні Сірополко, людина закохана у книгу, у свою справу, вірним якій він залишався впродовж усього життя. Гарно відгукується і про І. Сливку, М. Ясинського, Л. Биковського.

Працівники бібліотеки, активісти «Бібліотечного Товариства» тісно співпрацюють з Русовою, з очолюваним нею департаментом, вишукують нові форми і шляхи подальшого розширення співпраці, поліпшення її ефективності.

На одному із засідань «Бібліотечного Товариства» Софія Русова виступала з повідомленням про свою діяльність. Аргументований, збагачений конкретними фактами виступ викликав зацікавленість у присутніх, посипались численні запитання, на які вона дала вичерпні відповіді. З того часу її авторитет в університетських колах значно виріс. До її думки стали прислухалися з посиленою увагою, запрошували на різні заходи, що проводилися в університеті та у місті.

Тією безрезневої днини, коли навколо раптом повіяло весною, а на Кам'янецьких крутосхилах весело задзвеніли перші гамірливі Софія струмки, Софія поспішала до міського театру, де мав відбутися вечір, присвячений Тарасу Шевченку. Про захід на пошанування Великого Кобзаря зарані сповістила місцева преса, про нього розповідали розклеєні на парканах, стінах будинків рекламні оголошення. Біля одного з таких зупинилася, стала читати

текст. Ого, молодці тутешні аматори! Виявляється, окрім доповіді про життя і творчість великого поета, зі сцени звучатимуть його вірші, лунатимуть пісні на Шевченкові поезії. Виконуватимуть їх знані у місті артисти, а також маловідомі виконавці-вчителі, просвітяни інші любителі творчості Тараса Григоровича.

Вечір зібрав ледь не усю Кам'янецьку інтелігенцію. Простора зала була заповнена вщерть. Софія віднайшла місце неподалік підмостків в оточенні молодих дівчат, схоже – гімназисток. Вони жваво обговорювали програму вечора, сперечалися. Про що? А хіба це так важливо? Молодь є молодь, енергія, емоції нерідко вихлюпують через край. Тож нехай...

Захід вдавсь. І доповідь, і всі інші номери, виступи присутні зустрічали гучними аплодисментами, схвальними вигуками. Софія також щосили плескала у долоні. Тішилася: живе Шевченкове слово, додає сили і наснаги. Кличе до боротьби тисячі, мільйони українців.

7.

Сон, що наснився Софії, у її кам'янецькому помешканні, не був для неї чимось екстраординарним. Вона часто згадувала роки спільного проживання з усією родиною, матір, батька. Особливо закарбувалися у пам'яті безтурботне дитинство, щасливі й сонячні його дні, коли, здавалося, усе довкола існує для тебе і нічого неможливого немає і не може бути. Йі ні в чому не відмовляли, все робилося для неї, її братиків і сестричок, щоби їм було комфортно завжди й в усьому, щоби вони були задоволеними. Хіба могло бути по-іншому? Їх любили, для них старалися. Та й вони, власне, не вимагали чогось особливого, якогось незвичного ставлення до себе, підвищеної уваги чи що. Надто ж Софія. Росла фізично здоровою, обдарованою, енергійною дівчинкою. З раннього дитинства виявляла неабияке зацікавлення літературою, історією. Просиджувала за книгами цілими днями. Вольтер, Дідро, Жан-Жак Руссо, Шевченко, Леся Українка, російські класики: Пушкін, Лермонтов, Некрасов. А ще – Іван Котляревський, Нечуй-Левицький, Коцюбинський... Читаючи, пізнавала складну діалектику буття, життя у його реальних проявах. Батьки допомагали донечці, приділяли їй, іншим дітям достатньо уваги. Постійні спілкування, вечори у колі сім'ї, бесіди на різні теми за філіжанкою чаю або кави, зустрічі з цікавими людьми... Все це збагачувало, розширювало кругозір.

Софія жадібно вбирала у себе все, що мало для неї бодай якусь цінність, як мовиться, схоплювала на льоту. Батько і матінка раділи, що у них така донька, заохочували її потяг до занять літературою, ранню цікавість до історичного минулого. Та найбільше, чого бажали Русові-старші, це щоби Софійка зростала хорошою, порядною людиною, щоб знайшла гідне місце у житті, в цьому неспокійному світі. Вони ж бо уже були свідками бурхливих подій початку двадцятого століття – революції 1903-го, 1905-го років, коли руйнувався звичний спосіб життя, горіли панські садиби й маєтки. Софійка нерідко задумувалася над тим, чому одні живуть заможнo, комфортно, у розкошах, а інші злидарують, змушені відмовляти собі у всьому. Чи ж справедливо це, хто в цьому винен? Відповідь приходила сама по собі: усі люди народжуються для щастя, кожен по-своєму має бути щасливим. Так і у Святому Письмі мовиться. Значить, за щасливе життя треба боротися. Але це ніяк не означає, що потрібно руйнувати, палити, вбивати. Для цього є інші засоби, інші шляхи. Прийнятніші, цивілізованіші. Які саме варто обирати для досягнення мети?

Розмова, яка відбулася у неї з матір'ю у сні, до якої не раз зверталася Софія, не була винятковою. Вони торкалися того, про що йшлося, задовго до її приїзду до Кам'янця. Матінка постійно нагадувала донці, що для неї має бути найважливішим, визначальним у житті.

Скільки Софія себе пам'ятає, їй завжди й у всьому намагалися прищеплювати повагу до людини, незалежно від її стану чи майнового статусу, ким вона, ця людина, була у реальному світі, яке місце, посаду яку б не займала.

Усі ми прийшли у цей світ такими, якими сотворив нас Всевишній, – чула не раз від матінки. – Кожна людина має нести у своєму серці добро, чесність, порядність, любов до ближнього, до всього, що її оточує, і робить лише добро, гарні вчинки, примножувати те, чим обдарував її Господь. Якби не склалося у тебе у житті, завжди вір у добро і справедливість, роби все для того, щоб добро перемагало зло, щоб всім, з ким звела тебе доля на нелегкій життєвій дорозі, було якнайліпше. А тому, хто творить добро, дарує його іншим, відчуває Бог. Сторицюю відплачує. Добро завжди перемагає. Так було, так є і так буде. На цьому існує свідок, це головний закон, за яким ми живемо...»

Подібне чула не лише від матінки. Любов до людей, до рідної землі, до краю, де жили твої предки і де живеш ти, виховували у дітей і батько, і уся родина. Одними розмовами, повчальними сентенціями, звісна річ, не обмежувалися. Цьому були підпорядковані увесь спосіб життя сім'ї, поведінка, уклад життя кожного члена родини.

Якось Софійка, ще зовсім малою, ненароком образила сусідську дівчинку, свою ровесницю. Дівчинка була з небагатої сім'ї і, либонь, відчувала це. У подружки Софії не нав'язувалась, під час спільних дитячих ігор, які здебільшого відбувалися у їхньому, Русових, саду чи у просторому дворі, трималася якось насторожено, боязко. Софійка довго спостерігала за нею, за її поведінкою, а тоді сказала: «Я не буду з тобою гратися. З Танею, Анютою і Еммою буду, а з тобою – ні. Ти якась дивна!»

Дівчинка розплакалася і пішла додому. Не з'являлася у їхній компанії десь з тиждень. Матінка помітила тиждень відсутності маленької сусідки. Запитала у Софійки, в чому справа. Вислухавши пояснення донечки, не на жарт розгнівалася. «Як ти могла? Негайно попроси пробачення у дівчинки, – наказала. – І запроси її до нас. Будь з нею якомога уважнішою, щирою. Не можна ображати ні з того, ні з сього людину, хай ще зовсім маленьку і не із заможної сім'ї. Ніколи не вважай себе кращою, розумнішою від інших. Неправильно це, не по-людськи. Запам'ятай...»

Софійка запам'ятала цей урок назавжди. А з тією дівчинкою вони стали найближчими подружками. Дякуючи матінці, вона таки перепросила малу сусідку, вибачилася перед нею і надалі була обережнішою і обачливішою у спілкуванні з однолітками, виявляла більше такту і поміркованості. Ці риси характеру зберегла і через роки, коли стала дорослою, з головою поринувши у водоворот суспільного життя, революційних подій. Так, життя вчило її на кожному кроці, непросту науку спілкування з людьми, вміння орієнтуватися у винятково складних обставинах, приймати оптимальні рішення у процесі роботи, вчилася на власних помилках, намагаючись їх не повторювати. Щоправда, не все вдалося, далеко не все йшло гладко, так, як того хотілося б. Однак позитивним був досвід, що його вдалося надбати, а відтак і принагідно використовувати.

Досвіду їй бракувало, та хіба лише їй? Бурхливі революційні події, гостра політична боротьба вимагала неабиякого вміння оцінити ту чи іншу ситуацію, зробити вірний її аналіз і, вже виходити з цього, діяти. Нерідко – на власний розсуд, беручи на себе всю відповідальність. Не лише за свої, власні дії, а й за їх наслідки. Вона усвідомлювала: за її рішеннями, діями стоять люди, десятки, сотні, а то й тисячі людей, їх долі, їх майбутнє. Тож потрібно не боїтися відповідальності, не уникати труднощів. Треба іти вперед і далі, долаючи перешкоди. Інакше не домогтися успіху, не перемогти...

Ідею відкриття на Поділлі першого в Україні Українського університету Софія як і все українство, зустріла схвально, з неабияким піднесенням. Адже такий вищий навчальний заклад був конче потрібний. Та ще й з українською мовою навчання і викладання. Віднайшлося і приміщення – колишня технічна школа. Місцева влада, давши дозвіл на відкриття вишу й отримавши після подолання цілої низки труднощів і перепон з боку центральних установ та інституцій, котрі вважали клопотання про те, щоб у хай губернському, але все ж таки периферійному, заштатному Кам'янці-Подільському університету справою не вельми реалістичною, при підтримці громади взялася за роботу. Кам'янецькі «ходаки» пробивалися до військових кабінетів, наполегливо стукали у двері міністерств очільників держави. Доводили, переконували. І таки домоглися свого: Роботи по створенню вишу, його розбудові набирали темпів. У значній мірі сприяли тому і активна підтримка Міністерства освіти, яке незабаром (уже після відкриття університету) очолить, залишаючись водночас і ректором вишу, професор Іван Іванович Огієнко. А поки що Міністерством освіти і науки УНР керує інша людина, справжній патріот України і державник. Він, як і більшість чиновників із міністерства, переконаний: університету у Кам'янці бути! І намагається робити все можливе, аби прискорити реалізацію наміченого. Але для цього потрібні не лише бажання і воля, а й чималі кошти. А де їх узяти? Війна, розруха... І все ж спільні зусилля, наполегливість принесли бажаний результат. Частину фінансів виділила центральна влада, решту – добродійні внески, пожертвування. Роботи на університетських об'єктах велися за чітким планом, організовано і на належному рівні. До того ж у проведенні будівельних, інших робіт постійно допомагали мешканці міста – робітники, інтелігенція.

Іван Іванович Огієнко, його найближчі помічники, незважаючи на зайнятість, також часті гості на об'єктах. Контролюють якісь виконаних робіт, радяться, що і як зробити краще, підказують.

Софія Русова – серед тих, хто палко підтримав відкриття Університету у місті над Смотричем. Намагається у всьому сприяти важливій справі, зі свого боку робить усе можливе, аби роботи завершилися своєчасно, щоб Український університет на Поділлі гостинно розчинив свої двері для сотень студентів-українців, у тому числі юнаків і дівчат з простих дітей. Аби вони, врешті-решт також одержали право на освіту та ще й рідною, українською мовою.

Працюючи у департаменті Міносвіти, Софія постійно цікавиться університетськими справами, відвідує об'єкти, на яких ведуться роботи по завершенню будівництва та підготовці до урочистого відкриття вишу. Часто спілкується з Іваном Огієнком, бере активну участь у розв'язанні нагальних проблем. Їх, тих проблем, було чимало. Та завдяки винятковій енергії, наполегливості і цілеспрямованості ректора, губернських та міських діячів, благодійників більшість із них вдавалося вирішувати.

Софія Русова в епіцентрі подій, які передують відкриттю університету. Вона бере участь у засіданнях комісії, створеній спеціально до цієї дати і до складу якої увійшли ректор, провідні науковці з університету, представники губернської та повітової управи. Нерідко під час засідань комісії розгоралися гарячі суперечки, не всі її члени погоджувалися з тими або іншими пропозиціями, вносили зміни, поправки. Однак справи просувалися, омріяний час відкриття університету наближався, ставав реальністю.

Софія раділа разом з усіма, хто був особисто причетний до створення Українського Університету на Поділлі, хто стояв біля його витоків і зробив вагомий внесок у цю справді велику, благородну справу.

До урочистого відкриття вишу залишилися лічені дні.

Отримано: 23.05.2016 р.

У. В. Яремійчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**«ЛЮДИ СТАЮТЬ ВЕЛИКИМИ ТІЛЬКИ ТОДІ,
КОЛИ НАРОД ПРАГНЕ ЇХ МАТИ» (І. І. ОГІЄНКО):
ПАМ'ЯТНИКИ ІВАНОВІ ОГІЄНКУ**

споруджений з нагоди 10-ліття існування цього закладу. Проект пам'ятника виконав відомий скульптор проф. В. Епп. Пам'ятник Іларіону являє собою постать

Усе своє життя визначний оборонець Православної віри і Церкви, Мислитель, філософ і патріот Іван Іванович Огієнко поклав до ніг українського народу. Вимушено емігруючи на чужину, він зберігає у своїй душі паростки української самобутності, увіковічує українське слово у численних працях, не цурається свого коріння. Але чи оцінює сучасне українське покоління XXI століття усю важливість жертвності та наполегливості у діяльності І. Огієнка? Як вшановується пам'ять палкого патріота та які скульптурні пам'ятки створені на честь цієї багатогранної особистості?

Перший у світі пам'ятник І. І. Огієнку відкрито за межами України – у м. Саскатун (Канада). 14 жовтня 1988 р. Блаженніший Митрополит Василій посвятив пам'ятник Митрополиту Іларіону на площі пансіону «Іларіон», який був

встановлений на площі пансіону «Іларіон», який був споруджений з нагоди 10-ліття існування цього закладу. Проект пам'ятника виконав відомий скульптор проф. В. Епп. Пам'ятник Іларіону являє собою постать двометрової висоти, вона встановлена на 30-ти сантиметровому фундаменті [1].

Вшановується пам'ять Митрополита Іларіона в Соборі Покрови Пресв. Богородиці у Вінніпезі, де знаходиться дошка з його погруддям. Це парафія у Канаді, куди прибув Митрополит Іларіон на її запрошення і спонсорство 16 вересня 1947 року.

Життя І. Огієнка обірвалось на чужині, тому надмогильна плита і надгробний камінь прикрашають гріб Митрополита Іларіона у Вінніпезі на цвинтарі Гленіден. На плиті викарбувані фрази, які на сьогодні стали вже крилатими: «Українська церква – то наша рідна мати» «Служити народу – то служити Богу» «Любити – то служити» «Мова – душа народу» «Любімо все своє рідне» [1].

Перший в Україні та другий у світі пам'ятник І. І. Огієнку встановлено на батьківщині Митрополита в смт. Брусилів Житомирської області. 21 серпня 2010 року біля будівлі Брусилівського історичного музею імені Івана Огієнка було урочисто відкрито пам'ятник Івану Івановичу Огієнку роботи скульптора Анатолія Бурдейного. Ініціатором та меценатом встановлення пам'ятника став голова Вінницького обласного літературно-мистецького об'єднання імені Василя Стуса, лауреат премії ім. І. Огієнка Василь Кобець [4].

У жовтні 2010 року за сприяння меценатів С. Уварова і Г. Козловського відкрито другий в Україні і третій у світі пам'ятник І. Огієнку в м. Вінниках, що біля Львова. Пам'ятник встановлено на місці будинку родини Маркевичів, в якому з 1922 р. по 1924 р. проживав І. Огієнко. Скульптор – Петро Бузина..

Поблизу пам'ятника, у червні 1997 р., встановлено пам'ятний знак, на якому викарбувано: «Тут стояла хата, у якій у 1922-1924 рр. жив з родиною Іван Огієнко – великий син українсько-го народу» [3].

Вшановує пам'ять І. Огієнка і столиця нашої держави – місто Київ. Згідно з розпорядженням столичної мерії, 1998 року встановлено меморіальну дошку на приміщенні гуманітарного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де вчився і працював професор І. Огієнко.

«Здавна українці славились як гарні педагоги», – зазначав Іван Огієнко. У серпні 1918 року урядом гетьмана П. Скоропадського І. Огієнко призначається ректором щойно утвореного Кам'янець-Подільського державного українського університету. Тому не дивно, що кам'яничани вшанували

пам'ять фундатора та першого ректора Кам'янець-Подільського національного університету, встановивши 17 вересня 2003 року на фасаді головного корпусу університету меморіальну дошку з барельєфом Івана Огієнка.

З нагоди 130-річчя від Дня народження українського вченого, педагога, громадського діяча та письменника Івана Огієнка (митрополита Іларіона) у Луцьку відкрили меморіальну дошку. Захід відбувся 17 січня 2012 року біля історичного факультету Волинського (Східноєвропейського) національного університету імені Лесі Українки. Ініціатором виготовлення дошки митрополиту Іларіону стало обласне товариство «Холмщина». Скульптор дошки – волинянка Ірина Дацюк [2].

Всі пам'ятники, які звеличують ім'ям мовознавця, богослова, учителя, архієрея, історика, державного діяча, культуролога, літературознавця, поета Івана Огієнка, змушують задуматися над його висловом: «Люди стають великими тільки тоді, коли народ прагне їх мати!»

Список використаних джерел:

1. Демчук Б. Пам'ятники Митрополиту Іларіону в Канаді / Б. Демчук // Вісник. – № 6. – С. 16. – Режим доступу: <http://uocc.ca/pdf/visnyk/visnyk-2012-06-1-15.pdf>.
2. У Луцьку відкрили меморіальну дошку Івану Огієнку. – Режим доступу: www.volynpost.com/news/1143-u-lucku-vidkryly-memorialnu-doshku-ivanu-ogiienu
3. Пам'ятник митрополиту Івану Огієнку у Винниках. – Режим доступу: <http://plus.lviv.ua/publ/21-1-0-731>.
4. Пам'ятник Огієнкові в Брусиліві. – Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/regions/0/169/0/71602/>, <http://prostir.museum.ua/post/35802>

Отримано: 25.05.2016 р.

ТВОРЧІСТЬ ЛАУРЕАТІВ ОГІЄНКІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

УДК 821.161.2.09С.Єфремов

В. Т. Поліщук

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ДЕЩО ПРО ВЗАЄМИНИ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА І ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА В КОНТЕКСТАХ ЇХНЬОЇ ДОБИ

На основі аналізу різних архівних матеріалів, спогадів сучасників, щоденникових записів у статті проводиться зіставний аналіз біографій і науково-творчої діяльності двох визначних діячів українського відродження 1920-х – академіка Сергія Єфремова та професора й поета Павла Филиповича. Відзначаються численні збіжності й розбіжності в їхніх долях, характерах, творчих інтересах. Назагал висновується трагічна закономірність фіналів їхнього життя в умовах тоталітарного режиму.

Ключові слова: Сергій Єфремов, Павло Филипович, біографії, освіта, світогляд, творчі інтереси, шевченкознавство, історія літератури, щоденники.

На початках перших двох осінніх місяців 2016 року виповнюють «круглі» дати авторитетним майстрам слова: 2 вересня минуло 125 літ із дня народження поета, перекладача, професора-літературознавця Павла Филиповича, а 6 жовтня – 140-річчя громадського діяча, літературознавця й публіциста, академіка Сергія Єфремова. На поєднання цих двох знатних імен і цих ювілеїв під одним заголовком є достатньо підстав – і біографічних, і науково-теоретичних, і суто особистісних.

Єфремов і Филипович – близькі земляки. Народились вони в колишньому південно-західному «куточку» колишньої Київської губернії, у Звенигородському повіті. Нині – це Катеринопільський район Черкаської області. Від с. Пальчик, де народився Єфремов, до Филиповичевого села Кайтанівки якихось 10-15 кілометрів. Обидва вони – вихідці з багатодітних священничих родин. Сергій був восьмою дитиною з тринадцяти в родині отця Олександра Єфремова (це прізвище зрусифіковане, як згадують, зі справжнього – Охріменко) та його дружини Дарії Дмитрівни. Павло ж був первістком із семи дітей отця Петра Филиповича та його дружини Марії Іванівни, в дівоцтві – Гордієвської, родину якої пов'язують із родом Гоголів-Яновських. Можна з цілковитою впевненістю говорити, що глави родин, належачи до одного стану і в одому повіті, знали один одного, хоч отець Олександр, звісно, був старший віком. Що ж до родинної атмосфери в обох сім'ях, то, як свідчать спогади, ситуація у Филиповичів була, сказати б «світськішою», бо ж отець Петро Филипович, мавши прекрасний тенор, ще в семінарії співав у хорі М. Лисенка, виступав у Софіївському соборі, здобувся в колі друзів на промовисте ймення – «отець Соловей». Батько ж Сергія Єфремова був

значно ортодоксальнішим у справах духовних, «був людиною відлюдькуватою, холодною, але, на щастя, не конфліктною, любив усамітнюватись, багато читав і дуже не любив, коли хтось брав книжки без дозволу» (А. Болаболъченко). Матері ж у цих родині були справжніми берегинями й багато чого доброго передали дітям.

Обставини домашньої атмосфери в родині позначились і на долях дітей. Майже всі діти отця О.Єфремова, в тому числі й Сергій, здобували духовну освіту, а дехто, як-от найстарший Іван Єфремов (Іоаникій) був навіть ректором Київської семінарії, відіграв помітну роль у долі молодших братів і сестер, у тому числі й Сергія. Звісно, ситуація формувала й відповідні світобачення. С. Єфремов пізніше писав у спогадах: «Ламання моїх релігійних і громадянсько-політичних поглядів відбувалось разом і було тісно одне з одним пов'язане. Хоч до обрядовості не мав я великого нахилу, і мій Бог був швидше богом живої, без краю різноманітної й діяльної природи, аніж візантійським Саваотом поверхового аскетичного православ'я, проте я був релігійним і щиро вірив не тільки в мораль, але до якогось часу – і в догматику християнства. Так само і з політичного боку, ... у мене, безперечно, були й зерна української свідомості. ... я не скажу, що цей процес руйнації одбувся у мене помалу і самотійно. Навпаки, я мучився дуже, я оборонявся, скільки було сил...» [Цит за: 1, с.25].

Мовлячи про юного Сергія Єфремова, слід відзначити, що змалечку, а далі і в Уманській «бурсі», попри кепкування однокласників і незадоволення вихователів, він розмовляв тільки українською мовою, виявляючи здорову впертість і здатність відстоювати усвідомлені цінності. Зрештою, випадок зумовив полишення Єфремовим стін семінарії і вступ на юридичний факультет Київського університету (закінчив 1901 року).

Інакше склався шлях «у науку» в Павла Филиповича. Його молодший брат Олександр згадував: «Хоч батько був священник, але всім своїм дітям він дав світську освіту; отже і Павлова освіта почалася не з «духовного učilišča», а з гімназії в місті Златопіль, Чигиринського повіту». Молодий Филипович і в гімназії, і – пізніше – в знаменитій Колегії Павла Галагана вчився дуже успішно, виявив неабиякі здібності, які логічно привели його в 1910 році спочатку на юридичний, а через рік – на історико-філологічний факультет Київського університету, теж блискуче закінченого. У випадку з Филиповичем треба зауважити що, на відміну від С. Єфремова, його українська свідомість у молодих літах «дрімала»: він виростав російськомовним у навчанні, в наукових дослідженнях, у ранній поетичній творчості. Глибокий знавець класичної російської літератури передпушкінської та пушкінської пори, автор талановитих російськомовних поезій «Павел Зорев» – таким був Павло Филипович до 1917 року.

Отже, спостерігаємо деякі «заочні» збіжності й розбіжності в долях цих двох талановитих людей. Звісно, треба постійно мати на увазі часову дистанцію: С. Єфремов був старший за П. Филиповича на 13 років.

І Єфремов, і Филипович стали визначними посталями в царині красного письменства й літературознавства. Безсумнівно, кожен із них ніс у собі яскраву Божу іскру, помножену на добру й старанну освіту. Втім, якщо мовити про їхню освіту, зокрема літературну, то, певно, можна казати, що літературна «школа» (глибоке розуміння іманентних рис мистецтва слова, обізнаність із широкими творчими контекстами, в т. ч. й зарубіжними, творчими епохами, стильовими течіями тощо) Павла Филиповича була фундаментальнішою й витонченішою, академічнішою, ніж у Сергія Єфремова. Далася взнаки й послідовна світська освіта, і перманентна спрямованість саме на літературу, без усяких «відхилень» у «політику» чи щось інше, і, безсумнівно, філологічний семінар В. Перетца в універ-

ситеті, й коло однодумців. Тут можна згадати доречне міркування Володимира Державина, який свого часу писав: «П. Филипович ... офіційно присвятився, подібно до Зерова, історії нової української літератури, і його праці в цій галузі (...), поза своєю високою науковою об'єктивністю та ерудицією, визначаються тією самою основною рисою, що й літературознавчі праці Зерова, – трактуванням українського письменства як повноцінної європейської літератури, а не додаткового впливу сентиментального «народолобства», яким українське письменство виглядало під народницькими шаблонами Драгоманова і Єфремова...» [2, с. 16]. Не хочу далі розгортати думку про естетику й методологію С.Єфремова, про це написано немало і списів немало зламано. Вочевидь, у цитованій фразі й В.Державин дещо спрощує згадані позиції С.Єфремова, хоч останній таки ж надавав неабиякого значення принципів «громадянського слугування літератури народів». У літературознавстві Филиповича таких акцентів не було, принаймні до початку 1930-х. Тільки констатую це без усяких оцінок. Як констатую і той доведений багатьма дослідниками факт, що Єфремов зовсім не ігнорував іманентну мистецьку «самостійність художнього слова».

Цілком можливо чи й очевидно, що відома «ідеологічна зарядженість» поглядів Єфремова на суть і завдання літератури мотивувалася його ж світоглядними позиціями і громадянським (українським, національним) темпераментом, його активною участю в політичних подіях кінця XIX – перших десятиліть XX століття. Він – організатор чи активний діяч кількох політичних партій і громадських організацій, один із міністрів у часи УНР, гострослівний журналіст і публіцист... Знаний український меценат і патріот Євген Чикаленко, який високо цінував особисті якості й таланти Сергія Єфремова, писав у щоденниках: «Найбільше нас штрафують і позивають за статті С. Єфремова, а через його щоденний запал у нас з ним часто виходять непорозуміння»; «Скільки разів казав я [Сергію] О[лександровичу], щоб писав відповідно до тодішніх умов. Але С.О. Єфремов не знає межі між цензурним і нецензурним, йому все здається цензурним» [1, с.62]. Про Єфремова політика той же Є. Чикаленко цитував: «С.О. Єфремов особито надзвичайно гарна людина, добрячий літературний критик, але ніякий політик, він, можна сказати, єсть «совість» українська, як Короленко – російська, але у всякім разі не політик, а тим паче, не дипломат. Він не заглядав уперед, та й не бачив вперед нічого, а тільки обмірковував і приймав те, що зробилось вчора». І далі наводив приклади. Варто сказати й те, що С. Єфремов пережив 12 обшуків і арештів, у т. ч. 8 – за більшовиків. Попри означену «політичну нефаховість» Єфремова, його активна громадсько-політична діяльність вочевидь гартувала його й без того міцний характер, формувала опірність усяким негараздам і загрозам, зумовлювала його моральне самостояння в умовах «внутрішньої еміграції» 1920-х, коли він тільки щоденникові звиряв свої гостро опозиційні щодо більшовицького режиму думки. Свого часу, аналізуючи знамениті «Щоденники» С. Єфремова, Михайло Наєнко слушно писав: «С. Єфремов був не просто опозиційною, а глибоко трагічною постаттю своєї доби. Україну він не міг покинути ні в останній період громадянської війни, ні за кілька років перед останнім арештом у справі «СВУ». Він у буквальному розумінні терзався думками про буття своє й України, а часом висловлював навіть сумнів щодо правильності своїх дій і переконань... Одне слово, трагічний герой, що гине «сам від себе» і з переконанням, що іншого шляху в нього нема». А далі – цитата зі «Щоденників»: «...Коли перед мене стають оті – брехня, провокація, хвастовитість, пошлість, які становлять головні риси большевицької системи, – то відповідь одну можу дати: не приймаю системи, на брехні й провокації, на світовому дурилюдстві заснованої» [4, с.8].

Зовсім інакшим щодо політичної площини буття, кардинально інакшим був Павло Филипович. Тут особливо й писати майже нічого. Його українська свідомість «прокинулася» у перші місяці Української революції, коли Павло із другом Володимиром Отроковським «постановили» далі писати по-українськи, й цієї самонастанови Павло Петрович надалі тримався. Та за глибокою вдачею Филипович був людиною науки, до громадських, а тим паче політичних пристрастей його думки не наvertsались. Його брат Олександр пізніше писав про арешт П. Филиповича: «Я не міг збагнути, як можна заарештувати невинну людину, далеку від політики, яка ніколи не була членом будь-якої політичної партії і займалася лише науковою та педагогічною діяльністю» [5, с.123]. А Григорій Костюк згадував і про те, що, на відміну від М. Зерова, «Филипович ніколи не вступав у літературну полеміку. Він не мав того полемічного бойового запалу...». Отже, в цьому сенсі Филипович був повною протилежністю Єфремову, хоч вочевидь, розумів і відчував, особливо на рубежі 1920-30-х, які часи надходять. Тодось Осьмачка, який глибоко шанував і Єфремова, і Филиповича, написав прецікаві спогади про них і в нарисі про Павла Петровича переповів про свої вимушені гостини у Филиповичів на початку 30-х і розмову, яка тоді відбулася з приводу жорстокого часу.

За спогадами сучасників, Филипович мав м'яку, неконфліктну, товариську вдачу. Того внутрішнього стрижня опірності й самостояння, який був у Єфремова, він вочевидь не мав, до якихось випробувань себе не готував. Випробування ж, як знаємо, не забарилися і швидко зламали волю цієї талановитої людини. У «Щоденниках» С. Єфремова натрапляємо на цікавий запис від 13.10.1928 р.: «Загальні збори професорів, студентів і службовців ІНО засуджують протирадянську шкідливу українській культурі роботу акад[еміка] Єфремова, що виявилась у низці його праць і виступів у «Ділі», що дискредитує висококваліфікованого робітника української культури».

Такий у повній красі текст тієї анафеми, опублікований сьогодні, що прийнятний був тиждень тому... Це більше комічний замах, ніж грізний. І можу знову сказати: ці люде абсолютно позбавлені почуття гумору, бо навіть не розуміють, у яку глибоку калошу себе посадили.

Інша річ, що можливі наслідки з цієї органічної вади для мене, найгіршим із них може бути – переляк тих людей, що зо мною працювали, і відхід їх од справи. Симптоми деякі вже маю. Напр[иклад], Филипович у розмові зо мною сьогодні просто сказав це. Воно, певна річ, прикро, але навіть це не змусить мене зійти з того шляху, на якому стою...» [6, с.674-675]. Справді, симптоматична ситуація, характерна для обох цих достойних людей. Ситуація, яка пізніше проявиться дуже рельєфно, особливо щодо Филиповича.

...Ніде не зустрічається інформація про час особистого знайомства близьких земляків С. Єфремова й П. Филиповича. Тут можна хіба висловити здогади. На теренах Звенигородського повіту, зважаючи на різницю у віці й на те, що батько С.Єфремова 1896 р. отримав парафію в Ситківцях на Вінничині і перебрався з сім'єю туди, а П. Филипович народився 1891 р., вони, природно, зустрілись не могли. Таке знайомство, цілком певно, відбулося в Києві, й то спочатку «заочне»: студент-філолог, а потім молодий викладач університету П. Филипович, мавши справжню пристрасть до архівних та інших джерел і ґрунтовну філологічну школу, просто не міг не знати передовсім про літературознавчі студії С.Єфремова, особливо ж його «Історію українського письменства», перше видання якої вийшло 1911-го, друге 1918 року... На те є конкретні докази: в розвідках «Лірика Максима Рильського» (1919), «Леся Українка» (1920), «Поет

огненного слова» (1921) Филипович посиляється на відвідані студії Єфремова як поважні, авторитетні джерела. Дещо пізніше, аж до року 1934-го, небагато Филиповичевих праць обходилося без спогадування досліджень Єфремова, незрідка і в полемічному контексті. Тож можна припустити, що ці двоє земляків особисто зазнайомилися десь на рубежі 1920-х, а вочевидь зблизило їх фахове, ґрунтовне студювання літератури, передовсім – шевченківська тематика, в якій кожен із них врешті-решт досяг вагомих результатів: у доробку Єфремова понад 100 шевченківських тудій, із 1899 року починаючи, у Филиповича – близько 30. «Року 1919, – писав Филипович в автобіографії, – перейшов до студювання головним чином українського письменства XIX віку, в першу чергу Шевченка». 1921 року разом із Є. Григоруком П. Филипович «організував і зредагував шевченківський збірник, у 1924–25 роках – іще два», але вже разом із С.Єфремовим. Системна і плідна співпраця Єфремова з Филиповичем почалася з часу долучення останнього до роботи в ВУАН, де Єфремов був віце-президентом. Зі спогаду О.Филиповича: «Поза ІНО-м він (П. Филипович – В.П.) багато часу приділяв праці в академії наук. Він був секретарем історико-літературного товариства при ВУАН (головною була академік С.О. Єфремов), співробітником постійної комісії для видавання пам'яток новітнього українського письменства, комісії заходо- та американознавства, київської філії інституту ім. Шевченка» [5, с.109]. А сталося це із 1919 року і тривало до 1930 р. Знаючи про глибоку компетентність Филиповича в царині російської та західноєвропейських літератур, Єфремов залучив свого молодшого колегу до коментування Шевченкового «Журналу» саме в царині компаративістики (1927 р., т.4).

Зі свого боку Єфремов був уважний до науки й поезії Филиповича, присвятивши останньому кілька сторінок у додатковому розділі «Історії українського письменства» – «За п'ять літ (1919-1923)». Аналізуючи першу поетичну збірку Филиповича «Земля і вітер» (1922), Єфремов вельми прихильно і достатньо глибоко характеризує її ключові тенденції. Йдеться там і про «хорошу школу пушкінської поезії», і про важливість літературознавчого досвіду поета – «теоретичні його інтереси у сфері власне поетики – поетичного стилю, форми, композиції в художніх творах», і про гуманістичний потенціал суб'єктивованої лірики Филиповича. Єфремов мотивовано знаходить у поезії молодшого колеги й нотки близької йому самому завуальованої опозиційності щодо існуючого більшовицького ладу: «Гужлива мрія за людиною – ось у чому сучасність Филиповича. Сучасність нехтує людину – поет її становить об'єктом мрії, ідеалом...». І далі, процитувавши вірш «Єдина воля володіє світом»: «Єдина мрія і єдиний заповіт оці показують, як можна бути глибоко сучасним, хоч і не сурмити в голосні сурми, не тарабанити в порожню бочку, гучними словами не торохтїти» [7, с.631].

Були в Єфремова та Филиповича і, сказати б, спільні чи близькі літературознавчі інтереси. Крім Шевченкової творчості обоє писали про Котляревського і Гребінку, Франка й Коцюбинського, О. Олеса й Салтикова-Щедріна, обоє мали великий пієтет до театру й писали про драматургію... Тривала співпраця зумовила і прихильні суто людські стосунки між земляками. Попри різницю у віці, Єфремов, як згадують сучасники, інколи долучався до товариських зустрічей молодших колеґ, а про Филиповича залишив і кілька цікавих нотаток у «Щоденниках».

«26 березня [1925]. Вчора мали ми компанію літературників одсвяткувати вихід Шевченківського збірника, який надрукували з надзвичайною на теперішні часи прудкістю (за місяць). Несподівано для мене присутні обернули це в... святкування мого 30-тїнього ювілею. Филипович сказав відповідну промову й вручив мені 5 прим[ірників] моєї книжки про Левицького-Нечуя...» [6, с.251].

«24 жовтня [1926]. ...Учора в невеликій, але теплій компанії у Рудінаодсвятковано моє 50-ліття. Була випивка і були промови. Говорили тепло, розумно, дотепно (Филипович, Зеров, Дорошкевич, Рильський, Гермайзе, Ніковський, Білий, а Рильський написав ще й експромта...)» [6, с. 420].

«10 січня [1928]. Засідання на честь О. Кобилянської. Прегарна змістовна доповідь Филиповича...» [6, с.575].

Трагічним рубіконом для всієї української суспільності стала ініційована сталінським режимом так звана «справа СВУ», головним звинуваченим у якій «призначили» С. Єфремова. Про цей процес, поведінку його фігурантів написано багато. Один із очевидців трагедії, Борис Антоненко-Давидович, у нарисі «СВУ» розповів про почуті ним причини самообмови й капітуляції Єфремова перед режимом, який похвалявся залити кров'ю свідомих громадян усю Україну, якщо академік не визнає нав'язаної йому «провини». «І Єфремов пішов на «сделку» з ГПУ й власною совістю», — написав Б. Антоненко-Давидович, зауваживши далі, що «не пощастило Єфремову своєю «сделкою» врятувати від загибелі цілий культурний, національно свідомий шар українського села!» [8, с.52]. Додамо – й інтелігенції, людей інших сфер. Ще автор нариса «СВУ» пише про «страшну драму цієї людини, що накоїла стільки лиха самій собі, багатьом іншим людям та тій справі, котрій віддано служила все своє життя» [8, с.53]. Можливо, дещо суб'єктивована оцінка, та в сузір'ї своєї правильна. Брутальна система терору, брехні й провокації, зламала волю й небоязкого, впертого і принципового Єфремова. Просто констатуємо факт.

Зі значно м'якшим вдачею Филиповичем, не налаштованим на мовчазний внутрішній опір чи самотояння, жорстокому режимові було значно простіше: достатньо виявилось атмосфери страху, нагнаного терором. Знову ж таки безоціночно констатуємо реальний стан речей. Ще не було арешту, не було якихось конкретних загроз і переслідувань, а Павло Петрович, потоптуючи самого себе як науковця і вочевидь моральну особистість, спробував «співати влад» із ортодоксально вульгаризаторською «марксо-ленінською» критикою. Його статті «Шевченко і Платон Симиренко (3 поля боротьби за Шевченка)» (1933) і «Шевченко в боротьбі з українською дворянсько-поміщицькою літературою (Передмова до «Другого Кобзаря»)» (1934), деякі інші, кардинально відрізняються від раніших своєю ненауковістю, засиллям агресивної ідеологічної риторики, а головним об'єктом нападок і ярликувань у них постає... Сергій Єфремов, на той час уже засуджений. Останній називається «ідеологом українського націоналізму», його праці про Шевченка «контрреволюційними», «буржуазно-реформаторськими» і подібно. Але таке «каяття» не допомогло. Арешт Павла Филиповича, як знаємо, не забарився. Матеріали карної справи свідчать, що він, як і більшість людей у тих нелюдських умовах, ніякого опору не чинив, одразу визнав усі абсурдні звинувачення, обмовив себе й інших. Зрештою, був розстріляний на Соловках.

Але і в тій ситуації зберігалася певна «заочна» сув'язь Филиповича з Єфремовим. Річ у тім, що дуже багато карних справ середини 1930-х «базувалися» на міфічних зв'язках із «СВУ» та «єфремовщиною». Віктор Петров (Домонтович) у спогадах занотував цікавий епізод: «Колись тесть Филиповича в розмові з слідчим, що вів справу цього останнього, сказав: – Який же може бути злочинець з мирного й працюючого вченого, професора, що мав діло з своїми книгами й рукописами, писав статті, читав лекції і не займався ніякою політикою? Адже для засудження немає і не може бути жодних підстав! – слідчий йому відповів на це:

– Це справа СВУ другого покликання!

Це була далеко точніша формула, ніж ті параграфи й статті кодексу, що за них було згадано вище...» [5, с.311].

***

«Заочна сув'язь» між цими двома великими достойниками-земляками відновилася на самому початку 1990-х, коли на рідній їхній Катеринопільщині з'явилися меморіальні дошки й музейні кімнати, коли вже в незалежній Україні почали виходити їхні праці й твори, коли про них заговорили на конференціях і в дисертаціях, заговорили словами доброї, вдячної пам'яті. І не тільки в ювілейні роки...

Список використаних джерел:

1. Болабольченко А. Сергій Єфремов. Біографічний нарис / А. Болабольченко. – К. : Щек, 2010. – 280 с.
2. Державин В. Великий поет-мислитель / В. Державин // У кн.: Филипович П. Поезії. – Мюнхен, 1957. – С. 15-27.
3. Чикаленко С. Щоденник. Том II (1918-1919) / С. Чикаленко. – К. : Темпора, 20114. – 464 с.
4. Насенко М. A qui facet-clamat, аба Про що «мовчав» Сергій Єфремов / М. Насенко // Літературна Україна. – 1999. – 18 березня.
5. Безсмертні: Збірник спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару. – Мюнхен, 1963. – 334 с.
6. Єфремов С. Щоденники. 1923-1929 / С. Єфремов. – К. : Рада, 1997. – 848 с.
7. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 686 с.
8. Антоненко-Давидович Б. СВУ / Б. Антоненко-Давидович // Неопалима купина. – 1994. – №1. – С. 31-66.

The article focuses on the comparable analysis of biographies, scientific and creative activity of two prominent figures of Ukrainian revival of 1920-s, Academician Serhiy Yefremov and Professor and poet Pavlo Fylypovych, based on the analysis of various archival materials, the memoirs of contemporaries and diary records. Numerous convergence and divergence in their fate, character and creative interests have been found. Generally, there is a tragic pattern of their life outcomes in the conditions of totalitarian regime.

Key words: Serhiy Yefremov, Pavlo Fylypovych, biographies, education, outlook, creative interests, Shevchen kostudies, literature history, diaries.

Отримано: 11.10.2016 р.

Г. М. Цимбалюк

м. Житомир

СПАСЕННІ ОБЕРЕГИ

А потім раптом побачиш, що той осколок, який на блокпосту наскрізь мав твої груди продірявити, чомусь схибив із чіткої смертельної траєкторії, і та снайперська куля, котра на передовій в серце тобі мітила, зрикошетила попри всі закони фізики...

Усе так миттєво станеться, що й не відразу своє щастя усвідомиш. Лише згодом збагнеш, що ось так, нібито й буденно, на самісінькому початку летальної переправи невідкупного Харона з носом залишили. Але хто ж вони, ті спритники, котрі таку штуку утнути спромоглися? Адже не було жодних видимих причин для збою наднадійної, здавалося б, віками апробованої системи. Адже ніхто ще звідти не вертався...

Таки дарма голкою плаского розумування знягла розірваний зв'язок часів бодай в якусь подобизну, якщо не однорідного, то суцільного куска грубої матерії зшити...

А поміж тим, зовсім поруч буде факт, і хтозна, яким іменем його обізвати. Аж поки не осяйне здогадка. Вона до решти тебе приголомшить – ти ж геть забув про оберіг! І нічого дивного – ти настільки з ним зріднився, що зовсім перестав його помічати. Але ж той спасенний знак любові, зроджений світлим талантом, неспокоєм гарячого серця і глибокою вірою (останнє – обов'язково!), давно вже в непробивну броню перетворився. Тож вповні закономірно тендітні янголятка, виплекані дитячими руками, могутнішими усієї смертоносної зарази стали, а натхненні, хай і наївні малюночки, не згірш довершеного шедевра душу зігріваючи, водночас спасенним омофором бліндажі покривали...

Звісно ж, найперше, була віра. Проте вона ніскільки сакральний сенс оберегу не нівелювала. Швидше, навпаки – всіляко підсилювала його енергетикою роду й употужнювала духовно, щоб врешті-решт із факту мистецтва в царину духу перевести.

Отримано: 07.09.2016 р.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор (м. Хмельницький), викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Антонова Катерина (м. Кам'янець-Подільський), студентка I курсу факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Агаманчук Вікторія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики, керівник науково-дослідного центру огієнкознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бандуровська Юлія (м. Кам'янець-Подільський), студентка V курсу факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бернадська Ніна (м. Київ), доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Беценко Тетяна (м. Суми), доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Білоусова Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Босва Евеліна (м. Одеса), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Брездень Микола (м. Київ), студент V курсу факультету української мови та літературної творчості імені Андрія Малишка Київського національного університету імені М.П. Драгоманова

Вишневіська Валентина (м. Кам'янець-Подільський), магістрантка факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Вільчинська Тетяна (м. Тернопіль), доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, декан факультету філології і журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Воропаєва Тетяна (м. Київ), кандидат психологічних наук, доцент, керівник наукової групи «Етнологія», старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гайдаєнко Ірина (м. Херсон), кандидат філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри мовознавства Херсонського державного університету

Горницька Анастасія (м. Одеса), магістрантка 2 курсу факультету української філології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Гудима Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гуменюк Ольга (м. Сімферополь), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Кримського інженерно-педагогічного університету

Дворницька Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дзюбак Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Душенко Тетяна (м. Вінниця), викладач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Завальнюк Олександр (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Іскова Марія (м. Одеса), студентка 4 курсу факультету української філології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Каленюк Світлана (м. Миколаїв), кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Калинюк Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кикилик Аліна (м. Хмельницький), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Кириловська Катерина (м. Кам'янець-Подільський), студентка III курсу факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кметь Ірина (м. Львів), кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Коваленко Борис (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедр української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Козар Михайло (с. Соловіївка), громадський діяч

Ковальчук Геннадій (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, старий викладач кафедри педагогіки дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Колібик Олена (м. Кам'янець-Подільський), магістрантка факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Красуцький Мар'ян (м. Кам'янець-Подільський), письменник, почесний професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Кульбабська Олена (м. Чернівці), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кучинська Ірина (м. Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Лазаренко Валентина (м. Одеса), старший викладач кафедри української філології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Леськова Анастасія (м. Миколаїв), студентка IV курсу філологічного факультету Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Мартіна Олеся (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марченко Ніна (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Марчук Людмила (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марушкевич Алла (м. Київ), доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мацько Любов (м. Київ), академік НАПН України, доктор філологічних наук професор, завідувач кафедри стилістики української мови Київського національного університету імені М.П. Драгоманова

Михно Людмила (м. Суми), магістр Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Мозолюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Набитович Ігор (м. Люблін), доктор філологічних наук, професор, професор Кафедри української філології Університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні

Олексенко Володимир (м. Херсон), доктор філологічних наук, професор кафедри соціальних комунікацій, декан факультету філології та журналістики Херсонського державного університету

Панченко Володимир (м. Київ), доктор філологічних наук, професор

Пентиліук Марія (м. Херсон), доктор педагогічних наук, професор кафедри мовознавства Херсонського державного університету

Поворознюк Світлана (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови Київського національного університету імені М.П. Драгоманова

Погребенник Володимир (м. Київ), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Київського національного університету імені М.П. Драгоманова, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Поліщук Володимир (м. Черкаси), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Попович Анжеліка (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Починнок Людмила (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Святненко Володимир (м. Брусилів), письменник

Святненко Святослав (м. Київ), аспірант, Докторська школа родини Юхименків НАУКМА

Солецький Олександр (м. Коломия), кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української літератури ДВЗН «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»

Сташук Василь (м. Брусилів), письменник, голова Брусилівської районної організації Всеукраїнського товариства імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Степаненко Микола (м. Полтава), доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Степанян Карина (м. Миколаїв), студентка IV курсу філологічного факультету Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Тарасенко Інна (м. Київ), кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

Тіменик Зиновій (м. Львів), кандидат філософських наук, доцент кафедри історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка», лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Тимкова Валентина (м. Вінниця), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Трембійський Анатолій (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Тимошук Наталія (м. Вінниця), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Третяк Наталя (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Українець Людмила (*м. Полтава*), доктор філологічних наук, професор, кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Уманець Антоніна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Фоміна Галина (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Форошевська Юлія (*м. Миколаїв*), студентка IV курсу філологічного факультету Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Франчук Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної, початкової, загальної, вищої школи та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Хом'як Наталія (*м. Житомир*), заступник директора з навчальної роботи Житомирського коледжу культури і мистецтв імені Івана Огієнка, голова Житомирського осередку Всеукраїнського товариства ім. Івана Огієнка, аспірантка кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка

Цимбалюк Григорій (*м. Житомир*), член Національної спілки письменників України, головний редактор журналу «Світло спілкування», учасник АТО, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Шуляк Світлана (*м. Умань*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Юносова Валентина (*м. Бердянськ*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету

Яремійчук Уляна (*м. Кам'янець-Подільський*), студентка III курсу факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, одержувала стипендію імені Івана Огієнка

Яремчук Наталія (*м. Одеса*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Яценко Ніна (*м. Київ*), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	5

1. ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКА

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський державний український університет у спогадах його студентів	6
Атаманчук В. П. Осмислення духовно-етичних проблем у містерії Івана Огієнка «Остання хвилина».....	15
Бернадська Н. І. Новітній український роман: жанрові модифікації і їх вивчення.....	18
Беценко Т. П. Особливості синтаксичної організації ідіостилю Івана Огієнка	24
Білоусова Т. П. Питання акцентуаційної норми у висвітленні Івана Огієнка.....	30
Босва Е. В., Горницька А. І. І. Огієнко про роль наголосу у фонетичному розвитку української мови	35
Вільчинська Т. П. Особливості мовної концептуалізації образу Богородиці в поемі Т. Шевченка «Марія» (з коментарями І. Огієнка).....	39
Воропаєва Т. С. Реконструкція київського пантеону на основі ідей Івана Огієнка.....	44
Гудима Н. В. Типи запозичених лексем у концепціях Івана Огієнка та вітчизняних мовознавців	53
Гуменюк О. М. Жанрово-стильові особливості фольклорної емігрантської лірики кримських татар (на прикладі пісні «Шу Валурицький Думань...» – «Цього пароплава дим...»)	58
Дворницька Н. І. Своєрідність використання мовно-стилістичних засобів в епопеї І. Огієнка «Недоспівана пісня».....	63
Дзюбак Н. М. Концепція становлення літературної мови у слов'ян в науковому доробку І. І. Огієнка	67
Завальнюк О. М. Науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка в університетах України: виклади, навчально-методична робота і наукові студії (1915-1920 рр.).....	72
Каленюк С. О., Леськова А. О. Іван Огієнко як духовний лідер українського народу	81
Каленюк С. О., Форосевська Ю. О. Окреслення основних векторів дослідження івана огієнка у галузі мовознавства.....	85
Кметь І. Ф. Шевченкознавчі дослідження Івана Огієнка.....	90
Коваленко Б. О. Фіксація лексики «Люборацьких» А. Свидницького в «Українському стилістичному словнику» Івана Огієнка	96
Коваленко Н. Д. Народна фраземіка в лексикографічному опрацюванні Івана Огієнка	101
Лазаренко В. В. Проблема соборності української мови у працях І. І. Огієнка.....	105

Марченко Н. В. Етно- та соціолінгвістичний аспекти досліджень Іваном Огієнком мови Тараса Шевченка.....	110
Марчук Л. М. Засоби вербалізації концепту «Страждання» у «Філософських містеріях» Івана Огієнка	117
Мацько Л. І. Сакральний стиль Тараса Шевченка в інтерпретації Івана Огієнка (Митрополита Іларіона)	122
Михно Л. П. Мовостиль Івана Огієнка: експресія синтаксичних структур.....	130
Мозолюк О. М. Просторові словосполучення зі значенням напрямку руху в поемі «Марія Єгиптянка» Івана Огієнка.....	134
Набитович І. Й. Літературознавчі концепції Дарії Віконської.....	141
Олексенко В. П. Мовознавчі погляди Івана Огієнка в контексті розвитку української лінгвістичної думки ХХ сторіччя	150
Панченко В. Є. Панцир для Гамлета. Дороги і роздоріжжя Миколи Бажана ...	163
Пентилюк М. І., Гайдаєнко І. В. Проблеми мовної культури в науковому доробку І. Огієнка	169
Поворознюк С. І. Лексико-фразеологічні засоби переконання в академічному дискурсі Івана Огієнка	174
Погребенник В. Ф. Корелят «Письменник і рідна мова» у «Науці про рідномовні обов'язки» Івана Огієнка.....	180
Попович А. С. Мовотворчість українських письменників у рецепції Івана Огієнка	184
Починок Л. І. У світлі «Книги Йови»: біблійний ракурс роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».....	191
Святненко В. Г., Святненко С. В. Брусилівськими стежинами Івана Огієнка.....	195
Святненко В. Г., Святненко С. В., Сташук В. Ф., Козар М. Д. До питання локалізації літописного Здвиженська – правдавнього міста малої батьківщини Івана Огієнка	203
Солецький О. М. Емблематична структура магічних обрядів (на матеріалі праці Івана Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу»)	211
Степаненко М. І. Текст у тексті: Українська національна ідея в лінгвістичному світлі одного інформативного дискурсу.....	217
Тимкова В. А., Дущенко Т. І. Евфонічність як невіддільна риса української мови крізь призму досліджень Івана Огієнка.....	225
Тимошук Н. М. Літературознавча інтерпретація історичної драми Івана Огієнка «Розп'ятий Мазепа»	230
Трембіцький А. М. «Мовні чистки» Івана Огієнка та його сподвижників-подолян	234
Третяк Н. В. Мовні особливості газетно-публіцистичного стилю	241
Українець Л. Ф. Світоглядно-аксіологічні домінанти українських приголосних у руслі лінгвістичних поглядів Івана Огієнка.....	245
Уманець А. В. Correlation and Use of Non-Finite Forms of the Verb in Bilingual Context	251
Фоміна Г. В. Die Prozesse der Bereicherung der Deutschen Lexik durch slawische Entlehnungen	254
Шуляк С. А. Концепти мовної картини світу українців у текстах замовлянь (на основі лінгвістичних ідей І. Огієнка).....	259

Юносова В. О. Історія формування закінчень родового відмінка однини іменників жіночого роду сучасної III відміни	265
Яремчук Н. В., Іскова М. А. Національні погляди Івана Огієнка: мовний аспект	269
Яценко Н. О. Українське стилістичне термінознавство XX – початку XXI століть	273

СЕКЦІЯ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАГАЛЬНООСВІТНИХ І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ»

Каленюк С. О., Степанян К. С. Іван Огієнко як освітній діяч	281
Калинюк Т. В. Cooperatives Schreiben im Wiki-Web.....	285
Кикилик А. М. Роль Івана Огієнка у становленні і розвитку української мови як навчального предмета у народних школах України.....	291
Ковальчук Г. П. Іван Огієнко про розвиток духовних цінностей дітей шкільного віку	297
Кучинська І. О. Факультативні уроки з проблем формування духовних ціннісних орієнтирів для учнів випускних класів загальноосвітньої школи	303
Мартіна О. В. Граматична правильність як основа формування мовної особистості молодших школярів	308
Марушкевич А. А. Громадянська позиція сучасної молоді в контексті поглядів Івана Огієнка.....	313
Франчук Т. Й. Діяльність Івана Огієнка через призму сучасної парадигми управління освітою	319

2. ПЕРШОДЖЕРАЛА

Тарасенко І. Ю. 3 листів Митрополита Іларіона (Огієнка).....	327

3. З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

Тіменик З. І. Взаємозв'язок філософсько-релігійних ідей в інтерпретації Митрополита Іларіона (Огієнка) і його сучасників: історико-культурний контекст	336

4. РЕЦЕНЗІЇ

Кульбабська О. В. Синергетичний потенціал текстової образної репрезентації.....	339

5. ДО ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

Атаманчук В. П. Присудження Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка за 2016 рік	342
Атаманчук В. П. Сайт науково-дослідного центру огієнкознавства	343
Атаманчук В. П. Фільм про Івана Огієнка.....	344
Бредень М. С. Іван Огієнко у сучасній інтерпретації.....	345
Колібик О. П. «Хто сказав, що все уже відкрито? Нащо ж ми народжені тоді?» (про Огієнківський випуск газети «СтудINFO»)	346
Красуцький М. І. «Творчість – це завжди праця і неспокой...» (інтерв'ю Вікторії Атаманчук з лауреатом Огієнківської премії Мар'яном Красуцьким).....	347
Хом'як Н. О. Філософські та релігійні студії Івана Огієнка крізь призму творчості лауреатів Огієнківської премії.....	349

6. ХУДОЖНЯ ОГІЄНКІАНА

Антонова К. С. Портрет Івана Огієнка	354
Вишневська В. І., Бандуровська Ю. О. Художнє осмислення містерії Івана Огієнка «До Щастя!»	355
Кириловська К. О. Студентська Іваніада	356
Красуцький М. І. Кам'янецька соната на тлі осіннього падолисту	356
Яремійчук У. В. «Люди стають великими тільки тоді, коли народ прагне їх мати» (І. І. Огієнко): пам'ятники Іванові Огієнку	364

7. ТВОРЧІСТЬ ЛАУРЕАТИВ ОГІЄНКІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

Поліщук В. Т. Дещо про взаємини Сергія Сфремова і Павла Филиповича в контекстах їхньої доби	367
Цимбалюк Г. М. Спасенні обереги	373
НАШІ АВТОРИ	375

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія філологічна

Випуск XIII

Статті подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей. Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється тільки за згодою авторів.

Підписано до друку 22.12.2016 р. Гарнітура «Таймс».
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 22,4. Обл.-вид. арк. 33,6.
Тираж 100. Зам. № 756.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.